

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ESKİ SOSYALİST ÜLKELERDE
SİYASİ REJİM DEĞİŞMELERİ**

Doktora Tezi

Alesker ALESKEROV

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Anıl ÇEÇEN

ANKARA – 2007

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AY	: Anayasa
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
Bkz:	: Bakınız
Bşk.	: Başkaları
CÜ	: Cumhuriyet Üniversitesi
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
İİBFD	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
md.	: madde
MDÜ	: Moskova Devlet Üniversitesi
MK	: Merkezi Komite
MYK	: Merkez Yürütme Kurulu (MYK)
Örn.	: Örneğin
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBKP	: Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
t.y.	: Tarih yok
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volum
Y.L.	: Yüksek Lisans

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
A. KONUNUN ÖNEMİ	1
B. KONUNUN KAPSAMI.....	2
C. ÇALIŞMANIN YAPISI	8
D. KAYNAKLAR	9
1. Yazılı kaynaklar	9
2. Elektronik kaynaklar	14
E. METOD	15

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ REJİM KAVRAMI

A. GENEL OLARAK SİYASİ REJİM KAVRAMI	19
1. Rejim Kavramı	19
2. Siyasi Rejim Kavramı	19
3. Hukuki ve Sosyolojik Yaklaşım	22
B. SİYASİ REJİM KAVRAMININ DİĞER KAVRAMLARLA KARŞILAŞTIRILMASI	24
1. Siyasi İktidar ve Siyasi Rejim	24
2. Siyasi Rejim ve Meşruiyet	25
2.1. Genel Olarak Meşruiyet	25
2.2. Siyasi Meşruiyetin Türleri	26
2.2.1. Geleneksel Meşruiyet	27
2.2.2. Karizmatik Meşruiyet	27
2.2.3. Yasal-Ussal Meşruiyet	28
2.3. Meşruiyet Krizi.....	29
3. Siyasi Rejim ve Siyasi Sistem	31

4. Siyasi Rejim ve Siyasi Süreç.....	34
4.1. Genel Olarak Siyasi Süreç	34
4.2. Siyasi Değişim	36
4.3. Siyasi Gelişme	37
5. Siyasi Rejim ve Siyasi Kültür	39
5.1. Genel Olarak Kültür	39
5.2. Siyasi Kültürün Özellikleri	40
B. SİYASİ REJİMLERİN TÜRLERİ.....	43
1. Siyasi Rejimlerin Sınıflandırılmasında Zorluklar	43
2. Değişik Sınıflandırmalar	45
3. Totaliter Rejimler	47
3.1. Totaliter Rejim (Totalitarizm) Kavramı.....	47
3.2. Totaliter Rejimlerin Özellikleri	49
3.2.1. Genel Olarak	49
3.2.2. İktidarın Tekelleşmesi ve Karizmatik Lider	52
3.2.3. Tek Partili Rejim.....	53
3.2.4. Sivil ve Siyasi Örgütler	55
3.2.5. Organize Edilmiş Devlet Terörü.....	55
3.2.6. Anti-Kapitalizm (Sermaye Karşısı)	57
3.2.7. Askeri Güç	57
3.3. Totaliter Rejimlerin Türleri	58
3.3.1. Sağ Totaliter Rejimler	58
3.3.1.1. Faşizm	58
3.3.1.2. Nazizm	62
3.3.2. Sol Totaliter Rejimler.....	64
3.3.3. Totaliter Rejimin Meşruiyeti.....	66
3.4. Otoriter Rejimler.....	67
3.4.1. Genel Olarak Otoriter Rejimler	67
3.4.2. Otoriter Rejimlerin Türleri.....	68

3.5. Otoriterizm ve Meşruiyet	72
3.6. Totaliter ve Otoriter Rejimlerin Farkları	73
4. Demokratik Siyasi Rejimler	75
4.1. Genel Olarak Demokrasi Kavramı	75
4.2. Demokrasi Türleri	77
4.2.1. Antik ve Modern Demokrasi	77
4.2.2. Doğrudan, Temsili ve Yarı-doğrudan Demokrasiler	79
5.3. Demokrasi Kuramları ve Modelleri.....	80
5.3.1. Genel Olarak	80
5.3.2. Normatif ve Ampirik Demokrasi.....	81
5.3.3. Klasik Demokrasi	83
5.3.4. Korumacı Demokrasi	83
5.3.5. Gelişimci ve Katılımcı Demokrasi	84
5.3.6. Halk Demokrasisi	85
5.3.7. Çoğunlukçu Demokrasi (Westminster) ve Oydaşmacı Demokrasi).....	86
5.3.8. Müzakereci Demokrasi.....	86
5.3.9. Parlamenter Demokrasi ve Başkanlık Demokrasisi	88
5.3.10. Liberal Demokrasi.....	88
5.4. Demokratik Rejimlerin Özellikleri	91
5.5. Demokrasinin Paradoksları ve Eleştirileri.....	93
5.6. Poliarşi.....	99
5.7. Demokrasi ve Meşruiyet	102
6. Siyasi Rejim ve Ekonomik Yapı.....	103

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYALİZM ÖNCESİ DÖNEMDE BATI VE DOĞU AVRUPA'DA SİYASİ KÜLTÜR VE SİYASİ DÜZEN

A.ORTAÇAĞ DÖNEMİ DOĞU-BATI AYRIMI VE FEODAL DÜZENLER.....	106

1. Ortaçağ Dönemi ve Özellikleri	106
2. Ortaçağ Siyasal Kültürü ve Gelişimi.....	109
2.1. Germen ve Slav Kabilelerinde Siyasi Kültür	109
2.2. Hristiyanlık Dini ve Batı ve Doğu Kiliseleri.....	110
2.2.1. Doktrinde Değişim.....	110
2.2.2. Kurumsal Gelişim	111
2.2.3. Kilise-Devlet İlişkisi Bağlamında Öğreti Gelişimi	112
2.2.3. Kilisenin Üstünlüğünün Azalması	115
3. Ortaçağ Batı Avrupa’da Feodal Siyasi Düzenin Özellikleri.....	115
4. Doğu, Merkezi Avrupa ve Balkan Ülkelerinin Siyasi Gelişim Süreci.....	117
4.1. Bulgaristan	117
4.2. Hırvatlar ve Sırlar	118
4.3. Polonya	119
4.4. Çekler ve Slovaklar.....	121
4.5. Macaristan.....	122
4.6. Arnavutluk	125
4.7. Romanya.....	126
4.8. Baltık Ülkeleri	127
5. Rusya’daki Gelişmeler	128
5.1.Moskova Çarlığı	128
5.1.1. Çarlığın Oluşumu.....	128
5.1.2. Boyar Dumasından Merkezleşmiş Devlete	130
5.2. Petro Reformları ve Rusya’nın Yükselişi.....	132
5.3. Belarus ve Ukrayna	134

B. 18 YÜZYILDAN 20. YÜZYILIN BİRİNCİ YARISINA KADAR DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNDE SİYASİ REJİMLERİN GELİŞİMİ.....	135
1. 18 Yüzyılda Siyasi Gelişmeler ve Siyasi Kurumların Yeniden Yapılanması.....	135
1.1. Ulus Devlet ve Ulusçuluk	135
1.2. Fransız Burjuva Devrimi ve Ulusçuluğun Gelişimi	137
2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Siyasi Rejimlerin Oluşumu ve Anayasal Gelişmeler	140
2.1. Polonya	141
2.1.1. Siyasi Rejimin Oluşumu.....	141
2.1.2. 1791 ve 1921 Anayasaları	142
2.2. Çekoslovakya	144
2.2.1. Siyasi Rejimin Oluşumu	144
2.2.2. 1920 Anayasası.....	144
2.3. Yugoslavya	145
2.3.1. Siyasi Rejimin Oluşumu	145
2.3.2. 1921 Anayasası (Vidovdan Anayasası)	147
2.4. Macaristan.....	148
2.4.1. Macaristan Sovyet Cumhuriyeti ve 1919 Anayasası.....	148
2.4.2. Revizyonist Rejimin Kurulması	149
2.5. Bulgaristan	149
2.5.1. Siyasi Rejimin Oluşumu	149
2.5.2. Tırnova Anayasası (1879).....	150
2.6. Romanya.....	152
2.6.1. Siyasi Rejimin Oluşumu	152
2.6.2. Anayasal Gelişmeler: 1866 (1923 değişiklikleriyle), 1938, 1940 Anayasaları.....	153

2.7. Arnavutluk	154
2.8. Baltık Cumhuriyetlerinde Siyasi Rejimler	155
2.8.1. Letonya Cumhuriyeti	155
2.8.2. Litvanya Cumhuriyeti	157
2.8.3. Estonya Cumhuriyeti	157

C. 18. YÜZYILDAN EKİM DEVRİMİNE KADAR

RUSYA'DA SİYASİ REJİMLER	159
1. II. Yekaterina Dönemi	159
2. I. Aleksandr Dönemi	160
3. II. Aleksandr Reformları	161
4. 20. Yüzyılda Çarlık Rusya'da Siyasi Rejimin Gelişim Süreci	165
4.1. Genel Olarak Siyasi Durum	165
4.2. 1906 Temel Devlet Yasaları (Anayasası)	166
4.3. Stolypin Reformu	168
4.4. Parlamentolar	170
4.4.1. Birinci Devlet Duması (1906)	170
4.4.2. İkinci Devlet Duması (1907) ve Parlamenter Monarşiye Geçiş	171
4.4.3. Üçüncü Devlet Duması	171
4.4.4. Dördüncü Devlet Duması (1912–1917)	172
5. Geçici Hükümet	173
6. Rusya'dan Bağımsız Cumhuriyetler	175

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYALİST SİYASİ REJİMİN GELİŞİMİ ve ÖZELLİKLERİ

A. SOVYET SİYASİ REJİMİNİN GELİŞİM AŞAMALARI VE ÖZELLİKLERİ	178

1. Lenin Dönemi Siyasi Rejimin Özellikleri	178
1.1. İdeolojik Altyapı: Marksist-Leninist Teori	178
1.2. Proleter Diktatörlüğü Rejimi: Siyasi Kurumların Oluşu ..	180
1.3. Rejimin Ekonomi Politikası	182
1.3.1. Savaş Komünizmi	182
1.3.2. Yeni Ekonomi Politika: NEP	184
2. Stalinizm Rejimi	186
2.1. Stalin'in "Tek Ülkede Sosyalizm" İdeolojisi	186
2.2. Stalinist Rejimin Oluşumu	187
2.3. Kitle Terörü ve Lider Kültü	188
3. Hruşev Dönemi	190
3.1. İdeolojik ve Siyasi Temeller: 20. Parti Kongresi	190
3.2. Hruşev Reformları	192
3.2. Hruşev Politikalarının Etkileri ve Sonuçları	194
4. Brejnev Dönemi Siyasi Rejim	197
4.1. "Durgunluk" Rejiminin Özellikleri	197
4.2. Reformlar ve Sonuçları	198
 B. SOVYETLER BİRLİĞİNDE SİYASİ KURUMLARIN YAPISI	
VE İŞLEYİŞİ	199
1. Parti Örgütünün Yapısı ve İşleyişi	200
2. Yüksek Sovyet ve Başkanlık Divanı	203
3. Bakanlar Kurulu	204
C. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİ ANAYASALARI	205
1. 1918 Anayasası	205
2. 1924 Anayasası	206
3. 1937 Anayasası	207
4. 1978 Anayasası	209
 D. AVRUPA'NIN SOSYALİST REJİMLERİ	210

1. Rejimlerin Oluşum Süreci ve Genel Özellikleri	210
2. Doğu Avrupa Ülkelerinde Rejim Süreçleri ve Anayasaları.....	214
2.1. Doğu Almanya	214
2.2. Macaristan	215
2.2.1. Siyasi Rejimin Gelişimi	215
2.2.2. Anayasal Gelişim	217
2.3. Polonya	218
2.3.1. Siyasi Rejimin Gelişimi	218
2.3.2. Anayasal Gelişim	220
2.4. Çekoslovakya	221
2.5. Romanya.....	223
2.5.1. Siyasi Rejimin Gelişimi	223
2.5.2. Anayasal Gelişim	225
2.6. Bulgaristan.....	226
2.6.1. Siyasi Rejimin Gelişimi	226
2.6.2. Anayasal Gelişim	227
2.7. Arnavutluk	228
2.7.1. Siyasi Rejimin Oluşumu	228
2.7.2. Anayasal Gelişim	229
E. YUGOSLAVYA MODELİ	229
1. Yugoslavya’da Sosyalist Rejimin Şekillenmesi	229
2. Yugoslav Modeli: Özyönetim ve Pazar Sosyalizmi	231
3. Anayasalar ve Siyasi Kurumlar	234

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYALİZM SİSTEMİNİN DAĞILMASI VE SİYASİ REJİM DEĞİŞMELERİ

A. SOVYETLER BİRLİĞİNİN DAĞILMA SÜRECİ	236

1. Rejim Değişmesinin Dinamikleri	236
2. Gorbaçev Politikalarının Başarısızlığı ve SSCB'nin Dağılması.....	238
3. Bağımsız Devletler Topluluğunun Kuruluşu	242
B. SİYASİ REJİM DEĞİŞMELERİ SÜRECİ VE ANAYASA YAPIMI.....	243
1. Siyasi Rejim Değişmesi ve Demokrasiye Geçiş.....	243
1.1. Transitoloji	243
1.2. Siyasi Rejim Değişmeleri Modelleri (Otoritarizmden Demokrasiye Geçiş Modelleri)	245
3. Anayasal Değişimin Dinamikleri	249
4. Anayasa Yapımının Öğeleri.....	252
B. ESKİ SSCB CUMHURİYETLERİNDE SİYASİ REJİM DEĞİŞMELERİ VE ANAYASA YAPIMI	255
1. Siyasi Rejim Değişmelerinin ve Anayasal Yapılanma Sürecinin Genel Özellikleri.....	255
2. Post Sovyet Cumhuriyetlerde Anayasa Yapım	258
2.1. Rusya Federasyonu.....	258
2.2. Ukrayna	263
2.3.Belorus.....	267
2.4.Moldova	268
2.5.Azerbaycan	268
2.6.Gürcistan	273
2.7.Ermenistan	278
2.8.Kazakistan	281
2.9.Kırgızistan	283
2.10.Türkmenistan	284
2.11.Özbekistan	286
2.12.Tacikistan	286
2.13. Baltık Cumhuriyetlerindeki Gelişmeler	289

C. DOĞU AVRUPADA SİYASİ REJİM DEĞİŞMELERİ ve ANAYASA YAPIMI	290
1. Siyasi Rejim Değişmelerinin Genel Özellikleri.....	290
2. Doğu Avrupa Ülkelerinde Anayasa Yapımı.....	293
2.1. Macaristan.....	293
2.2. Polonya	294
2.3. Çekoslovakya	295
2.5. Romanya.....	297
2.6. Bulgaristan	297
2.7. Arnavutluk	298
 D. YENİ ANAYASALARIN TEMEL ÖZELLİKLERİ	298
1. Post Sovyet Ülkeleri Anayasalarının Özellikleri	298
1.1. Genel Olarak	298
1.2. Yürütme	301
1.3. Yasama	306
1.4. Yargı.....	310
1.5. Devletin Şekli ve Niteliği	313
1.6. Yerel Yönetimler	318
1.7. Temel Hak ve Özgürlükler	321
2. Doğu Avrupa Ülkeleri Anayasalarının Özellikleri	325
2.1. Genel Olarak.....	325
2.2. Yasama	326
2.3. Yürütme.....	328
2.3.1. Cumhurbaşkanı.....	328
2.3.2. Başbakan ve Bakanlar Kurulu	330
2.4. Yargı.....	332
2.5. Siyasi Rejimin Temel Öğeleri	336
SONUÇ.....	343
KAYNAKÇA.....	346

GİRİŞ

“Soğuk Savaş”ın sona ermesi ve komünist sistemin çöküşü 1989 yılında gerek Doğuda, gerekse de Batıda beklenmedik bir olaydı. Hatta bu olaylar sırasında, komünizmin çöküşüne ilişkin tahminlerin yerine, değişen komünizmle ilgili iyimser tahminler yürütülürdü. Bu bağlamda “1989 devrimi”nin hemen ardından post komünist ülkelerde ulusal, siyasi, ekonomik reformların yorumlanması ve değişik önerilerin ileri sürülmesi söz konusuydu.¹ Bunun sonucunda söz konusu ülkelerde siyasi rejimlerin değişme sürecini değişik yönlerden ele alan çok sayıda araştırma ortaya çıktı. Bu gelişmeler siyaset bilimi, kamu hukuku, ekonomi, sosyoloji alanlarında bir hayli yeni konu getirdi.

A. KONUNUN ÖNEMİ

1980’li yılların sonu 1990’lı yılların başlarından itibaren sosyalist sistemin dağılması süreci birçok yönüyle (tarihsel, jeopolitik, jeostratejik, hukuki, ekonomik, kültürel vs.) önemliydi. Bu gelişme sosyal bilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi hukuk alanında da birçok kavram ve tezlerin yeniden tartışılmasına yol açarak anayasal yapılanma, demokrasi, hükümet rejimleri, siyasal sistem, siyasal rejimler, insan hak ve özgürlükleri, uluslararası hukukun ilke ve normları vs. konularda değişik araştırmaların yapılmasına vesile oldu.

Başlı başına siyasal değişim laboratuvarı olarak nitelendirilen bu coğrafi alanda, rejim değişimleri sürecinin değişik şekillerde yaşandığı bir gerçekliktir. Bazı ülkelerde demokrasiye geçiş dalgası olumlu sonuçlar ortaya çıkarırken bazılarında ters tepkiler gözlemlenmiş, birçok ülkelerdeyse otoriter rejimler şekillenmiştir. Bu bağlamda, sosyalizm sonrası ülkeler için demokratik ve demokratik olmayan rejimler açısından bir sınıflandırma yapmanın yanı sıra, demokrasinin tıkandığı unsurların belirlenmesi de büyük önem taşımaktadır.

¹ Дуткевич, П., «Посткоммунизм и глобализация», **Диалог цивилизаций: Восток-Запад**, Материалы “круглого стола” “Толерантность и демократия: политическое основание и будущее гражданского общества”, Москва, 2000.

Konumuzu önemli kılan diğerk bir husus da Türkiye’de bugüne kadar söz konusu ÷lkelerdeki siyasal rejimler, anayasal yapılanma ve diğerk konularda kapsamlı bir bilimsel çalışmanın yapılmamasıdır. Oysa Avrupa’da bu konuda çok sayıda araştırma yapılmış, değışim süreci farklı yönleriyle ele alınıp incelenmiş, siyasal rejimlerin en güncel sorunları bilimsel tartışma konusu olmuş ve olmaktadır.

Siyasal rejim ve rejim değışmeleri hukuk ve siyaset bilimi alanlarında önemli konulardan biridir. Fakat bilimsel literatürde “siyasal rejim” kavramının, bazı yakın kavramlar yerinde kullanıldığı da bir gerçekliktir. Bu anlamda sosyalizm sonrası ÷lkelerdeki siyasal rejimlerin değışim sürecini incelerken, başlangıçta “siyasal rejim” kavramının kuramsal açıdan araştırılması ayrıca önem arz etmektedir. Ayrıca sosyalizm sonrası ÷lkelerin bazılarının Türkiye ile yakın ilişkiler içinde olduğu gerçeğı de söz konusu ÷lkelerdeki siyasal rejimler ve rejim değışmeleri konusunda bir doktora tezi çalışmasının yapılmasını önemli kılmaktadır.

B. KONUNUN KAPSAMI

Konunun inceleme alanı sınırlarının geniş olması ilk bakışta çalışmayı süre ve kapsam bakımından zorlar gibi gözükmemektedir. Fakat konumuzun kapsam itibariyle geniş olmasının hiç de ilk olmadığı, yanı, bugüne kadar değışik eğitim kurumları ve araştırma merkezlerinde sosyalizm sonrası ÷lkelerin bir arada ele alınıp incelendiğı tez çalışmalarının yapıldığını ifade etmek gerekmektedir.

Genel olarak çalışmamızın konusu post sosyalist (veya post komünist) ÷lkelerde siyasi rejim değışmeleridir.

Bu çalışmada;

1. Siyasi rejim değışmeleri konusundaki kuramlara, teorik ve uygulamalı bilgilere, pozitif kamu hukuku normlarına ve sosyolojik verilere dayanarak, öncelikle siyasi rejim kavramı, siyasi rejim kavramıyla ilgili diğerk kavramlar, siyasi rejim türleri ve siyasi rejim değışmeleri tartışılarak çalışmanın teorik modeli oluşturulacak.

Siyasi rejim değışmelerini araştırırken, öncelikle siyasi rejimin bir hukuki ve siyasi kavram olarak açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Zira söz konusu kavram

siyasi ve hukuk literatüründe değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Siyasi rejim kavramını belli bir teorik çerçeveye oturtmadan çalışmamızın sağlıklı bir şekilde yürütülmesi olanaksızdır.

Totaliter sistemin dağılmasından sonra yeni siyasi sisteme geçiş genel olarak “demokratikleşme” veya “demokrasiye geçiş” süreci olarak adlandırılır. Genel anlamda demokratikleşme süreci demokratik düzenin inşa edilmesine yönelmiş siyasi ve sosyal değişikliklerdir.² Burada “demokrasiye geçiş” nispi anlamda kullanılır. Çünkü söz konusu demokratik geçişlerin oydaşmacı bir demokrasiyle sonuçlandığını söylemek de imkansızdır: Zira bu süreçte demokrasiye geçiş çoğu zaman engellenmiş veya yalancı demokrasi söylemleri altında şekillenen otoriter rejimlere kaymıştır.³

2. Genel Kamu Hukuku dalının Siyaset Bilimi ve Siyaset Sosyolojisi dalları ile sınırlarına değinerek, siyasi rejim değişimleri (transformation, transition) disiplinin oluşturulması sorunu tartışılacak.

Günümüzde Siyaset Biliminde ve Genel Kamu Hukukunda siyasi rejim değişimleriyle karakterize olunan geçiş süreci genelde *tranzisyon* veya *transformatasyon* terimleri ile ifade edilir. Geçiş sürecini araştıran disiplin veya bilim dalı ise Transitoloji adlandırılır. Transitoloji disiplinin araştırma konusu siyasi rejimlerin değişmesine neden olan siyasi süreç ve bu süreci etkileyen siyasi faktörler, kurumlar, hukuksal mekanizmalar ve onlar arasındaki ilişkileri düzenleyen normlardır.

3. Küresel demokratikleşme dalgaları kapsamında post sosyalist ülkelerde siyasi rejim değişimlerinin tarihsel aşamaları ele alınacak, günümüzdeki demokratikleşme sürecin yeni bir dalga olup olmaması konusu tartışılacak.

1990’lı yılların başlarından itibaren sosyal bilgiler literatürüne yeni kavram olan demokratikleşme dalgası girdi. Demokratikleşmeye ilişkin dalgalar kuramı Samuel Huntington tarafından “Üçüncü Dalga:Yirminci Yüzyıl Sonlarında

² Bkz: Эрмэ, Г., **Культура и демократия**, Прогресс, ЮНЕСКО Москва, 1994. Orj: Hermet, G., **Culture et démocratie**, Paris, Albin Michel, 1993.

³ Мельвиль, А.Ю., «Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам», **Полис**, (Политические исследования), № 2,1998.

Demokratlaşma”⁴ (The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century) eserinde işlenip hazırlanmıştır. Hantigton’a göre “Bir demokratikleşme dalgası, belli bir zaman içinde demokratik olmayan rejimlerden demokratik rejimlere doğru gerçekleşen ve aynı zaman dönemi içinde aksi yöndeki geçişlerden çok daha fazla sayıda olan bir grup geçişidir.”⁵ Demokratikleşme dalgası aynı zamanda siyasi sistemin liberalleşmesi ve kısmen demokratikleşmesini öngörmektedir. Hantigton’a göre demokratikleşme dalgası üç aşamadan ibarettir. Bunlardan birinci, uzun demokratlaşma dalgası 1818–1926 (birinci ters dalga 1922–1942), ikinci kısa demokratlaşma dalgası 1943–1962 (ikinci ters dalga 1958–1975) yıllarını kapsarken, üçüncü demokratlaşma dalgası ise 1974 yılından bugüne kadar devam etmektedir.⁶

Bir kadar farklı şekilde Ph. Schmitter dört demokratikleşme dalgasının olduğu tezini ileri sürmektedir.⁷ Huntington’un kuramına göre üçüncü dalga İkinci Dünya Savaşından sonra başlamıştır. Ph. Schmitter’e göre ise Portekiz’deki 1974 askeri darbesinden sonra dördüncü demokratikleşme dalgası başlamıştır. Post sosyalist siyasi rejim değişimlerinin bu dalgalar kapsamında ele alınması veya özgün bir dalga olup olmadığı tartışılabilen bir konudur.

4. Siyasi rejim değişimlerinin kuramsal çerçevesi kapsamında post sosyalist ülkelerdeki siyasi rejimlerin oluşumu, gelişimi ve ileri dönük tahminlerle ilgili araştırma yapılacaktır.

Belli bir ülkede demokratikleşme sürecinin incelenmesi zamanı demokratikleşme aşamalarının birbirinden ayrılması önemlidir. Değişik ülkelerde demokratikleşme süreci ulusal çapta gelişen tarihi olaylara bağlıdır. Bu olaylardan her birisi gerek otokratik düzenin dağılmasında veya uzun zaman sürecinde olgunlaşmasında, gerekse de demokratik kurumların oluşumunda kırılma noktasıdır.⁸ Demokratikleşmeyi tarihsel gelişim süreci içinde ele alırken bu süreci hazırlayan tarihi koşullar, ön şartlar ve tarihsel geleneklerin (siyasi kültür tarihi) de dikkate

⁴ Huntington, S. P., **Üçüncü Dalga:Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratleşme** (Çeviren: Ergun Özbudun), Yetkin yayınları, Ankara 1996. Huntington S., **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century**, Norman and London, 1991.

⁵ Huntington, S. P., 1996, s. 11.

⁶ Bkz: Huntington, S. P., 1996, s. 11-22.

⁷ Schmitter Ph., ‘Waves of Democratization’, **The Encyclopedia of Democracy**, Vol.2, (ed. S. M. Lipset), Routledge, London 1995.

⁸ Мадатов, А.С., 2001, с. 45-56, с. 52. <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/45665>

alınması gerekir. Buna göre de post sosyalist ülkelerde siyasi rejimlerin değişim sürecinin karakterini anlamak için bu sürecin tarihsel gelişim süreci bağlamında incelenmesi çok önemlidir.

Tarihteki demokratikleşme süreçleri incelenirken otokrasiden demokrasiye geçişin değişik yöntemleri olduğunu görebiliriz. Stepan'a göre, demokratikleşmede dış faktörlerinin (örneğin, savaş, fetih) ağırlıklı olduğu yolun yanı sıra, iç faktörlerin ağırlıklı olduğu yollar da vardır. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır: 1) Demokratikleşmenin otoriter rejim içinden başladığı durumlar 2) Otoriter rejimin toplumun girişiyle sona erdirilmesi 3) Partiler arası sözleşmeler 4) Demokratik reformcu partilerin öncüllüğündeki ayaklanmalar 5) Marksistlerin öncüllüğündeki devrimci savaşlar.⁹

Başka bir sınıflandırmada bu yollar 1) Devrim yolu (Örn: İngiltere Burjuva Devrimi, Büyük Fransız Devrimi, ABD'nin bağımsızlığı, 1917 Rus Şubat Devrimi ve 1974 Portekiz Devrimi vs.) 2) Evrim yolu (Bazı Avrupa ülkelerinde 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar devam eden demokratikleşme süreci) 3) Dış koşulların etkisi altında demokratikleşme süreci (Örn: İkinci Dünya Savaşından sonra Almanya, İtalya ve Japonya) 4) Tepeden demokratikleşme (Örn: 1970'li yılların sonu ve 80'li yılların başında Brezilya) 5) Karma modeller olarak belirtilmektedir.¹⁰ Eski SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinin ekseriyetinde karma modeller uygulanmaktadır. Yani yukarıda gösterilen nedenlerden her hangi birinin pür şekilde kullanıldığı söylenemez.

E. Özbudun bu yolları daha basitleştirilmiş şekilde üçe ayırmaktadır: 1) Reforma yoluyla demokratikleşme 2) Kopma yoluyla demokratikleşme 3) Sözleşme yoluyla demokratikleşme.¹¹

5. Post sosyalist ülkelerde rejim değişimleri açısından karşılaşılan sorunlar, iç ve dış faktörlerin etkisi ele alınacak.

⁹ Stepan, A., "Paths Toward Redemocratization:Theoretical and Comparative Considerations", **Transitions from Authoritarian Rule:Comparative Perspectives**, (ed: Guillermo O'Donnel, Philippe C. Schmitter and Lawrence Whitehead), The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1986, s. 72-84.

¹⁰ Мадатов, А.С., 2001, с. 45-46. <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/45665>

¹¹ Bkz: Özbudun, E., **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Ankara 1993, s. 19-40.

Demokratikleşme süreci gittikçe küresel önem kazanıyor. Demokratiksiye geçişlerin biçimi, hızı, karakteri ayrı ayrı ülkelerin sadece ulusal, tarihi, ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleriyle değil, aynı zamanda değişik uluslararası koşullara bağlantılıdır. Günümüzde demokratikleşme sürecini yaşayan devletlerin tümü bu veya diğer ölçüde dış faktörlerin etkisi altındadır.¹²

Küresel iletişim araçlarının gelişmesi de demokratikleşme sürecinin dış faktörlerinden sayılabilir. Devasa iletişim sistemleri küresel boyutta bir ağ oluşturarak özellikle orta tabakanın, aydın kesimin bireysellik, özgürlük, katılım hakkı, ifade özgürlüğü vs. gibi demokrasi değerlerinin benimsenmesine yol açar. Tüm bunlar otokratik rejime karşı muhalefet kampının genişlenmesine neden olur.¹³

Küreselleşmenin ve küresel sermayenin gelişimi de demokratikleşme sürecinde bu veya diğer derecede etkilidir.¹⁴ Son dönemlerde Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan gibi ülkelerde rejim değişimlerinde ABD'nin ve uluslararası sermayenin etkisi gözden kaçırılmaması gereken unsurlardandır. Unutulmamalıdır ki, ülkelerin iş koşulları yetersiz ise "ithal" demokrasilerin ömrü uzun olamaz. Ona göre de, genelde bu tür demokrasilerin yaşam süreci fazla değildir. Demokratikleşme sürecinde dış unsurların etkisi özellikle günümüzde kaçınılmaz ise de fazla abartılmamalıdır. Bunlar özellikle içerideki gelişmelerle bütünleşerek demokratikleşme sürecini tetikler.¹⁵

6. Post sosyalist ülkelerin siyasi rejim türlerine göre sınıflandırılması yapılacaktır.

Post Sovyet ülkelerdeki siyasi rejimlerin analizi, araştırmacılara değişen rejimlerin kuramsal çerçevesini işleyip hazırlamak, bu rejimlerin ayrıntılı ve diferansiyel tipolojinin önerilmesi gibi bilimsel bir görev yüklemektedir.¹⁶

¹² Конопелько, И. В., **Демократическая консолидация в условиях современного политического процесса**, Ставропольский Гос. Унив., Ставрополь, 2004, с. 10-11.

¹³ Мадатов, А.С., 2001, с. 52. <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/45665>. Гальчинский, А., «Четвертая волна» **Ден**, №199, субота, 29 жовтень 2005.

¹⁴ Örneğin, 1973 yılında sol hükümetin ve Cumhurbaşkanı S. Aliende'nin iktidarının yıkılmasında Şili ekonomisine büyük yatırımlar yapmış International Telephone and Telegraph şirketi olmuştur. Дегтярев, А.А., **Основы политической теории**: Учеб. Пособие, Институт Открытое общество, Высш. шк., Москва, 1998, с. 133, ПолитНаука™ - <http://polit.msk.su>

¹⁵ Мадатов, А.С., 2001, с. 52. <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/45665>

¹⁶ Мельвиль, А.Ю., «Новые демократии и/или новые автократии?» (Материалы круглого стола), **Полис**, 2004, № 1, с. 170.

Demokrasiye geçişin temel koşullarından olan siyasi rejimin değişmesi oydaşmacı demokrasiden karma rejimlere kadar birçok değişik rejimleri ortaya çıkarır.¹⁷ Yeni rejimlerin “demokrasi” kavramının teorik boyutuna oturtulma çabalarının zorlukları “demokratura”, “psevdodemokrasi”, “delegatif demokrasi” vs. gibi kavramlarla giderilmeye çalışılmaktadır. Bu kavramlar kuramsal ve işlevsel parametreleri bakımından liberal demokratik rejimlere uygun gelmemektedir.¹⁸

Değişen toplumsal sistemlerin ve siyasi rejimlerin başlangıç karakteristiği de farklıdır. Yani, değişim sürecine girmiş ülkeler Merkezi Amerikanın otoriter ve askeri cuntalarından SSCB ve eski Avrupa sosyalist ülkelerdeki post-totaliter otoriterizm, veya Stalinist tipli Arnavutluk ve “sultanist” Romanya’ya gibi geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır.¹⁹ Demokratikleşme süreci derin istikrar ve yurttaşların hak ve özgürlüğünü büyük ölçüde sağlayan ve güvence altına alan oydaşmacı (liberal) demokrasinin oluşması sayesinde başarıyla sonuçlanabilir.²⁰

7. Ortak bir demokratikleşme modelinin olup olmadığı sonucuna varılacaktır.

Tüm ülkelere uygulanabilecek genel bir demokrasi modelinin olmadığı unutulmamalıdır. Her bir ülkede demokrasi özgün bir biçimde şekillenir ve gelişir. Demokratikleşme sürecinde genel ilkeler ve değişik demokrasi türleri söz konusu olabilir.²¹ Doğu Avrupa ülkeleriyle ilgili araştırmalardaki genel kıstaslar bu ülkelerin bir zamanlar aynı siyasi ve ekonomik sistemde olmalarından kaynaklanmaktadır. Fakat geçiş süreçlerinin araştırılmasına dair klasik şemalar bu ülkelere uygulanamaz. Örneğin, Klaus von Beyme’ye göre,²² F. Shmitter’in klasik üçlük şeması (liberalizasyon-demokratikleşme-konsolidasyon) sadece Polonya ve Macaristan için geçerlidir. Merkezi Amerika ülkeleriyle ilgili işlenip hazırlanmış teorik çerçeve Doğu Avrupa ve post-Sovyet ülkeleri için geçersizdir.²³

¹⁷ Конопелько, И. В., 2004, с. 11.

¹⁸ Эйзенштадт, Ш., **Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций**, (Пер. с англ. А. В. Гордона под ред. Б.С. Ерасова), Аспект Пресс, Москва, 1999, с. 19.

¹⁹ Мельвиль, А.Ю., 1998. № 2., с. 6-38.

²⁰ Oydaşmacı demokrasi konusunda bkz: Конопелько И. В., 2004

²¹ Гальчинский, А., 2005.

²² Beyme, K. von, “Osteuropaforschung nach dem Systemwechsel”, **Osteuropa**, 1999, №3. s. 285-304.

²³ Almanya’da Doğu Avrupa ülkelerindeki geçit süreciyle ilgili araştırma ve tartışmalarla ilgili bkz: Погорельская, С., «Постсоветская трансформация: взгляд из Германии» Три века

Bu anlamda Güney Avrupa, Merkezi Amerika, Asya ve Afrika, Doğu ve Merkezi Avrupa ve eski SSCB ülkelerinde yaşanan demokrasiye geçiş süreci o kadar değişiktir ki onları her hangi tek bir model üzerine oturtmak imkansızdır. Bazı durumlarda, Güney Amerika ve bazı Merkezi Amerika ülkelerinde belli bir mantıkla (veya devamlılıkla) yürütülen demokratikleşme süreci bu veya diğer derecede başarılı olmuştur.²⁴

İspanya’da demokratikleşme sürecinin kuramcılarından ve uygulayıcılarından olan F. Gonzales şöyle yazmaktadır: “..zannetmiyorum ki dünya çapında uygulanan bir universal siyasi geçiş mekanizması vardı. Otoriter diktatörlük şeklinden demokrasiye geçildiği zaman her hangi bir siyasi değişim için daha fazla karşılaşılan ve daha genel unsurlarla ilgili fikir yürütmek daha faydalıdır.” Gonzales değişim isteği, toplumsal değişimle ilgili çoğunluğun iradesi, toplum üyelerinin anlaşma, oydaşma yeteneği gibi unsurları sıralamaktadır.²⁵

Sosyalizm sonrası ülkelerde siyasi rejim değişimleri bugün de devam eden ve henüz tamamlanmamış bir süreçtir. Buna göre de çalışmamızın kapsamı bu sürecin bir halkasını oluşturan anayasal yapılanma süreciyle sınırlandırılmıştır.

C. ÇALIŞMANIN YAPISI

Çalışmamız dört ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; genel olarak siyasal rejim ve rejim değişimleri kavramları ve öğeleri, değişim süreçleri yöntem ve etkenleri irdelenecektir.

İkinci bölümde; sosyalizm öncesi dönemde Batı ve Doğu Avrupa’da siyasi kültür ve siyasi düzen konusu ele alınarak incelenecektir.

Üçüncü bölümde; Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalist siyasi rejimin gelişimi ve sosyalist anayasaların özellikleri ele alınacaktır.

отечественных реформ, **Pro et contra**, Том 4, № 3, 1999. <http://www.carnegie.ru/ru/print/62636-print.htm>

²⁴ Харитонов, О., «Генезис демократии (Попытка реконструкции логики транзитологических моделей)», **Полис**, (Политические исследования), № 5, 1996, с. 70-78. Bova R., “Political Dynamics of the Post-Communist Transitions”, **World Politics** (October) 1991.

²⁵ Bkz: Гонсалес, Ф., «Создать в обществе основе для согласия и перемен», **Свободная мысль**, 1995. №15.

Dördüncü bölümde; 1980'lerin sonu ve 1990'ların başlarında rejim değişimleri süreci, anayasa yapımı süreci ve yönetim biçimlerinin siyasal rejim değişimleri üzerindeki etkileri, sosyalizm sonrası ülkelerin siyasal rejimlerinin yapısı ve öncelikli sorunları (hak ve özgürlükler, yargı bağımsızlığı, anayasaların yaşanabilirliği vs.) incelenecektir.

D. KAYNAKLAR

1. Yazılı kaynaklar

Çalışma sırasında Avrupa ülkelerinde, Rusya Federasyonu ve ABD'de yayınlanmış kitap ve makalelerin yanı sıra doktora ve mastır tezleri ile ilgili inceleme yapılmıştır. Mümkün kadar bu kaynaklara ulaşılmış ve bu çalışmalar kaynak olmanın yanı sıra, metodoloji bakımından da yararlı olmuştur.

1970'li yıllarda Güney Avrupa'da ve 1980'li yıllarda Merkezi Amerika'daki demokratikleşme süreci istikrarlı ve dayanaklı demokrasi perspektiflerine ilişkin çok sayıda bilimsel literatürün ortaya çıkmasına neden oldu. Demokrasiye ilişkin farklı yaklaşımların sergilenmesine ve gerçekten de demokratikleşme sürecinin ülkelere göre değişik olmasına rağmen, bu malzemeler teorik ve uygulama açısından sürecin daha yakından algılanmasına yardımcı olur. Öncelikle demokrasiye geçiş sürecinin hangi tarihi koşullar altında gerçekleştiğini ve sosyal-siyasi nedenlerinin algılanması açısından siyasal tarih literatürünü ve ayrı ayrı ülkeler üzerine yapılmış araştırmaları (ayrıca, çevirilerin) gözden geçirmekte büyük yarar vardır.²⁶

Dünyadaki siyasal sistemleri bir arada ele alan ansiklopedik nitelikteki çalışmalar gerek bu ülkelerin anayasal yeniden yapılanma ve demokratikleşme sürecinin siyasal tarihi boyutunu izlemek açısından, gerekse de bilgi ve veri sunmak açısından büyük öneme sahiptir. Buna göre de çalışmamızda söz konusu

²⁶ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasal Tarihi**, Genişletilmiş 14. Basım, Alkım Yayınları, Ankara, (tarihsiz). Uludağ, M. B., *Avrasya'nın Uluslararası Sisteme Açılmasına Etkisi Yönüyle Sovyetler Birliği ve Sonrası Dönemde Kafkasya'daki Ulusçu-Ayrılıkçı Akımlar*, (A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Cilt I-II, Ankara, 1999. Holmes, L., **Post-Komünizm**, (Çeviren: Yavuz Alogan), Mavi Ada yay., İstanbul, 2000. Lorot, P., **Baltık Ülkeleri**, İletişim yay., İstanbul, 1991.

kaynaklardan yararlanılmıştır.²⁷ Tarafımızdan hazırlanmış ve post Sovyet ülkelerin anayasa metinleri ve anayasal sürecine ilişkin yayınlanmış çalışma da bu türdendir.²⁸

Siyaset Bilimi, siyasi sistem, siyasi kültür ve siyasi davranış konularına ilişkin A. A. Çeçen, M. Kapani, İ. Turan, C. Oktay, A. Yayla, A. Öztekin, A.T. Kışlalı, A. Dursun ve diğer yazarların kitap ve makalelerinden, ayrıca bazı ortak çalışmalardan yararlanılmıştır.²⁹

Demokratikleşme süreciyle ilgili en kayda değer çalışmalar arasında O'Donnel G., Shmitter Ph.C. ve Whitehead L. editörlüğünde hazırlanmış "Otoriter Yönetimden Geçişler: Demokrasi Umutları" adlı çalışmadır.³⁰ Demokrasiye geçiş sürecinde oydaşmacı demokrasi ile ilgili günümüzde siyaset bilimine üzerine vurgu yapılan araştırmalara L. Diamnod, A. Valenzuela, G.O'Donnel, F. Shmitter'in çalışmalarını örnek gösterebiliriz.³¹ Demokrasilerde siyasi süreçlerin mahiyeti, siyasi sistemlerin işleyişi, demokrasi kültürü vs. ile ilgili G. Almond, S. Verba, D. Easton, T. Parsons, D. Trumen'in,³² A. Arato ve J. Cohen'in³³ çalışmaları örnek gösterilebilir. R. Dahl, D. Rostow'un ve diğerlerinin çalışmaları demokrasiye geçiş sürecinin nedenleri, koşulları ve karakteri, ayrıca demokratik toplumların istikrarlı

²⁷ Derbyshire, D. J., Derbyshire I., **Political Systems of the Word: Volume 1.**, Helison, Oxford 1996. **The Europa World Year Book 2000**, Europa Publications Limited 2000,

²⁸ Eren A., Aleskerli A., **Yeni Anayasalar: Bağımsız Devletler Topluluğu ve Baltık Cumhuriyetleri Anayasaları**, TİKA yayınları, Ankara 2005.

²⁹ Bkz: Çeçen, A., Siyasal Rejimlerin Sosyal Yapıları, **AÜHFD**, Cilt:XXXIV, Sayı:1-4, 1977, s. 87-145. Kapani, M., **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, 13. Basım, Ankara 2001. Kışlalı, A. T., **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara 2002. Yayla, A., **Siyaset Teorisine Giriş**, 4. Baskı (Gözden geçirilmiş), Siyasal Kitabevi, Ankara 2004. Oktay, C., **Siyaset Bilimi İncelemeleri**, 2. Basım, Alfa, İstanbul, 2005. Turan, İ., **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul (t.y.). Öztekin, A., **Siyaset Bilimine Giriş**, Gözden geçirilmiş ve yenilenmiş 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2003. Dursun, D. **Siyaset Bilimi**, 2. Bası, Beta, İstanbul, 2004. **Devlet Hukuku Üzerine Yazılar** (Derleyen:Mehmet Turhan), Gündoğan, Ankara (yy.). **Siyaset** (Editör:Mümtaz'er Türköne), Lotus, Ankara, 2003.

³⁰ **Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy**, (ed: Guillermo o'Donnel, Philippe C. Schmitter and Lawrence Whitehead), The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1986

³¹ Шмиттер Ф., «Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии», **Полис** (Политические исследования), № 5, 1996., Даймонд Л., «Прошла ли 'третья волна' демократизации?», **Полис**, (Политические исследования), № 1, 1999, с.10-25. Mainwaring S., O. Donell G., Valenzuela A. (eds), **Ussions in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective**, University of Notre Dame Press, South Bend, 1992.

³² Almond G., Verba S. **The Civic Culture**, Princeton University Press, N J, 1963. Парсонс Т., **Система современных обществ** (Пер, с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой), Аспект Пресс, Москва, 1998. Истон Д., «Категории системного анализа политики», **Антология мировой политической мысли**, Москва, 1997. Т. 2., с. 630-643.

³³ Арато Э., Коэн Д., **Гражданское общество и политическая теория**, Москва, 2003.

çalışması ile ilgilidir.³⁴ J. Linz ve A. Stepan çalışmalarında oydaşmacı demokrasiyi belli koşullarda ortaya çıkan bir siyasi rejim olarak incelenmektedir.³⁵

Demokrasiye geçiş sürecinde Doğu Avrupa ve Merkezi Amerika ülkelerinde siyasi ve ekonomik reformlarla ilgili Adam Przeworski'nin çalışması üzerine fazla atıf yapılan kaynaklardandır.³⁶ Günümüzde siyasi rejimlerle ilgili demokrasi, otoriterizm ve totalitarizm gibi klasik "üçlü"nün günümüzde siyasi rejimlerin sınıflandırılmasında yeterli olmadığı Jerzy Mackow'un bir çalışmasında tartışılmaktadır.³⁷ Aynı yazarın komünist totalitarizminin oluşumu ve post komünist sistem transformasyonu konusundaki (sorunlar, konsept ve dönemlere ayırma) bir yazısı da kayda değer çalışmalar arasındadır.³⁸

Türkçe kaynaklar arasında E. Özbudun'un Doğu Avrupa ülkelerindeki demokratikleşme sürecine ilişkin çalışması gerek sürecin yorumu, gerekse de bu konudaki yabancı kaynakları tanıtmak açısından önemli bir çalışmadır.³⁹ Yine E.Özbudun ve L.Köker'in editörlüğünde hazırlanmış başka bir çalışma da post Sovyet ülkelerde anayasa yapımının başlangıç aşamasındaki gelişmeleri takip etmek açısından kayda değer bir kaynaktır.⁴⁰

³⁴ Растоу Д. А., «Переходы к демократии: попытка динамической модели», **Полис** (Политические исследования), №5, 1996. Dahl R., **Democracy and its Critics**, New Haven, London Yale University Press, 1989.

³⁵ Linz J., Stepan A., "Toward Consolidated Democracies", **Journal of Democracy**, Vol. 7 №2, 1996..

³⁶ Przeworski, A., **Democracy and the Market, Political and Economic Reforms в Eastern Europe and Latin America**, Cambridge, 1991. Przeworski, A., **Demokrasi ve Piyasa: Doğu Avrupa ve Latin Amerika'da Siyasi ve Ekonomik Reformlar**, (Çeviren: İlter Turan), Ankara, 1995. Пшеворский А. **Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке**, (Пер. с англ., под ред. проф. Бажанова В.А.) РОССПЭН, Москва, 1999, 2000.

³⁷ Bu konuda bkz: Мачкув, Е., Демократия, авторитаризм, тоталитаризм - устарела ли эта триада в учении о формах правления? **Адкрытае грамадства**, Інфармацыйна-аналітычны бюлетэнь, 2001, N1(10), <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/8.html>

³⁸ Мачкув, Е., Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация, **Полис**, (Политические исследования), 2000 № 4, с. 38-59.

³⁹ Özbudun, E., 1993.

⁴⁰ Bu çalışma 8-12 Kasım 1992 tarihleri arasında, Avrupa Konseyi, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı ve Türk Demokrasi Vakfı tarafından ortaklaşa düzenlenen UniDem Konferansı'nda sunulan tebliğ ve konuşmaların özetinden oluşmaktadır. Bkz. **BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı** (Çeviren: Ergun Özbudun ve Levent Köker), Yetkin basımevi, Ankara, 1993.

Y. Atar'ın demokrasilerde anayasal değişimin dinamikleri ve anayasa yapımına ilişkin doktora çalışması post sosyalist ülkelere de yer vermesi açısından önemlidir.⁴¹

Post sosyalist rejim değişimlerine ilişkin değişik ülkelere ilişkin tespitlerin yer aldığı Türkçe çalışmaların önemini de vurgulamak gerekir.⁴² Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinden L. Gönenç'in post sosyalist ülkelerdeki anayasa yapımına ilişkin yayınlanmış doktora tezi eski sosyalist ülkeleri bir arada ele alan ve inceleyen ender çalışmalardan biridir. Doğu Avrupa ülkeleri ve eski SSCB cumhuriyetlerinde anayasa yapımı sürecinin incelendiği bu çalışmada söz konusu ülkelerin siyasi kültürünün gelişim aşamalarına, anayasal sürecin sorunlarına, anayasaların yaşanabilirlik sorununa, tercih edilen hükümet rejimlerinin sınıflandırılmasına ilişkin değerli bilgiler bulunmaktadır.⁴³

Türkçe kaynaklar arasında demokrasi, siyasi rejimlerin türleri, siyasi rejim değişimleri, anayasal demokrasi vs. konularda önemli malzeme oluşturan birçok kitap ve makalelerin Türkçe çevirilerinin de önemi vurgulamak gerekir.⁴⁴

Siyasi rejimlerle ilgili Rus siyasi literatüründe önemli çalışmalardan biri Tsıgankov'un siyasi rejimler üzerine yaptığı kapsamlı araştırmasıdır.⁴⁵ Demokrasiye geçiş süreci, sosyal ve siyasi transformasyonla ilgili son dönemde Rusya'da A. Yu.

⁴¹ Yavuz, A., **Demokrasilerde Anayasal Değişimin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı**, Mimoza Yayınları, Konya, 2000.

⁴² Onar, E., "Türkiye'nin Başkanlık veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmesi midir?" **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı**, Türkiye Barolar Birliği, 9-13 Ocak, Ankara, 2002. Gönenç, L., "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar" **AÜHF Dergisi**, Cilt 47, Sayı 1-4, 1998. Şen, İ.G., **Rusya Federasyonu Siyasal Sistemi**, Anadolu Üniversitesi. Hukuk Fakültesi yayınları, 2004.

⁴³ Gonenc, L., **Prospect for Constitutionalism in Post Communist Countries**, Martinus Nijhoff Publishers (first edition) Hague 2002. Bundan sonraki dipnotlarda

⁴⁴ Bkz: Lijphart, A., **Çağdaş Demokrasiler 21 Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri**, (Çeviren: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran) Yetkin yayınevi, Ankara, 1995. Sartori, G., **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği**, (Çeviren: Ergun Özbudun), Yetkin yayınevi, Ankara, 1997. Dahl, R.A., **Demokrasi ve Eleştirileri** (Çeviren: Levent Köker), Ankara 1993. Dahl, R.A., **Demokrasi Üstüne** (Çeviren: Betül Kadioğlu), Phoneix yayınevi, 2001. Przeworski, A., 1995. Heywood, A., **Siyaset, Liberte** Yayınları, 2006. Sartori, G., **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği** (Çeviren: Ergun Özbudun), Yetkin Yayınları, Ankara 1997. Schmidt, M. G., **Demokrasi Kuramlarına Giriş** (Çeviren: M.Emin Köktaş), Vadi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2002. Duverger, M., **Siyasi Partiler**, (Türkçesi: Ergun Özbudun), Dördüncü Basım, Bilgi Yayınevi, 1993. **Yeni Bir Sistem Arayışı: Demokrasi, Poliarşi ve Demarşi** (Editör: Çoşkun Can Aktan), Cizgi Kitapevi, Konya 2005. **Medeniyetler Çatışması, Samuel P. Huntington vd.** (Derleyen: Murat Yılmaz), Genişletilmiş Üçüncü Basım, Vadi Yayınları, Ankara 2000.

⁴⁵ Цыганков, А. П., **Современные политические режимы: структура, типология, динамика**, Москва, Интерпракс, 1995.

Melvil, A. N. Nikitçenko, O.G. Haritonova, V. Ya. Gelman⁴⁶ tarafından yapılan çalışmaların da önemini vurgulamak gerekir. Demokratikleşme sürecinde elitlerin rolüne ilişkin G. K.Aşın, A. V. Elizarov'un⁴⁷ çalışmalarını, geçiş süreciyle ilgili sorunların bölgesel çerçevede araştırılmasıyla ilgili A. V. Baranova, V. Ya. Gelman'ın çalışmalarını örnek gösterebiliriz.⁴⁸

Siyasi rejimlerin değişim sürecini değişik açılardan ele alan bilimsel eserlerden oluşan "Tarihin Dönemeçleri: Alman Araştırmacıların Gözüyle Post-sosyalist Transformasyon"⁴⁹ çalışması Alman bilim adamlarınca yazılmış yirmi altı makalenin çevirisini içermektedir. Yaklaşık bin sayfayı kapsayan ve iki kitaptan⁵⁰ oluşan bu çalışmada Alman bilim adamlarının rejim değişmelerine ilişkin çalışmaları ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra Doğu Avrupa ülkelerindeki geçiş süreciyle ilgili Almanya'daki araştırmalar ve tartışmalarla ilgili Svetlana Pogreetskaya'nın çalışması söz konusu araştırmaların derli-toplu şekilde gözden geçirilmiş bir sonucu olması açısından büyük önem taşır.⁵¹

D. Karnegi Uluslararası Barış Vakfı Moskova Merkezi elektronik kütüphanesinin sunduğu ücretsiz elektronik kütüphanede özellikle Rusya

⁴⁶ Мельвил, А.Ю., **Демократические транзиты. Теоретико-методологические и прикладные аспекты**, Москва, 1999. Харитонов, О.Г., 1996. Конопелько И. В., 2004. Никитченко, А.Н., Транснационализация демократии ("Третья волна" демократизации в свете теорий международных отношений), (I и II) **Полис**, (Политические исследования), №5, 1996, с. 53-69, №2, 1999. Гельман, В.Я., Постсоветские политические трансформации: наброски к теории, **Общественные науки и современность**, 2001. N1, С.56-70. Гельман, В.Я. "Transition" по-русски: концепции переходного периода и политическая трансформация в России (1989—1996), **Общественные науки и современность**, 1997. № 4. С. 64-81

⁴⁷ Ашин, Г.К., и др., **Основы политической элитологии**, Изд-во Приор, Москва, 1999. Елизаров, В.П., «От авторитаризма к демократии: две модели», **Pro et contra**, №3, 1998.

⁴⁸ Баранов, А.В., **Политическая регионалистика**, Союз, Москва, 2003. Гельман, В.Я., Политические режимы переходного периода: российские регионы в сравнительной перспективе, Российский конституционализм: политический режим в региональном контексте, Центр конституционных исследований МОНФ, Москва, 2000, с. 46-65. **Making and Breaking Democratic Transitions: The Comparative Politics of Russia's Regions** (co-authored). Lanham: Rowman and Littlefield, 2003.

⁴⁹ **Повороты истории: Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей** (в двух томах). (Редакторы-составители: Петра Штыков, Симона Шваниц, Научный редактор: Владимир Гельман Переводы с немецкого: Елена Белокурова, Мария Ноженко, Наталья Яргомская, Петра Штыков), Санкт-Петербург - Москва – Берлин, 2004.

⁵⁰ Том 1. **Постсоциалистические трансформации: теоретические подходы** (1. Cilt: **Postsoyalist Transformasyonlar:Teorik Yaklaşımlar**) Том 2. **Постсоциалистические трансформации в сравнительной перспективе** (**Karşılaştırmalı Perspektifte Postsosyalist Transformasyonlar**)

⁵¹ Вкз:Погорельская, С., «Постсоветская трансформация: взгляд из Германии Три века отечественных реформ», **Pro et contra**, Том 4, № 3, Москва 1999. <http://www.carnegie.ru/ru/print/62636-print.htm>

Federasyonu dahil geçiş ülkelerinin değişik sorunlarını ele alan çok sayıda İngilizce ve Rusça çalışma bulunmaktadır.⁵²

2. Elektronik kaynaklar

Rusya Federasyonunda değişik projeler çerçevesinde yayınlanan elektronik portal ve sitelerde hukuk, siyaset bilimi, sosyoloji, felsefe vs. dallarda binlerce elektronik kaynak tam metin şeklinde ücretsiz olarak sunulmaktadır. Bunlardan “Rusya Eğitimi. Federal Portal”⁵³ ağı çerçevesinde “Sosyal-Hümaniter ve Siyaset Bilimi Eğitimi”⁵⁴ ve “Ekonomi. Sosyoloji. İşletme. Federal Eğitim Portalı”,⁵⁵ “Hukuksal Rusya. Federal Hukuk Portalı”⁵⁶ sayfalarından konumuza ilişkin tam metinde yüzlerce kitap, dergi, doktora tezlerine ücretsiz ulaşılabilir. Rusya Sosyal İnternet Üniversitesinin elektronik kütüphanesinin⁵⁷ ücretsiz hizmetleri de bu anlamda kayda değerdir. Bu kaynaklar arasında çok sayıda yabancı dilden çevrilmiş kaynak da bulunmaktadır. Çalışmamızda aynı zamanda Hukuk ve Kamu Politikası Enstitüsü⁵⁸ tarafından yayımlanan «Сравнительное конституционное обозрение» (2004 Temmuzuna kadar «Конституционное право: восточноевропейское обозрение») dergisi⁵⁹ elektronik arşivinden yararlanılmıştır. Bu arşivde 2003 yılı sonuna kadar East European Constitutional Review (EECR)⁶⁰ dergisi tarafından yayınlanmış makalelerin Rusça çevirileri, ayrıca İngilizce ve Rusça birçok bilimsel çalışma bulunmaktadır. “Polis: Siyasi Araştırmalar Dergisi”⁶¹ ve “Russkiy Jurnal” (Rus Dergisi) ve Journal of Democracy’nin ortak projesi olan “Predeli vlasti” (İktidarın Sınırları) adı altında rejim değişimleri ve demokrasi sorunlarına ilişkin değerli kaynaklar internet üzerinden ücretsiz sunulmaktadır.⁶² Bu dergilerde

⁵² **Carnegie Moscow Center**, <http://www.carnegie.ru/en/>. Московский Центр Карнеги, <http://www.carnegie.ru/ru/>

⁵³ Российское образование. Федеральный портал, <http://www.edu.ru/>

⁵⁴ Социально-гуманитарное и политологическое образование, <http://www.humanities.edu.ru>

⁵⁵ **Федеральный образовательный портал "Экономика. Социология. Менеджмент."** <http://www.ecsocman.edu.ru/>

⁵⁶ **Юридическая Россия. Федеральный правовой портал (v.3.0)** <http://www.law.edu.ru>

⁵⁷ **Русский Гуманитарный Интернет-Университет**, <http://www.vusnet.ru/biblio/>

⁵⁸ **Institute of Law and Public Policy, Институт права и публичной политики**

⁵⁹ **Сравнительное конституционное обозрение**, <http://www.ilpp.ru/PDFarhiv>

⁶⁰ **East European Constitutional Review** (Published by New York University School of Law and Central European University), <http://www.law.nyu.edu/eecr/>

⁶¹ **Полис**, (Политические исследования), www.politstudies.ru

⁶² **Пределы власти**, №1,2-3,4. <http://old.russ.ru/antolog/predely/>

elektronik ve yazılı ortamda siyasi rejim değişmeleri ve demokratikleşmeyle ilgili çok değerli yabancı kaynakların Rusça tercümeleri sunulmaktadır. Post sosyalist ülkelerin anayasa metinlerinin Rusça tercümeleri ve anayasal sürece ilişkin faydalı kaynaklardan biri de www.constitution.garant.ru sitesinin sunduğu malzemedir.

Çalışmamız sırasındaki kaynak ve araştırmalarda terim kullanımı da üzerinde durduğumuz konulardandır. Bildiğimiz gibi siyasi rejimlerini ele aldığımız eski Sovyetler Birliği, Doğu ve Merkezi Avrupa ülkeleri önceler rejim itibariyle sosyalist rejimli ülkeler olmuştur. Bu ülkelerle ilgili politika bilimi ve siyasal tarih literatüründe *post komünist*, *post-komünizm*, *post sosyalist*, *post sosyalizm*, *sosyalizm sonrası* veya *eski sosyalist ülkeler* gibi terimler kullanılmaktadır. Bizce Türkçenin karakter ve kurallarını da dikkate aldığımız zaman bu terimler içinden en çok tercih edilebilen terim *sosyalizm sonrası ülkeler* terimidir. Özellikle Batı literatüründe kullanılan *post komünizm* (veya *post komünist*) terimlerinin kullanılmasının o kadar da doğru olmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Bir yönetim veya siyasal iktidar anlamında *komünist* terimi kullanılabilir. Yani yöneticiler siyasal ve ideolojik mensubiyetleri itibariyle birer komünisttirler. Fakat devlet veya siyasal sistem anlamında *komünizm* terimini kullanmak yanlıştır. Nitekim eski Sovyet doktrini komünizmin kurulduğunu hiçbir şekilde iddia etmemekte olup onu gelecekte gerçekleştirilecek bir sistem olarak görmekteydi.

E. METOD

Her bir bilimsel çalışma belli bilimsel araştırma teknik ve metotlarına dayanmaktadır. Bu anlamda tez çalışmamızın hazırlanmasında takip edeceğimiz metodun önceden belirlenmesi temel bir şarttır. Bu metodu belirlerken öncelikle “Sosyalizm Sonrası Ülkelerde Siyasal Rejim Değişmeleri” adlı çalışmamızın Genel Kamu Hukuku dışında, Siyaset Bilimi, Siyaset Sosyolojisi, Siyasi Tarih gibi alanlarda da değişik yönleriyle incelenebilecek bir konu olduğunu dikkatten kaçırmamalıyız. Şunu vurgulamak gerekmektedir ki, siyaset bilimi, “siyasete ilişkin düşüncel faaliyetleri inceleyen felsefe, tarih veya hukukun vesayetinden kurtularak, bağımsız bir disiplin kimliyi kazanmayı başarmış” ise de, “ne felsefe, ne tarih, ne de

hukukla olan ilişkisi hiç kopmamıştır.”⁶³ *Siyasal rejim, siyasal sistem, siyasal iktidar, demokrasi, totalitarizm* vs. gibi kavramların Siyaset Biliminin ana kavramları arasında yer aldığını belirtmemiz gerekmektedir. Zaten Siyaset Bilimi Genel Kamu Hukukunu ilgilendiren birçok problemlerin aydınlanmasına yardım etmektedir. Örneğin, devletin hayati gelişmesini belirtmeğe, devletin bütünlüğü yönünden belli kişilerin, iradi vasıfların rollerini göstermeğe yardımcı olur, özgürlük ve otorite kavramlarından birine veya bunların uzlaşmasına dayanan yönetim biçimlerinin meydana gelmesinde ve bunların birbirlerini takip etmesinde amil olan nedenleri meydana çıkarır. Bunun dışında, devletin temel yetkilerinin birbirinden ayrılması veya birleştirilmesi, hak ve özgürlüklerin korunması ile ilgili hususları da aydınlatmaya yardımcı olur.⁶⁴ Böyle bir durumda, araştırmamızı Genel Kamu Hukuku alanı içinde ele alacağımız için bu bilim dalının Siyaset Bilimi ile karşılıklı ilişkisini ve inceleme alanının sınırlarını gözden geçirmemiz büyük önem taşımaktadır.

Hukuk literatüründe Genel Kamu Hukukunun inceleme alanı⁶⁵ belirlenirken; geçmişte ve günümüze toplum çerçevesinde oluşan DEVLET, İKTİDAR-KİŞİ HAK ve ÖZGÜRLÜKLERİ ve EŞİTLİK kavramları, birbiriyle yakın ilişkisi açısından ele alınıyor ve inceleme alanının sınırları ve konuları açıklanıyor. Burada bir yanda devlet yapısı ve onun içindeki iktidar olgusu, öte yanda ise toplum içindeki bireyin yeri, önemi, yetkileri, hak ve özgürlükleri bir bütünün iki parçası gibi kabul edilmiş ve araştırma konusu olarak ele alınmıştır. Daha basite indirgersek; bir yanda devlet ve onun motor gücü olan iktidar, öte yanda da toplum ve onu oluşturan bireylerin davranışlarını düzenleyen hak ve özgürlükler yer almaktadır.⁶⁶

Eskiçağlardan ortaçağa, ortaçağdan yeniçağa, yeniçağdan günümüze kadar uzanan ve yüzyılları kapsayan uzun zaman şeridi içinde fikir adamlarının toplumsal yaşamın esasları, çeşitli yönetim sistemleri konusunda ortaya attıkları fikirler daha sonralar “siyaset felsefesi” adlı disiplini oluşturmuştur. Bu bilim dalı etiketi altında

⁶³ Gönenç L., "Siyaset Bilimi ve Anayasalar," *AÜSBFakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı:3, 1999, s. 96.

⁶⁴ Okandan, R. G., *Umumi Amme Hukuku*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968, s. 17.

⁶⁵ Bkz: Okandan, 1968, s. 1-24. Akad, M., “Genel Kamu Hukukunun Alanı ve Metodu Üzerine Bir Araştırma”, *M.Ü. Hukuk Fakültesi 10. Yıl Armağanı*, İstanbul, 1993, s. 64 vd.. Akad, M., *Genel Kamu Hukuku*, Genişletilmiş 2 Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2000, s. XII-XXVI. Akın, İlhan, *Kamu Hukuku*, 7. Bası, Beta, İstanbul, 1993, s. XI-XIII.

⁶⁶ Akad, M., 2000, s. 2.

toplanan siyasal fikirler ve siyaset teorileri uzun süre politika biliminin başlıca konusunu ve temelini oluşturmuştur. Daha sonralar politika biliminin inceleme alanına devlet ve hükümet başta olmakla onlarla ilgili “siyasi kurumlar” da dahil edilmiştir.⁶⁷ Siyaset biliminin konusu üzerinde, bilim adamları arasında tam bir görüş birliğinin varlığından söz etmek zor. Bazılarına göre konu yalnızca “devlet”le sınırlıdır. Ama çoğunluk, daha geniş bir kavram olan “iktidar”dan hareket etmektedir.⁶⁸ Siyasal iktidar “meşruluk” unsuru (yönetilenlerin rızasına dayanması) ile “kapsayıcılık” ve “genellik” niteliğine (toplumun bütün üyeleri için geçerli oluşu) sahip bir olgudur.⁶⁹ Siyaset bilimini, siyasal iktidar ile ilgili kurumların ve bu kurumların oluşmasında ve işleminde rol oynayan davranışların bilimi olarak tanımlayabiliriz. Böyle bir tanım, bir yandan siyaset biliminin günümüzde ilgilendiği konuların tümünü kapsarken, öte yandan da oldukça belirgin bir sınır getirmektedir.⁷⁰

Genel Kamu Hukuku ve Siyaset bilimi dallarının her ikisinin inceleme alanında siyasi iktidar olgusu merkezi bir figür olmasına rağmen bu bilim dallarının her biri konuyu değişik şekilde incelemektedir. Burada esas olan, her ne kadar ortak yönleri olsa bile her iki bilim dalının kendine özgü inceleme alanına ve metoduna sahip olmasıdır. Bugün başka disiplinlerin konularını içermekten kurtulmuş bir hukuk disiplini kimliğini ve görünümünü kazanmış modern Genel Kamu Hukukunun konusu devleti veya siyasa iktidarı bir hukuksal yapı olarak incelemektedir.

Çalışmamasın konusunu içeren rejim değişikliklerini bir süreç ve olgu gibi incelerken de Genel Kamu Hukuku disiplininin gereği olarak, konuya bir Anayasa Hukuku açısından veya Siyaset Bilimi açısından yaklaşılmamasına özen gösterilmelidir. Anayasa Hukuku varolan sorunsalı ortada olan normlara dayanarak çözümlerken, Genel Kamu Hukuku temel ilkeler ve tercihleri esas alacaktır. Bu zaman yalnızca devletin yapısının şekilsel ve hukuksal görünümünün yanı sıra, devletin bir sosyal yapı olarak içerdiği karışık iktidar ilişkilerinin yarattığı dinamizm ve hareketlilik üzerinde de duracaktır. Görüldüğü gibi sosyal bilimlerin sınıflandırılması ve karşılıklı etkileşiminin mantığı ve felsefesi gereği Genel Kamu

⁶⁷ Kapani, M., Ankara 2001, s. 22-23.

⁶⁸ Kapani, M., 2001, s. 28-29. Kışlalı, A. T., **Siyaset Bilimi**, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara 2002, s. 18.

⁶⁹ Kapani, M., 2001, s. 28.

⁷⁰ Kışlalı, A.T., 2002, s. 19.

Hukuk çerçevesinde inceleyeceğimiz araştırma zamanı Anayasa Hukuku, Siyaset Bilimi, ayrıca, sosyoloji, siyasi tarih ve diğer bilim dallarının da verilerinden zamana zaman yararlanmak gerekecektir. Zaten Genel Kamu Hukukunun metodolojisine göre devletin gerçek bünyesine nüfus etmek için hukuk dışı bilim dallarından, hukuk dışı bazı kavramlardan, diğer bilim kollarının sınırları içinde giren fikir ve müşahedelerden faydalanmak gerekir⁷¹. Fakat bunu yaparken Genel Kamu Hukukunun inceleme alanından uzaklaşmamağa dikkat edilmelidir.

⁷¹ Okandan, R. G.,1968, s. 17.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. SİYASİ REJİM KAVRAMI

A. GENEL OLARAK SİYASİ REJİM KAVRAMI

1. Rejim Kavramı

"Rejim" sözcüyü içeriği itibarıyla zengin olup değişik anlamlarda kullanılır. Genel olarak rejim derken, 1) iktidarın kullanılmasının araç, metod ve yöntemlerinin bir bütünü 2) ciddi şekilde belirlenmiş yaşam düzeni (dinlenme, beslenme, tedavi, uyku vs.) 3) her hangi bir faaliyet konusundaki bağlayıcı kural, talep, norm ve ilkeler sistemi (örneğin, deniz rejimi, orman, su, toprak kullanımı rejimi vs.) 4) belli bir durum veya konum (örneğin, üretim rejimi) anlaşılmaktadır.

"Rejim" kavramının geniş yelpazede kullanılması onun disiplinler arası bir kavram olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kavram daha fazla siyasi ve hukuki araştırmalarda kullanılarak günümüz toplumunun durumunu, toplumda baş gösteren değişikliklerin karakterini daha derinden ve tam şekilde açıklanması için kullanılır.⁷²

2. Siyasi Rejim Kavramı

Siyasi rejim kavramı 19. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlansa da, geniş anlamda siyasi bilimler literatürüne sadece İkinci Dünya Savaşından sonra girmiştir.⁷³

Siyasi rejim kavramıyla ilgili genelde sosyal bilimlerde iki yaklaşım sergilenmektedir.⁷⁴ Bunlardan birisi hukuki (siyasi), diğeri ise sosyolojik yaklaşımdır. Birinci yaklaşımda siyasi rejim anayasal normlarda yer alan biçimsel-hukuki kıstaslara dayalı resmi ve açık yönetim metodlarını içerir. Bu zaman "siyasi rejim" kavramı devletin "yönetim biçimi" kavramına yakın olur. Söz konusu yaklaşımda devlet kurumlarının tespit edilmiş anayasal hukuk normlarına (ayrıca, temel hak ve özgürlüklere) tutumunun karakteri, devlet organlarının kurumsal

⁷² Матузов, Н.И., Малько А. В., «Политико-правовые режимы: актуальные аспекты», **Общественные науки и современность**, 1997, № 1. с. 63-71.
<http://www.management.edu.ru/db/msg/156076.html>

⁷³ Дегтярев, А.А., 1998, с. 122.

⁷⁴ Дегтярев А.А., 1998, с. 122.

anlamda karşılıklı etkileşim mekanizması önemlidir.

Diğer bir yaklaşıma göre siyasi rejim bir taraftan seçim, oylama ve karar alma modellerini içeren, diğer taraftan ise parti ve sivil baskı gruplarının siyasi katılım yöntemlerini kapsayan özgün bir sosyal mekanizma ve toplumu yönetme usulüdür.⁷⁵

Bazı bilim adamları siyasi rejimi devletin biçimi değil, mahiyeti olarak belirtirken⁷⁶ diğerleri siyasi rejim kavramının kendinde yönetim biçimi ve devlet düzeni öğelerini ihtiva ettiklerini yazmaktadırlar.⁷⁷ V. E. Çirkin siyasi rejimi bütünlükte siyasi sistemin işlevsel karakteristiği gibi nitelemektedir.⁷⁸ Batılı bilim adamlarından bazıları (M. Hauriou, G. Burdeau, M. Prelot, ve bşk.) “siyasi rejim” kavramını kurumsal yaklaşım çerçevesinde ele alarak “yönetim biçimi”yle veya “devlet düzeni”yle eşleştirmektedirler.⁷⁹ B. Baker, H. D. Lasswell, A. Kaplan gibi bilim adamları ise siyasi rejimi siyasi sistemi düzene sokma, meşrulaştırma aracı olarak tanımlamaktadırlar.⁸⁰ Başka bir grup bilim adamı ise (R. Hestil, G. Almond, G. Powell vs.)⁸¹ siyasi rejimi siyasi sistemle eşleştirmektedirler.

Bazen “devlet rejimi” ve “siyasi rejim” terimleri açısından da farklı yaklaşımların sergilendiğini görebiliriz. Örneğin, devlet mekanizmasının işleyişini karakterize eden “devlet rejimi” terimi Rus hukuk literatürüne girdikten sonra siyasi rejim kavramının yorumu farklı şekilde yapılmıştır. A. Ya. Suharev, V. D. Zorkin, V. E. Krutskih’e göre “siyasi rejim” siyasi iktidarın kullanılmasının usul, metod ve biçimleri sistemini oluşturur.⁸² A. Yu. Korkmazov ve İ. C. Marevskiy bir kadar farklı şekilde, siyasi rejimi demokratik hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesiyle ilgili metodlar sistemi şeklinde ifade etmişler.⁸³ M.A. Mogunov’a göre,⁸⁴ siyasi

⁷⁵ Кудрявцев, Ю. А., «Политические режимы :Критерии классификации и основные виды», № 1 (240), **Правоведение**, 2002, с. 195-205, http://www.auditorium.ru/books/212/Book057_chapter2.html

⁷⁶ Örn: Денисов И. А., **Сущность и формы государства**, М., 1960. с. 17. Лашин А. Г., **Возникновение и развитие форм социалистического государства**, Москва, 1965, с. 342.

⁷⁷ Манов, Г. Н., « О понятии формы государства», **Учен. зап. Таджикского гос. ун-та**, Т. IX. Труды юриди-ческого факультета, Вып. 4. с. 7, 1987.

⁷⁸ Чиркин, В. Е., «Теоретические проблемы политического режима в странах социалистической ориентации», **Государство и право в развивающихся странах**, Москва, 1976, с. 6-7

⁷⁹ Örn.; Burdeau, G., **Constitutionnel et institutions politique**, Paris, 1974. p. 165. Duverger, M., **Institutes politiques et droit Constitutionnel**, Paris, 1970, p. 13-14.

⁸⁰ Örn.; Lasswell, H. D., Kaplan A., **Power and Society**, New Haven, 1950.

⁸¹ Almond, G. A., Powell, B. G., **Comparative Politics: A Development Approach**, Boston, 1966.

⁸² **Большой юридический словарь**, Москва, 1997, с. 500.

⁸³ **Политология в терминах и понятиях**, Ставрополь, 1994, с. 28.

rejim “devlet rejimi”ni içerir ve ayrıca, toplumun siyasi yaşamanın diğer aktörlerinin de faaliyetini kapsar.⁸⁵

Siyasi rejimlerin işleyişinin analizi her şeyden önce insanların yönetimi için rehber edinen metodlara ve meşru düzenin sağlanması için kullanılan yöntemlere bağlıdır. Devletin genel politik hedeflerine ulaşması için kullanılan kurumsal yöntemler siyasi rejimin içeriğini oluşturur. Örneğin, Shumpeter’e göre siyasi rejim türü olan demokrasi, sadece bir metod, yani yasama ve yürütmeye ilgili siyasi kararların uygulanması için gereken kurumsal düzen türüdür.⁸⁶ Jean-Marie Donegani’ye göre, siyasi rejim derken her hangi bir toplumsal kolektifin, kabilenin, ulusun veya devletin siyasi mevcutluk yöntemi anlaşılır.⁸⁷

Siyasi rejim kavramı devletin toplum üzerindeki etkisinin sosyal karakteri ve verimliliğini analiz etmek, devlet organlarıyla sıradan insanlar arasında ilişkilerin düzenlenmesini açıklığa kavuşturma olanağı sunar.⁸⁸ Devlet iktidarı çerçevesinde iletişimin en genel unsurları şunlardır: 1) aktörler 2) değerler 3) usuller (araçsal ve kurumsal) 4) kaynaklar. Bu unsurlar arasındaki karşılıklı ilişkiler “yönetme” ve “tabi olma”, “denetim-etki”, “irade” ve “güç”, “denetim” ve “tasarrufta bulunma”, “yönetme” ve “baskı”, “otorite” ve “şiddet” vs. gibi kavramlarla açıklığa kavuşturulur. Burada kimin yönettiği ve kimin yönetildiği temel sorunsaldır.⁸⁹

Yönetim mekanizmasının karakterini belirleyen önemli unsurlardan biri de “yönetim-baskı” ilişkisidir. Bu ilişki aynı zamanda geri dönüşümlüdür ve sadece “yukarıdan” yönetimin değil, “aşağıdan” sivil toplumun yaptığı destek veya baskıyı ifade eder. Yönetim ve etkileme olgusu bir taraftan yönetimin karar ve tasarrufları, diğer taraftan ise yönetilenlerin gücü ve manevi baskısı şeklinde ortaya çıkar. Yöneten aktör kendi çıkarları ve iradesi doğrultusunda siyasi kararları hazırlar, toplumsal temsil, siyasi katılım ve yönetilenlerin irade ifadesinin düzeyine bağlı

⁸⁴Могунова, М. А., Проблемы теории и практики скандинавского парламентаризма (критический анализ), Автореф. докт. дисс. Москва, 1990, с. 10, Benzer bir yaklaşım için bkz: Кашкин С. Ю., **Политический режим в современном мире: понятие, сущность, тенденции развития**, Москва, 1993. С. 9).

⁸⁵ “Rejim” teriminin değişik anlamlarda kullanıldığına dair bkz: Цыганков, А.П., 1995. Кудрявцев, Ю. А., 2002: с. 195 – 205, http://www.auditorium.ru/books/212/Book057_chapter2.html.

⁸⁶ Шумпетер, И., **Капитализм, социализм и демократия**, Москва, 1995, с. 321.

⁸⁷ Денкэн, Ж.-М., **Политическая наука**, Москва, 1993, с. 25.

⁸⁸ Дегтярев, А.А., 1998, с. 122.

⁸⁹ Дегтярев, А.А., 1998, с. 36.

olarak bu kararlarda düzelifler yapar ve bunlari uygulamaya koyar. Bu zaman değiflik sosyal gruplar kurumsallaşmif baskı metotlarıyla yönetimi bu veya diğer kararın kabulü ve uygulanması yönünde destekler veya karşı gelir.⁹⁰

Günümüzde “devlet rejimi” ve “siyasi rejim” kavramlari çoğu zaman aynı anlamda kullanılmaktadır. Bazı bilim adamlarına göre, devlet rejimi kavramı siyasi rejimi dar anlamda ifade ederken siyasi rejim geniş anlamda kullanılmaktadır.

Gerçekten de devlet rejimi toplumsal ilişkilerin devlet tarafından düzenlenmesinin metod ve usullerinin bir bütünüdür. Siyasi rejim ise daha geniş kategoridir ve toplumun siyasi alanında belli hedeflere ulaşmak için değiflik sosyal güçlerin kullandıkları tüm araç ve usullerin karakteristiğini ihtiva eder. Burada devlet parti, hareket vs. yanı sıra siyasi etkileşim mekanizmasının öğelerin biridir.⁹¹

3. Hukuki ve Sosyolojik Yaklaşım

Siyasi rejim – yönetim metodlarının bir bütünüdür. Siyasi rejim siyasi sistemin işlevsel yönleriyle ilgilidir. Siyasi rejimden bahsederken toplumda siyasi özgürlüklerin gerçekleşmesi düzeyi, devlet organlarının faaliyet metodlari, devlet ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkiler söz konusu olur. Siyasi rejimlerin iki türü vardır: demokratik rejimler ve demokratik olmayan rejimler. Demokratik rejimleri de otoriter ve totaliter olmakla iki yere ayrılmaktadır. Fakat bu sınıflandırmadaki rejim türleri de alt rejimlere ayrılır.⁹²

Siyaset biliminde siyasi rejimin açıklanmasına ilişkin değiflik yaklaşımlar mevcuttur. Bunlardan ikisi daha çok önemlidir.

1) Kurumsal veya siyasi-hukuki yaklaşım

2) Sosyolojik yaklaşım.⁹³

Kurumsal (siyasi ve hukuki) yaklaşımda siyasi rejim yönetim biçimiyle eşleştirilir ve bu zaman onun formel hukuki özelliklerine (örn.; kuvvetler ayrımının

⁹⁰ Дегтярев, А.А., 1998, с. 38.

⁹¹ Пацация, М. Ш., **Теория государства и права**, МГИУ, Москва, 1999, с. 164-165

⁹² Автономов, А.С., **Правовая онтология политики**
<http://www.legislature.ru/books/ontology/part4.html>

⁹³ Цыганков, А.П., 1995, с. 10-13.

karakteri ve erkler arasındaki denge) vurgu yakılır. Bu tek taraflı bir yaklaşımdır. Nitekim uygulamada siyasi iktidarın gerçekleştirilmesi anayasada tespit edilmiş normlardan farklı olabilir. Bu yüzden siyasi rejim, yönetim biçiminden daha kapsamlı bir olgudur. Cumhuriyet yönetiminin benimsenmesi reel demokrasi anlamına gelmez. Aynı zamanda Avrupa'daki anayasal monarşilerde klasik liberal demokrasilerin hakim olduğu da bir gerçekliktir.

Sosyolojik yaklaşımda devlet ve toplum arasındaki ilişkilere vurgu yapılır. Bu ilişkiler, anayasa veya her hangi diğer belgelerde tespit edilmiş siyasi davranış normlarıyla değil, reel olarak şekillenmiş ilişkilerdir."⁹⁴ Böyle bir yaklaşımda iktidarın sosyal temeli, baskı grupları, elit ve halk arasındaki karşılıklı ilişkiler dikkate alınır.

Siyasi rejimlerin daha geniş şekilde açıklanması siyasi-hukuki veya sosyolojik analiz dışına çıkar ve siyasi rejimin niteliği birçok öğelerin bir arada ele alınmasıyla belirlenir.

"Siyasi rejim" kavramı bazen literatürde devlet rejimi olarak da geçmektedir. Siyasi rejim devlet yetkisinin kullanılmasının karakteri, özelliği ve niteliğini ifade eder. Burada önemli olan devlet gücünün hangi yöntem ve biçimlerle kullanılmasıdır.⁹⁵

Hukuki rejimin, devlet rejimi ve siyasi rejim kavramlarının farklı kavramlar olduğunu da ifade etmek gerekir. Hukuki rejim- devlet ve siyasi rejimlerin organik bir kısmıdır. Devlet rejimi genelde devlet gücünün kullanılmasının metod, usul ve yöntemlerini içerirken, siyasi rejim siyasi sistemin işlevsel (fonksiyonel) tarafıdır. Siyasi ve devlet rejimleri yönetim kararlarının kabulü ve uygulanmasının içeriğini yansıtır ve siyasi yaşama belli yön verir, hukuki rejimlerin temel hatlarını, durumunu ve genel parametrelerini doğrudan belirler. Hukuki rejimler devlet ve siyasi rejimleri onaylar ve bir kural olarak onlara hukuki görünüm kazandırır.⁹⁶

Siyasi rejim genelde siyasi-hukuki rejimdir ve bu özellik göz ardı edilemez. Belli bir hukuk sistemi hukuk düzenlemeleri ve hukuki uygulamalarıyla, siyasi ve yargısal örgütlenmesiyle, ordunun rolünün tespit edilmesiyle ve diğer nitelikleriyle

⁹⁴ Цыганков, А.П., 1995, с. 13.

⁹⁵ Нерсисянц, В. С., **Общая теория права и государства**, Инфра, Москва, 1999, с. 254

⁹⁶ Матузов, Н.И., Малько А. В., с. 63-71.

siyasi rejim türünün belirlenmesine olanak sağlar ve bu konuda tahminlerde bulunma şansı sunar. Tarihi analizler ve günümüz sosyal bilimleri çerçevesinde yürütülen kuramsal muhakemeler siyasi rejimler ve hukuki düzen arasında organik bir bağlılık olduğunu doğrulamaktadır. Bu özellik teorik ve uygulama açısından büyük önem arz etmektedir. Devletin kendi ülkesinde toplumu yönetme metod ve usulleri öğrenilerek siyasi rejimin karakteri açığa kavuşur.⁹⁷ Bir ülkenin tarihi gelenekleri ve uluslararası konumu da söz konusu ülkenin siyasi rejimini etkiler.⁹⁸

B. SİYASİ REJİM KAVRAMININ DİĞER KAVRAMLARLA KARŞILAŞTIRILMASI

1. Siyasi İktidar ve Siyasi Rejim

Siyasi iktidarın tanımlanmasında genel olarak iki görüş vardır. Birinci görüş göre, siyasi iktidar özel gruplarda ortaya çıkan iktidarların aksine, sadece genel toplum bütününde ortaya çıkar. İkinci görüşe göre ise siyasi iktidar başka hiçbir iktidara tabi olmayan, son kararı veren, bir iktidardır. Aslında, siyasi iktidar kavramına ilişkin her iki görüşü birleştirilebilir.⁹⁹

Siyasi iktidarın kuvvet (zor) kullanma gücüne sahip olması onu diğer iktidar türlerinden ayıran en önemli özelliktir. Fiziki zorlama gücünü elinde bulundurma tekeli sadece siyasi iktidara aittir.¹⁰⁰ Bir ülkede siyasi iktidarın güç kullanma şekli siyasi rejimin karakterinin belirlenmesinde öncelikli şarttır. Güç kullanma yetkisinin sınırlarının belirlenmesi o ülkede siyasi rejimin şekillenmesinde büyük rol oynar.

Devletin motor gücü olan siyasi iktidar yasa koyma, uygulama ve buna bağlı olarak müeyyidelerde bulunmakla toplumu yönetir. Karşılıklı şekilde toplum üyelerinin de iktidarı etkileme, yönlendirme ve uyarma faaliyetlerini yapacak kanallara ihtiyacı vardır. Bu kanallar aracılığı ile kişiler istek ve taleplerini iktidara

⁹⁷ Венгеров, А.Б., **Теория государства и права**: Учебник для юридических вузов. 3-е изд., Юриспруденция Москва, 2000, с. 77. Kitabın tam metninin elektronik versiyonu için bkz. <http://yuridlit.narod.ru/tgp/vengerov2000/vengerov2000.html>

⁹⁸ **Общая теория права и государства**, (Под ред. В.В. Лазарева) 3-е изд., перераб. и доп., Юристъ, Москва, 2001, с. 235.

⁹⁹ Cam, E., 1999, s. 328-329

¹⁰⁰ Öztekin, A., 2003, s. 11.

iletebilirler.¹⁰¹ Bu kanalların işleyişi siyasi rejimin karakterine bağlı olarak açık, sınırlı ve kısıtlı olabilir.

Siyasi iktidara sahiplenmenin değişik yöntemleri vardır. Zor (güç) kullanarak iktidar olma korku, yıldırma ve sindirme sonucu elde edilen yoldur. İtibar yoluyla elde edilen iktidar, korku ve baskıdan çok, isteğe, rızaya ve gönüllülüğe dayanır. Otorite yoluyla iktidar olmanın yolu ise liderlerin yeteneğinin, becerisinin ve üstünlüğünün grup üyelerince ya da toplumca kabul edilmesidir.¹⁰²

İktidara sahiplenme yolu ülkedeki siyasi rejimin karakterini etkileyen önemli olgulardan biridir. Güç kullanarak iktidara gelme, başka bir ifadeyle iktidarı gasp etme kötü bir geleneğe dönüşür ve yeni bir gücün ortaya çıkması iktidar el değişir. Daha çok kriz dönemlerinde itibar yoluyla iktidara gelenler çoğu zaman belli bir müddet sonra iktidarlarını kişiselleşmeye doğru götürür. Tiranların birçoğu güç kullanarak iktidara gelirken, birçoğu da itibar yoluyla iktidara sahiplenmiştir.¹⁰³

2. Siyasi Rejim ve Meşruiyet

2.1. Genel Olarak Siyasi Meşruiyet

Siyaset ve hukuk biliminde teorik öneme sahip meşruiyet olgusu siyasal alanda, iktidarın sağlanması ve elde tutulması bakımından en önemli faktörlerden birini oluşturur.¹⁰⁴ Meşruluk, yönetimi kolaylaştıran, sağlamlaştıran, onu daha istikrarlı ve etkili kılan bir faktördür. Buna göre de her zaman ve her yerde iktidar sahipleri iktidarlarının meşru olduğu inancını halk arasında yaymak hususunda çaba harcar.¹⁰⁵

Siyasetin konusunu oluşturan iktidar ilişkileri hakkında meşruiyete atıf yapılmadan fikir beyan etmek imkansızdır. Meşruiyet, siyasi iktidarın varlık nedeni ve devam etmesinin tek güvencesi, siyasi iktidarın yasa, emir ve eylemlerinin toplum nezdinde kabul görüp uyulmasının tek dayanağıdır. Bu yüzden siyaset, devlet, iktidar ve egemenliğin söz konusu olduğu her alan meşruiyet alanıdır. Meşruiyet, hem

¹⁰¹ Akad, M., 2002, s. XVII.

¹⁰² Cam, E., 1999, s. 327-328. Öztekin, A., 2003, s. 13.

¹⁰³ Cam, E., 1999, s. 328. Öztekin, A., 2003, s. 13.

¹⁰⁴ Kapani, M., 2001, s. 84.

¹⁰⁵ Kapani, M., 2001, s. 85.

toplumun, hem de siyasal iktidarın bağı kaldığı bir üst sözleşmedir ve bu durum her iki alanın da karşılıklı rıza üzerinde var olmasını ve sürekliliğini sağlamaktır.¹⁰⁶

Fiziki kuvveti kullanmaya yetkili tek örgüt olan devlet zor kullanmada belli kanunlara ve usullere dayanır. Kanunlar hangi hallerde, hangi organların ve ajanların, hangi esaslara göre zor kullanacaklarını gösterirler.¹⁰⁷ Meşruiyet; siyasal iktidarın kanunlarının haklı olduğu, vatandaşların iktidara itaatinin rızaya dayandığı, iktidarın emir ve eylemlerinin toplumla uyumlu, sonuçlarının başarılı ve faydalı, amacının adil olduğu bir siyasal düzenlemedir.¹⁰⁸

Meşruiyet otorite ile aynı çerçevede değerlendirilebilecek bir kavramdır. Ama otorite somut olarak belirli bir mevkie ve makama işaret ederken, meşruiyet halkın rızasını ifade etmektedir. Bu siyasal sistemin veya hükümetin meşruiyetinden bahsederken, bir yöneticinin otoritesinden bahsedilir. Yalnızca meşruiyet kaba kuvveti herkesin kabul ettiği bir otoriteye dönüştürebilir.¹⁰⁹

Siyasal meşruiyet kavramı siyasal kültürle de yakından ilgilidir. Belli bir siyasal rejim veya o rejim içinde oluşan bir hükümetin meşruluğu da doğrudan o ülkede yaygın olan inançlara bağlı bir konudur. Toplumun büyük çoğunluğunun inançlarına uygun olan siyasal iktidar meşru ise ona boyun eğmek de doğal sayılır. Yaygın inançlara ters düşen bir siyasal iktidarın sürekliliği ise ancak baskı ve şiddet yöntemlerine dayanması ile olanaklıdır.¹¹⁰

2.2. Siyasal Meşruiyetin Türleri

İktidarın meşru ve kabul edilebilir olduğu hakkında bir kanaat uyandırma anlamında meşruiyet, diğer iktidar tekniklerinden daha etkin ve devamlı nitelikte bir teknik olarak görülür.¹¹¹ Meşruiyet kavramına klasik anlamda ilk katkı Max Weber tarafından yapılmıştır. Weber tarihin değişik dönemlerindeki veya değişik coğrafyalardaki meşruiyet anlayışlarını üç türe indirgeyerek tanımlamaktadır. Bunlar

¹⁰⁶ **Siyaset**, 2003, s. 32.

¹⁰⁷ Daver, B., 1968, s. 100.

¹⁰⁸ **Siyaset**, 2003, s. 43.

¹⁰⁹ **Siyaset**, 2003, s. 14.

¹¹⁰ Kışlalı, A.T., 2002, s. 123.

¹¹¹ Dursun, D., **Siyaset Bilimi**, 2. Bası, Beta, 2004, s. 98.

1) geleneksel meşruiyet, 2) karizmatik meşruiyet 3) yasal-ussal (veya yasal-rasyonel) meşruiyettir.¹¹²

Easton ise meşruiyeti fonksiyonel bir yaklaşımla ele alarak onun üç kaynaktan doğabildiğini vurgular: 1) ideolojik kaynak (yönetilenler, rejimin temelinde yatan ilkeleri, değerleri, amaçları benimsiyorlar, onların doğruluğuna ve geçerliliğine inanıyorlarsa rejim ve otorite sahipleri bu yoldan meşruluk kazanırlar) 2) yapısal kaynak (siyasal yapının ve onun işleyişini düzenleyen normların (kuralların) yönetilenler tarafından geçerli olarak kabul edilmesidir) 3) liderlerin kişisel nitelikleri¹¹³

2.2.1. Geleneksel Meşruiyet

Geleneksel meşruiyetin en belirleyici özelliği, siyasi iktidarın buyruklarına uymanın temelinde “geleneklerin yatmasıdır. Bu meşruiyet tipinde geleneğe uyma, hatırlanmayacak kadar eski zamanlardan süre gelen, aileden ve atalardan devralınmış “bir mirası sürdürme” işidir.¹¹⁴ Buna göre de gelenekler “haklılaştırılmasına gerek duyulmayan değişmez ve sorgulanmaz” nitelik taşır. Geleneksel otoritenin en açık örneği, patriarkalizm (erkeğin aile içinde egemenliği veya köleler üzerinde “efendinin” hakimiyeti) ve gerontokrasi (örneğin, köydeki ihtiyarların otoritesi) biçiminde kabileler veya küçük gruplar arasında mevcuttur.¹¹⁵

2.2.2. Karizmatik Meşruiyet

Karizma” sözcüğünün kökeni Eski Yunana kadar uzar.¹¹⁶ Karizmatik meşruiyet kişisellik sınırlı olup liderin kişiliğindeki güce, yani onun “karizmasına” dayanır. Karizmatik otorite bir liderin bir çeşit kahraman veya aziz olarak takipçileri

¹¹² Heywood, A., 2006, s. 306-307. Oktay, C., 2005, s. 9.

¹¹³ Bir siyasal sistemde iktidar sahibi veya sahipleri kişisel nitelikleri sayesinde kendilerine geniş bir taraftar kitlesi –ve dolayısıyla- otoritelerine destek sağlayabilirler. Burada “kişisel nitelik” deyimini, Weber’in “karizma” kavramını aşan, ondan daha geniş olan bir anlamda kullanılmaktadır. Kapani, M., 2001, s. 93-94.

¹¹⁴ Oktay, C., 2005, s. 12.

¹¹⁵ Heywood, A., 2006, s. 307.

¹¹⁶ “Karizma”nın Yunancadaki anlamı, “tanrının lütfü” veya sadece “lütuf” demek. Din ulularına ve azizlere, tanrıdan lütuf olarak “karizma” verildiğine inanılıyor. Oktay, C., 2005, s. 49.

üzerinde doğrudan ve kişisel etki yaratmakla işler.¹¹⁷ Geleneksel meşruiyet türünden farklı olarak burada kişiye “uyulur.” Uyanlarla karizmatik lider arasında bir tür duygusal ve yoğun bağlar oluşmuştur.¹¹⁸

Karizmatik lider toplumun yerleşmiş düzenine ve geleneklerine (en azından bir bölümüne) karşı çıkarak köklü değişikliklere yönelmesi bakımından genellikle radikal ve devrimci bir karakter gösterir. Öte yandan karizmatik otorite mahiyeti itibariyle geleneksel ve hukuki otorite türlerinden farklı olarak daha az istikrarlı ve daha kısa ömürlüdür.¹¹⁹

2.2.3. Yasal-Ussal Meşruiyet

Yasal-ussal meşruiyette otorite açıkça yasal olarak tanımlanmış kurallarla ilişkilidir. Bu meşruiyete dayalı otorite biçimi hem geleneksel, hem de karizmatik otoriteden farklı olarak bir kişiden ziyade bir göreve (makama) bağlıdır ve bu yüzden kötüye kullanılması veya adaletsizliğe yol açması ihtimali düşüktür.¹²⁰

“Değişim” yasal-ussal meşruiyetin doğasında başta gelir. Bu yüzden de “uyma”, ussal bir süreç gereği kabul edilen yasalara ve kurumlara yöneliktir. Bu meşruiyette kurallar kutsallık içermediği için, ihtiyacı karşılamada yetersiz görülüyor ise değiştirilebilir.¹²¹

Günümüz devletinde halkoyu yasal-ussal meşruiyetin temelini oluşturur. Çağdaş devletin otoritesi yasal-ussal davranış süreci içinde gelişmektedir. Günümüzde en otoriter siyasi rejimler bile genel oy referansını kullanmayı hiç değilse biçimsel olarak reddetmemektedirler.¹²²

Siyasi rejimin belirlenmesinde yasallık ve meşruluk olgularının karşılaştırılması büyük öneme sahiptir. Bu iki kavram arasında kurulan ilişki değişik

¹¹⁷ Modern siyasi liderlerin bir çoğu (örn., Gaulle, Kennedy ve Thatcher gibi) sahip oldukları otoriteyi kişisel nitelikleri ve halkın güvenini geliştirme yetenekleriyle genişletmişler de, bu karizmatik meşruiyet anlamına gelmez. Çünkü, burada söz konusu kişisel otorite değil, bulundukları makamların resmi gücüdür. Karizmatik meşruiyette kurumların gücünden ziyade liderlerin kişisel otoritesi söz konusudur (örn., Hitler, Mussolini, Kaddafi vs.). Heywood, A., 2006, s. 308.

¹¹⁸ Oktay, C., 2005, s. 50.

¹¹⁹ Kapani, M., 2001, s. 91.

¹²⁰ Heywood, A., 2006, s. 309.

¹²¹ Oktay, C., 2005, s. 43.

¹²² Cam, E., 1998, s. 198.

hukuk devleti, hatta değişik devlet anlayışlarına vücut verir.¹²³ Diktatörlüklerin emirlerinin kanun yerine geçtiği ülkelerde veya şeklen cumhuriyet gibi gözükten rejimlerde, belirli küçük azınlık, kendi isteklerini “kanun” şeklinde belirli organlardan geçirebilir. Ayrıca bazı parlamenter sistemlerde meclis çoğunluklar hukuka aykırı ve muhalefeti sindirici kanunlar çıkarabilirler. Bu durumlarda ortada şeklen kanuni durum olduğu halde bu durumun hukuk ilkelerine, meşruiyete, hak ve adalete uygun olup olmadığı sorunu ortaya çıkar.¹²⁴

Bir siyasi rejimi meşru adlandırabilmek için, meşruluk iddiasıyla yürürlükteki (pozitif) hukuk düzeni arasında bir çatışma olmamalıdır. Yani, meşruiyetin dayanakları yürürlükteki hukukun formül ve araçlarıyla somutlaştırılmalıdır. Anayasalar bu somutlaştırmanın asıl zeminin oluşturur. Devlet organları başta anayasa olmakla bütün hukuk kurallarını uygulamakta her hangi bir tereddüt göstermemelidir.¹²⁵ Fakat şu da vurgulanmalı ki bir hukuk devletinde hakim olan siyasi rejimi meşru adlandırabilmek için sadece yasaların uygulanması yeterli değildir. Burada devreye “biçimsel hukuk devleti” ve “maddi hukuk devleti” tartışmaları girer: Günümüzde gelişmiş demokratik hukuk devletinde egemen olan siyasi rejimlerinde “hukuk devleti=devletin hukuku” formülüyle ifade olunan biçimsel hukuk devleti yetersiz kalmakta, meşruluk=yasallık+insan hakları formülüyle ifade olunan “maddi hukuk devlet” önem kazanmaktadır.¹²⁶

2.3. Meşruiyet Krizi

Meşruluk kavramı ve çağdaş politika biliminde önemli bir yer tutan “temel anlaşma” (consensus) kavramı arasında yakın ilişki vardır. Temel anlaşma genel anlamıyla bir toplumda belli bir konuya ilişkin toplum üyelerinin büyük çoğunluğu arasındaki görüş birliğini ifade eder. Bu anlaşma oranı ne kadar yüksek olursa rejimin de o kadar sağlam bir temel üzerine oturduğu söylenebilir.¹²⁷

¹²³ Sancar, M., “Devlet Aklı” Kısacasında Hukuk Devleti, İletişim, Ankara, 2000, s. 85. Ayrıca bkz: Kapani, M., 2001, s. 81-88.

¹²⁴ Daver, B., 1968, s. 101.

¹²⁵ Sancar, M., 2000, s. 85.

¹²⁶ Bkz: Sancar, M., 2000, s. 86-88.

¹²⁷ Bir siyasi rejim bakımından önemli olan, halk arasında iktidarın haklı olarak kullanıldığı yolunda bir inancın varlığıdır. Bu inancın zayıf ya da kuvvetli oluşuna göre, siyasal rejimleri “düşük

Bir siyasi iktidar biçimi toplumun çoğunluğunca meşru olmaktan çıkmış ve gene çoğunluğun inançlarına uygun bir iktidar biçimi henüz oluşmamışsa, siyasi bunalım kaçınılmazdır. Bu genellikle, geçiş dönemini yaşayan toplumlarda ortaya çıkar.¹²⁸

Meşruiyetin birbiriyle iç içe geçmiş; sosyal yapı, kültürel değerler, siyasi hedefler, ideolojik söylem ve yönetim tarzı gibi öğeleri arasında uyumsuzluk ve çatışmalar meşruiyet krizini ortaya çıkarır. Meşruiyet krizi zamanı bireylerin kendilerini ne ölçüde siyasal ve toplumsal bütünlüğün bir parçası saydıklarını sorgularken, siyasi iktidar açısından bu kriz iktidarın toplumsal ilke ve değerlere yabancılaşmasında ifade olunur. Bu yabancılaşma bireylerin ve toplumun da siyasi iktidara yabancılaşmasına yol açar.¹²⁹

Toplumda, vatandaşların büyük çoğunluğu tarafından paylaşılan bir meşruluk anlayışı yerine, birden fazla meşruluk inancı arasında bir çatışma başladığı zaman, temel anlaşmada bir çatlama meydana gelir. Çatışma ve “temel anlaşma yokluğu” (disensus) barışçı yollardan giderilmezse, sosyal gerilim sonunda bir patlama, ihtilal veya iç savaşa kadar gidebilir.¹³⁰

Gerçek anlamda bir ihtilal ortamının varlığından söz edebilmek için aşağıdaki faktörlerin bir araya bulunması gerekmektedir:

a) Sosyal yapıda ve sosyal güçler dengesinde köklü bir değişimin meydana gelmesi b) bu değişimin beraberinde mevcut meşruluk anlayışına alternatif oluşturabilecek yeni bir meşruluk anlayışını (ideolojisini) getirmesi c) yeni meşruluk

meşruluk” ve “yüksek meşruluk” gösteren sistemler olarak iki gruba ayırabiliriz. Düşük meşruiyetli rejimler ciddi bir bunalımla karşılaştıkları zaman çözülme ve çökme tehlikesine maruzdurlar. Ayrıca halkın desteğinden yoksun oldukları için daha çok fizik zorlama gücüne dayanmak zorunluluğun duyarlar. “Yüksek meşruluk” derecesine sahip sistemler ise daha istikrarlıdırlar. Bu sistemler normal olarak toplum üyelerinden geniş destek gördükleri için, bunalım dönemlerini bile büyük sarsıntıya uğramaksızın atlatabilirler. Kapani, M., 2001, s. 86, 96.

¹²⁸ Kışlalı, A.T., **Siyaset Bilimi**, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 123.

¹²⁹ Meşruiyet krizi, bir siyasi iktidarın varolma ve varlığını devam ettirme üzerinde kurduğu ilke ve değerlerinin, toplum tarafından kabul edilmemesi veya kazanılmış toplumsal rızanın zamanla zayıflaması anlamına gelen bir siyasal rejim sorunudur. Bu sorunun bir ucunda, siyasi iktidardan özgürlük beklentileri olan birey; diğer ucunda siyasal iktidardan kendi inanç, gelenek ve kültürüyle uyumlu davranışlar bekleyen toplum; bir başka ucunda ise bireylerin ve toplumun bu beklentilerine makul, adil, sürekli ve meşru cevaplar üretemeyen siyasi iktidar vardır. **Siyaset**, 2003, s. 60,63.

¹³⁰ Kapani, M., 2001, s. 87.

inancının toplumdaki temel anlaymayı bölebilecek ölçüde yaygınlaşması d) bu bölünmenin barışçı yollardan yeni bir uzlaşma ile giderilememesi.¹³¹

Siyasi iktidarların meşruiyeti elinde bulundurdukları gücü ne şekilde kullandıklarına da bağlıdır. Bir siyasi iktidar ne kadar az güce dayanırsa, o kadar meşru olacaktır. Bununla birlikte, siyasi iktidarlar ne kadar zora başvurursa saygınlığını, meşruluğunu ve otoritesini de o ölçüde kaybedecekler.¹³² Diktatörlükler, şiddet ve baskı yöntemlerine başvurmadan çekinmeyen katı ve otoriter rejimler, meşruluk temelinin zayıf olması nedeniyle, ayakta kalabilmek için çıplak kuvvete dayanmak zorunluluğundadırlar.¹³³ Fakat iktidarı sağlamak için kullanılan kuvvet ne kadar büyük olsa da belli bir süre sonra zayıflamaya başlar. “Kamu vicdanında tutunmayan, saygı görmeyen, inanılmayan bir iktidar uzun süre kendisini, sırf fiziki kuvvetle, ayakta tutamaz.”¹³⁴

Siyasi istikrarın veya rejimin varlığını teminat altına almaya yardımcı olan meşruiyet olgusu ortadan kalkınca, bunun sonucu muhtemelen ya bastırma yoluna gitme ya da geniş kapsamlı bir siyasi değişim olacaktır.¹³⁵

Meşruiyet krizi sadece otoriter veya totaliter siyasi sistemlere ait bir sorun değildir. Demokratik sistemlerde de meşruiyet krizi çok ciddi boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Özellikle, demokratik seçimlerle iktidara gelen faşist rejimleri bu krizlere verilen en iyi örneklerdir.¹³⁶

3. Siyasi Rejim ve Siyasi Sistem

Siyasi sistem kavramı Siyaset Biliminin önemli kategorilerinden birisidir.¹³⁷ Siyaset sistemi aynı zamanda Genel Kamu Hukukunun önemli kavramlarından biridir. Nitekim kamu hukuku toplumun siyasi sisteminin işleyişi sırasında meydana gelen ilişkileri araştırır. Siyasi sistem kavramı Batıda sosyoloji ve siyaset bilimi

¹³¹ Kapani, M., 2001, s. 88.

¹³² Öztekin, A., 2003, s. 11-12.

¹³³ Kapani, M., 2001, s. 85.

¹³⁴ Daver, B., 1968, s. 104.

¹³⁵ Heywood, A., 2006, s. 312.

¹³⁶ **Siyaset** (Editör:Mümtaz'er Türköne), Lotus, Ankara, 2003, s. 62.

¹³⁷ Siyasi sistemlerin siyaset bilimi açısından kapsamlı analizi için bkz.: Анохин, М.Г., **Политические системы: адаптация, динамика, устойчивость**, М. 1996.

alanlarında sistem yaklaşımı ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın üçüncü yarısında T. Parsons toplumsal (sosyal) sistem konseptini işleyip hazırlamıştır.¹³⁸

“Sistem” kavramı sosyal bilimlere biyoloji ve kibernetik biliminden getirilmiş, ilk defa sosyolojide T. Parsons, siyaset biliminde ise D. Easton tarafından kullanılmıştır.¹³⁹ T. Parsons, M. Levi tarafından ileri sürülmüş kuramları geliştiren D. Easton 50’li yılların başlarında siyasi sistem kuramını geliştirmiştir.¹⁴⁰ Siyasi sistem Sovyet kamu hukuku ve siyaset biliminde 1960-1970’li yıllarda araştırma konusu olmuş, 1977 SSCB Anayasasında “Siyasi Sistem” adlı bölüm dahil edilmiştir.¹⁴¹

En genel tanımı ile sistem birbirlerine karşılıklı bağımlılıkları bulunan ve karşılıklı ilişkiler içinde olan nesneler dizisidir.¹⁴²

Çoğu zaman “rejim” kavramı “sistem” kavramıyla eşleştirilir. Siyaset Bilimde D. Easton tarafından işlenip hazırlanmış “sistem” kuramına göre, siyaset, siyasi süreç, ihtiva ettikleri olanak ve hedefleri gerçekleştirmek olanağına sahip subjektlerin dinamik bir bütünüdür.¹⁴³ Siyasi rejimlerin ve siyasi sistemlerin sınıflandırılması birbiriyle sıkı bağlıdır. Şöyle ki demokratik siyasi sistemde demokratik rejim, otoriter ve totaliter siyasi sistemlerde otoriter ve totaliter siyasi rejimler hakimdir.¹⁴⁴

Sistem ve rejimle ilgili değişik tanımların olmasına rağmen, bu iki kavram arasında mantıksal bir bağlantının olduğu istisna edilemez: siyasi rejim toplumda siyasi sistemin verimli işleyişinin sağlanma usulüdür, siyasi kurumların faaliyeti için

¹³⁸ Parsons, T., **The Social System**, 2nd ed. Glencoe (Ill.), 1959.

¹³⁹ Соловьев, А.И., **Политология: политическая теория политических технологий**, Аспект Пресс, Москва, 2000, с. 160. Elektronik versiyon için (tam metin) RF Political Education Group www.politeducation.ru,

¹⁴⁰ Easton, D., **The Political Systems**, NewYork, 1953.

¹⁴¹ Вкз.: Бурлацкий, Ф.М., Ленин. Государство. Политика. М. 1970. Бурлацкий, Ф.М., Галкин, А.А., **Социология. Политика. Международные отношения**, М. 1974. Топорник, Б.Н., **Политическая система социализма**, М. 1972. Тихомиров, Ю.А., «Социализм и политическая власть», **Советское государство и право**. 1974. № 5. с. 11-19. Разумович, Н.Н., «Политическая организация и политическая система общества», **Советское государство и право**, 1975. № 1. с. 105-109.

¹⁴² Öztekin, A., 2003, s. 201.

¹⁴³ Easton, D., “The Analysis of Political Systems”, **Comparative Politics, Notes and Readings**, (Ed. R.C. Macridis, B.E. Brown) Homewood, 1961.

¹⁴⁴ Кудрявцев, Ю. А., 2002, с. 195-205

gereken hukuki ve hukuk dışı önlemleri içerir, siyasi sistemin değişik şekillerini ve unsurlarını karakterize eder.¹⁴⁵

Siyasi sistem siyasi yaşamın bir parçasıdır. Yani “siyasi yaşam” kavramı “siyasi sistem” kavramına oranla daha kapsamlıdır. Siyasi yaşam toplumda tüm düzeylerde var olan tüm siyasi ilişkileri, olayları ve süreçleri kapsar.¹⁴⁶

Siyasi rejimin araştırılması belli bir ülkede belli bir dönemde siyasi iktidarın gerçekleştirilmesini, kişi hak ve özgürlüklerinin düzeyi ve hukuki durumunu reel şekilde yansıtır. 1980’li yılların sonlarında Sovyetler Birliğindeki siyasi rejim 70’li yılların sonu ve 80’li yılların başlarındaki (“durgunluk” dönemi) ve ondan önceki ve 1930’lı yıllarda oluşmuş siyasi rejimden farklıdır. Buradan görünen şu ki bir sistem içinde, yani Sovyet sistemi içinde değişik dönemlerde değişik rejimler mevcuttu.¹⁴⁷

Sistem bir terkiptir. Terkibi oluşturan öğeler kendi aralarındaki ilişkilerle bir sistem meydana getirir. Öğelerden bir veya birkaçının değişmesiyle sistemin bütünlüğü de değişir. Siyasi sistem toplumda varlık ve değer dağıtmayı meşru otoriteye dayanarak gerçekleştiren kurumların oluşturduğu bir bütündür. Siyasi sistemin terkibi kurumlarla sınırlandırmamalıdır. İçeriğin gerçek yapıcı öğeleri arasında siyasi roller ve bu rollerin karşılıklı ilişkileri vardır.¹⁴⁸

Toplumsal katmanlardan, değişik kanallardan ve uluslararası çevre ile öteki siyasal sistemlerden gelen istekler ve talepler siyasal sisteme girdikten ve sistemin işleyişine göre değişen çeşitli aşamalardan geçtikten sonra topluma ya da dış çevreye çıktı olarak geri döner. Ancak unutulmamalı ki siyasal sisteme gelen tüm istekler, talepler ve öneriler, sürekli ve düzenli olarak bu süreçlerden geçmez.¹⁴⁹

Siyasi rejimler kendi egemenlikleri altında yaşayan insanların itaatlerini sağlamak için kendi meşruiyetlerini bir şekilde onaylatmak, bunun için de

¹⁴⁵ Bkz: Краснов, В. И., «Политические режимы в буржуазных странах», **Советское государство и право**. М., 1985, с. 106.

¹⁴⁶ Тавадов, Г.Т., **Политология**, Учебное пособие, Фаир-Пресс, Москва, 2000, с.75.

¹⁴⁷ Соловьев, А.И., **Политология: политическая теория политических технологий**, Аспект Пресс, Москва, 2000, с. 160. Elektronik versiyon için (tam metin) RF Political Education Group www.politeducation.ru, Дегтярев А.А. 1998, с. 123. Заболотная Г. М., Крицкий А. Я., <http://ido.edu.ru/ffec/polit/polit.html>, <http://ido.edu.ru/ffec/polit/p7.html>

¹⁴⁸ Oktay, C., 2005, s. 274.

¹⁴⁹ Öztekin, A., 2003, s. 208.

meşruiyetlerine bir dayanak bulmak durumundadırlar. Kurulacak bu ilişkinin türü ve niteliği siyasi kurumlar ile siyasi rejimlerin özelliklerinin de belirleyecektir.¹⁵⁰

4. Siyasi Rejim ve Siyasi Süreç

4.1. Genel Olarak Siyasi Süreç

Siyasi süreç kavramı siyasi rejimler ve rejim değişimleri ile yakından ilgilidir. Günümüzde bilimsel literatürde “siyasi süreç” iki anlamda; makro ve mikro anlamda ele alınır. Makro anlamda siyasi süreç bütünlükte siyasi sistemin dinamik karakteristiğini, siyasi sistemin durumunun değişmesini ve gelişim aşamalarını belirler.¹⁵¹ Siyasi süreç makro açıdan ele alındığı zaman siyasi süreç değişik sosyal ve siyasi subjektlerin eylemlerinin tümü, yani alt süreçlerin veya mikro süreçlerin bir bütünü olarak anlaşılır. Bu anlamda siyasi süreç değişik gruplardaki kişilerin siyasi mücadelesiyle bağlı eylemleri ve bu eylemleri bireysel ve grup menfaatlerini sağlamak için kullanmalarıdır.¹⁵² Böylece siyasi süreç onu oluşturan öğeler ve altsüreçler aracılığıyla gerçekleşir. Sürece katılanların siyasi faaliyetleri sürecin başlangıç unsurlarıdır.¹⁵³

Siyasi süreç siyasetin dinamik yönünü ifade eder.

Siyasi süreç:

- 1) Makro siyasi yaşamın dinamik ve entegre boyutudur ve siyasi sistemin öğelerinin işlevsel dönüşümü ve değişimini kapsar.
- 2) Sosyal subjektlerin topyekun siyasi aktifliyidir.
- 3) Yönetim araçlarının denetimi uğrunda sosyal ve siyasi güçlerin belli dağılımı ve orantısıyla karakterize olunan mücadeledir.¹⁵⁴

Siyasi süreci belirleyen parametreler 1) faktörler 2) aktörler veya katılımcılar 3) aktörlerin hareket ve karşılıklı hareketleri 4) ilişkileri düzenleyen normlar 5)

¹⁵⁰ **Siyaset**, 2003, s. 150.

¹⁵¹ Bkz.: **Основы теории политической системы**, (Отв. ред. Ю.А. Тихомиров, В.Е. Чиркин) Москва, 1985. с. 153.

¹⁵² Gross B., “Political Process”, **International Encyclopedia of Social Sciences**, New York-London. Vol.12, 1972, p. 265.

¹⁵³ Дегтярев А.А., 1998, с. 101.

¹⁵⁴ Дегтярев А.А., 1998, с. 105.

denge düzeyi 6) geliştiği zaman ve mekan. Bu öğelerden her birisi siyasi süreç modelinin kurulması açısından önemli yere sahiptir.¹⁵⁵

Siyasi süreç mahiyeti itibariyle siyasi sistemin oluşumu, işleyişi ve gelişiminin dinamik yönüdür. Siyasi süreç siyasi sistemin kurum ve yapılarına canlılık kazandırır. Siyasi kurumların, vatandaşların, menfaat gruplarının (subjektler ve aktörler) faaliyeti zamanı yaşanan siyasi hareketlilik içinde subjektler birbirleriyle bu veya diğer düzeyde etkileşim içinde olur. Siyasi subjektlerin karşılıklı etkileşimi bazen spontane, bazen de belli bir düzen içinde gerçekleşir. Siyasi subjektlerin karşılıklı etkileşimi belli bir zaman ve mekan içinde gelişerek siyasi çıkarların gerçekleştirilmesi için belli hedefe yönelik düzenli karakter taşıdığı zaman “siyasi süreç” olgusu ortaya çıkar.¹⁵⁶

Siyasi sürecin esas özelliklerinden biri kuvvet dağılımı ve orantısı, fren ve dengenin bir düzeyinden diğerine geçmesidir. “Kuvvet dağılımı” ve “orantısı” kavramları siyasi ortamda subjektin pozisyonunu ve sahip olduğu potansiyeli karakterize etmek olanağı verir. Yeni olaylarla, siyasi aktörlerin yeni pozisyonu ve potansiyelinin ifade olunduğu siyasi süreçte yeni bir aşamaya geçildiği zaman subjektlerin “yeniden gruplaşması” siyasi güçlerin dağılımı ve orantısında değişikliklere neden olur. Siyasi süreçte yönetim organlarının verimli işleyişi zamanı güçler arasında denge ve fren oluşur.¹⁵⁷ İşte bu özellik siyasi rejim değişimlerinde en fazla dikkate alınması gereken olgudur. Siyasi süreçte güçlerin dağılımı ve orantısında denge ve frenin sağlanması siyasi rejimlerin istikrarlı yürümesine neden olur. Değişik ülkelerde siyasi süreçlerin hareket ve eğilimde tamamen farklı düzeylerin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte belli kriterler sayesinde siyasi süreçleri şu şekilde sınıflandırabiliriz: Bölgesel ve küresel süreçler, istikrarlı ve istikrarsız süreçler, açık ve ‘gizli’ süreçler.¹⁵⁸

Siyasi süreç, genelde siyasi kurumları oluşturan veya bu kurumların oluşumuna katılan siyasi aktörlerin çıkarları ve hedefleriyle bağlı hareket ve

¹⁵⁵ Дегтярев, А.А. 1998, с. 105-107.

¹⁵⁶ Баранов, Н.А., **Политические отношения и политический процесс в современной России**: Курс лекций. В 3-х ч., БГТУ, СПб., 2004, <http://www.politnauka.org/library/uchebnik/baranov.html>

¹⁵⁷ Дегтярев, А.А., 1998, с. 112-113.

¹⁵⁸ Дегтярев, А.А., 1998, с. 105-106.

etkileşimlerin düzenli seyridir. O belli bir zaman ve mekan kapsamında düzenli hareketler ve etkileşimler şeklindeki siyasi açılımların toplamıdır.¹⁵⁹ Shumpeter’e göre, sosyal düzenin transformasyonu kesilmez, fakat çok yavaş gelişen bir süreçtir. “İstikrarlı” dönemin belli bir kesitini öğrenen araştırmacı, hatta sosyal sistemin değişmediği kanaatine varabilir.¹⁶⁰

Siyasi sürecin iki şekli vardır: 1) siyasi değişim 2) siyasi gelişme

4.2. Siyasi Değişim

Değişim her şeyden önce sosyal olgudur ve yapısal niteliklidir. Genel olarak değişim -“zaman içinde gözlenebilen geçici olmayan, belirli bir toplumun geleceğe yönelik akışını değiştiren başkalaşım”dır.¹⁶¹ Siyasi değişim siyasi subjektler arasında, siyasi sistemle dış alan arasında etkileşimin yöntem ve karakterinde yeni özgün özelliklerin ortaya çıkması sürecidir.¹⁶² Siyasi değişim öncelikle, toplumun yönetim mekanizmasındaki değişimle ilgilidir. Siyasi değişim kurumsal yapılarda yaşanan transformasyonla veya sosyal ortamdaki yeniden yapılanmalarla (ekonomik ve kültürel değişimlerdeki, sosyal güçlerin yer değişmesi ve dengesi) bağlantılıdır.¹⁶³

Siyasi değişim siyasi kurumların ekonomik, manevi, kültürel, uluslararası ve sosyal olmayan faktörlerin etkisi altında siyasi aktörlerin yer değişmesiyle, aktörlerin potansiyelindeki değişikliklerle ve siyasi güçlerin pozisyonuyla ilgili dönüşümdür.¹⁶⁴

Siyasi değişim siyasi yaşamın en önemli olgularındandır. Bu olgu “ister gelişme, isterse de çürüme getirsin, ister büyümeye, isterse de düşüşe yol açsın, iki süreçten birinin sonucunda ortaya çıkan bir olgudur: evrim veya devrim.” Evrim veya reform yoluyla değişim devamlılık içinde meydana gelen (örn., bir kurumun tamamen ortadan kaldırılması ve yerine yenisinin konulması değil, yeniden

¹⁵⁹ **Политический принципы: основные аспекты и способы анализа**, Сборник учебных материалов, (Под редак. Мелешкиной Е.Ю.), Издательский Дом «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», 2001, с. 6.

¹⁶⁰ Шумпетер, И., Капитализм, социализм и демократия. М., 1995, с. 530.

¹⁶¹ Sam, E., 1999, s. 190.

¹⁶² **Политический принципы: основные аспекты и способы анализа**, с. 9.

¹⁶³ «26 основных понятии политического анализа», **Политические исследования**, № 1, 1993, с. 89.

¹⁶⁴ Дегтярев, А.А., 1998, с. 129.

örgütlenmesi veya yeniden yapılanması) bir olgudur. Devrimsel değişim ise kökten bir değişimi ifade eder ve devrimlerle karakterize edilir. Devrimler başarılı olduğu takdirde “çoğunlukla şiddete dayalı bir kopuşu beraberinde getirerek” bir siyasi rejim değişmesiyle sonuçlanır.¹⁶⁵

Siyasi değişim öncelikle, toplumun yönetim mekanizmasındaki değişimle ilgilidir. Siyasi değişim kurumsal yapılarda yaşanan transformasyonla veya sosyal ortamdaki yeniden yapılanmalarla (ekonomik ve kültürel değişimlerdeki, sosyal güçlerin yer değişmesi ve dengesi) bağlantılıdır.¹⁶⁶

4.3. Siyasi Gelişme

Siyasi gelişme siyasi sistemin öğelerinin veya bütünlükte siyasi sürecin öğelerindeki niteliksel değişikliklerin yaşanma sürecidir.¹⁶⁷

Siyasi gelişme, siyasi yapının farklılaşması ve kültürün ussallaşması demektir. Siyasi gelişme sonucunda siyasi sistemin yeteneklerinde göze batan önemli artışlar kaydediliyor. Yetenekleri artan, kültürü ussallaşan ve yapısı farklılaşan siyasi sistem, bu özellikleriyle gelişen, modernleşen bir sisteme dönüşür.¹⁶⁸ Siyasi gelişme kavramının kullanıldığı ilk araştırmalarda daha çok “amaçsal” siyasi gelişme terimine dayanıldığı ve siyasal gelişmenin yöneldiği amaç da “demokrasinin kurulması” biçiminde anlaşılmıştır.

Bu terimde iki temel öge vardır: 1) Siyasal gelişmenin hedefi “demokrasi”nin kurulmasıdır, 2) Demokrasi de, halkın siyasi iktidarı ele geçirmek için birbiriyle yarışan seçkin grupları arasından dilediğini seçim yoluyla iktidara getirme veya iktidardan düşürme olanağına sahip olduğu “temsili” siyasi kurumsallaşmayı ifade eder. Buna göre de siyasi gelişme, bir biçimde “demokrasi”ye doğru değişim olarak anlaşılmaktadır.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Heywood, A., 2006, s. 312.

¹⁶⁶ 26 основных понятии политического анализа, 1993. № 1. с. 89.

¹⁶⁷ Политический принципы: основные аспекты и способы анализа, с. 9.

¹⁶⁸ Oktay, C., **Siyaset Bilimi İncelemeleri**, 2. Basım, Alfa, İstanbul 2005, s. 274.

¹⁶⁹ Bkz: Köker, L., **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2004, s. 34.

Siyasi gelişmenin, özellikle Batılı olmayan toplumlar için, bir demokratik gelişme olmadığını savunan tezler ise gelişmeyi “istikrar ve düzen” kavramlarıyla ilişkilendirmişler.¹⁷⁰ Oysa “istikrar, siyasal örgütlerin ve usullerin kurumlaşmasını gerektirir; istikrarın derecesi de, siyasete katılmak isteyen grup ve bireylerin siyasal katılımları için, siyasal kurumların sağladığı imkanların ölçüsüne bağlıdır.”¹⁷¹

Siyasi gelişme büyüyen bir siyasi otoriteye bireylerin daha fazla katılması, onu daha etkin biçimde denetlemesi durumunu ortaya çıkarmaktadır. Siyasi gelişme siyasi eylemlere geniş halk kitlelerinin katılmasını sağlar. Siyasi süreç siyasi toplumlar ve ekonomik kültürünün yaratılması ve bu kültürün yapı ile uyumlaştırılması, siyasi davranış biçimlerinin makro ve mikro düzeydeki gelişmelerle ussallaşması sürecidir.¹⁷² Ona göre de istikrarlı ve düzen içinde bir gelişmenin söz konusu olabilmesi için siyasi katılma düzeyi bu katılmayı sağlayan kurumların gelişme düzeyi ile uyum içinde olmalıdır. Aksi halde, siyasi kurumlaşma düzeyi bu katılım artışını sistem açısından işlevselleştirmede için siyasi gelişme değil, siyasi bozulmayı ortaya çıkarır.¹⁷³ Bu süreç ise beraberinde söz konusu toplumlarda askeri diktatörler veya tek parti hegemonyası biçiminde görülen demokratik olmayan siyasi kurumları getirir.¹⁷⁴

Siyasi rejim siyasi sistemin karakterini yansıttığı için, ayrıca kendisi dinamik bir olgu olduğu için siyasi süreçlerle ayrılmaz bir bağlılık içindedir. Siyasi sürecin öğrenilmesi siyasi sistemi statik durumdakinden farklı olarak, işlevsel ve dinamik açıdan, makro sistemlerin işleyiş mekanizmasını, sistemin sivil toplumla karşılıklı etkileşiminin dinamiğini açıklığa kavuşturur.¹⁷⁵

¹⁷⁰ 1960’ların ortalarına doğru karşılaştırmalı siyaset bilimi alanındaki araştırmaların bulgularına dayanan bu itiraz ve eleştirilere göre, demokrasinin kurulmasını siyasi gelişmenin anahtarı olarak görmek, Batılı değerlerin başkalarına zorla kabul ettirmeye çalışmaktır. Ayrıca, ekonomik ve toplumsal gelişme yolunda hızla ilerlemek isteyen Batılı olmayan toplumlardaki somut oluşumlar “demokrasi”yle uyuşmamaktadır. Bu toplumlardan ekseriyeti demokrasi ile “hızlı gelişme”nin bir arada bulunmayacağını kabul ederek, gelişmeyi “istikrar ve düzen” terimleriyle kavramaya yönelmişler. Bkz: Köker, L., 2004, s. 34-38.

¹⁷¹ Huntington, S.P., Dominguez, J.I., **Siyasal Gelişme** (Çeviren: Ergun Özbudun), SİD Yayınları, Ankara, 1985, s. 9-10.

¹⁷² Cam, E., 1999, s. 193.

¹⁷³ Huntington, S. P., “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma”, (Çeviren: Ergun Özbudun), **AÜHFD**, Cilt:XXII-XIII. Sayı:1-4, (1965-1966).

¹⁷⁴ Köker, L., 2004, s. 38.

¹⁷⁵ Дегтярев А.А., 1998, с. 101.

Siyasi değişim veya gelişim söz konusu olduğu zaman genel olarak geçit ülkeleri, yani siyasi ve ekonomik değişikliklerin yaşanmakta olduğu ülkeler akla gelir. Oysa istikrarlı ve oturmuş rejimlerde de siyasi, kurumsal ve sosyal-ekonomik değişmelerin yaşandığı ve hatta bunların zaman zaman kriz ortamı oluşturdıklarını görüyoruz. Amerikalı siyaset bilimcileri B.Brown ve R. Macridis'e göre, siyasi değişimler sadece "üçüncü dünya ülkeleri"yle sınırlı değildir. Gelişmiş sanayi ülkeleri dahil, tüm siyasi sistemler yeteri kadar hızlı değişime maruz kalır, zira her hangi bir siyasi süreç ve değişim arasında sıkı bir bağlantı söz konusudur.¹⁷⁶

Siyasi değişimler düz hatlı bir süreç değildir ve her zaman toplumu ileri götürmez (Örneğin, 1920-30'lu yıllarda Almanya ve İtalya'da Faşist rejimlerinin iktidara gelmesi). Çoğu zaman siyasi yaşamda "ileriye dönük" ve "geriye dönük" değişimlerin bir arada bulunduğu karma sürecin yaşandığını görebiliriz.¹⁷⁷ Değişik ülkelerde siyasi süreçlerin hareket ve eğiliminde tamamen farklı düzeylerin olduğu görülmektedir.¹⁷⁸

5. Siyasi Rejim ve Siyasi Kültür

5.1. Genel Olarak Kültür

Siyasal kültürü tanımlamadan önce, kültürün ne olduğuna değinmekte yarar vardır. En genel tanımı ile kültür; bir toplumda yılların, hatta yüzyılların birikimi sonucunda oluşan ortak değerler bütünüdür.¹⁷⁹ Kültür, bir yandan bireylerin toplumsal yolla edindikleri ve bu yolla ilettikleri bir değer, yargı, inanç, simge ve davranış ölçütleri düzeninden; diğer yandan da bu bağlamda ortaya çıkan geleneksel davranış kalıplarının simgesel ve maddi ürünlerinden oluşmaktadır. Kültür, bir toplumu diğerlerinden farklılaştıran simgesel örüntülerden oluşmakta ve en nihayetinde bireyin toplumsal varlık olarak bir kişilik edinmesinde önemli etki yapmaktadır.¹⁸⁰ Kültür aynı zamanda, insanın toplumsal yaşamının belli bir tarihsel

¹⁷⁶ **Comparative Politics: Notes and Readings**, (Ed. by B.Brown, R. Macridis), Belmont, 1996, p. 353-354.

¹⁷⁷ Де́гтярев А.А., 1998, с. 128.

¹⁷⁸ Де́гтярев А.А., 1998, с. 105-106.

¹⁷⁹ Öztekin, Ali, **Siyaset Bilimine Giriş**, 4. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara 2003, s. 209.

¹⁸⁰ A. Kroeber ve C. Kluckhohn, tam yüz altmış kültür tanımı derlemiş ve bunları yedi kategoride sınıflamışlardır. Barlas, T., **Sosyoloji**, Adım Yayıncılık, Ankara, 1993, s.222-223 ve 227-228.

dönemindeki maddi ve manevi değerlerinin tümünü anlatmaktadır.¹⁸¹ Kültür, toplumların geçmişleri ile gelecekleri arasında bir köprü olma niteliğiyle, siyasal düşünce ve davranışlara olduğu gibi siyasal kavramları belirli ölçüler içinde etkiler ve oluşumlarına katkıda bulunur.¹⁸² Çok sayıda değişik tanımların yapıldığı¹⁸³ kültür kavramıyla ilgili yapılabilecek her bir tanım eksik olacağı ve kültürü sadece belli açıdan değerlendireceği için ortak özellikler üzerinde vurgu yapmak daha faydalı olacaktır: Kültür bir üründür; insana özgüdür; kuşaktan kuşağa iletişim ve öğretmeyle geçer; bir toplumun ortak fikirlerini, kalıplarını ve değerlerinin içerir; seçicidir; semboller üzerine kurulur; insanların davranışlarını ve kurulumları üzerinde etki bırakır.¹⁸⁴

5.2. Siyasi Kültürün Özellikleri

“Siyasi kültür” terimi ilk kez Alman filozofu İ. Herder (17. yy.) tarafından kullanılmıştır. Siyasi kültürle ilgili konular değişik dönemlerde yaşamış düşünürler tarafından ele alınmışa da bir siyasi kavram olarak siyasi kültür anlayışı 1950-1960’larda ortaya çıkmıştır.¹⁸⁵ Siyasal kültür konusunda yapılan ilk çalışmalar İkinci Dünya Savaşı öncesinde Batı Avrupa, özellikle de Batı Almanya hakkında iken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sanayileşmiş ülkelerle ilgili çalışmalara, başta Sovyetler Birliği olmakla sosyalist ülkeler hakkındaki araştırmalar¹⁸⁶ da eklenmiştir. Yakın zamanlarda ise gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı değişim, kalkınma ve modernleşme programları ortaya koymaları onların siyasi kültüre olan ilgilerinin¹⁸⁷ artmasına neden olmuştur.¹⁸⁸ Kültür kavramını belirleyici bir değişken olarak ele alıp

¹⁸¹ Ozankaya, 1971, s. 1.

¹⁸² Bkz: Kışlalı, A.T., **Siyaset Bilimi**, 9. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2002, s. 124-128.

¹⁸³ Kültürle ilgili 164 farklı tanım yapılmıştır. Kroeber, A.L., Kluchhohn, C., **Culture, A Critical Review of Concepts and Definitions**, New York, s. 14.

¹⁸⁴ Sitembölükbaşı, Ş., ““Siyasi Kültür”ün Kavramsallaştırılmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBFD, Yıl: 1997, Sayı: 2(Cüz), s. 251.

¹⁸⁵ **Политический принципы: основные аспекты и способы анализа**, с. 109.

¹⁸⁶ Örn: Baure, R.A., Inkeles A. and Kluckhohn, C., **How the Soviet System Works: Cultural Psychological and Social Themes**, Mass., Cambridge, 1956. **Political Culture and Political Change in Communist States** (ed.: Brown, A., Gray, J.), London, 1977. White, S., **Political Culture and Soviet Politics**, Macmillan, London, 1979.

¹⁸⁷ Örn: **Political Culture and Democracy in Developing Countries**, (ed.: Diamond, L.), Lynne Rienner, London, 1994. Pye, L. W., **Asian Power and Politics: Cultural Dimensions of Authority**, Harvard University Press, 1985.

¹⁸⁸ Sitembölükbaşı, Ş., 1997, s. 250.

inceleyen, yakın zamanların siyaset bilimine bu alanda ilk katkısı yapan çalışma, *The Civic Culture* başlıklı araştırmadır. Almond ve Verba'nın yürüttüğü bu çalışma,¹⁸⁹ beş ayrı ülkede demokrasiyle siyasi tavırlar arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı yöntemle tahlil etmektedir.¹⁹⁰

Bir toplumun siyasi kültürü aynı zamanda o toplumun siyasi iktidara yönelik olarak geliştirdiği inanç, davranış, tutum, duygu ve değer yargılarının oluşturduğu bütünü temsil eder. Siyasi kültür sosyal, siyasi ve ekonomik alanda gerçekleşen tüm belirleyicileri ve değişim dinamiklerini ifade eder. Siyasi kültür siyasi değişmeyi, toplumsal değişmeyi, siyasi sisteme yönelen desteği, toplumla devlet arasındaki ilişkiyi, siyasi baskıyı, siyasi iktidarı, siyasi eylemleri içeren geniş bir alandır.¹⁹¹

Siyasi kültür, toplumun geleneklerinin, toplum kurumlarının ruhunun, bireylerin istek ve ortak çıkarlarının ve liderlerinin siyasi davranışlarının rastlantısal bir tarihi tecrübesi olmayıp anlamlı bir bütün olarak birbirlerine uymalarını kontrol altında tutar. Siyasi kültür hem bir toplumun topyekun tarihinin, hem de toplumu meydana getiren insanların sosyo-ekonomik yaşantılarının ürünü olarak ideolojik ilkelere uyumlu bir bütünlük sergiler.¹⁹²

“Siyasi kültür, insanların içinde yaşadıkları topluluk veya toplumun yönetimiyle ilgili algı, bilgi, değer ve eylemlerini, bu arada özellikle otorite sembolleri ve meşruluk ölçülerinin ve bunları etkileyen maddi ve manevi şartları anlatmaktadır.”¹⁹³ “Toplumun genel kültürünün belli görünüşleri, özellikle hükümetin nasıl yönetilmesi gerektiği ve ne yapmağı deneyeceği konusıyla ilgilidir. Kültürün bu çeşidi siyasi kültürdür.”¹⁹⁴

Almond, siyasi kültürün boyutlarını inanç (bilme, algılama, tanıma) boyutu, duygusal boyut ve değerlendirme boyutu olmakla üç düzeyde görmektedir.

¹⁸⁹ Almond, G., Verba S., *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, 1963.

¹⁹⁰ Oktay, C., *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, 2. Basım, Alfa, İstanbul, 2005, s. 215.

¹⁹¹ Almond, G., Powell B., *Comparative Politics*, Little Brown, Boston, 1978, 25.

¹⁹² Yücekök, A., *Siyasetin Toplumsal Tabanı*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1987, s. 13.

¹⁹³ Ozankaya, 1971, s. 1.

¹⁹⁴ Beer, S., 1958, p.6.

İnanç boyutu, bireyin yaşadığı toplumun siyasi kurumlarında siyasi rolleri oynayanların kimler olduğunu, siyasi partilerin içeriklerinin ve renklerini bildiğini ifade eder. Duygusal boyut, bireyin herhangi bir olay anında heyecan, hoşnutluk veya korku duyabilmesini veya bu olay sonrasında bir politikacıdan nefret ederek uzaklaştığını veya ona güveninin arttığını ifade eder. Değerlendirici boyut ise bireyin siyasi olgular hakkında sahip olduğu belirli değer yargılarını ifade eder. Daha önce edinilmiş değerler hiyerarşisine atıfta bulunmak suretiyle yeni siyasi olgular değerlendirilebilir. Siyasi kültürün bu üç boyutu “genel nitelikleri ülkeden ülkeye değişen, etnik gruplara göre farklılıklar gösteren siyasi kültürü oluşturmaktadır.”¹⁹⁵

Verba ve Almond üç tür siyasi kültür kalıbından söz etmektedir. 1) cemaatçi ve yerel siyasi kültürdür; 2) tabiyet kültürü; 3) katılımcı siyasi kültür.¹⁹⁶

Cemaatçi ve yerel siyasi kültürde birey, her şeyden önce kendisini en yakınındaki çevreyle, o çevrenin değerleriyle özdeşleştirmiştir. Siyasi merkez, örneğin ulus-devlet çerçevesi, onun ya hiç farkında olmadığı bir gerçektir. Tabiyet kültürü diye adlandırılan ikinci tür kültürde ise birey, siyasi merkezden haberdardır ve merkezin nasıl bir şey olduğunun farkındadır. Katılımcı kültürde ise birey, siyasi düzenin bütünüyle farkında olup, aktif hareket edebilir, toplumsal ve siyasi yaşama yoğun bir şekilde katılabilir. Bu katılımcı kültür kalıbı, Almond ve Verba'nın araştırmasında istikrarlı demokrasinin olmazsa olmazları arasındadır. Katılımcı kültür modern bir siyasi kültürdür ve buna göre de siyasi gelişmeyi pekiştiren bir kültürdür.¹⁹⁷

Her bir kültür tipi belirli bir siyasi yapı ile birleşir. Siyasi kültür ve siyasi yapının uygunluğu sorunu siyasi gelişme yönünden de önem taşımaktadır. Çünkü siyasi kültür siyasi yapı veya siyasi rejime oranla ayrılıklar gösteriyorsa, yani siyasi yapı ve siyasi kültür uyum içinde değilse siyasi sistemin işleyişinde aksaklıklar meydana gelir.¹⁹⁸ Siyasi sistem ve kültür uyumsuzluğu toplum içinde yeni sosyalleşme ve davranış kalıpları oluşturan sosyal hareketliliğin bir sonucu da olabilir. Sosyal hareketlilik siyasi kültür ile varolan siyasi yapılar arasındaki

¹⁹⁵ Çam, E., **Siyaset Bilimine Giriş**, Der yay, İstanbul, 1999, s. 201.

¹⁹⁶ Oktay, C., 2005, s. 218-220.

¹⁹⁷ Oktay, C., 2005, s. 220.

¹⁹⁸ Cam, E., 1999, s. 202.

uyumsuzluğu yaratmada en önemli etkenlerdir.¹⁹⁹ Siyasi kültür siyasi rejim olgusuyla sıkı bir ilişki içinde olduğu için siyasi rejim değişimleri de siyasi kültürün değişimiyle veya yeniden şekillenmesiyle sıkı bağlıdır. Yeni bir siyasi kültür, kendisi yerleşirken daha önceki siyasi kültürü tümüyle saf dışı bırakmamakta ve eskinin üzerine oturmaktadır.²⁰⁰ Bir siyasi rejim türü olan demokrasi de siyasi kültür kavramından ayrılamaz. Guy Hermet'e göre, "demokrasi kurumlar sistemi olmaktan ziyade, kültürdür."²⁰¹

Siyasi kültür siyasi düşünce ilgili bir olgudur. Siyasi düşünceyi siyasi pozisyon, kamuoyu, ideoloji vs. gibi bazı kurumsal öğelere ayırabiliriz. Siyasi düşünce hem bireysel düzeyde, hem de toplumsal düzeydedir. Bireysel siyasi düşünce ve toplumsal siyasi düşünce birbiriyle diyalektik etkileşim içindedir.²⁰² Siyasi değişimi belirleyen faktörlerin arasında aynı zamanda değişik ülkelerin sosyokültürel dinamiği de vardır. Siyasi ilişkiler ve devlet kurumlarında değişiklikler dini, manevi, ideolojik ve etnopsikolojik değerler ve teamüllerden de etkilenir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşından sonra İngiltere sömürgesinde olmuş ülkelerde demokratik kurumlara adaptasyon süreci Fransa, Portogez, Danimarka veya Belçika sömürgelerine oranla daha hızlı olmuştur.²⁰³

B. SİYASİ REJİMLERİN TÜRLERİ

1. Siyasi Rejimlerin Sınıflandırılmasında Zorluklar

Siyasi rejimlerin sınıflandırılması konusu uzun süren tartışmalara konu olmuştur. Siyasi rejimlerin değişik şekilde tezahür etmeleri devletin menşei ve biçimi, yasaların karakteri, devlet organlarının fiili yetkileri, toplumsal-siyasi güçlerin dengesi, ekonomik durum, ülkenin tarihi gelenekleri ve belli ölçüde uluslararası konumu vs. gibi nedenlere bağlıdır.²⁰⁴

Siyasi rejimleri sınıflandırırken şu özelliklere dikkat yetirilmektedir: siyasi partilerin faaliyeti ve siyasi sistemin diğer unsurlarıyla (özellikle devletle) ilişkileri,

¹⁹⁹ Cam, E., 1999, s. 204.

²⁰⁰ Cam, E., 1999, s. 203

²⁰¹ Эрме, Г., 1993.

²⁰² Автономов, А.С., <http://www.legislature.ru/books/ontology/part4.html>

²⁰³ Дегтярев, А.А., 1998, с. 131.

²⁰⁴ Теория права и государства, 1996. с. 312—313.

devlet organlarının oluşum ve faaliyet şekli, yönetim ve yerinden yönetim ilişkileri, yerel yönetimlerin siyasi süreçlere katılımı, yasama, yürütme ve yargı erkleri ayrımı; ordu, polis ve güvenlik kuvvetlerinin siyasi yaşamda rolü, yurttaşların siyasi yaşama ve yönetime katılma düzeyi ve karakteri, sivil toplumun kontrol ve etkisini sağlamak için yönetimde açıklık, yönetim organlarının şekillenmesi yöntemi, parti liderlerinin seçim ve yönetici grupların (veya atama) prosedürü.²⁰⁵

Genel olarak siyasi kavramların ifade ettikleri anlam kişilerin ideolojisine, dünya görüşüne, inançlarına, hayat tecrübesine ve dünyayı algılama tarzına göre değişmektedir. Bu kavramlar, kullanıldıkları yerlere ve döneme göre farklı şekilde tanımlanmıştır. Buna göre de siyaset biliminde kullanılan değişik kavramlar, kategoriler ve sınıflandırmalarda bir kavram kargaşasının yaşandığını görmekteyiz. Yakın zamana kadar demokrasi ve demokratik yöntemler için de aynı anlam kargaşası büyük ölçüde geçerliydi.

Ancak “Soğuk Savaş”ın sona ermesi ülkeleri sınıflandırılmada kullanılan “birinci dünya ülkeleri”, “ikinci dünya ülkeleri” ve “üçüncü dünya ülkeleri” gibi nitelermelerin anlamını kaybetmesine yol açmıştır.²⁰⁶ Çünkü, “üç dünya” yaklaşımı, bir sistemin maddi gelişme düzeyine ve onun daha genel ideolojik yönelimine özel önem verdiği için, iktisadi-ideolojik bir yaklaşımdır.²⁰⁷ 1980’li yılların sonlarından itibaren siyasi rejimlerin üç (demokratik, otoriter ve totaliter) veya iki (demokratik ve demokratik olmayan rejimler) şeklinde sınıflandırılmasında da sorun ortaya çıkmıştır. Bu durum siyasi rejimlerin değişme sürecinden kaynaklanmaktadır.²⁰⁸ Rejim değişmelerinin oluşturduğu çok değişik biçimler, ayrı ayrı ülkelerde şekillenmiş rejimlere özgü özellikler gerçekten de bu rejimlerin salt bir sınıflandırmaya tabi tutulmasını zorlaştırmıştır.

Yeni bir sınıflandırmadaki güçlüklerden birisi sınıflandırılmanın hangi temel kriterler üzerinden yapılacağı sorusuna kesin bir yanıtın olmaması olmuştur. Çünkü hiçbir sınıflandırma sistemi sadece mutlak öneme sahip tek bir faktöre dayanmaz.²⁰⁹

²⁰⁵ **Теория политики 2003**, http://nicbar.narod.ru/theoria_politiki9.htm. Кудрявцев, Ю. А., 2002, с. 195 – 205

²⁰⁶ **Сiyaset**, 2003, s. 155. Heywood, A., 2006, s. 40.

²⁰⁷ Heywood, A., 2006, s. 42.

²⁰⁸ Мачкув, Е., 2001, <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/8.html>

²⁰⁹ Heywood, A., 2006, s. 41.

Ayrıca, rejimlerin kendileri değişkendir ve rejimleri sınıflandırma uğraşı, her an değişen siyasi gerçekliğin gerisinde kalmamak için sürekli bir savaş vermektedir.”²¹⁰

2. Değişik Sınıflandırmalar

Günümüzde kamu hukuku ve siyaset bilimiyle ilgili yapılan araştırmalarda siyasi rejimler değişik kıstas ve parametreler ele alınarak sınıflandırılmaktadır. A. Heywood, “üç dünya” yaklaşımın eskidiği günümüzde siyasi rejimlerin sınıflandırılmasında siyasi, ekonomik ve kültürel faktörlerin dikkate alınmasıyla modern dünyada beş tür rejimin tespit edilebilir olduğunu ileri sürmektedir:²¹¹

Batı poliarşileri

Batı poliarşileri, geniş anlamda liberal demokrasiler olarak tanımlanan rejimlere denktir. Batı poliarşilerinin anavatanı Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Avustralya’dır.

Yeni demokrasiler

Yeni demokrasiler 1989–1991 yılları arası SSCB’nin dağılmasıyla ve Doğru Avrupa ülkelerinde komünist rejimlerin çökmesiyle ortaya çıkan rejimlerdir. Bu ülkelerdeki rejim değişimleri süreci büyük ölçüde Batı liberal modeline göre şekillenmektedir.

Doğu Asya rejimleri

20. yüzyılın sonlarında Doğu Asya’nın yükselişi, Pasifik Havzasının batı kenarı ülkelerinin iktisadi büyüme oranlarının yükselişi, batılı değerlerden ayrı spesifik bir Asya değerlerinin (örneğin, sosyal uyum, otorite, aile değerlerine saygı vs.) varlığı bu rejimlerin farklı bir grup altında ele alınmasına neden olmuştur. Bu rejimlerin öncelikleri arasında batılı bireysel özgürlükleri genişletmeden ziyade büyümeyi desteklemek ve refahı sağlamak, güçlü hükümet yönünde yaygın bir desteğin söz konusu olduğu ifade edilebilir.

²¹⁰ Heywood, A., 2006, s. 41.

²¹¹ Heywood, A., 2006, s. 42-43.

İslami rejimler

İslamın bir siyasi güç olarak yükselişyle Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Asya'nın çeşitli bölgelerinde kurulmuş İslami çizgili rejimler bu gruba ait edilmektedir.

*Askeri rejimler.*²¹²

Bu gruba, genelde Latin Amerika, Ortadoğu, Afrika ve Güneydoğu Asya'da askeri güç ve sistematik baskı uygulamasıyla varlıklarını sürdüren rejimler ait edilir.

Tarihteki uygulamalardan görüldüğü gibi, yönetim metodları karakterine göre iki gruba ayrılabilir: 1) inandırma 2) şiddet. Bu iki 'ideal tip' 'inandırma-şiddet' iki kutuplu skalayı oluşturur ve ikisi arasında çok sayıda yöntemler bulunmaktadır. Bu veya diğer ülkenin siyasi rejimine bağlı olarak ve bu iki yönetime dayanarak çok sayıda karma yöntemler geliştirilebilir.²¹³ Günümüzde en yaygın olan sınıflandırma demokrasi-otokrasi skalası üzere sınıflandırmadır. Nitekim burada siyasi rejimlerin üç türü ayrılmaktadır: demokratik, otoriter ve totaliter. Siyasi rejimler bazen de demokratik ve demokratik olmayan (otoriter ve totaliter) iki ana başlık altında sınıflandırılmaktadır. Alman araştırmacı Merkel totalitarizmi ve otoriterizmi otokratik sistemlere ait eder. Ona göre, demokratik rejimler ve otoriter rejimler arasındaki ayırım, totaliter ve otoriter sistemler arasındaki ayırımdan daha belirgindir.²¹⁴

Demokratik ve demokratik olmayan rejimlerin tanımlanmasında sınırın belirlenmesi çok zordur. Genel olarak, seçimlerde iktidarın reel şekilde değişebilme olanağı bu sınırın belirlenmesindeki esas göstergedir. Otoriter ve demokratik rejimlerle birlikte bünyesinde bu rejimlerin öğelerini barındıran karma rejimler de faaliyet gösterir. Otoriter rejimler siyasi çoğulculuk, basın özgürlüğü, sivil toplum, hoşgörü gibi demokrasi yanlı unsurların olup olmadığına bağlı olarak değişik şekillerde ortaya çıkıyor.²¹⁵

²¹² Bkz: Heywood, A., 2006, s. 42-43-54.

²¹³ Дегтярев А.А., 1998, с. 123.

²¹⁴ Merkel, W., Systemtransformation, Opladen, 1999, s. 27 и s.28, Alıntı: Мачкув, Е., 2001, N1(10), <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/8.html>

²¹⁵ Красин, Ю.А., Новые демократии и/или новые автократии? (Материалы круглого стола), **Полис**, № 1, 2004, с. 173.

Başka bir teze göre, demokratiklik bir devletin varlığını nitelendiren bir olguyken, anti-demokrasi (despotizmi, totalitarizmi vs.) mantıksal olarak devleti, devlet gücünü nitelendiren olgu olarak kabul edilemez. Buna göre de, siyasi rejimleri birbirinden hukuki gelişimlik, hukuk düzeninin karakteri ve niteliği, devlet (siyasi, kamu) gücünün kullanılmasının metod ve prosedürleri açısından sınıflandırmak gerekir. Bu çerçevede siyasi rejimler iki türdür: liberal ve otoriter rejimler.²¹⁶

Salt teorik temellere dayalı totaliter ve demokratik rejimlerin aksine, otoriter rejimler belli ülkelerde demokrasiye belli bir ülkede şekillenerek işlemekte ve somut hukuki veya siyasi sistemi yansıtmaktadır. Bazı ülkelerde otoriterizm bir geçit rejimi değil, oturmuş ve istikrarlı faaliyet gösteren bir rejimdir.²¹⁷ Peki, o zaman ara rejimleri karakterize eden bir kavram kullanmak yerinde mi? Siyaset ve hukuk literatüründe bazen demokratik ve demokratik olmayan rejimlerle birlikte geçit veya ara rejim kavramları kullanılmaktadır. Bu sınıflandırmada demokratik, demokratik olmayan (totaliter ve otoriter) ve geçit rejimleri birbirinden ayrılmaktadır.²¹⁸ Fakat biz böyle bir sınıflandırmanın doğru olmadığı kanısındayız. Nitekim sınıflandırmada esas olan ayırımın yapılması zamanı kullanılan kriterin aynı olmasıdır. Yani, geçit rejimlerini ayırırken burada, ayırıcı kıstas rejimin oturmuş ve ya istikrarlı olup olmamasıdır. Eğer böyle bir sınıflandırma yapılacaksa, o zaman rejimleri oturmuş ve geçit rejimleri diye birbirinden ayırmak gerekmektedir. Rejimleri totaliter ve otoriter rejimlere ayırırken ise farklı kıstaslar kullanıyoruz. Geçit sürecini yaşayan ülkelerden her hangi birinde hakim olan rejim de bu kriterler esas alarak demokratik veya demokratik olmayan rejimler sırasına ait edilmelidir.

3.Totaliter Rejimler

3.1. Totaliter Rejim (Totalitarizm) Kavramı

Totaliter eski Latince'de "bütünle ilgili" anlamını verir. "Totalitarizm" kavramı ilk kez 1920 yılında B. Mussolini yönetimini karakterize etmek için G.

²¹⁶ Нерсисянц, В. С., **Общая теория права и государства**, Инфра Москва, 1999, с. 255-256.

²¹⁷ Ромашов, Р. А., Сальников М. В., «Авторитарный политический режим: попытка объективной оценки», **Демократия и тоталитаризм: проблемы противостояния (политические режимы в современном мире)**, Материалы межвузовского научно-практического семинара 15 ноября 1999 г. СПб., 1999, с. 9

²¹⁸ Кудрявцев, Ю. А., 2002, с. 195 – 205

Amendol ve P. Gabetti tarafından kullanılmıştır. İtalyan faşizminin fikir babası olan G. Gentile, devletin dışında tüm insani ve manevi değerlerin anlamlarını kaybettiğini ve bireyin total şekilde devlete tabi olması gerektiğini ileri sürmüştür.²¹⁹ “Totalitarizm” bir terim olarak siyasi literatüre 1925 yılında B. Mussolini’nin konuşmasından sonra girmiştir. 1939 yılında Amerika Felsefe Cemiyeti tarafından düzenlenmiş bir sempozyumda ilk kez totalitarizmin bilimsel yorumunun yapılmasına çalışılmıştır. Konuşma metinlerinin birinde totalitarizm “Batının tüm tarihsel uygarlığına karşı ayaklanma” olarak nitelenmiştir.²²⁰ İkinci Dünya Savaşından sonra başlamış “Soğuk Savaş” döneminde ise SSCB ve diğer “reel sosyalist” ülkelerindeki komünist rejimler totaliter rejimler olarak karakterize edilmiştir.²²¹

1952 yılında ABD’de totalitarizm konusunda yapılan bir konferansta²²² totalitarizm, çocukların eğitiminden başlamış ürün üretimine kadar her şeyin tek bir merkezden kontrol edildiği kapalı toplum olarak tanımlanmıştır.²²³ Daha sonra bu kavram F. Hayek’in “Kölelik Yolu” (1944),²²⁴ H. Arendt’in “Totalitarizmin Kaynakları” (1951),²²⁵ C. J. Friedrich ve Z. K. Brzezinski’nin “Totaliter Diktatörlük

²¹⁹ G.Gentile’nin devlet felsefesiyle ilgili düşüncelerine ilişkin Gentile G. **Introduzione alla filosofia**. Firenze: Sansoni, 1952 eserinin Rusça çevirisi ve A. Zorin’in giriş makalesine bkz: Зорин А. Л., «Жизнь и творческий путь Джованни Джентиле», İçinde: Джованни Дж., **Введение в философию** / Пер. с итал., вступ. статья, коммент., указатель А.Л. Зорина, СПб.: Алетейя, 2000., с. 20

²²⁰ Totaliterizmle ilgili tartışmalara ilişkin bkz: Игрицкий, Ю. И., «Концепции тоталитаризма: уроки многолетних дискуссий на Западе», № 6, **История СССР**, 1990, с.172-189, Аугиса, Бутенко, А.П., «Социологические вопросы истории и теории тоталитаризма», **Социологические исследования**, № 6, Декабрь 1998, с. 26-37, <http://www.ecsocman.edu.ru/socis/msg/245235.html>.

²²¹ Бутенко, А.П., 1998, с. 26.

²²² **Totalitarianism. Proceedings of a Conference Held at the American Academy of Arts and Sciences**. March 1953. Cambridge (Mass.), 1954

²²³ Мазуров, И., «Фашизм как форма тоталитаризма», **Общественные науки и современность**, № 5, 1993 1993, с. 39-40..

²²⁴ Hayek, F. A., **Kölelik Yolu**. (Çeviren: Turhan Feyzioğlu-Yıldırar Arsan), Liberte Yayınları, Ankara 1999.

²²⁵ Arendt, H., **Totaliterizmin Kaynakları I: Antisemitizm**. (Çeviren: Bahadır S. Şener) İletişim Yayınları, İstanbul 1996. Arendt,H., **Totaliterizmin Kaynakları II: Emperyalizm**. (Çeviren: Bahadır Sina Şener).: İletişim Yayınları, İstanbul 1998. Арент, Х., **Истоки тоталитаризма**. М., 1996. Арон, Р. Демократия и тоталитаризм. М., 1993. Hanna Arendt (1906-1975), Alman-Yahudi kökenli birisi olup, Hitler’in iktidara gelmesinden sonra önce Prag’a, daha sonra Paris’e gitmiş, Fransa’nın işgalinden sonra ABD’ye sığınmıştır. 1938 yılında Alman pasaportundan imtina etse de ABD vatandaşlığını sadece 30 yıl sonra alabilmiştir. Hanna Arendt’in yaşadığı ve gördüğü antisemitist şiddet totaliterizmle ilgili kitabı üzerinde de etkili olmuştur. Nitekim, Arendt’in çalışmasında totaliterizmin ortaya çıkış nedenleri derinden açıklanmamaktadır ve bu, Arendt’in

ve Otokrasi” (1956)²²⁶ eserlerinde geliştirilmiştir. Önceler totalitarizm kavramıyla İtalya’daki Faşist rejimi ve Almanya’daki Nazi rejimi anlaşıldı. 1929 yılından itibaren Times gazetesinde yayınlandıktan sonra bu terim SSCB için de kullanılmaya başlandı. SSCB’nin Almanya karşıtı ülkelerle müttefik olması Stalin rejimini totaliter rejim olarak tanımlama çabalarını büyük ölçüde engellemiştir. Sol (komünist) harekette SSCB’yle ilgili totaliter kavramı sadece L.Trotski²²⁷ tarafından kullanılmıştır.²²⁸ İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında totalitarizm kavramı faşist ve sosyalist diktatörlüklerin ortak özelliklerinin tek bir kavramla anlatılması gerekliliği üzerine yoğun bir kullanım alanı bulmuştur.²²⁹

3.2. Totaliter Rejimlerin Özellikleri

3.2.1. Genel Olarak

Totaliter rejimler diğer rejimlerle karşılaştırıldığında çok kısa bir tarihsel süreç içinde var olmuştur.²³⁰

Totalitarizm, toplumu bir bütün olarak ele alan, bir bütün olarak dönüştürmek isteyen ve total kontrol sistemi ile toplumu sürekli düzenleyen devlet, ideoloji, siyasal parti ve liderlik olgularının bütünlüğü için kullanılır.²³¹ Totalitarizm, plüralizme karşı zorunluluğun, özgürlüğe karşı otoriterizmin var olduğu siyasal düzendir.²³² Totaliteriz kapitalizmin yüksek artım temposuna bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, totalitarizmi tepkisel bir rejim olarak da karakterize edebiliriz.²³³ Normal şekilde gelişen toplumsal zihniyette (bu veya diğer derecede dengenin sağlandığı) gerek muhafazakar, gerekse de radikal öğeler vardır. Bu

totaliterizmle ilgili çalışmasının eleştiriye açık yönüdür. Bkz: Бутенко, А.П., 1998, с. 28, <http://www.ecsocman.edu.ru/socis/msg/245235.html>

²²⁶ Friedrich, C., Brezinski, Z., **Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi**, (Çeviren: Oğuz Onaran), Türk Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Ankara 1964. Фридрих, К., Бжезинский, З., Тоталитарная диктатура и автократия (реферат), **Тоталитаризм: что это такое** (Исследования зарубежных политологов) Ч. 2 / Отв. ред. Верченков, Л.Н., Игрицкий Ю.И., Москва, 1993.

²²⁷ Троцкий, Л., **Преданная революция**, Москва, 1991, с. 86, 206 и др.

²²⁸ Бутенко, А.П., 1998, с. 26.

²²⁹ Çetin, H., “Totalitarizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2002 Cilt : 26 No: 1 (15-43), s. 17.

²³⁰ Автономов, А.С., <http://www.legislature.ru/books/ontolog/part4.html>

²³¹ Çetin, H., 2002, s. 17.

²³² Kamenka, E., “Totalitarianism”, in. **A Companion to Contemporary Political Philosophy**, (Edited by Robert E. Goodin-Philip Pettit), Blackwell, 1992, 629-630

²³³ Мазуров, И., 1993, с. 48.

öğelerin birisi ağır bastığı zaman diğerinde karşı tepki uyandırır. Totaliter rejimlerde bu denge radikal öğelerin lehine bozulur.²³⁴

Friedrich ve Brzezinski totalitarizmin temel özelliklerini şu şekilde sıralar: “İnsan varlığının bütün dirimsel taraflarını kaplayan ve toplumda yaşayan herkesin en azından edilgin bir şekilde bağlı olduğu resmi bir doktrin meydana getiren resmi bir ideoloji; tek bir adam, bir diktatör tarafından yönetilen tek bir kitle partisi, hiyerarşik ve oligarşik düzenlenmiş, bürokrasi ile iç içe ya da ona üstün bir durumda olan parti; partiyi hem destekleyen hem de parti liderleri adına onu denetleyen ve yalnız rejim düşmanlarına karşı değil keyfi olarak seçilmiş başka sınıflara karşı kullanılan yıldırıcı bir polis denetimi sistemi; basın, radyo, sinema gibi bütün etkili kitle haberleşme araçlarını kullanarak, partinin ve sadık üyelerinin elinde toplanmış ve teknolojinin şartlandığı tam bir denetim tekeli; silahlı kuvvetleri kullanarak tam bir vesayet tekeli; bürokratik işbirliği ile ekonominin merkezden denetimi ve yönetimi”²³⁵

Totaliter hareket aşağıdaki başlıca özelliklere sahiptir:

- Her hangi bir şekilde diktatörlüğün kurulması,
- Hedeflere ulaşmak için şiddet kullanımı, yani potansiyel teröre sahip olmak
- Muhalif görüşlerin kabul edilmemesi, diğer partilerin faaliyetine müsaade edilmemesi
- Tek boyutlu ideoloji.²³⁶

“Totalitarizm; tek bir düşünsel yapı içinde toplumu kurmak, tek bir amaca tek bir otorite altında ulaşmak için organize olmuş siyasal düzendir.”²³⁷ Değişik sosyal hedeflere yönelmesine rağmen totaliter rejimlerin düşünce yapısı, öğelerin işlevsel özellikleri arasında benzerlik fazladır. Belli bir ayrıcalıklara sahip sosyal grubun toplumun diğer tabakaları üzerindeki baskıları meşru olarak kabul edilir. Sosyalizmde devrimlerin korunması ve uygulanması için “proleter diktatörlüğü” şarttır. Alman Nazilerinde yeni toplumun inşasında ve “reich”in kurulmasında

²³⁴ Мазуров, И., 1993, с. 48-49.

²³⁵ Friedrich, C. J., Brzezinski, Z. K., 1964, s. 13-14.

²³⁶ Мазуров, И., 1993, с. 45.

²³⁷ Walker, M., **National Front**, Fontana, London, 1972, p.5.

Alman ırkını merkezi bir konuma sahiptir.²³⁸ Totaliter rejimler “katı” bir ideolojinin kitlelere aşılması, onun temelinde yatan ilkelerin, amaçların, dogmaların veya mitlerin (efsanelerin) halka benimsetilmesi suretiyle geçerlilik kazanırlar.²³⁹ Totaliter rejimlerin iki türü hakim ideolojiyle (Faşizm, Nasyonal-Sosyalizm, Komünizm) ve hakim partinin hedefleriyle bağlıdır. Bazı siyaset bilimcileri totalitarizmin teokratik türünü de ayırmaktadırlar. Bu ad altında Ayetullah Humeyni’nin 1979–1989 yılları İran’da kurduğu rejim ve Taliban’ın Afganistan’da kurduğu rejim karakterize edilmektedir.²⁴⁰

Bütün totaliter rejimlerin ideologları sosyal refah, adalet ve toplumsal yarar gibi tezler üzerine yoğunlaşır.²⁴¹ Totaliter rejimler kurulduktan sonra ekonomik ve diğer alanlarda belli ölçüde başarılar gözlemlenebilir. Fakat daha sonra atalet ve çökme kaçınılmazdır.²⁴² Totalitarizmin gücü, bilgi ve bilim tekelinin siyasal iktidar tarafından üretilip kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bilgi ve bilim üretme tekelinin siyasal iktidarın kontrolünde olması, toplumu bu güce bağlı ve bağımlı kılmaktadır. Gerçeklik, mutlak doğruluk, bilimsellik, rasyonellik dolayısıyla çağdaş dünyaya uygunluk iddialarıyla oluşturulan bilgi merkeziliği toplumu düzenlemenin araçsallığına dönüştürülür.²⁴³

Siyasal iktidarın resmi bir ideolojinin, merkezleşmiş güçlü bürokrasinin ve toplumu denetim altında tutan iletişim ve baskı aygıtlarının varlığı, ayrıca toplumun bir bütün yapı içerisinde ideolojik hegemonya altında eğitilmesi gibi olgular bize totalitarizmin temel özelliklerini verir.²⁴⁴

Totalitarizmde parti kurumları bürokrasi iç içe geçiyor ve “devlet-parti” fenomeni oluşur. Parti toplum adına hareket eder, sivil toplum ise devlet içinde eriyor, tüm yasal sivil toplum örgütleri (gençlik, kadın örgütleri, sendikalar) parti mekanizmasının aksamı gibi faaliyet gösterir ve parti politikalarının gerçekleşmesi

²³⁸ **Теория политики**, 2003. http://nicbar.narod.ru/theoria_politiki10.htm. Гаджиев, К.С., Политическая наука, Часть 2 ПолитНаука™, Сорос, Международные отношения, Москва, 1994, с. 12, <http://polit.msk.su/>

²³⁹ Karani, M., 2001, s. 95.

²⁴⁰ Цыганков, А.П., 1995, с. 193.

²⁴¹ **Теория политики**, 2003. http://nicbar.narod.ru/theoria_politiki10.htm

²⁴² Автономов, А.С., <http://www.legislature.ru/books/ontolog/part4.html>

²⁴³ Fiedrich, C., Brzezinski, Z., 1964, 125

²⁴⁴ Çetin, H., 2002, s. 17-18.

yönünde çalışır. ²⁴⁵ Total ideoloji, yalnızca her şeyi kapsamakla, herkesi zorla itaate mahkum etmekle kalmaz, çok daha geniş bir şekilde herkesin kişilik alanlarına, yaşam alanlarına, günlük alanlarına istediği gibi müdahale edip düzene sokar. Başka bir deyimle kişisel benliği ve hayatı kökünden yok eder. ²⁴⁶

3.2.2. İktidarın Tekelleşmesi ve Karizmatik Lider

Totalitarizmde iktidar tekelleşir ve bu tekelleşmede iki özellik çok önemlidir:

1) Yasama ve yürütme tek kişinin elinde toplanır ve bağımsız yargı erki fiilen yoktur.

2) “Büyük önder” ilkesi (karizmatik lider olgusu).

Bir totaliter rejim örneği olan Nazi Almanyası’da devletin başında Führer durur ve devletin iradesini ifade eder. O, diğer liderleri belli yetkilerle donatır ve hiyerarşik şekilde görevlendirir. Bu liderlerden her birisi Führer’in emir ve talimatlarını kayıtsız-şartsız uygular ve bu zaman kendinden altta olanlar üzerinde sınırsız egemenliğe sahipti. ²⁴⁷

Önderin etrafında parlamento gibi örgütler görünmesine rağmen, bunlar onun iktidarını hiçbir zaman sınırlayamaz. Hükümet parlamentonun denetimi dışında olup, tamamen liderin egemenliği altındadır. Lider hukukun kaynağı ve hukukun üstündedir. Kısacası, faşist iktidarı kapalı ve tek adama bağlı bir iktidardır. ²⁴⁸ Bir diktatörlüğün aynı zamanda totaliter diktatörlük sayılması için sadece devlet yaşamını veya toplumun siyasi yaşamını değil, kişilerin tüm davranışlarını da içine alan, kişiye özel bir alan bırakmayan rejim olması gerekir. “Bunun için halk çeşitli kuruluşlar içinde fiziki ve manevi bakımdan eğitilir ve toplum askeri bir birliğin yönetileceği gibi yönetilmeye hazırlanır. Bu amaçla devlet kişiyi doğduğu andan ölünceye kadar izler.” ²⁴⁹

²⁴⁵ Заболотная, Г. М. Криницкий А. Я., <http://ido.edu.ru/ffec/polit/polit.html>,
<http://ido.edu.ru/ffec/polit/p7.html>

²⁴⁶ Kolakowski, L., “Totalitarizm ve Yalan”, **Sosyal-Siyasal Teori**. (Çeviren: Aydın Yalçın, Der: Atilla Yayla), Siyasal Kitabevi Yayınları Ankara, 1993,.

²⁴⁷ Мазуров, И., 1993, с. 42.

²⁴⁸ Gözübüyük, A. Ş., **Anayasa Hukuku**, 7. Bası, Turhan Kitapevi, Ankara 1998, s. 62.

²⁴⁹ Göze, A., **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1982, 1982, s. 367.

3.2.3. Tek Partili Rejim

Totalitarizmin temel özelliği tek boyutlu ve yegane sivil ve siyasi hareketin varlığıdır. Bu rejimin temelinde totaliter parti durur. Parti toplumsal yaşamın tüm alanlarına nüfus ederken, onu partili olmayan geniş halk kitleleri destekler. Parti tek hakim parti olduğu için totaliter sivil ve siyasi hareketin etkisi efektif bir şekilde ortaya çıkar: partinin aldığı kararlar onun dallanmış kurumları ve partiyi destekleyen kitleler tarafından tüm topluma ulaştırılır ve toplumun kendi eliyle “geniş halk kitlelerinin iradesi ifade olunur”.²⁵⁰ Partinin tepesinde duran önderin faaliyeti ve parti dogması her hangi eleştiriye tabi tutulmaz. İtalya’da faşizm döneminde resimlerinin altında “Mussolini her zaman haklıdır” yazısı yazılmıştır.²⁵¹

Tek partili rejimin oluşmasında iki moment göz ardı edilmemelidir. Bunlardan birincisi monistik (tek, her hangi bir çoğulculuğa müsaade etmeyen) ideolojinin varlığıdır. Bu ideoloji sosyal, ırksal, milletçi veya dini demagojiye dayalı bir ideoloji olup, egemen parti ideolojisi dışındaki her hangi bir ideolojiyi, görüş ve düşüncüyü yasaklar veya imha eder. Bu durumda enformasyon üzerinde tekelleri bir denetim söz konusudur ve ideolojik propaganda aygıtı toplumsal düşünceye enjekte edilen mitler oluşturur. Kendilerini mitlere vermiş bireyler, evrensel değerlerden farklı değerlerin var olduğu gerçeklik dışı bir dünyada yaşar.²⁵²

Modern totaliter rejimlerde yerleşik meşruluk kalıplarına uymak yerine, toplumda hakim olan inancı değiştirmek ve kendi ideolojilerine uygun yeni bir meşruluk inancını yayma amacı söz konusudur. Bunu da propaganda, eğitim, doktrin aşılama, “beyin yıkama” gibi metodlardan yararlanmak suretiyle gerçekleştirmeye çalışırlar.²⁵³

Totalitarizm, bireyin kitle psikolojisi içinde eriyerek birey olmaktan çıkması, bireysel aklın, muhakemenin, mantığın ortadan kalkması, bireyin kitle içinde kendini ve ayrıntıları görememesi, eşyayı blok halinde görmesi, kitle ruhunun bireyi ve

²⁵⁰ Мазуров, И., 1993, с. 48.

²⁵¹ Заболотная, Г. М., Крицкий А. Я., <http://ido.edu.ru/ffec/polit/polit.html>,
<http://ido.edu.ru/ffec/polit/p7.html>

²⁵² Мазуров, И., 1993, с. 42.

²⁵³ Kapani, M., 2001, s. 86.

bireyleri şüpheden, bilmezlikten uzaklaştırması ve onları her alanda gerçeğe sahip oldukları zannına itmesidir.²⁵⁴

İkincisi ise, tek partili sistemde demokratik kurumlar yoktur ve bu yüzden bireyler, total şekilde siyasi iktidardan dışlanmıştır. Bazı sivil toplum örgütleri (siyasi olmayan) kurumların varlığı ise sorunun mahiyetini değişmez. Nitekim bu kurumlar hakim partinin kontrolü altında olup, faaliyetleri tam şekilde devlet tarafından düzenlenmektedir. demokratik kurumların reddi, devlet ve birey (kitle) arasındaki halkaları ortadan kaldırır ve bunun sonucunda birey devlet tarafından yutulur.²⁵⁵

Totalitarizm devletin çağın teknik araçlarını da kullanarak insanlara sığınma alanları bırakmayacak bir yoğunlukta, rejimin en derin yerlerine sızarak çok geniş bir alanda iktidar düzeni kurması ve buna süreklilik kazandırmasıdır.²⁵⁶ Bu durum toplumun siyasi iktidar tarafından ‘topyekun’ siyasallaştırılmasıdır. Bu açıdan totalitarizmi çok güçlü ve yoğun bir seferberlik sistemi olarak tanımlamak mümkündür. Daha önemlisi bu olguların bütünsel bir iktidar alanı içinde kapsayıcılığı ve sürekliliğidir. Bu, bireysel ve toplumsal düşün ve eylem alanlarının siyasi iktidarın kapsama alanı içerisine alması ve bu alanlardaki özgürlüklerin yok edilmesidir. Totalitarizmde özgürlük siyasi iktidarla bütünleşerek eş değerlendirilir. Burada siyasi iktidar ve merkezi liderlik toplumu kayıtsız ve şartsız, zorla sağlanan oybirliği atmosferi içinde ideolojik olarak düzenler.²⁵⁷

Totalitarizmde hakim ideolojiden tavız vermek veya vazgeçmek rejimin ve liderin sonunu hazırlar. Perestroyka döneminde devletin sosyalist karakteri ve ideolojisini sınırlı çoğulculukla bir arada tutma çabaları Gorbaçov, Honecker gibi liderlerin sonunu hazırlamıştır.²⁵⁸

Totaliter rejimlerde kilisenin rolüne de değinmek gerekir. Devlet ve birey arasında duran kilise bireyin tam şekilde totalleşmesini belli ölçüde engellemiştir. Bu kurumun etkinliğini azaltmak veya ortadan kaldırmak açısından totaliter rejimler her

²⁵⁴ Ülken, H. Z., **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Selçuk Yayınları, Konya, 1966, s. 244.

²⁵⁵ Мазуров, И., 1993, с. 43.

²⁵⁶ Friedrich, C. J., Zbigniew K. B., 1964, s.132.

²⁵⁷ Çetin, H., “Totaliterizm: ideolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2002 Cilt : 26 No: 1 (15-43), s. 18.

²⁵⁸ Мачкув, Е., 2001, N1(10), <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/8.html>

zaman başarılı olamamıştır. Nitekim kendi konumunu koruyabilmiş ülkelerde (İtalya, İspanya) totalitarizmin negatif etkileri diğerlerine (örneğin, Almanya) oranla o kadar da derin olmamıştır.²⁵⁹

3.2.4. Sivil ve Siyasi Örgütler

Sivil ve siyasi örgütler totaliter rejimlerde büyük öneme haizdirler. Nitekim toplumda “totaliter idea”nın şekillenmesi ve yayılması süreci bu örgütler aracılığıyla gerçekleşir. Totaliter rejim toplumdaki ideolojik kontrolü bu örgütler veya hareketlerle sağlar. Sivil ve siyasi örgütler sadece kitleler üzerinde total kontrolü sürdürmekle kalmaz, aynı zamanda kitlelerin rejime karşı pozitif tutumunu şekillendirir.²⁶⁰

Sivil ve siyasi örgütler rejime “halk egemenliyi” ve demokrasi gibi nitelik kazandırır. Bu durum totaliter rejimlerin otoriter rejimlere oranla istikrarlı olmasının temel nedenidir. Totaliter rejimlerin kendi zaman çerçevesi vardır ve bu, totaliter hareketin varoluş süreciyle aynı değildir. Hareketin meydana gelme, oturma ve içeriden yıkılma dönemleri vardır. Bu zaman totaliter rejimler post totaliter veya otoriter rejimlere dönüşür. Örneğin, totaliter rejim Almanya’da 1933-1945 yılları arasında sınırlıyken Nazi hareket 1919-1945 yılları arasında varolmuştur. İspanya’da Faşist rejim cumhuriyetin yıkılmasından başlayarak 1950’li yılların başlarına kadar devam ederken, bundan sonra otoriterizme kayma başlamıştır: Totaliter hareket 1933’ten itibaren başlamış ve yaklaşık 1958’e kadar devam etmiş, daha sonra tedricen önemini kaybetmiştir.²⁶¹

3.2.5. Organize Edilmiş Devlet Terörü

Totaliter rejimin önemli özelliklerden birisi de, sürekli ve total şiddete dayalı organize edilmiş terördür. Totaliter rejimde ideolojik propaganda insanların aklına değil, hislerine hitap eder. Bu manevi şiddet daha sonra fiziksel şiddet ve terörle

²⁵⁹ Мазуров, И., 1993, с. 43.

²⁶⁰ Мазуров, И., 1993, с. 44.

²⁶¹ Мазуров, И., 1993, с. 45.

tamamlanır. Çifte baskı korku ve tehdit oluştururken, bireyin düşünme kabiliyetini ve buna bağlı olarak her türlü farklı düşüncüyü ortadan kaldırır.²⁶²

Totalitarizmde siyasal iktidar için ortak düşmanlar yaratmak meşruiyet arayışının en önemli boyutunu oluşturur.²⁶³ İç ve dış düşmanlar totalitarizmin en vazgeçilmez konusudur.²⁶⁴ Totalitarizmde siyasal iktidarın “ötekilerle savaş” misyonu devam ettikçe halkın siyasal iktidarın meşruiyetine olan inancı da devam eder. Bunun sonucunda total iktidarın meşruiyeti, devamlı bir teyakkuz ve savaş durumunu temsil eder.²⁶⁵

Totaliter rejimlerdeki terör ve şiddet sadece karşıt görüşlerin ve sözde düşmanların imha edilmesi için değil, halkı yönetmek için kullanılan ve normal kabul edilen bir yöntemdir.²⁶⁶ Öncelikli olarak başka yöntemlerle sindirilemeyen kesimler tasfiyeye maruz kalır. Şiddet ve şiddet dışı metodlar kullanılarak belli dönemde totaliter rejim yeterince kitlelerin desteği kazanır. Buna göre totalitarizmde bazen kitle desteğini ispat etmek amacıyla sözde halkoylaması ve referandumlar yapılır.²⁶⁷

S. Zweig’in tüm diktatörlüklere özgü şiddet uygulama durumunu şu şekilde ifade eder: “Sistematik şekilde geliştirilen, despotik şekilde uygulanan terör bireyin iradesini felcedir, her hangi birlikteliği zayıf düşürür ve aşındırır. O, bir biktırıcı hastalık gibi kalplere girer ve bu onun son sırrıdır- kısa bir süre genel bir korkaklık onun yardımcısına ve sığınma yerine dönüşür. Çünkü her kes kendisini kuşku altında buluyor, o diğerlerinden kuşkulanmaya başlar, korkaklar ise kendi tiranlarının emir ve yasakları çıkmaya fırsat bulmadan vahamete kapılarak aceleyle uygulamaya başlarlar.”²⁶⁸

²⁶² Мазуров, И., 1993, с. 45.

²⁶³ Claessen, Henry J.M., “Changing Legitimacy”, **State Formation and Political Legitimacy**. (Edited by: Ronald Cohen-Judith D. Toland). New Brunswick Transaction Books, (USA) Claessen, 1988:23

²⁶⁴ Hayek, F., **Kölelik Yolu**. (Çeviren:Turhan Feyzioğlu-Yıldırar Arsan), Liberte Yayınları, Ankara, 1999, s. 188.

²⁶⁵ Friedrich, C. J., Zbigniew K. B., 1964, s.140.

²⁶⁶ Гаджиев, К.С. **Политическая наука**, Часть 2 ПолитНаука™, Сорос, Международные отношения, Москва, 1994, с. 12, <http://polit.msk.su/>

²⁶⁷ Дегтярев, А.А. 1998, с. 126.

²⁶⁸ Цвейг, С., **Совесть против насилия. Каstellio против Кальвина**, Москва, 1985, с. 360.

3.2.6. Anti-Kapitalizm (Sermaye Karşısı)

Totaliter rejimlerin bir özelliği sermaye karşıtı olmasıdır. Bu özellik sol totaliter rejimlerin bir özelliğidir. Fakat sağ totaliter rejimlerde bu özellik belli ölçüde ve bir eğilim olarak görülebilir. Nitekim Almanya’da Nasyonal-Sosyalistlerin ileri sürdükleri anti-kapitalist sloganlar iktidara gelmelerine yardımcı olmuştur. Bazı araştırmacılar bunu demagojik bir kandırmaca olduğunu söylemektedirler. Nitekim uygulamada Nazizm ve sermaye arasında işbirliğinin olduğunu görülmektedir. Fakat belli bir süre sonra ılımlı sermaye sahiplerinin yerini rejime sadık sermaye sahipleri alır.²⁶⁹

3.2.7. Askeri Güç

Silahlanma totaliter rejimin temel özelliklerindedir. Saldırı tehlikesine karşı bir “kale oluşturmak” düşüncesi hakimdir ve toplum bir askeri kampa dönüşür. Totaliter rejim saldırgandır ve bu da ona bir kaç hedefe bir arada ulaşma olanağı sağlar: halkı az gelişmişlik ve ekonomik sıkıntılardan yayındırır, bürokrasi ve yönetici elit zenginleşir, jeopolitik sorunlar askeri yollarla çözülür. Totaliter rejimlerde saldırganlık dünya hegemonyası ideası ile de beslenir. Askeri sanayi ve ordu totalitarizmin temel dayanaklarıdır.²⁷⁰

Arendt, totaliter iktidarın kendi egemenliğini bir dünya fethi olarak sunmasının ve bunun önündeki engelleri ötekiler olarak ilan edip dışlamasının totalitarizmin sınırsız ve denetlenemez yapısından kaynaklandığını ifade eder.²⁷¹

Savaş totalitarizmin kaçınılmaz yönüdür ve savaştan beslenmeyen hiçbir totaliter devlet yoktur. Bu bağlamda, totalitarizm “ötekilerle savaş” sistemidir. Öteki dinler, öteki ırklar, öteki sınıflar bu savaştaki düşmanlardır. Düşmanın varlığı içte ve dışta terörü meşrulaştırır²⁷²

Totaliter rejimlerin merkezinde konumu neredeyse kutsallaştırılmış bir lider durur. O, müdriktir, masumdur, adildir, durmadan halkı düşünür. Lidere karşı her

²⁶⁹ Мазуров, И., 1993, с. 47.

²⁷⁰ Венгеров, А.Б., 2000, с. 80.

²⁷¹ Arendt, H., 1996-1998.

²⁷² Friedrich, C. J., Zbigniew K. B., 1964, s. 140.

hangi bir eleştiri yapılamaz. Bunun arka planında yürütmenin yetkileri güçlendirir, bürokrasi zenginleşir, eğitim, sağlık ve diğer alanlarda ayrıcalıklar elde etmek için çalışır, “demir el” işlevini gerçekleştiren “güç kurumları” (ordu, polis, güvenlik ve istihbarat güçleri, savcılık vs.) ve ceza kurumları daha da güçlendirilir.²⁷³

3.3. Totaliter Rejimlerin Türleri

3.3.1. Sağ Totaliter Rejimler

3.3.1.1. Faşizm

Siyaset biliminde faşizmle ilgili biri geniş, öteki dar anlamda iki tanımlaması vardır. Geniş anlamıyla faşizm Marksizm dışındaki tüm zorbalıkları kapsar. Dar anlamda faşizm ise İkinci Dünya Savaşından önce İtalya’da ve Almanya’da ortaya çıkan rejimlere verilen addır.²⁷⁴ Faşist inançlarının kökleri on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar uzanmasına rağmen, bu düşünceler “Birinci Dünya Savaşı sonrasında; bu süreci karakterize eden devrimlerle savaşın etkili bir karışımıyla bütünleşmiş ve şekillenmiştir.”²⁷⁵

20. yüzyılın değişik faşist rejimleri olan İtalyan Faşizmi, Alman Nasyonal-Sosyalizmi, diktatör Salazar’ın Portekiz Faşizmi (1974’e kadar), General Franco’nun İspanya Faşizmi (1975’e kadar) ortak özelliklerinin yanı sıra ülkeden ülkeye değişen belli özgün özellikler ve ideolojilere de sahiptir.²⁷⁶ Örneğin, İtalyan Faşizmi Gentile’nin tabirince, “her şey devlet için; hiçbir şey devlete karşı değil; hiçbir şey devletin dışında değil” felsefesini benimserken, Alman Nasyonal Sosyalizmi ırkçılık üzerine inşa edilmiştir.

Millon-Delsol Chantal’ın tabirince, Faşizm, istisnasız tüm Avrupa ülkelerinde ve hatta dışında, Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan puslu ortam içinden bir toz hortumu şeklinde ortaya çıktı. Faşist ideolojisi toplumu sarmış krizlere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır: emeğin makineleştirilmesi ve insanların köylerden kentlere akını sonucu ortaya çıkmış ekonomik ve sosyal kriz, yeni demokratik rejimlerin

²⁷³ Венгеров, А.Б., 2000, с. 79-80.

²⁷⁴ Акін, І. Ф., 1993, с. 246.

²⁷⁵ Heywood, A., 2006, с. 84.

²⁷⁶ Ирхин, Ю.В., Зотов, В.Д., Зотова, Л.В. 2002, с. 366-367.

yeteneksizliği, yönetimi suiistimali ve yolsuzluğu sonucunda orta çıkmış siyasi kriz; çağdaş radikalizmin doğurduğu ve dini ve ahlaki değerlerle aşınmasıyla ortaya çıkmış entelektüel ve manevi kriz.²⁷⁷

1932 yılından başlayarak 1960'lı yılların sonlarına kadar Portekiz'i yönetmiş diktatör Salazar'dan önce ülkede istikrarsızlığın olduğunu bir gerçekliktir. 1910-1926 yılları arasında, yani Portekiz 16 hükümet darbesi olmuştur.²⁷⁸

Birinci Dünya Savaşından sonra İtalya'daki ekonomik ve toplumsal koşullar faşizmin hızla yükselişi ve iktidara gelmesine ortam yaratmıştır.²⁷⁹

Faşist devleti doğası itibariyle totaliter devlettir. Bir taraftan devlet gerek fiziksel, gerekse manevi açıdan bireyin kaderini ve toplumda bireyin yönettiği her şeyi sorumluluğu içine alır. Faşist rejimde devlet ulusun bütünlüğüne karşı en ufak fikir ayrılığına veya eyleme müsaade etmemektedir. Her hangi bir farklı düşünce bastırılır ve yok edilir. Faşizm devlete salt bütünleştirici ve acımasız şiddet (tasfiye) işlevini yükler.²⁸⁰

Faşizme göre, liberal devlet ulusun manevi birliğini yıkmaya yönelmiştir. Hitler'e göre liberal devlete Yahudi uydurması olarak ortaya çıkmış ve onun amaç önce ırkların bütünlüğünü bölmek ve sonunda Yahudilerin dünya ağalığını gerçekleştirmektedir. Genile'ye göre, liberal devlet toplumsal iradeyi ifade edemez, zira o, özgürlüğün sahte bir şekilde algılanmasına dayanmaktadır.²⁸¹

²⁷⁷ Шанталь, М.-Д., Политические идеи XX века. М., 1995. С. 103. Chantal, M., **Ideile politice ale secolului XX**, Iasi, Editura Polirom, 2002,

²⁷⁸ Ирхин, Ю.В., Зотов, В.Д., Зотова, Л.В., 2002, с. 368, <http://humanities.edu.ru/db/msg/59362>

²⁷⁹ Savaş sonrası İtalya'nın ekonomik ve toplumsal düzeni bozulmuştur. Böyle bir ortamda savaştan önceki dönemde savaşa katılmaya karşı çıkan Toplumcu Partinin kamuoyunda nüfuzu güçlenmiş ve bu parti, Mart 1919'da seçimlerde başarılı olmuştur. Devrimci bir parti olan Toplumcu Partinin yaptığı eylemler, işçilerin bazı fabrikalara el koyması iş çevrelerini ve hatta orta kesimi telaşlandırmış, eski askerlerden, esnaflardan, Katolik işçilerden ve bir takım üniversite öğrencilerinden müteşekkil ve ideolojisi komünizm düşmanlığı olan "fasci di combattimento"ların gelişmesinden neden olmuştur. 1921'de Faşist birliklerin Roma'da yaptıkları büyük toplantıda Ulusal Faşist Partisi kurulmuştur. 29 Ekim 1922 yılında elli bin kişilik bir güçle Roma'ya giren faşistlerin gücünü gören kral hükümeti kurmak görevini Mussolini'ye vermekten başka çıkar yol kalmadığını görmüş ve böylece İtalya'da faşist rejim resmen kurulmuştur. Akın, İ., 1993, 246-249. Göze, A., 1982, s. 344-347.

²⁸⁰ Бурдерон, Р., **Фашизм: идеология и практика** (перевод с франц. Е. Феерштейн), «Прогресс», Москва 1983, с. 67. Burderon, R., *Le Fascisme idéologie et pratiques (Essai d'analyse comparée)*, Éditions sociales, Paris 1979.

²⁸¹ Бурдерон, Р., 71.

Faşizmde 1) ulusun kendisini meydana getiren kişilerden ayrı bir varlığı vardır 2) ulusun yaşaması için kişi kendi kendini gözden çıkarmalıdır 3) ulus ancak devlet çerçevesinde gerçekleşebilir.²⁸²

Faşist devlette halk çoğunluğunun yönetimi söz konusu değildir. Toplumun egemenliği yerini devletin egemenliğine bırakmıştır. Devlet yönetimi parlamentonun değil, seçkin yurttaşların elindedir. Devlet ne kadar kuvvetlenirse, kişi de o kadar geniş çalışma alanlarına kavuşur. Devlete karşı bir özgürlüğün faşizmde yeri yoktur. Birey, devlete karşı görevlerle yükümlü olan bir kimsedir ve sadece devletin tanıdığı ve görevini yapmasını kolaylaştırıcı yetkileri vardır.²⁸³

Devlet her şeyden önce manevi güçtür. Bu güç ulusal amaçları ifade eder, birliğe hizmet eder, mutlak anlamda özel ve kamu alanına, bireysel ve toplumsal olan her şeye sınırsız müdahale eder.²⁸⁴

İtalyan faşizminin ideolojik temellerinden biri de korporatif devlettir. Bu düzende liberal bireyci devletin toplum ve birey anlayışına yer verilmeyecektir. Toplum bireylerin iradelerinin bir ürünü değildir ve onların toplamından oluşmaz. İtalyan İş Kanununa göre İtalyan ulusu bir organizmadır ve bu organizmanın yaşamı onu meydana getiren bireylerin ve bireylerden kurulu sosyal kuruluşların yaşamlarına kıyasla daha uzun, amacı ise söz konusu öğelerin amaçlarından daha üstün, olanakları ise onlara kıyasla daha geniştir. İtalyan ulusu manevi, siyasal ve ekonomik bir bütündür ve gerçek varlığını devlet içinde bulur.²⁸⁵ Faşizmde düşünce eylemden sonra gelir. O, bir takım kesin dogmalara bağlanmaz, uygulama alanında hangi yollardan gidileceğini göstermekle yetinir. Faşizmin başlıca dayanakları komünizmin korkusu ve liberal demokrasinin başarısızlıkları olduğuna göre, faşizmin politikası iki akıma göre ayarlanmış, düşmanlarının tutumuna göre çeşitli kılıklara girmiştir.²⁸⁶

Faşizm pek çok açıdan Fransız İhtilali sonrasında serpilip büyüyen akılcılık, ilerleme, özgürlük ve eşitlik gibi değerlerden oluşan Batı siyasal düşüncesine karşı

²⁸² Akın, İ. F., 1993, s. 242.

²⁸³ Akbay, M., **Umumî Amme Hukuku**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1961, s. 229-230. Göze, A., 1982, s. 348.

²⁸⁴ Бурдерон, Р., 1983, 74.

²⁸⁵ Göze, A., 1982, s. 348, Ayrıca, korporatif devlet konusunda geniş bilgi için bkz. Göze, A., **Korporatif Devlet**, İÜHFY, İstanbul, 1968.

²⁸⁶ Akın, İ. F., 1993, s. 249-250.

bir tepki olarak görülebilir. Sözü edilen bu değerlerin yerini faşizmde birlik, mücadele, liderlik ve güç gibi olgular almıştır. Bu bakımdan İtalyan faşistlerinin şu sloganı oldukça anlamlıdır: “1789 öldü”²⁸⁷ Faşizmin bir “anti-karakteri” vardır: antikapitalizm, anti-liberalizm, anti-bireycilik, antikomünizm vd.²⁸⁸

Faşist ideolojinin temel ilkeleri genelde şunlardır:

- a. Seçilmiş bir ulusal topluluğun diğer tüm ırk, grup ve azınlıklardan üstün olması,
- a. Mutlak bir önderin liderliğinde bireyin devlete tamamen boyun eğmesi,
- b. Tüm özerk ikincil kurumların bastırılması ve topyekun bir toplumsal denetim,
- c. Parlamenter demokrasinin reddi,
- d. Barışçıl bir enternasyonalizme karşı çıkış,
- e. Yayılmacı ve istilacı bir dış politikanın ulusun kaderi gibi görülmesi.²⁸⁹

Faşizmin ana imgesi organik olarak birleşmiş ulusal bir topluluktur: ulusal birlik yoluyla güçlü olmak. Yani, burada birey hiçbir şeydir ve birey toplum tarafından tamamen yutulmalıdır. “Faşist ideal, ödev, şeref ve kendini feda etme duygusuyla güdülenen, hayatını ulusunun veya ırkının şanına adamaya hazır ve en yüce lidere sorgusuz sualsiz bir itaatle bağlı “yeni insan”ın, bir kahramanın idealidir.”²⁹⁰

Faşizm tek partiye dayanır. Faşist partisi militarist ve kapalıdır. Faşist parti elemanlarını, askeri birlikler gibi eğitime tabi tutar. Parti, seçkin bir kadroyu kurumlaştırır. Parti, adeta devletin bir ögesi, devletin en yüksek bir anayasa organıdır ve devleti somutlaştırır.²⁹¹ Mussolini korporatif faşist bir devletin varlığı için tek parti sistemini önemli koşullardan biri olduğunu görmektedir. Tek parti toplumdaki

²⁸⁷ **Siyaset**, 2003, s. 133. Heywood, A., 2006, s. 84.

²⁸⁸ Heywood, A., 2006, s. 84.

²⁸⁹ **Siyaset**, 2003, s. 134.

²⁹⁰ Heywood, A., 2006, s. 84-85.

²⁹¹ Gözübüyük, A. Ş., **Anayasa Hukuku**, 7. Bası, Turhan Kitapevi, Ankara 1998, s. 62.

çıkar çatışmalarını, sınıf çatışmalarını önleyecek, ekonomik alanda olduğu kadar siyasi alanda da düzen ve birliği sağlayacak, bireyler çıkar çatışmalarını bir kenara iterek ortak inanç etrafında toplanacaklar.²⁹²

3.3.1.2. Nazizm

Alman Nazizminin ortaya çıktığı koşullara baktığımız zaman yine de Birinci Dünya Savaşı sonrası Alman toplumunda sosyal-ekonomik sorunların meydana çıktığı bir ortamda gelişmiştir.²⁹³

Nasyonal-Sosyalizmin temelini oluşturan yapıcı unsurlar Alman ırkının ulusal birlik ve bütünlüğü ve Föhrer görüşüdür. Föhrer, halkın önderi, ona yol ve yön veren kişidir. İktidarı ise asil iktidardır. Yani, bu iktidarı ona halk ya da bir devlet organı vermemiş, bu iktidara Föhrer olduğu için sahip olmuştur. Onun iktidarı hiçbir otoriteye tabi değildir, ayrıca tekelcidir.²⁹⁴ Alman halkı ırk birliğine dayanan bir bütündür ve bu bütünlük Föhrer tarafından yönetilecektir. Nasyonal-sosyalizmin ırk anlayışı ırk birliği düşüncesine dayalıdır: bir halkı oluşturan etnik grubun, aynı ırktan kökten gelen tek bir mensup insanlardan kurulu olması gerekir. Ayrıca, ırklar insanlarda gerek fiziksel, gerekse de entelektüel ve manevi değerlerde de farklar yarattığı için ırklar üstün ve üstün olmayan ırklara ayrılır.²⁹⁵

Nazizme göre, üstün ırk kuzey ariyan ırkıdır ve bu ırkın en saf ve temiz kalmış unsurları Alman halkı içindedir. Üstün ırkın korunup sağlanması için üstün

²⁹² Göze, A., 1982, s. 349.

²⁹³ 1918 yılında Münih'te önemsiz bir parti olan Alman İşçi Partisinin yürütme komitesine seçilmiş Hitler çevresinde tanınmağa başladıktan sonra partinin adını Alman Ulusal İşçi Partisi (National-Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei) veya kısa adıyla Nazi Partisi olarak değiştirdi. Parti daha ilk kuruluşundan itibaren hücum kıtaları anlamına gelen SA'lar (Sturm Abteilung) ile militarist yapıya dayandı. 1925 yılında partinin kendi polis kuvvetlerini teşkil eden ve muhafız kıtaları anlamına gelen SS'ler (Schutz Staffeln) teşkil edildi. 1925 dünya ekonomik krizinin Alman ekonomisi üzerindeki derin etkileri, Nazi Partisine iktidar yolunu açmıştır. Hükümetin baskılarına ve önlemlerine rağmen Nazi Partisi gittikçe kuvvetlendi ve 1932 Temmuz seçimlerinde Nazi Partisi Almanya'nın en büyük partisi oldu. 30 Ocak 1933 yılında Cumhurbaşkanı Hindenberg Başbakanlığı Adolf Hitler'e verdi. 1933 yılında yapılan seçimlerde Naziler çoğunluk elde edemeyince, diğer partilerin (komünist ve sosyal demokratlar) hazır bulunmadığı Reichstag'dan 4 yıl için olağanüstü yetkiler alarak, ardından bütün partileri yasaklayarak Nazi Partisinin diktatörlüğünü kurdu. Armaoğlu, F., 237-240. Ayrıca bkz: Göze, A., 1982. Shirer, W., **Nazi İmparatorluğu, Doğuşu-Yükselişi-Çöküşü**, (Çeviren: Rasih Güran), İstanbul, 1968.

²⁹⁴ Göze, A., 1982, s. 363-364.

²⁹⁵ Göze, A., 1982, s. 356-357.

ırkın aşağı ırkla birleşmesini, karışmasını önlemek gerekir.²⁹⁶ “Belirli bir ırka mensup bir fert, aşağı bir ırkın temsilcisi ile birleşirse, birleşmenin sonucu seviyenin düşmesi olacaktır. Ayrıca aralarında yaşadıkları saf ırk mensuplarına oranla daha zayıf bir soy meydana getirecektir....Germen ırkının dostlarının kutsal görevleri, yeni melezleşmeleri önlemek olmalıdır. ...insanın en kutsal görevi insanlık içinde en iyi şeyini korumak ve kanının saf kalmasına dikkat etmektir. Irkçı bir devlet, evliliği sürekli bir ırk değişmesine sebep olmaktan kurtarmalıdır.”²⁹⁷

Faşizme göre, sınıflar arası çatışmanın yerini ulusal birlik almalıdır. Emekle sermaye birbiriyle çatışmamalı, devlet otoritesi altında birbirleriyle uzlaşmalıdır.²⁹⁸ Bu uzlaşının sağlanmasında da temel ilke üstün ırka dayalı ulus ilkesidir. Irkçı temel üzerinde birleşen halkı oluşturan bireyler arasında koordinasyon vardır. Nasyonal-sosyalist toplumu oluşturan bireyler aynı kandan ya da yakın kandan geldikleri için halk olma bilincine sahiptirler.²⁹⁹ Almanya’da devlet düzeninden başlamış Alman ırkının yapısına kadar her şey, hem de çok kısa bir dönem içinde ulusal-toplumsallığa, yani Führer’in dilediği biçime girivermiştir. Bu gerçeği göz önünde bulundurunca, Nazizm Faşizmin bir kolu olarak değil, ayrı bir toplum düzeni sayılabilir.³⁰⁰

Hitlere göre üç tür devlet vardır. Birincisi çıkara dayalı devlet (örneğin demokrasiler), ikincisi fethe dayalı devlet, üçüncüsü de kültüre dayalı devlettir. Çıkara dayalı devletler çıkarla birlikte çöktüğü gibi, tarih fethe dayalı devletlerin de sonunu getirir. Kültüre dayalı devletin ana görevci ise ırkın korunması, saflığı ve bütünlüğünün sağlanmasıdır. Eski saflığını yitirmiş Alman ırkı Nasyonal Sosyalist devlet sayesinde eski yüceliğini kazanacaktır.³⁰¹ Alman Nasyonal-Sosyalist devletin esasen iki görevi vardır:1) Devletin iç görevi olarak Alman ırkını saflaştırmak ve onu yabancı etkilere karşı korumak 2) Dış görev olarak Alman ırkının üstünlüğünü öteki devletlere kabul ettirmek ve geniş bir hayat alanı kopartmak. Bu amacı

²⁹⁶ Göze, A., 1982, s. 356-357.

²⁹⁷ Hitler, A., **Kavgam**, (Çeviren: Yağmur Reyhani) Akvarium yayın evi, İstanbul 2005, s. 358-359.

²⁹⁸ Gözübüyük, A. Ş., 1998, s. 61.

²⁹⁹ Göze, A., 1982, s. 359.

³⁰⁰ Akın, İ. F., 1993, s. 52.

³⁰¹ Gözübüyük, A. Ş.1998, s. 66.

gerçekleştirmek için Hitler işçi sınıfı güvenle çalışabilecek duruma getirmiş, aynı zamanda her an silaha sarılabilecek biçimde yetiştirmiştir.³⁰²

3.3.2. Sol Totaliter Rejimler

Sol totaliter rejimler arasında en tipik ve en büyük olanı Sovyetler Birliğinin komünist rejimi olmuştur. Bu rejim 1917 Ekim İhtilalinden sonra Komünist (Bolşevik) Partinin iktidara gelmesinden sonra oluşmağa başlamış ve yaklaşık 70 yıl devam etmiştir. Komünist rejimlerde hakim olan Marksist kurama göre sosyalist toplumda burjuva (kapitalistler) sınıfı tasfiye edildiği için bütün halk (emekçiler) tek bir sınıf halinde yönetimi katılmaktadır. Her kese eşit olanakların sağlandığı bu toplumda sınıflar ve sınıf ayrımı yok edilir. Fakat fiiliyatta durum tamamen farklıdır. Sosyalist düzenlerde de bazı kişiler ve gruplar diğerlerine oranla daha fazla ekonomik güce sahiptirler. Parti liderleri, komünist partisi üyelerinin, bilginlerin, yüksek bürokratların, artistlerin hayat tarzlarının, maddi ve sosyal olanakların diğerlerinden bir hayli farklı olduğu görülür.³⁰³

Bir totaliter rejim örneği olarak Sovyetler Birliğinde uygulanan siyasi rejimin en belirgin özelliği, tek partili siyasal yapılanmadır. Devletin tüm siyasi yapılanması, Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından oluşturulmuştur.³⁰⁴

Sovyet devlet sisteminde parti örgütü, devlet organları yanında toplumsal yaşamın tüm alanlarında etkili olmuştur. Komünist Parti tek parçalı bir örgüttür. Bu bütünlüğü korumak için kendisini, “şuurlu, demir gibi proletarya disiplini altında birleşmiş militan bir teşkilat” olarak tanımlamıştır. Hizipçiliğin ve bölücülüğün mutlak anlamda yasaklandığı partide, “demokratik merkeziyet” olarak adlandırılan şu ilkelere yer verilmiştir:

1)Parti organlarının aşağıdan yukarıya parti tarafından seçimle iş başına gelmesi,

³⁰² Akın, İ. F., 1993, s. 254-255.

³⁰³ Daver, B. 1968, s. 119.

³⁰⁴ Komünist Parti ilk kez 1898 tarihinde Minsk kentinde yapılan bir kongrede kurulmuş ve daha sonra 1912 yılında azınlık (*Menşevik*) ve çoğunluk (*Bolşevik*) şeklinde iki kola ayrılmıştır. Ekim İhtilali sonrası iktidara gelen Bolşevikler Partisi (Tüm-Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi), 1924’de Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi, 1932 yılında ise, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) adını almıştır.

2)Parti organlarının kendi örgütlerine ve üst kademe organlara sürekli rapor vermesi,

3)Güçlü parti disiplini, azınlığın mutlak suretle çoğunluğa tabi olması,

4)Her üst kademe organın kararının alt kademe organlar için bağlayıcı olması.³⁰⁵

Komünist Partide egemen olan önemli bir ilke de “kendi kendini eleştirme” ilkesidir. Bu eleştiri, “yukarıdan gelen” ve “aşağıdan yapılan” şeklinde iki türdür. Gerçekte bu eleştiri, parti organlarının aldığı kararları değil, kararların yerine getirilip getirilmediği ile ilgilidir. Kararların eleştirisi yalnızca en üst mevkide bulunan yönetici tarafından yapılabilir, bu da, eleştiriden çok siyaset değişikliğini ifade etmektedir.³⁰⁶

Anderw Heywood aşağıdakileri “mutedil” komünizmin anahtar özellikleri olarak belirtmektedir.

- Marksizm-Leninizm resmi ideolojidir.
- “Demokratik Merkezîyetçilik” ilkesi üzerinde örgütlenmiş Komünist Parti siyasi iktidar tekeline sahiptir.
- Komünist parti kaynaşmış bir devlet-parti aygıtı yaratarak, devlet mekanizmasının hakimiyeti altında tutma anlamında “yönetir.”
- Komünist parti, iktisadi, eğitimsel, kültürel ve eğlendirme amaçlı kurumlar dahil tüm kurumları kontrol altında tutarak toplumda “önderlik ve rehberlik edici” bir rol oynar.
- İktisadi hayat devlet kolektifleştirilmesine dayanır ve bir merkezi planlama sistemiyle organize edilir.³⁰⁷

³⁰⁵ Lane, D., State and Politics in the USSR, Oxford, 1985, s. 147.

³⁰⁶ Ataöv, T., **Sovyetler Birliği Devlet İdaresi**, Ankara, 1961, s. 62-63.

³⁰⁷ Heywood, A., 2006, s. 47.

3.3.3. Totaliter Rejimin Meşruiyeti

Totaliter meşruiyet, total iktidarın toplumu şekillendirmek ve yönetmek için kendisine temel olarak seçmiş olduğu hedefler, ilkeler, normlar ve sloganlardır.³⁰⁸ Linz'e göre bireylerin iradesini ve toplumsal onamayı kayıt ve şarta bağlı olmaksızın kullanan totalitarizm meşruluğunu bütüncül bir insan ve toplum kurma anlayışından almaktadır.³⁰⁹ Bu durum bireyin bir ideolojik totaliter içerisinde eritilmesi, toplumun 'topyekun siyasallaştırılması', yeni insanın organik bir yapı içerisinde yeniden yaratılması sürecidir.³¹⁰ Totalitarizmde kriz dönemlerinde, hakim ideolojiyi saklı tutmak kaydıyla "meşruluk masalları" (özellikle, milliyetçilik) uydurulur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Rus milliyetçiliğine vurgu yapmış, hatta uzun yıllar şiddet ve baskılara maruz bırakılmış Ortodoks Kilisesi Patriğini Kremlin'e davet etmiştir.³¹¹

Tüm bu uğraşların altında yatan psikolojik faktör ise siyasal iktidarı kaybetme korkusudur.³¹² Totaliter iktidarın en önemli fonksiyonlarından biri olan bütünleşmiş düşüncelerden oluşan total bir sistem kurmak, siyasal iktidarın eylemlerini justifiye etmek, hayatı tanımlamak ve bu tanımlı hayatı bireylere haklı olarak göstermek amacı ideoloji ile gerçekleştirilir.³¹³ Çünkü "totaliter sistemlerde ideolojiler bir meşruiyet kaynağıdır"³¹⁴

Totaliter rejimlerde toplumun birliği, bütünlüğü ve uyumunu sağlamak siyaset, ekonomi ve ideolojinin tekelleşmesinin bir zorunluluğudur. Çünkü birlik, bütünlük ve uyum siyasal iktidara bütüncül bir iktidar alanı yaratarak total bir evrenin düzenlenmesi imkanı verir. Siyasal iktidar ile toplumsal itaatın birlik ve bütünlüğü bu imkanı güçlendirir. Bu durum, siyasal iktidarın meşruiyet yasasına mutlaklık ve kutsallık katar. Siyasal iktidarın varlık sebebi olan düzenliliğin zıddı olan kaos korkusuyla birlik, bütünlük ve uyumun bozulması riski toplumun siyasal iktidara olan ihtiyacını, dolayısıyla itaatini artırır ve buna yönelik itiraz ve retlerin düşman ilan edilip yok edilmesine meşruluk kazandırır.³¹⁵

³⁰⁸ Çetin, H., 2002, s. 22.

³⁰⁹ Linz, J., 1984, s. 34.

³¹⁰ Linz, J., 1984, s. 21.

³¹¹ Мацкыб, Е., 2001, <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/8.html>

³¹² Linz, J., 1984, s. 28

³¹³ Berger, P.L., Luckmann, Th., **The Social Construction of Reality**, Anchor, New York, 1967.

³¹⁴ Friedrich, C. J., Zbigniew K. B., 1964, 35.

³¹⁵ Çetin, H., 2002, s. 22.

3. Otoriter Rejimler

3.4.1. Genel Olarak Otoriter Rejimler

Siyasi rejimlerin üç türü (demokratik, otoriter ve totaliter) arasında en az araştırılan otoriter rejimlerdir.³¹⁶ O, bazen özgün özellikleri ve niteliği olmayan, totaliter ve demokratik rejimlerin bazı özelliklerini ihtiva eden ara rejim gibi sunulmaktadır.³¹⁷ Fakat böyle bir yaklaşım doğru değildir. Totaliter ve demokratik rejimlerin özelliklerini bünyesinde barındırması otoriter rejimleri bir ara rejim olarak göstermek için gerekçe oluşturmaz.³¹⁸ Gerçi demokrasi ve diktatörlükler arasında yer alan bir dizi rejim “kararsız rejimler” olarak adlandırılmaktadır. Bu rejimlerin temel özellikleri hükümet değişmelerini normal, düzenli şekilde yapamamalarıdır. Yönetimde olanların hatalı tutum ve davranışları darbeler için gerekçe hazırlar. Sürekli baş gösteren darbeler ve ihtilaller rejimi sarsar, “ordu subaylarının ve hırslı politikacıların iş ve elbirliği ile zayıf iktidarlar devrilir.” Rüşvet, yolsuzluk, görevi kötüye kullanma gibi negatif olgular olağan bir olaydır. Bu tür rejimlere az gelişmiş veya bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkelerdeki rejimleri ait ederler.³¹⁹

Otoriter rejimlerde de yönetimi etkileyen sivil toplum vardır. Fakat bu etki sınırlıdır ve yönetim açısından bir anlam ifade etmez.³²⁰ “Üçüncü dünya” ülkeleri üzere tanınmış uzman F. Riggs’e göre, Avrupa ve Kuzey Amerika’daki siyasi rejimler bürokrasi üzerinde denetim gücünü sağlayarak tedricen demokrasiye doğru ilerlerken, “üçüncü dünya” ülkeleri yeni sorunların çözümü ve kurumsal deneyim açısından gereken zaman ve imkanlara sahip olmamış, ulusal hedeflere ulaşmak için otoriter yöntemler kullanmışlar.³²¹

Otoriterizm – tek kişinin veya bir grubun sınırsız iktidarudur ve bu iktidar siyasi muhalefetin varoluşuna karşı olup, sadece siyasi olmayan alanlar dışında kişi ve toplumun serbestliğini sağlar. Otoriter rejimlerde başlıca olarak siyasi faaliyet şekilleri yasaklanır, diğer faaliyetlerde yurttaşlar serbesttirler. Otoriterizmde kişinin

³¹⁶ Кудрявцев, Ю. А., 2002, с. 195 – 205.

³¹⁷ Bkz: örn. Спиридонов Л. И., **Теория государства и права**: Учебник, СПб., 1995, с. 53.

³¹⁸ Кудрявцев, Ю. А., 2002, С. 195 – 205

³¹⁹ Daver, B., 1968, s. 176-177.

³²⁰ Дегтярев А.А., 1998, с. 125.

³²¹ Bkz: Риггс, Ф., «Непрочность режимов 'третьего мира'», **Международный журнал социальных наук**, 1993. № 3. с. 64. **Авторитаризм и демократия в Третьем мире**, (Ред. кол. В.Г. Хорос, М.А. Мешков и др.) Москва, 1996.

siyasi hakları hariç, diğer haklarına saygı gösterilebilir. Bunun dışında otoriterizmde yurttaşlar güvenlik ve serbestlikleri konusunda her hangi bir kurumsal güvenceye sahip değildir (bağımsız mahkeme, muhalefet partileri). Otoriter rejimlerde yönetim, devlet adına hareket eden belli bir dar kesimin elinde (yönetici elit) birikmiştir: ideolojide ve politik alanda sert bağlayıcı düzenleme yöntemlerini ve ekonomi alanında dispozitif etki metodlarını bir arada bulundurmaktadır.³²²

3.4.2. Otoriter Rejimlerin Türleri

Otoriter siyasi rejimleri genel olarak iki gruba ayırabiliriz: liberal otoriter rejimler ve radikal otoriter rejimler. Liberal otoriter rejimlerde değişik toplumsal tabakaların görüşü dikkate alınarak, yurttaşlara belli hak ve özgürlükler tanıyarak şiddet yöntemlerine fazla başvurulmaz. Zaten otoriterizmi demokrasiden ayıran önemli kıstaslardan biri de hak ve özgürlüklerin sunulması ve kapsamı, onların korunma düzeyi toplum tarafından değil, devlet tarafından belirlenir. Devlet ise gerekli bulduğu hallerde hak ve özgürlükleri ortadan kaldırma hakkına sahip olduğu kanaatindedir. 19. yüzyıl 60-70'li yıllarda Rusya'daki siyasi rejim otoriter liberal rejime örnek olabilir.³²³

Otoriter rejimleri iki yere ayırabiliriz: liberal otoriter ve radikal (veya muhafazakar) otoriter rejimler.³²⁴ Liberal otoriter rejimler şiddet dışı yönetim metodlarına eğilimlidir ve yurttaşların hak ve özgürlüklerini belli düzeyde sağlamakla çatışmayı önlemektedir. Fakat yönetici güç tehlike hissettiği zaman en keskin şekilde şiddete başvurur. Liberal otoriter rejimi demokratik rejimden ayıran özellik vatandaşlara tanınan hak ve özgürlüklerin düzeyidir. Ayrıca, bu hak ve özgürlüklerin güvencesi toplum tarafından değil, devlet tarafından belirlenir ve buna göre de devlet yurttaşlara tanınan hak ve özgürlükleri kısıtlamak ve ortada kaldırmakta keyfi davranış sergiler.³²⁵ Radikal otoriter rejimler her şeyden önce güce dayanır. Liberal otoriter rejim belli ölçüde sivil toplumun gelişmesine müsaade ederken, muhafazakar otoriter rejim sivil toplumu ciddi tehlike olarak algılıyor.

³²² Ромашов, Р. А., Сальников М. В., 1999, с. 10.

³²³ Дегтярев, А.А., , 1998, с. 125.

³²⁴ Автономов, А.С., <http://www.legislature.ru/books/ontolog/part4.html>

³²⁵ Дегтярев, А.А., 1998, с. 183. Автономов, А.С., <http://www.legislature.ru/books/ontolog/part4.html>

Muhafazakar devrimci siyasi rejimlere 1964–1979 yılları Brezilya’daki yönetimi, 1960’lı yılların sonlarına dek Franko’nun ölümüne kadarki İspanya’daki siyasi rejimi örnek gösterebiliriz.³²⁶

Otoriterizm yönetici kurumların gerekli bulduğu durumlarda ve zamanlarda; siyasi rakiplerini bertaraf etmek veya halkı korkutmak, rejimin kabiliyetini gözler önüne sermek, toplumsal protestoya karşı mücadelede kendi gücünü göstermek, yönetimin ve rejime sadık bireylerin çıkarlarını güvence altına almak ve gerçekleştirmek vs. için güç kullanır. Güç kullanımının kapasitesi ve türü rejime sağlanan destek, yönetimin kişiliği, siyasi muhalefetin direnç gücü ve metotlarına vs. bağlı olarak değişir.³²⁷

Tarihsel olarak otoriterizm eski tiranlık, despotluk, mutlak monarşi ve değişik aristokratik rejimler şeklinde ortaya çıkmıştır. Diktatörlüğün tek kişinin egemenliğini gösteren monarşiden farkı, iktidarın ele geçirilişinde ve meşruiyet dayanağında ortaya çıkar. Monarşinin başında bulunan isim bu görevi veraset yoluyla devralmıştır ve bu açıdan toplumu yönetme yetkisi tarihsel bir dayanağa sahiptir. Monarşilerde ülke içinde egemen olan hanedanın bunu hak ettiği, hatta ülkenin o hanedanın mülkü olduğu düşünülür. Oysa diktatör, iktidarı zor kullanarak, entrika ile hatta Hitler örneğinde olduğu gibi, demokratik seçimler ile ele geçirebilir.³²⁸

İktidarın hangi sosyal grup ve kurumlara dayandığını dikkate alarak otoriter rejimlerin aşağıdaki türlere ayırabiliriz:

Askeri diktatörlük, ordunun gücüne dayanır. Sivil toplumun gelişmediği ve demokrasi geleneklerinin zayıf olduğu ortamlarda iktidarı gasp etmek güç ve olanaklarına sahip (genelde darbe) askerler, daha çok örgütlenmiş güç olarak ortaya çıkar. Afrika, Merkezi Amerika ve Ortadoğu’daki rejimleri buna örnek gösterebiliriz.³²⁹ Askerler siyasi özgürlükleri bastırarak toplumun ekonomik modernizasyonunun inisiyatifçisi olarak ortaya çıkar. Askeri diktatör rejimler demokratik hareketi bastırmak ve oligarşi grupların yönetimini sağlamak içindir.

³²⁶ Дегтярев, А.А., 1998, с. 183. Автономов, А.С., <http://www.legislature.ru/books/ontology/part4.html>

³²⁷ Мачкув, Е., 2001, <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/8.html>

³²⁸ **Siyaset**, 2003, s. 150-151.

³²⁹ Заболотная, Г. М., Криницкий, А. Я., <http://ido.edu.ru/ffec/polit/polit.html>, <http://ido.edu.ru/ffec/polit/p7.html>

1973-1990 yılları arasında Şili’de hakim olan rejim askeri diktatörlük idi.(örn., Şili’de general Pinochet’in askeri cuntası)³³⁰ Yönetimde askerlerin bulunduğu diktatörlüklerde her hangi bir sivil denetim yok. Askeri yönetim ve asker kurumlar ise çoğu zaman askeri nitelikten uzak işlevleri yerine getirmektedirler. Eğer yönetim bir diktatörün kişisel yönetimiye, bu zaman o, topyekun bir denetim gerçekleştirmek amacıyla kendi adamlarını önemli kurumların başına getirir, yönetimi elinde tutmak için orduyu kullanır.

Tek partili diktatörlüklerde durum bir kadar farklıdır. Burada ordu partinin hedeflerine ulaşmasında bir araç rolünü oynar: Subaylar parti üyeleri olmalı ve propaganda işlevlerini yerine getirirler. Parti örgütlenmesi askeri hiyerarşi ile eşgüdümlüdür.³³¹

Teokratik – ruhban sınıfına ve dine dayalı rejimlerdir. Buna İran’ı örnek gösterebiliriz (1990’lı yılların ortalarından itibaren toplumda liberalleşme eğilimi görülmüştür)

Oligarşi – iktidar korporatif zümrelere aittir.

Lidere dayalı (tek kişinin iktidarı), karizmatik liderin otoritesine dayalı rejim (Azerbaycan’da Haydar Aliyev, Gürcistan’da E. Şevardnadze vs.) Burada halkın rejimi desteklemesi söz konusu olabilir. Genelde ülkeye karşı dış güçlerin saldırı tehlikesi, ulusal bütünlüyü ihlal edilmesi endişesi vs. söz konusu rejim için altyapı oluşturur. Bu rejimlerde liderler halkın desteğini almak için genelde milletçi söylemlerde bulunur, bağımsızlık veya modernizasyon ideolojisini kullanır.

Son yıllarda geçiş dönemiyle ilgili araştırmalar yapan bilim adamları tarafından geliştirilmiş bazı terimler bilim adamları tarafından tanımlanan rejim türleri “demokrasi” sözcüğünü ihtiva etmesine rağmen, içinde bazı demokratik kurumları barındıran birer otokrasidir. Demokratura, diktablnada, delegatif

³³⁰ Автономов, А.С., <http://www.legislature.ru/books/ontolog/part4.html>

³³¹ Geçiş demokrasilerinde ordu-sivil ilişkileri ile ilgili bkz: Huntington, S. P., “Reforming Civil-Military Relations”, In **Civil-Military Relations and Democracy**, (Edited by Lary Diamond, and Marc Plattner), Baltimore, MD: John Hopkins University Press, 1996, pp. 3-11, Makalenin Rusça tercümesi: Хантингтон, С. П., «Вооруженные силы и демократия. Реформирование военно-гражданских отношений», **Век XX и мир** (электронный журнал). 2001, http://old.russ.ru/ist_sovr/99-04-29/hantin.htm

demokrasi, elektoral demokrasi, gayri-liberal demokrasi vs. kavramlar konusundaki tartışmalara ileri bölümlerde değineceğiz.³³²

Otoriter rejimler arasında askeri rejimleri de ayırabiliriz. Bu rejimin özelliği yönetim başına tamamen askerlerin geçmesidir. Burada da devrimci askeri rejimlerle darbeci askeri rejimleri birbirinden ayırabiliriz. Bu rejimlerin hedefleri birbirinden tamamen farklıdır. Devrimci askeri rejimler ilerici yeniden yapılanmağa, ulusal kalkınmaya, sosyal adalete vs. eğilimlidir (örneğin Peru’da 1968–1980 yılları devrimci askeri rejim). Devrimci askeri rejimlerin kullandıkları metodlar otoriter liberal rejimlerin kullandıkları metodlarla benzerlik oluşturur. Örneğin, 1974–1976 yılları arasında Portekiz’deki devrimci askeri rejim faşizmden demokrasiye geçmeği hedeflemiş ve bu hedefe ulaşmıştır.³³³

Otoriterizmin her bir türünde devlet yönetimi halk tarafından şekillenmez ve denetlenmez. Temsili organların olmasına rağmen, bu organların hiçbirisi toplumun yaşamında reel rol oynamaz. Parlamento, liderin veya belli bir grubun (cunta, oligarşi) tarafından yönetilen yönetici elitin hazırladığı kalıp düzenlemeleri üretir.³³⁴ Çoğu zaman otoriter rejimler reformların yapılması, devletin, onun birlik ve bütünlüğünün güçlendirilmesi, ayrımcılığa karşı koymak, ekonomik çöküşü önlemek amacıyla kurulur. Bazen ulusal düşünce ve bilinç gergin ekonomik ve siyasi krizlerden kurtulmayı askerde görüyor. Nitekim bu tür diktatörlükler bazı ülkelerde sosyal ve ekonomik açıdan verimli olmuştur. Askeri yönetim iktidara geçince hukuk sisteminde de düzenlemelere gidilir: geçici yasal düzenlemeler yapılır, anayasa yürürlükten kalkar, yeni siyasi kurumlar oluşturulur, yargı sisteminde yeniden yapılanmaya gidilir (olağanüstü yetkilere haiz mahkemeler kurulur, askeri mahkemelerin rolü artırılır vs.), yürütmenin “dikey” iktidarı güçlendirilir.³³⁵

Yönetimin, çoğu zaman toplumun bu veya diğer kesimlerinin ekonomik, etnik, coğrafi, geleneksel, dini vs. özellikleri dikkate almadan kabul ettiği kararlar

³³² Bu kavramlarla ilgili bkz: O’Доннелл Г., «Делегативная демократия», **Пределов власти**, <http://old.russ.ru/antolog/predely/2-3/dem01.htm>, O’Donnel, G., “Delegative Democracy”, **Journal of Democracy**, Vol. 5, No: 1, 1994, p. 55-69. O’Donnel, G., “Delegative Democracy?”, **East-South System Transformations Working Paper**, No: 21. Шмиттер Ф. К., <http://old.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-2.htm>. Саква Р., «Режимная система и гражданское общество в России», № 1, 1997, с. 61-82.

³³³ Автономов, А.С., <http://www.legislature.ru/books/ontolog/part4.html>

³³⁴ Венгеров, А.Б., 2000, с. 77.

³³⁵ Венгеров, А.Б., 2000, с. 77.

isteksiz şekilde yerine getirilir. Kişilerin “ana hat”tan sapması durumunda müeyyide uygulanır. Şiddet kullanımı otoriter rejimler için karakteristiktir. Buna göre de bu tür siyasi rejimler askeri ve polis desteği olmadan varlığını sürdüremez. Bu rejimlerin hakim olduğu ülkelerde yargı yardımcı bir organ gibi kullanılır. Nitekim kişilere ilişkin yargı dışı müeyyideler uygulanır.³³⁶

3.5. Otoriterizm ve Meşruiyet

Otoriter yönetim genelde, halkın nezdinde hasımlarını mahvetmek ve korkutmakla değil, daha ılımlı araçlarla yönetir. Binyıllar boyunca onlar başlıca olarak meşruiyeti geleneksel ve karizmatik yöntemlere dayandırmıştır. 20. yüzyılda meşruiyet için milliyetçi ideoloji ve iktidarın denetiminde olan sözde seçimler geniş şekilde kullanılıyor. Asya, Afrika ve Merkezi Amerikanın otoriter rejimlerinin ekseriyeti kendilerine ulusal özgürlük ve var oluş gereksinimiyle hak kazandırmışlar.³³⁷

Diğer taraftan zamanımızda iktidarı otoriter rejimler, halk tarafından “takdis” edildiklerini, en azından şekil bakımından halkın desteğine sahip olduklarını göstermek için genellikle referandum ve plebisit gibi yollara başvurmaktadırlar. Bu halkoylamalarının bazen yüzde 90’ı aşan bir oranda “resmi” sonuçlar vermesi, oylamanın dürüstlüğü ve serbestliği konusunda haklı şüphelere yol açar.³³⁸

Aynı şeyi seçimler konusunda da söyleyebiliriz rejimlerde olduğu gibi, otoriter rejimler de seçimler göstermelik olup, rejimin meşrulu olduğunu sunmak ve halk desteği görünümünü oluşturmağa hedeflenmiş propagandanın başka bir şey değildir. Bu seçimlerin başka bir amacı da, yönetimin, “tencerenin kapağını açarak” birikmiş “buharı dışarı atmak”, böylece sosyal gerginliği düşürmek, “dozajlı”

³³⁶ Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. 3-е изд. – Москва, Юриспруденция, 2000, с. 77-78.

³³⁷ Пугачев, В.П., Соловьев А.И., Введение в политологию 2000, www.i-u.ru/biblio/archive/pugachev_politolog/polit11.aspx

³³⁸ Kapani, M., 2001, s. 85.

demokrasi yoluyla muhalefetin belli bir kısmına iktidardan pay vermekle yönetimden hoşnut olmayan kesimleri belli ölçüde tatmin etmektir.³³⁹

Otoriterizmde, siyasi iktidar kendinin meşruiyetine gerekçe ararken siyasi çoğu zaman muhalefete ihtiyaç duyar. Bu rejimlerde muhalefet “katlanabilir” bir düzeydedir. Muhalefetin kontrol işlevi yeteri kadar bastırılır, fakat meşruluk kaygısı nedeniyle sınırlı da olsa eleştiriye müsaade edilir. Otoriter rejimlerin sert yönetimine karşı zaman zaman meydana gelen başkaldırıları rejimlere sert karşıt önlem almaları için prim verir. Özellikle, bu başkaldırıları halk desteğinden yoksun olduğu zaman otoriter rejimlerin güçlenmesi için bir gerekçe oluşturur. Buna göre de otoriter rejimlerde çoğu zaman yönetici elit kontrol edilebilen bir muhalif direnişin olmasından yanadır.³⁴⁰

3.6. Totaliter ve Otoriter Rejimlerin Farkları

1. Totalitarizmde siyasi çoğulcuğun her hangi bir şekli yasaktır. Sadece “tepeden oluşturulmuş” ve “yönetilen” sivil toplumların faaliyetine müsaade edilir. Otoriter rejimde ise sınırlı çoğulculuk ve denetim altında muhalefet söz konusudur. Totaliter rejimler tek partili bir sistemi öngörürken, otoriter rejimlerde siyasi partilerin faaliyetlerine belli ölçüde müsaade edilmektedir. Yani, sadece diktatörlüğün varlığı (terörcü diktatörlük olsa bile) bir rejimi totaliter (faşist) adlandırmak için yeterli değildir. Latin Amerika ülkelerinde; Paraguay (1954), Panama (1968), Bolivya (1971), Şili (1973), Arjantin (1976)’de askeri darbeler sonucu oluşmuş rejimler otoriter rejimler olarak niteleyebiliriz.³⁴¹

2. Totalitarizmde siyasi sistemin içeriği devlet yönetimini tekelinde bulunduran egemen partiden oluşur. Otoriter rejimde ise siyasi sistemin içeriği yönetimin kendisi, bazı durumlarda yönetici elitin oluşturduğu “iktidar partisi”dir.

3. Otoriter ve totaliter rejimlerde devletin yönetim ve şiddet araçları gasp edilir. Fakat, otoriter rejimden farklı olarak totaliter rejimde devlet kendi

³³⁹ Силицкий, В., «Выборы в условиях авторитарных режимов - фарс или шанс для перемен?» **Адкрытае грамадства** <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/9.html>, Інфармацыйна-аналітычны бюлетэнь 2001, N1(10)

³⁴⁰ Силицкий, В., 2001, N1(10), <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/9.html>

³⁴¹ Мазуров, И., с. 48..

vatandaşlarının “kalplerine de hakim olmalıdır.” Bu ise iletişim ve propaganda araçları sayesinde mümkündür. Propaganda, totaliter rejime kişilerin düşünce ve hisleri üzerinde hakim olur ve kitlelere totaliter düşünce aşılar.³⁴²

3. Totalitarizmde ideoloji öncelikli rol oynar. O, iki önemli işlevi gerçekleştirir: rejimin meşrulaştırılması ve parti hedeflerinin gerçekleştirilmesi için kitlelerin seferber edilmesi. Otoriter rejimlerde ise her hangi bir ayrıntılı işlenmiş bir ideolojik doktrin yoktur. Toplumun bir araya getirilmesi için din, milliyetçilik veya gelenekler rol oynayabilir. Otoriter rejimlerde siyasi elitler bazen kitleleri toplumun ekonomik ve sosyal modernizasyonuna yönelik “kalkınma ideolojisi” sunmaya çalışır.

4. “Otoriterizm halkın çoğunluğu (veya önemli bir kısmı) tarafından meşru olmayan bir iktidar olarak kabul edilirken, totalitarizmin meşruiyeti tartışılmazdır. Otoriterizm, çoğunluğun iradesine rağmen (en azından çoğunluğun desteği ve rızası olmadan) kurulurken, totalitarizm kitlelerin aktif katılımıyla kurulur. Buna göre de, bazen bilimsel literatürde totalitarizm “kitle hareketi diktatörlüğü” olarak adlandırılmaktadır.”³⁴³ Totaliter rejimler halkın geniş desteğine dayanır. Her bir totaliter rejim için, karizmatik parti önderinin kültü karakteristiktir. Otoriterizm iktidarın meşruluğu için o kadar da kaygılı değil. Otoriter rejimin destekçileri ise kitle desteği değil, bürokrasi, ordu, kilise, iş çevreleridir. Tarihi geleneklere istinat edilir ve milliyetçi sloganlar geliştirilir.

5. Otoriter rejimde totaliter rejimde olduğu gibi, iktidarın tekelleşmesi veya birikimi söz konusudur. Fakat buradaki önemli fark, totaliter rejimde siyasi ve sivil hareketin tek boyutluluğudur. Otoriter rejimden farklı olarak totaliter rejimde total egemenlik yurttaşların kendilerince siyasi ve sivil hareketlerin yardımıyla sağlanır ve bu demokrasi görünümü gibi bir yanılgı uyandırır. Bu yüzden totaliter rejimlerde terör toplumsal yarar için gereken bir olgu olarak algılanır.³⁴⁴

6. Otoriter rejimler toplumsal yaşamın tüm alanlarını kontrol altında tutmaz, siyasi olmayan alanlarda bireyin özerk davranışına müsaade eder. Bazı otoriter

³⁴² Мазуров, И., 1993, с. 43.

³⁴³ Кочесоков, Р.К., Тоталитаризм: философско-политическое исследование. Автореферат докт. дис. Ростов- на-Дону. 1992, с. 12.

³⁴⁴ Мазуров, И., 1993, с. 47-48.

rejimler ekonomide serbestlik, özel sektörün teşvik edilmesiyle ekonomik kalkınmayı temin eder (Örneğin, Singapur, Güney Kore, Şili).³⁴⁵

7. Totaliter rejimlerde terör, kendini temsil edenler dahil, neredeyse toplumun tüm kesimlerine karşı uygulanırken, otoriter yönetimlerde rejim karşıtı olanlara karşı yönelmiştir.³⁴⁶

4. Demokratik Siyasi Rejimler

4.1. Genel Olarak Demokrasi Kavramı

Siyasi rejim türleri arasında en zor yorumlanan ve çok anlam ifade eden rejim türü demokratik rejimdir.³⁴⁷ Demokrasi³⁴⁸ eski Grekçe *demos* (“halk”) ve *kratein* (“hükmetmek”, “yönetmek”) sözcüklerinden oluşmuş ve “halkın yönetimi” anlamına³⁴⁹ gelmektedir. Bu kelime ilk defa M.Ö. 5. yüzyılda Yunan tarihçisi Herodot tarafından kullanılmıştır.³⁵⁰ Tarihi Eski Yunana kadar, yani iki bin beş yüz yıl geriye gitmekle birlikte bu kavramın popülerlik kazanması ve neredeyse bütün siyasal sistemlerde ulaşılması hedeflenen bir ideale dönüşmesi özellikle 20. yüzyıla özgü bir durumdur.³⁵¹ Demokrasi kavramı, bu dönemde hızlı bir biçimde yayılırken, birbirinden farklı yorumları da ortaya çıkmıştır.³⁵² “Demokrasi” karmaşık bir

³⁴⁵ Заболотная, Г. М., Криницкий А. Я., <http://ido.edu.ru/ffec/polit/polit.html>, <http://ido.edu.ru/ffec/polit/p7.html>

³⁴⁶ Мазуров, И., 1993, с. 47-48.

³⁴⁷ **Теория политики**, 2003. http://nicbar.narod.ru/theoria_politiki109.htm

³⁴⁸ Demokrasi teorileri konusunda bkz.: Giovanni, S., **Demokrasi Kuramı** (Çeviren: Deniz Baykal), Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, (t.y.). S., **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, (Çeviren: Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan), Ankara, Yetkin Yayınları, 1993. Giovanni, S., “Democracy”, in **International Encyclopedia of the Social Sciences**, New York, Macmillan and Free Press, 1968, Cilt 4, s.112-121. Dahl, R. A., **Polyarchy: Participation and Opposition**, New Haven, Yale University Press, 1971. Dahl, R. A., **Demokrasi ve Eleştirileri** (Çeviren: Levent Köker), Ankara, Yetkin Yayınları, 1996. Herry B. Mayo, **Demokratik Teoriye Giriş** (Çeviren: Emre Kongar), Ankara, Siyasî İlimler Türk Derneği Yayınları, 1964. Lijphart, A., **Çağdaş Demokrasiler** (Çeviren: Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran), Ankara, Yetkin Yayınları, Tarihsiz, s.1-2, 23-28. Powel, B., **Çağdaş Demokrasiler** (Çeviren: Mehmet Turhan), Ankara, Yetkin Yayınları, 1990, s.1-20. Kapani, M., “Demokratik Teori Alanında Bazı Yeni Görüş ve Tartışmalar”, **Prof.Dr. Bülent N. Eсен’e Armağan**, Ankara, AÜHF Yayınları, 1977, s.205-219.

³⁴⁹ Demos kelimesi Atina’da genellikle bütün Atinalılar, bazen de halk, hatta kimi zaman sadece fakir insanlar anlamında kullanılmışlar. Bu sözcük onu eleştiren aristokratlar tarafından kendileriyle savaşılarak yönetimi ellerinden alan halkı küçük gördüklerini göstermek için kullanmışlar. Dahl, R., 2001, s. 11.

³⁵⁰ Erdoğan, M., **Anayasal Demokrasi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 205.

³⁵¹ Dursun, D., **Siyaset Bilimi**, 2. Bası, Beta, 2004, s. 159.

³⁵² Akad, M., 2002, s. 317.

terimdir. O, çok sayıda mana ve açıklama ifade ediyor. Demokrasinin belli bir sosyal kurum veya karar alma sistemi olduğuna dair tezler mevcuttur.³⁵³ “Demokrasinin zaman, zemin ve kültür açısından ne kadar geniş kapsamlı olduğu dikkate alındığında, hiçbir demokrasinin bir diğerinin tıpatıp aynısı olamayacağı gerçeği kolaylıkla görülebilir.”³⁵⁴ O yüzden demokrasi ile ilgili tanımlamalar ve yorumlar bir haylidir. Amerikalı araştırmacılar David Cillier ve Steven Levitsky demokrasinin 550’den fazla “alt türü”nü tespit edebilmişler.³⁵⁵ Demokrasinin çok sayıda tanımı içinde Lincoln’un “halkın halk tarafından halk için yönetimi” daha büyük kabul görmüştür. Bu tanımdan da görüldüğü gibi, demokratik devlette iktidarın kaynağı yönetenlerde bulunurken, yönetilenler yöneticilerini denetleme ve sorumlu tutmaya yarayacak etkili araçlara sahip olmalıdırlar.³⁵⁶

Demokratik rejimlerde halkın yönetime ve demokratik karar alma mekanizmasına aktif bir şekilde katılımı sağlanmalıdır. Demokratik karar alma öyle bir karar almadır ki, o çoğunluğun tercihlerini ihtiva eder ve her kesin irade ifadesi eşit düzeyde dikkate alınır, karşılaştırılır, müzakere edilir ve yürürlüğe konur. Bu anlamda demokrasi, çatışan çıkarların ve karşıt hedeflerin vicdanlı rekabetini temin eden çekişme süreci, ortak çıkarların ve kolektif hedeflerin işlenip hazırlanması ve yürütülmesi yönündeki sosyal müzakerenin organize edilmesidir.³⁵⁷

Demokrasiden söz edebilmek için halkın temel karar alma mekanizmasına fiilen ve yetkili olarak katılması gerekir. Ayrıca, alınan kararlar “kamu politikasına ilişkin önemli konular hakkındaki temel belirleyici kararlardır.” Bu kararlar “olayların akışını fiilen belirleyen ve ikinci karar ve faaliyetlerin dayanağını oluşturan temel kararlardır.”³⁵⁸

³⁵³ Truman, D., **The Governmental Process**, New York, 1951, Altshuler, A., **Community Control**, New York, 1970. Kelso W.A., **American Democratic Theory: Pluralizm and its Critics**, Westport 1978, Pennock J.R., **Democratic Political Theory**, Princeton, New Jersey, 1979. Dahl R.A., **Democracy and its Critics**, New Haven 1989. Mansbrige, J., **Beyond Adversary Democracy**, New York, 1980. Mansbrige J., **Beyond Self-Interest**. Chicago, 1991. Evans, S.M., Boyte, H.C., **Free Spaces: the Sources of Democratic Change in America**, New York, 1986.

³⁵⁴ Akad, M., 2002, s. 317.

³⁵⁵ Cillier, D., Levitsky, S., “Democracy with Adjectives: Finding Conceptual Order in Recent Comparative Research”, **Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Chicago**, 31 August - 3 September 1995.

³⁵⁶ Akad, M., 2002, s. 318.

³⁵⁷ Стур, Дж.Дж., «Открывая демократию заново», **Полис**, 2003, № 5, (с. 12-24) с. 16.

³⁵⁸ Erdoğan, M., 1999, s.205-206.

Demokrasi, bir bakıma genel politikayı uygulamak için adaylar ve alternatifler arasında gerçek bir tercih yapılmasına olanak sağlayan gizli oy sistemine dayalı genel seçimlerle siyasi iktidara katılma eşitliğidir.³⁵⁹

4.2. Demokrasi Türleri

4.2.1. Antik ve Modern Demokrasi

Tarihsel süreç içinde demokrasinin ilk olarak nerede ve ne zaman meydana geldiğini ortaya koymak pek de kolay olmamakla birlikte, Yunan sitelerinde sadece özgür yurttaşların katıldığı doğrudan demokrasi, tarihte demokrasinin ilk uygulananı olarak gösterilir.³⁶⁰ Yunan sitelerinin bazılarında³⁶¹ çok sayıda yetişkin erkek, yurttaş olarak yönetime katılma hakkını M.Ö. 5. yüzyılda elde etmiş ve doğrudan demokrasiyi bir siyasi sistem olarak kurumsallaştırmışlar.³⁶²

Antik demokrasi kavramı, Eski Yunan sitelerindeki sayıları bir kaç yüzü bulan demokratik rejimi ifade etmesine rağmen, bunların içinde sadece Atina demokrasisi ile bağlı yeterli bilgi bulunmaktadır.³⁶³ Ayrıca, Atina demokrasisi siyasi felsefe üzerinde de son derece etkin olmuş ve “daha sonraları sıklıkla, halk katılımının, başka bir deyişle katılımcı demokrasinin ilk örneği olarak gösterilmiştir.”³⁶⁴

Atina demokrasisinde önemli kurumlardan olan halk toplantıları (Ecclesia) halk hakimiyetini temsil eden bir kurum olarak yasa çıkarmak, savaş ve barış konularında karar vermek, yabancılarla birlik anlaşması bağlamak, cezalandırmak, memurları atamak ve memurlardan hesap sormak gibi işlevleri üstlenmiştir. Bir halk meclisi olarak Ecclesia’nın her şeyi yapmağa hakkı vardı. Yürütme, Atina’yı oluşturan kabileleri ve yerel birimi temsil edecek biçimde yapılandırılmış 500

³⁵⁹ Daver, B., 1968, s. 173.

³⁶⁰ Akad, M., 2002, s. 318.

³⁶¹ Tahminen binin üzerinde olan sitelerde dil ve kültür bağı olmasına rağmen siyasi birlik olmamış, bu yüzden genel anlamda bir Yunan demokrasisi değil, Atina, Megara, Samos, Miletis, Sirakuza ve diğer sitelerin demokrasisi söz konusudur.

³⁶² Uygun, O., 2003, s.17.

³⁶³ Uygun, O., 2003, s.17.

³⁶⁴ Dahl, R., Demokrasi Üstüne (Çeviren: Batı Kadioğlu), Phoenix Yayınları, 2001, s. 12.

kişiden oluşan bir konseydi. Yargı faaliyetleri ise vatandaşlar tarafından yürütülürdü. Mahkemeler, üyeleri yüzlerce kişiden oluşan halk jürileriydi.³⁶⁵

Tahminen iki bin beş yüz yıl önce Atina'da demokrasi modelini mümkün kılan koşullardan biri, onun çok küçük bir devlet oluşu olmasıydı.³⁶⁶ Bunun dışında toplum üyelerinin neredeyse hepsinin birbirlerini tanınması, sosyal yapının türdeş olmasıydı.³⁶⁷

19. yüzyıla kadar demokrasi denince, büyük devletlere değil, sadece küçük topluluklara uyan bir hükümet şekli veya devlet yönetimi anlaşıyordu. Demokrasi eskiden olduğu gibi esas itibariyle küçük şehir devletlerindeki halk meclisleri gibi doğrudan demokrasi şeklinde algılanıyordu. Demokrasi kuramı Atina demokrasisinin çökmesinden ancak iki bin yıl sonra ilk kez kayda değer biçimde yaygınlaşmıştır.³⁶⁸ Aradan geçen iki bin yıllık zaman zarfında doğal olarak demokrasi teorisinde ve işleyişinde pek çok değişiklik yaşanmıştır. Modern demokrasi ve Atina demokrasisini karşılaştırdığımız zaman bunların iki farklı demokrasi türü olduğunu, sadece nicelik değil, aynı zamanda nitelik farkının olduğunu da görmekteyiz. Modern çağda devletin büyümesi doğrudan demokrasiyi olanaksız hale getirmiş, temsili kurumları zorunlu kılmış, yurttaşların demokrasideki rolünü değiştirmiş, devlet-birey karşıtlığını yaratmış ve toplum içinde yeni uyumsuzluk konularını (etnik, dinsel, kültürel) ortaya çıkarmıştır.³⁶⁹

Modern demokrasi kuramlarının öncülleri klasik demokrasi öğretileridir. Gelişmiş demokrasi açısından bakıldığında eski kuramların kendine özgü kısıtlamalarının olduğunu görebiliriz. Klasik demokrasi kurumlarının hiçbirinde eşit seçme hakkından söz edilmemiş, yabancılar, uzun süreden beri yerleşik olan göçmenler, kadınlar gibi büyük nüfus grupları esas itibariyle katılımın dışında

³⁶⁵ Aarsal, S.M., **Umumi Hukuk Tarihi Dersleri**, Ankara 1941, s. 117. Uygun, O., 2003, s. 28-39. Ayrıca, Atina'da siyasi kurumlar ve işleyişi ile ilgili bkz: Schmidt, M.G., 2002. Dahl, R. **Demokrasi ve Eleştirileri** (Çeviren: Levent Köker), Yetkin, Ankara 1993. Ağaoğulları, M., **Kent Devletinden İmparatorluğa Doğru**, İmge Yayınevi, Ankara, 1994. Hornblower, S., "Greation and Development of Democratic Institutions in Ancient Greece", **Democracy: The Unfinished Journey** (Ed. J. Dunn), Oxford University Press, New York, 1995, p. 1-16. Hansen, M.H., **The Athenian Democracy in Age of Demosthenes**, Blackwell, Oxford, 1993.

³⁶⁶ Ağaoğulları, M.A., 1994, s. 15.

³⁶⁷ Karar alma sürecine katılan altı bin kişilik kitleler veya otuz-kırk bin civarındaki toplam yurttaş kitlesinin neredeyse hepsi birbirini tanıyordu. Atina'nın sosyal yapısı türdeş olup, köken, dil, din ve kültür birliği vardı. Bkz: Uygun, O., 2003, s. 52-57.

³⁶⁸ Schmidt, M.G., 2002, s. 44-45.

³⁶⁹ Uygun, O., 2003, s.114.

tutulmuştur. Ayrıca demokrasinin ancak küçük devletlerde gerçekleştirilebileceği anlayışı savunulmuştur.³⁷⁰

Antik ve modern demokrasi ile ilgili anlatılar ışığında egemenliğin kullanılması bakımından demokrasiyi 1) Doğrudan demokrasi 2) Temsili demokrasi ve 3) Yarı-doğrudan demokrasi gibi üç tipe ayırabiliriz.³⁷¹

4.2.2. Doğrudan, Temsili ve Yarı-doğrudan Demokrasiler

Doğrudan demokrasi demokraside yönetim için gereken tüm kararlar, yurttaşlar tarafından aracısız ve temsilcisz olarak doğrudan alınır.

Temsili demokraside halk, kendi adına siyasi ve hukuki kararların alınması ve yönetim işlevlerinin yerine getirilmesi amacıyla bazı insanları seçerek, onları kendisini temsil etmekle görevlendirir.

Temsili demokrasinin kökeninde milli egemenlik ilkesi yatmaktadır. Bu demokraside halkın seçtiği temsilcinin iradesi milletin iradesinin yerine geçir. Ona göre de temsilcilerinin işlemlerinin halkın onayına ihtiyacı yoktur.³⁷²

Temsili demokrasi varlığını yönetenler ile yönetilenler arasında karşılıklı ilişkiye ve uzlaşmaya borçludur. Her şeyden önce yönetilenler, siyasi otoritenin koyduğu yasalara uyarak onun meşruiyetinin zımnen onaylamış olurlar. Kamu düzeninin korunması toplum içinde yaşayan bireylerin siyasi otoritenin koyduğu kurallara uyması ile mümkündür.³⁷³

Yarı-doğrudan demokrasi, sisteminde egemenliğin kullanımı esasen halkın seçtiği temsilcilere verilmiştir. Ancak bazı durumlarda, referandum, hak vetosu, halk teşebbüsü gibi araçlarla seçmenler de egemenliğin kullanılmasına doğrudan doğruya katılırlar. Bu yönetim sisteminde halkın aktif olarak katılımını sağlayan başlıca şu araçlar söz konusudur.³⁷⁴

³⁷⁰ Schmidt, M.G., 2002, s. 113.

³⁷¹ Bkz: Gözler, K., **Anayasa Hukukuna Giriş**, Bursa Ekin Kitabevi Yayınları, 2004, s.115-124..

³⁷² Gözler, K., 2004, s. 117.

³⁷³ **Siyaset**, 2003, s. 156.

³⁷⁴ Aktan, C.C., 2005, s. 9. Ayrıca bkz: Gözler, K., 2004, s. 120-125.

- Halk kendi yöneticilerini genel ve eşit oy sistemine dayalı bir seçim ve oylama mekanizması ile seçilecek, seçilen temsilciler görev süresi boyunca başarısız olursa, belli sayıda seçmenin imzası ile yöneticilerini görevden alabilmesi için “geri çağırma” hakkına (özellikle yerel yönetimlerde ve küçük yerleşim alanlarında) sahip olmalıdır.
- Belirli sayıda seçmen parlamentoya kanun teklifi verebilme ve parlamentonun çıkardığı bir kanunu veto edebilmeli, ülke çapında öneme haiz bazı konularda halkoylaması (referandum) yapılabilmelidir.
- Halk yerel meclis toplantılarına katılmalı, belirli konularda uzman vatandaşların yerel meclislerde ve yürütme organlarında danışman olarak istihdam edilmekle yönetime aktif bir şekilde katılımları sağlanmalıdır.
- Vatandaşların kamu yönetimi hakkında bilgi edinme ve özgürlüklerini anayasal ve yasal güvence altına alınması sağlanmalıdır.

5.3. Demokrasi Kuramları ve Modelleri

5.3.1. Genel Olarak

Günümüzde demokratik rejimlerin ülkelere göre büyük değişiklik arz etmesi ve demokrasiyle ilgili yaklaşımların değişik olması nedeniyle, “normatif demokrasi”, “ampirik demokrasi”, “liberal demokrasi”, “anayasal demokrasi”, “korumacı demokrasi”, “gelişmeci demokrasi” “radikal demokrasi”, “müzakereci demokrasi”, “oydaşmacı demokrasi”, “çatışmacı demokrasi”, “sosyalist demokrasi”, “delegatif demokrasi”, “bütünleştirici demokrasi” vs. gibi farklı adlar altında bir dizi kavram kullanılmaktadır.

Kurumlardaki bu çeşitlilik gibi, demokratik devlet yönetimi uygulamaları da farklıdır. Lakin bu çeşitlilik pek çok demokrasi kuramında makul düzeyde göz önünde bulundurulmamıştır. Bunlardan birçoğu demokratik anayasaların ve yönetim gerçekçiliğinin farklılığı konusuna duyarlık gösterme bakımından eksiktir.³⁷⁵

³⁷⁵ Schmidt, M.G., 2002, s. 207.

Her geçen gün artmakta olan bu demokrasi kavramlarının teker teker ele alınıp incelenmesi ayrı bir araştırmanın konusudur. Zira bu kavramlar çerçevesinde çoğu zaman aynı veya çok benzeri söylemler geliştirilmiş ve tabir yerindeyse, bir kavram kargaşası doğmuştur. Aynı zamanda, bu farklı kavramları dikkate almadan yapılacak bir demokrasi tanımlaması dar ve yetersiz olacaktır. Buna göre de, demokrasi tanımlamasını söz konusu kavramların farklı yönlerini öne çıkararak açıklamağa çalışmak gerekir.

5.3.2. Normatif ve Ampirik Demokrasi

Günümüzde Siyaset Bilimi araştırmaları gerek klasik, gerekse modern demokrasi kavramlarını incelemektedir. Klasik demokrasi kavramları demokratik yönetimler ve yönetim gerçekliği tecrübesi olmaksızın 20. yüzyıldan önce ortaya çıkmış kuramlardır. Modern demokrasi kuramları arasında M Weber'in seçkin demokrasi kuramı, Joseph Schumpeter ve Antony Downs'ın ekonomik demokrasi kuramını, çoğulcu demokrasi, sosyal demokrasi, katılımcı demokrasi, eleştirel demokrasi, bütünlükçü (complex) demokrasi kuramı gösterilmektedir.³⁷⁶ Burada ise biz, genel olarak demokrasi kuramını ideal ve reel kriterler açısından ele alacağız. Uygulanabilirliği açısından demokrasinin iki farklı teorisinden bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi normatif demokrasi, diğer ise ampirik demokrasi teorisidir.³⁷⁷

Normatif anlamda demokrasi ideal demokratik yönetimi öngörmektedir. Bu demokrasi, “demokratik rejimlerin ulaşmayı düşledikleri bir idealden başka bir şey değildir.”³⁷⁸ Fakat “halkın eğilimlerine tam olarak uyan bir yönetim hiçbir zaman olmamıştır ve belki de hiç olmayacaktır... bu demokratik rejimlerin ulaşmayı düşledikleri bir ideal olarak kalabilir.”³⁷⁹ Bugün dünyada demokrasinin bir yaşam tarzı olmasının gerektirdiği kriterlere tam şeklide uygun gelen büyük bir ulus veya devletin olduğunu söylemek imkansızdır. Bu idealin ne zamansa gerçekleşeceğini de söylemek imkansızdır. Muhtemelen, demokrasinin bir yaşam tarzı olması görüşü çerçevesinde demokratik yaşam biçimine hiçbir zaman ulaşılmayacaktır. Fakat

³⁷⁶ Klasik ve modern demokrasi kuramlarıyla ilgili kapsamlı bilgi için bkz: Schmidt, M.G., 2002, s. 21-205.

³⁷⁷ Bkz. Gözler, K., 2004, s.112-126.

³⁷⁸ Gözler, K., 2004, s. 112.

³⁷⁹ Lijphart, A., s. 11.

demokrasinin bir yaşam tarzı olduğu tezi toplumun devamlı olarak demokratikleşmesi açısından büyük önem taşımaktadır.³⁸⁰

Demokratik yönetim kurumları araçsal karakteristiğe sahip olup, statik değil, dinamik özellik taşıır. Aksi halde, bu kurumlar değişen koşullarda demokratik yaşamı destekleyemez.³⁸¹

J. Dewey'e göre, demokrasi ideası ve demokrasinin anlamı defalarca öğrenilmesi gereken bir olgudur; demokrasiyi devamlı keşfetmek ve yeniden keşfetmek, yeniden yapmak ve yeniden oluşturmak gerekir. Onun siyasi, ekonomik ve sosyal kurumları insanların gereksinimleri ve bu gereksinimlerin karşılanması için gereken kaynakların yüze çıkmasıyla ilgili gelişmeler dikkate alınarak devamlı değişmeli ve yeniden kurulmalıdır. Demokrasi bir yaşam biçimi olarak yerinde sayamaz. Onun yaşaması için yapılan ve gelecek değişikliklere uygun olarak ilerlemesi gerek. Eğer demokrasi ilerlemiyorsa, değişmez olarak kalmaya çalışırsa, onu yok edecek bir gerileme yoluna giriyor.³⁸²

Şüphesiz normatif demokrasi ideali reddedilemez; ancak, demokrasilerin bu idealle tanımlanması doğru değildir. Çünkü demokrasi bu şekilde tanımlanırsa, yeryüzünde demokratik rejim kalmaz.³⁸³ Böyle bir demokrasi tipi değişik rejimlerin demokratik duyarlılığını ölçmeye yarayacak bir ıskalanın son basamağını oluşturabilmesi açısından büyük öneme haizdir.³⁸⁴

Ampirik demokrasi teorisi³⁸⁵ ise, ideal anlamda demokrasiyi, yani olması gerekeni değil, “olan”ı esas alır ve mevcut demokratik rejimlerin ortak özelliklerinin neler olduğunu ortaya koymaya çalışır. Ampirik demokrasi “tam bir demokratik duyarlılık değil, Robert Dahl’ın “poliarşi (*polyarchy*)” ismini verdiği nispeten çokça bir yurttaş gurubunun uzun bir zaman boyunca arzularına cevap verebilmesidir”³⁸⁶.

³⁸⁰ Стур Дж.Дж., 2003, № 5, с. 21.

³⁸¹ Стур Дж.Дж., 2003, № 5, с. 18.

³⁸² Dewey, G., “The Later Works 1925-1953”, 11 Vol. Carbondale, 1981/1990, p. 182.

³⁸³ Gözler, K., 2004, s. 112.

³⁸⁴ Lijphart, A., s. 11.

³⁸⁵ Gözler, K., 2004, s.113.

³⁸⁶ Lijphart, A., s. 11.

5.3.3. Klasik Demokrasi

Demokrasinin klasik modeli derken Atina tipi demokrasi anlaşılmaktadır. Atina demokrasisinin özelliği bu demokrasinin kent-devlet (polis) ile sınırlı oluşudur. Bu “polis demokrasisinin” temelini de kent devletinin “yurttaşları” oluşturmaktadır. Yurttaş olmak, polis çevresinde, öncelikle belirli bir dinsel inançlar sistemini benimsemek ve kişi kimliğinin bu bağlamda belirlenmesi anlamına gelmektedir.³⁸⁷ “Polis demokrasisi” bir “cemaat demokrasisidir” ve burada “birey” yoktur.³⁸⁸ Nüfusun çoğunluğunu oluşturan köleler ile kadınlar ve yabancıların siyasi hakları yoktu. Bu bakımdan Atina polisi demokratik idealin tam zıddı olarak görülebilir.³⁸⁹

5.3.4. Korumacı Demokrasi

17. ve 18. yüzyılda demokratik idealler yeniden canlandığında Eski Yunan demokrasisinden çok farklı biçimde belirmiştir. Bu dönemde demokrasi, halkın siyasete katılmasını sağlayan bir mekanizma olmaktan ziyade vatandaşların kendilerini hükümetin tecavüzünden koruyabildikleri bir mekanizma olarak algılanmıştır.³⁹⁰

Koruyucu demokrasiyi James Mill (1773-1836) ve Jeremy Bentham (1748-1832) kimi faydacı kuramcılar bireysel çıkarları korumak ve geliştirmek için bir araç olarak görmüşler. Örneğin, John Locke’a göre, oy verme hakkı doğal hakların varlığına ve özelde mülkiyet hakkına dayanıyor. Devlet vergilendirme yoluyla mülkiyete el atma yetkisine sahip olduğu için yurttaşlar da vergi koyan organı (yasama organını) denetimleri altına alarak kendilerini koruyabilirler.³⁹¹ Bentham’a göre, insanlar “haz arayan, acıdan kaçan yaratıklar” olduğu için evrensel oy hakkının getirilmesi (o dönemde bu erkeklerin oy kullanması anlamına gelmektedir) en büyük sayıdaki insan topluluğunun mutluluğunu sağlamanın tek yolu idi.³⁹²

³⁸⁷ de Counlanges, F., *The Ancient City*, Garden City, N.Y. Doubleday, 1956, Alıntı: Köker, L., 1992, s. 162.

³⁸⁸ Köker, L., 1992, s. 162.

³⁸⁹ Erdoğan, M., 1999, s. 211.

³⁹⁰ Heywood, A., 2006, s. 104.

³⁹¹ Erdoğan, M., 1999, s. 211.

³⁹² Heywood, A., 2006, s. 104-105. *Siyaset*, 2003, s. 197.

Koruyucu demokrasi demokrasinin dolaylı ve sınırlı şeklinden başka bir şey değildir. Yönetilenlerin rızası düzenli ve rekabetçi seçimlerde oy verme ile elde edilir. Böylece, yönetenlerin denetlenebilmesi sağlanmış olur. Dahası bu model, her şeyden önce hükümetin uygulamalarını denetlemeyi sağlayan formel ve enformel kurallar bütünü çerçevesinde işleyen bir anayasal demokrasi sistemidir.³⁹³

5.3.5. Gelişimci ve Katılımcı Demokrasi

Erken dönemde bireysel haklar ve çıkarları koruma ihtiyacı üzerinde odaklanmış demokrasi teorisi daha sonra alternatif bir ilgi alanına, bireyin ve topluluğun gelişimi konusuna yönelmiştir. Gelişimci (insani-gelişimci veya kalkınmacı) demokrasinin en radikal biçimi Jean Jacques Rousseau tarafından geliştirilmiştir. Rousseau'ya göre, demokrasi insanın özgürlüğüne hizmet eden bir araçtır. Vatandaşlar sadece doğrudan ve sürekli katılma yoluyla toplum hayatını biçimlendiriyorlarsa gerçekten özgürdürler. Bu görüş radikal bir doğrudan demokrasi anlayışına dayanır. Rousseau, İngiltere'deki seçimlerin vatandaşların özgürlüğüne bir katkıda bulunmadığını, aksine seçim sisteminin ve temsil mekanizmasının insanları köleleştirdiğini iddia ederek, onların sadece parlamento üyelerini seçerken özgür olduklarını, parlamento üyeleri seçilir seçilmez halkın köleleştiğini ifade etmektedir.³⁹⁴

Gelişimci demokrasi düşüncesi Marksist geleneği ve 1960'lar ve 1970'lerdeki Yeni Sol düşünürlerini de etkilemiş ve katılımcı demokrasi fikrini geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Katılımcı demokrasiye göre her birey kendi yaşamına dair verilen kararlara katılmaktadır ve bu sistem, toplumun bütün anahtar kurumlarında (sadece siyasi partiler, çıkar grupları ve yasa koyucu organlar gibi siyasi kurumlar değil, aynı zamanda aile, işyeri ve yerel topluluklardır) ademi-merkeziyetçilik, açıklık ve hesap verme gibi ilkeleri zorunlu kılmaktadır.³⁹⁵

Katılımcı demokrasi kuramı, oy kullanma hakkına sahip olanlar çerçevesini genişlendirmek ve oy verenlerin kamusal işler konusunda konuşma, irade oluşturma

³⁹³ Heywood, A., 2006, s. 105. Erdoğan, M., 1999, s. 212-213. **Siyaset**, 2003, s. 197.

³⁹⁴ Heywood, A., 2006, s. 105-106. **Siyaset**, 2003, s. 197-198.

³⁹⁵ Heywood, A., 2006, s. 106. **Siyaset**, 2003, s. 198.

ve karar vermeye katılımını yaygınlaştırmak ve yoğunlaştırmak istemiştir.³⁹⁶ Rousseau'nun fikirleri vatandaşların gerçek ve subjektif iradeleri arasında yaptığı ayırım nedeniyle eleştirilmiştir. Rousseau'nun kuramı gerçekten bir totalitarizmin haklılaştırılması yönünden bir tehlike arz etmektedir. Çünkü “eğer, genel irade basit bir şekilde vatandaşlara ne istediklerinin sorulması yoluyla tanımlanamayacaksa (çünkü bu teoriye göre vatandaşlar bencilliklerinden dolayı körleşmiş olabilirler), genel iradenin yukarıdan, belki de toplumun ‘hakiki’ çıkarlarını uygulama iddiasındaki bir diktatör tarafından tanımlanması için bir zemin var demektir.”³⁹⁷

Gelişmeci model çerçevesinde daha ılımlı ve liberal modele uyumlu bir model John Stuart Mill tarafından geliştirilmiştir. Mill'e göre vatandaşlar siyasi hayata katılarak, anlayışlarını, yeteneklerini geliştirir, duyarlılıklarını güçlendirir ve kişisel gelişimlerini yüksek düzeye çıkarırlar. Buna göre de, demokrasi temelde bir eğitim tecrübesidir. Böylece Mill, oy verme hakkının okur-yazar olmayanlar dahil herkesi kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini ileri sürerek, siyasi katılımın genişletilmesini önermiş, zamanına göre oy verme hakkını radikal bir şekilde kadınlara kadar genişletmiştir.³⁹⁸

5.3.6. Halk Demokrasisi

Halk demokrasisi kavramı Sovyet modelindeki komünist rejimlerden türemiş olup, Marksist gelenek içinden çıkan bütün demokrasi modellerini kapsayacak bir şekilde kullanılmaktadır. Bu modeller kendi aralarında önemli farklılıklar göstermesine rağmen liberal ve demokratik rejimlerin kesin karşıtıdır.³⁹⁹ Rusya'da Ekim İhtilali öncesi geliştirilmiş “Tüm hakimiyet Sovyetlere!” sloganı bu rejimin teorik temelini oluşturmuşsa da, uygulamada gerçek iktidar Sovyetlerin değil, tek partinin, Komünist (Bolşevik) Partisinin elinde olmuştur. Komünist (Bolşevik) Partinin önderliğinde oluşturulmuş proletarya diktatörlüğü önce otoriter, daha sonra totaliter toplumun şekillenmesine hizmet etmiştir. Bizce, bu rejimlerin demokrasi türleri adı altında sınıflandırmanın kendisi bile bir yanılgıdır.

³⁹⁶ Schmidt, M.G., 2002, s. 165.

³⁹⁷ Heywood, A., 2006, s. 107.

³⁹⁸ Heywood, A., 2006, s. 107-108.

³⁹⁹ Heywood, A., 2006, s. 109-110. **Siyaset**, 2003, s. 198-199.

5.3.7. Çoğunlukçu Demokrasi (Westminster) ve Oydaşmacı Demokrasi)

Çoğunlukçu demokrasi veya (Westminster) modelini özünde çoğunluk hakimiyeti durur. Yani, yönetim halkın çoğunluğu tarafından gerçekleştirilmektedir. Westminster modeli demokrasinin işleyişindeki bariz özellikleri genel olarak; yürütme gücünün tek parti ve dar çoğunluk kabinelerinde toplanması, iktidarların birleşmesi ve kabine üstünlüğü, asimetrik iki meclislilik, iki partili sistem, tek boyutlu parti sistemi, çoğunlukçu seçim sistemi, tekçi ve merkeziyetçi yönetim, temsili veya münhasıran temsili demokrasi olarak sıralanabilir.⁴⁰⁰

Bu tür demokrasi modeli, “özellikle çoğulcu toplumlarda, yani din, ideoloji, dil, kültür, etnik köken ve ırk bakımından kesin olarak bölünmüş ve her grubun kendi partisi, menfaat grubu ve iletişim araçlarının bulunduğu ve neredeyse alt kültürler meydana getirdikleri yerlerde” çoğunluk yönetimi demokratikliliği zedelenmekte, ayrıca “devamlı olarak ayrıma tabi tutulan ve iktidara ulaşmaktan men edilen grupların” hakları ihlal edilmektedir.⁴⁰¹

Çoğulcu demokrasi modeli karşısında yer alan demokrasi modeli ise oydaşmacı demokrasidir. Oydaşmacı demokrasi⁴⁰² çoğunluk yönetimini sınırlamak için modeli bu hususları gerekli kılar veya teşvik eder: 1) Büyük koalisyonların kurulmasıyla iktidar çoğunluk ve azınlık tarafından ortaklaşa kullanılır 2) iktidar; yürütme ve yasama arasında, iki meclis arasında veya birkaç azınlık partisi arasında ve hakkaniyete göre dağıtılır (nispi temsil) 3) yetkiler yerel veya yerel olmayan örgütlenmiş gruplara devredilir 4) azınlık vetosu aracılığıyla iktidara sınırlama getirilir.⁴⁰³

5.3.8. Müzakereci Demokrasi

Son dönemde demokrasi tartışmalarında sıkça başvurulanan bir kavram da “müzakereci demokrasi”dir (deliberative democracy). Müzakereci demokrasi

⁴⁰⁰ Bu model için Lijphart İngiltere ve Yeni Zelendiyada demokrasilerini temel almıştır. Bkz: Bkz:

Lijphart, (tarihsiz), s. 11-24.

⁴⁰¹ Lijphart, (tarihsiz), s. 26.

⁴⁰² Bu model için Lijphart Belçika ve İsviçre demokrasilerini temel almıştır.

⁴⁰³ Bkz: Lijphart, (tarihsiz), s. 25-31.

tarafatları “genel yararın tanımlanmasında karşılıklı konuşma ve tartışma ihtiyacının öneminden” hareket ederek, “temsili demokrasinin geleneksel kurumlarını yetersiz görmekte ve demokrasinin ancak bütün yurttaşların aktif katılımına dayanan bir kamusal tartışma zeminine oturması gerektiğini kabul etmektedirler.”⁴⁰⁴ Bu demokrasi modeline göre, “bir yönetim biçimindeki kolektif karar alma süreçleri açısından meşruiyete ve rasyonelliğe ulaşmak” için “söz konusu yönetim biçimindeki kurumlar öyle düzenlenmelidir ki herkesin ortak çıkarı olarak görülen şey, özgür ve eşit bireyler arasında rasyonel ve adil biçimde yürütülen kolektif müzakere süreçlerinden kaynaklansın. Kolektif karar alma süreçleri bu modele ne kadar yaklaşırsa, meşru ve rasyonel olarak kabul edilme olasılıkları o kadar artar.”⁴⁰⁵ Müzakereci demokraside toplumun temel kurumları özgür bir kamusal müzakere çerçevesinde oluşturulacaktır. Aynı zamanda bu kurumlar söz konusu kamusal tartışma ortamını devam ettirebilir bir yapıda olacaktır. Böylece, müzakereci demokraside halk kendi politikasını ikna sürecine dayalı bir muhakeme ve müzakere ile kolektif şekilde oluşturur.⁴⁰⁶

Yurttaşların kamu işlerinin tartışma ve siyasette aktifliğinin sınırlanması temsili demokrasinin eleştirel yönlerinden biridir. Böyle bir durumda, müzakereci demokrasinin farklı bir seçenek olduğu vurgulanabilir. Fakat buna rağmen, müzakereci demokrasi anlayışı tartışmaya ve eleştiriye açık bir kavramdır. Nitekim “demokrasi kavramının kendisi kamusal tartışmayı içinde barındırır”, ayrıca “kamusal tartışma ve muhakemenin zeminini oluşturan sivil ve siyasi özgürlükler çağdaş temsili demokrasilerde güvence altında”dır. Müzakereci demokraside yurttaş her zaman bireyin önüne geçmekte ve özel alanları kamusal müzakere tarafından belirlenmektedir ki, bu da bireysel özgürlükler üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilecektir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ Erdoğan, M., 1999, s. 280.

⁴⁰⁵ Benhabib, Ş., “Müzakereci bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru”, **Demokrasi ve Farklılık** (Haz. Şeyla Benhabib), (Çeviren: Z. Gürata ve C. Gürsel), WALD, İstanbul, 1998, s. 104.

⁴⁰⁶ Habermas, J., **Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü**, (Çeviren: Mithat Sancar, Tanıl Bora), İletişim, İstanbul, 1997, s. 44.

⁴⁰⁷ Erdoğan, M., 1999, s. 280

5.3.9. Parlamenter Demokrasi ve Başkanlık Demokrasisi

Karşılaştırmalı kurumlar açısından demokrasi parlamenter demokrasi ve başkanlık demokrasisine ayrılmaktadır. Bu iki tip demokrasinin özellikleri tercih edilen hükümet rejimleriyle ilişkilidir.

5.3.10. Liberal Demokrasi

“Liberal demokrasi terimi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı toplumlarında varolan siyasi kurumları, bu kurumların varoluşlarını güvence altına alan hukuk kurallarını ve bu kurum ve kurallar içinde işlemekte olan siyasal süreci anlatmak üzere kullanılmaktadır. Bu anlamda liberal demokrasi; genel ve eşit oy ilkesini, düzenli aralıklarla yapılan gizli oy ve açık sayımlı seçimlerle siyasi iktidarın el değiştirebilmesini, halkın temsil edildiği kurumların (parlamento gibi) varlığını, hukukun üstünlüğünü (ve dolayısıyla yargı erkinin bağımsızlığını), düşünce, anlam ve örgütlenme özgürlüğünü içermektedir.”⁴⁰⁸ Günümüzde gelişmiş demokratik rejimlerle ilgili olarak liberal demokratik rejim kavramı da kullanılmaktadır. Ancak, farklı isimler almaları bu ikisinin aynı şey olmadığını, aralarında yüzde yüz mutabakat bulunmadığını göstermiştir. Kabaca ve kısaca liberalizm bir düşünce geleneği, normatif bir yaklaşım veya açık ve yumuşak bir ideoloji iken; demokrasi, bir yönetim biçimi veya yönetim biçimiyle ilgili bir metottur.⁴⁰⁹

Liberalizm ve demokrasi arasında demokratik yöntemlerle işbaşına gelecek kimselerin vasıfları ve kullanacakları gücün meşruluk derecesiyle ilgili beklentiler bakımından farklılıklar vardır. Demokrasi, yönetim makamına oturacak kimselerin mutlaka seçimle işbaşına gelmesini ister ve seçimle gelen kişi veya kişilerin yönetimini meşru görür. Çoğu zaman demokratik yöntemle işbaşına gelen kimse(lerin) iyi niyetli ve üstün vasıflı olduğuna da inanılır. Liberalizm ise yöneticilerin seçimle gelmesini yeterli bulmaz, onların iyi ve üstün olmasını da beklemez. Yönetimin meşruluğunu ve iyiliğini seçimle gelmeye ilaveten, sınırlı

⁴⁰⁸ Köker, L., **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s. 29.

⁴⁰⁹ Yayla, A., 2004, s. 28-29.

olmasında, kurallara dayanan bir çizgide hareket etmesinde ve bu kurallı çizginin özünün insan hakları tarafından belirlenmesinde görür.⁴¹⁰

Liberal demokrasinin bazı temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

a) Liberal demokrasi dolaylı ve temsili bir demokrasi şekli olup, siyasi makamların resmi siyasi eşitlik temelinde düzenli olarak gerçekleştirilen seçimlerdeki başarıyla elde edilir.

b) Liberal demokrasi rekabete ve seçim tercihine dayanır. Bu siyasi plüralizm, birbiriyle mücadele halindeki inançlara geniş bir hoşgörü ve birbiriyle çatışan sosyal felsefeler, rakip siyasi hareketler ve partilerin varlığı çerçevesinde ulaşılabilir bir hedeftir.

c) Liberal demokraside devlet ve sivil toplum arasında açık ayrım vardır. Bu ayrım, özerk grup ve çıkarların ve piyasa sisteminin veya iktisadi hayatın kapitalist örgütlenmesi yoluyla korunur.⁴¹¹

Liberal rejim sivil toplumun ve demokrasinin tüm hukuki yönlerini, her şeyden önce de hukuki algılama ve uygulama açısından halkın egemenliği ilkesini içerir. Ona göre de **hukuki demokrasiyi** (hukuka dayalı demokrasi) dikkate alarak liberal rejimi **liberal-demokratik rejim** olarak karakterize edebiliriz.⁴¹²

Liberal demokratik rejimin düzeni liberal hukuki rejimle sağlanır. Bu rejimler insanın doğuştan sahip olduğu ve geri alınmaz temel hak ve özgürlüklerin resmen tanınması ve gerçekleşmesi, hukuki kanunların üstünlüğü, kuvvetler ayrımı, anayasalcılık, parlamentarizm, ideolojik ve siyasi çoğulculuk, çok partilik, serbest seçimler veya referandum gibi hukuki yollarla halk egemenliğinin gerçekleştirilmesi, sivil toplum kurumlarının, devlet organlarının faaliyeti üzerinde toplumsal denetim biçimleri ve mekanizmalarının serbest ve verimli bir şekilde işleyişini öngörür.⁴¹³

“Liberalizm, bireylerin başta yaşam, çalışma ve mülkiyet haklarına doğal ve eşit olarak sahip bulundukları; bu hakların bireyin özel yaşam alanının kamusal otorite karşısındaki ayrı ve dokunulmaz niteliğini belirlediği; bireysel hakların

⁴¹⁰ Yayla, A., 2004, s. 30-31.

⁴¹¹ Heywood, A., 2006, s. 110-111.

⁴¹² Нерсесянц В. С., 1999, с. 256-257.

⁴¹³ Нерсесянц, В. С., 1999, с. 255-256.

çevrelediği bu özel yaşam alanında (ekonomik ilişkiler dahil olmak üzere) “serbestlik” ilkesinin geçerli olduğu; bu serbestliğin kamusal otorite karşısında güvence altına alınabilmesinin en etkili yolunun ise, bireysel siyasal özgürlüklerle çevrelenmiş bir temsili-demokrasi olduğu ilkelerini içerir.”⁴¹⁴

Bu veya diğer rejimin liberal rejim olarak tanımlanması için insan hak ve özgürlükleri, sivil toplum ve hukuk devleti ilkelerinin tespit edilmesi (anayasa, kanunlarda ve diğer resmi belgelerde) yeterli değildir. Liberal hukuk rejiminin gerçekleşmesi için bu ilkelerin, değerlerin ve kurumların reel anlamda mevcutluğu ve işleyişi gereklidir.⁴¹⁵

Klasik görüşe göre, “demokrasi” bir devlette iktidarın nerede bulunduğu işaret ederken, liberal kelimesi bir devletin gücünün sınırına veya sınırlanmasına işaret eder. Buna göre de liberal demokrasi halkın temel siyasal kararları aldığı, ama onun alabileceği kararlar üzerinde sınırlamaların bulunduğu bir siyasal rejimdir.⁴¹⁶

Liberalizmin değerleri üzerinde yükselen liberal demokrasinin temel ilkeleri ile sosyalizmin öncelikleri üzerinde yükselen sosyal demokrasinin dayanakları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Fakat demokrasi, liberal değerlerle anlamlı bir bütün oluşturabilmekte, sosyalizmle demokrasiyi temel değerler çerçevesinde bütünleştirebilmek zor olmaktadır. Bu bakımdan bugün demokrasi denildiğinde, aslında liberal değerler üzerinde yükselen, liberal düşüncenin ilkeleriyle bütünleşen “liberal demokrasi” anlaşılmaktadır.⁴¹⁷

Günümüzde liberal demokrasinin en iyi sistem olduğunu düşünen liberal demokratların yanı sıra, liberal demokratik rejimlerin aslında demokratik olmayan sosyal ve siyasal biçimlerin varlığını gizleyen kapitalist ve burjuva demokrasi oldukları yönünde fikirler vardır.⁴¹⁸

Liberal demokrasinin hakim olduğu ülkelerin ekseriyetinde ekonomik, sosyal sorunların varlığı inkar edilemez. Liberal rejimlerin uygulandığı devletlerde, insan yaşamının tüm alanlarına gittikçe daha çok nüfuz eden çağımızın sosyal hastalıkları

⁴¹⁴ Köker, L., 1992, s. 189.

⁴¹⁵ Нерсисянц, В. С., 1999, с. 257.

⁴¹⁶ Erdoğan, M., 1999, s. 213.

⁴¹⁷ Dursun, D., **Siyaset Bilimi**, 2. Bası, Beta, 2004, s. 171.

⁴¹⁸ Erdoğan, M., 1999, s. 213.

derin kök atmakta, aynı zamanda artmakta ve büyümektedir. Bu hastalıklara terör, fanatizm ve kendi düşüncelerini mutlaklaştırmak eğilimi, açlık ve evsizlik, borç ve bütçe açıkları, hastalıklar, tolerans göstermeme, hukuka zıt eylemler ve önyargı, bireyler üzerinde ve kurumsal düzeyde fiziksel ve psikolojik şiddet, çevrenin mahvedilmesi ve uluslararası çatışmalar vs. örnek gösterilebilir.⁴¹⁹ İnsanın ekolojik, nükleer ve diğer felaketlerden kaçınması için ulusal yönetimlerin yetkilerinin bir kısmı uluslar üstü kurum ve kuruluşlara devrederken, insan haklarının sınırlandırılmasının yeni boyutları gündeme geliyor, insan ve ulus hakları arasında çelişkiler gittikçe büyüyor.⁴²⁰

5.4. Demokratik Rejimlerin Özellikleri

Demokratik siyasi rejimlerin temel özellikleri gibi, temsili organların üstünlüğü, kendi kendini yönetim kurumlarının geniş şekilde yayılması, kişi hak ve özgürlüklerinin tespit edilmesi ve korunma altına alınması, hukuk devleti ilkesinin hakim olması sıralanabilir. Demokratik siyasi rejimde kararların alınmasında azınlık hakları dikkate alınır. Çok partilik siyasi partilerin serbest şekilde örgütlenmesi ve gerek parlamentoda, gerekse de parlamento dışında kanuna dayalı bir şekilde siyasi muhalefetin mücadelesi, kitle iletişim araçları üzerinde sansür ve baskının olmaması, kuvvetler ayrılığının reel şekilde sağlanması bu rejimin gereklerindendir.⁴²¹ Gelişmiş demokrasilerde sivil toplum örgütleri kararların işlenip hazırlanmasında, tavsiyeler vermekte, ayrıca yürütme üzerinde sivil denetimin gerçekleşmesinde önemli rol oynar⁴²²

Demokratik devlet rejimi kişi hak ve özgürlüklerinin, değişik azınlıkların hak ve özgürlüklerinin fiilen ve hukuken korunmasını güvence altına alır. Demokrasinin temel özelliği toplumsal yaşamın değişik alanlarında özgürlüklere sahip subjektlerin sayısının gittikçe genişlemesidir. Bu anlamda H. Hegel şöyle demiştir: Şark halkları şunu biliyordu ki tek kişi özgürdür, Yunan ve Roma dünyası bazılarının özgür

⁴¹⁹ Стур, Дж.Дж., 2003, № 5, с. 12.

⁴²⁰ Венгеров, А.Б., 2000, с. 79-80.

⁴²¹ Теория политики, 2003. http://nicbar.narod.ru/theoria_politiki109.htm

⁴²² Венгеров, А.Б., 2000, с. 79-80.

olduğunu biliyordu, biz ise tüm insanların özgür olduğunu... insanın insan gibi özgür olduğunu biliyoruz.⁴²³

Demokrasiler yurttaşların en yüksek düzeyde siyasi toplumun oluşumuna ve iktidarın kullanımına katılabildikleri, bunu kendi özgür iradeleriyle yaptıkları, herhangi bir zorlamaya maruz bırakılmadıkları sistemler olarak kurumlaşmışlardır.⁴²⁴

Demokrasinin en önemli özelliklerden biri siyasi katılım ve seçimlerdir. Siyasi yaşama katılma yönünden siyasi tercih özgürlüğü temel ilkedir. Vatandaş demokrasilerde dilediği siyasi partiye katılmakta, istediği adaya oy vermekte, arzu ettiği gibi düşünmekte serbesttir. Bu başlıca özellik demokrasileri otoriter ve totaliter sistemlerden ayırmaktadır.⁴²⁵ Seçimler, siyasi iktidarı kullanacak kadronun yönetilenler tarafından belirlenmesi ve belli süre için bu kadroya egemenlik yetkisinin verilmesini mümkün kılar.⁴²⁶ Demokrasi siyasi iktidarın kullanımında yurttaşlar tarafından seçilmiş temsilcilerin ve temsili kurumların nihai otoriteye sahip oldukları, son sözü söyledikleri ve atanmış memurların onlara uydukları bir sistemi anlatır.⁴²⁷ Demokrasilerde seçimle işbaşına gelen yöneticiler yine seçimle görevden uzaklaştırılır ve burada siyaset dışı aktörlerin müdahalesi yasaktır.⁴²⁸ Demokrasilerde siyasi mücadele siyasi partiler aracılığıyla yapılır. Demokrasiler yarışmacı bir siyasetin varlığına dayanırlar ve siyasi görüşlerin farklı partiler halinde örgütlenmeleriyle çok partili sistem şeklinde hayata geçerler. Tek partilik ile demokrasinin özdeşleşmesi mümkün değildir.⁴²⁹

Demokrasinin anahtar ögesi yurttaşların hak eşitliğidir. Tarihte yaş, cins, sosyal konum, ırk, eğitim düzeyi, mülkiyet, vergi ödeme vs. gibi kıstaslara göre yurttaşlar arasında hak eşitliğinin ihlal edildiğine dair çok sayıda örnekler vardır. Seçme ve seçilme özgürlüğü önceler sadece ahalinin belli bir kısmına ait idi.⁴³⁰

Dahl'a göre, makul ölçüde duyarlı bir demokraside en az şu sekiz kurumsal garantinin olması gerekir:

⁴²³ Alıntı: Пацацця, М., 1999, с. 167.

⁴²⁴ Dursun, D., 2004, s. 174.

⁴²⁵ Daver, B., 1968, s. 198.

⁴²⁶ Dursun, D., 2004, s. 171-172.

⁴²⁷ Dursun, D., 2004, s. 175.

⁴²⁸ **Siyaset**, 2003, s. 158.

⁴²⁹ Dursun, D., 2004, s. 174.

⁴³⁰ Шмиттер, Ф., К., Карл, Т. Л., 2001, N1(10), <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/6.html>,

- 1) Örgüt kurma ve bunlara katılma hürriyeti,
- 2) İfade hürriyeti,
- 3) Oy verme hakkı,
- 4) Kamu görevlerine getirilme hakkı,
- 5) Siyasal liderlerin seçmen tercihini kazanmak için yarışabilme hakkı,
- 6) Değişik haber alma kaynaklarının varlığı,
- 7) Serbest ve adil seçimler,
- 8) Hükümet politikalarını oylara ve diğer tercih belirtilerine dayandırmak için gerekli kurumların bulunması.⁴³¹

Ampirik teorinin ileri sürdüğü özelliklerinden hareket edilerek demokrasiyi, yukarıdaki altı özelliği yerine getiren rejim olarak tanımlayabiliriz. Yani, *demokrasi, etkin siyasal makamların, düzenli aralıklarla tekrarlanan, birden fazla siyasal partinin katıldığı, muhalefetin iktidar olma şansına sahip olduğu serbest seçimlerle belirlendiği ve temel kamu haklarının tanınmış ve güvence altına alınmış olduğu bir rejimdir.*⁴³²

5.5. Demokrasinin Paradoksları ve Eleştirileri

Demokratik rejimlerde siyasi ve ideolojik nedenlerle sınırlamaların uygulanması zaman zaman onu eleştiri odağı haline getirmiştir. Hatta zaman zaman gelişmiş ülkelerde demokrasinin evrensel normlarına sınırlamalar getirdiğini görmekteyiz ve bu eğilime günümüzde de rastlanmaktadır.⁴³³ Ayrıca, Batı demokrasisi hiç de ideal demokrasi tipi değildir. İki kutuplu dünya düzeninde Batı demokrasisinin sorunları o kadar da belirgin değildir. Fakat bu özellikler günümüzde

⁴³¹Dahl, R.A., **Polyarchy: Participation and Opposition**, New Haven, Yale University Press, 1971, s. 3

⁴³² Bkz: Gözler, K., 2004, s.114.

⁴³³ Yakın tarihte ABD’de olgun oturmuş bir rejiminin olmasına rağmen, günümüzde 10 eyalette Komünist partilerinin faaliyeti yasaklanmış, belli ölçüde ırksal ayrımcılık yaşanmaktadır. Ayrıca, kadın-erkek eşitliğini gören Anayasa düzelişi yeterli oyu alamamıştır. 1920’li yıllarda Darwinistlerin yargılanmasını öngören “maymun prosesi”, 1950’lerdeki makkartizmi buna örnek gösterebiliriz. Дегтярев, А.А., 1998, с. 124.

daha açık şekilde görülmektedir. Bugün yurttaşın tüketici gibi algılanması, küreselleşmenin etkisiyle ulusal değerlerin kaybedilmesi vs. örnek gösterilebilir.⁴³⁴

Bunların yanı sıra, demokratik yönetimi evrensel prensiplere uygun ve istikrarlı bir şekilde yürütmeyi zorlaştıran, doğrudan demokrasinin kendisinden kaynaklanan çelişkiler bulunmaktadır. Bu çelişkiler çoğu zaman karşımıza demokrasinin eleştirileri olarak da çıkmaktadır. Demokrasinin ilk paradoksu demokrasi tarihi kadar eskidir ve Platon tarafından dile getirilmiştir: Halkın iradesi kendilerinin değil, bir tiranın yönetmesini isterse ne olacak? Gerçekten, halk kendi iradesi ile yönetme yetkisini demokratik olmayan yöntemlerle yönetecek birine veya azınlığa devredebilmektedir. Çağdaş demokrasilerin siyasi yabancılaşma, siyasi ilgisizlik gibi sorunları, bu paradoksu ciddi bir tehlike haline getirmektedir.⁴³⁵

Popper, ne kadar yeterli görünmese de, bu paradoksun çözümünde siyasi kurumları kötü veya yeteneksiz yöneticilerin çok fazla zarar vermelerini önleyebilecek bir şekilde örgütlenmesini önermektedir.⁴³⁶

Larri Diamond geliştirmekte olan ülkelerde demokrasinin doğasında olan üç gelirimden veya paradokstan bahsetmektedir.⁴³⁷

Birinci gerilim: anlaşmazlık (dissensus) ve oydaşma (consensus) arasında olan gerilimdir. Demokrasi kurumsallaşmış bir rekabet sistemidir ve yarışma ve çekişme olmadan bir demokrasinin varlığından bahsetmek imkansızdır. Ancak bu çekişmenin çok yoğun ve şiddetli olması toplumsal barışı ve siyasi istikrarı temelden sarsar.⁴³⁸ "...Siyasi çekişmeyi onaylayan her toplum, bu çekişmenin çok yoğun olması ve sivil barışın ve siyasal istikrarın tehlikeye girdiği anlaşmazlık ve uyuşmazlık içinde bir toplum yaratma riski de taşır."⁴³⁹ Diamond, bu gerilimin Almond ve Verba'ya istinaden,⁴⁴⁰ çekişmelerin çok fazla olmaması, yarışmanın dikkatlice tanımlanmış ve herkesçe kabul edilmiş sınırlar içinde gerçekleştirilmesi,

⁴³⁴ Пацация, М. Ш., **Теория государства и права**, Учебное пособие, М.: МГИУ, 1999, с. 167.

⁴³⁵ **Siyaset**, 2003, s. 208.

⁴³⁶ Popper, K.R., **Açık Toplum ve Düşmanları** (Çeviren: Mete Tuncay), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara, 1966, 129 vd.

⁴³⁷ Bkz: Diamond, L., "Demokrasinin Üç Paradoksu", **Devlet ve Hukuk Üzerine Yazılar** (Derleyen: Mehmet Turan), Gündoğan Yayınları, Ankara, (t.y.), s. 149-168. Yazı **Journal of Democracy**, Volume 1, No.3 (Yaz, 1990), s. 48-60'da yayınlanmıştır.

⁴³⁸ Erdoğan, M., 1999, s. 221.

⁴³⁹ Diamond, L.,

⁴⁴⁰ Almond, G.A., Verba, S., 1965, s. 356-360.

bölünmelerin oydaşmayla hafifletilmesi yoluyla çözülebileceğini ifade etmektedir.⁴⁴¹ Günümüzde demokrasilerin karşılaştığı bölünmelerin başında sınıfsal, etnik ve parti temeline dayalı bölünmeler gelmektedir. Etnik bölünmeler be asimilasyon, ne de siyasi baskı yoluyla ortadan kaldırılabilir. Çağdaş demokrasiler bu tür sorunları için federalizm, iktidar ve kaynakların dağılımının orantılı olması, azınlık güvenceleri gibi araçlarla çözmektedirler.⁴⁴²

İkinci gerilim: temsilciliği yönetebilirliğe yerleştirmekten doğan gerilimdir. Yani, demokrasi hem temsile dayanmalı, hem de yönetilebilirliği sağlamalıdır. Demokrasi liderleri ve onların oluşturdukları politikaları halkın temsili ve halka karşı sorumlu olma mekanizmalarına tabi kılar. Fakat demokrasinin veya yönetimin istikrarlı olabilmesi için o, her zaman hareket edebilme yeteneğine sahip olmalı ve bazen çok çabuk ve kararlı bir biçimde hareket edebilmelidir. Yönetim sadece menfaat gruplarının işlemlerine karşılık vermemeli, aynı zamanda onların işlemlerine karşı da direnebilmelidir.⁴⁴³ Aksi halde, günümüzde olduğu gibi siyasi partilerin çıkar gruplarının sözcülerinden ibaret hale gelir. Bu da demokrasiyi yozlaştıran unsurlardan biridir. Bunu önlemek için yürütme sınırlandırılabilir, fakat bu defa da hükümet felce uğrayabilir.⁴⁴⁴ Temsillilik birbiriyle çelişen menfaatler adına konuşacak partileri zorunlu kılırken, yönetilebilirlik de bunların üzerine çıkabilecek yeteri özerkliğe sahip siyasi partileri gerekli kılar⁴⁴⁵

Üçüncü gerilim: “rıza” ve “etkililik” arasında olan gerilimdir. Demokrasi halk tarafından yönetim olduğu için o, vatandaşların rızasına cevap vermelidir. Demokrasilerde ve özellikle de yeni demokrasilerde, hükümetlerin performansı konusunda halkın görüşü kısa vadeli olduğu için, hükümetler kendi politikalarını seçimlerin kazanılması amacına endekslemiştir. Kısa dönemde bu politik açıdan doğru olabilir, ama ekonomik açıdan iyi sonuçlar doğru olmayabilir.⁴⁴⁶ Doğru Avrupa ve birçok Latin Amerika ülkesinde ekonomin gelişmesi ve uluslararası rekabet edilecek ekonomiler seviyesine gelmek için kapsayıcı reformların yapılması gerekmektedir. Fakat bu reformların sonuçları gelecek seçimlerden önce ortaya

⁴⁴¹ Diamond, L., s. 150.

⁴⁴² Erdoğan, M., 1999, s. 222.

⁴⁴³ Diamond, L., s. 150.

⁴⁴⁴ Erdoğan, M., 1999, s. 222.

⁴⁴⁵ Diamond, L., s. 150-151.

⁴⁴⁶ Erdoğan, M., 1999, s. 223.

çıkmadığı için hükümetlerin tekrar seçilmesi ve reformları yürütmesini tehlike altına sokabilir.⁴⁴⁷ Bu durumda, demokrasinin sürekliliğini korumak için birbiriyle rekabette olan siyasi partiler ve sosyal güçler arasında bir çeşit “pakt”ın veya anlaşmanın yapılması gerekmektedir. Bu paktlarda uzun dönemli ekonomik politikanın ilkeleri üzerinde mutabakata varır: Örneğin, hangi siyasi parti iktidara gelirse gelsin, bütün partilerin desteklediği yapısal reformların ilkeleri belirlenir, özellikle sorumsuzca fazla vaatle bulunma gibi seçim kazanma bakımından cazip politikalar terk edilir, büyük ölçüde istikrarsız ve hassas dönemlerde fedakarlıklar bütün sosyal güçler tarafından paylaşılır vs.⁴⁴⁸

Diamond, bir ülkenin ekonomi politikasının ancak pragmatik, düzgün ve tutarlı olarak izlenildiği takdirde başarılı olabileceği sonucuna varmıştır. Diamond’a göre, radikal ekonomi politikaları iktisadi krizlere yol açıyor ve bunların bir kısmı demokrasinin geleceğini tehdit etmektedir. Buna göre de, demokrasilerde kararlı, öngörülü ve pragmatik ekonomi politikaları üzerinde geniş çaplı bir mutabakatın sağlanması çok önemlidir.⁴⁴⁹

İdeal demokrasi arayışları beraberinde demokrasiye yönelik eleştirileri de getirmiştir. Teorik bazda demokrasiye eleştiri yönelten düşünürlerin başında K.J. Arrow, A. Downs, G. Mosca, V. Pareto, R. Michels, F. A. von Hayek, J. M. Buchanan, ve Marksist düşünürler gelmektedir. Bunun dışında günümüzde de demokrasiye karşı birçok eleştiriler bulunmaktadır.⁴⁵⁰

Bunların bazılarına değinelim. Downs, demokrasinin işleyişindeki aksaklıklardan birinin eksik enformasyon olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵¹ Oysa eksik enformasyon sorunu hemen hemen her sosyal kurumun yapısını önemli ölçüde etkilemektedir. Seçmenler, tercihte bulunacakları adaylar, partiler, hükümet politikaları ve bu politikaların sonuçları ile ilgili tam enformasyona sahip değildir. Çünkü siyasi süreçte yer alan aktörler daha çok kişisel çıkarlarına göre hareket etmektedirler. Downs’a göre, eksik enformasyon üç temel unsuru kapsamaktadır: 1)

⁴⁴⁷ Diamond, L., s. 152.

⁴⁴⁸ Diamond, L., s. 153.

⁴⁴⁹ Erdoğan, M., 1999, s. 223.

⁴⁵⁰ Demokrasiye yönelik eleştiriler konusunda bkz: Aktan, C.C., 2005, s. 57-105.

⁴⁵¹ Downs, A., “An Economic Theory of Political Action in a Democracy”, **Journal of Political Economy**, Vol. 65, Issue 2, April 1957, s. 135-150.

Partilerin vatandaşların ne istediklerini her zaman tam olarak bilmemeleri 2) Vatandaşların hükümetin veya muhalefetin ne yaptığını veya vatandaşların çıkarlarına hizmet etmek için ne yapması gerektiğini her zaman bilmemeleri, 3) Her iki tür bilgisizliği gidermenin maliyetli olması. Downs'a göre, kamu politikaları konusunda eksik enformasyon seçmenlerin bireysel tercihlerinde sapmalarla sonuçlanır.⁴⁵²

G. Mosca, V. Pareto, R. Michels'in öncüllüğünü yaptıkları elitist kuramcılar demokrasinin işleyişi açısından elit yapıları önemli bir engel olarak görmüşler.⁴⁵³ Mosca'ya göre, demokrasilerde her bir halde azınlığın hakimiyeti kaçınılmazdır ve bu hakimiyet demokrasinin işleyişi önünde engel teşkil eder. Bu nedenle ideal demokrasiye ulaşma çabaları son derece anlamsızdır. Mosca'nın elit teorisi "yönetici sınıf"a dayanmaktadır ve bu sınıf siyasi iktidarı temsil etmektedir. Pareto, ise "yönetici elit" tanımını yapmaktadır ve bunun içerisinde hem siyasi iktidar (siyasi elit), hem de siyasi iktidar üzerinde etkili olabilen sosyal gruplar vardır.⁴⁵⁴ Michels ise, parti içi demokrasi sorununu ele alarak⁴⁵⁵ parti kadrolarının belirli bir elit kesimin elinde olduğu için siyasi karar alma sürecinde parti içi demokrasinin etkin bir şekilde işlemediğini belirtmiştir. Parti içi demokrasi günümüz demokrasileri için küçümsenmeysek bir sorundur. Siyasi partilerin demokratik olması; parti yöneticilerinin seçimle iş başına gelmesini, parti içerisinde kişisel düşünceler değer verilmesini, parti içinde yetkilerin katı bir şekilde dağıtılmış olmasını ve aşırı bir parti disiplinin olmamasını gerektirir.⁴⁵⁶

F. A. von Hayek ve J. M. Buchanan sınırsız demokrasi ve siyasi gücün kötüye kullanılmasını demokrasi önünde engel olarak görmüşler.⁴⁵⁷ Hayek'e göre, sınırsız demokrasi bireysel özgürlüklerin karşısında en büyük engeldir ve bu tür

⁴⁵² Aktan, C.C., 2005, s. 60-63.

⁴⁵³ Elitist kuramlarla ilgili bkz:Kapani, M., Ankara 2001

⁴⁵⁴ Aktan, C.C., 2005, s. 64-67.

⁴⁵⁵ Michels, R., **Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Parties**, (Trans. E. Paul), Collier Boks, New York, 1962.

⁴⁵⁶ Aktan, C.C., 2005, s. 68-69.

⁴⁵⁷ Hayek, F.A., "Demokrasi Nereye Gidiyor?" (Çeviren:Tekin Akdemir) İçinde: **Anayasal İktisad**, (Editör: Çoşkun Can Aktan), Ankara 2002, Hayek, F.A., "Liberal Bir Devletin Anayasası", (Çeviren:Mustafa Erdoğan), İçinde: Yayla, Atilla, **Sosyal ve Siyasal Seçme Yazılar**, Siyasal Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 1999. Yayla, A., **Özgürlük Yolu-Hayek'in Sosyal Teorisi**, 2. Baskı, Liberal Yayınları, Ankara 2003. Butler, E., **Hayek**, (Çeviren:Yusuf Ziya Çelikkaya), Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları:7, Ankara, 1996.

demokraside çoğunluk iktidarının halk egemenliğini yansıttığı görüşü büyük yanılıdır.⁴⁵⁸ Çoğunluk kuralı ile ilgili başka bir önemli nokta “çoğunluk” olarak görünenin aslında çeşitli çıkarların temsilcisi azınlıkların toplamı olabilmesidir.⁴⁵⁹ J. M. Buchanan politikayı piyasadakine benzer bir politika olarak görmekte, bu koşullarda siyasi iktidarların güç ve yetkilerinin kötüye kullanma eğilimde olduklarını ifade ederek, politikacıların, seçim sonucu çoğunluğun istekleriyle tam olarak uyuşmayacak şekilde kendi çıkarlarını gözetmekte olduklarını ifade etmektedir.⁴⁶⁰ Buchanan, bunu önlemede tek yöntemin çoğunluk sistemine getirilecek anayasal sınırlandırmalar olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶¹ Çoğunlukçu demokrasinin çoğunlukların azınlıkları sömürmesiyle sonuçlanması mümkünlüğünü dile getiren Arthur Lewis, demokrasinin sadece, çoğunlukların yönetmesi, azınlıkların ise muhalefet etmesi anlamına gelmesinin sakıncasını şu şekilde ifade etmektedir: “Bir karardan etkilenenlerin, o kararın oluşmasına doğrudan doğruya ya da seçilmiş temsilcileri aracılığıyla katkıda bulunması demokrasinin birincil anlamıdır. İkincil anlamı ise çoğunluğun iradesinin üstünlüğüdür.” Eğer kazanan partiler bütün yönetim kararlarını verirse, kaybedenler ise tenkit edebilir, fakat yönetme haklarından yoksunlarsa, demek bu iki anlam uyumsuzluk içindedir: “Kaybeden grubu karar verme sürecinin dışında tutmak açıkça demokrasinin temel anlamının ihlalidir.”⁴⁶²

Çoğunlukçu demokrasisinde halk egemenliğinin teminini önleyen engellerinden biri de “oy ticareti”dir. Oy ticareti, parlamentodaki siyasi partilerle anlaşarak, karşılıklı olarak birbirlerinin kanun tekliflerini desteklemektir. Bu yolla alınan kararlar toplum tercihlerinin yansıtmayarak, halk egemenliğini yerine “partilerin karşılıklı çıkar alışverişi”ne dayalı olarak alınırsa, oy ticareti demokrasi için tehlike oluşturur.⁴⁶³

⁴⁵⁸ Aktan, C.C., 2005, s. 70-72.

⁴⁵⁹ Savaş, V.F., **Anayasal İktisat**, TAKAV Matbaacılık, İzmir, 1993, s. 8.

⁴⁶⁰ Buchanan, J.M., “Why Does Government Grow?”, İn: **Nudgets and Buroaucrats: The Sources of Government Growth**, (Ed: Thomas E. Borcharding), Durham, Duke University Press, North Carolina, 1977, s. 13.

⁴⁶¹ Aktan, C.C., 2005, s. 73-74.

⁴⁶² Lewis, W.A., **Politics in West Africa**, George Allen and Unwin, 1965, Alıntı, Lijphart, (tarihsiz), s. 25.

⁴⁶³ Aktan, C.C., 2005, s. 86.

Liberal demokrasi Marksist tarafından da eleştirilmiştir.⁴⁶⁴ Bu eleştiri hem demokrasinin uygulanmasına, hem de teorisine yöneliktir. Birinci eleştiriye göre, liberal demokrasi kapitalizmle iç içe geçmiştir. Oysa eşitsizlik kapitalizmin doğasında vardır. Bu sistemde geçek yönetici gerek devleti, gerekse de ekonomik gücü elinde bulunduran burjuvazidir. İkinci eleştiriye göre ise, liberal demokratlar toplumun ve özellikle ekonominin yapısını anlamaktadırlar. Çünkü liberal teori devleti toplumun özel alanından ayırmakta ve onun bu alana müdahale etmeyen tarafsız hakem rolü oynayacağını varsaymaktadırlar. Halbuki, devlet hakim sınıfın çıkarlarını korumaktadır.⁴⁶⁵

Siyasi ilgisizlik ve siyasi katılımın düşük olması, siyasi bilgisizlik, çıkar gruplarının egemen olması, depolitizasyon, politik miyopluk, sivil toplum örgütlerinin çıkarıcı ve ayrımcı faaliyetleri, insan hakları ihlalleri, hukuk devleti ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin etkin bir şekilde kullanılmaması, lider diktası ve iktidarın kişiselleşmesi ve militarizm gibi negatif olgular günümüz demokrasileri için tehlike olarak görülmektedir.⁴⁶⁶

5.6. Poliarşi

Karşılaştırmalı demokrasi araştırmasında “Poliarşi” özellikle son derece önemli rol oynamaktadır.⁴⁶⁷ “Poliarşi”, çoğunluğun egemen olduğu ve iktidar merkezlerinin çeşitli olduğu bir devlet şeklini anlatmaktadır. Poliarşi ayrıca, mükemmel bir demokrasi idealine uygun olmasa da, diğer siyasi rejimlere oranla, bu ideale daha yakın olan bir siyasi rejimi anlatmak için kullanılan bir kavramdır.⁴⁶⁸

Poliarşiler “genel olarak demokratikleşme ve liberalleşme doğrultusunda gelişmişse de poliarşi terimi liberal demokrasi terimine göre daha fazla tercihe

⁴⁶⁴ Aktan, C.C., 2005, s. 77-79. Erdoğan, M., 1999, s. 279-280.

⁴⁶⁵ Erdoğan, M., 1999, s. 279.

⁴⁶⁶ Bkz: Aktan, C.C., 2005, s. 87-99.

⁴⁶⁷ Poliarşi konusunda Dahl’ın çalışmaları için bkz: Dahl, R.A., “Differences: Polyarchies and Nonpolyarchies”, in: **Modern Political Analysis**, Fifth Edition, Prentice hall, Engewood Cliffs, New Jersey, 1995, pp. 71-80. Dahl, R.A., **Poliarchy: Participation and Opposition**, Yale University Press, New Haven and London, 1971. Democracy and its critics. (New Haven : Yale University Press, 1991) Dahl, R. A., **Demokrasi ve Eleştirileri** (Çeviren: Levent Köker), Ankara, Yetkin Yayınları, 1996, Ayrıca, bazı eserlerinden yapılmış çeviriler için bkz: Aktan, C.C., 2005, s. 207-253.

⁴⁶⁸ Schmidt, M.G., 2002, s. 208.

şayandır.” Birincisi, liberal demokrasi kimi zaman siyasi bir ideal olarak görülür ve daha geniş normatif anlamlar içerir. İkincisi, poliarşi terimini kullanmak bu rejimlerin demokrasi hedefinin gerisinde bir yerde bulundukları anlamına gelir.⁴⁶⁹

Dahl’a göre poliarşi, birkaç şekilde anlaşılabilir:

- Ulusal devletlerin siyasi kurumlarını demokratikleştirme ve liberalleştirme çabalarının tarihsel biri ürünü olarak,
- Demokratik olmayan rejimlerden, ayrıca eskiden var olan küçük ölçekli demokrasilerden belirgin bir siyasi rejim olarak,
- Yönetimdeki en üst düzey görevlilerin kendi davranışlarını diğer aday, parti ve gruplarla birlikte siyasi rekabete girdikleri seçimleri kazanacak şekilde değiştirmek zorunda bırakıldıkları bir siyasi kontrol sistemi olarak,
- Bir siyasi haklar sistemi olarak,
- Geniş bir ölçekte varolan demokratik süreç için gerekli bir kurumlar kümesi olarak.⁴⁷⁰

Poliarşinin genel anlamda iki geniş özelliği vardır:

1)Yurttaşlık, yetişkinlerin görece geniş bir bölümünü içine alacak kadar genişletilmiştir.

2)Yurttaşlık hakları muhalefet etme ve yönetimde en üst düzeyde bulunan görevlileri seçimle işbaşından uzaklaştırma olanağı.⁴⁷¹

Demokrasi ilkeleri ne kadar mücerret olmasına, demokrasi tür ve alt türlerinin çok değişken olmasına rağmen, demokratik gelişim için belli prosedür normlara uyulması ve yurttaş haklarına saygı gösterilmesi gereklidir. Kendisini bu normlarla sınırlamayan, söz konusu prosedürlere uymayan her hangi bir toplum demokratik toplum adlandırılamaz.⁴⁷²

Poliarşileri tarihsel açıdan yeni yapan, siyasal kurumlarının tek bileşimidir. Bu kurumların bazıları gelişmemiş bir moda olarak 19.yüzyılda birkaç ülkede

⁴⁶⁹ Heywood, A., 2006, s. 43.

⁴⁷⁰ Dahl, R., 2005, s. 278.

⁴⁷¹ Dahl, R., 2005, s. 280.

⁴⁷² Шмиттер, Ф., К., Карл, Т. Л., 2001, N1(10), <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/6.html>

gelişmiş olmasına rağmen, bu günkü şekillerini 20. yüzyılda da kazanamamışlardır. Bir araya getirilen kurumlar bu yüzyıl içinde bütün önceki halka dayalı sistemlerden ve çağdaş veya tarihi bütün diğer rejimlerden modern halka dayalı yönetimi ayırt etmek için aşağıdaki şartların gerçekleşmesi gerekir.

1-Siyaset hakkında alınacak kararlar anayasal olarak seçilmişlere bırakılmıştır.

2-Seçilmişler, düzenli aralıklarla yapılan adil, özgür ve zora dayanmayan seçimlerle belirlenmekte ve aynı şekilde barışçıl bir durumda görevlerinden uzaklaştırılmaktadır.

3-Prensip olarak bütün yetişkinlerin oy kullanma hakkı vardır.

4-Birçok yetişkin ayrıca bu seçimlerde kamu kurumları için yarışma hakkına da sahiptirler.

Eskiden büyük halk grupları katılımdan dışlandığı gibi, 20.yüzyıla kadar dünyada eski demokrasiler olan İsviçre ve Amerika'nın da aralarında bulunduğu birçok ülkede nüfusun yarısı (kadınlar) ulusal seçimlerde dışlanmıştı.

5. Vatandaşlar, liderlere veya yönetimdeki partiye karşı eleştiri ve muhalefet de dahil olmak üzere ifade özgürlüğüne adil ve yönetsel olarak etkin bir şekilde güçlendiriliş haklara sahiptir.

6. Vatandaşlar devlet veya başka herhangi bir grup tarafından sınırlandırılmamış bilgi kaynaklarına ulaşma hakkına sahiptirler.

7. Vatandaşlar siyasi parti veya çıkar grupları da dahil olmak üzere siyasi kurumlar oluşturabilirler veya bunlara üye olabilirler, bu haklar etkin bir şekilde güvence altındadır.⁴⁷³

8. Halk tarafından seçilmiş görevli kendi anayasal yetkilerini seçilmemiş görevliler tarafından engellenmeden kullanma imkanına sahip olmalıdır. Askeri veya devlet kurum veya kuruluşlarının yetkilileri seçimle işbaşına gelmiş yöneticilerinden bağımsız şekilde hareket imkanına sahipse, özellikle de halk

⁴⁷³Bkz: Dahl, R. A., **Modern Political Analysis**, Fifth Edition, Yale University, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1995, pp.71.80. Аугіса, Шмітгер, Ф., К., Карл, Т. Л., 2001, N1(10), <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/6.html>,

tarafından seçilmiş vekillerin kararlarını veto edebildikleri zaman demokrasi tehlikeye girmiş olur.

9. Devlet egemen olmalıdır ve daha yüksek düzeydeki siyasi sistemlerden bağımsız şekilde hareket etmelidir. Bu özellikle sömürgeci yeni kurtulmuş ülkeler açısından kayda değer bir sorundur. Nitekim, eski sömürgeler bağımsızlığını ilan ettikten sonra yeni sömürü anlaşmaların imzalanması, birlik ve blokların oluşmasından sonra ülkelerin özerkliği bir sorun olarak yeniden ortaya çıkıyor.⁴⁷⁴

Batı poliarşileri sadece temsili demokrasi ve kapitalist iktisadi örgütlenmeyle değil, aynı zamanda liberalizmden gelen kültürel ve ideolojik bir yönelimle de belirlenir. Batı poliarşilerinin siyasi kültürü çeşitli şekillerde liberal bireycilikten etkilenmesidir.⁴⁷⁵

5.7. Demokrasi ve Meşruiyet

Demokrasi, siyasal iktidarın “meşru güç kullanma tekeline” sahip olma ayrıcalığının toplumsal rızaya dayanması zorunluluğu üzerinde yükselir. Demokrasilerde toplumsal rızanın oluşturulmasında tek meşruiyet ölçütü bireysel akıldır. Demokrasi bireyin aklını tek meşruiyet yasayı, bireyin tercihini (seçimini) de tek temsil yasası olarak kabul eder. Demokrasinin üstünlüğü, temsil ile meşruiyetin en geniş oranda ve alanda örtüşmesidir.⁴⁷⁶

Demokrasi halk egemenliğine ve meşruluğa önem veren ve ona dayanan bir rejimdir. Böyle bir yaklaşım demokratik katılım ve temsil ilkesinin gelişmesine, meşrulukla ilgili demokratik kuramın gelişmesine yardımcı oluyor. “Her zaman “çalışan demokrasi” açığı onu aşmak yolunu arıyor. Uzun müddet bu imgeleme uymayan demokrasinin demokratikliği sona eriyor ve aynı zamanda kanuniliğini kaybediyor.”⁴⁷⁷

Demokratik rejimlerde siyasi iktidar meşruiyetin kaynağını oluşturan toplumsal mutabakatı sağlamalı, bireylerin tercihlerini (seçimlerini) özgürce ifade

⁴⁷⁴ Шмиттер, Ф., К., Карл, Т. Л., 2001, N1(10), <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/6.html>,

⁴⁷⁵ Heywood, A., 2006, s. 44.

⁴⁷⁶ Siyaset, 2003, s. 62.

⁴⁷⁷ Мачкув, Е., 2001, N1(10), <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/8.html>

etmesine izin vermeli, çoğunluk iktidarı adı altında azınlık haklarını göz ardı etmemelidir. Aksi halde, çoğunluk diktatörlüğü yaranır, siyasi ve ekonomik kaynaklar adil şekilde bölüşdürülemez ve meşruiyet krizi ortaya çıkar. Buna göre de, son yarım asırda süregelen meşruiyet krizi tartışmalarının muhatabı demokratik rejimler olmuştur.⁴⁷⁸

6. Siyasi Rejim ve Ekonomik Yapı

Siyaset bilimi ve politik ekonomi bilimlerinde ekonomi teorisinde siyasi rejimler ve ekonomik yapılar arasında nasıl bir ilişki olduğu üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Demokrasi ve kapitalist düzenin uyum içinde ve birlikte var olabilecekleri, demokrasinin yalnızca kapitalizme özgü olduğu⁴⁷⁹ da tartışılan tezlerden biridir. Bu tezlerin birçoğunda demokrasi Batı toplumlarında var olan siyasi-kurumsal biçimiyle “liberal demokrasi”yle özdeşleştirilir. Kapitalizmde bireyler ve kurumlar özgür iradeleri ile ekonomik ilişkilere girer ve ekonomik düzen serbest piyasa modeline dayanır.⁴⁸⁰ Kapitalizm ile demokrasi arasında “serbestlik” bazında kurulmak istenen benzerlik, kapitalizmin “serbest rekabet”, demokrasinin de “siyasi yöntem olarak” tanımlanmaları, bu tanımlamaların yaşanan gerçekliğe uygun olup olmadıkları önemli olmaksızın, neden-sonuç ilişkisine dayalı bir mantıksal özellik taşır. Diğer taraftan, tarihsel süreç içinde burjuvazinin başını çektiği “mutlakıyetçilik” karşıtı “özgürlük mücadelesi” sonucunda Batı demokrasisi bugünkü kurumsallaşma biçimine ulaşmıştır.⁴⁸¹ S. M. Lipset siyasi gelişme ve ekonomik düzen arasındaki ilişki konusunda şunları söylemektedir: “Siyaset sistemlerini toplumun diğer yanlarına bağlayan belki en büyük genelleme, demokrasinin iktisadi gelişme seviyesi ile ilişkili olduğudur. Bir ulusun hali vakti ne kadar yerindeyse, demokrasiyi yaşatma şansı o kadar yüksektir. (...) Büyük bir yoksul kitlesiyle küçük bir ayrıcalıklı elit grubuna bölünmüş bir toplumda ya oligarşi (küçük yukarı tabakanın diktatörce yönetimi) ya da tiranlık (halk temeline dayanan

⁴⁷⁸ Siyaset, 2003, s. 62.

⁴⁷⁹ Örneğin, Friedman, M., **Capitalism and Freedom**, University of Chicago Pres, Chicago, 1962.

⁴⁸⁰ Köker, L., 1992, s. 30-31.

⁴⁸¹ Köker, L., 1992, s. 33-34.

diktatörlük) olur.”⁴⁸²

Bir devletin mali ekonomik kaynakları ne kadar fazla olursa ve o devlet ne kadar zengin, iktidar sahipleri de cömert olursa olsun, ekonomik kaynaklar her zaman sınırlıdır ve çabuk tükenir.⁴⁸³ Tüm bunların yanı sıra, önemle altının çizilmesi gereken şu ki sosyal adaletin olmadığı her hangi bir toplum, en ileri düzeyde siyasi hak ve özgürlükleri tanısa bile, demokratik sayılamaz. Çünkü insanın insan haysiyetine yakışır bir şekilde yaşaması onun temel hakkı, bu hakkı güvence altına almak ise devletin bir yükümlülüğüdür.

Totaliter rejimlerde ekonomik düzenin başlıca özelliği bürokratik işbirliği ile ekonominin merkezden denetimi ve yönetimidir.⁴⁸⁴ Özel mülkiyet konusunda sağ ve sol totaliter rejimler arasında farklar bulunmaktadır. Komünist totaliter rejimler her türlü Faşizmde özel mülkiyet ekonomik ve sosyal yapının temel unsurlarındandır. Bu da “Marksist kolektivizm”e karşı koymada önemli yere sahiptir.⁴⁸⁵ Korporatif sistemde ekonomi devletin denetiminde olan emek ve sermaye birlikleri tarafından organize edilmiştir ve burada her kes tek parti diktatörlüğünde “uzlaş” içinde çalışır.⁴⁸⁶

Liberal demokratik rejimlerde devletin rolü son derece sınırlıdır. Devlet toplumsal ve ekonomik alana müdahale edemez ya da en azından bu müdahale son derece sınırlı kalır. Liberaller toplumun ve piyasanın kendi iç dinamikleri doğrultusunda hareket etmesinin insan özgürlüğü için zorunlu olduğunu savunur ve siyasi otoritenin bunlara yönelik müdahalesini özgürlüklerine yapmış olduğu müdahale olarak kabul ederler. Piyasaya yönelik bu olumlayıcı yaklaşım bizi liberal demokratik sistemlerin en önemli özelliklerinden birine götürür: Liberal demokrasiler kapitalist bir ekonomik yapıya sahiptirler. Liberal rejimler kapitalist ekonomiye koşut gider ve ekonomik özgürlüklere en az siyasi özgürlükler kadar vurgu yapar.⁴⁸⁷

⁴⁸² Lipset, S. **Siyasi İnsan**, (Çeviren: Mete Tunçay), TSİD Yayınları, Ankara, 1964, s. 28-30.

⁴⁸³ Daver, B., 1968, s. 104.

⁴⁸⁴ Friedrich, C. J., Brzezinski, Z. K., 1964, 13- 14.

⁴⁸⁵ Бурдерон, Р., 93.

⁴⁸⁶ Ирхин, Ю.В., Зотов В.Д., Зотова, Л.В. 2002, с. 368.

⁴⁸⁷ **Siyaset**, 2003, s. 157.

Az gelişmiş veya bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan istikrarsız rejimlerde iktidarın darbe yoluyla sık sık el değişmesi ve verimsiz yönetim yüzünden enflasyon, fiyat artışları, yolsuzluk ve rüşvetin yaygınlaşması görülmektedir.⁴⁸⁸ Bu ülkelerde ürün kıtlığı, para ve ürün piyasalarında etkileri çok negatif olan ani dalgalanmalar, ekonominin belli oligarşilerin, yüksek rütbeli devlet memurlarının elinde toplanması ve böylece bir “memur kapitalizmi” adlandırılabilir ekonomik düzenin varlığı söz konusudur. Demokrasi, her zaman yolsuzluk uyarıcı sinyal rolünü oynar ve yolsuzluğun olduğu alanlarda reformların yapılması gereksinimini ortaya koyar. Bu, demokraside denetim ve açıklık (özgür basın, çok sayılı denetim kurumları ve organları) mekanizmasının çalışması sayesinde ortaya çıkar. Hukuk devletine saygının olmadığı otoriter rejimlerde ise iktidar çoğu zaman “dozajlı” yolsuzluğu elinde istikrar faktörü gibi kullanır. Otoriter rejim sosyal seçkinleri ve memurları, yolsuzluktan dolayı cezalandırmayarak kendi tarafına çekebilir. Totaliter rejimde ise, seçkinler, kendilerine belli başlı ayrıcalıklar sağlanarak ele alınır.⁴⁸⁹

Serbest piyasa ekonomisi ve ekonomik özgürlüklerin bulunmadığı veya sınırlı olduğu toplumlarda demokrasiyi işler hale getirmek çok zordur. Demokrasi ekonomik özgürlüklerin tanındığı, ekonomik ilişkilerin piyasa şartlarına göre işlediği ülkelerde kurumlaşabilmektedir. Sivil oluşumların ve hakların giderek zayıfladığı toplumlarda demokrasiye içeriklik kazandırmak imkansız hale gelmektedir. Siyasi özgürlükler aynı zamanda ekonomik özgürlüklerle de yakından ilgilidir.⁴⁹⁰

Demokrasilerde ve liberal-demokratik rejimlerde ekonomik, sosyal haklar veya ekonomik tercihlerle bağlı sorunların göz ardı edilmemesi gerekir. Kitle üretimine dayalı kitle toplumunda “kitle haberleşme araçları ve yoğun propaganda ekonomik tercih hürriyetini bir efsane haline getirmiştir. Psikolojik alandaki çalışmalar, araştırmalar sonucu elde edilen buluşlar, sürümü daha çok artırmak ve müşteriye belirli malları satmak suretiyle ekonomik tercih hürriyetini son derece sınırlandırdığını ortaya koymaktadır.”⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Daver, B., 1968, s. 176.

⁴⁸⁹ Мачкув, Е., 2001, № 1(10), <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/8.html>

⁴⁹⁰ Dursun, D., **Siyaset Bilimi**, 2. Bası, Beta, 2004, s. 175.

⁴⁹¹ Daver, B., 1968, s. 198.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYALİZM ÖNCESİ DÖNEMDE BATI VE DOĞU AVRUPA'DA SİYASİ KÜLTÜR VE SİYASİ DÜZEN

A.ORTAÇAĞ DÖNEMİ DOĞU-BATI AYRIMI VE FEODAL DÜZENLER

Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin ve Post-Sovyet ülkelerin siyasi rejim değişmelerinin incelenmesi zamanı tarihsel süreç içinde bu toplumların sahip oldukları siyasi kültürü, ayrıca siyasi kurumların gelişim sürecini ve bunları etkilemiş olguları gözden geçirmekte yarar vardır.⁴⁹² Çünkü Doğu ve Batı Avrupa'daki komünizm öncesi tarihsel süreç içindeki siyasi gelişmeler söz konusu bölgelerin mevcut siyasi kültürlerinin oluşumunu önemli ölçüde etkilemiştir.

1. Ortaçağ Dönemi ve Özellikleri

395'te Roma İmparatorluğu iki yere parçalandı. Batı Roma'nın varlığı 476'da sona erirken, Doğu Roma veya Bizans İmparatorluğu tahminen bin yıl süreyle varlığını koruyup sürdürebildi.⁴⁹³ Yunanistan, Küçük Asya, Suriye, Mısır, Balkan yarımadasını içine alan Bizans'ın istikrarlı bir şekilde varlığını sürdürmesi özgün siyasi ve tarihi gelişmelerden kaynaklanmıştır. Bu ülkeler Hindistan, Çin, İran, Arabistan ve Kuzey Afrika'yla canlı şekilde ticari ilişkilerini sürdürmekteydi. Büyük maddi kaynaklara sahip olması Doğu Roma İmparatorluğuna Germen barbarlarının saldırılarına karşı koyabilmesi ve içerideki başkaldırıları bastırması açısından büyük avantaj sağladı. I. Justinian'ın döneminde (527–565) Kuzey Afrika, İtalya ve İspanya'nın güney kısmı İmparatorluk topraklarına katıldı. Bizans egemenliği

⁴⁹² Merkezi ve Doğu Avrupa toplumlarının tarihiyle ilgili kapsamlı (8 cilt) bir çalışma için bkz: **История Европы с древнейших времен до наших дней**, Академия Наук СССР Институт всеобщей истории, Институт истории СССР, Институт славяноведения и балканистики, Ayrıca, bazı bölümlerin elektronik versiyonu için bkz: <http://history.tuad.nsk.ru/works/HistE/>

⁴⁹³ Bizans'ın siyasi ve hukuk tarihiyle ilgili bkz: **История Византии**, (Под. ред. С. Д. Сказкина), Москва, Т. I-III, 1967. Липшиц, Е. Э., **Право и суд в Византии в IV-VIII вв.** Л., 1976. Липшиц, Е. Э., **Законодательство и юриспруденция в Византии в IX-X вв.** Москва, 1981. Курбатов, Г. Л., **История Византии (от античности к феодализму)**, Москва, 1984. Литаврин, Г. Г., **Византийское общество и государство в X-XI вв.**, Москва, 1977.

Kırım’a ve kısmen Güney Kafkasya’ya dek yayılmış durumdaydı⁴⁹⁴

Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasıyla birlikte Avrupa’da “Ortaçağ” adıyla bilinen yeni bir çağ başladı.⁴⁹⁵ “Ortaçağ” bir terim olarak 15–16. yüzyıllarda İtalya aydınları tarafından, iki büyük uygarlık olan Antik ve Yeniçağ uygarlıkları arasındaki dönemi ifade etmek için kullanılmıştır. Bu yüzden Ortaçağ terimi Doğu ile ve hatta Doğu Avrupa ile ilgili kelime anlamıyla kullanılmamaktadır.⁴⁹⁶

Ortaçağ dönemini kendinden önceki dönemlerden farklı kılan özellikler, ekonomik düzeyde “feodalite”, siyasal düzeyde “merkezi iktidar”ın yokluğu (veya yerelliğin öne çıkması), kültürel düzeyde ise Hristiyanlığın kurumsallaşmasıdır. Siyasal iktidar Kilise’nin tekelinde bulunan “skolastik” anlayış doğrultusunda, “teokratik” bir biçimde örgütlenmiş, insanların dünyaya bakış biçimleri, değer yargıları ve tutumları da Hristiyanlık tarafından belirlenmiştir.⁴⁹⁷ Hristiyanlık dininin etkisi altında olması siyasi iktidar çevresinde ortaya çıkan temel çatışmanın ana ögesini oluşturmuştur. “Kilise ile imparator arasındaki çatışma, başka deyişle, cismani otorite ile ruhani güç arasında iktidarın paylaşımı konusunda ortaya çıkan çatışma bütün süreci etkilemiş ve siyasi sistemin çökmesinin temel etkenlerinden biri olarak kendini göstermiştir.”⁴⁹⁸

Batı Romanın çöküşü Antik dönemin gelişmiş siyasi ve hukuki düzenin ve uygarlığının yıkılması demek idi. Bundan sonra başlayan dönemde ise Batı Avrupa toplumunun ilkel devlet ve devlete benzer siyasi yapılardan küme şekilli “barbar” krallıklarına ve nihayet, merkezleştirilmiş ulus devletlere geçmek için büyük çaba harcamak durumunda kaldılar.⁴⁹⁹ Merkezi iktidarın güçsüz düşmesi, feodal perakendeliği ortamında anlaşmaya dayalı ilişkiler, Süzeren-vassal ilişkisi siyasi iktidarı elde tutmanın tek yoluydu.

⁴⁹⁴ Ливанцев, К. Е., **История средневекового государства и права**, Санкт-Петербург, 2000, с. 42 vd., ayrıca; <http://ihtik.lib.ru/jur/>

⁴⁹⁵ Ortaçağ dönemi bir görüşe göre İ.S. 395-1453 yılları; yani Roma İmparatoru Theodos’un ölümünden (Roma’nın parçalanış tarihi) ve İstanbul’un Türkler tarafından fethi ve Doğu Roma İmparatorluğunun yıkılışına kadar dönemi kapsayan bir zaman dilimidir. Diğer bir görüşe göre ise, Ortaçağ Roma İmparatorluğunun yıkılış tarihi (İ.S. 476) ve Amerika’nın keşfi tarihi (1492) arasındaki dönemdir. Başka bir görüşe göre ise Ortaçağ İ.S. 476 yılı ile Avrupa’da mutlak monarşilerin gelişmelerinin tamamlandığı 17. yüzyılı kapsar. Göze, A., 1982, s. 68.

⁴⁹⁶ **История государства и права зарубежных стран**, 1996, с. 116.

⁴⁹⁷ Ağaoğulları, M.A., Köker, L., **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 80-81.

⁴⁹⁸ Akad, M., 2002, s. 37.

⁴⁹⁹ **История государства и права зарубежных стран**, 1996, с. 116.

9–13. yüzyıllarda Ortaçağ devleti ekonomik ve siyasi açıdan merkeze bağlı olmayan çok sayıda senyör monarşilerine dönüşmüştür.

13.-15. yüzyılda şehirlerin ve ticaretin gelişmesi ve sermaye birikimi Batı Avrupa toplumundaki zümrelerin konsolidasyonuna neden oldu. Yeni dönemde zengin kesimlerin gücüne dayanan kral hakimiyeti kuvvetlenmeye başladı Bu dönemdeki monarşiler soyluların temsiline dayalı monarşilerdi (*monarchy of representatives of nobility*).

15. yüzyıl bittiğinde Avrupa dünyaya açılmaya başladı: Amerika'nın yeni bir kıta olduğunun kanıtlanması (1494), Hindistan'a giden kestirme yolun bulunuşu (1498) gibi önemli keşifler Avrupa'da gelişen kapitalizme hız verdi. Yeni kıtalardan çok ucuz mal sağlanması büyük kentlerde yaşayan krallara diğer senyörlere göre bir üstünlük sağladı. Gelişen ticaret nedeniyle paranın öneminin artması ve feodallerin para elde etmek için topraklarını satması, sonunda onlara soyluluk unvanları ve kendilerine yetebilecek miktarda topraktan başka bir şey bırakmadı. Feodalitenin gelişen kapitalizm karşısında gerilemeye başlaması, siyasi gücün kralda toplanması feodalitenin hızla çökmesinin bir göstergesi idi.⁵⁰⁰

Geç Ortaçağ döneminde (16–17. yy.) ise hızlı bir şekilde feodalizmin dağılması ve kapitalist sistemin esas unsurlarının ortaya çıkması gözlemlenmektedir. Bu dönemde çatlamış siyasal düzeni elde tutabilmek için güçlü bir iktidar gerekiyordu. Bu iktidar bürokratik merkezleşme, ordu ve kolluk kuvvetlerine dayanarak ve muhalefeti bertaraf ederek belli bir zaman için de ekonomik kalkınmayı sağlayabilirdi. Böylece, Ortaçağ döneminin son aşaması mutlak monarşiler aşaması oldu. Mutlakîyetin yıkılması ise Yeniçağın başlaması anlamına geliyordu.⁵⁰¹

Batı Roma İmparatorluğunun yıkılışı, aynı zamanda, Akdeniz çevresinde büyük bir düzenin, Roma Barışının (Pax Romana) da sona erdiği anlamına geliyordu. Bundan sonraki gelişmeler Batı Avrupa'da Roma Barışını yeniden kurmaya yönelik güçler arasındaki mücadelelere yansımıştır. Batı Roma mirasına sahip çıkmaya

⁵⁰⁰ Ahmet, M., 1980, s. 68-69.

⁵⁰¹ История государства и права зарубежных стран, 1996, с. 116.

yönelik bu mücadeledeki taraflar Germen krallıkları, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu ve Kilise olmuştur.⁵⁰²

2. Ortaçağ Siyasal Kültürü ve Gelişimi

2.1. Germen ve Slav Kabilelerinde Siyasi Kültür

Germen kabileleri ve kurdukları krallıkların özellikleri üzerinde durmak gerekirse, öncelikle, kır kökenli ve savaşçı bir yapıya sahip Germenler Eski Yunan ve Roma medeniyetinin felsefi, edebi, bilimsel ve sanatsal gelişimlik düzeyinden oldukça uzaktı. Ayrıca, eskimiş Roma yönetim sistemini iyileştirecek, vergileri toplayacak ve ekonomik sorunların üstesinden gelebilecek donanımlardan yoksundu. Germenlerin devlet yapısı “kişisel olmayan” bir devlet yapısı değildi. Bu krallıklar merkezi siyasal otorite kavramından yoksundu. Kabile şefine kişisel bağımlılık ve sadakat devleti ayakta tutan unsurdu.⁵⁰³

Ekonomik gücün etkisiyle söz sahibi olan kilise, giderek siyasi iktidardan pay istemeye başladı, böylece, siyasi iktidar Papanın temsil ettiği dinsel (ruhani) ve İmparatorun temsil ettiği kişisel (cismani) olarak ikiye ayrıldı. Ancak papanın egemenlik alanı kilise ile sınırlı değildir ve dünyevi iktidar sahipleri olan krallar iktidarlarını Hristiyanlığın amaçları doğrultusunda kullanmakla yükümlüydüler. Aynı yapı içinde Hristiyan tanrı anlayışı, hukukun ve yasaların da kaynağını oluşturan ve kilisenin gücünü artıran bir başka faktördür.⁵⁰⁴

1000’li yıllarda Ortaçağ Batı Hristiyanlığı başta Kutsal Roma İmparatorluğu olmak üzere, Fransa Krallığında ve İngiltere de olduğu kadar; Polonya Krallığı, Macar Krallığı ve Bohemya – Moravya Krallığında da egemendi. Buna karşın Doğu Hristiyanlığı Bulgar Krallığı, Sırbistan, Kiev Rus’unda ve Bizans İmparatorluğunda üstün durumdaydı. Böylece, Batı ve Doğu Merkezi Avrupa Batı Hristiyanlığının etkisi altındayken, Balkanlar ve Rusya’da Doğu Hristiyanlığı hakimdi. 1054 tarihinde Doğu ve Batı Kiliselerinin birbirlerinden ayrılmalari, Doğu ve Batı

⁵⁰² Ağaoğulları, M.A., Köker, L., 1998, s. 149.

⁵⁰³ Ağaoğulları, M.A., Köker, L., 1998, s. 151.

⁵⁰⁴ Akad, M., 2002, s. 39.

arasında kültürel bir engel oluşturdu. Bu durum zamanın Avrupa'sının kültürel görünümünü biçimlendirdi.⁵⁰⁵

2.2. Hristiyanlık Dini ve Batı ve Doğu Kiliseleri

2.2.1. Doktrinde Değişim

Hristiyanlık dininin doğuşu, yayılması ve kurumsallaşması kuşkusuz ki, ortaçağ siyasi düşüncesini ve siyasi kültürünü etkileyen ve biçimlendiren en önemli olgulardan biriydi. Hristiyanlık dininin yayılmasından endişe duyan Roma imparatorları 4. yüzyıla kadar sert şiddet ve baskı yöntemiyle bu dinin yayılmasını önlemekteydi. Fakat 312 yılında Constantinus Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Hristiyanlığın konumu tamamen değişti. 392'de Hristiyanlık İmparator I. Theodosius tarafından devlet dini haline getirildi. Bundan sonraki aşamada öğreti tartışmaları⁵⁰⁶ sonucunda Roma Kilisesinin üstünlüğüne dayalı hiyerarşik örgütlenme ve Papanın kurumsallaşması izledi. Hristiyanlık diniyle ilgili öğreti tartışmaları onun dünyevi sorunlar karşısındaki tavırları üzerinde etkili oldu.⁵⁰⁷

Hristiyanlığın ikinci kurucusu sayılan Pauls (Pavlus)'un görüşleri ruhani işlerde Tanrı iradesine boyun eğme gerektiğini öngörüyor, inançta her hangi bir zorlamanın olmayacağını vurguluyordu. Paulus “itikada dayanmadan yapılan şey günahdır” diyordu. Kilisenin dört büyük Latince hocasından biri olan Ambrosius, “hiç kimse İsa'ya iman etmeye zorlanamaz” veya “iradesi dışında hiç kimse iman etmeye zorlanmamalı” diyordu.⁵⁰⁸ Ayrıca, Paulus dünyevi işlerde siyasal iktidara, onun yaptığı yasalara itaat etmediği öngörmekteydi. Dolayısıyla ilk Hristiyanlık döneminde her türlü iktidarın Tanrı'ya hizmet ettiği ve iktidara (devlete) itaatin

⁵⁰⁵ Gonenc, 2000, L., p. 28.

⁵⁰⁶ Hristiyan öğretisi üzerinde tartışmalar 4. yüzyılda başlamıştır. Bu tartışmaların temelinde Tanrı ile İsa arasındaki ilişkinin niteliği yatmaktaydı. İskenderiyeli rahip Arius'un (250-336) görüşüne göre İsa, insanüstü bir varlıktı ama, Tanrı değildir. Karşı görüş ise Tanrı (Baba)-İsa (Oğul)-Kutsal Ruh üçlemesinin (Trinitas) “bir”liğini kabul ediyordu. 325'te Nicea (İznik) Konsili Arius'un görüşlerini reddetmişti. Diğer önemli tartışma ise İsa'nın kutsal ve insani nitelikleri arasındaki ilişki hakkındadır. 451'deki Khalkedon (Kadıköy) Konseyi İsa'nın hakiki anlamda Tanrı ve hakiki anlamda insan olduğunu ve bu iki niteliğin onun kişiliğinde birleştiğini görüşünü benimsemiş ve bunun dışındaki görüşleri “sapkın” ilan etmiştir. Ağaoğulları, M.A., Köker, L., 1998, s. 98-99.

⁵⁰⁷ Ağaoğulları, M.A., Köker, L., 1998, s. 97-98.

⁵⁰⁸ Heinzmann, R., “Çok Dinli Hayatın Geleceği – Eğilimler ve İmkanlar”, İçinde: **Türkiye ve Avrupa'da Çok Dinli Yaşam - Geçmişte ve Günümüzde**, 13 Nisan 2006, http://www.kas.de/proj/home/pub/44/12/year-2006/dokument_id-8299/index.html

Tanrısal bir ödev olduğu düşüncesi hakimdi. I. Theodosius'un Hristiyanlığı devlet dini haline getirmesinden sonra Kilisenin imparatorluk içindeki “dünyevi” gücü arttı ve Kilise bu dönemden itibaren giderek güçlü bir biçimde devlet yaşamına ağırlığını koydu.

2.2.2. Kurumsal Gelişim

Erken ortaçağ barbar kralları Hristiyanlığı kabul ederek bir taraftan Kilisenin desteğini alırken, diğer taraftan Kiliseye büyük toprak arazileri şeklinde bağışlarda bulundular. Böylece Kilise büyük toprak mülkiyetçisine dönüştü. Gittikçe artan bu arazilerin kapasitesi kralların ve dünyevi toprak sahiplerinin arazilerinden daha fazlaydı.

9–10. yüzyılda Kilise tam anlamıyla bir siyasi kurum değil ve İmparator ve kralların egemenliği altındaydı. 11. yüzyılda feodal dağınıklığının güçlendiği, kral iktidarının zayıf düştüğü ve kraldan senyöre dönüştüğü dönemde Kilise siyasi iddialarını ileri sürmeye başladı. Roma Katolik kilisesinin artan rolü sadece büyük toprak sahibi olmasından ve maddi zenginliğinden değil, ayrıca inançlı kesimlerin ve kutsal yazıların yorumundan kaynaklanıyordu. Roma papaları bu dönemde tüm Hristiyan dünyasının yönetmek ve tüm-Avrupa teokratik monarşisinin kurulması iddiasındaydılar. Bu dönemde papaların siyasi, mali, mahkeme ve diplomatik hizmet kurumları vardı.⁵⁰⁹

III Innocentius (1198–1216 yy.) döneminde Kilise bağımsız bir siyasi güç idi ve kralların meşruiyeti Roma papasının onayına bağlıydı. Avrupa kralları ile mücadelede papalar çok uç ve etkin kararlar alabiliyorlardı. Örneğin, söz konusu devletin sınırları içinde dini ayinleri yasaklamak ve kralı Kiliseden uzaklaştırmak.

⁵⁰⁹ III. Innocentius yönetiminde (1198-1216) din mahkemelerinin yargı yetkisi daha da genişletilerek nikah, vasiyet ve din adamlarının üzerinde hak iddia ettikleri toprakla gibi konuları da kapsadı. Bütün bu konularda yüksek yargıç (judex ordinarius) durumunda olan papalar, günah işlenebilecek ve Hristiyanlık için sakıncalar doğurabilecek dünyevi işlere de karışma hakkını öne sürdü. Artan nüfus ve dışarıdan gelen düşünceler nedeniyle kentlerde yaygınlaşan heretik akımlara karşı Fransiskan ve Dominiken tarikatları oluşturuldu. Heretikliği bastırmak için Engizisyon adlı özel din mahkemesi de görevlendirildi. Hükümdarlar da aforoz edilmek korkusuyla bu mahkemenin verdiği ağır cezaları uygulamak zorunda kaldılar.

III. Innocentius döneminde Alman İmparatoru, İngiliz ve Fransız kralları kiliseden uzaklaştırılmıştı.⁵¹⁰

2.2.3. Kilise-Devlet İlişkisi Bağlamında Öğreti Gelişimi

İmparatorluğun çökmeye yüz tuttuğu sırada Batı Hristiyanlığının teorik temelleri Augustinus'un öğretisiydi. Bu öğreti Katolik Kilisesinin resmi öğretisi olarak yüzyıllarca kabul görmüştür. Augustinus, iki çeşit devletin varlığını kabul eder: bunlardan birisi kötülüğe dayanmak üzere “Civitate Terrana” (Yeryüzü Devleti), diğer ise iyiliğe dayanmak üzere kurulmuş “Civitate Dei” (Tanrı Devleti)dir. Augustinus'e göre, yeryüzü devletine ait olan ve maddi bir otorite halinde kendini gösteren güç, insanlar üzerinde ancak dünya işlerinde kendisini hakim kılmaktadır. Kiliseye ait olan ve kaynağı ilahi olan ruhani güç ise din alanlarında ve dini işlerde etkisini gösteren bir güçtür.⁵¹¹ Bir maddi otorite olması itibariyle devlet sadece maddi konularla uğraşmalıdır. O dış hayatı tanzim eder ve hükme bağlar, iktidarını kılıcıyla yükler veya savunur, gelişir ve değişir. Kilise ise manevi konularla uğraşır, iç hayatı düzenler ve manevi müeyyidelerle kendini korur.⁵¹²

Augustinus'un görüşlerine göre, Tanrı devleti Kilise ile aynı şey değildir.⁵¹³ Yeryüzü Devleti de Devlet (ya da Roma İmparatorluğu) ile aynı şey değildir.⁵¹⁴ Yeryüzü sitesini kollayan tehlike Kiliseye ilişmez. Hristiyanlar arasında Tanrının bağrına basacağı sevgili kullar azınlıktadır; fakat, egemenliğini Devlet gibi ten üzerine değil, ruh üzerine kurduğu için, yargıları insan oğlunun iç hayatını ilgilendirdiği, prensin kılıcına karşılık sevgiye dayandığı için çökmesi düşünülemez.⁵¹⁵ Gerek İmparator, gerekse Kilise iktidarı aralarındaki çizgiyi

⁵¹⁰ История государства и права зарубежных стран, 1996, с. 117.

⁵¹¹ Okandan, R.G., 1968, s. 201.

⁵¹² Grozat, C., **Amme Hukuku Dersleri**, Cilt II – Kısım II (Orta Zamanlar), Kenan Matbaası, İstanbul, 1946, s. 443.

⁵¹³ Farklı bir görüşe göre, Augustin bu eserinde bazen Kilise ile Tanrı devletinin aynı şey olduğunu söylemekte ve bu devletin kilisede belirdiğini ileri sürmektedir. Bazen da Tanrısal devletin kiliseden ayrı olduğunu ileri sürmektedir. Bu konuda her zaman açıkça belirtmese bile, dini otoritenin dünyevi otoriteye, yani kilisenin devlete göre üstün olduğuna inanmaktadır. Bkz: Güriz, A., **Hukuk Felsefesi**, 1985, s. 181.

⁵¹⁴ Ağaoğulları, M.A., Köker, L., 1998, s. 135-136.

⁵¹⁵ Akın, İ.F., 1993, s. 48.

aşmamaları konusunda itina göstermelidirler. Bu fani alemin bütün meseleleri ile bağlı Kilise Devlete itaat etmelidir. Her iki iktidarın birbirine karışmaması ilkesinin yanı sıra, Augustinus bunların birlikte çalışmaları gerektiğine de vurgu yapar. Devlet, siyasi konularda hareket serbestliğini muhafaza ederken, Kilise ile bir uyuşma içinde olursa, bu hareket daha etkin olacaktır. Aynı şekilde, Kilisenin verdiği ahlaki terbiye ve eğitim sayesinde Devletin adaletsizlik, bozgunculuk gibi olumsuz olgulara karşı savaş vermesinde yardımcı olur.⁵¹⁶

Şunu da vurgulamamız gerekir ki, önceleri kimsenin iman etmeye zorlanamayacağı kanaatini taşıyan Augustinus, resmi kilise öğretisinden sapmış olanlarla yaşanan tartışmalar sonucu, bu kanaatini değiştirerek, sonunda, bu gibisinden zorlamaların nötr olduğu fikrinin temsilcisi oldu: İnsanoğlu dinsel bakımdan kurtuluşu için zorlanabilmeli ve hatta kesinlikle zorlanmalıydı. Augustinus kilise hakkında daha önceki değerlendirmelerinin de dışına çıktı ve son zamanlarında kiliseyi transandantal hakikatle aynı kefeye koydu. Bu şartlar altında dini zorlamanın yalnızca yolu açılmadı, hoşgörüyü karşı da tercih nedeni oldu. Böylece, gerektiğinde siyasi güç talebinde bulunmanın şartları yaratıldı ve bu gücün dinsel gerçeğin uygulanması için kullanılması mazur gösterildi. Sonunda Augustinus "*compellite intrare – insanları (kiliseye) katılmaya zorlayın*" (Augustinus, Epistola 93, II 5) gibi vahim bir zikirde bulundu.⁵¹⁷

Papa I. Gelasus döneminde (492-496) Kilisenin devlet karşısında özerkliğini temellendiren düşünceler yeniden formüle edildi. Gelasis'un *Duo sunt (İki Yol)*'daki formülasyonü monarşiyi laikleştirme eğilimini yansıtıyordu. Feodalitenin Batıya yerleşmeye başladığı Karolenj dönemi ve sonrasına aktarılırken Papa-kral-imparator ilişkileri çerçevesinde yeniden biçimlenmiş ve "kutsal otorite" ve "dünyevi iktidar" ayrımını ortadan kaldırarak Kilisenin dünyevi iktidar üzerinde egemenliğini kurmak yönünde gerçekleşmiştir.⁵¹⁸

Daha sonra 590-603 yılları arasında papalık yapan I. Gregorius (Büyük Gregorius)'un görüş ve uygulamaları dünyevi iktidar-kutsal otorite arasındaki ilişkinin Kilisenin mutlak üstünlüğüne dönüşmesine katkıda bulundu. Büyük

⁵¹⁶ Grozat, C., Cilt II – Kısım II (Orta Zamanlar), 1946, s. 443.

⁵¹⁷ Heinzmann R., http://www.kas.de/proj/home/pub/44/12/year-2006/dokument_id-8299/index.html

⁵¹⁸ Ağaogulları, M.A., Köker, L., 1998, s. 142.

Gregorius'a göre, iktidarını Tanrıdan alan İmparator Hristiyanlığa (kiliseye) karşı çıkmayacak; papa fermanlarına ve kurallarına mutlak surette uyacaktır. Aksi takdirde, "aforoz" gibi bir yaptırıma maruz kalacaktır.⁵¹⁹

Görüldüğü gibi, 6. yüzyılda Kilise, iki ayrı iktidarın varlığını ve bunların bir arada yaşamalarını savunmuştu. 7-8. yüzyıllarda ise kuzeyden Norman istilaları, doğudan Macar akınları, güneyden Müslüman yayılması kilisenin üstünlük iddialarını ileri sürmesini kolaylaştıracak bir ortam yarattı. 9. yüzyıldan başlayarak dini iktidarın üstünlüğü ve kötü prenslere halkın itaat etmemesi gerektiği savunuldu. 10. yüzyılın ikinci yarısından sonra kilise üstünlük iddialarını geliştirdi ve siyasi iktidarlar ve kilise arasında mücadele devam etti. 12. yüzyılda her tarafta dini iktidarların üstünlüğü savunulurken, öte tarafta her iki iktidar da birbirine karşı bağımsızlığı da ileri sürdüler.⁵²⁰

11-12. yüzyıldan itibaren Papalar yasa oluşturmada önemli yetkiye sahiptiler. Papaların çıkardığı düzenlemeler (*bull, breve, encyclic, rescriptum* vs.) kanonik hukukun başlıca kaynaklarını oluşturdu.⁵²¹

Bu gelişmeler ışığında Batı Kilisesinin üstünlüğü artarken, Doğu Kilisesinin konumu farklı bir şekilde biçimlendi. Çünkü Doğu Roma barbar istilalarının ekonomik ve siyasal yıkıcılığından pek etkilenirken, Bizans Antik uygarlığa Helenizm ve Doğu Avrupa öğeleri katarak Latin Batı'dan farklı bir gelişme gösterdi.⁵²² Beşinci yüzyıl sonlarında Constantiopolis'te kutsal anlamına gelen sıfatlar genel olarak İmparatorun kişiliği için kullanılır ve Kilise de uzun zamandan beri bunu kabul etmiş bulunuyordu.

⁵¹⁹ Ağaoğulları, M.A., Köker, L., 1998, s. 143-144.

⁵²⁰ Göze A., 1982, s. 89-90.

⁵²¹ Kanonik hukuk Ortaçağ Batı Avrupa hukukunun temelini oluştururdu. Kanonik hukuk önceler sadece kilise hukukunu oluştururken daha sonra kapsayıcı ve universal bir nitelik arz etmeğe başlamıştır. Önceleri erken Hristiyan literatürü normlarına dayana kanonik hukuk İmparator Constantinius'un fermanından sonra (313) İmparator fermanları, kilise babaları (Aziz Agustinus vs.), kilise meclisleri tarafından geliştirmiştir. Bkz: **История государства и права зарубежных стран**, 1996, c. 119-123.

⁵²² "Avrupa", **Ana Britannica**, Cilt 3, s. 33.

2.2.3. Kilisenin Üstünlüğünün Azalması

16. yüzyıldan Avrupa insanının kiliseye karşı güvensizliğinin başlaması, reform hareketinin gelişmesine neden oldu. 1517’de gerçek dinin papaların vazettiği gibi olmadığını söyleyen Luther kiliseye savaş açtı ve reform hareketini başlattı. Onu izleyen başka din adamları da reform hareketlerini geliştirdiler. Bu yeni hareket Avrupa’da Katoliklerle Protestanlar arasında kanlı mezhep savaşlarına yol açtı. Bu savaşlar 1648’te Vesrefaliye Barışı ile sona erdi.

Reformun kafalara getirdiği aydınlık 16. yüzyıldan itibaren Avrupa’da bilim ve sanatın gelişmesine neden oldu. Ayrıca, Ortaçağ başlarında Müslümanların etkisi ile Avrupa’ya yayılan klasik düşüncenin akılcı kalıplarla yorumu, Rönesans çağını açtı. Bu çağın sonlarında siyasi iktidarlar krallıkların kişiliğinde toplanmış olmakla birlikte özgürlük düşüncesi de bir yandan yayılmağa başladı.⁵²³

Rönesans ve Reform dönemi insanlığın fikir akışında önemli bir yer işgal etti. Bu iki fikir devrimi Ortaçağın skolastik anlayışına birer darbe vurdu. Bu gelişmeden sonra insanların fikir yapısı hür düşünce yolunda önemli bir adım attı ve önemli bir dönüşüm yaşadı.⁵²⁴

3. Ortaçağ Batı Avrupa’da Feodal Siyasi Düzenin Özellikleri

Roma İmparatorluğunun çöküşü her ne kadar Antik dünyanın maddi ve manevi değerlerinin (özellikle siyasi ve demokrasi geleneklerinin) yıkılması sonucunu doğursa da, bütünlükte insanlık ve devlet tarihinde geriye dönüş olarak kabul edilemez. Bu çöküş sonucunda Batı Avrupa sahnesine çıkmış yeni topluluklar siyasi ve hukuki kültür açısından Roma’dan geri olmalarına rağmen, daha sonradan ekonomik, sosyal ve siyasi yaşamın Doğu ve Antik dünyaya belli olmayan yeni biçimlerini oluşturabildiler.⁵²⁵

Feodalite düzenin özelliği Süzeren-Senyör (vassal) – Serf (köylü) arasındaki

⁵²³ Ahmet, M. 1980, s. 69-70.

⁵²⁴ Armaoğlu, F., **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, XIX.

⁵²⁵ **История государства и права зарубежных стран**, 1996, с. 116.

ekonomik ilişkiye dayanmaktadır.⁵²⁶ Süzeren (genellikle kral, imparator) kendisine şu veya bu nedenle bağlılığını kanıtlamış Senyöre “Fief” – toprak parçası vererek onu ödüllendirir. Fakat toprak üzerinde mülkiyet hakkı krala, intifa hakkı ise Senyöre aittir. Buna göre de, kralın mülkiyet hakkı “hukuki”, senyörünki ise “fiili” nitelik taşır. Köylülerin (serflerin) görevleri arasında toprakta çalışmak, vergi vermek, beyin şatosunu korumak, kral için savaşa gitmek vs. vardı. Köylüler Senyör tarafından yargılanabilir, harç ve cezalarını öderlerdi. Bu düzen aynı zamanda “toprağa sahip olan siyasal iktidara da sahiptir” kuralının geçerli olmasını anlamına geliyordu.⁵²⁷ Feodal senyörün toprağında bir devlet başkanı gibi davranır. Fakat bu, bugünkü devlet başkanlarının durumuna benzemez. Feodal senyör kendi devletinin sahibidir ve devleti ve kendisi arasında özel hukuk ilişkisi vardır. Söz konusu toprak parçası içindeki her taşınmaz mal senyörün malıdır. Orada yaşayan insanlar da köle değildir. Feodalitede dış görünüşü bakımından oldukça büyük devletler varsa da, aslında bu devletlerin merkez gücü parçalanmış ve feodal senyörlerce paylaşılmıştır. Başka bir ifade ile feodalitede devlet içinde devlet vardır ve bazen aynı krala veya imparatora uyruk sayılan diğer feodal senyörlerle de savaş yapılabilir.⁵²⁸

10. yüzyıldan başlayarak büyük malikane sahipleri arasında doğuş, zenginlik ve iktidar üçlüsüne dayanan hakim bir zümre oluştu. Soyluluk değerleri ve asalet ayrıcalıkları miras yoluyla babadan oğla geçer ve böylece, ortaçağ toplumunun yapısı içinde bir soylular sınıfı oluşur. 11. yüzyıldan itibaren Avrupa’da yaşamın yeniden canlanması, ticaretin ve kent yaşamının gelişmesi, Kara Avrupa’nın kapalı tarım ekonomisinden çıkması ve yapı değiştirmesi, paranın hakim olduğu hareketli bir ekonomik düzenin gelişmeye başlaması, yeni şehirlerin kurulmasına ve yeni bir sosyal sınıfın doğmasına neden oldu. Yeni kurulan şehirlerin burjuva adını alacak olan halkı zamanla serflerin hukuki statülerinden ayrı bir hukuki statüye sahip ayrıcalıklı ve özgür kişiler olma hakkı elde ettiler. Burjuvazi, kendi kurallarını koyarak ortaçağın geleneksel toplum düzeni içinde başarıyla gelişti.⁵²⁹

⁵²⁶ Feodal yapının süzeren-senyör-köylü ilişkileri konusunda bkz: Göze, A., 1982, s. 68-81. Ağaoğulları, M.A., Köker, L., 1998, s. 157-166.

⁵²⁷ Akad, M., 2002, s. 38. Kapsamlı bilgi için bkz: Göze, A., 1982, s. 68-77. Ağaoğulları, M.A., Köker, L., 1998, s. 157-162.

⁵²⁸ Ahmet, M., **Siyasal Tarihe Giriş**, Turhan Kitabevi, Ankara 1980, s. 53.

⁵²⁹ Bkz: Göze, A., 1982, s. 81-87.

Ortaçağ'da hukuk ve siyasi düşüncenin gelişimini tetikleyen etkenlerden biri de kentlerin gelişmesi oldu. 11–13. yüzyılda kentlerin, ticaretin ve sanatın hızla gelişmesi kapitalist ilişkilerin meydana gelmesini hızlandırdı. Özellikle Rönesans döneminde kentliler feodal yönetim metodlarına değil, Antik dönemin unutulmuş demokratik düzenine yönelmekteydiler. Kentlerin artan ekonomik ve siyasi potansiyelini gören krallar, özellikle 11–13. yüzyıllarda onlardan siyasi ve mali destek istiyordu.⁵³⁰ Genelde yazılı hukuk olan kent hukuku şehir statutları, kral ve senyör fermanlarından ibaret idi. Feodal kurumlarını ihtiva etmesine rağmen kent hukuku mazmunu itibariyle feodal hukuku olmayıp, burjuva hukuk için önayak oluştururdu.⁵³¹

4. Doğu, Merkezi Avrupa ve Balkan Ülkelerinin Siyasi Gelişim Süreci

4.1. Bulgaristan

6. yüzyıldan başlayarak Slav kabileleri Bizans'a sızmaya başladılar. Slavların toplu halde Balkanlara yerleşmeleri 6. yüzyıl ve 7. yüzyılın birinci yarısında Bizans'ın sosyal-ekonomik düzenini yakından etkiledi ve oluşturdukları köy komünleri feodal ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynadı.⁵³²

7. yüzyılda Balkan yarımadasının doğusunda ve güney doğusunda birkaç Slav kabile birliği, ayrıca Miziya adlanan bölgede "Yedi Kabile Birliği" adı ile bilinen kabile yerleşmiş durumdaydı. Aynı dönemde Asya'dan gelmiş Türk kökenli halk olan Bulgarlar Asparuh Hanın komutanlığında Miziya'ya saldırarak burayı işgal etti. Bizans İmparatoru IV. Constantinius barış anlaşması imzaladı ve böylece, fiilen

⁵³⁰ **История государства и права зарубежных стран**, 1996, с. 118.

⁵³¹ **История государства и права зарубежных стран**. 1996, с. 119.

⁵³² Bulgar tarihiyle ilgili bkz: Ливанцев, К. Е., **История средневекового государства и права**, Санкт-Петербург, 2000, с. 123, [http://ihtik.lib.ru/jur.ДербишайрДжД.,ДербишайрЯ.,Политическиесистемымиры:В2томахтом1\(Переводсанглийского\),РиполКлассик,Москва,2004,с.430-443,с.375-377](http://ihtik.lib.ru/jur.ДербишайрДжД.,ДербишайрЯ.,Политическиесистемымиры:В2томахтом1(Переводсанглийского),РиполКлассик,Москва,2004,с.430-443,с.375-377).

«Болгария», **Энциклопедия кругосвет**,

<http://www.krugosvet.ru/articles/37/1003769/1003769a1.htm>.

История Болгарии, Т. 1., Москва, 1954. Державин, Н. С., **История Болгарии**, Т. 1-3, Москва-Л., 1945-1947. Никитин, С. А., «Образование болгарского народа и возникновение Болгарского государства», **Вестник МГУ**, Серия обществ. наук. Вып. 1, Москва, 1952. Литаврин, Г. Г., «Формирование и развитие Болгарского раннефеодального государства (конец VII-начало XI в.)», **Раннефеодальные государства на Балканах VI-XII вв.**, (Отв. ред. Г. Г. Литаврин), Москва, 1985.

Slavyan-Bulgar devletinin varlığını tanımış oldu. Çar Simeon'un döneminde Bulgar Çarlığının sınırları Karadeniz'den Adriyatik'e kadar uzanırdı. Kuzey sınırı ise Tuna ötesindeydi. 10. yüzyılın 30'lu yıllarında feodaller arasındaki çatışmalar Bulgar Çarlığını güçsüz düşürünce Bizans tarafından saldırıya uğradı ve yarım yüzyıl devam eden mücadele sonucu Bulgar Çarlığı yıkılmış oldu.

1185–1187 yılları isyanında zafer kazanan Bulgarlar *İkinci Çarlığı* kurdular. Çarlık II. İvan Asen (1218 — 1241) döneminde sınırlarını genişleterek Balkanlar üzerinde hegemonyasını kurduysa da 14. yüzyılda üç bağımsız devlete parçalandı. Bu dönemde feodal dağınıklığı ve knezler arasındaki münakaşalar Bulgar Çarlığının Osmanlı tarafından işgalini bir hayli kolaylaştırdı. 1393 yılında Çarlığın başkenti Tırnova üç aylık kuşatma sonucunda düştü. Üç yıl sonra ise Osmanlılar bütün ülkeyi işgal ederek Bulgar Çarlığının varlığına son verdiler.⁵³³ Grek ayinli Hristiyanlığı kabul etmiş Bulgaristan Bizans kültürü ve hukukunun etkisi altındaydı.

4.2. Hırvatlar ve Sırlar

Erken dönem Balkan yarımadasının Batısında yer alan devletler komşu devletlerin baskısına maruz kaldılar. Örneğin, Karantya (Slovenya) bu anlamda Germenlerin etkisiyle 10. yüzyılın sonlarında Kutsal Roma İmparatorluğuna katıldı. Frank devletiyle, daha sonra Venedik ve Macaristan'la yapılan çarpışmalar Hırvat topraklarının birleşmesine neden oldu. 10. yüzyılın başlarında burada krallık kuruldu ve iki yüzyıl müddetinde bölgede önemli rol oynadı. Feodal kesimin önde gelenleri Macarlarla ittifak kurmaya üstünlük verdiler ve 1102 yılında Macar-Hırvat Krallığı kuruldu. Krallıkta Macarlar öncelikli konumdaydı.⁵³⁴

⁵³³ Ливанцев, К. Е., 2000, с. 123 <http://ihtik.lib.ru/jur/>

⁵³⁴ Güney Slav halklarının tarihi konusunda bkz: «Босния и Герцеговина; Македония; Сербия И Черногория; Словения; Хорватия», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/125/1012585/1012585a1.htm>. Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2004, с. 381-385; 456-457; 471-474; 489-495; Ливанцев, К. Е., 2000, с. 123 <http://ihtik.lib.ru/jur/>, **Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы** (Под ред. В. М. Корецкого), Москва, 1961. Наумов, Е. П., **Законник Стефана Душана и рецепция византийского права на Балканах, Юго-Восточная Европа в средние века**, Кишинев, 1972. Боброва, С. П., «К вопросу об условном землевладении в Сербии», **Славянский сб.**, 1. Воронеж, 1958. Грачев, В. П., **Сербская государственность в X-XIV вв.**, Москва, 1972. Наумов, Е. П., «К истории Сербского феодального государства в конце XII-начале XIII вв.: Центральная власть и удельные княжества», **Советское славяноведение**, 1976, № 1. **История Югославии**, Том 1, Москва, 1963. Наумов, Е. П.,

Güney Slav topraklarında Dalmaçya sahilinde zengin ticaret ve sanat merkezleri oluştu. Bunların arasında Dubrovnik öncelikli konuma sahipti. Değişik dönemler Dubrovnik'in yabancı egemenliğini kabul etmesi (1205'e dek Bizans İmparatorluğu, daha sonra Venedik ve 1358'den itibaren Macar-Hırvat Krallığı) burada aristokratik cumhuriyet düzeninin kurulmasına engel olamadı. Dubrovnik'te fiili yönetim şehir ayanlarının elindeydi. Büyük Veça yasama organı olarak faaliyet gösterirdi. Yürütme fonksiyonu Senato tarafından gerçekleştirilirken, Küçük Veça yürütmenin başında duran knezin faaliyetini gözetirdi.

8. yüzyıl ve sonraki dönemde Dukla'da (Karadağ), Bosna ve diğer topraklarda knezlik kuruldu. Merkezi Sırp bölgesi Raška'nın yavaş, fakat kesintisiz gelişimi ona merkezi bir konum ve siyasal liderlik kazandırdı. 12. yüzyılın 60'lı yıllarında Stefan Nemanı döneminde Raška Constantinopol'tan bağımsız oldu ve Nemanı'nın oğlu Sava 1217'de Roma papasından kral unvanını aldı. Ortodoks Kilisesiyle tartışma içinde olan Roma papası Sırp'ları kendi tarafına çekmek istiyordu.

Stefan Duşan'ın döneminde (1331-1355) Sırbistan gelişimin doruk noktasına ulaştı. Stefan Duşan kendini "Sırbistan, Dukla, Hum, Zeta, Albanya ve Primorya Kralı, Bulgar Çarlığının büyük kısmı ve tahminen tüm Bizans İmparatorluğunun ağası"⁵³⁵ unvanıyla tanıttı. 1346 yılında Stefan Duşan kendini Çar ilan etti. Onun döneminde Ortaçağ Slav hukukunun önemli kaynaklarından biri olan *Stefan Duşan Kanunnamesi* kabul edildi. Stefan Duşan'ın ölümünden sonra devlet eyaletlere parçalandı. Osmanlıların ilerlemesiyle 1389'da Kosova Savaşında yenilen Sırp'lar 19. yüzyıla kadar Osmanlı egemenliğinde bulundular.

4.3. Polonya

Polonya Knezliği yazılı kaynaklara göre 10. yüzyılın 60'lı yıllarında tarih sahnesine çıktı. Prens I. Meško (960–992) döneminde Polonya'da istikrarlı erken

«Становление и развитие сербской раннефеодальной государственности», **Раннефеодальные государства на Балканах VI-XII вв.**(Отв. ред. Г. Г. Литаврин), Москва, 1985.

⁵³⁵ Güney Makedonya, Epir ve Fessalya Bizans'tan alınmıştır.

feodalite düzeni kuruldu.⁵³⁶ I. Meško 966'da Roma Hristiyanlığını kabul etti ve vassalı olduğu Alman İmparatorundan bağımlılığını azaltmak için Roma'nın himayesine sığındı.

Meško'nun oğlu I. Boleslav'ın döneminde (992–1025) prensin askeri gücü olan ve sayıları yaklaşık üç bin olan şövalyeler askeri hizmet karşılığında devletten toprak arazileri almağa başladılar. Aynı dönemde on yıl içinde ülke idaresi şekillenmeye başladı. Ülke dairelere bölündü ve her dairenin başında knezin temsilcisi duruyordu. Daha küçük idari birimleri kale yöneticileri (kaştelyanlar) yönetiyordu. I. Boleslav'ın döneminde Polonya Prensligi gelişiminin doruk noktasındaydı. Knezin yetkileri ayanlar meclisi tarafından belli ölçüde sınırlandırılmıştı. Ayrıca, Hristiyanlığın kabul edilmesi sonucunda yönetici elit içinde yeni bir tabaka, ruhban sınıfı oluştu. Kısa bir müddet sonra Katolik Kilisesi büyük toprak mülkiyetçisine dönüştü.

Feodallerin güçlenmesiyle merkezi iktidar gücünü kaybetmeye başladı. 1138'de Polonya Prensligi III. Beloslav'ın oğulları arasında bölündü. Uzun müddet Polonya feodalitesinin bir araya gelme çabaları Alman ve Çek feodalitesi tarafından engellenmiştir.

12. yüzyılın 90'lı yıllarında Polonya tahtına sahiplenmek için yapılan savaşlar şiddetlendi. 1295'te II. Pşemisl Polonya Kralı oldu. Vladislav Loketek (Lokotok) ve Çek Kralı II. Vatslav da II. Pşemisl'a karşı mücadeleye giriştiler. 1296'da Pşemisl öldürüldü ve Loketek'in kısa müddetli yönetiminden sonra II. Vatslav 1300'de Polonya Kralı oldu. Fakat Vladislav Loketek taht uğrunda mücadelesini devam ettirerek 1305'te Macar askeri birliklerinin başında Krakov'a girdi. 1314'te Küçük ve Büyük Polonya'yı birleştiren Loketek 1320'de kral tacını giydi (1320-1333). Loketek'in oğlu III. Büyük Kazimir'in (1333–1370) yönetiminde Polonya sınırları genişledi. Hukukun kaynağı olarak Polonya mevzuatı yasalaştırıldı, idari ve mali

⁵³⁶ Polonya tarihiyle ilgili bkz: Ливанцев, К. Е., 2000, с. 123 <http://ihtik.lib.ru/jur/>. «Польша», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006386/1006386a1.htm>. Дербишайр Дж.Д., Дербишайр, Я., 2004, с. 422-426. Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиестрчак М., **История государства и права Польши**, (Отв. ред. З. М. Черниковский), Москва, 1980. Ливанцев, К. Е., **История государства и права феодальной Польши**, Л., 1958. Ливанцев, К. Е., **Сословно-представительная монархия в Польше**, Л., 1968. **История Польши**, Том 1. Москва, 1954 (2 изд., Москва, 1956).

reformlar yapıldı. Kazimir'in ölümünden sonra krallık Macar Kralı I. Ludovik'in mensup olduğu Anju hanedanının eline geçti. Böylece 1370'ten itibaren Macar Kralı aynı zamanda Polonya Kralı oldu.

Ludovik'in ölümünden sonra kızı Ladviga Polonya kraliçesi ilan edildi ve Büyük Litvanya Knezi Yagaylo ile evlendi. 1385'te her iki taraf kendi bağımsızlıklarını korumak koşuluyla tek bir devlet halinde birleştiler. 1386'dan 1572'ye dek ülkeyi Yagellon hanedanı yönetti. 1569'da Litvanya ile birleştikten sonra Polonya Avrupa'nın en büyük devleti oldu. 18. yüzyılın ortalarında Rusya, İsviçre ve Brandenburg ordularına yenilen Polonya Rusya, Prusya ve Avusturya arasında parçalandı.⁵³⁷

4.4. Çekler ve Slovaklar

7. yüzyılda bugünkü Çek ve Slovakya toprakları üzerinde Slavların Çek-Morav kabile ittifakı tarafından Samo'nun (yönetim yılları 623–658) adıyla bağlı ilk esnek devlet yapısı oluşturuldu.⁵³⁸ Samo'nun ölümünden sonra kabile ittifakı dağıldı. 9. yüzyılın sonu ve 10. yüzyılın başlarında aynı topraklar üzerinde ve Polonya'nın güney ve Macaristan'ın batı kesimlerini de kapsayan ilk Batı Slav Devleti Moravya kuruldu. Moravya 906 yılında göçebe Macarların saldırısı sonucu yıkıldı. Samo ve Büyük Moravya devletinin bir parçası olan Slovak toprakları 1018'den itibaren Macar devletinin bir parçası haline geldi. Çek Prjemisl (*Prěmysl*) hanedanı tarafından oluşturulan Bohemya ise 1212'de Kutsal Roma-Germen İmparatorluğuna katıldı. Çek devleti Prejmisl hanedanından II Otakar'ın döneminde gelişme süreci yaşadı. Geride bir varis kalmadığı için 1306'da Prjemisl hanedanının yerini alan Luxemburg hanedanına mensup IV Karel imparator olduktan sonra Prag'da oturarak

⁵³⁷ Polonya bu tarihten sonra da ikinci ve üçüncü parçalanmaya maruz kaldı. İkinci parçalanma 1793'de Prusya ve Rusya arasında yapılan anlaşma gereği gerçekleşti. Bu karara karşı 1794'de Polonyalı vatanseverler isyan kaldırdılar. İsyancıların bastırılması Polonya'nın tamamen ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandı. 3 Ocak Polonya 1795'de Rusya ve Avusturya, 24 Ocak 1795'de Prusya ve Rusya arasında yapılan anlaşmalar sonucu Polonya üçüncü kez parçalandı.

⁵³⁸ Çek ve Slovak tarihiyle ilgili bkz: Ливанцев, К. Е., 2000, с. 123 <http://ihtik.lib.ru/jur/>. «Чехия», **Энциклопедия кругосвет**: <http://www.krugosvet.ru/articles/65/1006527/1006527a8.htm>. Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр Я., 2004, 454-45; с. 476-481; Ванечек, В., **История государства и права Чехословакии** (Отв. ред. З. М. Черниковский), Москва, 1981. Любавский М. К., **История зарубежных славян**, Москва, 1918. **История Чехии** (Под ред. В. И. Пичета), Москва, 1947.

Bohemya'nın durumunu güçlendiren bir dizi reform yaptı. IV. Karl döneminde Çek devleti gelişmesinin doruğuna ulaştı. 1317'de 13. yüzyılın başlarında şekillenmeye başlamış ve ağaların, yüksek rütbeli ruhban sınıfın ve kentlerin temsilcilerinden oluşan Seym'in rolü arttı. Almanlar Çekler üzerinde ekonomik ve kültürel üstünlüğünü sürdürme çabaları içindeyken, Çek burjuvazisi Almanların bu üstünlüğüne karşı mücadele etmeye başladı. Bu mücadelenin en etkin aşamalarından biri Jan Hus öncülüğündeki kilise reform hareketi oldu. Bu hareket büyük ölçüde ulusal bir kimliğe bürünmüş bir hareketti. Hus 1415'te Almanlar tarafından yakıldı ve bu eylem, Çekler tarafından Almanlar ile papanın ortak bir eylemi olarak algılandı.⁵³⁹ Patlak veren iç savaş Çek soylularından olan Jiriho z Podebrad(Podobradlı George)'ın 1457'de Bohemya krallığına seçilmesiyle sonuçlandı.

16. yüzyıldan itibaren Çek halkı üzerinde Habsburgların baskı dönemi başladı. Baskıya karşı Çek halkının Habsburglara direnişi 1620 tarihli Beyaz Dağlar savaşıyla sonuçlandı. Bu savaşta Çekler yenildikten sonra Habsburglar tüm muhalefeti ezdiler ve Çek halkının mevcutluğu bile tehlikeye girdi. Ülkenin önde gelenleri ve zenginleri yurtdışına muhaceret ederken, onların yerini Habsburglular, Almanlar, İspanyalılar ve İtalyanlar doldurdular. Macaristan'ın egemenliği altına girmiş Slovakların durumu nispeten daha iyi idi. 18 yüzyıldan itibaren Çeklerde vatanseverlik duyguları gelişmeye ve Çek ulusunun temellerini atmaya başladı.

4.5. Macaristan

Macaristan bulunduğu Karpat havzası 10. yüzyıla kadar Skif, Sarmat, Azık (Yazık), Hun, Avar, Bulgar ve Macar gibi değişik göçebe toplulukların yaşadığı bir bölgeydi.⁵⁴⁰ M.S. 1. yüzyılda Romalılar Karpat havzasının bir kısmını istila ederek

⁵³⁹ Bkz: Мацек, И., **Гуситское революционное движение**. Пер. с чеш. Н. М. Пашаевой и др. Москва, 1954. Рубцов, Б. Т., **Гуситские войны (Великая крестьянская война XV в. в Чехии)**, Москва, 1954.

⁵⁴⁰ Macaristan'ın bulunduğu Tuna havzası ve Karpatlar bölgesi, coğrafi yer itibariyle kuzeyden ve doğudan devamlı gelen istilaların, akınların zorunlu geçiş yolu olmuştur. M.Ö. üçüncü asırda Keltler'in, sonra Dakların istila ettiği Panonya, M.Ö. 1. yüzyılın sonlarında Romalıların hakimiyetine girmiş ve bu hakimiyet M.S. 4. asıra kadar sürmüştü. Macaristan tarihiyle ilgili bkz: «Венгрия», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/38/1003869/1003869a1.htm>. Дербишайр Дж.Д., Дербишайр Я., 2004, с. 388-391, «Венгрия», <http://www.world-history.ru/countries/348.html>, Контлер, Л.,

Pannonya (Pannonia) ve Dakya (*Dacia*) eyaletlerine katıldı.⁵⁴¹ Pannonya 4. yüzyılda Attila idaresindeki Hunların, 6. yüzyılda da Volga Nehrinin doğusundan Tuna Havzasına kadar gelen Avar Türklerinin istilasına uğradı ve Avarlar burada kuvvetli bir imparatorluk kurdular ve iki yüz elli yıl Orta Avrupa'ya hakim oldular. Önceleri Şamanistken giderek Hristiyanlığı benimsemeye başlayan Avar Türkleri daha sonra Hristiyanların, özellikle Slavların arasında eriyip kayboldular. Arpadlar hanedanı (890–1301) döneminde Macarlar yeni bir devlet inşasına başladılar. Bu döneme kadar Macar toplumu sadece, eşit haklara sahip ve eşit haklarla halk meclislerinde temsil olunan savaşçılardan oluşan kabilelerin işbirliğine dayanırdı. En aşağı halkasının “büyük aile” adlandırıldığı 108 kabile bulunmaktaydı.

Moğol istilasına kadar Macaristan'da istikrarlı bir devre başlamış oldu. Orta Asya gelenek ve yaşayış tarzlarını bir süre devam ettiren Arpatlar, Prens Geza zamanında Hunlar ve Avarlar gibi Hristiyanlığı kabul ettiler. Geza'nın Hristiyanlığı kabul etme kararı Macarların gelişim tarihine önemli etkisi yaptı. Gaze'nin olgu İştavana'nın tahta çıkmasından (1000 veya 1001) sonra Hristiyan devletleri tarafından tanındı. İştavana ayrıca Papa Silvester'den dini iktidar yetkisi aldı. İmparator III. Otton'un rızasıyla Papa II. Sylvester tarafından ona havari (Macar kralları 920 yıllarına kadar bu unvanı kullanmışlar) unvanı ve Macaristan'ın Hristiyanlığı yayma ve ülke içinde kiliseyi özerk şekilde yönetme hakkı verildi. Bu, Polonya ve Bohemya'dan farklı olarak ortaçağ boyunca kendi bağımsızlığını koruyup sağlayabildi. İştavana'nın döneminde kabile yapısı ortadan kalktı ve kral mutlakiyet yönetimin başı oldu. Kral konseyi ise sadece danışma yetkisine haizdi. İştavana'nın ölümünden sonra Macar tarihinin yarım yüzyılı Alman saldırılarını önlemek ve taht uğrunda mücadele ile geçti. Bizans İmparatorluğu tarafından 12. yüzyılda yapılan saldırı III. Bela (yönetim 1172–1196) tarafından püskürtüldü ve krallık hakimiyeti yeniden güçlendirildi. Bela'nın döneminde Macarlar Balkanlar üzerinde egemenliklerini kurdular ve Macaristan'ın Batı Avrupa kültürüyle bütünleşmesi tamamlandı.

История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы, Москва, Издательство "Весь Мир", 2002. Eckhart, F., **Macaristan Tarihi** (Çeviren: İbrahim Kafesoğlu), TTK.

⁵⁴¹ Üç yüz yıllık Roma yönetimi bu bölgede güçlü kültürel etki bırakmıştı. İlk Hristiyan kiliseleri de bu dönemde ortaya çıkmıştı.

III. Bela'nın ölümünden sonra halefleri kral topraklarını yakınlarına dağıttılar ve böylece baronlar tabakası ortaya çıktı. Baronların baskısına karşı 1222'de isyan baş kaldırdı. II. Andraşa bu gelişmeler karşısında Baron Meclisini bırakarak "Altın Bulla" çıkardı. Bundan sonraki yeni Macar kralları bulla üzerine yemin ediyorlardı. Altın Bulla İngilizlerin Magna Charta'sına benzer bir belge olup, zadelanlara ve kral huzmecilerine vergiden ve sınır dışında askeri görevlerden muaf tutulma, ayrıca kanuna aykırı kral fermanlarını kabul etmeme gibi haklar tanıyordu. Her yıl sarayda kral veya kont (Count Palatine)'un katılımıyla yıllık meclis-kabuller yapılmaya başladı. Tüm zadelanların ve kral hizmetlilerinin bu meclislere katılma hakkı vardır. Zamanla zadelanlar ve özgür yurttaşlar komitat yönetimini ele aldılar. Komitatlar kanunları yayımlıyor, komitat memurları ise onları uyguluyordu.

Macaristan'da ilk parlamento 1277'de toplandı. 1290'da her yıl meclislerin toplanmasına karar verildi. Bu meclislerde gereken durumlarda üst düzey kral hizmetlilerine karşı müeyyide uygulanabilecektir. IV. Bela (yönetim yılları 1235–1270) Arpadlar hanedanının son güçlü kralıydı ve onun döneminde devlet Ortaçağ Avrupasının en güçlü devletlerinden biriydi. O, 1241–1242 yıllarında Moğol istilalarına karşı koyabildi ve faaliyeti kendisine "İkinci Kurucu" unvanını kazandırdı.

IV. Laso'nun (1272–1290) döneminde ülkeyi yeniden kargaşa bürüdü. Arpadlar hanedanının son kralı III. Andraş 1301'de kendisinden sonra varis bırakmadan öldü.

1396'da Macarlar Osmanlıların Balkanlardaki ilerleyişini durdurmak için 130.000 kişilik bir orduyla harekete geçtiler. Niğbolu önlerinde Yıldırım Beyazıt (1389–1402) karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar. Fakat bundan sonra da devamlı surette, bizzat veya yardımcı olarak Osmanlı fütuhatını engellemeye çalıştılar. 1526'da Mohaç'ta tekrar Macar ordusu Osmanlılara yenildi. Orta Macaristan fethedildi ve yüz altmış beş sene Osmanlı hakimiyetinde kaldı. Macaristan Osmanlı hakimiyeti altına girmişse de bu hakimiyet tam olarak kurulmayıp, Transilvanya ve Karpatlar bölgesi Osmanlı tabiiyetinde kalmak üzere Prenş Zapolya'ya verildi. Kuzey ve kuzeybatı Macaristan Avusturya'da kaldı. Zapolya'nın ölümüyle halefi ve varisi Yanoş (Janos) isimli bir çocuğa taç giydirilince, 1541'de Osmanlılar

Avusturya'ya fırsat vermeden buraya yerleşmek için harekete geçti. Macaristan fiilen üç kısma ayrıldı. Batıda ve Kuzeyde Ferdinand birkaç komitatu kontrolünde bulundururken, Doğuda Yanoş Zapolya'nın dul eşi İzabella Transilvanya'yı yönetiyordu. Merkezi bölge ise Budin paşası tarafından yönetiliyordu. Ülkede ağırlıklı olarak Calvinizm hakimdi. Kuzey bölgede ise Almanlar ve Slovaklar Lutheran kilisesinin etkisi altındaydı. 1557 yılında Transilvanya parlamentosu ilk kez Avrupa'da inanç özgürlüğünü ilan etti. Prensler İştavana Boçkay (yönetim yılları 1605–1606) ve Gabora Betlen (yönetim yılları 1613–1629) döneminde Transilvanya bir Protestan ülkesine dönüştü.

1683'te Osmanlı'nın Vyana yenilgisinden sonra İmparator I. Leopold 1686'da Buda'yı aldı ve tüm Macar topraklarını İmparatorluğa katma politikasına girişti (Temeşvar eyaleti hariç). Bu süreç 1699'da Karlofça Anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı. 1687'de I. Leopold Altın Bullaların yürürlüğünü durdurdu ve 1691'de Transilvanya'nın bağımsızlığına son verdi.

4.6. Arnavutluk

Arnavut halkı, M.Ö. 2000 yıllarında Balkan Yarımadasına yerleşen İlliryalıların torunlarıdır. 4. ve 5. yüzyılda İlliryalıların geniş çapta Hristiyanlaşması başladı ve Hristiyan olan çok sayıda İlliryalı Güney Slavları tarafından asimile edildiler. Diğerleri ise yaşadıkları kıyı bölgeleri terk ederek ve etnik kimliklerini sağlayarak yaşamlarını dağlarda sürdürmeye devam ettiler. Bu dönem Arnavut kimliğinin belirlendiği tarihtir.⁵⁴²

395 yılında Roma İmparatorluğu dağıldıktan sonra Arnavutluk Bizans'ın sınırları içinde kaldı. Bazı İlliryalılar Bizans İmparatoru tahtına oturdular.

9. yüzyılın başlarında Arnavutluğun bir kısmı Bizans'ın egemenliğinde iken, savunma açısından çok güçsüz olan diğer kısmı (merkezi ve güney bölgeleri) 9–10.

⁵⁴² İllirya M.Ö. 167 yılında Romalılar tarafından zapt edildi ve 500 yıl Romalılar tarafından yönetildi. İ.S. 1. yüzyılda İllirya'da Hristiyanlık yayılmaya başladı. Roma İmparatorluğunun parçalanması, Avarların, Hunların ve Gotaların yıkıcı saldırıları, ayrıca 6–7. yüzyılda Slavların ortaya çıkışı İllirya'nın varlığını sona erdirdi. «Албания», *Энциклопедия кругосвет*, <http://www.krugosvet.ru/articles/40/1004047/1004047a1.htm>. Худолей К.К., *История Албании: Учебное пособие*, Изд-во С.-Петерб. ун-та, СПб.2005. Дербишайр Дж.Д., Дербишайр Я., 2004, с. 359-363.

yüzyılda Bulgar Çarlığı tarafından işgal edildi. 1050’de Kuzey Arnavutluk Sırpların egemenliği altına girdi. Güzey toprakları ise Normanların ve Bizansların arasında el değıştirdi.

Bizans’ın güçsüzlüğünden yararlanarak 1180’de Sırplar Şkoder bölgesini işgal ederken, 1190’da Prens Progon’un önderliğinde Arnavutlar ilk bağımsız devletlerini kurdular. 1200 yıllarda ise Bulgarlar doğu Arnavutluğu ele geçirdiler. Denize çıkışı olan ve önemli bir bölgede yerleşmiş Arnavutluk Osmanlıların fethine kadar iki yüz yıldan fazla sürede savaş meydanına dönüştü. 1468 yılında Arnavutluk Osmanlıların yönetimi altına girdi ve uzun müddet burada kaldı. 17. yüzyılda Arnavutlar kendi istekleri ile İslamiyeti kabul ettiler.

4.7. Romanya

Bugünkü Romanya topraklarında M.Ö. 7. yüzyıla kadar Dakyalıların yaşadığı bilinmektedir.⁵⁴³ M.S. 106 yılından 271 yılına dek burası Romalıların egemenliği altında kaldı.⁵⁴⁴ 6. yüzyılda bölgeye Slavlar yerleşirken, 9. yüzyılda bölgenin önemli bir kısmı Macarlar tarafından işgal edildi. 11–13. yüzyılda burası Kuzey Karadeniz kıyıları taraftan Peçeneklerin, daha sonra Kuman ve Kıpçakların, 1214’te Moğolların saldırılarına maruz kaldı. 10–11. yüzyıllarda Dakya’nın değişik bölgelerinde prenslikler oluştu. İlk prenslikler 15. yüzyılda Eflak’ta, şimdiki Bükreş bölgesi ve Bogdan’da görülmeye başladı. Bu iki prenslikler önceleri “*voyovoda*” denilen, önceleri yerli ailelerden, 17. yüzyıldan itibaren İstanbul’un “Fenerli” Rum aileleri arasından seçilip atanan “Bey”ler tarafından yönetilmeye başladı.⁵⁴⁵

⁵⁴³ Romanya tarihiyle ilgili elektronik kütüphaneye bkz: **История Румынии**, (Под ред. Поп И.А., Болован И.) Москва, 2005, Ожог И. А., Шаров И. М., **Краткий курс лекций по истории румын**, Кишинёв, 1992, «Валахия и Молдавия в системе Османской империи», **Славяне и их соседи**, Вып. 8 Москва Наука.

1998, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Rumanien/XIX/Kratk_hist/text.htm. Ayrıca, Moldova’nın tarihiyle ilgili eski kaynaklara için bkz: Кантемир Д., **Описание Молдавии (Descriptio Antiqui et Hodierni Status Moldaviae)**. <http://dacoromania.spb.ru/start>. Борецкий-Бергфельд, Н., **История Румынии**, СПб., 1907. Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2004, с.445-449. «Румыния», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/38/1003864/1003864a1.htm>, Ayrıca

⁵⁴⁴ Dakyalılar Romalılara karşı isyan başlatarak Tuna’ya hücum eden “barbarlar”la birleşince Romalılar burayı terk etmek zorunda kaldılar.

⁵⁴⁵ Romanya’da demokratikleşme süreci bağlamında siyasi gelişim tarihi ile ilgili bkz: Kaplan, M., Romanya’da Demokratikleşme Süreci, 1. Cilt, (İ.Ü. SBE, Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul 2003, s. 7-49.

4.8. Baltık Ülkeleri

Baltık ülkeleri tarihine baktığımızda diğerlerine oranla Litvanya'nın eski devlet geleneklerinin güçlü olduğunu görebiliriz. Litvanyalılar 12. yüzyılın sonlarında bağımsız bir ülke olarak şekillendi.⁵⁴⁶ Alman Haçlıları ve Töton şövalyelerinin 13. yüzyılda Litvanya'yı işgal girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Bundan sonra Litvanya'nın sınırları Doğuda Moskova'ya kadar ve Güneyde Karadeniz'e kadar uzamıştır.⁵⁴⁷ 14. yüzyılın birinci yarısında Litvanya (Büyük Litvanya ve Rus Knezliği) Avrupa'nın güçlü devletlerinden birisi haline geldi. Moğol-Tatar saldırıları karşısında devam getiremeyen birçok Rus knezliği kendi istekleriyle olarak Litvanya yönetimine girdiler.

16. yüzyılda Rusya'nın yükselişi ve Çarı IV. İvan'ın artan saldırıları Litvanya'yı Polonya ile birleşmek zorunda bıraktı. 1569 yılında iki devlet arasında yapılan anlaşma gereği “İki Halkın Devleti” adını almış Polonya-Litvanya Cumhuriyeti (Reç-Pospolita) kuruldu.⁵⁴⁸

1795'de Polonya'nın üçüncü kez paylaşılması sırasında tüm Litvanya toprakları Rusya'ya katıldı.

Bugünkü Letonya toprakları 9. yüzyılda Vikingler, 10. yüzyılda Ruslar tarafından işgal edildi. 13. yüzyılda Alman haçlıları ve Töton şövalyelerinin yönetimi 200 yıldan fazla sürdü ve Hristiyanlık esas din olarak şekillendi.⁵⁴⁹ Letonya

⁵⁴⁶ Knez Yaroslav'ın 1040 ve 1044 yıllarında saldırıları sonucu Litvanya neredeyse yüz senelik bir Rus yönetiminde bulunmuş, bu tarihten itibaren Polotsk (günümüz Belarus'ta) knezlerine haraç ödemişler. 12. yüzyılda Polotsk knezleri arasındaki savaş ortamından yararlanan Letonyalılar 1183–1184 yıllarında Rus topraklarına karşı saldırılara geçmiş ve Pskov'a kadar ulaşmışlar. 13. yüzyılın başlarında Litvanya'da knezliklerin (Litvanya, Prusya ve Zemgallar) esnek bir konfederasyonunu (askeri-siyasi) oluşturmuştur. 1219'da Galiç-Volın knezlikleri ve 21 Litvanya knezliği arasında bir birlik anlaşması imzalanmıştır. Bunlardan 5'i büyük knezlikler adlandırılırdı. Büyük knezlikler arasında Mindaguas 1236'da Litvanya topraklarını bir devlet çatısı altında birleştirmişti. Bkz: «Литва», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006310/1006310a3.htm>

⁵⁴⁷ Дербишайр Дж.Д., Дербишайр Я., 2004, с. 408.

⁵⁴⁸ Литва, **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006310/1006310a4.htm>

⁵⁴⁹ Baltık ülkelerinin tarihiyle ilgili bkz: «Эстония», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/95/1009528/1009528a6.htm>. «Литва», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006310/1006310a3.htm>. «Латвия», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006306/1006306a1.htm>. Baltık cumhuriyetlerinin siyasi tarihi ile ilgili bkz: Pascal, L., **Baltık Ülkeleri**, İletişim yay., İstanbul, 1991. Дербишайр Дж.Д., Дербишайр Я., 2004, с. 404, 483.

toprakları 16-17. yüzyıllarda Polonya, Litvanya ve İsveç'in egemenliği altında bulundu.

Estonya toprakları 1220'den 1918'e kadar dış devletlerin egemenliği altında bulundu. 1224'de güney Estonya Livon şövalyeleri, Derpts ve Ezel psikoposları arasında bölündü. Kuzey kısmı ise 1238'den 1346'ya dek Danimarka yönetiminde bulundu. Bundan sonra 16 yüzyılın sonlarında (1558–1583 Livon savaşları sonucunda) Estonya'nın kuzey toprakları İsveç'in, güney toprakları ise Reçpospolitya'nın egemenliğinde oldu.⁵⁵⁰ 1645'den itibaren Estonya ülkesinin tümü İsveçin egemenliği altına geçti. 1700–1721 tarihlerinde yapılan Kuzey Savaşı sonucu Letonya Estonya toprakları ile birlikte Çarlık Rusya'nın yönetimine geçti.⁵⁵¹

5. Rusya'daki Gelişmeler

5.1.Moskova Çarlığı

5.1.1. Çarlığın Oluşumu

Doğu Slavlarının en büyük kolunu oluşturan Rus topluluğu ve Rus devletinin meydana gelmesine ilişkin değişik tezler bulunmaktadır.⁵⁵² M.S. 5–6. yüzyıldan itibaren Karadeniz'le Baltık Denizi arasında kabileler halinde doğu Slavları yaşamaktaydı. Her kabilenin başında “knez” denilen yöneticiler bulunuyordu. 9. yüzyılın ortalarına doğru Doğu Slavları Kiev ve Novgorod olmak üzere iki knezlik merkezi etrafında toplanmaya başladılar. Aynı yüzyılın sonunda ise, merkezi Kiev olan “Kiev Rus” devleti ortaya çıktı. Bu devlet o dönemde Bizans, Polonya ve Macaristan'dan sonra Avrupa'nın dördüncü büyük devleti oldu. 988'de Kiev Knezi Vladimir, Hristiyanlığı (Ortodoks) devlet dini olarak kabul etti ve Hristiyanlık birkaç yüzyıl içinde ülkede yayıldı.⁵⁵³

⁵⁵⁰ Saaremaa adası Danimarka'nın yönetiminde kalmıştır.

⁵⁵¹ Дербишайр Дж.Д., Дербишайр Я., 2004, с. 404.

⁵⁵² Bu tezler genelde Rusların doğu Slavları ile çeşitli Turani halkların karışımından ortaya çıktığını iddia eden Avrasyacı kuram ve Rusların İskandinav kökenli olduklarını iddia eden Norman kuramı olarak bilinmektedir. Rus devletinin ve Rusların kökenine ilişkin Türkçe şu kaynaklara bkz: Kurat, A.N., **Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'e Kadar)**, TTK, Ankara, 1993. Ataöv, T., “Rus Devletinin Kuruluşu”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt: XXIII, Ankara, 1968, Caşın, M. H., **Rus İmparatorluk Stratejisi**, ASAM, Ankara, 2002.

⁵⁵³ Bu ileri bölümlerde Rusya'nın siyasi tarihiyle ilgili bilgiler için bu eserlerden yararlanılmıştır: **История государства и права России**, (Отв. редактор С.А., Чибиряев), Былина, Москва

12. yüzyılın başlarında “Kiev Rus” çeşitli knezliklere bölündü ve knezler kendi aralarında mücadeleye başladılar. 1237’de başlayan ve 1240’da Kiev’in işgali ile 240 yıl süren Tatar-Moğol istilası sonucunda Kiev Rus tamamen ortadan kalktı. Bu topraklarda kurulmuş Altın Ordu Devleti döneminde Rus knezlikleri bağımsızlıklarını kaybetti. Knezler sadece Altın Ordu’ya vergi ödemekle yönetim hakkı elde ediyorlardı. Knezler içinden seçilen “Büyük Knez” vergi toplayarak Han’a sunuyordu. Moskova Knezi İvan 1328’de Büyük Knez unvanını aldı ve bundan sonra Moskova Knezliği gittikçe güçlenmeye başladı.⁵⁵⁴ 1480’de Moskova Knezi III. İvan, Altın Ordu Devletini yenerek bağımsızlığını elde etti. Bu şekilde Rusya’da “Tatar-Moğol” dönemi son buldu.

1485’te IV. İvan “Tüm Rusların Yüce Knezi” unvanını aldı ve Moskova merkez olmak üzere Rus Çarlığı ortaya çıktı. III. İvan, 1487’de Kazan Hanlığını kendisine bağlayarak, lakabına “Bulgar Beyi” sözünü de ilave etti. 1505’te ölene dek 43 sene tahtta kalan ve 1469’da Bizans Prensesi Sofya ile evlenen III. İvan Moskova’da Bizans’ın halefi olarak III. Roma niteliğinde “milli bir Rus devleti” telakkisinin ortaya çıkmasında etkili oldu. Kendi etnik ve doğal hudutlarında “milli” bir “Rus Devleti” ise III. İvan’ın oğlu III. Vasili zamanında 1523’te meydana geldi.⁵⁵⁵

2002

Соловьев, С.М., **Сочинения**: В 18 кн, Голос, Колокол-Пресс, Москва, 1993-1998, Kitapların elektrik versiyonu için bkz: militera.lib.ru/common/solovyev1/index.html

Андреев, А.Г., Богданова, Н.А., Кульпин, Ю.М., **Краткая история России** (IX в. - начало XX в.). СПб., 1995. Воронин, А.В., **История Российской Государственности**, <http://www.lants.tellur.ru/history/voronin/vor07.htm>.

Мунчаев, Ш.М., Устинов В.М., **Политическая история России: от становления самодержавия до падения Советской власти**, Инфра-М, Норма, Москва, 1999. **Отечественная история: XX век**, (Отв. ред.: А.Ф.Ушаков), Агар, Рандеву -АМ, Москва, 1999. **История России XIX - начала XX вв.** (под ред. В.А. Федорова), Зерцало, Москва, 2000. Орлов, А.С., Полунов, А.Ю., Терещенко, Ю.А., **Основы курса истории России**, Простор, Москва, 2005. Ayrıca Rusya ile ilgili kapsamlı bir ansiklopedi maddesi için bkz: «Россия, История», **Энциклопедия кругосвет**,

<http://www.krugosvet.ru/articles/62/1006271/1006271a1.htm>. “The Russian Federation”,

The Europa World Year Book 2000, Volume I, Europa Publications Limited 2000, p. 3049-30666. Дербишайр Дж.Д., Дербишайр Я., **Политические системы миры**: В 2 томах том 1 (Перевод с английского), Рипол Классик, Москва, 2004, с. 430-443.

⁵⁵⁴ 1380’de Moskova Knezi Dmitri diğer knezlerden topladığı vergiyi ödemeyi reddetti. Bunun üzerine “Han” ordularını Dmitri üzerine yolladı. Knez Dmitri 1380’de Don Nehri civarında Ruslarla Altın Ordu birlikleri arasındaki Kulikov Savaşından zaferle ayrıldı. Fakat aradan iki yıl geçtikten sonra Altın Ordu Moskova Knezliği üzerinde hakimiyetini yeniden sağladı.

⁵⁵⁵ Kurat, A.N., 1993, s. 126.

1552’de Kazan, 1556’da Astrahan’ın işgali ile başlayan Rus yayılması Kafkaslara kadar uzandı. Kazan ve Astrahan’ın ele geçirilmesiyle Sibirya kapısını aralayan Ruslar, Batı Sibirya’yı istilaya başladılar. 17. yüzyılın ortalarında Rusya Sibirya’yı, 1654’de ise Ukrayna’yı ele geçirdi. Lehistan’a (Polonya) karşı hayatta kalma mücadelesi veren Getman Hmel’nitski, 1654’de Pereyaslav’da yapılan anlaşma ile Rusya’nın himayesine girdi.

5.1.2. Boyar Dumasından Merkezleşmiş Devlete

Moskova Çarının egemenliği “boyar” adlanan feodaller ve Kilise tarafından sınırlandırılmış bir iktidar idi. Boyar Duması görevleri ve yetkileri net bir şekilde belirtilmiş bir organ değildi. Buraya katılan zengin ve soylu boyarlar savaş ve barış konularında karar kabul ederlerdi. Knezler arasında bağlanan anlaşmalar boyarların katılımıyla yapılıyordu. Defalarca küçük yaşlı veya yönetim kabiliyeti olmayan knezlerin yerine devleti boyarlar yönetmişti. Dmitri Donskoy öldüğü zaman kendi çocuklarına “Kendi boyarlarınızı sevin, onları gereken şekilde onurlandırın, onlarla danışmadan hiçbir şey yapmayın” diye vasiyette bulunmuştu. Boyarların fikirlerini dikkate almamak boyarın knezlikten ayrılması ve başka bir kneze gitmesiyle sonuçlanabilirdi. Bu da aslında knez için bir güç kaybı demektir. Boyarlar kendi malikanelerinde knez gibi davranırlardı. Kısacası, yeni Moskova boyarları devlet yönetimine itiraz edebilen soylu ve zengin aristokrasi görünümündeydiler. 15. yüzyılın sonlarında ayanların siyasi etkisi artınca Büyük Knez tarafından knezlikten giden boyarlara karşı sert önlemler alındı ve böylece, Boyar Duması önemini kaybetmeye başladı.⁵⁵⁶

16. yüzyılın ortalarında Moskova Devleti feodal dağınıklığına son vererek merkezleşmiş güçlü bir devlete dönüştü. 16.-17. yüzyıllarda Moskova Devletinin yüzölçümü birkaç defa arttı ve nüfuzu 13–15 milyona ulaştı. Merkezleştirilmiş Rus devletinde feodalite dört tabakadan ibaret idi: 1) hizmetli knezler, b) boyarlar, c) özgür hizmetliler ve boyar çocukları d) saray hizmetlileri. Hizmetli knezler eski knezlerdi. Moskova devleti merkezleştikten sonra onlar siyasi yönetimden dışlansa da ellerinde büyük toprak arazileri vardı. Hizmetli knezlerden farklı olarak boyarlar

⁵⁵⁶ История государства и права России, 2002, с. 70.

devlet yönetiminde yer alarak devlet politikasını belirlemekteydiler. Ayrıca gerektiği zaman kendi drujinaları (silahlı birlikleri) ile knezin emrinde hazır bulunurdular. Bunun karşılığında Büyük Knez boyara kendi malikanesinde tam ağalığı için ortam sağlıyordu. Özgür hizmetliler ve boyar çocukları orta feodalite kesimiyken, saray hizmetlileri feodalitede en aşağı grup sayılırdı.⁵⁵⁷

16–18. yüzyılda boyar bir rütbe (paye) olarak da verilmeye başlamıştı. Boyarların çoğu eski knez iken, bazıları da eski Moskova boyarlarından gelmekteydi. 1565'te ülke toprakları iki yere ayırdı: *Zemstvo* (sıradan) ve *opriçina* (özel) topraklar. Opriçina topraklarına değişik knez-boyar aristokratiksisinin toprakları dahil edildi. Onlara opriçina olmayan topraklarda hizmet koşuluyla çar tarafından yeni topraklar verildi. Böylece, eski ayanların konumu ciddi şekilde zedelendi ve müsadere edilmiş topraklar hizmetlilere geçti.⁵⁵⁸

1564'te boyarların toplam sayısı 33 idi. Opriçina uygulamasından sonra sayıları azalarak 17'ye indi.⁵⁵⁹ Opriçinaların sosyal dayanağı boyar aristokrasisine mahsus olan toprak ve köylüleri ele geçirmeye çalışan hizmetli küçük zadeganlar idi. Opriçina, çar hakimiyetini güçlendirdi ve eski ayanların (knez-boyar) gücünü azalttı. Büyük opriçina arazilerini yöneten Çar sarayı ve memurları, opriçniklerin silahlı birlikleri Çar iktidarının koruyucuları, aynı zamanda Çarın elinde bir ceza aracı idi. Bu araçla Çar, bir taraftan boyarların gücünü kırarken, diğer taraftan da ayaklanma ve başkaldırma durumlarında halkı cezalandırırdı. Bu dönemde Kilise de büyük toprak mülkiyetçisiydi. Ekilen toprakların 1/3'ü civarında bir kısmı Kiliseye mahsus idi. Bunun dışında manastırlar ticaretle ve tefecilikle de uğraşmaktaydı. Kilisenin malvarlığı ve gücü zadeganlar için büyük tehlike oluşturmaya başladı. 17. yüzyılın birinci yarısında Kilise topraklarının yönetimi için Manastır Prikazı (Bakanlığı) oluşturuldu ve böylece, Kilise yönetimi devletin denetimi altına alındı.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ Məlikova, M., Nəbiyev, E., **Xarici ölkələrin dövlət və hüquq tarixi**, I hissə, Qanun, Bakı, 1997, s. 368-369.

⁵⁵⁸ **История государства и права России**, Москва 2002, с. 86. Məlikova M., Nəbiyev E., 1997, s. 380.

⁵⁵⁹ **История государства и права России**, 2002, с. 85.

⁵⁶⁰ **История государства и права России**, 2002, с. 87.

5.2. Petro Reformları ve Rusya'nın Yükselişi

Rusya'da İmparatorluğun kurulması ve Rus devletinin yükselişinde en önemli aşamalardan biri I. Petro'nun dönemi oldu.⁵⁶¹

17. yüzyıldan beri Rusya politik, ekonomik ve sosyal bakımlardan zaman zaman rekabet içinde olduğu Avrupalı çağdaşlarından göreceli olarak geri kalmış bir ülkeydi. Rusya İmparatorluğu politik organizasyon, sosyal gelişim ve kişi başına gelir bakımından 12. Şarl'ın İsveç'inden, Büyük Frederick'in Prusya'sından, Napolyon'un Fransa'sından, Palmerston'un İngiltere'sinden ve 2. Wilhelm'in Almanya'sından geri kalmaktaydı.⁵⁶² Rusya'nın göreceli geri kalmışlığı 17. ve 18. yüzyıllarda esasen devletin fakirliği, yönetim yetersizliği ve okuma yazma oranının düşüklüğü biçiminde öne çıkarken, 19. yüzyılın ortalarından itibaren bu duruma teknolojik geri kalmışlık da eklendi.⁵⁶³

17. yüzyılda Moskova merkezi yönetimi *Boyar Duması*, *Zemski Sobor*, *Prikazı* gibi kurumları ile Çarın mutlak gücünü temel alıyordu.⁵⁶⁴ Prikazi Duma'nın ve Çarın kontrolü altındaki devlet daireleriydi. Prikazların sayısı değişti ve 17. yüzyılda yaklaşık 80 prikaz bulunurdu ve bunlardan 40'ı devamlı faaliyet gösterirdi. Prikazların her biri ülkenin belli bölgelerinden sorumluydu.⁵⁶⁵ Sistem bir bütün olarak önemsiz işleve sahipti ve hangi yetkinin hangi kurumda olduğu belli değildi.⁵⁶⁶

İlk Soborlar (1549, 1551 vs.) içeriği itibariyle tam değildi. İlk geniş katımlı Sobor 1566'da uzayan Livon savaşıyla ilgili karar kabul etmek için toplandı. 1613 Soborunda ise daha fazla katılım sağlandı (700 üye). Sobor'a; Boyar Duması, yüksek kilise yöneticileri, her kentten ve bölgeden 10'er zadegan vs. dahil idi. Bu

⁵⁶¹ I. Petro'nun yaşamı ve faaliyeti ile ilgili bkz: Андерсон М.С., **Пётр Великий** (Пер.с англ.), Феникс, Ростов н/Д: 1997. Водарский Я.Е. «Петр I [1672-1725: Ист. Портрет]», Вопросы истории, 1993, № 6, с. 59-78. **Пётр Великий: pro et contra: Личность и деяния Петра I в оценке русских мыслителей и исследователей: Антология** (Редкол. Д.К. Бурлака и др.), Изд-во РХГИ, СПб., 2003.

⁵⁶² William, J., Fuller, Jr, **Strategy and Power in Russia: 1600-1914**, N.Y., 1992, s. xvii.

⁵⁶³ William J., Fuller Jr, **Strategy and Power in Russia: 1600-1914**, N.Y., 1992, s. xvii-xviii.

⁵⁶⁴ Lee, S.J., **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1494-1789**, (Türkçesi: Ertürk Demirel) Dost Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2004, s. 211.

⁵⁶⁵ Hatta bazı kentler (Romanov, Elatma ve Kasimov) dışışleri fonksyonunun gerçekleştiren Sefaret Prikazı (Posolskiy Prikaz)'ın yetki alanına verilmiştir. **История государства и права России**, 2002, с. 95.

⁵⁶⁶ Lee, S.J., **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1494-1789**, 2004, s. 211.

meclislerde Çarın seçimi (1598 ve 1613), savaş ve barış gibi konular ele alınırdı. Zem meclislerinde görüşmeler zümreler üzere yapılır ve her bir zümre görüşülen konuyla bağlı görüş bildirirdi. Nihai karar (*prigovor*) meclisin tümü tarafından alınırdı.⁵⁶⁷ Asillerin yüksek kesimlerinden oluşan, bazı yaptırım ve yargı işlevlerine sahip danışma meclisi olan Zemski Soborun kararları çar için bağlayıcı değildi. Zemski Soborların yaranmasında esas amaç boyarların sıkıştırılması, zadegan ve memurların rolünün artması ve böylece, Çar otokrasisinin pekişmesi idi.

1719'da prikazların yerine 12 *devlet kollegiyası* (bakanlığı) oluşturuldu. 1711'de Duma ve Zemski Sobor'un yerine Senato getirildi⁵⁶⁸ ve böylece asillerin danışmanlık konusundaki nüfusu ortadan kaldırılmış oldu.⁵⁶⁹

Petro'nun yaptığı askeri, idari ve siyasi reformların amacı hem merkezi iktidarın güçlenmesi, hem de Rusya'nın kalkınmasına yönelik idi. Tahta geçtikten sonra ilk başarısı Rusya'yı bir deniz gücü haline getirmek olan Petro'nun 1703 yılında müthiş bir emek gücü ile büyük insani kayıplar hesabına kurdurduğu St. Petersburg (Rusça'da Sankt Peterburg) kenti de bu tür bir reform anlayışının en kalıcı kanıtı olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁰ Petro Rusya'nın askeri politik gücünü artırarak düzenli ve rasyonel bir devlet yönetimi ve güçlü ordu ve deniz filosu kurdu.⁵⁷¹ Askeri gelişmeleri idari düzenlemeler takip etti. O, Korkunç İvan tarafından Orta Çağ Moskova'sında pekiştirilmiş olan kişisel otokrasi ilkelerinden yararlanarak, birden bire topluma Avrupa'nın en son tarım tekniklerini, deniz silahlarını ve "ussal" kamu yönetim egemenliğini dayattı.⁵⁷²

Fakat bu reformların çoğu kalıcı etki yaratmadı. Petro'nun yaptığı değişiklikler her şeyi tamamen yıkmak yerine olanları modernize etmeyi amaçladığından, sınırlı boyutta kaldı. O, ardılları tarafından büyük ölçülerde

⁵⁶⁷ История государства и права России, 2002, с. 94.

⁵⁶⁸ Senato merkezi yönetim organlarının faaliyetini koordine etmekle görevliydi. Az sonra o, yüksek yargı organı ve "yasaların bulundurulduğu" bir organ oldu. Sınırsız egemenliğe sahip Çar'ın her bir emri yasa niteliğinde idi. Senatonun oluşumundan sonra, yasa derken, Çar tarafından onaylanan ve Senato tarafından sicili yapılarak yayınlanan düzenlemeler yasa olarak nitelendirildi.

⁵⁶⁹ Lee, S.J., *Avrupa Tarihinden Kesitler, 1494-1789*, 2004, s. 211.

⁵⁷⁰ St. Petersburg'un Petro reformları içindeki yeri ve Rus modernleşmesi bakımından taşıdığı anlam için geniş bir değerlendirme için bakınız: Berman, M., **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor: Modernite Deneyimi**, (Çeviren: Ümit Altuğ ve Bülent Peker), İletişim, Ankara, 1994, s. 233-383.

⁵⁷¹ Каспэ, С.И., **Империя и модернизация: Общая модель и российская специфика**, (Пер. с англ.), РОССПЭН, Москва, 2001, с. 111.

⁵⁷² Skocpol T., **Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi**, (Çeviren:S.Erdem Türközü), Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s. 165.

değiştirilen geçici kurumlar oluşturuldu. Rusya'nın idari problemlerine uygun çözümler getirmedeki başarısızlığı, ardından gelen yöneticilerin dönemlerinde de sürdü.⁵⁷³ Petro reformlarının diğer bir hedefi de orduyu güçlendirmekle yayılcılık politikalarını geliştirmektir. "...Petro'nun İsveç'i yenip Baltık kıyılarındaki Karelya, Ingriya, Estonya ve Livonya gibi bölgeleri ele geçirmek için neredeyse saplantı boyutunda büyük bir tutkusu vardı."⁵⁷⁴ Rus ordularının 1700–1721 Büyük Kuzey Savaşı'nda İsveç'i yenmesi Petro reformlarının askerî alandaki başarısıydı. Bu reformlar aynı zamanda Rusya'nın bir imparatorluk ve Avrupa devlet sisteminin bir büyük devleti olmasına yol açtı. Petro'nun bu reformları ve haleflerinin uygulamalarıyla giderek etkinliğini arttıran bir bürokrasi aygıtı ve heybetli askeri gücü Rusya'yı 19. yüzyılda gerçekleşen Batı Avrupa sanayileşmesine kadar taşıdı.⁵⁷⁵

Mutlakıyet yönetimi açısından Petro, Moskova devleti ile 18. ve 19. yüzyılın Rusya İmparatorluğu arasında bir bağlantı yaratmıştı. Çarları, Sezarların otoritesinin varisleri olarak gördüğü bakış açısıyla, Korkunç İvan'ın gibi keyfi bir despotizme yol açıp monarşi otoritesini güçlendirirken, aynı zamanda Büyük Yekaterina'nın "aydınlanmış despotluğunun" temel özelliklerinden biri olan devlet hizmeti kavramını da öngörmüştü.⁵⁷⁶

5.3. Belarus ve Ukrayna

Eski Rus Devleti olan Kiev Rus Devleti (9-12. yy.) parçalandıktan sonra knezlikler haline geldi. Bundan sonra Ukrayna toprakları değişik dönemlerde Litvanya, Polonya, Osmanlı, Rusya, Avusturya-Macaristan devletlerinin yönetiminde kaldı.⁵⁷⁷ 1793-1795 tarihlerinde Polonya'nın paylaşılması sırasında Ukrayna topraklarının büyük bir kısmı Rus İmparatorluğuna, diğer kısmı ise Avusturya İmparatorluğuna ilhak edildi.

⁵⁷³ Lee, S.J., *Avrupa Tarihinden Kesitler, 1494-1789*, 2004, s. 211.

⁵⁷⁴ Lee, S.J., *Avrupa Tarihinden Kesitler, 1494-1789*, 2004, s. 209.

⁵⁷⁵ Skocpol, T., 2004, s. 166.

⁵⁷⁶ Lee, S.J., *Avrupa Tarihinden Kesitler, 1494-1789*, 2004, s. 216-217.

⁵⁷⁷ Семенов, В.И., Радченко, Л.М., *История Украины (с древнейших времен до наших дней)*, Торсинг, Харьков, 2003, «Украина», *Энциклопедия кругосвет*, <http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006339/1006339a1.htm>

Belarus (veya Beyaz Rusya),⁵⁷⁸ yüzyıllar boyu diğer devletlerin; Litnavya, Polonya, Rusya (daha sonralar SSCB)'nin bir parçası olarak varlığını sürdürdü Belarus, 13. yüzyılda Büyük Litvaya Knezliğine, 1569'da Polonya'ya ile birleşti.⁵⁷⁹ Litvanya ve Polonya'nın bir devlet halinde birleşmesi Belarus üzerinde dini, manevi ve sosyal alanlarda baskın bir Polonya etkisinin oluşmasına neden oldu. Özellikle büyük toprak sahipleri kısa bir sürede Polonya dilini, kültürünü ve Roma Katolik inancını kabul etti. 17. yüzyılda Reçpospolita⁵⁸⁰ toprakları Baltık Denizinden Karadeniz'e dek uzanmıştır. Bundan sonraki yüz eli yıl zarfında Rusya, Polonya ve İsveç arasında şiddetli savaşlar yaşanmıştır. Özellikle Ukrayna toprakları uğrunda yapılan Rus-Polonya Savaşı (1654-1667) ve Rusya-İsveç arasındaki Kuzey Savaşı (1700-1721)'nda şiddet, alcık ve hastalıklar yüzünden Belarys nüfusunun tahminen yarısı mahvoldu.⁵⁸¹ Reçpospolita topraklarının 1772, 1793 ve 1795 tarihlerinde Rusya, Prusya ve Avusturya bölünmesinden sonra Belarus toprakları Rusya'ya ilhak edildi. 1840 yılında yürürlüğe girmiş İmparatorluk Mahkeme Yasasına göre "Belarus" teriminin kullanımı yasaklandı. Sadece 1860-1870'lerdeki liberal gelişmeler ışığında Belarus dilinde yayınlar yapılmaya başladı.

B. 18 YÜZYILDAN 20. YÜZYILIN BİRİNCİ YARISINA KADAR DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNDE SİYASİ REJİMLERİN GELİŞİMİ

1. 18 Yüzyılda Siyasi Gelişmeler ve Siyasi Kurumların Yeniden Yapılanması

1.1. Ulus Devlet ve Ulusçuluk

Feodal düzenin sonlarına doğru ulus adı verilen toplumsal olgu ortaya

⁵⁷⁸ Beyaz Rus terimi ilk defa 14. yüzyılda Töton kroniklerinde geçmektedir. «Белоруссия», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006343/1006343a5.htm#1006343-L-137>

⁵⁷⁹ Дербишайр Дж.Д., Дербишайр Я., 2004, с. 369.

⁵⁸⁰ Reçpospolita (Rzeczpospolita), cumhuriyet yönetim usulünü ihtiva etmenin yanı sıra kendine özgü bir seçime dayalı monarşi idi. Söz konusu terimin çevirisini tam şekilde karşılayacak bir terim bulunmamaktadır. Rzeczpospolita terimi Polonya literatüründe aynı zamanda eski Roma cumhuriyetini ifade etmek için kullanılmıştır. Nitekim, günümüz cumhuriyet biçimi Polonya'da "cumhuriyet" olarak geçmektedir. Страшун, Б.А., «Конституция Польши (Республики Польши)» от 2 апреля 1997 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864857.htm

⁵⁸¹ «Белоруссия», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006343/1006343a5.htm>

çıkmaya başladı. Avrupa’da burjuvazinin ortaya çıkmasıyla feodal beylerin ve kilisenin nüfuzu azaldı. Ekonomik ve toplumsal yapıdaki bu değişme, Avrupa’da güçlü merkezi iktidarların kurulmasını sağladı. 11. ve 12. yüzyıllarda krallıkların güçlenme sürecinin yarattığı pazar birliği, 16. yüzyılın sonunda “ulus”u oluşturan öğeleri ortaya çıkardı. 16. yüzyıldaki dinsel alandaki reform hareketi Papalık kurumunun ve kilisenin etkinliğini iyice azalttı. Her krallıkta “ulusal” mezhepler ve kiliseler türedi. Bu siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel değişmeler aynı topraklar üzerinde yaşayan insanların birbirleriyle daha fazla ilişkiye girmelerine neden oldu.

Giderek ortak dil, ulusal din, ortak ülkü, ulusal karakter ve değerler üretmeye başlamışlardır. Böylece, 18. yüzyılda çağdaş anlamda “ulus” ortaya çıktı.⁵⁸²

Ulus-devleti; sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde, yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirecek ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak gelenekler ile köken mitini canlandıracak birleşmeyi amaçlayan devlet olarak tanımlayabiliriz.⁵⁸³

Ulus-devletlerin yapısal unsurlarını, ülkesel ve siyasal bütünlük olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Siyasal bütünlük unsuru; ulusu oluşturan bireyleri yurttaşlık sıfatıyla donatılarak siyasi yapıya dahil edilmesiyle birlikte, ulus çerçevesi içinde bütünleştirilmeler işlemini de içeren geniş bir oluşumdur.⁵⁸⁴ Ulus-devletin ortaya çıkmasıyla birlikte, sınır kavramının da içeriği değişmiştir. Sınırlar da bütünün içinde yer alan, vatani çevreleyen çizgiler olarak dokunulmazlık ve kutsallık kazanmıştır.⁵⁸⁵ Ulusu diğer tüm grup ve kolektiflerden ayıran şey onun üyelerinin kendilerini bir ulus olarak kabul etmeleridir. Yani, bir ulus kendisini özel bir siyasi topluluk olarak algılamaktadır. Bu da bir ulusu etnik gruptan ayıran şeydir. Kuşkusuz, her bir etnik grup bir topluluk kimliğine ve kültürel onur duygusuna sahiptir. Ancak ulustan farklı olarak o, siyasi bağımsızlık ve devletliği elde etme çabası veya muhafaza etme arzusu şeklindeki kolektif siyasi emellere sahip

⁵⁸² Yakut K., “Kapitalizm, Sosyalizm ve Milliyetçiliğin Ortaya Çıkması”, İçinde: **Çağdaş Dünya Tarihi**, (Editörler: İhsan Güneş, Cahit Bilim) Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1078, Eskişehir, 1999, s. 101 vd.

⁵⁸³ Guibernau, M., **20.Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**, (Çeviren: Neşe Nur Domaniç), Sarmal Yayınları, İstanbul, 1997, s. 93.

⁵⁸⁴ Erözden, O., 1997, s. 116

⁵⁸⁵ Erözden, O., 1997, s.116.

değildir.⁵⁸⁶

Tüm kapitalist devletlerin ulus devlet biçimine sahip oluşu kapitalizm ile ulus devlet birliğinin tesadüf olmadığını göstermektedir. Ulus devlet belirlenmiş sınırlar dahilinde yönetim tekeline sahip, bu yönetimi hukuk yaptırımına tabi kılan iç ve dış şiddet araçlarını doğrudan kontrol eden bir kurumsal hakimiyet yapısı haline gelmiştir. Modernleşme politikaları ulus devletlerin hayata geçirilmesinde vazgeçilmez bir araç olarak değerlendirilebilir. Her ulus devlet kuruluşundan itibaren coğrafi sınırları içersinde bulunan halkı belirli idealler, değerler, inançlar, tutumlar etrafında bütünleştirme, eğitim ve dil birliğini sağlama, çeşitli sosyal sınıflar arasında çatışmaya yol açan farklılıkları giderme çabası göstermektedir.⁵⁸⁷

1.2. Fransız Burjuva Devrimi ve Ulusçuluğun Gelişimi

18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın birçok ülkelerinde isyanlar ve ayaklanmalar baş gösterdi. Cenevre (1768 ve 1792), İrlanda (1778 ve 1798), Hollanda (1784–1787), Polonya (1788–1792), Avusturya Hollandası (1789-1790), Macaristan (1790) bu huzursuzluklara sahne oldu. Fakat güçlü bir burjuvazinin olmaması (Polonya ve Macaristan'daki gibi) ve toplumsal sınıfların yakın işbirliğinin yokluğu bu devrimlerin ekseriyetinin barışsızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Polonya ve Macaristan'da köylülerin çoğu tarafsız kalırken, Hollanda'da köylüler karşıdevrimcilere destek vermiştir. En büyük burjuvaziye ve tüm sınıfların kendi hallerinden duyduğu en yaygın huzursuzluğa sahne olan Fransa kökten değişimi yaşamaya en yatkın olanıydı.⁵⁸⁸

1789'da Fransa'da gerçekleşen Devrim başlı başına çok büyük ve önemli bir olaydır ve güçlü düşünce akımlarının eşliğinde gelişti. Bu devrim sosyal, ekonomik ve siyasi olaylar tarihinde bir dönüm noktası oldu. Devrimin etkisi sadece Fransa'da değil, devrim savaşlarının etkilediği diğer Avrupa ülkelerinde görüldü.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ Heywood, A., 2006, s. 153.

⁵⁸⁷ Bilgin, N., "Açılış Konuşmaları" **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Araştırma Dizisi, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 13-19, naklen: İçli G., "Türk Modernleşme Sürecinin Günümüzdeki Yönelimi", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi** Aralık 2002 Cilt : 26 No: 2 245-254, <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/71.pdf>

⁵⁸⁸ Lee S.J., 1789-1980, 2004, s. 19.

⁵⁸⁹ Göze, A., 1982, s. 262.

Avrupa'nın öteki ülkelerine oranla bölgesel farklılıklar, dinsel çatışmalar, sınıf kavgaları açısından daha düzenli, daha sakin bir görünüm arzeden Fransa'da devrimin yapılışı birkaç nedenle bağlanabilir: Fransa'da egemen olan mutlak monarşi anlayışına karşılık özgürlük, eşitlik ve seçime dayalı parlamenter sistemi savunan Fransız aydınlarının görüşleri bu dönemde kendine kolayca taraftar bulabiliyordu. Fransız monarşisi, burjuvaziye karşı sert tedbirler uygulama yoluna gitmiş ve bu da burjuvazinin karşı tepkisine ve güçlenmesine neden olmuştur. Ayrıca, doğaya, özgürlüğe, toprak mülkiyetine ve meşruti monarşiye inanan ve ekonomik liberalizmin sözcülüğünü yapan fizyokratların etkisini de unutmamak gerekir.⁵⁹⁰

Fransız devrimin en önemli belgesi Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi oldu. Bildirinin ilk maddesi insanların özgür ve eşit doğduklarını ve yaşadıklarını açıkladıktan sonra ikinci maddesinden insanın doğal ve zamanaşımına uğramaz hakları bulunduğunu, bunların özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme olduğunu söylüyor.⁵⁹¹ Üçüncü maddesinde ise egemenliğin kaynağının ulusta olduğunu, hiçbir kişi veya kurumun kaynağını ulustan almayan bir otoriteyi kullanamayacağını düzenliyordu. Böylece, monarşiler döneminde kralın elinde tuttuğu yasama yetkisinin sona erdiği, ulus egemenliğinin çağın ve Fransız Devriminin getirdiği liberal anlayışın bir sonucu olarak ilk kez düzenlenip açıklandığı gözlemleniyor.⁵⁹² Ulusal egemenlik prensibinin, vatandaşların doğrudan doğruya veya temsilcileri aracılığıyla kanunların yapılmasına katılmaları esasının, vergiye muvafakat kuralının ve kuvvetler ayrılığı gibi siyasi ilkeler 1789 Devrimini yapanlarca insan haklarının sağlanması ve korunması için gerekli ve vazgeçilmez şartlar olarak telakki edilmekteydi. Özgürlük hakkı, mülkiyet hakkı, kişi güvenliği, düşünce, söz, yazı ve vicdan özgürlüğü gibi klasik hak ve özgürlükler söz konusu siyasal ilkelerle birlikte, sistemli bir ayırım yapılmaksızın bildiride sıralanmıştır.⁵⁹³

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi yayımlandıktan sonra büyük yankılar uyandırdı. Bundan sonra yapılan anayasalarda bu bildirideki hak haklar ve

⁵⁹⁰ Akad, M., 2002, s. 141.

⁵⁹¹ Bildiri ile ilgili bkz: Akın, İ., 1993, s. 292-298. Akad, M., 2002, s. 141-143. Kapani, M., **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 45-47.

⁵⁹² Akad, M., 2002, s. 141-142.

⁵⁹³ Kapani, M., 1993, s. 47.

özgürlükler yer almaya başladı.⁵⁹⁴ Fransız Devrimi, Avrupa siyasi tarihinin iki önemli aşaması olan Rönesans ve Reformasyondan farklı olarak siyasi düşünce ve siyasi kurumların yapısını etki alanı içine alabildi. Bu devrimin doğurduğu sonuçlar Rönesans ve Reformasyondan farklı olarak doğrudan doğruya siyasi düzeni hedef aldı, onu yıkarak siyasi düzenin ve siyasi kurumların yepyeni bir anlayışını ortaya koydu.⁵⁹⁵

1789 Bildirisi özgürlük anlayışını sanattan, düşünceden insanın toplum içindeki sosyal durumuna indirerek, liberalizm veya özgürlük denilen bir hareketi getirdi. Fakat hükümdarın otorite ve yetkilerinin, kişilerin hak ve özgürlüklerinin gerek insan, gerekse hükümdarlar tarafından kabul edilmesi yetersiz olup, bir anayasayla düzenlenmesi ve teminat altına alınması gerekiyordu. Ona göre de liberalizm hareketini en önemli unsuru anayasalcılık oldu. Şunu da belirtmek gerekir ki, 19. yüzyılın liberalizm hareketi içinde Cumhuriyetçilik çok az olmuştur.⁵⁹⁶

Fransa'da meydana gelen bu harekete karşı Avrupa'nın büyük devletleri, Avusturya, Prusya, Rusya, İngiltere ile birlikte küçük krallıklar da cephe almış ve bu devletler ile Fransa arasındaki savaşlar 1792'de başlayıp 1815'e kadar sürmüştür. Büyük güçler Viyana kongresi ile Avrupa'nın toprak ve sınır düzenlemelerini kendi politik çıkarlarına göre yaparken, diğer taraftan bundan sonra patlak verebilecek özgürlük hareketlerini beraberce bastırmak hususunu da öngörmüşler. Fakat, toplumların yeniden eski düşünce ile yönetimi değişen toplumların düşüncesi ile çelişmiş hale gelmiş ve 1818-22, 1830 ve 1848 olmakla Avrupa'da üç devre halinde bir dizi ayaklanma ve ihtilaller ortaya çıkmıştır.⁵⁹⁷

1848-49'larda Avrupa'da yeniden bir dizi ayaklanmalar meydana gelmiş ve ulusçuluk hareketinin ağır bastığı bu ayaklanmalarda liberalizm artık önemli bir zafer sağlamıştır. 19. yüzyılın ortalarında anayasal rejimler artık normal bir siyasi düzen

⁵⁹⁴ Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi bu konuda yayınlanmış ilk bildiri değildir. Fransızların Amerikan özgürlük belgelerinden yararlandığı bilinen bir gerçekliktir. Fakat bu bildirinin kaleme alınışındaki ustalık ve dil, etkili ifade gücü, üslubun daha berrak, daha çekici oluşu ve genel olarak, kullanılan formüllerin daha evrensel nitelik taşıması onun ondan daha geniş alana yayılmasını sağlamıştır. Bkz: Akın, İ., 1993, s. 298. Kapani, M., 1993, s. 46.

⁵⁹⁵ Armaoğlu, F., 2003, s. XIX.

⁵⁹⁶ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 5-7.

⁵⁹⁷ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 7.

haline gelmiş ve Avrupa’da liberal anayasalar meydana gelmeye başlamıştır.⁵⁹⁸ 1830’lara gelindiğinde ABD, Fransa ve Latin Amerika ülkeleri ve birkaç Avrupa ülkesinde yazılı anayasa bulunmaktaydı. 1830’da Belçika ve İsviçre yazılı anayasalarını kabul ettiler. Belçika Anayasası meşru monarşi, İsviçre Anayasası ise konfederatif demokratik cumhuriyet rejimini benimsediler. 1848’de ve ona yakın dönemde Danimarka, Hollanda, Pyemont, Prusya, Güney Alman devletleri, Avusturya, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan ve yüzyılın sonunda Japonya Anayasalarını kabul ettiler.⁵⁹⁹

2. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Siyasi Rejimlerin Oluşumu ve Anayasal Gelişmeler

33 devletin katıldığı Birinci Dünya Savaşı Avrupa’nın siyasi haritasında önemli değişikliklerle sonuçlandı. Savaş sonrası Avrupa’da bir dizi yeni devletler ortaya çıktı. 1918-1919’da bu devletlerin anayasalarının hazırlanması üzerinde büyük bir düşünsel çaba harcandı. Müttefik liderleri, özellikle de Başkan Wilson’un görüşü, geleceğin Avrupa’sında barışın ve istikrarın en iyi biçimde demokrasinin yayılması ile korunacağı yönündeydi. Sonuçta, genel oy hakkını, oransal temsili, önemli konularda referandum koşulunu ve başkanın seçimle başa gelmesini içeren Batı demokratik düşüncesini en gelişmiş özellikleri yeni rejimlerde kutsal değer olarak kabul edildi.⁶⁰⁰ Fakat bu yaklaşım belli nedenler yüzünden kendini doğrultamadı. Nitekim iki dünya savaşı arasındaki dönemde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin hiçbirinde (Çekoslovakya dışında) demokratik rejimler oturtulamadı. Yeni anayasaların doğru dürüst işlememesinin başlıca nedenlerinden biri söz konusu devletlerin kendi kendini yönetme deneyimlerinden yoksun olmaları idi. Bu ülkelerden “Üçüncü Fransa Cumhuriyetinin deneyimli siyasetçilerini şaşırtan tarzda bir anayasanın bile işler hale gelmesini beklemek aşırı bir iyimserliktir.” Bunun yanı sıra, “ırksal yapılarında heterojen olan yeni devletler politikaya karşı duruşlarında bölgesel bir tutum almaya mecbur kaldılar.” Bu da siyasi partiler arasındaki rekabetin nefrete açık bir faaliyete dönüşmesine neden oldu. Nihayet 1929 öncesinde

⁵⁹⁸ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 7-9.

⁵⁹⁹ Черниловский, З.М., **Всеобщая история государства и права**, Москва, 1996, с. 374-379.
http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Chernil/3_28a.php

⁶⁰⁰ Lee, S.J., **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980**, 2004, s. 179.

ve sonrasında dünyada baş gösteren ekonomik kriz ve iktisadi sorunların baskısı Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde otoriter rejimlerin yükselişini hızlandırdı.⁶⁰¹

2.1. Polonya

2.1.1. Siyasi Rejimin Oluşumu

Polonya'nın bölünmesinde yer alan üç devletten Almanya ve Prusya'nın savaşta yenilmesi, Rusya'da ise Bolşeviklerin iktidara gelmesi Polonya'nın bağımsızlık yolunu açtı. Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yenilmesi Polonya topraklarının bir araya getirilmesi fırsatını doğururken, Sovyet hükümetinin 29 Ağustos 1918'de imzaladığı kararname Rusya'nın Polonya'nın bölünmesine dair adaletsiz anlaşmayı feshetti. Bu Polonya'nın tanınması anlamına geliyordu.⁶⁰²

7 Kasım 1918'de İ.Daşinski'nin başkanlığında Lyublin'de bir Geçici Halk Hükümeti oluşturuldu. Hükümetin yayınladığı Manifestoda Polonya Halk Cumhuriyetinin yarandığı, ileri tarihte Seyimde büyük toprak mülkiyetinin kaldırılacağı ve sanayinin bazı alanlarının millileştirileceği ilan edildi.

11 Kasımda Naip Konseyi⁶⁰³ Polonya ordusunu yönetim yetkisini, 14 Kasımda ise tüm iktidarı Pilsudski'ye devretti. Pilsudski'nin baskısıyla Geçici Halk Hükümeti kendi kendini feshetti. 22 Kasımda çıkarılan kararnameyle Pilsudski "Geçici Devlet Başkanı" ilan edildi. Devlet Başkanına hükümeti dağıtma yetkisi de tanındı. 28 Kasım 1918'de Kurucu Meclise seçimler hakkında kanun kabul edildi. 1919 Paris Konferansı Polonya'nın bağımsızlığını ilan tanıdı.

26 Ocak 1919'da genel, eşit ve doğrudan seçim ilkeleri doğrultusunda ve gizli oylamaya dayalı seçim yapıldı. 20 Şubat 1919'da Küçük Anayasa kabul edildi ve Mart 1921'e kadar yürürlükte kaldı. 17 Mart 1921'de ise Polonya parlamenter cumhuriyet ilan edildi.

Genel olarak ülkede siyasi istikrarsızlık hakimdi. Sadece 1922-1925 yıllarında 8 hükümet değişmiştir. Artan işçi gösterileri, ekonomik istikrarsızlık ve

⁶⁰¹ Lee, S.J., *Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980*, 2004, s. 179.

⁶⁰² Bkz: Черниловский, З.М., 1996, с. 429.

http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Chernil/4_29c.php

⁶⁰³ Alman ve Avusturya yönetimi tarafından Eylül 1917'de oluşturulmuştur.

uluslararası durumun gittikçe kötüleşmesi gerginliği daha da artırdı. Böyle bir toplumsal hoşnutsuzluk ortamında Pilsudki ve taraftarları bir hükümet darbesi yaptı. Hükümet güçleriyle Pisudski'yi destekleyen silahlı birlikler arasında çatışma çıktı. Mayısın 14'ünde hükümet istifaya gitti.⁶⁰⁴

2.1.2. 1791 ve 1921 Anayasaları

1791 Anayasası

Mayıs 1791 yılında Hükümet Kanunu veya Tüzüğü⁶⁰⁵ adlanan Polonya-Litvanya Devleti Anayasası kabul edildi. Bu Anayasa aynı zamanda Avrupa'da ilk anayasa olması bakımından da önemlidir.

İlk Polonya Anayasası, “yurttaş” ve “halk” terimlerini kullanmasına rağmen, yurttaşların hak eşitliğini öngörmemekteydi. Anayasada öngörülen bazı düzenlemeler devletin cumhuriyet rejimi kıstaslarına uyumunu kuşku altına sokuyordu. Örneğin, Anayasada zadegan ve toprak ağaları için belli ayrıcalıklar öngörülmüş, diğer inanç mensuplarına oranla Katoliklerin üstünlüğü sağlanmıştır. Kuvvetler ayrılığı öngörülse de, iki kamaralı Seym (Sejm) yüksek devlet erkleri arasında daha ağırlıklı konuma sahiptir. Kral unvanı devletin ve yürütmenin başıydı.

1791 Anayasasının kabulünden iki yıl sonra Rusya'ya güvenen bir kısım feodal Temmuz 1793'te ayaklanarak Grodno'da yeni Seym oluşturdular. Bu Seym 23 Kasım 1793'te yeni Anayasa kabul etti. Grodno Anayasası devletin başına yine Seymin Devamlı Konseyini koyarken, Mayıs Anayasasıyla feodaliteden alınmış ayrıcalıkları yeniden yürürlüğe koydu. 1795'te Polonya üçüncü kez Prusya, Avusturya ve Rusya tarafından taksim edildikten sonra 123 senelik bir dönem için bağımsızlığına son verildi.

1921 Anayasası

1921 Anayasası yasamanın yürütme üzerinde üstünlüğünü ve yargı bağımsızlığını öngörüyordu.⁶⁰⁶ Polonya “demokratik cumhuriyetinin” yasama organı

⁶⁰⁴ «Польша», *Энциклопедия кругосвет*,
<http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006386/1006386a14.htm>

⁶⁰⁵ Burada Hükümet derken yüksek devlet erki kastedilmektedir.

genel, eşit ve gizli oylamayla seçilen Seym (444 milletvekili) ve Senato (111 senatör) adlandırılan iki kamaradan oluşurdu. Seçme hakkı için 21 yaş, Senatoya seçim hakkı için ise 30 yaş sınırı getirilmiştir. Aşağı kamara olan Seym tarafından kabul edilen kararlar Senatonun onayına tabiydi. Senato veto hakkına da sahipti. Veto edilen yasa tasarısı nitelikli çoğunluk kullanmakla Seym tarafından yeniden kabul edilebilirdi. Yürütme erki Cumhurbaşkanı ve hükümet (Bakanlar Konseyi) tarafından kullanılırdı. Cumhurbaşkanının çıkaracağı düzenlemelerin altında Başbakanın ve ilgili bakanın imzası olacaktı. Polonya Anayasasında Cumhurbaşkanına tanınan yetkiler Weymar Anayasasının ve Çekoslovak Anayasasının tanıdığı yetkilerden daha azdır. Bunun nedeni halkçı demokratların (endekler) muhtemel Cumhurbaşkanı adayı Pilsudski'ye güvenmemelerinden kaynaklanırdı. Cumhurbaşkanı Başbakanı atama, dış politikayı yürütme, kararname çıkarma vs. gibi yetkilere sahiptir. Önemli uluslararası anlaşmaların imzalanması, barış ve savaş kararlarının alınması Seymin onayına tabiydi. Cumhurbaşkanı savaş döneminde orduyu yönetemezdi. Hükümet Seym karşısında siyasi sorumluluk taşıyordu. Bakanlar Başbakanının önerisiyle Cumhurbaşkanı tarafından atanıyordu. Anayasa ve yasaların ihlali durumunda Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu üyeleri Devlet Mahkemesi karşısında anayasal sorumluluk taşırdılar. Mali-idari faaliyetlerin yasalara uygunluğu Yüksek Denetim Kamarası tarafından yapılıyordu. Anayasa'da seçim hakkı, basın, toplanma, örgütlenme, yasa önünde eşitlik vs. gibi siyasi haklar ve özgürlükler yer almış, ulusların eşitliği tanınmış, "emek cumhuriyetin esas zenginliği" ilan edilmiştir. Çalışma günü 8 saate indirilmiş, iş güvencesi, sosyal güvence, analığın korunması, devlet okullarında parasız eğitim gibi haklar güvence altına alınmıştır.

Pilsudski'yi iktidara getiren 1926 darbesinden sonra Anayasaya değişiklikler yapıldı. Yürütme erki, özellikle Cumhurbaşkanının yetkilerinin genişletilmesi hesabına güçlendirildi. Cumhurbaşkanı Bakanlar Kurulunun önerisiyle parlamentoyu feshetme yetkisine sahipti. Acil durumlarda yasa gücüne sahip kararnameler çıkarabilirdi. Pilsudski'nin emriyle yapılan 23 Nisan 1935 Anayasası demokratik sisteme son verdi. Kurulan askeri diktatörlük rejimi Polonya siyasi literatüründe geçtiği gibi "otoriterizm" veya "sezarizm" idi. Yeni Anayasa parlamentonun rolü

⁶⁰⁶ Bkz: Страшун, Б.А., «Конституция Польши (Республики Польши) от 2 апреля 1997 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864857.htm. Черниловский, З.М., 1996, с. 429. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Chernil/4_29c.php

küçültülmüş, yurttaşların hak ve özgürlüklerini sınırlarken, devlet erkini Cumhurbaşkanının elinde biriktirmişti.⁶⁰⁷

2.2. Çekoslovakya

2.2.1. Siyasi Rejimin Oluşumu

Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun son saatlerinde Thomas Masaryk, Edouard Beneş ve Stefanik gibi Çek liderleri 18 Ekim 1918’de Paris’te Çekoslovak Milli Konseyini kurdular. Prag’daki milliyetçilerden Kramar da 28 Ekimde kansız ve başarılı bir ihtilalle Prag’da hakim olunca, Çekoslovakya’nın kurulması kolaylaştı. Prag ve Paris grupları arasında hiçbir çatışma olmadı ve Masaryk yeni Çekoslovak Devletin Cumhurbaşkanı, Kramar Başbakan ve Beneş Dışişleri Bakanı oldu. Masaryk 1935’de ölünce Cumhurbaşkanlığına Beneş getirildi. Çekoslovakya iki savaş arasındaki dönemde Avrupa’da demokrasiyi en mükemmel şekilde ve başarıyla uygulayan devletlerden biri oldu. Bunda, liderlerin olgunluğu, vatansever idaresi ve Çekoslovakya’nın bağımsızlık ve bütünlüğünü korumadaki samimi inançları rol oynamıştır.⁶⁰⁸

2.2.2. 1920 Anayasası

Çekoslovak Anayasası 1920 yılında kabul edildi.⁶⁰⁹ Anayasaya göre Çekoslovakya demokratik cumhuriyettir ve devletin başında seçimle gelen Cumhurbaşkanı durur. Ulusal Meclis adlanan parlamento iki kamaradan oluşur. Temsilciler Kamarası adlanan aşağı kamara 6 yıl, yukarı kamara Senato ise 8 yıl müddetine seçilir. Seçimler doğrudan ve gizli oylamayla yapılır. Parlamento sandalyeleri dar bölge usulüne göre dağıtılıyor. Aşağı kamara üyeliğine seçilmek için 30, Senato olmak için 45 yaş talep olunur.

⁶⁰⁷ *Historia ustroju i prava polskiero*, Warszawa, 1993, s. 50.

⁶⁰⁸ Armaoğlu, F., *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 180-181.

⁶⁰⁹ Bkz: Черниловский, З.М., 1996, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Chernil/4_29c.php

Senato, aşağı kamara tarafından kabul edilen yasaları 6 ay müddetine durdurabilir ve geri çevirebilir. Geri çevrilmiş yasa tasarısı aşağı kamarada yeniden oylanarak nitelikli çoğunlukla kabul edilebilir.

nemli yetkilerle donatılmış Cumhurbaşkanı yedi yıl müddetine her iki kamaranın nitelikli oy çoğunluğuyla seçilmiş olup kamaralar karşısında sorumsuzdu. Cumhurbaşkanı devleti dış ilişkilerde temsil eder, uluslararası sözleşmeleri imzalar ve onaylar (parlamentonun onayı ile), sıkıyönetim ilan eder, Ulusal Meclisin müddetini uzadır ve feshedebilir, bakanları atar ve görevden alabilir. O, Silahlı Kuvvetlerinin yüksek komutandır. Cumhurbaşkanı da Senato gibi kayd-ı ihtirazi ile veto hakkına sahipti.

Anayasa Cumhurbaşkanına hükümetin aldığı kararlara doğrudan müdahale hakkı tanıyordu. O, bakanlardan yazılı rapor talebinde bulunabilir, hükümetin toplantılarına katılabilme ve toplantıları yönetebilme hakkına da sahipti. Böylece yürütme organı olan hükümet hem parlamento, hem de Cumhurbaşkanı karşısında sorumluydu.

Devlet erkinin diğer önemli organı da Anayasa Mahkemesidir. AYM yasaların ve hükümet kararlarının Anayasaya uygunluğuunu denetleme yetkisine sahipti.

Anayasada geniş yelpazeli bir “yurttaş hakları” sistemi yer almaktaydı. Hakların yanı sıra sınırlamalarla da hükme bağlanmıştı. Örneğin, demokratik özgürlükler “savaş durumunda veya ülke içinde ... toplumsal istikrar ve düzen için tehdit oluşturan olaylar baş gösterdiği zaman” sınırlanabiliyordu.

2.3. Yugoslavya

2.3.1. Siyasi Rejimin Oluşumu

Osmanlı ve Rusya arasında bağlanmış 19 şubat 1878 San-Stefan Barış Anlaşması sonucunda Sırp prensliği ve Karadağ bağımsız devletler oldu. 1882’de

Sırbistan kendisini Krallık ilan etti. 1888 tarihinde kabul edilmiş Anayasa ülkenin yönetim biçimini parlamenter monarşi olarak belirledi.⁶¹⁰

1901 yılında Sırbistan'ın yeni Anayasası kabul edildi. Anayasaya göre yasama organı iki meclisten (Skupşina ve Senato) oluşurdu. Skupşina, 1903 yılında 1888 Anayasasını bazı değişikliklerle yeniden yürürlüğe koydu.

1912–1913 Balkan savaşlarında Sırbistan'ın yüzölçümü ve nüfusu tahminen 2 defa, Karadağ'ın yüzölçümü ise 1.5 defa artmıştı. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Karadağ kendi siyasi kurumlarını oluşturmaya başladı. Yüksek yasama meclisi Devlet Konseyi idi. 1910 yılında Karadağ Krallığı ilan edildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında 1918 Haziranında Sırbistan, Karadağ ve Avusturya-Macaristan'ın güney Slav eyaletleri temsilcileri Corfu Pakti'ni imzaladılar. Bu Paktle göre Kara-Georgeviç ailesinin hükümdarlığı altında bir birlik kurmaya karar verildi.⁶¹¹

29 Ekim 1918 yılında Hırvat parlamentosu (Sobor) Güney Slav topraklarının Avusturya-Macaristan'dan ayrıldığını ve Sloven, Hırvat ve Sırların bağımsız devletinin kurulması kararı aldı. Partilerin mutabakatı üzerine kurulmuş Hırvat Hükümeti (Halk Veçe)si ABD, İngiltere ve Fransa'ya müracaatta bulunurken, diğer taraftan da ordusu, kolluk kuvvetleri ve polisi olan Sırbistan ile birlik arayışı içine girdi. Kasım 1918 yılında Karadağ ve Voedodina Skupşinaları (Halk Meclisleri) Sırbistan'a birleşmek konusunda karar aldılar.⁶¹²

1 Aralık 1918 yılında Zagreb Veçesi'nin kararı doğrultusunda prens Aleksandr Kara-Grigorieviç Sırp, Hırvat ve Slovenlerden oluşan krallığın tesisini ilan etti. 12 milyonluk nüfusu kapsayan yeni devlet Sırbistan, Karadağ, aynı zamanda Habsburglar yönetiminden kurtulmuş Hırvatistan, Slovenya, Bosna, Hersek ve Voevodinadan oluşurdu. Geçici Hükümet siyasi partilerin mutabakatıyla oluşturuldu. Bazı bakanlıklar sosyal demokratlara verildi.

Fakat kuruluşundan itibaren Hırvatlar ve Sırlar arasındaki geçimsizlik bir türlü çözülemedi. Hırvatların federal sistem talebi üzerine kendi parlamentolarını

⁶¹⁰ Шрам, В.П., «Конституция Югославии (Союзной Республики Югославия) от 27 апреля 1992 г.», (Вводная статья) http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864921.htm

⁶¹¹ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 182.

⁶¹² Черниловский, З.М., 1996, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Chernil/3_24c.php

kurmaları bu tartışmayı doruğa çıkardı. Bu durumda Kral Aleksandr 1929'dan itibaren parlamentoyu feshederek diktatörlük rejimine başladı.⁶¹³ 1921 Anayasası yürürlükten kaldırıldı. Ekim 1929'da ülkenin adı Yugoslavya Krallığı olarak değiştirildi. Ülkenin idari taksimatı da değiştirilerek 33 jupanlık yerine 9 banovine oluşturuldu. Banovinler Sırpların daha ağırlıklı olmasını sağlayacak şekilde oluşturuldu.⁶¹⁴

1935-1939 Şubat arasında Yugoslavya Sırp, Slovenler ve Bosna Müslümanlarının meydana getirdiği ve Dr. Milan Stoyadinoviç'in lider olduğu Yugoslav Radikal Birliği Partisinin diktatörlüğü altında yaşadı. Dr. Vlasko Maçek'in liderliğindeki Hırvat Köylü Partisinin kuvvetlenmesiyle Stoyadinoviç istifa etti ve 1939 Ağustosunda Hırvatlar kültürel ve ekonomik alanlarda geniş bir özerklik elde ettiler.⁶¹⁵

2.3.2. 1921 Anayasası (Vidovdan Anayasası)

1921'de seçilmiş Kurucu Meclis 28 Haziran 1921 tarihinde 419 oydan 223 oyla Vidovdan Anayasası adlanan yeni Anayasayı kabul etti.⁶¹⁶ Vidovdan Anayasası Sırp şoven burjuvazinin diktatörlüğünü, merkezleştirilmeyi ve üniterliği güçlendirdi. Anayasayla ülke 33 eyalete ayrıldı. Eyaletlerin başı olan yetkililer Kral tarafından atanıyordu.⁶¹⁷

Kral hükümeti oluşturur ve kendi iradesiyle feshedebilirdi. Ordu Kralın yönetimindeydi ve o, olağanüstü hal ilan etme hakkına sahipti.

Skupşına tek kamaralıydı. Skupşına Hükümetin istifasını isteme hakkına sahipken, kendisi Kral tarafından dağıtılabiliyordu.

⁶¹³ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 183.

⁶¹⁴ Илпam, B.П., http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864921.htm

⁶¹⁵ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 183.

⁶¹⁶ Anayasa Kutsal Vitta gununde kabul edildiği için Vidovdan Anayasası adlandırılırdı. Bu günde 1489'da Kosova Meydan Savaşında Sırp Osmanlılara yenilmişler. Vidovdan Anayasasının o günde kabul edilmesi sembolik olarak Yugoslav halklarının ulusal azametlerinin yeniden yükselişi anlamını taşıyordu.

⁶¹⁷ Илпam, B.П., http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864921.htm

Anayasada emeğin devlet tarafından güvence altına alınması, kadınların ve ergenlik yaşına ulaşmamışların korunması vs. gibi sosyal ve ekonomik haklar yer almıştır.

Anayasada yer alan hak ve özgürlüklere ilişkin sınırlama rejimi onları kullanılmaz hale getiriyordu. Örneğin, basın özgürlüğüne getirilen sınırlamaya göre, “anayasal düzeni veya ülke kanunlarını zor kullanarak değişme, kamu ahlakına ağır saldırıda bulunma çağırışları yapan” basın organları yasaklanacaktı. Anayasada basın suçuna göre sorumluluk taşıyan kişiler; yazar, editör, yayıncı, mülkiyet sahibi, yayımcı olarak belirtilmişti.

Fakat Anayasa kral yönetimini memnun edemedi. 1929 yılında kral Aleksandr darbe yaparak parlamento rejimini ortadan kaldırdı.

2.4. Macaristan

2.4.1. Macaristan Sovyet Cumhuriyeti ve 1919 Anayasası

1919 yılında Macaristan Başbakanı müttefiklerin baskısı ile Transivanya’yı Romenlerin işgaline bırakarak istifa etti. Bolşeviklerin de kışkırtmasıyla duruma işçi ve asker Sovyetleri hakim oldu. Lenin ve Kerenski’nin yakın arkadaşı Macar komünistlerinden Béla Kun Macaristan’ı bir Sovyet Cumhuriyeti olarak ilan etti.⁶¹⁸ Öncelikle Macarlar gönüllülük ilkesine dayalı ve proleterlerden oluşan bir Kızıl Ordu ve karşı devrimcilere karşı mücadele amacıyla kızıl muhafaza kurmağa giriştiler. Eski mahkemelerin yerini ise devrimci mahkemeler aldı. 27–28 Martta ise sanayi ve bankların millileştirilmesine karar verildi. Devlete geçen işletmelerdeki işçi sayısı 20 binden fazlaydı. İşletmeler burada oluşturulmuş fabrika komitelerinin denetimindeki komiserler tarafından yönetiliyordu. Devrim hükümeti işçilerinin maaşlarına %25’e kadar zam yapılması, kadın ve erkek çalışanlar arasında eşit maaş sisteminin uygulanması, memurlarının maaşlarının işçilerinin ortalama maaşlarının üzerinde olamayacağı konusunda kararlar aldı. 100 bin işçiyi ise burjuvazilerin evine yerleştirdi. Kilise devletten ayrıldı ve zenginlerin saraylarında çocuk bakım evleri oluşturuldu. Parasız eğitim hakkı tanındı. 3 Nisan 1919’da ise büyük toprak

⁶¹⁸ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 179.

sahiplerinin toprakları devletleştirildi.⁶¹⁹ Haziran 1919 tarihinde toplanmış Tüm-Macar Sovyetler Kongresi 23 Haziran 1919 tarihli Macar Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetinin Anayasasını kabul etti.⁶²⁰ Yüksek Sovyet tarafından kabul edilen Anayasa RSFSC'nin 1918 Anayasasından örnek alınarak hazırlanmıştı. Ülkedeki en yüksek devlet erki Yüksek Sovyet Kongresi idi. Kongreler arası dönemde ülke Merkez Yürütme Kurulu (MYK) tarafından yönetiliyordu. Adlanan hükümet MYK tarafından oluşturulurdu. Seçim hakkı 18 yaşına ulaşmış emekçilere tanınıyordu. Sömürgeci sınıfının seçim hakkı yoktu. Anayasada halkların eşitliği, çalışma hakkı, emekçiler için demokrasi vs. hak ve özgürlükler belirtilmiştir.

2.4.2. Revizyonist Rejimin Kurulması

1919 Kasımında Macar asilleri devrim karşıtı harekete geçtiler ve Amiral Horthy Budapeşte'ye girerek komünist rejimi tasfiye etti. İki savaş arasındaki dönemde Macaristan en hararetli revizyonist devletlerden biri oldu. Bu nedenledir ki, 1920 yılında Macaristan Krallık rejimini ilan etti. Amiral Horthy Naib unvanını aldı. Kont Bethlen ise Başbakan oldu ve 1931'e kadar bu görevde kaldı. Macaristan'daki Horthy-Bethlen rejimi bir diktatörlük rejimi idi. 1932 yılında General Gömbös Başbakan oldu. Gömbös zamanında Macaristan Faşist Partisi iç politika hayatında hakim oldu.⁶²¹ İki kamaralı parlamentoda sadece kapitalistler ve büyük toprak sahipleri bulunuyordu. Yukarı kamaranın ekseriyeti Naip tarafından atanırdı. Ülke nüfusunun sadece % 25-30'u oy hakkına sahipti.⁶²²

2.5. Bulgaristan

2.5.1. Siyasi Rejimin Oluşumu

19 Şubat 1878 San-Stefan Barış Anlaşmasıyla Bulgarlara özerklik tanındıysa

⁶¹⁹ Черниловский, З.М., 1996, с. 429, 426 vd.

http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Chernil/4_29b.php

⁶²⁰ Златопольский Д.Л., «Конституция Венгрии (Венгерской Республики) от 18 августа 1949 г.», Вводная статья http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864883.htm. Kapsamlı bilgi için bkz: Златопольский Д.Л., Государственный строй Венгерской Народной Республики, Москва, 1951, с. 4-16.

⁶²¹ Армаоğlu, F., 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 180.

⁶²² Черниловский, З.М., 1996, с. 429, 426 vd.

http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Chernil/4_29b.php

da Balkanlarda bağımsız devlet oluşumlarını istemeyen İngiltere, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın tekidiyle anlaşma yeniden gözden geçirildi ve Bulgaristan üç parçaya bölündü. Makedonya ve Frakya Osmanlıya iade edilirken Bulgaristan'ın güneyi (Doğu Rumeli) yine Osmanlı sınırları içinde özerklik statüsü aldı. Kuzey Bulgaristan'da ise Osmanlıya bağımlı olan Bulgar Knezliği oluşturuldu. 5 Ekim 1908'de Bulgar Knezliği Çarlığa dönüştürüldü.⁶²³ 1919 yılında Bulgaristan'da Aleksandr Stambuliski'nin Çifçi Partisi iktidara geldi ve 1923 yılına kadar iktidarda kaldı. Stambilski geniş bir toprak reformu yaptı ve hatta krallığın topraklarını da köylüye dağıttı. Enternasyonal düşünceli Stambulski⁶²⁴ 1923 yılında yapılan bir hükümet darbesiyle düşürüldü ve birkaç gün sonra öldürüldü. Stambulski'den sonra bu görev 1926 yılına dek Çankov, bundan sonra da Makedon Komünist liderlerinden Andrey Liapçev tarafından yürütüldü. 1935 yılında Kral Boris monarşik diktatörlüğünü kurdu.⁶²⁵

2.5.2. Tırnova Anayasası (1879)

1879'da Kurucu Meclis organik yasanın görüşülmesi için Tırnova'da toplandı ve "Tırnova" Anayasasını kabul etti.⁶²⁶ Anayasa meşru monarşi sistemi öngörüyordu. Anayasaya göre, yürütmenin başı Knez (1908'den Çar)di. Bakanlar Çar tarafından atanır ve görevden alınır. Çar'ın kişiliği kutsal ve dokunulmazdı. Anayasaya göre hiçbir yasa Çar tarafından onaylanmadan ve yayınlanmadan yürürlüğe giremez. Yürütme erki de Çara ait iken yargı erki de onun adına hareket eder. Çarın af etme yetkisi vardı. O, dış ilişkilerde devleti temsil eder yabancı devletlerle hükümet adına anlaşmalar imzalar.

⁶²³ Черниловский, З.М., 1996, с. 326 vd.,.

http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Chernil/4_29b.php

⁶²⁴ Stambulski Polonya, Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya'nın çiftçi partilerinin katılımıyla bir Yeşil Enternasyonel kurmuştu. Buna paralele olarak bir de güney Slavları federasyonunu kurmak istiyordu. Yugoslavya ile ilişkilerin iyi tutulması Bulgarların ve 300.000 bin Makedon göçmenin itirazına neden olmuştur. Bu itiraza bazı politikacılar ve askerler de katılınca 1923 Haziranda hükümet darbesi gerçekleştirildi. Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 186.

⁶²⁵ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 186.

⁶²⁶ Ковачев, Д.А., «Конституция Болгарии (Республики Болгарии) от 12 июля 1991 г.», (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864875.htm. Черниловский З.М., 1996, с. 326 vd.,. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Chernil/4_29b.php. Tırnova Anayasasının metni: **История на Българската държава и право**, Извори, 1878-1944, (Съставители: П.Петров, Г.Петрова), Том 2, Издателство Албатрос, 1998, с. 39-55.

Yasama Meclisi “halk temsilcileri”nden oluşacaktı. Anayasada iki türlü Halk Meclisi öngörülmüştü: Büyük Meclis ve Olağan Meclis. Her iki meclis tek kamaralıydı. Büyük Halk Meclisinin üye sayısı diğer meclisin üye sayısından iki defa fazlaydı ve genelde Anayasa değişikliği konularını görüşmek için toplanır. Seçme ve seçilme (aşağı yaş sınırı 30 olup okuryazarlık şartı ile) sadece erkeklerle aittir. Çar, en geç iki ay içinde yeniden seçim yapılması şartıyla Halk Meclisini feshedebilir. Halk Meclisinde kabul edilen kanunlar Çar tarafından onaylanır. Çar Halk Meclisine rapor etmeden yabancı devletlerle anlaşma imzalayabilir. Hükümet belli durumlarda sıkıyönetim uygulayabilir ve bu durumlarda askeri mahkemeler faaliyete başlıyor.

Halk Meclisi Çarın ve sarayın maddi gereksinimlerini belirliyor. Anayasaya göre, devletin malvarlığı gerek Çar, gerekse aile bireyleri tarafından kişisel amaçlarla kullanılamaz. Önceden Halk Meclisi tarafından görüşülmemiş ve kabul edilmemiş hiçbir kanun yayınlanamaz, ilave edilemez, değiştirilemez ve ortadan kaldırılamaz. Yasalarla ilgili yorumları sadece yasama organı yapabilir. Ülkedeki iç ve dış tehdit nedeniyle Halk Meclisi toplanamadıkta Çar tarafından verilmiş yasa hükmünde kararnameler ve emirlerin daha sonra toplanacak Halk Meclisinin ilk toplantıda tarafından onaylanması gerekiyor. Bütçe yasası sadece Halk Meclisi tarafından çıkarılabiliyor. Vergiler ve resimler sadece Halk Meclisinin onayıyla belirlenir. Her hangi yasanın çıkarılması zamanı Anayasanın öngördüğü hükümlere uyulup uyulmaması konusunu sadece Halk Meclisi çözebilir. Anayasada yurttaşların hak eşitliği, mülkiyet, konut ve kişisel dokunulmazlığı, toplantı, dermek kurma, basın özgürlüğü tanınmıştır. Anayasaya göre mülkiyet hakkı dokunulmazdır, tüm yurttaşlar kanun önünde eşittirler. Toplumun zümrelere ayrılmasına müsaade edilemez, san ve diğer ayırıcı unvanlar bulundurulamaz. İnsan ticareti yasaklanmıştır. Her hangi cins, inanç ve etnik kimliğe mensup olan köle Bulgar ülkesine girdiği andan özgür bireydir. “Polis kuralları” ve “devlet ve toplum düzeni, din ve iyi ahlak” çıkarları doğrultusunda özgürlüklerin sınırlanması rejimi öngörülmüştü.

Kurucu Meclis Prusya ordusunda görev yapan Aleksandr Battenberg’i monark olarak seçti. 1881 yılında Rusya’da Çar II. Aleksandr’ın bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra Aleksandr Battenberg darbe yaptı. Ülkede baskıcı askeri-monarşi rejimi kuruldu. Liberal partiye karşı şiddet uygulanmaya başladı. Battenberg

Batı ülkelerinin kışkırtmasıyla Rusya karşıtı bir politika izliyordu. Buna göre de 1866 yılında Rusya'nın baskısı ile tahttan indirildi ve yerine milliyetçe Alman ve Katolik olan Prens Ferdinand Koburski geçti. 1893'te ve 1911 yılında Tırnova Anayasasına yapılan bazı değişiklikler Çar iktidarını daha da güçlendirdi.

2.6. Romanya

2.6.1. Siyasi Rejimin Oluşumu

Birinci Dünya Savaşı sonrası ilk yıllarda Romanya'da Julius Maniu'nun Köylü Partisi iktidardaydı ve bu dönemde toprak reformu yapılarak köylüye toprak dağıtıldı. 1922 yılında Gratiani kardeşlerinin liderliğinde bulunan Liberal Parti iktidara geldi ve 1928 yılına dek yönetimde kaldı. 1928–30 yılları arası yine ülkeyi Maniu'nun Köylü Partisi yönetti. Kral Ferdinand öldükten sonra 1930 yılında yerine oğlu II. Carol hükümdar oldu. 1930'larda Romanya demokratik gerileme dönemine girdi. Bazı kişisel davranışları nedeniyle halkın hoşnutsuzluğu artınca, Codreanu'nun liderliğini yaptığı faşist "Demir Muhafızlar" teşkilatına dayanarak monarşik diktatörlük yoluna gitti. Fakat bu örgüt belli bir süre sonra kendisi için tehlike oluşturmağa başladı.⁶²⁷

1937'de yapılan seçimler istikrarlı bir hükümet kurmak için yeterli olmadı.⁶²⁸ Aslında böyle bir sonuç II. Carol'un işine gelmekteydi. Zayıf ve bölünmüş bir hükümetle çalışmak kendi diktatörlüğünü kurmak için bulunmaz bir ortamdı. 11 Şubat 1938'de Kral Carol diktatörce yönetime başlayacak olan hükümeti kurdu. 1923 Anayasası yürürlükten kaldırıldı ve parlamenter yönetime son verildi. 30 Mart 1938'de siyasi partiler kapatıldı. Demir Muhafızların liderleri tutuklandılar ve uzun müddetli hapis cezalarına çarptırıldılar.⁶²⁹ Savaşın sonlarına doğru Romanya Almanya'ya karşı koalisyonda yer aldı.

⁶²⁷ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 179.

⁶²⁸ Seçimlerin oy dağılımı şöyle idi: Liberal Parti % 35.9, %20.4, %15.58, Demir Muhafızlar, %9.2 Ulusal Hristiyan Partisi. Watts L.L., **Romanian Cassandra**, Columbia University Press, 1993, p. 149-150, naklen, Kaplan, 2003, s. 49.

⁶²⁹ Kaplan 2003, s. 49.

2.6.2. Anayasal Gelişmeler: 1866 (1923 değişiklikleriyle), 1938, 1940

Anayasaları

19 Haziran 1866 yılında Kurucu Meclis tarafından ilk defa Romanya tarihinde bir Anayasa kabul edildi ve Kral tarafından onaylanarak 1 Haziran 1866 yılında yürürlüğe kondu.⁶³⁰ Anayasa ruhunda büyük toprak ağaları ve genç burjuvazinin toplumsal mutabakatının izlerini taşıyordu. İki kamaralı parlamentonun aşağı meclisi olan Vekiller Meclisi önceleri dört, 1884 yılından üç gruptan oluşurdu (75, 70 ve 38 milletvekili). Milletvekilleri belli bir miktar vergi ödemek kabiliyetine sahip veya yıllık geliri en az 300 Lau olan köylü ve şehirliiler arasından seçiliyordu. Üst meclis Senato 110 senatörden oluşurdu. Bunlardan 60'ı büyük toprak sahipleri ve 50'si burjuvazi sınıfına mensup kişilerdi. Köylülerin ve zanaatçıların parlamentoda temsilcisi bulunmamaktaydı.

Anayasanın öngördüğü hükümet rejimi meşru monarşi idi. Anayasaya göre egemenlik kaynağını halktan alır (md. 31). Anayasada vatandaş hak ve özgürlüklerine ilişkin düzenlemeler yer almaktaydı. Sınıfsal ayrımcılık ortadan kaldırılmıştır (md. 10), devlet düzeni ve her türlü mülkiyet biçimi dokunulmazdır. (md. 19).

1917 yılına dek Anayasada değişiklikler yapılmadı. Fakat 1907 yılındaki ayaklanmalar, Şubat 1917 Rus devriminin etkisiyle halkın siyasi aktifliğinin yükseltmesi Mart 1917 yılında anayasal öneme haiz iki reformun gerçekleştirilmesine neden oldu. Bunlardan birincisi, seçimlerin genelliği ilkesinin kabul edilmesi ve söz konusu parlamentonun aşağı meclis kamaralarının kaldırılması oldu. İkincisi ise tarım reformu oldu.

1923 yılında Anayasada önemli değişiklikler yapıldı.⁶³¹ Romen burjuvazisinin diğer toplumsal kesimlerle mutabakatı yeni anayasaya yansımış durumdaydı. Anayasada ifade, yayın, dernek kurma özgürlüğü, genel seçim hakkı (kadınlar ve askerler hariç) gibi yeni vatandaş hak ve özgürlükleri yer almaktaydı.

⁶³⁰ Моисеенко М.Г., «Конституция Румынии от 21 ноября 1991 г.», (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864899.htm

⁶³¹ Romanya siyasi literatüründe 1923 değişiklikleri ülke tarihinin ikinci Anayasası olarak kabul edilmektedir. Prisca, N., **Drept constitutional**, Bucuresti, 1984. p. 56, naklen: Моисеенко, М.Г., «Конституция Румынии от 21 ноября 1991 г.», (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864899.htm

Senatonun bir kısmı seçimle oluşturulurken, bir kısmı görevi gereği atanıyordu. Mülkiyet hakkına bazı formel güvenceler getirilmiştir.

Şubat 1938 yılında yeni Anayasa kabul edildi. Yeni Anayasa ülkede kralın diktatörlüğünü oluşturmuştu. Yürütme organına (kral ve hükümet) yasama yetkisi tanınmıştır. Milletvekilleri İtalya Faşist Anayasasındaki modeli esas alarak meclis kamaraları üzere seçilirdi. Kamaralar tarım, zanaat, sanayi ve ticaret alanlarını ve aydın kesimi temsil ediyor ve eşit sayıda seçiliyordu. Senatörlerin yarısı görevleri dolayısıyla seçilirken, yarısı da Kral tarafından atanırdı.

1938 Anayasası da formel olarak mülkiyet dokunulmazlığı, sınıfsal ve sosyal ayrıcalıkların kaldırıldığını beyan etmişti. Mevcut rejimin devrilmesine yönelik herhangi bir propaganda, başkalarına ait mülkiyetin yeniden dağıtılması veya benimsenmesi yasaklanmıştı.

1940 yılında yeni Anayasa yürürlüğe girdi. Anayasa General Antonesku'ya yasama yetkisi tanıyordu. Kuvvetler ayrılığı ortadan kaldırıldı, önceki hak ve özgürlükler lağvedildi. General Antonesku'nun rejimi 23 Ağustos 1944 yılında Sovyet ordularının Balkanlara hareketi sonucunda yıkıldı.

2.7. Arnavutluk

1912'de Arnavutlar Osmanlı idaresinden ayrılarak 20 Kasım'da bağımsızlıklarını ilan ettiler. Fakat yine de büyük devletlerin kontrolü altında kaldılar. Birinci Dünya Savaşı sırasında Arnavutluk topraklarının neredeyse tümü İtalyan, Yunan, Avusturya-Macaristan ve Sırp orduları tarafından işgal edildi. 1920 yılında Arnavut toprakları işgalden kurtarıldıktan sonra Ahmet Zogu'nun başkanlığında bir komprador rejim tesis edildi. 22 Ocak 1925'te Arnavutluk cumhuriyet ilan edilse de, diktatör Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu 1928 yılında kendisini "Arnavutların Kralı" ilan etti ve ülkede monarşik bir rejim kuruldu ve bu rejim 1 Aralık 1928 tarihli Anayasayla hükme bağlandı.⁶³²

⁶³² Пилипенко А.Н., «Конституция Албании (Республики Албании) от 21 октября 1998 г.», (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864865.htm

2.8. Baltık Cumhuriyetlerinde Siyasi Rejimler

Birinci Dünya Savaşında 1905 ilkbaharından itibaren, Almanlar tarafından işgal edilmeye başlayan Baltık bölgesi, 3 Mart 1917’de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşmasıyla Alman egemenliğine girdi. Alman saldırısı ve aynı zamanda Bolşevik Devrimini izleyen Rus çekilmesinden yararlanarak Baltık cumhuriyetleri bağımsızlıklarını talep etti.

2.8.1. Letonya Cumhuriyeti

Rusya’daki Şubat devriminden sonra, Leton milliyetçi akımları bir milli iktidarın çekirdeğini oluşturmağa çalıştılar. Rusya Geçici Hükümetinin karşı çıkmasına rağmen Güney Livonya’da özerk bir Yönetim Konseyi kuruldu. Eylül 1917’de Alman kuvvetleri tarafından Letonya’nın tümünün işgalinden itibaren gizli bir Leton Milli Komitesi özgürlük mücadelesini sürdürmeğe başladı.

Daha sonra bu komite Petersburg’da kurulmuş olan Göçmenler Konseyine birleşerek bir Milli Konsey oluşturdu. Milli Konsey (Nacional Padome) 18 Kasım 1918’de Letonya’nın bağımsızlığını ilan etti. Ülkenin yönetim biçimi demokratik cumhuriyet olacaktı.⁶³³

Temmuz 1919’da iktidar K.Ulmanis hükümetinin eline geçti. Geçici Hükümet 31 Aralık 1919’da Sovyet döneminden önceki yasaları yeniden yürürlüğe koydu Ocak 1920 yılında Letonya Sovyet hükümeti kendini feshetti. Yeni Anayasanın kabulüne kadar yürürlükte olmak kaydıyla 1 Haziran 1920 yılında 12 maddelik temel yasa hazırlandı. Temel yasa Kurucu Meclis ve Bakanlar Kurulu arasındaki ilişkilerin düzenlerken, temel yurttaş hakları da bu belgede yer aldı. Nisan 1920’de seçilmiş Kurucu Meclisin 27 Mayıs 1920 tarihli oturumunda Letonya’nın bağımsız demokratik cumhuriyet olduğu ve egemenlik hakkının sadece Letonya

⁶³³ Komünistler ve Almanlar hariç, değişik parti grupları temsil eden 39 delegeden oluşan Milli Konsey bir Siyasi Platform adlanan belgeyi beyan etti. Bu belgenin esas tezleri; Bir an önce Kurucu Meclisin çağırılması; bölünmez bir Letonya demokratik cumhuriyeti; Anayasa kurucuları toplanmadan önce ülkenin sosyal düzeninde her hangi bir değişiklik yapmama. V.N. Durdenevski’ye göre son tez işçi sınıfının ekseriyeti tarafından desteklenmedi ve “Letonya Cumhuriyetinin ilan edilmesinden bir ay sonra (18 Aralık) onun bir sosyalist cumhuriyetine dönüştüğüne tanık olduk.” Bu cumhuriyetin bağımsızlığı RSFSC tarafından 22 Aralık 1918 yılında tanınmıştır. Ю.Трещенкова, «Конституция Латвии (Латвийской Республики) от 15 февраля 1922 г.», (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864837.htm

halkına ait olduğuna ilişkin Bildiri kabul edildi. Eylül 1920 tarihinde Letonya Rusya ile barış anlaşması imzaladı. 22 Eylül 1921’de büyük devletler tanınan Letonya Milletler Cemiyetinin üyesi oldu. 15 Şubat 1922 yılında yeni Anayasa kabul edilerek 7 Kasım 1922’den yürürlüğe girdi.

Anayasanın son derece demokratik olmasına rağmen siyasi partilerin çokluğu yönetimi olumsuz yönde etkiledi ve sık sık iktidarın el değiştirmesine neden oldu. 1922–1934 yıllarında 18 defa hükümet değişti.⁶³⁴ Bunun yanı sıra Leton Nazi partisinin ülkeyi III. Reich’e bağlama tehdidi, Başbakan ve Köylü Partisi Başkanı Ulmanis’in 15 Mayıs 1934’te bir hükümet darbesi yapmasına yol açtı. Darbe sonucu parlamento askıya alındı ve diktatörlük kuruldu. Siyasi partiler dağıtıldı ve doğrudan başkanlık yönetimi uygulamaya kondu. Ulmanis’in kişisel diktatörlüğü Letonya’nın 1940 yılında Sovyetler tarafından işgaline kadar devam etmiştir.⁶³⁵

Alman-Sovyet Antlaşmasından sonra diğer Baltık cumhuriyetleri gibi Sovyetlerin etki alanına giren Letonya 16 Haziran 1940’da SSCB tarafından işgal edilerek⁶³⁶ 6 Temmuzda SSCB’ne bağlandı.⁶³⁷

Almanya’nın Sovyetlere saldırısı ve Baltık cumhuriyetlerinin işgali (1941–1944) ile Letonya’nın Sovyetleştirme süreci durduruldu. Bu dönemde Salapils’in toplama kamplarında 100 binden fazla insan öldürüldü. 1945 sonrası Sovyetleşme dönemi yeniden başlatıldı.⁶³⁸ 1940’ların sonuna doğru Letonya SSC’nin siyasi kurumları diğer Sovyet cumhuriyetlerindeki aynısı idi. Bu kurumlar Moskova’dan alınan talimat ve direktifleri yerine getirmekle görevliydi.⁶³⁹

⁶³⁴ Latvia, **The Europa World Year Book 2000**, Volume I, Europa Publications Limited 2000, s. 2217. Дербишайр Дж.Д., Дербишайр Я., 2004, с. 404.

⁶³⁵ Латвия, **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006306/1006306a1.htm>

⁶³⁶ 1941-1944 yılları arasında Letonya Alman orduları tarafından işgal edildi ve bu işgale 13 Ekim 1944’te son verildi. Bu tarihten itibaren Letonya diğer Baltık cumhuriyetleri ile birlikte bağımsızlığına kadar Sovyetler Birliği içinde varlığını sürdürmüştür.

⁶³⁷ Трещетенкова, Н. Ю., «Конституция Латвии (Латвийской Республики)», Вводная статья, http://constitution.garant.ru/DOC_3864837.htm

⁶³⁸ 1957 yılına dek “Orman Kardeşleri” adlı direniş grupları bu sürece karşı mücadele vermiştir.

⁶³⁹ Латвия, **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006306/1006306a1.htm>

2.8.2. Litvanya Cumhuriyeti

1795 yılında Rusya İmparatorluğuna bağlanana kadar Litvanya Polonya ile birlik içindeydi. 1915 yılında Birinci Dünya Savaşının başlarında Almanlar tarafından işgal edildi. Eylül 1917 yılında toplanmış Litvanya konferansında yeniden bağımsız bir Litvanya devletinin oluşturulması talebi ileri sürüldü ve Antanas Smetono başkanlığında bir Litvanya Konseyi (Tariba) oluşturuldu. 16 Şubat 1918 yılında Konsey Litvanya'nın bağımsızlığını ilan etti.⁶⁴⁰ Sovyet hükümetinin Litvanya-Belarus Sovyet Cumhuriyeti kurma girişimi⁶⁴¹ ve Polonya'nın Litvanya'yı kendine bağlamak kampanyası yeni cumhuriyeti bir hayli zorladı. Nihayet Sovyet orduları çekildikten Litvanya'da Kurucu Meclis seçimleri yapılabilirdi (Nisan 1920).⁶⁴²

Haziran 1920'de yapılan Moskova Anlaşması gereği Rusya Litvanya'nın bağımsızlığını tanıdı. Ağustos 1920 yılında kabul edilmiş ilk Litvanya Anayasası parlamenter demokrasiye dayalı bağımsız Litvanya devletinin kurulduğunu ilan etti. Fakat ülkedeki demokratik rejim çok fazla süremedi. Aralık 1926'da Antanas Smetona tarafından bir hükümet darbesi yapılarak otoriter rejim kuruldu. 1928 ve 1938 Anayasaları Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini önemli ölçüde genişletti. Cumhurbaşkanı iki aşamalı seçim usulüyle 7 yıl müddetine seçilirdi. O, yasaları ve bütçeyi onaylıyor, parlamentonun dönem toplantıları arasında yasa çıkarır, "istisnai durum" ilan edebilirdi.⁶⁴³

2.8.3. Estonya Cumhuriyeti

Şubat Devriminden sonra Rusya Geçici Hükümeti, Estonya Milli Meclisinin toplanması çağrısında bulundu. 1-14 Temmuz 1917'de toplanan Milli Meclis, silahlı

⁶⁴⁰ Bundan önce Tariba Haziran 1918 yılında Litvanya'yı "Alman İmparatorluğunun hamiliğindeki bir krallık" olduğunu ilan etmişti.

⁶⁴¹ Kasım 1918 yılında Valdemaros'un başkanlığında Litvanya'da burjuva hükümet kurulduğu zaman, buna paralel olarak 8 Aralıkta da komünistler tarafından Geçici İşçi-Köylü Hükümetinin kurulduğu ilan edildi. Hükümet 16 Aralık Manifestosu ile Litvanya'da Sovyet hakimiyetinin kurulduğunu ilan etmiştir. 27 Şubat 1919'da ise RSFSR sınırları içinde Litvanya-Belarus SSC (Litbel)'in kurulduğunu ilan etmiş ve bu durum Ağustos 1919 yılına dek devam etmiştir.

⁶⁴² Трещетникова, Н.Ю., «Конституция Литвы (Литовской Республики) от 25 октября 1992 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864839.htm

⁶⁴³ «Литвы», Энциклопедия кругосвет, <http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006310/1006310a6.htm>

kuvvetlerin kurulmasını ve bağımsızlık yolunu açmak amacıyla bir Kurucu Meclisin toplanmasını kararlaştırdı. Ancak Rusya’da gerçekleşen Ekim İhtilali bu kararın uygulanmasını geciktirdi. 3 Aralıkta yerel Sovyetler iktidarı ele geçirerek sıkıyönetim ilan edince Baltık baronları Alman hükümetine çağrıda bulunarak kendilerini bu durumdan kurtarma talebinde bulundular. Bu karışıklıktan yararlanan Estonya Milli Meclisi Estonya Cumhuriyetinin kurulduğunu ilan etti. Ancak iki gün sonra Tallin’i işgal eden Alman birlikleri bağımsızlık ilan eden hükümet üyelerini tutukladılar.

11 Kasımda Alman İmparatorluğunun yenilmesi, Estonya’nın bağımsızlığı için önemli bir ortam sağladı. Estonlar 28 Kasım 1918’de ülkeye giren Kızıl Ordu güçlerini ve ülkeyi henüz terk etmemiş Almanları püskürtmeyi başardılar. 2 Şubat 1920 tarihli Tartu Anlaşmasıyla Rusya Estonya’nın bağımsızlığını tanıdı.

Haziran 1920’de Kurucu Meclis toplantısında geçici bir Anayasa kabul edildi. Fakat değişen siyasi durum Anayasanın yürürlüğe girmesini engelledi. 15 Haziran 1920 yılında Kurucu Meclis yeni demokratik bir Anayasa kabul etti. Anayasa Cumhurbaşkansız özgün bir hükümet biçimi getirirdi. Başka ülkelerde Cumhurbaşkanının kullandığı yetkiler bu Anayasaya göre tek kamaralı Devlet Konseyi, Hükümet ve Devlet Amiri (Hükümet Başkanı) arasında dağıtılmıştır.^{644 645} Ocak 1921’de Batının büyük devletleri Estonya’nın bağımsızlığını tanıdı ve Estonya 1921’de Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul edildi.

1924 yılında Estonya Komünist Partisi Komintern Başkanı G. E. Zinovyev’in talimatıyla silahlı isyan başlattıysa da isyan hükümet güçlerince bastırıldı. 1930’larda dünya ekonomik krizi Estonya’da muhafazakar eğilimlerin güçlenmesine neden oldu. 1933’de yürürlükteki Anayasaya (1920) değişiklikler yapıldı.⁶⁴⁶ 12 Mart 1934 yılında gerçekleşen bir darbeye K.Pyats ve İ.Laydoner

⁶⁴⁴ 1920 ve 1933 anayasalarının kapsamlı analizi için bkz: Юханович, К.А., **Кризис Основного закона и усиление исполнительной власти в Конституции буржуазной Эстонии 1933 года**, Тарту, 1971.

⁶⁴⁵ Трещетенкова, Н.Ю., «Конституция Эстонии (Эстонской Республики) от 28 июня 1992 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864919.htm

⁶⁴⁶ Bu değişiklikler önemli boyutta olduğu için bazen söz konusu belge 1933 Anayasası diye geçmektedir. Трещетенкова, Н.Ю., «Конституция Эстонии (Эстонской Республики) от 28 июня 1992 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864919.htm

iktidara geldiler. Sonbaharda parlamento feshedildi ve faaliyette olan tüm partiler yasaklandı. Ülkede fiili bir diktatörlük rejimi kuruldu.

1937’de yeni bir Anayasa taslağı hazırlandı. Yeni Anayasa muhalefetten olan milletvekillerinin seçimine müsaade etmekteydi (Gerçi siyasi partilerin yasaklılığı devam etmekteydi). Yeni Anayasa 29 Eylül 1938 tarihinde kabul edildi. Bu Anayasa yürütme erkini güçlendirerek başkanlık sistemi ve iki kamaralı Meclis öngörürdü.

C. 18. YÜZYILDAN EKİM DEVRİMİNE KADAR RUSYA’DA SİYASİ REJİMLER

1. II. Yekaterina Dönemi

Rusya’da I. Petro’nun başlattığı reformlar II. Yekaterina tarafından devam ettirildi.⁶⁴⁷ 1762’de tahta oturan II. Yekaterina aslen Alman prensesi olup III. Petro ile evliliği sayesinde Rus Çariçesi oldu. Fransız aydınlanma felsefesinden etkilenen ve Batı’da “aydın monark” olarak tanınan II. Yekaterina, Rusya’da tam bir istibdat yönetimi kurdu.⁶⁴⁸ Yekaterina döneminde de Rusya’nın yayılcılık politikası tam hızıyla devam etti. 1768–1774 Osmanlı-Rus savaşı sonunda 1774’de imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla Rus Çarlığı Kırım’ı ele geçirdi,⁶⁴⁹ Polonya’nın paylaşılması neticesinde Litvanya’ya, Beyaz Rusya’ya ve Ukrayna’nın batısına sahip oldu.

II. Yekaterina’nın siyasi ve idari reformları mutlakıyet rejimin güçlenmesine hizmet ediyordu.⁶⁵⁰ O, 1763’te Senato’nun yasamayla ilgili yetkilerini elinden aldı ve bu organ sadece yürütmeyi kontrol eden ve yüksek yargı işlevini gerçekleştiren bir kurum olarak kaldı. Çariçe kendine yakın saray adamlarından müteşekkil İmparator Konseyi (Yüce Saray Konseyi)’ni oluşturdu. Bu organ 1769’dan itibaren

⁶⁴⁷ Yekaterina’nın yaşamı ve faaliyetleri ile ilgili bkz: Брикнер, А.Г., **История Екатерины Второй**, Т.1-3, Терра, Москва, 1996. Каменский, А.Б., «Екатерина II (1729-1796)», **Исторический лексикон. XVIII век: Энциклопедический справочник** (Ред. совет: В.Н. Кудрявцев и др.), Знание, Москва, 1997, с. 282-293.

⁶⁴⁸ Walicki, A., **Rus Düşünce Tarihi (1760-1900) - Aydınlanmadan Marksizme**, (Çeviren: Alaaddin Şenel), Verso yayımları, Ankara, 1987, s.2.

⁶⁴⁹ 19 Nisan 1783’de Çariçe II. Yekaterina’nın yayınladığı bir Manifesto ile Kırım Hanlığı ortadan kaldırıldı ve toprakları Rusya İmparatorluğuna ilhak edildi.

⁶⁵⁰ Yekaterina dönemindeki mevzuatla için bkz: **Законодательство Екатерины II**, В 2 т. (Отв. ред. О.И. Чистяков, Т.Е. Новицкая), Юридическая литература, Москва, 2000, 2001.

devamlı faaliyet gösteren bir kuruma dönüştü. Yönetim organlarının önemli fonksiyonlarını kendine yakın üst düzey yöneticilerin elinde biriktiren II. Yekaterina kendi tekelinde bulunan mutlak yönetim ve denetim sistemi oluşturdu.⁶⁵¹

2. I. Aleksandr Dönemi

1796 yılında II. Yekaterina'nın ölümünden sonra tahta çıkan oğlu I. Pavel 1801 yılında suikast sonucu öldürüldü. I. Pavel'in oğlu I. Aleksandr'ın⁶⁵² çarlık döneminde (1801–1825) Rusya İmparatorluğunda bir dizi liberal reformlar yapıldı ve bazı kurumlar modernleştirildi. 1802 yılında I. Aleksandr Senatoya geniş yetkiler verdi. Kollegyaların yerine bakanlıklar oluşturuldu. O, yakın danışmanı ve *stats-sekreter* M.M. Speranski'ye⁶⁵³ Rusya'nın siyasi kurumlarının yeniden yapılanması ile ilgili reformlar paketi hazırlanması konusunda geniş yetkiler verdi. Speranski Avrupa aydınlanmasına yönelmiş ileri görüşlü bir siyasi düşünürüydü. "Gerçek monarşi keyfi mutlakıyet değil temsili yönetimdir" diyen Speranski'ye göre, monarşinin korunması ve güçlenmesi için belli başlı hukuk reformlarının gerçekleştirilmesi gerekir.⁶⁵⁴ Speranski'nin reformlar tasarısı kuvvetler ayrılığı ilkesini temel almaktaydı: yasama yetkisi Devlet Duması, yürütme yetkisi bakanlar, yargı yetkisi ise Senato tarafından kullanılacaktı. *Volost duması*, daire (*okrug*) duması (*volost duması* üyeleri arasından), *guberniya duması* (*okrug* duması içinden) yerel yönetim organları olarak örgütlenecekti. Fakat muhafazakar güçlerin tehdidi karşısında geri çekilen I. Aleksandr anayasal bir düzene geçme önerisini geri

⁶⁵¹ История государства и права России, 2002, с. 127.

⁶⁵² Архангельский, А.Н., Александр I, Москва, Вагриус, 2000. Федоров В.А., «Александр I [1777-1825]», Вопросы истории, 1990, № 1, с. 50-72. Кизеветтер А., «Император Александр I: Биографический очерк», Исторические силуэты, Феникс, Ростов н/Д, 1997, с. 311-433.

⁶⁵³ Bir ruhban ailesinde doğmuş Mihail Mihailoviç Speranski (1772–1839) önce Petesburg Dini Akademisini bitirmiş, 1797'den devlet kurumlarında faaliyete başlamıştır. İçişleri Bakanlığı Departman müdürü (1803–1807), I. Aleksandr'ın stats-sekreteri (1807'den), devlet sekreteri (1810'dan), 1819'dan Sibirya general-gubernatörü, 1838'den Devlet Konseyi Kanunlar Departmanının başkanı gibi önemli görevlerde çalışmıştır. 1826'dan başlayarak Speranski'nin başkanlığı altında kanunların kodifikasyonu yapılmış ve çok ciltli Rusya İmparatorluğu Kanunlarının Tam Toplusu (1830) hazırlanmıştır.

⁶⁵⁴ Bkz: Сперанский, М.М., Руководство к познанию законов. СПб, 1845. Сперанский, М.М., План государственного преобразования: Введение к Уложению государственных законов, Москва, 1905, Сперанский, М.М., Проекты и записки, Москва – Л., 1961

çevirerek Speranski'yi sürgüne yolladı. 1810 yılında oluşturulan Devlet Konseyi ise sadece istişare görevini yerine getirirdi.

1812 yılında Napolyon'un saldırısı ile başlayan Rusya-Fransa savaşından zaferle çıkan Rusya Avrupa'nın Avusturya, Prusya ve İngiltere büyük güçleri ile birlikte "Kutsal Birlik" kurdular. Daha sonra bu birliğe Avrupa'nın diğer monarşileri de katıldı. Rusya bu dönemde Avrupa'da "jandarma" rolünü oynamaya başladı. Fransa devrimin tehditleri I. Aleksandr'ı içte de korumacı bir politika izlemeye yöneltti. Hükümet üniversiteler üzerinde denetimi artırdı, siyasi dernekler kapatıldı, toplumun düşünen kesimi rejimden dışlanmağa başladı. I. Aleksandr'ın bu politikası I. Nikolay (yönetim yılları 1825–1855) tarafından daha şiddetli bir şekilde devam ettirildi. Avrupa'daki 1830 ve 1848–49 devrimleri Rus yönetimini iyice tedirgin etmişti. Ülkenin siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamı ciddi denetim altına alındı. 1827'de köylülerin çocuklarının okullara alınması yasaklandı. Yeni üniversite Tüzüğü (1835) üniversitelerin özerkliğini kaldırdı. Sansür uygulanmaya başladı.

3. II. Aleksandr Reformları

2 Mart 1855 yılında Kırım Savaşının devam ettiği sırada Çar I. Nikolay öldü. Nikolay'ın oğlu ve "Kurtarıcı Çar" olarak bilinen II. Aleksandr (yönetim yılları 1855–1881) tahta çıktıktan sonra savaşı devam ettirdi.⁶⁵⁵ 30 Ağustos (11 Eylül)'de Sevastapol'u kaybeden Ruslara 1856'da Paris Barış Anlaşması gereği Karadeniz'de donanma, askeri kaleler ve askeri güç bulundurma yasaklandı. Rusya aynı zamanda Osmanlıdaki Ortodoks azınlıkla bağlı iddialarından el çekti. Rusya'nın savaşta mağlubiyeti kalkınma sorunu ve güçsüzlüğün bir göstergesi idi. Yüksek düzeydeki vergi ve mükellefiyetler, ticaretin ve sanayinin dağılması halkın ihtiyaçlarını bir hayli zorladı ve yoksul tabakanın sayısını artırdı. Ayrıca, savaştaki yenilgi burjuvazi ve ayanlar sınıfı içinde de bir muhalefet tabakasının oluşmasına neden oldu.⁶⁵⁶ Ülkenin reform yapılmadan canlanması imkansızdı. Bu yüzden Çar II. Aleksandr ülkede önemli reformların yapılması için harekete geçti. Bu dönemde yapılan birçok reform, bireysel özgürlükler ve yasa önünde eşitlik rejimine geçiş sürecini başlattı ve

⁶⁵⁵ Aleksandr'a ilgi Ляшенко, Л.М., *Царь-освободитель: Жизнь и деяния Александра II.* Москва, 1994. Захарова, Л.Г., «Александр II.», *Вопросы истории*, № 6–7, Москва, 1992.

⁶⁵⁶ *История государства и права России*, 2002, с. 196-197.

Rusya’da kapitalizmin gelişimi hızlandı. “Kurtarıcı Çar”ın reformları Rusya’yı 19. yüzyıla taşıyan ve II. Nikolay (1894–1917) döneminde yaşanacak daha ileri düzeydeki değişiklikler için arka plan oluşturdu.⁶⁵⁷

II. Aleksandr reformlarının en önemlisi, 1861 Manifestosuyla⁶⁵⁸ toprak kölelerini azat etmesiydi.⁶⁵⁹ Reform hazırlıkları 1857’de Gizli Komite tarafından yürütölmeye başladı. Aynı yılın sonbaharında gizlilik ilkesi kaldırıldı ve komite Köylü İşleri Genel Komitesine dönüştüröldü. Aynı zamanda Redaksiyon Komisyonu ve guberniya komiteleri oluşturöldü. Bu kurumların yöneticileri tümöyle zadeganlardan oluşmuştur.⁶⁶⁰ 19 Şubat 1861 tarihinde selflik durumundan azat edilmiş köylülerle ilgili Genel Tüzük ve köylü reformuna dair diğer belgeler (toplam 17) Çar tarafından imzalandı. Bu kanunlar 4 sorunun çözömlünü öngörüyordu: 1) Köylülerin şahsen azat edilmesi 2) Azat köylülerin toprak parselleri ve yükömlölükleri 3) Köylülerin kendi toprak parsellerini almaları 4) Köylü yönetiminin örgütlenmesi.⁶⁶¹

S. Anderson’un tabirince, “Daha önce meşru olan kölelik sistemi içinde yaşayan yirmi milyondan fazla insana bireysel özgörlöğün ve asgari sivil hakların tanınması yönündeki bu adım, tüm Avrupa modern tarihi boyunca, bir seferdeki en büyük özgörlöştirme tasarrufuydu.”⁶⁶² Fermana göre, artık köylüler kendi özel yaşamlarını düzenleyebilir, mülk edinebilir, ihtilafları mahkemeye götürebilir ve ticaretle uğraşabilirlerdi. 1861 Fermanı Rusya’ya; 1789’da Fransa’da, 1807’de Prusya’da ve 1780’lerde ve 1849’da Avusturya’da yeniden elde edilen hakları

⁶⁵⁷ Lee, S.J., **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980**, 2004, s. 112-114.

⁶⁵⁸ Manifesto metni için bkz: **Крестьянская реформа в России 1861 года: Сборник законодательных актов**, 1954

⁶⁵⁹ Toprak kölelerini azad etme teşebbüsü, köleliği Rusya’nın gelişmesi yönünde bir engel olarak gören I. Nikolay tarafından başlatılmış, Speransky ve Kiselev gibi önde gelen reformcuları kapsayan bir gizli komite kurmuştu. O, 1835’te gelecekteki değişiklikleri hayata geçirmek için devlet şansölyesine bir beşinci kısım ekleyerek, bu kısmı Kiselev’in insiyatifine bırakmıştı. Fakat, azad etme sürecinin önündeki engeller o kadar artmış ki, I. Nikolay 1843’te kendisini, aristokrasiye daha fazla değişikliklerin tasarlanmadığını garanti etmeye mecbur hissetti. II. Aleksandr, komite sistemindeki çalışmalarından çok ciddi deneyimler edinmiş ve I. Nikolay’ın talebi üzerine yapılan araştırmalardan da geniş ölçüde faydalandı. Bu yüzden, 1861 Fermanı, bir anlamda, uzun süredir var olan, fakat kesintiye uğramış bir girişimin sonuçlanması olarak görölebilir. Lee, S.J., **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980**, 2004, s. 114.

⁶⁶⁰ **История государства и права России**, 2002, с. 197.

⁶⁶¹ **История государства и права России**, 2002, с. 197.

⁶⁶² Anderson, M.S., *The Ascendancy of Europe 1815-1914*, Ch. 5, London 1972. naklen; Lee, S.J., **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980**, 2004, s. 114.

kazandırmıştı. Derebeylik hukukuna son verilmesi, tüm adalet, yerel yönetimler ve askerlik hizmeti sisteminde reformları zorunlu hale getirmişti.⁶⁶³

Köylülerin toprak parsellerini devlete borçlanma yoluyla almaktaydılar. Borcun iade müddeti 49 yıl idi. Bununla ilgili ödemeler ve toprağın kullanılması üzerinde kontrol yapmak için köy komünleri oluşturulmuştur. Çok sayıda köylü komünlere borçlu duruma düştüler. Köylüler toprağın bakımı ve ekimi konusunda hevesli değildi. Bir taraftan da ülkede sanayileşmenin gelişmeye başlaması azat köylülerin kente akınını tetiklemekteydi. Bu gelişmeler muhalefet düşünceli aydınların ve narodniklerin gücünü artırıyordu. Narodnikler toprağın köylülere karşılıksız dağıtılmasını, ülkeye ise parlamento ve cumhuriyet sistemi getirilmesini istiyorlardı. Onlara göre, Manifesto halkı aldatmaktan başka bir şey değildi. Köylüler doğası itibariyle devrimci sınıftır. Komünler ise Rusya’da “köylü sosyalizminin” temelini oluşturacak özgün kuruluşlar olmalıdır. 1874’de çok sayıda öğrenci bu yönde propaganda yapmak için köylere dağıldılar. Fakat düşüncelerini köylülere kabul ettiremediler. Köylülerin ekseriyetinin İmparatora olan inancı tükenmemiş ve kendilerinin düştükleri duruma göre eski toprak ağalarını suçlu buluyordular.

Köylü reformuyla ilgili hazırlıkların sürdüğü sırada liberal görüşlü zadeganlar yönetim sisteminde, özellikle yerel yönetimler, yargı, polis organları sisteminde reformların yapılması, sansürün kaldırılması gerektiğini dile getirdiler. Bu reformlardan en büyüğü yerel yönetimlerle ilgili yapılan reform oldu. 1 Ocak 1864 tarihinde İmparator tarafından imzalanan Tüzükte her bir *guberniya* ve *uzedlerde zem* meclislerinin oluşturulmasını öngörüyordu. Bu meclisler aynı zamanda kendi yönetim kurumlarını seçecekti. 1870’de zem meclislerine benzer şekilde şehirlerde yerel yönetimler oluşturuldu. 16 Haziran 1870 tarihli Şehir Tüzüğüne göre 4 yıl müddetine şehir Dumaları seçilecek ve bu Dumalar şehir başkanının başkanlığında kendi yönetim organını – şehir yönetimini (*gorodskaya uprava*) seçecekti.⁶⁶⁴ 20 Kasım 1864’de Devlet Konseyinde görüşülerek Çar tarafından imzalanan mahkeme tüzüklerini onayladı. Bu kanunlar hukuki eşitlik, jüri tarafından yargılanma, sulh hakimlerinin seçilmesi, yargılamanın hukukiliği üzerinde savcı denetimi, cezaya ve medeni hukuka ilişkin davaların birbirinden ayrılmasını öngörüyordu. Ayrıca, bu

⁶⁶³ Lee, S.J., *Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980*, 2004, s. 114.

⁶⁶⁴ *История государства и права России*, 2002, с. 201-202.

reformla hakimlerin ve mahkeme müstantiklerinin değişilmezliği ilkesi getirilerek yargı sistemi yürütmeden ayrılmış oldu. Savcılık kurumu yeniden örgütlendi ve avukatlık kurumu tesis edildi.⁶⁶⁵

1880 yılında II. Aleksandr General M.T. Loris-Melikov’u Yüksek Düzenleme Komisyonu Başkanı olarak atadı. Komisyon meşru monarşiye geçişi öngören anayasa hazırlayacaktı. Fakat 1 (13) Mart 1881 yılında İmparator tarafından Anayasal kanunların işlenip hazırlanmasına dair ferman imzalanırken narodnikler tarafından yapılan bir suikast sonucunda II. Aleksandr hayatını kaybetti.

II. Aleksandr döneminde yapılan reformlar Rusya tarihinde en kapsamlı reformlardan sayılmakta olup modernleşme açısından büyük önem taşımaktadır. Fakat gerçek şu ki, II. Aleksandr’ın aldığı önlemler yenilik için tasarlanmış olmaktan ziyade güçten düşmüş bir sistemi yeniden hayata döndürmeye yöneliktir. Çünkü II. Aleksandr, doğası veya yetiştirilmesi gereği, bir radikal değildi ve hükümdarlığının hiçbir aşamasında, geçmişteki siyasal pratikten kopuşa eğilimli olmamıştı.⁶⁶⁶ Nitekim Devlet Konseyinde reformun müzakeresi zamanı II. Aleksandr “zadeganların çıkarlarının korunması adına, yapılabilecek her şey yapıldı” diyordu.⁶⁶⁷ “Tüm yasama, otoritesini otokrasinin bütünlüğünden alır” diyen II. Aleksandr aristokrasiyi “tahtın en büyük desteği”, kendi saltanatını babasının saltanatının bir devamı olarak görmekteydi. Ülke idaresini çok kötü şartlarda devralmış Aleksandr’ın niyeti, geçmişten kopmak yerine, bütün hiyerarşik yapıyı korumak için kontrolü elden bırakmadan bir şeyler yapmak idi.⁶⁶⁸

III. Aleksandr (yönetim yılları 1881–1894) tahta çıktıktan sonra önce babasının yaptığı reform politikasını devam ettirmeye istekliydi.⁶⁶⁹ Fakat yakın danışmanlarından İmparatorun eski eğiticilerinden olan, Kutsal Sinodun savcısı K.P.Pobedonotsev’in telkiniyle karşıt-reform politikaları uygulamaya başladı. Öncelikle devrimcilere karşı baskı ve tasfiye politikası uygulanmaya başladı. Terör eylemlerine katılmaya göre ölüm cezası öngörüldü. 1889’da köylerde yönetimi

⁶⁶⁵ **История государства и права России**, 2002, с. 211-214.

⁶⁶⁶ Lee, S.J., **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980**, 2004, s. 114.

⁶⁶⁷ **История государства и права России**, 2002, с. 197.

⁶⁶⁸ Lee, S.J., **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980**, 2004, s. 114.

⁶⁶⁹ «Александр III Александрович. 1845-1894», **История государства Российского: Жизнеописание. XIX век. Вторая половина**, Рос. нац. б-ка., Кн. Палата, Москва, 1998, с. 116-130.

üstlenecek *zem* amirleri (*zemskie naçalniki*) görevi tesis edildi. 1890'da köylülerin *zem*lere katılımı sınırlandırıldı. Üniversitelerin özerkliği kaldırıldı. 1882'de yürürlüğe girmiş Geçici Basın Yasası periyodik yayınlar için ön sansür uygulamasını yeniden yürürlüğe koydu.⁶⁷⁰

4. 20. Yüzyılda Çarlık Rusya'da Siyasi Rejimin Gelişim Süreci

4.1. Genel Olarak Siyasi Durum

20. yüzyıla gelindiğinde dünyadaki karanın altıda birine sahip olan ve 135 milyon (1913 yılında 160 milyona ulaşmıştır) nüfusunun %90'ı köylerde yaşayan Çarlık Rusya ekonomik, sosyal ve siyasi krizlerin olabildiğince baş alıp gittiği büyük bir İmparatorluk haline geldi.

Bir taraftan 1900–1903 dünya ekonomik krizi kapsamında Rusya'nın ekonomisi büyük darbe almış, üretim düşmüş, enflasyon yükselmiş ve halkın yaşam koşulları ağırlaşmıştır. Bununla birlikte Rus ordusunun yenilmesi ve donanmasının mahvolması ile sonuçlanan 1904–1905 Rus-Japon savaşı itirazları daha da artırmıştır. Liberal-burjuva kesim ise ülkede parlamenter bir yönetim sistemine geçiş talebinde bulunuyordu. Muhalefetin bastırılması yoluyla ülkede istikrarın sağlanamayacağını bilincinde olan Çarlık yönetimi bazı tavizlerin verilmesi gerektiğini anlamıştır. 14 Aralık 1904 yılında Çar tarafından yayınlanan Manifestoda dolaylı bir şekilde köylülerin yaşamıyla ilgili mevzuatın değiştirileceği, *zem* ve şehir yönetimlerinin faaliyetinin genişletileceğini yönünde vaatler vardı. Fakat burjuvazinin başlıca talebi olan parlamentonun oluşumuna dair her hangi bir ifade yer almamış, aksine mutlakiyet rejimin değişmezliği özellikle vurgulanmıştı.

Aralık 1905 yılında 200.000 Petersburg işçisinin Çara hazırladıkları ve sosyal talepler içeren bir dilekçe ile olaysız gösteri yapan çok sayıda insan üzerine Çar askerlerince acımışçasına ateş açılarak onlarca adam öldürüldü. Tarihe “Kanlı Pazar” adıyla geçmiş bu olay aslında, 1905 devriminin bir başlangıcı oldu. 1905 İhtilali İmparatorluğu bir dizi reform yapmaya zorladı.

⁶⁷⁰ История государства и права России, 2002, с. 230-231.

6 Ağustos 1905 tarihinde Çar II. Nikolay üç önemli belgeyi onayladı.1) Devlet Dumasının tesisine ilişkin Manifesto 2) Devlet Dumasının tesisi (Dumanın hukuki statüsünü belirleyen belge) 3) Duma seçimleri Tüzüğü. Manifestoya göre Duma yasama değil, istişare organı olarak öngörülmüş ve yetki alanı çok sınırlı tutulmuştu. Seçimler genellik ilkesine göre yapılmayacaktı.⁶⁷¹ Fakat Çarın öngördüğü gibi bir seçim yapılamadı. Ekim 1905 yılından başlayan siyasi grev dalgası ülkeyi bürüdü. Ülke yönetimi, ulaşım ve iletişim felce uğradı. Halkın inisiyatifiyle İşçi Vekilleri Sovyetleri oluşturulmaya başlandı. Bazı kentlerde (Sevastopol, Odessa) itirazlara ordu da katılınca Sovyetler işçi, asker ve donanma askerlerinden oluşmaya başladı.

Ülkedeki devrim ortamı 17 Ekim 1905’de Çarı medeni haklar ve özgürlüklerle birlikte parlamenter kurumları vadeden bir Manifestosunun yayınlanmasına zorladı. Manifesto, halka kişisel dokunulmazlık, vicdan, ifade, toplanma ve sendika özgürlüğü verilmesini, seçim hakkının geliştirilmesini (işçilere seçimlere katılma hakkı tanınırdı) belirleyen bir bildiriydi. Dumanın yasama organı olarak oluşturulacağı vaat edildi.

4.2. 1906 Temel Devlet Yasaları (Anayasası)

23 Nisan 1906 yılında devlet kurumlarının yapısını ve işleyişini öngören, ayrıca yurttaş hak ve özgürlüklerinin hükme bağlandı Temel Devlet Yasaları kabul edildi.⁶⁷² Temel Devlet Yasaları beş bölümden ibaretti. Birinci bölümde devletin başı ve yüksek erki olan İmparatorun konumuna dair hükümler yer almaktadır. İkinci

⁶⁷¹ Manifestoya göre, kadınlar, işçiler, özel kişilerin hizmetçileri, 25 yaşa kadar gençler, askerler, Yahudi inancına sahip kişiler, 25 yaşın altında olan gençler, “serseri yaşam süren topluluklar” (Orta Asya ve Uç Kuzey göçebeleri), seçim hakkına sahip değildi. Seçimler ayrıca eşit değildi: uездlerdeki toprak sahipleri, şehir seçmenleri ve köylülerin altkamaraları ayrılacaktır. Altkamaralar farklı olup malvarlığı kriterine göre seçilecektir.

⁶⁷² 1906 yılında kabul edilen belge Devletin Temel Yasaları adlandırılmasına rağmen genelde Anayasa olarak geçmektedir. Hukuki gücüne göre diğer yasalardan üstün olan bu belgenin bir Anayasa olup olmadığı fikri devrim öncesi literatürde de tartışılmıştır. 1920’lerde V. N. Durdanevski bu kanunların “1814 Fransız Bildirgesi ilkelerine göre hazırlanmış Avusturya ve Japonya anayasalarından esinlenerek hazırlanmış çok ılımlı bir bireyci” anayasa olduğunu yazmaktaydı.

Bkz: Конституционное право России: Советское конституционное право от 1918 года до Сталинской конституции, Allpravo.ru, 2003, <http://www.allpravo.ru/library/doc117p0/instrum118/>

Ayrıca, bu kanunu hazırlayanların kendileri 1850 Prusya Anayasasını örnek aldıklarını ifade ediyorlardı. История государства и права России, 2002, с. 255.

bölümde Rusya tebaasının hak ve yükümlülükleri, üçüncü bölümde yasalar, dördüncü bölümde Devlet Duması ve Devlet Konseyi, beşinci bölümde ise Bakanlar Konseyi, bakanlar ve üst düzey merkezi yürütme ile ilgili hükümler yer almaktadır.⁶⁷³

Anayasaya göre, İmparatorun yüce iktidarına itaat etme sadece korku nedeniyle değil, aynı zamanda bir Tanrı emri olduğu için vicdanen yerine yetirilmesi gereken bir yükümlülüktür. İmparatorun şahsiyeti kutsal ve dokunulmazdır.(md: 4,5). İmparator, yasama ve yürütme erklerini tümüyle elinde bulundurur. (md. 7-22); Yargı erki, İmparator adına mahkemeler tarafından kullanılacaktır (md. 22). İmparatorluğun yüce erki sülale yolu ile bir kadın imparatora geçtiği takdirde de aynı hükümler saklıdır; kraliçenin eşi olacak kişi imparator sayılamaz, sadece bir imparator eşinin sahip olacağı haklara sahip olabilir. İmparatorun onayı olmadan hiçbir kanun yürürlüğe giremez.

“Rus Tebaalarının Hakları ve Ödevleri” kenar başlıklı ikinci bölümde hak ve özgürlükler rejimi belirlenmiştir. Bunlar arasında, vergi ödeme, tacı ve vatani savunma ödevi, yasa uyarınca yakalama ve yargılama kuralı, konut doğulmazlığı, yerleşme özgürlüğü; mülkiyet dokunulmazlığı, silahsız toplanma, görüşlerin sözlü veya yazılı şekilde açıklanması,,örgütlenme; din ve ibadet hak ve özgürlükleri ve bunlara ilişkin kayıtlamalar yer almaktaydı.⁶⁷⁴

Anayasa, iki kamaradan oluşan bir parlamenter sistem öngörmektedir. Devlet Konseyi adlanan üst kamara İmparator tarafından atanan üyeler ve seçilmiş üyelerden oluşurdu. Atanan üyelerin sayısı seçilmiş üyelerin sayısından fazla olamazdı. Duma adlanan aşağı kamara Seçim Kanunu gereğince seçilmiş üyelerden oluşacaktır. Dumanın yetkileri yürütme organı karşısında bir hayli sınırlıydı. Çarın bakanları Duma karşısında sorumluk taşımıyordu.

Manifestoca tanınan dernek kurma özgürlüğü gereğince birçok yasal partinin kurulmasına neden oldu. 1906 yılında Rusya’da siyasi partiler hızlı bir şekilde örgütlendiler. 1905–07 Birinci Rus devrimi sırasında Rusya’da 100’den fazla parti ve

⁶⁷³ 1906 Temel Kanunlarının tam metni için bkz: **1906 г., Апрель 23 Высочайше утвержденные основные государственные законы**, http://www.constitution.garant.ru/DOC_5207.htm

⁶⁷⁴ Bkz: Gemalmaz, M., **Ulusalüstü İnsan Hakları Genel Teorisine Giriş**, Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 4. Baskı, Beta, İstanbul, 2003, s. 210.

25 liberal, sosyalist muhafazakar yönlü birlik, örgüt ve akımlar bulunmaktaydı. Bu da diğer ülkelere oranla bir hayli fazlaydı.⁶⁷⁵ Manifestonun yayınlandığı dönemde ülkede çok ilginç bir güçler dengesi oluşmuştu: Bir taraftan, mutlakiyet rejimi devrimi bastırmak iktidarında değildi. Diğer taraftan ise devrimin kendisi mutlakiyet rejiminin sahip olduğu güçte değildi.⁶⁷⁶

1905 olayları sonucunda bazı ödünler vermiş Çarlık yönetimi, bunların uygulanmasını engellemeye başladı. Nitekim Temel Yasaların 47. maddesi kesin kanunları, kararnameleri ve tüzükleri otokratik erke bağlı hale getiriyordu. Dumanın haklarının sınırlandırmak için elden gelen her şey yapıyordu. Çarın bakanları Duma tarafından soruşturmaya sevk edilebilir, fakat bakanların görevden alınması imkansızdı. Bu da yasamanın bürokrasi üzerinde gerçek bir kontrolünün olmaması anlamına gelmekteydi. “Böylece, bir elle verilen tavizler diğerleriyle geri alınıyordu; buysa arkasında, daha iyi olmaya çalıştığı Batı kurumlarının sadece bir gölgesi olduğunun bilinciyle hüsrana uğramış ve canı yanmış bir parlamento bıraktı.”⁶⁷⁷

4.3. Stolipin Reformu

Ülkede artan devrim tehlikesinin sadece baskı yoluyla bertaraf etmenin imkansız olduğunu anlayan Çar ve yakın çevresi belli tavizlerin verildiği kapsamlı bir reform yapılması gerektiğinin bilincindeydi. Ülke nüfusunun ekseriyeti köylülerden oluştuğu için bir toprak reformunun gerçekleşmesi gerekmekteydi. Böyle bir reformun yapılması için Çar, Stolipin’i⁶⁷⁸ seçti ve 1906’da Başbakan görevine atadı. Başbakan görevine başlarken “Önce istikrar, sonra reform” sloganını rehber edinen Stolipin, devrime karşı şiddetli bir ceza politikası uyguladı.

⁶⁷⁵ **Политические партии России: история и современность**, Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), Москва, 2000, 69-83, Kitabın elektrik versiyonu için bkz: <http://grachev62.narod.ru/Mnpt/contents.htm>

⁶⁷⁶ **Отечественная история: XX век**, 1999, c. 63.

⁶⁷⁷ Lee, S.J., **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980**, 2004, s. 186.

⁶⁷⁸ Eski zaden soyundan gelen Pyotr Arkadyevich Stolipin 2 Nisan 1862’de Dresden’de doğru. Memuriyetine 1884’de İçişleri Bakanlığında başlayan Stolipin 1903 yılında Rusya’nın en istikrarsız guberniyalarından biri olan Saratov’un gubernatörü olarak atandı. 26 Nisan 1906 İçişleri Bakanlyken, 9 Haziran 1906 yılında Dumanın feshedilmesiyle Bakanlar Konseyi Başkanlığına atandı (aynı zamanda İçişleri Bakanlığını da yürütmeğe devam etti). Stolipin, Eylül 1911 yılında Kiyev’de kendisine karşı düzenlen bir terör sonucu ağır yara alan Stolipin bir kaç gün sonra hayatını kaybetti. Bkz: Пушкарева И., «Столыпин, Петр Аркадьевич», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/122/1012271/1012271a1.htm>, Аугіса; Зырянов, П. Н., «П. А. Столыпин», **Вопросы истории**, №6, 1990 стр. 54.

Stolipin toprak reformu 9 Kasım 1906 tarihinde yürürlükteki yasanın bazı hükümlerinin değiştirilmesine ilişkin Kararnamenin yayınlanmasıyla başladı. Aslında, değişikliklerin içeri ve kapsamı bu düzenlemenin yeni bir yasa olduğu anlamına gelmekteydi.

9 Kasım Kararnamesi köylülerin bağlı olduğu komünlerden (köy toplulukları) serbest şekilde çıkabilmelerini öngörüyordu.⁶⁷⁹ Komünden ayrılmış köylü münferit çiftlik (hutor) kurabilecekti. Ayrılan köylünün komünden *hutor* (köy içinde) veya *otrup* (köy dışında) bütün bir parça toprak talep etmek hakkı vardı. Köy topluluğu bu talebi bir ay içerisinde gerçekleştirecekti. Eğer gereken karar alınmazsa, sem amirinin emriyle, köy topluluğunun iznine gerek kalmadan ayrılan köylünün mülkiyet hakkı resmileştirilecekti.

Siyasi istikrarın gelişmesine yardımcı olacak ve sanayi için bir tüketim çıkışını sağlayabilecek zengin köylü tabakası yaratmak için tasarlanmış Stolipin reformları bir hayli ayrımcıydı ve bu reformlar güçlülere kollamaktaydı.⁶⁸⁰ Payı az olan veya toprağı ekmek imkanı olmayan köylüler onu satmak zorunda kalıyorlardı. Satılan topraklar da zengin köylüler tarafından alınabiliyordu. Köylü Bankasının araziye ipotek altına alarak verdiği kısa müddetli kredi koşulları çok ağır idi. Ödeme zamanında yapılmadığı takdirde banka araziye el koyarak yeniden satıyordu. Köylü Bankası bir *desyatin*⁶⁸¹ toprağı 45 Ruble'den alarak 115–125 Ruble'ye satıyordu. Bu reform sonucunda köylüler toprağını satarak boş yerlere (Sibirya, Uzak Doğu, Orta Asya ve Kazakistan) veya kentlere taşınıyordu. Böylece sanayi merkezlerde işçi sınıfının gelişimi, ayrıca Rus sanayisinin modernizasyonuna olanak sağlanmış oldu.⁶⁸²

⁶⁷⁹ Reformla ilgili bkz: **История государства и права России**, 2002, с. 263-270. Аврех, А.Я., **П.А.Столыпин и судьбы реформ в России**, Политиздат, Москва, 1991. Зырянов П. Н., «Столыпин и судьбы крестьянства», **Диалог**, №12, 1990. Румянцев М., «Столыпинская аграрная реформа: предпосылки, задачи, итоги», **Вопросы экономики**, №10, 1990 стр. 56.

⁶⁸⁰ Lee, S.J., **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980**, 2004, s. 188.

⁶⁸¹ Desyatin – bir hektardan bir kadar fazla.

⁶⁸² Воронин А.В., **История Российской Государственности**, <http://www.lants.tellur.ru/history/voronin/vor06.htm>

4.4. Parlamentolar

4.4.1. Birinci Devlet Duması (1906)

Birinci Devlet Duması 1905–1907 Devriminin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Seçimler devrim sonucunda kesintiye uğradı. 17 Ekim 1905 yılında devlet düzeninin geliştirilmesine ilişkin Manifesto imzalandı ve Çarlık seçim hakkını genişletmek zorunda kaldı. Duma istişare kurumu niteliğinden çıkarılarak yasa koyma organına dönüştürüldü. 19 Ekim 1905 Manifestosu ile birleşmiş yürütme organı olan ve Başbakan ve bakanlardan oluşan hükümet oluşturulması öngörüldü ve böylece Başbakanlık Kurumu tesis edildi.⁶⁸³

I. Devlet Duması seçimleri 26 Mart–20 Nisan 1906’da yapıldı ve 1906 yılı 27 Nisandan itibaren faaliyete başladı. 524 milletvekilinden oluşan Dumada çoğunluk muhalefet partilerinden oluşmaktaydı. Ocak 1906’dan itibaren İmparator vermiş olduğu ödünlere sınırlamaya başladı. Bu amaçla kurulan Devlet Konseyi, yasama meclisi olan Dumaca kabul edilen tasarıları yasalaştıran bir meclis durumuna getirildi. I. Duma solcuların çoğunlukta olduğu bir organ oldu.⁶⁸⁴ Dumanın ilk toplantısında genel seçim (sadece erkek nüfus) ilkesi doğrultusunda yeni seçimlerin yapılması, hükümetin Duma karşısında sorumluluğu, Devlet Konseyinin feshi ve Dumanın yasama alanının genişletilmesi, siyasi tutuklulara (devrime katılanlar) af uygulanması gibi öneriler seslendi. Hükümet bu önerileri kesinlikle geri çevirdi. Ayrıca tarım konusunda da hükümetle parlamento arasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Dumanın muhalefetçi yapısından endişeye düşen hükümet tarım yasa tasarısıyla ilgili ortaya çıkan fikir ayrılığı nedeniyle 8 Temmuz 1906’da bu organı dağıttı. Böylece I. Devlet Duması sadece 72 gün yaşayabildi ve süre içinde hükümetin yasaları ihlal eden davranışları dolayısıyla 391 gensoru önergesi verildi.

⁶⁸³ 1857’den itibaren faaliyet gösteren bakanlık kurumunun başında İmparatorun kendisi duruyordu.

⁶⁸⁴ Sol partilerin ekseriyeti, RSDİP (Bolşevikler), milletçi sosyal-demokratlar, sosyalist-devrimciler (Eser) seçimlere katılmadı. Buna rağmen yine de 448 milletvekilinin 153 kadet (anayasal demokratlar) ve 107 trudovik (emekçi) partiden seçildi. 68 milletvekili ise genelde “sol” blokla aynı yönde oy kullanan “özerkciler” grubuna (Polonyalılar, Litvanyalılar, Letonyalılar, Ukraynalılar, ve milletçi-özerkci Müslüman grubu) ait idi. Sağ partiler arasından Birleşmiş zadegan Konseyi ve Çernosotenler bir sandalye bile kazanamadılar. Sadece Oktyabristlerin 13 sandalyesi vardı. Sol partiler katılmama kararı aldığı için sadece 17 Menşevik milletvekili seçilebilmişti.

4.4.2. İkinci Devlet Duması (1907) ve Parlamenter Monarşiye Geçiş

II. Duma seçimleri I. Duma seçimlerinin yapıldığı yasayla gerçekleşti. Seçimler sönmekte olan, fakat hala devam eden 1905 Devriminin olayları ile bir arada geliyordu. 20 Şubat–2 Haziran 1907 yılında faaliyet göstermiş olan bu Duma I. Dumaya oranla daha da “solcu” idi. Duma seçimlerine katılan Bolşevikler sol güçlerin blokunu kurma yoluna gittiler. Bloкта Bolşevikleri Trudovikler ve Eserler bir araya gelirken, Menşevikler bloka katılma önerisini geri çevirmişler. Sol partilerin oy oranı %43 idi.⁶⁸⁵ Sağ partiler ise I. Duma seçimlerine oranla daha başarısız oldular. Örneğin, anayasal demokratların (Kadetler) I. Dumaya oranla sandalyelerinin sayısı neredeyse iki defa azalmış ve 80’ne inmiştir.⁶⁸⁶ Tarım sorunu II. Dumanın dikkat merkezinde yine tarım sorunu duruyordu. Duma ayrıca, hükümetin faaliyeti üzerinde etkin olma mücadelesini sürdürüyordu. Bu da Dumanın kısa ömürlü olmasının nedenlerinden biri oldu. Yine de Temel Kanunların gözden geçirilmesi, Dumanın yetkilerinin artırılması ve Duma karşısında sorumlu bir hükümetin oluşturulması gibi talepler karşısında rahatsız olan yönetim başka bir bahaneyle⁶⁸⁷ Dumayı feshetmek yoluna gitti. İkinci Dumanın dağıtılması Stolipin’in beklediği gibi her hangi sosyal patlayışa neden olmadı. 3 Haziran 1907 Manifestosu Rusya’da 1905–1907 Devriminin sona erdiği anlamına geliyordu. 3 Haziran Manifestosu ülkenin meşru yasama erkine karşı Çarlık tarafından yapılmış bir darbe idi. Bu darbeye siyasi ve tarihi literatürde “Üç Haziran Monarşisi” adlandırılan ve Şubat 1917 yılına dek devam eden mutlakıyetten burjuvazi parlamentarizmine geçiş dönemini başladı.

4.4.3. Üçüncü Devlet Duması

III. Devlet Duması (1907–1912) 1 Eylül 1907 yılından 9 Haziran 1912 yılına dek tam yetki süresi boyunca faaliyet göstermiş olup Dumalar arasında en uzun ömürlüsüdür. 3 Haziran 1907 yılında Çar II. Nikolay II. Dumanın dağıtılmasıyla bir

⁶⁸⁵ 518 milletvekili sandalyesinden 157’si halk partileri (trudovikler – 104, Eserler – 37, Halk sosyalistleri - 16) ve 65 sandalye de sosyal-demokratlar kazanmıştı.

⁶⁸⁶ Parti daha sonra Dumada 98 sandalyelik bir grup oluşturabilmiştir.

⁶⁸⁷ 1906’da Başbakan olarak atanan P.A.Stolipin sosyal-demokrat grubundan 55 milletvekilinin Duma oturumlarına katılmasının yasaklanması (bunlardan 16’sının dokunulmazlık hakları kaldırılacaktır) talebinde bulundu.

arada iki Manifesto imzaladı. Bunlardan birincisi, Devlet Dumasının feshi, yeni Duma seçimi tarihi ve Devlet Dumasına seçim şeklinin değiştirilmesine ilişkin Manifesto, ikincisi ise Devlet Duması seçimleri Tüzüğü idi.

Yeni seçim yasası köylü ve işçilerin seçim hakkını önemli ölçüde sınırladı. Köylü alt kamaraları için seçmen sayısı iki defa azaltıldı. Köylü alt kamarası toplam seçmen sayısının % 22'ne sahipti. Yeni kanun büyük toprak sahip seçmenlerin sayısını % 33 yükseltti. Oysa 1905 yılındaki Tüzüğe göre bu oran % 41.4 idi. İşçi alt kamarası seçmenlerinin oranı ise %2.3 idi. Şehir alt kamarası iki bölüme ayrılmıştı. Bunlardan birincisi, toplam seçmen sayısının %15'i ile büyük burjuvaziye, ikincisi ise % 11 oranla küçük burjuvaziye temsil etmekteydi. Kanun İçişleri Bakanlığına seçim bölgelerinin sınırlarını değiştirebilme hakkı tanıyordu. Yapılan değişikliklerle İmparatorluk içinde yer alan halkların temsilcilik olanakları sınırlandırıldı. Örneğin, önceleri 37 milletvekili seçen Polonya yeni düzenlemeye göre 14, önceleri 29 milletvekili gönderen Kafkaslar 10 milletvekili gönderebilecekti. Kazakistan ve Orta Asya'nın Müslüman nüfusu ise temsilci bulundurmak hakkından yoksun bırakıldı. Dumanın toplam üye sayısı 524'den 44'ye indirilmiştir.

1906 yılından sonra ülkede yasal faaliyet gösteren partiler Rus Halkının Birliği (Soyuz Russkogo Naroda), 17 Ekim Birliği (Soyuz 17 Oktyabrya) Barışçıl Yenilenme Partisi (Partiya Mirnogo Obnovleniya) idi. Dumanın esas çoğunluğunu bu partiler oluşturur ve P. Stolipin'e reformlarını yürütürken hiçbir engel çıkarmıyorlardı. III. Dumada muhalefet yönlü milletvekillerinin sayısı önemli ölçüde azalmıştır.

Aşırı sağ partinin temsilcileri 50, ılımlı sağ ve milletçilerin 97 sandalyesi vardı. Müslümanların 8, Litvanya-Belarusların 7, Polonyalıların 11 temsilcisi bulunuyordu.

4.4.4. Dördüncü Devlet Duması (1912–1917)

IV. Devlet Duması 15 Kasım 1912 yılından 25 Şubat 1917 yılına dek faaliyet göstermiştir. Seçimler 3 Haziran 1907 kanunuyla yapılıyordu. Seçim öncesi burjuva partileri arasında Rusya'ya anayasanın gerekli olup olmadığı yönünde tartışmalar yapılıyordu.

IV. Duma milletvekilleri arasında % 75'den fazla büyük toprak sahipleri ve ruhban sınıfın temsilcileri bulunuyordu. Bunlardan % 33'ü toprakla birlikte sanayi işletmelerine de sahipti. Milletvekillerinin %83'ü Rus milletine mensuptu.

Esas parti grupları sağlar ve milletçiler (157 sandalye), Oktyabristler (98), Progressistler (48), Kadetler (59) idi. Bunlarla birlikte az sayıda Trudovikler (10) ve Sosyal-Demokratların (14) da temsilcileri de bulunuyordu.

1914 yılında II. Nikolay'ın önerisiyle Bakanlar Konseyinde Dumanın yasama organından istişare organına dönüştürülmesi konusu müzakere edildi. Bakanlar Konseyi üyelerinin ekseriyetine önemli yetkiler verildi. 26 Temmuz 1914 tarihli olağanüstü toplantıda sağ ve liberal-burjuva parti liderleri hükümetle olan "hesaplaşmaları" ve "iç çekişmeleri" bir tarafa bırakarak, "Rusya'yı Slavyanların düşmanlarına karşı kutsal savaşa götüren saltanat önderinin etrafında birleşmek" çağrısı yaptılar. Fakat savaştaki başarısızlıklar IV. Duma ile hükümet arasındaki gerilim yarattı.

Ağustos 1917 yılında Devlet Duması ve Devlet Konseyinde İlerici Blok (Progressivnyy Blok) oluşturuldu. Buraya Kadetler, Oktyabristler, Progresistler ve milletçilerin bir kısmı olmak kaydıyla çok sayıda milletvekili (Dumanın 422 milletvekilinden 236'sı) ve Devlet Konseyinin 3 grubu dahil idi. Blok "toplumsal itimat"a haiz bir hükümet oluşturmayı öngörüyordu. Blokun mevcut yönetime karşı tutumu Şubat Devriminin nedenlerinden biri olan 1916 krizinin doğmasıyla sonuçlandı.

Duma, 3 Ekim 1915 yılında hükümetin savaş için ayırdığı kredileri onayladıktan sonra tatile gönderildi ve sadece Şubat 1916'da toplandı ve 16 Aralık 1916'ya dek çalışarak tekrar dağıldı. II. Nikolay'ın azlı öncesi 14 Şubat 1917'de tekrar faaliyete başladı. 25 Şubat 1917'de yeniden dağıldı ve bir daha toplanmadı. 6 Ekim 1917'de Geçici Hükümet yeni Kurucu Meclis seçimlerine hazırlık dolayısıyla Duma'nın yetkisini sona erdirdi.

5. Geçici Hükümet

Çar II. Nikolay tahttan indirildikten sonra Kerenski başkanlığında liberal

demokratların ağırlıkta olduğu bir Geçici Hükümet oluşturuldu. Fakat bir taraftan çok zor şartlar altında yürütülen savaş, diğer taraftan milliyetçi eğilimlerin merkezden kaç hareketleri, diğer taraftan ise sol örgütlerin baskısı altında idi. Devrimin ilk haftası, 2 Mart 1917 tarihinde “Geçici Hükümetin Bildirisi” yayınlandı. Bildiride Geçici Hükümetin çalışma ilkeleri belirtilmiştir. Bildiriye göre, tüm dini ve siyasi, aynı zamanda siyasi terör, askeri ayaklanmalar ve tarımla ilgili suçlardan mahkum edilmişler af edilecektir. İfade, yayın, toplanma, dernek kurma ve grev özgürlüğü genişletilecek, tüm zümre, inanç ve milli gerekçeli sınırlamalar kaldırılacaktı. Bildiride, yönetim biçiminin belirlenmesi ve anayasa hazırlanması için bir an önce genel, doğrudan ve gizli oyla Kurucu Meclisin oluşturulması öngörülmüştü.⁶⁸⁸ Fakat Geçici Hükümet kitlelerin desteğini arkasına almış Sovyetleri dikkate almadan ülkedeki sorunları çözmek iktidarında değildi. Fiilen ilkede iki hakimiyetlilik oluşmuştur. Bir tarafta Devlet Duması üyelerinden müteşekkil Geçici Hükümet, diğer tarafta ise radikal partilerin, Sosyal Demokratlar ve Eserlerin temsilcilerinden oluşan Petrograd Sovyeti.⁶⁸⁹

Mevcut yönetim sistemi çok istikrarsızdı. İlk ciddi kriz Nisan 1917’de baş gösterdi. Geçici Hükümet savaşla ilgili görüşünü açık şekilde “zafere kadar savaş” şeklinde açıklayınca Petrograd halkı bu siyasete karşı çıktı ve hükümet yeniden oluşturuldu. İlk defa Haziran 1917’de I. Sovyetler kongresinde Kadetler ve Sosyalistlerden ibaret koalisyon kuruldu.

V.İ. Lenin Petrograd’a dönünce “Geçici Hükümete herhangi destek yok!” ve “Tüm hakimiyet Sovyetlere!” sloganlarını ileri sürdü. Geçici hükümetin toprak sorununu çözmemesi, ekonomiyle ilgili istikrarlı politika yürütememesi köylülerin ve işçilerin itirazına neden oldu. Sosyal ve siyasi güçlerin kutuplaşması Temmuz 1917’de Petrograd asker ve işçilerinin isyanına neden oldu.

İsyanı destekleyen Bolşevikler de Hükümetin baskısına maruz kaldılar ve yeraltı faaliyete geçtiler. Temmuzun sonu ve Ağustosun başlarında yapılan RSDİ(B)P Kongresinde silahlı isyan kararı alındı. Lenin’e göre iki hakimiyetlilik sona ermiş ve artık Sovyetler Geçici Hükümetin “güçsüz bir eklentisine”

⁶⁸⁸ Декларация Временного правительства о его составе и задачах,
<http://history.tuad.nsk.ru/Russia/USSR/Revolution/vrem1.html>

⁶⁸⁹ Воронин, А.В., **История Российской Государственности**,
<http://www.lants.tellur.ru/history/voronin/vor07.htm>

dönüşmüştür. Gerek askerler, gerekse sağ ve sol güçler arasında ülkede bir diktatörlük yönetiminin kurulması isteği ağır basmağa basıyordu. İlk olarak bu işe askerler soyundu. Ağustos sonunda General L.G.Kornilov darbe girişiminde bulundu. Fakat Kornilov darbesinin esas hedefi devrimcilerdi. Geçici Hükümet devrimci işçilere ve Bolşeviklere Kornilov’a karşı mücadelede yardım çağrısında bulundu. Bolşevikler askeri birlikler oluşturmaya başladılar. Kornilov darbesi yeniden Sovyetlerin canlanmasına ve Bolşeviklerin “Tüm hakimiyet Sovyetlere” sloganını ileri sürmesine neden oldu. Kornilov darbesinin yatırılması Kadetlerin itibarının kaybolmasına neden olurken Bolşeviklerin itibarını yükseltmiş ve işçi ve askerleri daha da radikalleştirdi. Ağustos-Ekim aylarında Bolşevik Partisinde üye sayısı 1.5 defa artarak 300 bine ulaştı.⁶⁹⁰

Kornilov darbesi bastırıldıktan sonra Hükümet A.F.Kerenski’nin başkallığındaki bir Direktorya tarafından yönetiliyordu. Eylül ayının başlarında Rusya’da Cumhuriyet yönetimi ilan edildi. Fakat bu gecikmiş adım rejimi yıkılmasını önleyemedi. Ekim 1917’de Bolşeviklerin oluşturduğu Askeri-Devrimci Komite Geçici Hükümetin bulunduğu Petrograd Kış Sarayına saldırarak yönetimi ele aldı ve böylece yetmiş yıl sürecek komünist rejimin temeli atıldı.

6. Rusya’dan Bağımsız Cumhuriyetler

1917 yılında Rusya’da Şubat Devriminin gerçekleşmesiyle yeni tarihi siyasi bir dönem başlamış oldu. Devrimin zaferi Rusya’nın Rus olmayan halkları arasında siyasi gelişmeleri hızlandırdı. Toplumun değişik kesimlerini kapsayan ayrı ayrı örgütler, siyasi kurumlar ve komiteler kuruldu. Yeraltı faaliyette bulunan siyasi örgütler açık faaliyete başladı. Mart 1917 yılında Transkafkasya’nın yönetimi için Geçici Hükümet tarafından *Transkafkasya Özel Komitesi*⁶⁹¹ adlanan geçici bir organ oluşturuldu. “Toplu Valilik” gibi hareket eden olan komite, Devlet Dumasında, bölgenin milli gruplarını temsil eden vekillerden ibaret idi. Lakin bu kurum başlangıçtan itibaren, Transkafkasya milletlerini yeterince temsil edemediği ve tarım sorununun çözümüyle ilgili halkın güvenini kazanamadığı için eleştirilere hedef

⁶⁹⁰ **Отечественная история:XX век**, 1999, с. 166.

⁶⁹¹ Bu kurumun adı tarih literatüründe OZaKom (Rusca’dan alınmış Osby Zakafkazskiy Komitet-Özel Transkafkasya Komitesi) olarak geçmektedir.

olarak etkisiz hale geldi.⁶⁹² Ekim İhtilalinden sonra 11 Kasım 1917 tarihinde Tiflis'te toplanmış olan Transkafkasya'nın siyasal ve sosyal örgütleri Rusya'da yasal hükümeti oluşturacak Kurucu Meclise seçim yapılana kadarki dönem için bölgenin geçici hükümeti olacak *Transkafkasya Komiserliği*ni oluşturdular. Zakavkom (Rusca "Zakafkazskiy Komissariat") adıyla bilinen bu hükümetin 11 üyesi vardır. 26–28 Kasım 1918 tarihinde Kurucu Meclise seçimler yapıldıysa da, 5 Ocak 1918 yılında ilk toplantının ardından Bolşevikler tarafından feshedildi. Böyle bir durumda kurumun Transkafkasya'dan olan üyeleri 10 Ocak 1918 tarihli toplantıda *Transkafkasya Seymini* (Mavera-i Kafkaz Seymini) kurdular. 9 Nisanda Seym, Transkafkasya'yı *bağımsız, demokratik, federatif* bir Cumhuriyet ilan etti ve ilk hükümeti oluşturdu.⁶⁹³ Lakin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın Seym temsilcileri arasında iç ve dış siyasetle bağlı tüm konularda ciddi fikir ihtilafı vardı. O günün siyasi ortamında Seym, Transkafkasya siyasilerinin izledikleri politik manevraları sonucunda ortaya çıkmış geçici bir kurumdaki öteye gidemedi ve iç çekişmeler sonucu 26 Mayıs 1918 yılında Gürcistan'ın kendi bağımsızlığını ilan etmesiyle, bu organ da feshedilmiş oldu. 27 Mayısta ortaya çıkmış durumla bağlı Seym'in Azerbaycanlı milletvekilleri olağanüstü toplantı yaparak Azerbaycan Milli Şurası'nın kurulması hakkında karar kabul etti. Milli Şura 24 oyla Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığının ilan olunması hakkında da karar kabul etti. Aynı günde Ermeniler Taşnaksütyun partisinin önderliğinde bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti kurdular. Sovyet Ordusu tarafından 20 Nisan 1920'de Azerbaycan, 29 Kasım 1920'de Ermenistan ve 22 Mart 1921'de Gürcistan hükümetlerini yıkılarak Sovyet hakimiyeti tesis edildi.

Mart 1917'de Kiev'de bir Merkezi Rada (Meclis) kuruldu ve Haziran ayında Rusya'dan ayrılmaksızın özel bir statüye sahip olacağını ilan etti. Ekim İhtilali sonucu Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinde karşı çıkan Merkezi Rada 7 Kasım 1917'de Kiev'de Ukrayna Halk Cumhuriyetini ilan etti. Ancak doğu ve güneydeki sanayi kentlerinde kuvvetli olan Bolşevikler 12 Aralık 1917'de Harkov'da Ukrayna Sovyet Cumhuriyetini ilan ettiler. 1 Kasım 1918'de Batı bölgesinde Batı Ukrayna

⁶⁹² Swietochowski, T., **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı:1905-1920** (Çeviren:Nuray Mert), Bağlam yay., İstanbul, 1988, s. 124.

⁶⁹³ Насиров, Т., **Борьба за власть в Азербайджане (1917-1920 гг.)**, Баку, 1993, s. 45- 46.

Halk Cumhuriyeti kuruldu ve her iki halk cumhuriyeti 22 Ocak 1919'da birleşti.⁶⁹⁴ Yeni Cumhuriyet doğuda Kızıl Ordunun, batıdan da Polonya'nın saldırıları altında idi. Daha ileri tarihlerde Ukrayna topraklarının bir kısmı Almanya, Polonya ve Romanya arasında elden ele geçerken, doğu bölgeleri Kızıl Ordu, Ukrayna Ulusal Kuvvetleri, Bolşevik karşıtı askeri birlikler ve değişik çeteler arasında çatışmalara sahne oldu. Kızıl Ordunun müdahalesiyle Bolşeviklerin sürdürdüğü iç savaş Haziran 1920'de Ukrayna Halk Cumhuriyeti hükümetinin düşmesiyle sonuçlandı.

⁶⁹⁴ Belli bir müddet ise güneydoğu Ukrayna toprakları köylü-anarşist Nestor Mahio'nun denetiminde bulundu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYALİST SİYASİ REJİMİN GELİŞİMİ ve ÖZELLİKLERİ

A. SOVYET SİYASİ REJİMİNİN GELİŞİM AŞAMALARI VE ÖZELLİKLERİ

1. Lenin Dönemi Siyasi Rejimin Özellikleri

1.1. İdeolojik Altyapı: Marksist-Leninist Teori

Sosyalist düşünceler 17. yüzyılın “Levellers ve Diggers”ine veya Thomas More’un Ütopya’sına (1516) veya hatta Platon’un Devlet’ine kadar geriye götürülebilirse de sosyalizm 19. yüzyılın başlarına kadar siyasi bir inanç olarak şekillenmiş değildir. İlk biçimleriyle sosyalizm köktenci, ütopyacı ve devrimci karakter taşımağa eğilimliydi. Sosyalizmin hedefi kapitalist ekonomiyi kaldırmak ve ortak mülkiyet ilkesi üzerinde inşa edilen sosyalist toplumu kurmaktır. Sosyalizmin bu şeklinin en etkili temsilcisi Karl Marks oldu.⁶⁹⁵ Fakat sosyalizm düşüncesi en büyük etkisini 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisinden aldı. Bu bildirideki siyasi eşitlik ilkesi 1815’den itibaren yazarlar tarafından ekonomik eşitliğe dönüştürülerek sosyalizm akımının doğmasına yol açtı. Liberalizm ve Ulusalcılık hareketlerinin aksine 19. yüzyılda sosyalizm ayaklanması yoktu. Fakat 1917 yılından sonra Rusya’da meydana gelen Bolşevik İhtilali Avrupa’daki siyasi gelişmeleri derinden etkiledi.⁶⁹⁶ 19. yüzyılın ortalarından başlayarak çalışma şartlarıyla ücretlerin iyileştirilmesinin ve sendikalarla siyasi partilerin büyümesinin bir sonucu olarak işçi sınıfının kapitalist toplumla bütünleşmesini yansıtan reformist bir gelenek ortaya çıktı.⁶⁹⁷

Sovyet ideolojinin temeli Marksizm’e dayanmaktadır. Bu öğretiyeye göre, toplumsal ve ekonomik evrim temel kurallar içinde gelişen bir süreçtir. Marks’a göre, tarihi belirleyen sınıflar mücadelesidir ve bu mücadele sonucunda toplum bir aşamadan diğer aşamaya geçmektedir. Mücadelede yeni sınıf ihtilalle egemen sınıfı

⁶⁹⁵ Heywood, A., 2006, s. 71.

⁶⁹⁶ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 14.

⁶⁹⁷ Reformist sosyalizmin iki kaynağı vardır. Birincisi, Robert Owen (1771-1858), Charles Fourier (1772-1837) ve William Morris (1854-1896) gibi düşünürlerle bağlantılı olan ahlaki sosyalizmin humanist geleneği, ikinci ise Eduard Bernshtein tarafından geliştirilen revizyonist (teftişçi) Marksizm şekliydi. Heywood, A., 2006, s. 72.

devirerek kendi toplumunu kurmaktadır.⁶⁹⁸ Böylece tarihsel süreç ilkel, kölelik, feodalite ve kapitalist aşamalarını geçerek, sonunda insanlığı en gelişmiş ve adaletli siyasi, ekonomik ve sosyal düzen olan sosyalizme götürecekti. Sosyalizmin ileri aşaması ise komünizmdir. Komünizm; sınıfsız, iktidarın bulunmadığı, paraya ihtiyacın olmadığı bir sistemdir. Marksizm, devleti kapitalizmin sömürü aracı olarak görmektedir. Marksizm’in savunduğu devrim, belli bir ülke sınırları içinde kapalı kalacak bir eylem olmayıp, tüm ülkeleri kapsayacak ve kapitalizmin sonunu getirecek evrensel bir harekettir. Marks ve Engels, sosyalist devrimin öncelikli olarak en gelişmiş sanayi ülkelerinde işçiler tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğini öne sürmüşler.⁶⁹⁹ Marksist ideoloji Lenin tarafından geliştirilerek bu teoriye yeni yorumlar getirilmiştir. Lenin, az gelişmiş kapitalist Rusya’da da bir sosyalist ihtilalin gerçekleştirilebilirliğini savunmuştur.⁷⁰⁰ Lenin’e göre devrim geri kalmış veya “kapitalizmin en zayıf halkası” olan ülkede öncül bir örgütün yönetiminde (Bolşevik partisi) işçi-köylü işbirliği ile yapılabilecektir. Devrimci veya öncü parti teorisi Lenin’in Marksizm’e önemli katkısını oluşturur. Bu teori Lenin’in burjuva fikirleri ve inançları tarafından yanlış yola sevk edilen proletaryanın, kapitalizmi yıkmak yerine kendi çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirme arzusunu yansıtan “sendika bilinci”nin ötesinde bir şey getirmeyeceğinden ve dolayısıyla da devrimci potansiyelini gerçekleştiremeyeceğinden duyduğu korkuda ifadesini bulur. Bu nedenle Marksizm’le donatılmış öncü bir parti “işçi sınıfının avangardı” olarak hizmet edecektir.⁷⁰¹ Ayrıca Lenin, emperyalizmi kapitalizmin en ileri, en saldırgan ve yayılmacı aşaması olarak tanımlamakta, onu “çürümekte olan kapitalizm” olarak nitelendirmekte, buna göre de devrimin ezilen işçi-köylü sınıfının yanı sıra, ezilen ve sömürülen halkları kurtaracağını iddia etmektedir. Lenin ve arkadaşları Birinci Dünya Savaşının kapitalist sistemin krizi olduğunu, bu krizin dünyada devrimci dalgaya yol açarak kapitalist sistemin sonunu getireceğini savunmaktaydılar. Lenin’e göre, sosyalist devrim teorik açıdan tek bir ülkede yapılabilmesine rağmen, devrimin

⁶⁹⁸ Ebenstein, W., **Two Ways of Life: The Communist Challenge to Democracy**, Rinehart and Winston, New York, 1964, s. 94.

⁶⁹⁹ Bkz: Wolfgang L., **Bugünkü Sovyet İdeolojisi**, (Çeviren: Cemil Ziya Şanbey), Ankara, 1976.

⁷⁰⁰ Bu konuda bkz: Замалаев, А.Ф., **Учебник русской политологии**, Летный сад, Санкт-Петербург, 2002, с. 181-197. Мунчаев Ш.М., Устинов В.М., **Политическая история России: от становления самодержавия до падения Советской власти**, Инфра-М, Норма, Москва, 1999, с. 382-471.

⁷⁰¹ Heywood, A., 2006, s. 77.

yaşaması için, sosyalist devletin kendi varlığını koruyabilmesi için devrimin yayılması ve başka ülkelerde de zafer kazanması gerekecekti. Rusya’da Ekim İhtilalinden sonraki resmi ideoloji sık sık dünya devrimine vurgu yapmakta olup, ülke anayasalarında bile bu tabirin kullandığını görebiliriz. Ayrıca, Mart 1919’da Moskova’da III. Enternasyonal toplantısı yapılmış, dünya işçilerini Rusya’daki devrimi savunması için çaba göstermeleri bu örgütün aktif faaliyet gösterilmesine çalışılmıştır. Sovyet Rusya’nın 1918’deki Almanya devrimi girişimi, 1919’daki Fransız ordusunda moral bozucu faaliyetlere ve Fransız denizcilerinin isyanına, 1919’daki Almanya’nın Bavarya bölgesinde ve Macaristan’da Sovyet cumhuriyetlerinin kurulmasına, Yugoslavya’daki devrim hareketlerine ve genel olarak Avrupa’daki diğer benzer süreçlere çeşitli biçimlerde destek verdiği bilinmektedir.⁷⁰²

1.2. Proleter Diktatörlüğü Rejimi: Siyasi Kurumların Oluşu

1917 yılı Şubat-Ekim ayları arasında Rusya’daki devrim beklentisi ülkeyi iki seçenek karşısında bırakmıştı: devlet anarşik bir biçimde kendi kendine dağılacak veya şiddetli bir diktatörlük rejimi devleti dağılmaktan kurtaracaktı. Kornilov’un sağ diktatörlük oluşumu için yaptığı darbenin boşa çıkması Bolşeviklerin sol diktatörlüğünün oluşumuna önayak oluşturdu.⁷⁰³ Ekim İhtilali II. Sovyetlerin iktidarı ele almasına neden oldu. Birçok siyasi tarafından Ekim İhtilali tesadüf bir olay ve az öneme sahip bir gelişme olarak görülüyordu. Zira onlar Bolşeviklerin gülcü olmadıkları kanısındaydılar. 15 Ekim 1917’de açılan II. Sovyetler Kongresinin Barış Dekreti ve Toprak Dekreti onların konumlarını kuvvetlendirdi. Kuşkusuz, Barış Dekreti hemen savaşın sona erdirilmesi veya Toprak Dekreti toprağın köylülere dağıtılmasını öngörmüyordu. Bunlar halkın desteğini almak açısından zamanında atılmış çok iyi taktik adımlardı.⁷⁰⁴ II. Sovyetler Kongresinin ikinci günü ilk Lenin’in önerisiyle geçici işçi ve köylü hükümeti olan Halk Komiserleri Sovyeti kuruldu.⁷⁰⁵

⁷⁰² Shlapentokh V., s. 44.

⁷⁰³ Воронин А.В., **История Российской Государственности**

⁷⁰⁴ Воронин А.В., **История Российской Государственности**

⁷⁰⁵ Sosyalist devrimcilerden (Eser) ayrılmış sol kanat Kasım-Aralık aylarındaki görüşmeler sonucu Hükümette 6 yer aldılar. Bolşevikler toprak reformu ve sosyalizmin genel amaçları konusunda sol Eserlerle mutabık olması böyle bir anlaşmanın sağlanmasına neden olmuştur. Ayrıca, Ekim Devrimi sol Eserlerin aktif katılımıyla gerçekleşmiştir. Воронин А.В., **История Российской**

Ekim İhtilalinden sonraki altı ayda Sovyetler yerlerde iktidar organlarıydı. III. Sovyetler Kongresinin kararıyla yerel sorunların çözümü Sovyetlerin yetkisi içindeydi. Kongre, kongreler arası dönemde faaliyet gösterecek daimi bir organ olan Tüm-Rusya Merkezi Yürütme Komitesini seçti. Komitenin 101 üyesinden 62'si Bolşevikti.⁷⁰⁶ Yüksek yürütme organı olan Halk Komiserleri Sovyeti aynı zaman yasama yetkisine de sahipti. Ekim İhtilali sonrası tüm mahkeme ve yargı organları feshedildi ve yerine askeri mahkemeler kuruldu. Bu mahkemeler “proleter vicdanı ve devrimci bilinç” ilkesiyle yargılıyordu. Karşı devrimcilere karşı mücadele amacıyla Aralık 1917’de Tüm-Rusya Olağanüstü Komisyonu (VÇK) kuruldu. KGB’nin selefi olan bu örgütün başında duran F.Dzerjinski “..bize şimdilik hukuk gerekmez. Bize karşı-devrimcilerin faaliyetlerinin devrimci bir şekilde cezalandırılması gerekir” diyordu. 1917 yılı sonlarından itibaren II. Kongrenin kararına rağmen ölüm cezası uygulanmaya başladı. Lenin “Kurşuna dizmeden devrim gerçekleştirilir mi?” diyordu. 9 Ağustos 1918’de Lenin eyalet komitelerine gönderdiği telgrafta “kulak”lara, beyaz muhafızlara, karşı devrimcilere kitle terörü uygulamayı, kuşkulu bulunanları ise toplama kamplarına kapatmayı emretti. Kiliselerin tüm malvarlığı devlete devredildi ve din düşman ideoloji ilan edildi.⁷⁰⁷

15 Kasım 1917’de Lenin ve Stalin’in birlikte yayınladıkları “Rusya Halklarının Haklar Deklarasyonu” adlı belgede Rusya’da yaşayan hakların etnik eşitliği, bağımsız devlet kurmaları ve dahil kendi kaderini belirleme hakkı tanıyordu. Fakat bu politika %57’si Rus olmayan halkların desteğini kazanma taktiğinden başka bir şey değildi. Nitekim daha sonra eski Çarlık sınırları içinde bağımsızlıklarını ilan etmiş, Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna vs. gibi yeni cumhuriyetlerin varlığına Kızıl Ordu işgali ile son verildi.

1918 yılı yazına kadar Bolşevik iktidarı esnek bir iktidardı ve diğer güçlerle bir uzlaşmaya varma gereksinimi içindeydi. Ekim sonu ve Kasım başlarında “tekboyutlu sosyalist devlet” kurmak için *Eserler’lerle* yapılan görüşmelerden sonuç alınamadı. 12 (25) Kasımda yapılacak Kurucu Meclis seçimlerinde rakipleri, Bolşeviklerin yenileceğine inanıyordu. Bolşevikler ise Ekim başarısından mest olmuş

Государственности. Kasım-Aralık aylarında görüşmeler sonucunda Halk Komiserleri Sovyetine ve hükümet iki partili oldu.

⁷⁰⁶ Ayrıca, 29 sol eser, 6 sosyal-demokrat-enternasyonalist, 3 sosyalist ve 1 maksimalist bulunuyordu.

⁷⁰⁷ **Отечественная история:XX век**, 1999, с. 177-178.

halde bu seçimlerden kendileri için olumlu sonuç bekliyordu. Fakat Bolşeviklerin bekledikleri gerçekleşmedi. Seçimlerde sandalyelerin yarısından fazlasını *Eserler* kazandı.⁷⁰⁸

Kurucu Meclisten iki gün önce, yani Ocak ayının 3'ünde Merkezi Yürütme Komitesi Lenin tarafından hazırlanmış “Ezilen ve Sömürülen Halkın Hukuk Deklarasyonu” adlı bildiriye yeni Kurucu Meclise sunmak için onayladı. 5 Ocak 1918'de Tavriya sarayında açılan Kurucu Meclis bu deklarasyonu tanımadı. 6 Ocak 1918'de Lenin'in önerisiyle Merkezi Yürütme Komitesi Kurucu Meclisin dağıtılması kararını aldı. Karar III. Tüm-Rusya Sovyetler Kongresince onaylandı. Kongre aynı zamanda Rusya'nın bir proleter diktatörlüğü olduğunu tespit eden “Ezilen ve Sömürülen Halkın Hukuk Deklarasyonu”nu geçici Anayasa olarak kabul etti.⁷⁰⁹

Kurucu Meclisin dağıtılması taraflar arasında uzlaşma ümitlerini yoka çıkardı ve iç savaşın kaçınılmaz olduğunu gösterdi. Demokratik gelenekleri zayıf olan halkın büyük ekseriyeti Kurucu Meclisin dağıtılması olayına sessiz kaldı.⁷¹⁰ Böylece, ülkede proleter diktatörlüğü dönemi resmen başladı. Kurucu Meclisin dağıtılması yeni yönetim mekanizmasının örgütlenmesinin başlangıcı oldu. Bu zamana kadar geçici faaliyette bulunan yönetim kurumları devamlı kurumlara dönüştü. Çok partililik ilkesiyle oluşmuş Sovyetler tekpartili kuruma dönüşmeye başladı. Temmuz 1918 MYK'nin kararıyla sağ Eser ve Menşevikler “devrim karşıtı faaliyetler” gerekçesiyle Sovyetlerden kovuldular. 1918 yılının ortalarına gelindiğinde Bolşevikler diğer partileri dışladı veya yeraltı faaliyete geçmeye zorladı. Böylece ülkede tekpartili bir rejim oluşturuldu.

1.3. Rejimin Ekonomi Politikası

1.3.1. Savaş Komünizmi

İç savaş döneminde Bolşeviklerin uyguladığı ekonomi politika iç savaş ortamında yürütüldüğü için “savaş komünizmi” adlandırılırdı. “Savaş komünizmi” Ekim 1917'den sonra hemen başlamış ve 1919–20 yıllarında doruk noktasına

⁷⁰⁸ Seçimlerde Eserler ve Menşevikler %62, Bolşevikler %25, Kadetler ve Oktyarhistler %13 oy aldılar.

⁷⁰⁹ Отечественная история: XX век, 1999, с. 184.

⁷¹⁰ Воронин, А.В., История Российской Государственности

ulaşmıştır. Bu politika sonucunda kısa bir süre içinde ülkedeki tüm sanayi kurumları millileştirildi. 1918–20 yılları aşırı merkezleştirilmiş yönetim, büyük, orta ve kısmen küçük işletmelerin millileştirilmesi, ekmek ve diğer tarım ürünleri üzerinde devlet tekeli, tarım ürünleri teslimi, ticari faaliyetin yasaklanması, emeğin militarizasyonu gibi özellikler taşıyordu. Bunların, komünist toplumun inşası için gerekli olduğu düşüncesi hakimdi.⁷¹¹ Fakat uygulanan politikalar feci sonuçlar doğurdu. Bir taraftan ekonomik çöküntü yaşanırken, diğer taraftan durma noktasına gelmiş fabrikalar ve işletmelerde çalışan işçiler bir parça ekmek bulabilmek için yeniden köylere dönmeye başladı. “Savaş komünizmi” burjuvazinin ekonomik ve siyasi hakimiyetinin kökünü kazırken, diğer taraftan işçi sınıfının sınıfsızlaştırılmasına neden oldu.

Devrim sonrası toprak sahibi olmuş köylü “ürün teslimi” şeklinde ürettiğini neredeyse karşılıksız olarak devlete veriyordu. 1920 yılının sonlarına gelindiğinde tahribatlar önlenemez boyutlara ulaştı ve ülke ekonomisi büyük bir çöküntü sürecine girdi.⁷¹² Bunun yanı sıra altı yıl devam eden Birinci Dünya Savaşı ve iç savaşın getirdiği tahribatlar da durumun ne kadar vahim olduğunu ortaya koydu. Bu süre içinde sanayi üretimi altı defa, demiryolu taşımacılığı beş defa azalmış, para 20 milyon kat değer kaybetmiştir.⁷¹³ Demiryolları haftalarla çalışmıyor ve askerden terhis olunanları bile taşıyamaz hale gelmişti. Tarımda durum vahim iken, büyük kentler boşalmaya başlamıştır. 1914 yılında nüfusu 1,7 milyon olan Moskova’da 1 milyonda biraz fazla ahali yaşıyordu. Ölüm halleri birçok bölgelerde doğumdan daha fazlaydı. Sosyal ve psikolojik bunalım içine girmiş halk arasında yer yer

⁷¹¹ Гимпельсон Е., «Коммунизм военный», *Энциклопедия кругосвет*, <http://www.krugosvet.ru/articles/108/1010802/1010802a1.htm>

⁷¹² Bu durumun oluşmasında 1914-1918 savaşının da önemli etkisi olmuştur. Polonya, Finlandiya ve Baltık devletlerinin kaybedilmesiyle birçok sanayi kuruluşu, demiryolları ve çiftlikler elden gitmiş, üretimde büyük bir gerileme başladı. Birçok kesimde üretim savaş öncesine göre % 15'e kadar düşmüş, işletmeler yakıt ve hammadde yokluğu yüzünden çalışamaz hale gelmişti. Kennedy, P. **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri**, Türk İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1991, s. 377. İrge, F., SSCB'de Gorbachev Liderliğinde Başlayan Radikal Reform Hareketlerinin Nedenleri, Reformların Hedefleri-Uygulanışı ile Doğu Bloku'nda Sovyet Cumhuriyetlerinde ve Uluslararası Alanda Etkileri-Sonuçlar, İ.Ü. İktisat Fakültesi SBE Uluslararası İlişkiler Bilimi Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1995, s. 115.

⁷¹³ Перламутров, В.Л., «Новая экономическая политика Советского государства (1921-1926 гг.)», **Планируемая рыночная экономика**, Изд.ГП Редакция газеты "Экономическая газета", Москва, 2000, с.132. Elektronik versiyonu: <http://www.cemi.rssi.ru/mei/articles/perlam00.htm>

ayaklanmalar ve köylü isyanları başlamıştır.⁷¹⁴

1.3.2. Yeni Ekonomi Politika: NEP

Lenin Yeni Ekonomik Politika (NEP) olarak bilinen paketi Mart 1921’de 20. Parti Kongresine sundu. Bu sırada işçilere ve köylülere ayrıcalık tanınması ve Sovyetlerin özgür seçimlerle seçilmesi istekleriyle ayaklanmış Kızıl donanmanın askerleri Kronstadt kalesinde üstlenmiştir. NEP karar tasarısı ülkenin ekonomik çöküntü ve sosyal ve politik kargaşalıklar içinde olduğu bir ortamda Kongrede onaylandı.⁷¹⁵

NEP çerçevesinde alınan esas tedbirler arasında öncelikle, “savaş komünizmi” döneminde uygulanan mal teslimi yükümlülüğünün ortadan kaldırılarak erzak vergisi yükümlülüğünün getirilmesi oldu. Üreticilerin mal üretimini teşvik etmek için önlemler alındı. Ticari serbestliğe izin verildi. Özel kişiler küçük işletmeler halinde üretim yapabilecek ve on kişiye kadar çalışanı olan işletmeler kurabileceklerdi. 17 Mayıs 1921’de millileştirilmiş küçük işletmelerin bir kısmı yeniden sahiplerine iade edildi. Toprak Dekretinin bazı hükümleri değiştirilerek, 1922 yılında toprakların kiralanması ve paralı işçi çalıştırılmasına müsaade edildi. Ağustos 1921 tarihinde Emek ve Savunma Sovyeti tarafından çok sayıda sanayi alanı devlet tekeline alındı. Devlet, kooperatif, özel ve yabancı sermaye ortaklıklı işletmeler oluşturuldu.⁷¹⁶

NEP hızlı bir şekilde ekonominin canlanmasına neden oldu. Tarım ürünlerinin üretiminde bir artış yaşandı. Fakat Komünist Parti liderlerinin ekseriyeti NEP’in ülkeyi yeniden kapitalizme geri götüreceğinden endişe ediyordu. Bolşeviklerin ekseriyeti “savaş komünizminin” telkin ettiği, özel mülkiyetin tasfiye edilmesi ve maddi değerlerin eşit dağıtılmasının komünizme götüreceği gibi bir

⁷¹⁴ İsyancı köylülerin sayısı Tambov-Voronej’de 50 min kişilik, Batı Sibirya’nın İşim bölgesinde 60 bine ulaşmıştır. Şubat 1921’de köylüler bazı şehirleri kuşatmış veya almışlardı. **Отечественная история:XX век**, 1999, с. 261.

⁷¹⁵ Carr E.H., **Leninden Stalin’e Rus Devrimi: 1917-1929** (Çeviren: Cinemre L), Mer yay., s. 42.

⁷¹⁶ Гимпельсон Е., «Новая Экономическая Политика», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/108/1010803/1010803a1.htm>. **Отечественная история:XX век**, 1999, с. 265. Перламутров В.Л., 2000.

yanılgı içinde olup, NEP'i komünizme bir ihanet olarak görüyorlardı.⁷¹⁷ NEP her şeyden önce, büyük ekonomik ve sosyal bunalımlar içine girmiş bir rejimin kendisini kurtarma taktiği idi. Örneğin, NEP döneminde fabrikalar ve sanayi işletmelerine özerklik verildi. Bunlar kendi harcamalarını gelirlerinden kapatacaklardı. Fakat zararlı çalışan fabrika ve işletmelere devlet, işçi sınıfının desteğini kaybetmemek için halktan toplanmış vergilerin bir kısmını vererek ayakta tutuyordu.⁷¹⁸ 1922 yılında Lenin, "...NEP'in teröre son verdiğini düşünmek yanlıştır. Biz yeniden teröre ve ekonomik teröre döneceğiz" demektedir.⁷¹⁹

1923 ve 1924'ün başlarında NEP için zor bir sınav devri oldu. 1923 sonbaharında sanayi ürünlerinin fiyatları yüksek iken tarımsal ürünlerin fiyatları çok düşüktü. Bu da sanayi ürünlerinin satılmamasına neden olan bir "satış krizi" denen krizi ortaya çıkardı. Devlet krizi aşmak için sanayi malları fiyatlarını büyük oranda düşürürken, tahıl fiyatlarında artışı sağlamak için, sistemli bir şekilde tahıl alımlarına başladı ve böylece sorun çözüldü.⁷²⁰

NEP döneminde ekonomi, piyasa metotları ve ekonomik dışı idari müdahale metotları bir araya getirilerek yönetiliyordu. Parti ve devlet yönetimi özel sektörün devlet sektörüne oranla üstünlük kazanmasından endişe ederek reformu istememekteydi. O yüzden böyle bir sistem uzun süremezdi. NEP'in yıkılması özel sektörün vergiyle boğulması, ardından da hukuki güvencelerinin ortadan kaldırılmasıyla sessiz bir şekilde gerçekleşti. 27 Aralık 1929 tarihinde Marksist Tarihçiler Konferansındaki konuşmasında Stalin, NEP'i sosyalizme hizmet ettiği için desteklediklerini, sosyalizme hizmet etmeyi durdurduğu anda da reddedeceklerini söylemişti. 1920'li yılların sonunda NEP politikası yürürlükten kaldırıldı.⁷²¹

Lenin dönemi uygulanan politikalar siyasi literatürde tartışılan konulardandır. Bazı yazarlar baskıcı diktatör rejimi, dönemin siyasi ve ekonomik koşulları ortamında uygulanması gereken objektif bir olgu olarak değerlendirmektedirler.

⁷¹⁷ Гимпельсон, Е., «Новая Экономическая Политика», *Энциклопедия кругосвет*, <http://www.krugosvet.ru/articles/108/1010803/1010803a1.htm>

⁷¹⁸ *Отечественная история: XX век*, 1999, с. 266.

⁷¹⁹ Ильин, В.В., Панарин А.С., Ахиезер А.С.,

Реформы и контрреформы в России, (Под редакцией В.В.Ильина), Изд-во МГУ, Москва 1996, с. 59. <http://www.auditorium.ru/books/668/p1.pdf>

⁷²⁰ *Отечественная история: XX век*, 1999, с. 268.

⁷²¹ Гимпельсон, Е., <http://www.krugosvet.ru/articles/108/1010803/1010803a1.htm>

Fakat her halükarda uygulanan politikanın meşruluk yönünü göz ardı etmek imkansızdır. “Kuşkusuz, bütün siyasi sistemlerde liderler ve taraftarlar kitlesi bulunduğu, yani bir grubun emredici durumda olup, diğerlerinin itaati gerektiğinden otoriter bünye mevcuttur. Ancak, oligarşik görüntünün gerçekleşmesinde uygulanan veritenin meşruluk yönünden büyük önemi vardır. Batı aleminde çeşitli eğilimleri temsil eden partilerin serbest ve samimi seçimlerle iktidar mücadelesi yapması, iktidarın meşruluğunu sağlayan en önemli kriterdi. Lenin’in partisi için ise böyle bir kriteri ileri sürmek mümkün değildir. Parti, benimsediği devlet anlayışıyla meşruluk kriterini sıfır prensibine dayandırmıştır.”⁷²²

2. Stalinizm Rejimi

2.1. Stalin’in “Tek Ülkede Sosyalizm” İdeolojisi

1924’de Lenin’in ölümünden sonra Stalin ve Tortski arasındaki iktidar mücadelesi, partinin ve yeni Sovyet devletinin gelecekteki ideolojik önceliklerinin belirlenmesi noktasında yoğunlaşmış ve bu bağlamda Leninist öğretiyeye yeni yorumlar getirilmiştir. Tortski’ye göre, Rus devriminin geleceği Batıdaki diğer sosyalist devrimlerin başarısına doğrudan bağlıdır. Buna göre de, Sovyet Rusya Avrupa’daki kapitalist devletlerde devrim faaliyetlerini etkin biçimde sürdürmeli, yani devrimci bir savaşı, Sürekli Devrim’i gerçekleştirmelidir. Çünkü Rus devrimini Avrupa devrimler sürecinin ilk aşaması olarak gören ve bu başarılı devrim örneğinin kapitalist dünya tarafından organize bir düşmanca reaksiyonla karşılaşacaktır.⁷²³ Trotski’ye göre proletarya, iktidarı kazandıktan sonra burjuva demokrasisinin sınırları içinde kalamaz. O, sosyal-demokrasinin yakın vadeli ve ileriye dönük (minimum ve maksimum) programları arasındaki engelleri kırmak, giderek daha radikalleşen toplumsal reformlara girmek ve Batı Avrupa’daki devrimden hemen ve doğrudan destek aramak zorundadır.⁷²⁴

⁷²² Çam, E., **Devlet Sistemleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1970, s. 140.

⁷²³ Замалаев, А.Ф., **Учебник русской политологии**, Летный сад, Санкт-Петербург, 2002, с. 192-193.

⁷²⁴ Trotsky, L., **Rusya’da Sürekli Devrim Sonuçlar ve Olasılıklar** (Çeviren: O. Koçak), Kardelen Yay., Mart 1990, s.11.

Tortski'ye karşılık Stalin “Tek Ülkede Sosyalizm” tezini öne sürerek, Trotski'nin “Sürekli Devrim” yaklaşımını kapitalist ülkelerdeki işçilerin devrim yapabilmesi inancına güvensizlik anlamına geldiği gerekçesi ile eleştirmiş ve tek bir ülkede de sosyalizmin zaferinin mümkün olduğunu savunmuştur.⁷²⁵ Stalin “Tek Ülkede Sosyalizm” tezi ile dünya devriminin başarısını Sovyetler Birliğinin siyasi, ekonomik ve askeri başarısına bağlamıştır. Stalin ve Trotski arasındaki mücadele 1928'de Stalin'in kazanması ile son buldu. Karşı tarafın temsilcileri partiden tasfiye edildiler. Trotski ise hapis edilerek önce Sibirya'ya, ardından ise yurtdışına sürgüne gönderildi.⁷²⁶

Stalin kişisel gücünü artırmak ve Rusya'da sosyalizmi kurmakla uğraşmış, kapitalist devletlerle çevrili bir durumda dış müdahale sonucu rejimin devrilmesinden endişe etmiştir. Ayrıca, bu dönemde Sovyetler Birliği üç şeye şiddetle gereksinim duymaktaydı: Para ve sermaye, ticaret, diplomatik tanınma. Bütün bu nedenlerden dolayı, SB 1917–1939 yılları arasında bir “tarafsızlık ve saldırmazlık politikası” izledi.⁷²⁷

2.2. Stalinist Rejimin Oluşumu

Siyasal iktidar uğruna yürütülen mücadeleden Stalin'in zaferle çıkması ülkedeki politikaları yürütmede kendisine engel olabilecek her hangi bir güç bırakmadı⁷²⁸. Aslında Lenin, Stalin'in iktidara gelmesine hoş bakmamış ve çekincelerini ölümünden önce yazdığı ünlü “Vasiyet”inde dile getirmiştir. Stalin'i “fazlasıyla kaba” diyerek tanımlayan Lenin, Genel Sekreterliğe “...daha hoşgörülü, daha sadık, yoldaşlarına daha kibar de daha değer veren, daha az kaprisli” vs. özelliklere sahip birisinin gelmesini istiyordu. Sovyetler Birliğinde totaliter rejimin tam anlamda şekillenmesi bizzat Stalin'in adıyla bağlıdır. Ekim İhtilali sonrası devlet örgütü içinde de önemli görevleri üstlenmiş Stalin ilk Halk Komiserleri Sovyetinin Milli Meselelerden sorumlu Komiserliğine, 1919'da ise yeni kurulan İşçi ve Köylü

⁷²⁵ Wolfgang, L., 1976, s. 211.

⁷²⁶ Bkz: Волобуев, О.В., «Приоритеты советского государство», В книге: **Россия: государственные приоритеты и национальные интересы**, РОССПЭН, Москва, 2000, с. 253-262. Мунчаев, Ш.М., Устинов В.М., 1999, с. 439-575.

⁷²⁷ Sander O., **Siyasi Tarih 1918-1990**, İmge Kitabevi 3. Baskı, 1991 s. 21-22.

⁷²⁸ Bkz: Соколов, А.К., **Курс советской истории:1917-1940**, Высшая школа, Москва, 1999.

Denetimi Komiserliğini de yürütüyordu. Parti üyelerini sivil ve askeri makamlara yerleştirmekle görevli Stalin aynı zamanda yerel parti örgütleriyle ilişkisini sıkılaştırdı. 11. Parti Kongresinde (Nisan 1922) Genel Sekreterlik görevine getirildi. Genel Sekreterlik gittikçe Merkez Denetim Komisyonu, Politbüro ve MK arasında bir eşgüdüm organı niteliği kazandı. Bu ise Stalin'i parti içi tasfiyeyi etkileyecek bir konuma getirdi.⁷²⁹ Stalin'inin 1930'larda uyguladığı politikalar SSCB'yi 1917 Bolşevik Devriminden çok daha derin biçimde etkiledi. Stalin'in kurduğu model 1945 sonrası Çin, Kuzey Kore ve Küba gibi ülkelerle, bütün Doğu Avrupa tarafından izlenildi. Stalin'in yaptığı değişiklikler büyük ölçüde "tek ülkede sosyalizm" doktrininden geliyordu. 1928'de birinci Beş Yıllık Planın uygulamaya konulmasıyla özel teşebbüsün hızlı ve toptan biçimde kökü kazıldı 1929'da tarım kolektifleştirildi. Tüm kaynaklar devletin kontrolü altına alındı ve Devlet Planlama Komitesi (Gosplan) tarafından idare edilen bir merkezi planlama kuruldu.⁷³⁰ Kolektifleştirme politikası acımasız bir şekilde gerçekleştirildi. 1928–1931 yılları ülkeyi acılık sardı ve bu kısa dönem içinde 7–8 milyon kişi hayatını kaybetti.

2.3. Kitle Terörü ve Lider Kültü

Toplum Stalin'in onun amaçlarına uygun olarak yönetilirken, devlet mekanizması daha çok yetki kazandı. Stalinizm kendi toplumuna karşı devlet kaynaklı şiddet, sosyal yöneticiliği köstekleyen, her çeşit muhalefeti anında bastıran bir polis teşkilatı ve siyasal kontrole açık olan hiyerarşik bir öncelik sistemiydi. Stalin döneminde Sovyetler Birliğinde egemen olan polis rejimi baskısıyla kitle terörü (çalışma kampları, kurşuna dizilmeler) ve bir şiddetli siyasi terör uygulanmıştır. Böylece, Stalin'in yönetimi en yakın yoldaşına bile kuşkuyla bakan terör mekanizmasını desteklemiştir.⁷³¹

Stalin terörünün kurbanları arasında siyasal muhalifler, ideolojik hasımlar, şüpheli parti elemanları, suçlu bulunan ordu mensupları, kulaklar, itibardan düşmüş sınıfların mensupları, eski aristokratlar, düşman kabul edilen etnik grup elemanları,

⁷²⁹ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, İletişim Y. , s. s. 703-704 ve 710. Carr, E.H., **Leninden Staline Rus Devrimi, 1917-1929**, (Çeviren: L. Cinemre) Mer. Yay. İstanbul 1992, s. 69, 72.

⁷³⁰ Heywood, A., 2006, s. 78.

⁷³¹ Brezezinski, Z., 1990, s. 26.

tüm din adamları, hatta adı geçen kişilerin aile bireyleri gibi her kategoriden insan bulunuyordu. Sovyetler Birliğinden elde edilen verilere göre sadece ordu mensupları arasında otuz yedi binden fazla kara ve üç bin deniz subayı 1937–1938 yılları arasında kurşuna dizilmişti. Bu sayı savaşın ilk iki yılı içinde Nazilerce öldürülen Rus subaylarının sayısından fazlaydı.⁷³²

Stalin, 1930’lu yılların başlarındaki büyük kıtlıkta milyonlarca Ukraynalı köylünün açlıktan ölmesinden de sorumludur. 1939 savaşıdan hemen önce, o dönemdeki Sovyet-Polonya sınırının Sovyet tarafında yaşamakta olan Polonyalıların hepsi aniden yok oldular. Sadece kadın ve çocukların Kazakistan’a sürüldüğü öğrenildi. Erkekler ise hiçbir zaman ortaya çıkmadılar. Savaşın son zamanlarında milyonlarca Kırım Tatarı, Kuzey Kafkasya Çerkezleri yaşadıkları yerleri terk ederek Sibiry’a göçe zorlandı. Moskova ve Leningrad Yahudileri bile hedef haline gelerek, ekseriyeti öldürüldü. Binlerce Baltıklı 1940 yılında Sibiry’a sürüldü.⁷³³

Stalin’in kurbanlarının toplam sayısı hiçbir zaman öğrenilmeyecek, ama yine de bu sayının yirmi milyondan az olmadığı, hatta belki de kırk milyona kadar çıkabileceği rahatlıkla söylenebilir. Sonuç itibariyle Stalin’in Hitleri bile istatistiksel olarak geride bırakarak insanlık tarihinin en kanlı kitle katili olduğu iddia edilebilir.⁷³⁴

Totaliter rejim olması itibariyle Stalin rejiminin belirgin özelliklerinden biri de lider kültü olmuştur. Sovyetler Birliği tarihinde hiçbir önder Stalin kadar yüceltilmemiştir. Stalin kültü bu anlamda Sovyet rejimindeki lider kültürünün doruk noktasını oluşturur.

Böylece, 1924’den 1953’e kadar 29 yıl boyunca Sovyetlerin kaderine hakim olmuş Stalin, yaptığı uygulamalarla Sovyetler Birliğinin en koyu siyasi rejimini, Stalinizmi, oluşturmuştur. Bu rejimin oluşumundaki temel etken Stalin’in kişisel diktatörlüğü idi.

⁷³² Brezezinski, Z., 1990, s. 27-28.

⁷³³ Brezezinski, Z., 1990, s. 27-28.

⁷³⁴ Brezezinski, Z., 1990, s. 29-30.

3. Hruşev Dönemi

3.1. İdeolojik ve Siyasi Temeller: 20. Parti Kongresi

Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliğinde liderlikle ilgili ciddi sorunlar ortaya çıktı. Liderliğe iddialı figürler arasında G.M. Malenkov, L.P. Beriya, V.M. Molotov ve N.S. Hruşev vardı.⁷³⁵ Tek bir lider üzerinde mutabakata varılmanın zorlukları doğrultusunda belli bir süre kolektif liderlik uygulanmağa başladı. Kolektif liderlik formülü iktidar mücadelesini yatıştırmadı. Kolektif liderlik kavramını ortaya atarak iktidar mücadelesini kazanan⁷³⁶ Nikita Hruşev'in uyguladığı politikalar Sovyetler Birliğinde yeni bir dönemi başlatmış oldu. Bu politikaların içerideki (ve kısmen dışarıdaki) bir ayağını Stalin kültürünün parçalanması, diğer ayağını "barış içinde bir arada yaşamak" tezi oluşturuyordu. Nikita Hruşev; 1953–1964 yılları arasında uyguladığı tarım ve sanayi politikaları, merkezi planlamadaki kısmi yenilikler (ademi merkeziyetçi eğilimler) 14–25 Şubat 1956'da yılında yapılan 20. Parti kongresinde alınan iç politikada "Stalinsizleştirme" ve dış politikada "barış içinde bir arada yaşama ilkesi" kararlarıyla Sovyet Devletinin tarihinde etkileri uzun yıllar devam etmiş değişiklikler getirmiştir.⁷³⁷

SBKP'nin 20. Kongresi tüzükte öngörülen tarihten 8 ay önce 14 Şubat 1956'da Kremlin'de 1436 delegenin ve 55 kardeş partinin temsilcilerinin katılımıyla açıldı. Kongrenin amacı Stalin'in ölümünden itibaren söz konusu değişikliklerin bir bilançosunu yapmak ve ortaya çıkan eğilimler üzerine bir tartışmayı acil olarak kabul

⁷³⁵ Stalin'in ölümünden sonra Malenkov SSCB Bakanlar Konseyinin Başkanı olarak hükümetin başına geçti. Yürütme yetkisi büyük ölçüde onun elinde toplanmıştı. Beriya İçişleri Bakanı olarak atanmış ve aynı zamanda istihbarat organlarını da denetimi altında bulunduruyordu. Stalin döneminin tüm ceza ve işkence araçları onun yetkisinde idi. Stalin'in yaşamının son döneminde kariyerinde bir düşüş yaşanan Dışişleri Bakanı Molotov'un durumu Stalin'in ölümünden sonra iyileşti ve yeniden Politbüro üyeliğine seçildi. SSCB KP sekreteri olan Hruşev ise tedricen partideki konumum güçlendirmeye başladı. **Отечественная история: XX век**, 1999, c. 405.

⁷³⁶ Stalin'in ölümünde sonra üzerinde mutabakata varılabilecek tek lider bile yoktu. Ortaya atılan "kolektif yönetim" kavramı aslında mevcut yönetimin kendi varlığını korumak amacının ifadesi idi. Fakat "kolektif yönetim" içinde belli eğilimler ve gruplaşmalar kaçınılmazdı. Yönetim içindeki, özellikle en gaddar figür Beriya idi. Onun yönetimin başına geçmek için yaptığı gizli planlar Hruşev ve Malenkov'a belli idi. Fakat, Beriya'nın elinde yeteri kadar güç (özellikle Kremlin'in muhafazasını yerine yetiren istihbarat organına bağlı birimler) vardı ve onun tasfiye edilmesi o kadar da kolay değildi. Bu konuda Sovyet-Alman Savaşının efsane kahramanı general G.K. Jukov ve Hava Savunma Kuvvetleri Moskova daire komutanı general K.S. Moskalenko'nun doğrudan desteği ve katılımıyla gerçekleşen bir operasyonda Beriya tutuklandı.

⁷³⁷ İrge, F., 1995, s. 170.

etmek durumundaydı.⁷³⁸ Kongrenin son günü sadece Sovyet delegelerin katılımıyla gizli oturum yapıldı. Oturumda Hruşev “Şahsiyet Kültü ve Sonuçları Üzerine” adlı ünlü raporunu okudu. Kongre öncesi Stalin tasfiyelerini, yasa dışı tutuklama ve infazları, siyasi suçluların durumlarını vs. araştırmak amacıyla özel bir komisyon oluşturulmuş ve bu konuda bir hayli belge ve bilgi toplanılmıştır.⁷³⁹ Kongre sırasında delegelere Lenin’in ünlü vasiyeti – “Kongreye Mektup”u dağıtıldı. Kuşkusuz, ekseriyetinin bu mektupla ilgili bilgisi vardı. Fakat mektup bu zamana kadar hiç yayınlanmamıştır.

Hruşev konuşmasını sadece komisyon raporunu üzerine değil, aynı zamanda kişisel duyguları ve hislerini ifade eden etkileyici bir retorikle sunmuştu. Rapor sunulduktan sonra gizli tutulmasına karar verildi. Sovyetler Birliğinde sadece 1988 yılında yayınlanan Rapor dış basında 1956’da yayınlandı. Sovyet yönetimi dış basında yer alan raporun önce sahte olduğunu savunmaya kalkıştı. Fakat, kısa bir süre sonra 30 Haziran 1956’da “Lider Kültü ve Sonuçlarının Aşılması” konusunda karar kabul etti. Kararın içeriği Hruşev’in kongredeki raporunun bazı hükümleri ve komisyon belgelerine dayanmaktaydı.⁷⁴⁰

Nikita Hruşev aynı zamanda dış politika konusunda da yeni politik düşünce sunuyordu. Onun, Kongrede yaptığı konuşmasındaki “Barış içinde bir arada yaşama” yaklaşımı Stalin’in genel anlayışına ciddi değişiklikler getirmiştir. Hruşev, SSCB Komünist Partisinin kapitalizm ile sosyalizm arasında bir savaşın kaçınılmaz olduğu görüşünü reddetmiş, barış içinde bir arada yaşayarak rekabet edebileceklerini savunmuş ve sosyalizmin kapitalist ülkelere şiddet ve savaş olmaksızın girebileceğini öne sürmüştür.⁷⁴¹

20. Parti Kongresi Stalin kültürünün yıkılması, Stalinizmin bilinmedik cinayetlerinin açıklanması, tasfiye ve baskı rejiminin kurbanları olmuş kişi ve

⁷³⁸ İrge, F., 1995, s. 172.

⁷³⁹ 1954-1955 yıllarında gerekçesiz yargılanan ve kanunsuz cezalandırılan vatandaşların işlerine yeniden bakılması amacıyla değişik komisyonlar çalışmıştı. Bir çok hükümlü de bireysel şekilde haklarının iadesini sağladı. 31 Aralık 1955’de SBKP MK toplu tasfiyeye maruz kalan XVII Kongresinde seçilmiş Komünist Partisi MK üye ve üye adaylarının işlerinin yeniden gözden geçirilmesi için bir komisyon oluşturuldu.

⁷⁴⁰ **Отечественная история: XX век**, 1999, с. 407.

⁷⁴¹ Нежинский, Л. Н., «Императивы "холодной войны" и "ядерного века"», **Россия: Государственные приоритеты и национальные интересы**, (Ответственный редактор: О.В. Волобуев,), "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), Москва, 2000, с. 358-360.

halkların haklarının iadesi açısından büyük öneme taşıyordu. 20. Parti Kongresi ve sonraki politikalar mevcut totaliter bürokratik sistemi değiştiremese de belli bir yumuşama getirdi.

Sovyet yönetiminde en üst düzeyde siyasi mücadele devam etmekteydi. Liderliğinin Molotov'un yaptığı Hruşev karşıtı mücadelede Komünist Partisi Merkez Komitesi Başkanlık Divanının çok sayıda üyesi bir araya gelmiş bulunuyordu. Yazın 1957'de bu grup Hruşev'i Parti Merkez Komitesinin Birinci Sekreteri görevinden alma için plan hazırladı. Başkanlık Divanında kendisini destekleyenlerin azınlıkta olmasına rağmen, Hruşev yine dönemin Savunma Bakanı Mareşal Jukov ve KGB Başkanı Serov'un desteğini arkasına alarak Merkez Komite Plenumunun (Meclisinin) toplanması kararını aldırabildi. Hruşev bu Plenumda oyların ekseriyetini kazanırken, Molotov ve taraftarları yenilgiye uğradı. Hruşev'e karşı yönelen eleştiriler ise 20. Parti Kongresi kararlarına karşı çıkmak gibi değerlendirildi ve karşıt grubun temsilcileri partiden uzaklaştırıldılar.⁷⁴²

3.2. Hruşev Reformları

Stalin'in ölümünden sonra yeni rejimin oluşumu Stalinizmi iki yönde; ideolojik ve kurumsal yönden tasfiye etmeye çalışmıştır. Yeni yönetim kendi konumunu güçlendirmek için dönem için popüler ve olağan sayılan bir yöntem-ceza yöntemine başvurdu. Stalin'in ceza politikalarının bir numaralı uygulayıcısı İçişleri Bakanı L.P. Beriya tutuklanarak kurşuna dizildi. İçişleri Bakanlığın personeline % 12 bir azalmaya gidildi. Eski memurların 1342'si yargı önüne çıkarılarak suçlu bulundu ve değişik cezalara çarptırıldı. SSCB İçişleri Bakanlığı bünyesinde Özel Meşveret Birimi tasfiye edildi. 1934–1953 yıllarında bu birim tarafından 10 101 kişi ölüm cezasına çarptırılmıştır. 1954 yılında Devlet Güvenlik Komitesi (KGB) İçişleri Bakanlığından ayrıldı.⁷⁴³

Mevzuatta bir dizi değişiklikler yapıldı. 1958'de SSCB Yüksek Sovyeti tarafından Sovyetler Birliği ve müttefik cumhuriyetlerin ceza mevzuatının temellerine ilişkin yasa çıkardı. Bu yasa doğrultusunda cumhuriyetlerin yeni ceza

⁷⁴² Отечественная история: XX век, 1999, с. 408.

⁷⁴³ История государства и права России, Москва 2002, с. 481-482.

kanunları kabul edildi. 8 Aralık 1961’de Sovyetler Birliği ve müttefik cumhuriyetlerin medeni hukuk mevzuatının esaslarına ilişkin yasa çıkardı. 1963-1964 yıllarında bu yasanın ilkeleri doğrultusunda cumhuriyetlerin medeni kanunları kabul edildi. Aile, iş, emeklilik, sosyal güvence ile ilgili bir sıra önemli yasalar çıkarıldı.⁷⁴⁴

1958’de devleti ve askeri suçlara ilişkin önemli Birlik yasaları çıkarıldı. Sürülmüş halkların devlet oluşumlarının yeniden ihya edilmesine ilişkin bir dizi tedbirler uygulandı. 1957’de Çeçen–İnguş Özerk SSC yeniden oluşturuldu. Çerkez Özerk Dairesi (okrugu) Karaçay-Çerkez Özerk Cumhuriyetine, Kabardin Özerk SSC ise Kabardin-Balkar Özerk SSC’ne, Kalmık Özerk Dairesi ise Kalmık Özerk CCS’ne dönüştürüldü. 1956’da Finlandiya ile ilişkiler iyileştirildi ve Karelo-Fin Özerk SSC Karelya SSC’e dönüştürüldü.⁷⁴⁵

İdari sistemde yapılan politikalar ademi merkeziyet eğilimli idi. 1954–1955 yıllarında Birlik yönetimindeki 11 bin işletme müttefik cumhuriyetlerin yönetimine verildi. 10 Mayıs 1957 yılında ise ülkedeki ekonomik alanlar üzere örgütlenmiş yönetim, arazi ilkesi üzere yeniden yapılandırıldı. Yetmiş Rusya’da olmak üzere cumhuriyetlerde 107 ekonomik bölge ve bunların yönetimi için kolektif organ olan sovнархозлар (Halk Ekonomisi Sovyetleri) oluşturuldu. 141 Birlik ve cumhuriyet bakanlığı tasfiye edildi. Bunların yerine alansal ve işlevsel ilkelere dayalı 107 küçük hükümet oluşturuldu. Bu kurumların üzerinde ise Bakanlar Kuruluna paralel olarak cumhuriyet sovнархозları kuruldu. Ekonomik kurumlar üzerinde yaranmış paralellik idari organların bölünmesine yol açtı. 1962’de ülke ve dairelerin ekseriyetinde ikişer Sovyet faaliyet gösterirdi: sanayi ve köy. Bu da Sovyetler (meclisler) sisteminin bütünlük ilkesinden sapma anlamına gelmekteydi. Ayrıca, bu paralellik gölgesinde parti örgütlerinde de paralellik oluşmaktaydı.⁷⁴⁶

Yumuşama dönemi başlarında yapılan ekonomik reformlar başarılı gibi gözükmekteydi. Birçok tarım ürünlerinin devlet satın alma fiyatları yükseltildi, kolhozların (kolektif çiftliklerin) borçları silindi, vergiler birkaç defa indirildi. Hruşev, ülkenin buğday ihtiyaçlarının karşılanması için ham toprakların ekilmesi

⁷⁴⁴ История государства и права России, Москва 2002, с. 483-484.

⁷⁴⁵ История государства и права России, Москва 2002, с. 482.

⁷⁴⁶ История государства и права России, Москва 2002, с. 485-486.

konusunda büyük bir atılım başlattı. Fakat ilk dönemlerde yeteri kadar ürün alınmasına rağmen, sonraki yıllarda kuraklık ve iklim şartlarının elverişsiz olması bu politikanın yanlış olduğunu doğruladı. Hruşev'in "Kişi başına düşen et, süt ve yağ üretimine göre ABD'ye ulaşmak ve onu geçmek" sloganı tam bir fiyaskoya uğradı. Yeteri kadar maddi, teknik ve örgütsel temel olmadan bu politikanın gerçekleşmesi imkansızdı. Diğer taraftan, yanlış olan, küçük köylü işletmelerin desteklenmesi ve geliştirilmesi gerekirken, küçük şehirlerde ve işçi kasabalarında hayvancılık yasaklandı.⁷⁴⁷

1950'li yılların sonu ve 60'lı yılların başları resmi ideolojinin temelinde komünizm kuruculuğu propagandası önemli yere sahipti. 1961'de 22. Parti Kongresinde "bugünkü Sovyet insanları komünizmde yaşayacak" gibi ütöpik fikirler seslenmekteydi. 1964 sonbaharında Hruşev Karadeniz'de dinlenirken acil bir şekilde Komünist Parti Merkez Komitesi Başkanlık Divanının (Politbüronun) toplantısına çağırıldı ve burada kendisiyle ilgili ithamlar seslendirildikten sonra Merkezi Komitenin Plenumunda "sağlık ve yaşlılığı nedeniyle tüm görevlerden alınması" konusunda karar kabul edildi. Bundan sonraki Sovyet siyasi rejimi "durgunluk" dönemi adlandırılan yeni bir aşamaya girdi.

3.2. Hruşev Politikalarının Etkileri ve Sonuçları

Hruşev politikaları ülkedeki siyasi rejimin baskıcı bir Stalinist rejimden ılımlı bir totaliter rejime geçmesini sağlaması açısından büyük öneme sahiptir. Milyonlarla insanı devamlı baskı ve korku altında tutmak, kitle terörü uygulamak, kişilerin bireysel suçlarından dolayı aileleri ve yakınlarının öldürülmesi, hapse atılması, sürülmesi, yargı dışı infaz, yıldırma vs. gibi özelliklere sahip Stalinist rejimin sona erdirilmesi açısından yine de Hruşev reformları cesaretli reformlardı. Her ne kadar aynı bir totaliter siyasi sistemin aşamaları olsa da, Stalin'in baskıcı rejimi ile Hruşev döneminin ılımlı rejimi aynı totaliter rejimin iki değişik türü görünümündedir. Fakat yapılan reformlar rejimin görüntüsünde ve sertliğinde belli başlı bir değişiklik yapsa da, özüne dokunamamıştır. Bu anlamda Hruşev dönemi, Sovyet siyasi tarihinde rejim gelişmelerinin "ılımlı totalitarizm" aşamasıdır. Burada kullanılan ılımlı totalitarizm

⁷⁴⁷ Отечественная история: XX век, 1999, с. 409-411.

kavramından ise, yani Stalin dönemine oranla ılımlı olması kastedilmektedir. Bu anlamda, Hruşev politikaları gerek iç, gerekse dış bağlamda kendine özgü totaliter çerçeve sisteminde yorumlanmış ve uygulanmıştır. Örneğin, barış içinde bir arada yaşama anlayışı sınıflararası mücadelenin kendine özgün biçimi olarak tanımlamış ve 1986'ya kadar resmi belgelerde ve parti programlarında yer almış, yurt içi ve dışında yaygın bir propaganda söylemi olarak kullanmıştır. Krusev'in yaklaşımındaki temel vurgu halen sınıf çıkarına ve Marksist terminoloji ile işçi sınıfın dünya çapında zaferine yapılmıştır.⁷⁴⁸ Gerçekten de, “barış içinde bir arada yaşama” politikası ister istemez Marksizm-Leninizm'e ters düşmekteydi. Bir defa doktrine göre, kapitalizmin ve sosyalizmin bir arada yaşaması mümkün değildi. Çünkü sosyalizmin varlığı kapitalizmi ortadan kaldırılmak içindir. Kapitalizm var oldukça sosyalizmin varlığı tehlikede idi. İkincisi, Marksizm-Leninizme göre, kapitalizm var olduğu sürece savaşlar kaçınılmazdı. Barış, ancak kapitalizm ortadan kalktığı zaman mümkün olacaktı. Esasında bu politika, Hruşev'in uluslararası komünizm hareketi için benimsemiş olduğu bir takım taktiklerden başka bir şey değildi.⁷⁴⁹

20. Kongre sonrası Hruşev tarafından Yugoslavya'yla yakınlaşma politikası başlatılmış, Mayıs 1955'de Hruşev, Bulganin ve Mikoyan'dan oluşan üst düzey bir heyet Yugoslavya'yı ziyarette bulunmuştur. Hruşev bu ziyareti sırasında Yugoslavya ile bağların kopmasında tek suçlunun Berya olduğunu, fakat artık bu dönemin geride kaldığını söylemiştir. 3 Haziran 1955'de yayınlanan ortak Deklarasyonda sadece sosyalizme giden ayrı yolların olmadığı, aynı zamanda “farklı sosyalizm modellerinin” de mevcut olduğu belirtilmiştir. Bu politika Yugoslavya'yı sosyalist kampa çekmeyi hedeflemişse de ters tepki doğurmuş, Stalin sonrası dönemde sosyalist kamp içinde gevşeme ortamında Yugoslav modelinin diğer sosyalist ülkeleri etkisi altına alabilme riski doğurmuştu. Bu yüzdendir ki 1956 yılı yazından itibaren bir taraftan “anti-Stalinizm” kampanyası yavaşlatılmaya başlamış, diğer taraftan sosyalist kamp içindeki gevşemeyi önlemek için tedbirler alınmıştır.⁷⁵⁰

Hruşev döneminde dış politikaya yönelik diğer bir hedef de “proleter enternasyonalizmi”dir. Hruşev'in ideolojik yaklaşımı bir yandan Sovyet stratejik

⁷⁴⁸ Нежинский, Л. Н., 2000, с. 360.

⁷⁴⁹ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 470.

⁷⁵⁰ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 539-540.

düşüncesini Batıyla çatışmadan uzaklaştırırken, diğer yandan gelişmekte olan dünyadaki milliyetçilikten yararlanmayı, dolayısıyla bir Üçüncü Dünya stratejisini gündeme getirmiştir.⁷⁵¹ Üçüncü Dünya stratejisi 1956'da Orta Doğu'da İngiltere'yle ilişkileri krize giren Mısır'la başlamış, Batı sömürgeciliğinden kurtulma sürecine giren Afrika ve Güney Asya'da sosyalizmi destekleme adına ekonomik yardım, silah hıbsesi ve satışı gibi araçlarla sürdürülmüştür. Üçüncü Dünya stratejisi Hruşev tarafından özellikle, Çin'den 1960'ların başında gelen ideolojik meydan okuma karşısında, Sovyetler Birliğinin dünya devriminin gerçek lideri olduğunu net bir şekilde göstermek adına daha hızla desteklenmiştir.⁷⁵² Hruşev politikaları ve Stalin'in liderliğine ilişkin tartışmalar Sovyet toplumunda gerçekten kafaları karıştıran bir olguydu. "Lider kültü" atılımı sadece Sovyet toplumunu değil, dış dünyadaki sosyalist düşünceyi de etkilemiştir. Stalinizmin iyi yönleri kötü yönlerine baskın gelen tarihi bir iki yönlü gelişim olduğu düşüncesi Batıda 1950'lere, hatta 1960'lara kadar devam etmiştir. Hruşev'in yönlendirdiği açıklamalar ve ifşalar dışında, Stalin'in tarih içinde olumlu görülmesi efsanesine son darbeyi A. Soljenitsin'in ünlü "Gulag Takım Adaları"⁷⁵³ adlı eseri indirdi. Böylece Batılı komünist partiler bile Stalinizmin gereksiz bir zorbalık dönemi olduğunu kabul etmiş, Stalinizm, komünist deneyiminde büyük bir falso, kaçınılması gereken bir hata örneği olarak görülmeye başlamıştır.⁷⁵⁴

Stalin rejiminde üst düzey görevlerde bulunan birisi olarak kuşkusuz Hruşev de bir bakıma rejim cinayetlerinin ortağı sayılabilir. Fakat onun, 20. Kongre'de Stalin'in suç ortaklarını çekinmeden ortaya çıkarması ve yüz binlerce siyasi tutuklunun serbest bırakılması, eski haklarının iade edilmesi, barış içinde bir arada yaşama ilkesinin uygulanması için girişimlerde bulunması, oynadığı tarihi rolün değerini ortaya koymaktadır.⁷⁵⁵ Tüm bunlarla beraber unutulmamalı ki Stalinizm sonrası iktidar mücadelesi Stalinizm döneminin içinden süre gelen bir iktidar, yetki veya bürokrasi mücadelesinin devamıydı. Hruşev'in kendisinin küçümsenmeyecek

⁷⁵¹ Rice, C., "Sovyet Büyük Stratejisinin Evrimi": Kennedy, P., **Savaşta ve Barışta Büyük Stratejiler**, (Çeviren: Ahmet Fethi), Eti Kitapları, İstanbul 1995, s. 205.

⁷⁵² Rice, C., 1995, s. 219.

⁷⁵³ Soljenitsin, A., **Gulag Takım Adaları, 1918 – 1956**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1974

⁷⁵⁴ Brzezinski, Z., **Büyük Çöküş**, (Çevirenler: Gül Kesil, Gülsev Pakkan), 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997. s.36.

⁷⁵⁵ Bkz:Saharov, A.D., **Sovyet Rusya'da Düşünce özgürlüğü ve Barış İçinde Yanyana Yaşama** (Çeviren: N. Sander), Sander Yayınları, İstanbul 1969, s. 66.

kadar önemli görevlerde bulunması,⁷⁵⁶ döneme ait çok sayıda arşiv belgesinin mahvedilmesi, Hruşev'in konuşmaları dahil döneme ait bilgi ve belgelerde çelişkilerin olması,⁷⁵⁷ yeni yönetimin psikolojik etki amaçlı söylemleri bu dönemin değerlendirilmesinde yadsınmayacak unsurlardır.

4. Brejnev Dönemi Siyasi Rejim

4.1. “Durgunluk” Rejiminin Özellikleri

Siyasi literatürde bazen “saray darbesi” veya “karşıt-devrim” olarak adlandırılan ve Hruşev'in görevden alınmasına ilişkin eylem Sovyetler Birliğinde sakin bir şekilde gerçekleşti. Aslında uyguladığı reformların başarısızlıkla sonuçlanması Hruşev'i halkın ve yönetimin desteğinden yoksun bırakmıştır. Ekim 1964 MK Plenumunda Brejnev Birinci Sekreterliğe seçildi. Bakanlar Konseyi Başkanı görevine A.N.Kosigin atandı. 1966'da Brejnev Sovyetler Birliği Komünist Partisi MK'nin Birinci Sekreter unvanını Baş Sekreter unvanıyla değişti. 1977 Anayasasının hazırlanması döneminde Brejnev Yüksek Sovyet Başkanlık Divanının Başkanı N.V. Podgorni'yı görevinden uzaklaştırarak kendisi bu göreve talip oldu. Elinde büyük bir yetki birikimi olmasına rağmen, Brejnev kendisi durgun bir lider idi. 1970'lerin ortalarından itibaren Politbüro toplantıları formalite olarak yapılır, her hangi ciddi müzakere ve tartışmalar görüşmeye çıkarılmıyordu. Böyle bir zaruret ortaya çıktığında konu görüşülmek üzere başka bir tarihe ertelenir ve bir daha konuya geri dönülmezdi.⁷⁵⁸ Brejnev döneminin siyasi rejimi totaliter bir rejimin taşıdığı tüm özellikleri kendisinde taşıyan bir rejimdi. Bu dönemde de, Sovyet tarihinin tüm dönemlerinde (SSCB dağılma sürecine girene dek) olduğu gibi “lider kültü” vardı. Brejnev, yönetimin başında olduğu 18 yıl içinde 200'den fazla Sovyet

⁷⁵⁶ Stalin tasfiyesi yıllarında Hruşev'in kendisi Birlik Komünist (Bolşevik) Partinin Moksove Şehir Komitesinin Sekreteri, aynı zamanda Moskovalı kadrolara karşı yargı dışı hüküm çıkaran “Üçlük”ün üyesi olmuştur. Ayrıca o, Buharin ve Rıkov'la bağlı soruşturma yapan Merkezi Komite komisyonunun üyesi olmuştur.

⁷⁵⁷ Hruşev konuşmasında “Stalin öldüğü zaman sürgün kamplarında yaklaşık 10 milyon insan bulunuyordu” ifadesini kullanmıştır. Oysa Ocak 1953 verilerine göre söz konusu tarihte sürgün kamplarında bulunanların sayısı 1 727 970 olmuş ve bu bilgi kongreye sunacağı rapor hazırlıkları sırasında kendisine sunulmuştur. 1954 yılında SSCB Başsavcısı, İçişleri Bakanı ve Adalet Bakanlığının ortak imzasıyla Hruşev'e sunulmuş raporda, 1921'den Şubat 1954 tarihine kadar ceza ve idari cezalara çarptırılmış kişilerin sayısı ile ilgili kesin veriler yer almaktadır. Böylece, 20. Parti Kongesinde Hruşev'in raporundaki yanlış veriler belli ölçüde çarpıtılmıştır.

⁷⁵⁸ **Отечественная история: XX век**, 1999, с. 430.

ve dış ödülleriyle “ödüllendirilmiş”, İkinci Dünya Savaşında albay olmasına rağmen adına çok büyük kahramanlıklar çıkarılmış ve dört kez Sovyetler Birliği Kahramanı (savaşın efsanevi kahramanı Jukov’a eşdeğer şekilde) unvanını almıştır.⁷⁵⁹ Bu dönemde zaman zaman rüşvet, yolsuzluk vs. gibi negatif unsurlara karşı mücadele adı altında (veya sırasında) toplu “temizleme” politikaları uygulanmıştır.

4.2. Reformlar ve Sonuçları

1960’ların ortalarından itibaren A.N.Kosigin tarafından esaslı reformlar uygulamaya konuldu. Hruşev’in döneminde oluşturulmuş sovnarhozlar tasfiye edildi ve ekonominin ayrı ayrı alanlarından sorumlu bakanlıklar oluşturuldu. Planlama ve teşvik politikasına yenilikler getirilerek işletmelerin mal üretimi üretim kapasitesine göre değil, tüketim ihtiyaçlarına göre belirlendi. İşletmelerde maddi teşvik fonları oluşturuldu ve üretim planını yerine getiren çalışanlara bu fonlardan ödenekler yapıldı. Reformlardan amaç üretimi artırmak, işletmelerin randımanlı çalışmasını sağlamak ve işçilerin sosyal durumlarını iyileştirmektir. Başlangıçta ve ayrı ayrı işletmelerde gereken hedeflere ulaşılırken, daha sonraki aşamada reformların gittikçe başarısızlığa uğradığı gözlemlendi. Bunun başlıca nedeni ise reformların mahiyetinin yönetim sistemiyle bağdaşmaması idi. Böylece, 70’li yılların ortalarından başlayarak ekonomik büyümede bir düşüş yaşanırken, 80’lerin başlarında esas üretim göstergelerinde her hangi ilerleme gözlemlenmedi.⁷⁶⁰ 1982 yılında ülkedeki erzak sorununu çözmek için Devlet Erzak Programı işlenip hazırlandı. Programın amacı ülke vatandaşlarını gereken düzeyde erzakla temin edilmesini sağlamaktır. Fakat bu Program gerçekleşemedi ve ülkedeki erzak sıkıntısı giderilemedi.⁷⁶¹

Brejnev döneminde (1964–1982) Sovyet ideolojik öncelikleri yeni bir evreye girdi ve ideolojik önceliklerin sırası değiştirildi. Hruşev’den farklı olarak Brejnev önceliğin sosyalist ülkeler arasında işbirliğinin güçlendirilmesini, Asya, Afrika ve

⁷⁵⁹ **Отечественная история:XX век**, 1999, с. 429-430

⁷⁶⁰ **Отечественная история:XX век**, 1999, с. 432-433.

⁷⁶¹ Programın yerine getirilmesinden sorumlu Politbüro üyesi M. S. Gorbaçov olmuştur. **История государства и права России**, Москва 2002, с. 489.

Latin Amerika halklarının ulusal bağımsızlık mücadelesine destek verilmesini savunarak, barış içerisinde bir arada yaşamayı ikinci sıraya koydu.⁷⁶²

Ekonomik sorunların gittikçe büyümesinin başka bir nedeni de dış politika kaynaklı idi. 1970'lerin sonundan itibaren giderek gerginleşen SSCB-Batı ilişkileri ve 1946–1953 döneminde yaşanan “Birinci Soğuk Savaş” sürecine benzeyen “İkinci Soğuk Savaş” dönemine girilmesi, silahlanma yarışında savunma harcamaları beraberinde büyük zorluklar getirdi. Özellikle Polonya’daki ekonomik gerileme sonucunda ortaya çıkan huzursuzluk Doğu Almanya’nın Batı Almanya ile kurduğu özel ilişkilerin etkisi altına girmeye başlaması, 1982–83 döneminde nakit krizine giren Macaristan’ın IMF üyeliğine başvuruda bulunması, Sovyet Ordusunun Afganistan müdahalesine sadece Doğu Almanya’nın hevessiz biçimde destek vermesi, Romanya’nın bu müdahaleye destek vermeyeceğini açıkça ilan etmesi Doğu Avrupa ülkeleriyle ciddi sıkıntıların yaşanmasının bir göstergesi idi. Özellikle, Afganistan’a 1979’da yapılan müdahale SSCB’yi siyasi, ekonomik ve askeri anlamda sıkıntıya düşürecek boyuta ulaştı.⁷⁶³ Sovyet yönetimin büyük önem verdiği Üçüncü Dünya ülkeleri stratejisinin başarısızlıklara uğraması, 1970’lerin sonunda Sudan ve Somali’nin “sosyalist eğilimli” olmadıklarını açıkça ilan etmeleri, Sovyet yönetiminin Angola, Kongo, Tanzania, Madagaskar, Mozambik ve benzeri ülkelere mali ve askeri destek verme politikasının sorgulanmasına sebep oldu.⁷⁶⁴

B. SOVYETLER BİRLİĞİNDE SİYASİ KURUMLARIN YAPISI VE İŞLEYİŞİ

Stalinizm dönemi, politikaları ve uygulamaları ile devlet mekanizmasının üstünlük kazanarak, devlet gücünün zirveye çıktığı dönemdi. Bu dönemde devlet gücü Sovyet tarihinin hiçbir evresinde görülmedik ölçüde genişledi, devletin yetkileri ve bu yetkilerin kapsadığı şiddet zirveye ulaştı. Stalin parti kanalını kullanarak devletin gücünü daha fazla artmasına yol açtı.⁷⁶⁵ Stalin’in ölümünden sonraki iktidarlar da yönetim sisteminde zaman zaman değişiklikler yapmışsa da, karakter

⁷⁶² Нежинский Л. Н., 2000, с. 365.

⁷⁶³ Galeotti, M., *The Age of Anxiety Security and Politics in Soviet and Post-Soviet Russia*, Longman, London, 1995, p. 52-59.

⁷⁶⁴ Нежинский, Л. Н., 2000, с. 378.

⁷⁶⁵ Irge, F., 1995, s. 57.

itibariyle sistemin özüne dokunmamış, totaliter rejimin varlığını koruyup devam ettirmiştir.

Sovyetler Birliği devlet sisteminin belirgin özelliği devlet ve parti iktidarının paralel oluşumu idi. Sovyet devlet sisteminde güçler ayrılığı değil, güçlerin birliği söz konusuydu. Organlar arasında yatay bir yetki paylaşımı değil, dikey bir yetki devri vardı. Sovyet toplumunda yargı, devlet iktidarının elindeydi. Kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmemiş, iktidar bölünmez sayıldığı için yargı, siyasi iktidar karşısında bağımsız bir güç olarak şekillenememiştir. Yargı rejimin emrinde olup, siyasi rejimin ve düzenin koruyucusuydu⁷⁶⁶.

1. Parti Örgütünün Yapısı ve İşleyişi

Sosyalist rejimi döneminde tüm SSCB’de tek partili bir siyasal yaşam söz konusuydu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi tüm birlik üzere tek ve bölünmez bir örgüttü. Rusya’da Komünist Partisi 1898’de kurulmuş (Minsk kentinde yapılan kongrede) ve 1912 yılında azınlık (*Menşevik*) ve çoğunluk (*Bolşevik*) olmak üzere ikiye ayrılmışlar. Ekim İhtilali sonucu iktidara gelen Bolşevikler Partisi (Tüm-Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi) 1924’de Sovyetler Birliği Komünist (Bolşevik) Partisi, 1932 yılından başlayarak ise Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) adını almıştır.

Ekim İhtilalinden sonra kullanılan “proleter diktatörlüğü” aslında parti diktatörlüğü idi. Demokrasiyi proleter kesimin diktası olarak ilan eden Lenin: “Tek parti diktatörlüğü için suçlandığımızda... diyeceğiz: ‘Evet tek parti diktatörlüğü... Bunun yanındayız ve onsuz olamayız.’” demişti. Diğer bir yazısında “Diktatörlüğün bilimsel anlamı hiçbir yasa, hiçbir kural tarafından sınırlandırılmayan ve kesinlikle şiddete dayalı bir güçtür” yazmaktaydı.⁷⁶⁷

Sovyet devlet sisteminde parti örgütü devlet organları üstü bir konuma ve toplumsal yaşamın tüm alanlarında tekeli bir özelliğe sahipti. SSCB Anayasasının 6. maddesi Komünist Partisini toplumun önderi ve yönlendirici gücü olarak nitelendirmekteydi. Anayasaya göre, “Marksizm-Leninizm öğretisi ile silahlanmış KP

⁷⁶⁶ Gözübüyük, Ş., **Anayasa Hukuku**, 7. Bası, Turhan Kitapevi, Ankara 1998, s. 53.

⁷⁶⁷ Brezezinski, Z., 1990, s. 22-23.

toplumun gelişmesinin ana perspektifini, SSCB'nin iç ve dış siyasetini belirler, Sovyet halkının büyük kuruculuk faaliyetine önderlik eder, komünizmin zaferi uğrındaki mücadeleye planlı, bilimsel özellik aşılar.”

Bu yüzden Sovyetlerde toplumsal yaşamın tüm alanlarında alınacak kararlar parti otoritesindeydi. Parti toplumda insanlar ve mülkiyet ilişkilerini belirler, hükümetin yüksek görevli personelinin seçilmesini denetlerdi.

Komünist siyasetler hakkında pek az şey bilen Batılılar arasında yaygın olan yanılgılardan biri komünist rejimlerin hakim olduğu ülkelerde yaşayanların tümünün veya büyük ekseriyetinin komünist olduklarıdır. Oysa, bu ülkelerdeki nüfusun büyük kısmı sadece komünist olmamakla kalmıyor, parti üyelerinin pek çoğu da kişisel bir ideolojik bağlılık ve coşkuyla değil, oportünist bir tutumla veya mecbur kaldıkları için partiye üye oluyorlardı. Kişinin meslekte ilerlemesi için partiye üye olması gerekiyordu.⁷⁶⁸

Parti üyelik vesikasını elde edebilmek için bir yıl süreyle “adaylık” dönemini geçmek, en az üç yıllık bir parti üyeliği olan ve yine en az bir yıl partiye girecek bir yerde çalışmış üç parti üyesinin tavsiyesi gerekirdi. Belli aralıklarla partide “temizlik” yapılır ve parti öğretilerine bağlı olmadığı kanısını uyandıran üyeler partiden çıkarılırdı. Partiden çıkarılma çok ağır bir müeyyide olup, aynı zamanda partiden atılanın işini kaybetmesine, hükümet ve halkın gözünde bu cezaya çarptırılanların şüpheli kişi durumuna düşmesine yol açır ve kariyerini sona erdirirdi.⁷⁶⁹

Komünist partisi tek bünyeli bir örgüttür. O, bünyesindeki bütünlüğü korumak için, “şuurlu, demir gibi proletarya disiplini altında birleşmiş militan bir teşkilat” olarak kalmak zorundadır. Hizipçilik ve bölücülük mutlak şekilde yasaklanmıştır.⁷⁷⁰

Partinin çalışma prensibi demokratik merkeziyetçilikti. Demokratik merkeziyet ilkesi aşağıdaki öğeleri ihtiva eder:

- 1) Aşağıdan yukarıya doğru parti organlarının seçimle işbaşına gelmesi,

⁷⁶⁸ Holmes L., 2000, s. 263-264

⁷⁶⁹ Duverger, M., 1987, s. 119.

⁷⁷⁰ Cam, E., **Devlet Sistemleri**, s. 193.

2) Parti kurumlarının kendi örgütleri ve üst kademeli kurumlar karşısında devamlı rapor vermesi,

3) Güçlü parti disiplini ve azınlığın mutlak olarak çoğunluğa tabi olması,

4) Her üst kademeli organın kararının alt organlar için zorunlu olması.

Demokratik merkezîyetçilik ilk kez 1840’larda kullanılmış, daha sonra 20. yüzyılın başlarında Lenin ve Bolşevikler tarafından geliştirilmiştir. Önceleri sadece partiye uygulanan demokratik merkezîyetçilik ilkesi zamanla komünist ülkelerdeki siyasi kurumların örgütsel ilkesi haline geldi. Bu ilke komünist partinin bu sistemlerdeki bütün siyasi kurumlara fiilen hakim olmasını sağlayan çeşitli yöntemlerden biriydi.⁷⁷¹

KP ideolojisindeki ilginç bir kavram da “kendi-kendini eleştirme”dir. Bu eleştirme “yukarıdan gelen” ve “aşağıdan yapılan” olmakla iki türlüydü. Aslında bu eleştirme, parti organlarının aldığı kararı değil, onun yerine getirilip getirilmemesinin eleştirilmesiydi. Kararların eleştirilmesi ise sadece en yüksek mevkide bulunan kişi tarafından yapılabilirdi. Bu da eleştirmeden çok siyasetin değiştiğini ifade etmekteydi.⁷⁷²

SBKP’nin örgütsel yapısı, coğrafi ve fonksiyonel olmak üzere iki prensibe dayanmaktaydı. Coğrafi prensibe göre, üyelerin bulundukları yerlere önem verilerek yerel örgütlenme, partinin merkez organları ile partinin federe cumhuriyetler, eyaletler, bölgeler, şehirler ve ilçeler seviyesindeki organlarından oluşmaktaydı. Fonksiyonel prensibe göre ise, ekonomik ve sosyal görüntüye önem verilerek sanayi birimleri, devlet kolektif çiftlikleri, kültürel, ticari ve bilimsel kuruluşlarda “çalışma” unsuru ile partinin temel organları oluşturulmaktaydı. Böylece, parti örgütü: 1) parti merkezi organları, 2) federe cumhuriyetler ve alt yerel organlar, 3) temel organlar olmak üzere üçlü bir görüntü taşıyordu.⁷⁷³

Tüm parti örgütünün en yüksek organları parti Kongresiydi. Kongreler çok seyrek toplandığı için kendi görevlerini Merkezi Komite’ye devretmiştir. Merkezi Komitede milli liderlerin dışında bölge ve cumhuriyetlerin parti MK’lerin

⁷⁷¹ Holmes L., 2000, s. 259.

⁷⁷² Ataöv, T., 1961, s. 62-63.

⁷⁷³ Cam, E., **Devlet Sistemleri**, s. 170-171.

sekreterleri, Bakanlar Kurulunun birçok üyeleri, bölge ve cumhuriyetlerin hükümet üyeleri, Savunma Bakanı ve belli başlı kuvvet komutanları, Milli Güvenlik Komitesi Başkanı ve diğer ileri gelen güvenlik güçleri temsilcileri, yüksek bilimsel ve kültürel kuruluşların başkanları ve temsilcileri ve diğer özel pozisyonlardaki yüksek görevli şahıslar üye olurdular.⁷⁷⁴

Bunun dışında Merkezi Denetim-Teftiş Komisyonu adlı organ, siyasi bakımdan önemli bir kuruluştur. Bu organ partini hesaplarını denetlemekten ve parti disiplininden sorumlu bir organdır.

Parti içindeki gerçek güç ise *Politbüro* adlanan başkanlık divanını elindeydi. Teorik olarak ancak partinin yönetim organı olmasına rağmen, görevi yalnız SBKP'ni yönetmekle kalmamaktaydı. Politbüronun aldığı kararlar doğrudan doğruya devlet kurumları tarafından harfiyen tatbik edilirdi. Politbüronun günlük işlerini yerine getiren bir organ olan Merkezi Komite Sekreterliği aynı zamanda kadroları tespit etmek, seçmek ve kontrol mekanizmasını belirlemekle yükümlüydü.⁷⁷⁵

2. Yüksek Sovyet ve Başkanlık Divanı

Sovyet siyasi sisteminde Yüksek Sovyet ilke olarak devlet iktidarının en üst organıydı ve halkın tümünü temsil eden Birlik Sovyeti ve üye devletleri temsil eden Milliyetler Sovyeti olarak iki kamaradan oluşmaktaydı. Eşit hak ve yetkilere sahip bu meclislere, çoğu partide kayıtlı olan üyeler ile partiye yakınlığı ile bilinen kişiler girebilirdi. Her iki Meclis 750'şer üyeden oluşurdu. Meclisler ayrı toplanabilecekleri gibi, Yüksek Sovyet şeklinde de toplanabilirdi.⁷⁷⁶ Bu meclislere genel, eşit ve gizli oyla seçim yapılırdı. Aslında seçimlerde tek liste ve tek aday bulunduğu için adaylar ilk turda oybirliğiyle seçilirdi.⁷⁷⁷

Yüksek Sovyetin elinde bulunan çok büyük yetkiler arasında yasa koyma işlevi başta gelmekteydi. Kanun çıkarma ve yeni hukuki normlar ihdas etme

⁷⁷⁴ Devlet, N., **Çağdaş Türk Dünyası**, Marmara Üniv. Yay., İstanbul, 1989 a.g.e., s. 21-22.

⁷⁷⁵ Devlet, N., 1989, s. 23.

⁷⁷⁶ Sovyetler Birliğinde siyasi kurumların yapısı ve işleyişi ile ilgili Türkçe kaynaklar için bkz: Çam, E., 1970. Ataöv, T., 1961, Gürbüz, Y., **Karşılaştırmalı Siyasi Sistemler**, 2.Baskı, Beta, İstanbul, 1987. Gözübüyük Ş., 1998.

⁷⁷⁷ Gürbüz, Y., 1987, s. 181.

inisiyatifi tamamen partinin elindeydi.⁷⁷⁸ Genel siyasi direktifleri parti organları belirlerken, yasama organı ve bu organlara bağlı komiteler yasaları ayrıntılı biçimde hazırlayıp onaylamak ve resmen ilan etmekten sorumluydu. Yasaları hazırlayan organlar arasında tartışmalar genellikle çok sınırlı ve kontrollü olduğu için, bunlara parlamentodan çok yasama organları demek daha doğru olacaktır. Parlamentoda bir yasanın kabulünden önce gerçek bir tartışmayı gerektirirken, komünist yasama organlarında böyle bir uygulama yoktu.⁷⁷⁹

İki Meclis arasında bir yasa tasarısı üzerinde uyuşmazlık olduğu zaman, eşitlik temeline dayanarak her iki meclis oluşan bir komisyona başvurulurdu. Komisyon anlaşmazlığı gideremediği durumda, konu meclislerde yeniden görüşülür, iki meclis arasındaki anlaşmazlık giderilemezse, Yüksek Sovyet, Başkanlık Divanını dağıtma kararı alarak yeni seçimlere gidebilirdi.⁷⁸⁰

Yüksek Sovyet ayrıca, Başkanlık Divanını ve Bakanlar Kurulu üyelerini seçme ve onları denetleme yetkisine sahipti.

Yüksek Sovyetin Başkanlık Divanı Yüksek Sovyet karşısında sorumlu olan, Yüksek Sovyetin faaliyetini organize eden bir organdı. Başkanlık Divanına Yüksek Sovyetin her iki meclisinin başkanı, yardımcıları, Yüksek Sovyetin ve her iki meclisinin daimi komisyonlarının başkanları her cumhuriyetten birer milletvekili (Birlik Yüksek Sovyetinin), ayrıca, özerk cumhuriyetlerde 2'şer, özerk eyaletlerden ve özerk yörelerden birer milletvekilinin seçilmesiyle oluşturulurdu. Yüksek Sovyetin toplantı dönemleri dışında Başkanlık Divanı yasama gücünü elinde bulundururdu. Bakanları görevden almak ve atamak, savaş durumu ilan etmek, uluslararası anlaşmaları onaylamak veya geçersizliğini ilan etmek diğer ayrıcalıklar arasındaydı. Başkanlık Divanı kamu düzenini koruma ve Devletin güvenliğinden sorumluydu.

3. Bakanlar Kurulu

Yürütme ve idari uygulamalar Bakanlar Kurulunun yetki alanındaydı. Yüksek

⁷⁷⁸ Devlet, N., 1989, s. 51.

⁷⁷⁹ Holmes, L., 2000, s. 265.

⁷⁸⁰ Çam, E., 1970, s. 159.

Sovyetin ilk dönem toplantısında seçilen Bakanlar Kurulu ona karşı sorumluydu. Teorik olarak Yüksek Sovyetin Bakanlar Kuruluna güvensizlik oyu verme yetkisi vardı.⁷⁸¹ Mart 1946'ya dek Bakanlar Kurulu "Halk Komiserleri Kurulu", Bakanlara "Komiser" adlandırılmaktaydı. Bu tarihte Birlik Yüksek Sovyeti kapitalist parlamenter rejimlerin kullandığı geleneksel terimi, yani Bakanlar Kurulu terimini benimsedi. Kurul bir başkan, başkan yardımcıları ve çeşitli devlet komitelerinin başkanlarından oluşurdu.⁷⁸²

Bakanlar Kurulu yasaların, bütçenin ve ulusal ekonomi planının yürümesini sağlar, kural koyma yetkisini elinde tutar, "kamu düzenini sağlamak, devletin çıkarlarını ve yurttaş haklarını savunmak" için tedbirler alabilir, dış siyaseti düzenler, silahlı kuvvetlerin genel örgütlenişini sağlardı. Bu, parlamenter bir rejimdeki kabinenin geleneksel güçleriyle aynıdır. Bakanlar Kurulu bakanların emir ve yönergelerini bozabildiği gibi, federe cumhuriyetlerin bakanlar kurulu tarafından alınan kararları ve çıkarılan kararnameleri de geçersiz kılabilirdi.⁷⁸³

C. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİ ANAYASALARI

1. 1918 Anayasası

Sovyet döneminin ilk Anayasası olan Rusya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti Anayasası (Temel Yasa) 10 Temmuz 1918 tarihinde 5. Tüm-Rusya Sovyetler Kongresinde kabul edilmiştir. 3. Tüm-Rusya Sovyetler Kongresinde kabul edilen Ocak 1918 tarihli "Emekçi ve Sömürülen Halkın Haklar Bildirisi"⁷⁸⁴ bu Anayasanın başlangıç bölümüne konmuştur. Bildirinin birinci maddesinde sosyalist sistemin amacı şu şekilde ilan edilmiştir: "İnsanın insanı her türlü sömürmesine son vermek, toplumun sınıflara bölünmesini tamamen ortadan kaldırmak, tüm sömürenleri acımadan ezmek, toplumun sosyalist teşkilatlarını kurmak ve sosyalizmi bütün ülkelerde zafere ulaştırmak." (md. 1)⁷⁸⁵

Anayasanın benimsediği ilke ve prensipler gereğince Anayasa "proletarya

⁷⁸¹ Gözübüyük, Ş., 1998, s. 53.

⁷⁸² Duverger, M., 1987, s. 116.

⁷⁸³ Duverger, M., 1987, s. 117.

⁷⁸⁴ Bildirinin tam metni için bkz: Tanilli, S., **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 583-585.

⁷⁸⁵ Tanilli, S., 1976, s. 584.

diktatörlüğü”nü devletin yönetim şekli olarak kabul etmekte olup, devleti tüm emekçilerinin özgür sosyalist toplumu olarak tanımlamaktadır. Ülke sınırları içinde tüm iktidar, sözde ülkenin şehir ve köy Sovyetlerine aittir. Devletin yüksek yürütme erki olan Halk Komiserleri Sovyeti (Halk Bakanları Konseyi) yürütme işlevinin yanı sıra, yasama yetkisine de haizdi. Böyle bir sistem sadece ülkedeki olağanüstü durumdan kaynaklanmıyor, Sovyet devlet yapısının temel felsefesine dayanmakta olup, sınıfsal dengeleri yansıtan zayıf burjuva parlamentarizmine benzememektir. Bundan kurtulmak için yürütme ve yasama güçlerinin birliği temel şarttı. Zaten Sovyet rejiminin böyle bir dengenin arayışı içinde değildir. Nitekim Sovyet rejimi “proleter diktatörlüğü” rejimiydi. Anayasada yargı ile bağlı her hangi bir hüküm bulunmamaktaydı. Uygulamada yargı sisteminin ve yargı üzerinde kontrol yetkisi Adalet Halk Komiserliğine aittir. Bu da yargının doğrudan yürütmenin kontrolü altında bulundurulması anlamına gelmektedir⁷⁸⁶.

Hak ve özgürlükler konusunda Anayasa sınıf ayrımcılığını açık bir şekilde sergilemekteydi: işçi ve köylü sınıfına söz, basın, toplantı ve gösteri, parasız eğitim alma vs. gibi hak ve özgürlükler tanınırdı. Burjuva ve ağalar sınıfı, onların taraftarları ise siyasi haklardan, ayrıca seçim hakkından yoksun bırakılmıştır. Zaten yeni rejimin başlıca amacı zenginler sınıfını yok etmektir.

2. 1924 Anayasası

Rusya’nın diğer Sovyet cumhuriyetleri ile ilişkileri devrim sonrası iş savaş döneminde bir askeri birlik özelliği taşırdı. Fakat 1920 yılı sonlarından itibaren iki taraflı anlaşmalarla bu birlik ekonomik ve siyasal anlamda bir bütünleşme sürecine girmiş oldu. 1922 yılına gelindiğinde diğer cumhuriyetler kendi yetkilerini büyük ölçüde merkezi iktidara devretmiş, cumhuriyetler birliği bir federatif devlete dönüşmüştü. 2 Aralık 1922 tarihli Sovyetler Kongresinde Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya⁷⁸⁷ ve Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan’ın oluşturdukları Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinden (TSFSC) müteşekkil dört cumhuriyeti

⁷⁸⁶ Bkz: **История государства и права России**, Москва 2002, с. 370-373.

⁷⁸⁷ 1991 tarihinden itibaren Beyaz Rusya (Belarusya) ismi Belarus olarak değiştirilmiştir.

kapsayan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği kuruldu⁷⁸⁸.

Daha sonra 31 Ocak 1924 yılında 2. Tüm-Sovyet Kongresinde kabul edilen yeni Anayasa ile Sovyetler Birliği resmen kurulmuş oldu.

1924 Anayasası sadece iki kısımdan oluşmaktaydı: 1) SSCB'nin Oluşumuna İlişkin Deklarasyon, 2) SSCB'nin Oluşumuna İlişkin Anlaşma. Bu Anayasayı diğer Sovyet Anayasalarından ayıran önemli özellik sadece SSCB'nin oluşumu ve merkezi iktidarla birlik üyesi olan cumhuriyetler arasındaki yetki paylaşımını öngörmesiydi. Anayasada; vatandaş hak ve özgürlükleri, seçim sistemi ve yerel yönetimlerle ilgili düzenleme bulunmamaktaydı. Bu gibi hükümler birlik üyesi olan cumhuriyetlerin anayasalarında tespit edilmiştir.⁷⁸⁹

3. 1937 Anayasası

Sovyetler Birliğinin anayasal sürecinin önemli aşamalarından biri de 5 Aralık 1936 tarihli “Stalin Anayasası”dır. 1930'lara gelindiğinde SSCB'nin yeni Anayasasının kabul edilmesi gereksinimi duyulmaya başladı. 5 Aralık 1936 yılında 5. SSCB Olağanüstü Sovyetler Kongresinde SSCB'nin yeni Anayasası kabul edildi. “Stalin Anayasası” olarak tanınan bu Anayasada devlet kavramı üzerinde durulmuş, devletin iktisadi, siyasi ve hukuki yapısı düzenlenmiş, vatandaşların hak ve sorumlulukları ve seçim sistemine ilişkin düzenlemeler yer almıştır. 1936 Anayasanın yapılması ülkede yeni bir sosyalist sanayinin kurulması, devrim karşıtı güçlerin ortadan kaldırılması, sosyalist mülkiyetin Sovyet toplumunun temeli olarak kabul edilmesi, iktisadi temellerin daha kesin hale getirilmesi lüzumundan doğmuştur.⁷⁹⁰ Anayasa gereğince⁷⁹¹ SSCB, “işçilerin ve köylülerin sosyalist devleti” (md. 1) ve “eşit haklara sahip Sovyet sosyalist cumhuriyetlerinin serbestçe kabul ettikleri bir birliğe dayanan federal devlet”tir. (md. 13).

Anayasaya göre kapitalist ekonomi temelinin tasfiyesi, üretim araçlarının özel mülkiyetinin kaldırılması ve insanın insan tarafından sömürülmesinin yok edilmesi

⁷⁸⁸ Отечественная история XX век, s. 271.

⁷⁸⁹ История государства и права России, s. 398.

⁷⁹⁰ Vernon M., Devlet Sistemleri (Çeviren:Mümtaz Soysal), Ankara, 1961.

⁷⁹¹ Değişiklik ve ilavelerle birlikte Anayasanın tam metni için bkz: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin Anayasası (1936), İçinde: Tanilli S, 1976.

üzerine kurulmuş olan sosyalist ekonomi sistemi ve üretim araçlarının sosyalist mülkiyeti devletin ekonomik temelini oluşturur.

Anayasada Devletin yapısal özellikleri yanında vatandaşların hak ve sorumlulukları, seçim sistemi ve Anayasanın 2/3 oy çoğunluğuyla Yüksek Sovyet tarafından değiştirilebileceği belirtilmiştir.⁷⁹² Ayrıca, sosyalist sanayinin kurulması, devrim karşıtı güçlerin ortadan kaldırılması, sosyalist mülkiyet anlayışının toplumun temeli olarak kabul edilmesi amaçlanmıştır.⁷⁹³ Anayasada devlet şekli “işçilerin ve köylülerin sosyalist devleti” (md. 1), “eşit haklara sahip Sovyet sosyalist cumhuriyetlerinin serbestçe kabul ettikleri birliğe dayanan federal devlet” (md. 13) olarak tanımlanmıştır. Anayasaya göre devletin ekonomik temeli; kapitalist ekonomik modelin tasfiyesine, üretim araçlarından özel mülkiyetin kaldırılmasına ve insanın insan tarafından sömürülmesine son veren sosyalist ekonomik modele dayanmaktadır. Anayasa temel hak ve özgürlüklere yer verirken daha çok sosyal ve ekonomik haklar üzerinde durmuştur. Çalışma, dinlenme, sosyal güvenlik gibi haklara geniş yer verilmiş, buna karşın din, ifade, basın ve toplantı gibi özgürlükler, batılı anlamda gerekli güvencelere bağlanmamıştır.

Anayasaya göre en yüksek devlet erki yine eşit haklara sahip iki kamaradan oluşan SSCB Yüksek Sovyetiydi. Diğer tüm devlet organları Yüksek Sovyet tarafından oluşturulur ve onun karşısında sorumluydu. Yılda iki kez toplanan Yüksek Sovyetin devamlı çalışan organı ise Başkanlık Divanıydı. Başkanlık Divanı kanunları yorumlar, referandum yapar, federe cumhuriyet hükümetlerinin ve merkezi hükümetin aldığı kararları iptal eder, sonradan Yüksek Sovyetin onayına sunmak koşuluyla bakanları göreve atar ve görevden alır, Silahlı Kuvvetlerin yüksek komuta heyetini göre atar veya görevden alır, seferberlik ve savaş durumu ilan eder, uluslararası anlaşmaları imzalardı.

Anayasa yargı erki ile bağlı da düzenlemeler getirmiştir. Yargı erki Sovyetler tarafından oluşturulur ve faaliyet gösterirdi. “Vatandaşlar, yetkililer ve kurumlar tarafından yasaların düzgün bir şekilde uygulanması üzerinde denetleme görevi”ni ise savcılık yerine getirilirdi.

⁷⁹² Çam, E., 1970, s. 152.

⁷⁹³ Manfret, V., 1961, s. 181.

23 Ağustos 1939 tarihli Sovyet-Alman Paktı ile (Molotov- Ribbentrop Paktı) 3 Baltık cumhuriyeti – Litvanya, Letonya ve Estonya - Sovyet Rusya'ya bırakıldı. 1940 yılında bu cumhuriyetler işgal edilerek Sovyetler Birliğine dahil edildi. Sovyetler Birliği genişleme sürecini sürdürerek 1940 yılında Romanya'nın elinden Besarabya'yı alarak, burasını Moldova⁷⁹⁴ Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak ilan etti.⁷⁹⁵ Bu gelişmeler ışığında Sovyetler Birliği 1957 yılında yapılan “7. Kongre” ile 15 cumhuriyetten oluşan federe devlet haline geldi.

Çok uluslu ve kademeli federal birlik sistemi getiren 1936 Anayasası üzerinde, özellikle Stalin'in ölümünden sonra birçok düzeltmeler yapıldı. Bu düzeltmeler federal sistem, Bakanlar Kurulunun yeniden örgütlenmesi ve yerinden yönetim olmak üzere üç grupta toplanabilir. İktidarı bağlayıcı rol oynamayan Anayasa gerçekleşen iktisadi ve sosyal değişmelerle veya siyasal nedenlerle kolaylıkla düzeltmelere tabi tutuldu.⁷⁹⁶

4. 1978 Anayasası

Yeni Anayasa yapımı ile bağlı girişim 25 Nisan 1962 yılında başladı. Bu amaçla SSCB Yüksek Sovyeti yeni Anayasa taslağının hazırlanması konusunda karar alarak bir komisyon oluşturdu. Fakat taslak sadece 1977 yılında hazırlanabildi ve 4 Haziran 1977'de müzakere amacıyla basında yayınlandı ve 7 Ekim 1977 yılında kabul edildi.

Anayasa; proleter diktatörlüğünün kendi görevini tam şekilde yerine getirdiği ve Sovyet devletinin tüm halkın devleti olduğu vurgulayarak, devleti “işçilerin, köylülerin ve aydınların, cumhuriyetin tüm milletlerden olan emekçilerin irade ve çıkarlarını ifade eden, tüm halkın sosyalist devleti” olarak tanımlamaktaydı.

Anayasanın başlangıç bölümünde “SSCB siyasal sisteminin gerçek vatandaşların hak ve özgürlükleri ile onların topluma karşı ödev ve sorumluluklarının

⁷⁹⁴ Moldova Cumhuriyetinin adı Sovyet döneminde Moldavya SSC olarak geçmekteydi.

⁷⁹⁵ Besarabya halkının büyük çoğunluğu aslen Romen'dir ve burası, 1806-1812 savaşının sonunda Bükreş Barışı ile Osmanlı Devleti tarafından Rusya'ya terk edilmiş, fakat, 1918 yılında Romanya tarafından işgal edilmiştir. Sovyet Rusya ise bu işgali tanımamış ve 1924 yılında Ukrayna'da başkenti Tiraspol olan Moldova Özerk Cumhuriyeti kurmuştur. 1941 de Romanya Besarabya'yı yeniden ele geçirmesine rağmen 1944'te Moldova tekrar Sovyetler Birliğine ilhak edilmiştir.

⁷⁹⁶ Çam, E., 1999, s. 634.

birlikteliğini... sağlayan bir gerçek demokrasi toplumu” olduğu belirtilmekteydi.

Yeni Anayasa SSCB Yüksek Sovyetini en üst devlet erki olarak tanımlayarak bu kurumun yetki süresini dört yıldan beş yıla çıkarmıştır.

Sosyalist anayasaları incelediğimiz zaman eleştirme, söz, basın, toplantı, gösteri, örgütlenme, vicdan özgürlüğü, kişisel dokunulmazlık, konut dokunulmazlığı, özel hayatın, yazışmanın, telefon konuşmaları ve telgraf ulaşımının gizliliği, yargı yoluyla savunulma, şikayet etme gibi haklar yer aldığını görmekteyiz. Ülke vatandaşlarına devlet ve yerel düzeydeki kanun ve kararların görüşülmesi ve kabulüne katılma hakkına sahipti. Anayasalarda sivil toplum örgütlerinin sosyal konular dahil yönetimin karar alma mekanizmasına katılımı düzenlemişti. Bu katılım ile alternatif sunma ve eleştirme görevi bu örgütlere bırakılmak suretiyle örgütler düzeyinde bir demokrasi planlanmıştı. Sendikalar, gençlik birlikleri, kooperatifler ve diğer kamu örgütlerinin kendi tüzüklerinde saptanmış amaçlar uyarınca kamu yönetimine, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel konularda kararlar alınmasına katılabilirdi. Bu anayasalarda ifade özgürlüğü, düşündüğünü serbestçe söyleyebilme imkanı olmaktan ziyade toplanıp konuşmak için devletten bir salon isteyebilmek imkanıydı. Basın özgürlüğü düşündüğünü serbestçe yazabilme imkanı değil, gazete çıkarabilmek için devletten basımevi ve kağıt tahsisi isteme hakkıydı.⁷⁹⁷ Bu yüzden söz konusu hak ve özgürlükler bir demokratik düzenleme değil, totaliter rejimin hukuk normlarıydı.

SSCB’yi oluşturan cumhuriyetlerin anayasalarının ortak ve genel özelliği onların uygun tarihlerde SSCB Anayasasından aynen alınarak kabul edilmesi idi.

D. AVRUPA’NIN SOSYALİST REJİMLERİ

1. Rejimlerin Oluşum Süreci ve Genel Özellikleri

Doğu Bloku İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın ideolojik güçlerinin kutuplaşması sonucu meydana geldi. Faşizm üzerindeki zaferden sonra sosyalizm rejimi Sovyetler Birliğinin sınırlarını aşarak ciddi ölçüde yayılmaya başladı. Bu gelişmeler birçok Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesinde sosyalizm ideolojisi

⁷⁹⁷ Kapani, M., 1993, s. 159

temellerine dayalı siyasi, ekonomik ve sonunda askeri birliğin kurulmasıyla sonuçlandı. Aslında Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyetler Birliği tarafından işgaline Batılı güçler yeşil ışık yakmıştı. Çünkü 1944 yılında Almanlar Sovyetler Birliği cephesinden geri çekilmeye başladıkları zaman gerek Amerika, gerekse de İngiltere Sovyetlerin Almanları kendi topraklarından attıktan sonra savaştan geri çekilmelerinden endişe etmekteydi. Onlara göre savaşın bir an önce sona ermesi için Kızıl Ordunun Doğu Avrupa’da ilerlemesi ve Alman işgalindeki toprakları Almanlardan temizlemesi gerekiyordu. Böyle bir ortamda, bu ülkelerin savaştan önceki dönemde yasaklanmış komünist partilerinin Moskova’da eğitilmiş liderleri de ülkelerine döndüler. Kızıl Ordunun bir kurtarıcı olarak bu ülkelere girmesi ve oralarda kalması komünist partiler için büyük ve güçlü bir dayanak oluşturdu.⁷⁹⁸

Şubat 1945 Yalta Konferansı sonunda yayınlanan Kurtarılmış Avrupa Halkları Hakkında Demece göre, serbest ve demokratik seçimler için gereken tedbirler alınıncaya kadar, Sovyet işgalindeki ülkelerde geçici hükümetlerin kurulması ve bu hükümetlerde bütün siyasi partilerin ve siyasi eğilimlerin temsil edilmesi öngörülmüştür. Bu ülkelerde kurulan koalisyon kabinelerde İçişleri, Adalet, Enformasyon vs. gibi önemli bakanlıklar komünistlerin kontrolüne verildi. Bir süre sonra komünistler hükümetleri tamamen ele geçirdiler. Sovyet baskısı ve değişik nedenlerle diğer partiler hükümetten ayrılarak muhalefete geçtiler. Bu ülkelerle 10 Şubat 1947 yılında barış anlaşmaları imzalandıktan sonra Sovyetler, bu ülkelerde kalmaya devam etti ve muhalefet partilerinin tasfiye etmeye başladı.⁷⁹⁹ Doğu Avrupa ülkelerinde gerçekleşen sosyalist devrimler “Tek Ülkede Sosyalizm” ilkesinin gerçekleşme ve yeniden onaylanma süreciydi. Doğu Avrupa’daki devrim birçok ülkenin proletaryalarının ortak çabalarıyla oluşturulan bir uluslararası olay değil, işgalci devlet ve onun ajanları tarafından, tepeden inme yapılan bir gelişmeydi.⁸⁰⁰

Bazı farklar dikkate alınmazsa, benzeri senaryolar üzere Sovyet işgali altında bulunan Doğu ve Merkezi Avrupa ülkelerinde “halk demokrasisi” adlanan rejimler kuruldu. Polonya, Romanya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Almanya

⁷⁹⁸ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 432.

⁷⁹⁹ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 432-433.

⁸⁰⁰ Deutscher, I., **Bitmemiş Devrim, Rusya 1917-1967** (Çeviren: O. Koçak), Belge Yay., Temmuz, 1990, s. 107.

Demokratik Cumhuriyeti devletleri Sovyetler Birliğinin uydu devletleri haline geldi ve bu rejimler yaklaşık 50 sene yaşamını sürdürdü.⁸⁰¹

Bu ülkelerin Sovyet Rusya taraftan kolay bir şekilde komünizmin kontrolü altına sokulmasının bir nedeni de söz konusu ülkelerin köklü ve sağlam bir demokrasi geleneklerine sahip olmamasıydı. Özellikle bu durum Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmeler için geçerlidir. Demokrasi geleneğinin olmamasıdır ki, Sovyet Rusya'nın 1945-1946'lı yıllarda bu ülkeleri komünizmin kontrolü altına sokması bir hayli kolay olmuştur. Çünkü Çekoslovakya hariç, bunların hepsi, 2. Dünya Savaşı'nın sonuna diktatörlük rejimlerinden gelmiş bulunuyordu.⁸⁰²

Komünist ülkelerden Yugoslavya ile Arnavutluk'ta komünist rejimlerin kurulması başka şekilde gerçekleşmişti. Her iki ülke savaş sırasında Alman işgaline uğrayınca, bunların komünist partileri hemen direnme kuvvetlerini oluşturdu ve savaş boyunca Almanlara karşı çarpışarak, savaşın sonunda ülkelerinin kontrolünü ellerine aldılar. Bu gelişmelerde Sovyetler Birliğinin hiçbir yardım ve tesiri olmamıştır. Bundan dolayı Yugoslavya ve Arnavutluk Moskova'ya karşı bundan sonra daha bağımsız tutum almış ve bir süre sonra Moskova ile bağlarını koparmışlar.⁸⁰³

Arnavutluk ve kısmen de Yugoslavya dışındaki tüm sosyalist ülkeleri gerek devlet sisteminin şekillenip gelişmesi, gerekse izledikleri politikaları açısından SSCB'nin büyük etkisi altındaydı. Bu yüzden de Sovyetler Birliğinde uygulanan politikalar bu ülkelerin de iç politikadaki unsurlarını tetiklemiş, belli ölçüde paralellik arzeden gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur.

Komünist partiler Sovyetler Birliğinde olduğu gibi Doğu Avrupa rejimlerinde gerçek iktidar idi. Bu ülkelerin bazılarında (örn., Bulgaristan, Almanya Demokratik Cumhuriyeti, Polonya) resmen birden fazla parti olmasına rağmen, küçük partiler komünist partilerin konum ve siyasetlerine meydan okuyamazdı. Bu partilerin yasama meclislerinde sahip oldukları sandalyelerin sayısı sadece meydan

⁸⁰¹ Черниловский, З.М., 1996, с. 557 vd..

http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Chernil/4_35a.php

⁸⁰² Armaoğlu, F., "Yeni Dünya Düzeni İçinde Avrupa ve Eski Doğu Avrupa Bloku'nun Durumu", **Değişen Dünyada Türkiye ve Türk Dünyası Sempozyumu** (Bildiriler), Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 24.

⁸⁰³ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 435.

okuyamayacakları kadar az olmakla kalmayıp, çoğu kez komünistler tarafından belirleniyordu. Görece en özerk olan Polonya'daki küçük partiler ve yasama meclisleri grupları bile komünist denetime tabi tutuluyor ve böylece özellikleri ağır biçimde kısıtlanıyordu.⁸⁰⁴

Doğu Avrupa ülkelerindeki pek çok partinin adında “komünist” sözcüyü kullanılmıyordu. Örneğin, Macaristan Sosyalist İşçi Partisi, Doğu Almanya Sosyalist Birlik Partisi vs. Bunun esas nedeni, pek çok komünist partinin 1940'lardaki solcu (genellikle sosyalist) partilerle birleşmiş ve bu durumu yansıtan isimleri belirlemiş olmaları idi. Her halükarda komünist ilke ve uygulamalar yeni partilere kısa süre içinde hakim oldu. Bu partilerin resmi unvanları ne olursa olsun bunlara komünist demek daha uygundu.⁸⁰⁵

Kuruluşlarından hemen sonra bu ülkelerde Stalinist bir rejim ve ekonomik model hakimdi. Yeni kurulan hükümetler sanayinin millileştirilmesi, tarımın kolektifleşmesi ve beş yıllık planlar gibi büyük reformlar gerçekleştirdiler. Aynı zamanda iktidarlarını güçlendirmek için sadece komünist olmayan değil, aynı zamanda “milletçi” komünistler de tutuklandı ve bazı durumlarda da idam edildiler. Sosyalizm sistemine geçtikten sonra bu devletlerde 1936 “Stalin Anayasası”ndan büyük çapta esinlenen anayasalar kabul edildi.

Bu ülkelerin milli ve tarihi özelliklerini göz önüne almadan kurulan bu Sovyet düzenine karşı Stalin'in ölümünden sonra tepkiler ve başkaldırımlar ortaya çıktı. Haziran 1953'te Çekoslovakya'nın Pilsen kentinde işçilerin ayaklanması ve bu nedenle Çekoslovak Komünist Partisi içinde yaranmış görüş ayrılıkları, Doğu Almanya'da Berlin başta olmakla birçok kentlerde başlamış istikrarsızlıklar, Mart 1956'da Bierut'un ölümünden sonra Polonya'da yaşanan huzursuzluk ve Sovyet karşıtı gösteriler 1956'daki Macar milli ayaklanması Sovyetlerin tarafından hazmedilememiş ve bastırılmıştı. Çünkü bu gelişmelerin, söz konusu ülkelerde rejimin sonuna getirebilir ve böylece Sovyetlerin bölge üzerinde etkinliğinin kaybına neden olabilirdi. Doğu ve Merkezi Avrupa'daki komünist rejimleri ayakta tutmak Sovyeler Birliğinin öncelikli politikasıydı. Nitekim 20 Mart 1956 tarihinde Polonya'da Merkez Komite toplantısına katılmış Hruşev 20. Parti Kongresinde

⁸⁰⁴ Holmes, L., 2000, s. 258.

⁸⁰⁵ Holmes, L., 2000, s. 258.

söyledikleri ile tam bir çelişki içinde ağırlığını Stalincilerden yana koymuştu.⁸⁰⁶ Komünist rejimlerinin gerektiğinde askeri güç kullanarak korunacağı Brejnev döneminde resmi doktrin haline getirildi. Bu dönemdeki “sınırlı egemenlik” yaklaşımı, hiçbir ülkenin sosyalist kampın birlikteliğini bozacak davranışlarda bulunamayacağını vurgulamakta ve gerektiğinde diğerlerine müdahale etme hakkını meşrulaştırmaktaydı. Fakat Sovyetlerin bu tutumu aslında Brejnev öncesi dönemde uygulandı. 1956 yılında Macaristan’daki ayaklanmayla ilgili yayınlanan deklarasyonda ilk defa olarak “sosyalist milletler topluluğundan” söz ediliyor, Sovyet kuvvetlerinin Varşova Paktı gereğince Macaristan’da bulunduğu, bu pakt çerçevesinde bir sosyalist ülke diğerinin işlerine askeri müdahalede bulabileceğinden bahsediliyordu.⁸⁰⁷

2. Doğu Avrupa Ülkelerinde Rejim Süreçleri ve Anayasaları

2.1. Doğu Almanya

1948’te ortaya çıkan Berlin krizinden sonra üç müttefik kendi işgal bölgelerinde Batı Almanya kurma çalışmalarını başlattılar.⁸⁰⁸ 1948’de Bonn’da yapılan bir Kurucu Meclis anayasa çalışmalarını başladı ve 23 Mayıs 1949’da Federal Alman Anayasası ilan edilerek Batı Almanya veya resmi adı ile Federal Alman Cumhuriyeti kuruldu. Buna karşılık 1949’da Sovyetler kendi işgal bölgelerinde Doğu Almanya’yı kurdular. Doğu Almanya’da ekonomik koşulların kötüleşmesi, erzak ürünlerinin karneye bağlanmasına rağmen hükümet tarafından karne verilemeyecek duruma gelmesi durumu Doğu Almanya Komünist Partisi lideri Walter Ulbricht’i Sovyetlere başvurup yardım istemeye mecbur etti. Sovyetler bu isteğe olumsuz yanıt verirken, sosyalistleştirme kampanyasının yavaşlatılmasını

⁸⁰⁶ Bkz: Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 434, s. 465-482.

⁸⁰⁷ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 448.

⁸⁰⁸ II. Dünya Savaşından sonra Almanya’nın tümü ve Berlin dört işga bölgesine ayrılmıştır. 1946’da Amerika ve İngiltere işgal bölgelerini Bizonia adı altında birleştirdiler. 1948 Haziran ayında Fransa kendine ait işgal bölgesini Bizonia’ya birleştirdi ve böylece üç müttefikin işgal bölgeleri Trizonia adını aldı. Berlin şehri Sovyet işgal bölgesi içinde bulunduğu için diğer Amerika, İngiltere ve Fransa Batı Berline Sovyet bölgelerinden geçmek zorundaydılar. 1948’te Sovyetler Batı söz konusu müttefiklerin birliklerini Berlinden atmak amacıyla onların ulaşımını engellemiş. Fakat buna ulaşamışsa da, önceleri, barış sonrası bütün Almanya’yı inşa edeceklerini düşünen Amerika, İngiltere ve Fransa’nın umitlerini suya düşürmüştür. Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 446-447.

ve halkın üzerindeki siyasi baskıların hafifletilmesini tavsiye ettiler. Ulbricht ise üretimi artırmak için çalışma şartlarını daha da ağırlaştırınca Doğu Almanya Komünist Partisi içindeki liberaller Ulbricht'e karşı çıktılar.⁸⁰⁹

Bu gelişmeler üzerine cesaretlenen Doğu Berlin'deki işçiler ayaklandılar. Kısa bir süre sonra kentte durum çok kötüleşti ve 17 Haziranda yüz binlerce insan şehrin merkezindeki hükümet binasına saldırdı. Bu durum karşısında harekete geçen Sovyet zırhlı tümeni halkın üzerine ateş açarak ayaklanmayı bastırdı. Doğu Berlin ayaklanması sırasında ülkenin diğer şehirlerinde çıkmış ayaklanmalar da Sovyet kuvvetleri tarafından önlenmişti.⁸¹⁰

2.2. Macaristan

2.2.1. Siyasi Rejimin Gelişimi

Nisan 1945'den 1946 yılına dek Macaristan'da demokratik halkçı devrim, 1947–1948 yıllarında ise sosyalist devrimi gerçekleştirdi.⁸¹¹

Ekim 1944'te Almanlarla işbirliği yapan Horty rejimi çökünce yerini Frenc Szalasi'nin Macar Nazi rejimine bıraktı. Ancak komünistler Aralık ayında Debrecen kentinde geçici bir hükümet kurarak iktidarı ele geçirme girişiminde bulundu. Şubat-Mart 1945'de Kızıl Ordu Budapeşte'yi işgal ederek Nazi hükümetini devirdi ve Debrecen hükümetinin Macaristan'da yerleşmesine yardımcı oldu. Buna rağmen, Kasım 1945'te yapılan seçimlerde Küçük Toprak Sahipleri Partisi seçimi kazandı ve bu seçimler sonucu komünistlerin etkin olduğu dört partili bir koalisyon hükümet kuruldu.⁸¹² Tutuklanmak tehdidini hisseden Küçük Toprak Sahipleri Partisinden olan Başbakanın Haziran 1947'de ülkeden kaçmasından sonra komünistler Ağustos 1947 seçimlerinde diğer bütün partilerden daha çok oy aldılar ve bir sonraki yıl Sosyal Demokratlarla birleşerek Macaristan İşçi Partisini (MSZMP) kurdular. Eski sosyal demokratların etkisinin önemsiz olduğu bu yeni parti tipik bir komünist partisiydi.⁸¹³

⁸⁰⁹ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 467.

⁸¹⁰ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 467-468.

⁸¹¹ Златопольский, Д.Л., «Конституция Венгрии (Венгерской Республики) от 18 августа 1949 г.», (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864883.htm

⁸¹² Holmes, L., 2000, s. 139.

⁸¹³ Holmes, L., 2000, s. 139-140.

1949'da Macaristan komünist denetimi altında resmen bir Halk Cumhuriyeti oldu. Moskova yanlısı Matyas Rakosi önderliğindeki baskıcı bir grup ulusal yönelimli komünistlerin Laszlo Rajk gibi önderlerini görevden aldı ve çoğu kez idam etti. "Yukarıdan devrim" in yaşandığı bu dönemde büyük bir kolektifleşme hareketi başlatıldı (1948).⁸¹⁴ Stalin'in ölümünden sonra Doğu Berlin ayaklanması ardından Macaristan'da da bazı fabrikalarda işçiler ayaklandı ve hükümetten ekonomik ve sosyal taleplerde bulundular. Bu durumdan endişe eden Sovyet liderleri koyu bir Stalinci kimliği ile tanınan Macar Komünist Partisi lideri ve Başbakan Rakosi'yi Moskova'ya çağırarak Başbakanlığı bırakması ve sadece Parti liderliği ile yetinmesini bildirdi. Böylece Rakosi 28 Haziranda Başbakanlıktan çekildi ve İmre Nagy (İmre Naj) Başbakan oldu.⁸¹⁵

İmre Nagy iktidare geldikten sonra komünist rejiminin yumuşatılması yönünde politikalar uygulamaya başladı: köylülerin kolektif çiftliklere girme zorunluluğu kaldırıldı ve köylülere toprak mülkiyeti tanındı. Tüketim mallarının üretimine hız verilerek halkın ekonomik sıkıntıları karşılanmaya çalışıldı. Din konusunda daha geniş müsamaha gösterildi.⁸¹⁶ Bunun dışında 1956'da Macaristan'ın yeni kurulan Varşova Paktı'ndan çekilmek niyetinde olduğunu ilan etti. Aynı zamanda ülkenin tarafsızlığını kabul etmesi için Birleşmiş Milletlere başvuruda bulundu.⁸¹⁷ Bundan endişe eden Sovyet liderliği Nagy'ı "şovenizm", "küçük burjuva demagojisi" yapmakla suçladı ve Nagy 1955'te Başbakanlıktan alındı ve Merkez Komitesi üyeliğinden çıkarıldı.⁸¹⁸ Bu gelişmeler halkın ayaklanmasına neden oldu ve sonbaharda ülkenin her tarafını gösteriler ve genel grevler bürüdü. Sovyet adını alan komiteler bütün şehirlerde yönetimi ele aldılar.⁸¹⁹

Durumun kendisi için vahim boyutlara ulaştığını gören Sovyetler Birliği Macaristan'ı işgal etti. Macarların Sovyet Ordularına karşı direnişi feci bir sonlukla bitti ve 20.000 kadar insan birkaç hafta içinde yaşamını kaybetti.⁸²⁰ 1956 Macar milli ihtilali Sovyetler tarafından çok kanlı bir şekilde bastırılırdı ve Sovyetlerin adamı

⁸¹⁴ Holmes, L., 2000, s. 140.

⁸¹⁵ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 465.

⁸¹⁶ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 477.

⁸¹⁷ Holmes, L., 2000, s. 140.

⁸¹⁸ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 476.

⁸¹⁹ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 477.

⁸²⁰ Holmes, L., 2000, s. 141.

olan yeni Başbakan Janoş Kadar yönetime getirildi. Janoş Kadar siyasi rejimi değil, ekonomiyi yumuşatmak için bir takım tedbirler aldı ve ülkeyi planlı ekonomi baskısından kurtarmak için öteki Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik paketlerinden daha radikal olan Yeni Ekonomik Mekanizma (NEM) denen projeyi ortaya attı. Fakat bu proje, yıllarca parti içinde tartışıldıktan sonra 1986'dan itibaren uygulamaya geçti. Ekonomide bir takım reformlar yapılmasına rağmen iç, dış ve bir çok nedenler dolayısıyla bu reformların tam olumlu sonuç verdiği söylenemez.⁸²¹

Macaristan'da bir Anayasa yapımı gereksinimi Komünist Partisi ve Sosyal-Demokrasi Partisinin 1948 yılında yapılmış ortak Kongresinin Program Bildirgesinde dile getirildi. Hükümetçe oluşturulmuş bir Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanmış tasarı halkın müzakeresine sunuldu. 15 Ağustos 1949'da Macaristan Cumhuriyetinin resmi adı Macaristan Halk Cumhuriyeti oldu.

2.2.2. Anayasal Gelişim

18 Ağustos 1949'da Anayasa bölümler üzere ve daha sonra tümüyle oylanarak Devlet Meclisi tarafından kabul edildi. 1949'da 80'li yılların sonuna dek Anayasada yaklaşık 20 değişiklik ve ilave yapılmıştır. Bunlar özellikle 1950'de yargı sisteminin iyileştirilmesi ve 1954'de Sovyetlerin faaliyetini yönetimiyle ilgili yüksek devlet organlarının örgütlenmesi ve yetkilerinin belirlenmesi konusunda yapılan değişikliklerdi. 1957 yılında Bakanlıkların isimlerinin belirlendiği ve Anayasa metninden çıkarıldı. Bakanlıkların isimlerinin özel bir kanunla belirleneceği hükme bağlandı. 1972:I ve 1949:XX kanunları bir araya getirilerek 1972 yılında Anayasanın yeni metni kabul edildi.

Macaristan'da Anayasal gelişim sürecini diğer Doğu Avrupa ülkelerindekinden farkı, değişiklik gereksinimi durumunda yeni Anayasa yapımına değil, Anayasada değişiklikler yapılması yoluna gidilmiştir. Bu gelenek sosyalizmden sonraki dönemde de devam etmiştir.

⁸²¹ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 919.

2.3. Polonya

2.3.1. Siyasi Rejimin Gelişimi

Doğu Avrupa ülkelerinde rejim karşıtı başkaldırıların en çok yaşandığı ülke Polonya olmuştur. Diğer uydu ülkelere oranla jeopolitik ve stratejik konumu itibariyle büyük önem taşıdığı için Sovyetler Birliği Polonya üzerinde sıkı bir kontrol kurmuştu. Sovyetler ve Almanların 1939 Molotov-Pibbentrop Paktı adlanan gizli anlaşması doğrultusunda Polonya'nın bir kez daha bölünmesi 1940'lerden itibaren Ruslara ve komünist sisteme karşı nefret yaratmıştır. Bunun dışında Polonyalıların Katolik kimliği ateist bir düzene karşı nefreti daha artırıyordu. Fakat İkinci Dünya Savaşından sonra dünyanın siyasal ortamı meşru olup olmadığına bakılmaksızın komünistlerin Polonya'da iktidarı ele geçirmesine izin verdi.⁸²² Haziran 1944 yılında Alman işgalcileri kovulduktan hemen sonra devlet yönetimini üstlenmiş geçici bir organ (Polonya Ulusal Kurtuluş Komitesi) oluşturuldu. Komitenin Manifestosunda “demokratik halk devleti” ibaresi kullanılmış ve bu da Polonya'da sosyalizm kurulacağı anlamına geliyordu. 1947 yılında Yasama Seymi adlanan parlamento ilk seçimler yapıldı. Seym ise tüm iktidarı partiye devretti.⁸²³ Komünist rejim il günlerinden itibaren sindirme, şiddet, baskı ve tasfiye politikalarını gerçekleştirerek siyasi iktidarda partinin tekeli oluşturmağa başladı. Komünistlerin dışındaki partiler ve liderler tasfiyeye maruz kaldılar. Ülkenin en popüler partisi olan Polonya Köylü Partisinin lideri ve savaş sırasında Londra'daki mülteci Polonya hükümetinin başkanı Stanislav Mikiljczyk, komünistlerin kendisini tutuklamaya hazırlandıklarını fark edince 1947 Kasım ayında Londra'ya kaçtı.⁸²⁴ Böylece Polonya Birleşmiş İşçi Partisi ülkede tek egemen parti konumuna geldi. Birleşmiş Köylü Partisi ve Demokratik Parti ise Polonya Birleşmiş İşçi Partisinin uydularıydı. Şunu da vurgulamak gerekir ki her ne kadar Polonya'daki rejim totaliter rejim idiyse de Sovyetler Birliği, Almanya Demokratik Cumhuriyeti ve birçok komünist ülkelerin rejimlerinden daha ılımlı idi. Polonya komünistleri tarımı kolektifleştiremediler.

⁸²² Holmes, L., 2000, s. 145.

⁸²³ Черниловский, З.М., 1996, с. 557 vd.;

http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/Chernil/4_35a.php

⁸²⁴ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 434.

Ticarette özel sektör ve küçük sanayiye ortadan kaldıramadılar. Aynı zamanda katolik Kilisesini yok edemediler. Halkın %80'ni Kilisenin etkisi altındaydı.⁸²⁵

Stalin'in ölümü diğer uydu rejimleri gibi, Polonya'yı da yakından etkiledi. 1954 yılı Mart ayında yapılan Parti Kongresinde Polonya'da ılımlı komünistleri harekete geçerek koyu bir Stalinist diktatör olan Bierut'un görevine son vererek ülkede kolektif liderlik başlattılar. Devlet Başkanlığına ılımlılardan Zawadski ve Başbakanlığa Cyrankiewicz getirildi. Bu yumuşama ve liberalleşme havası 1954'e kadar devam etti. 1954'ün sonlarında binlerce siyasi mahkum serbest bırakıldı ve aynı yıl Aralık ayında gizli polis teşkilatı bırakıldı. Bu siyasi yumuşamaya paralel olarak ekonomik tedbirler de alındı.⁸²⁶ 28 Haziran 1956'da Poznan'da işçilerin çalışma normlarının ağırlığı, ücretlerin yetersizliği vs. gibi taleplerle ayaklandılar. Ayaklanmaların büyümesi üzerine güvenlik güçleri ve ordu harekete geçerek itirazları bastırdı. Olayların bastırılması sonucunda ortaya çıkan bilanço ağır idi: 44'ü işçi olmak üzere 54 kişi ölmüş, 300'ü yaralanmış ve 320 kişi de tutuklanmıştı. Fakat bu şiddet eylemi, ardından belli bir demokratikleşme dönemi getirdi: milli komünizm görüşü liderlerinden Vladislav Gomulka KP tekrar üyeliğine alındı. Aralık ayında yeni Seym seçimleri yapılacağı ilan edildi ve Katolik kilisenin faaliyetine müsaade edildi.⁸²⁷

Sonbaharda üniversitelerde Stalinizm ve komünizm aleyhtarı gösteriler tırmanı. Ekim 1956'da Polonya Komünist Partisi Merkezi Komitesi yeni bir program müzakere etmek ve Gomulka'yı tekrar Parti liderliğine seçmek için toplandı. Sovyetlerin büyük endişelerine rağmen Vladislav Gomulka parti liderliğine seçildi.⁸²⁸ O dönemde Vladislav Gomulka halkın sempatisini kazanmış bir liderdi. Fakat gittikçe otoriter bir kimlik kazanan Gomulka bu vasfını kaybetti. 1960'larda çeşitli hoşnutsuzluk belirtileri ortaya çıktı. 1968 öğrenci protestoları ve gösterileri

⁸²⁵ Страшун, Б.А., «Конституция Польши (Республики Польши) от 2 апреля 1997 г.», (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864857.htm

⁸²⁶ 10 Mart 1956 tarihinde parti içindeki gergin mücadele sonucunda Edouarb Ochab parti lideliğine seçildi. Edouarb Ochab'ın ilk işi Titoizm'de suçlanarak hapse atılmış "milli komünizm" görüşünün öncüllerinden Vladislav Gomulka ve arkadaşlarının serbest bırakmak oldu. Ayrıca bir af kararnamesi ile de 25.000 siyasi tutuklu serbest bırakıldı. Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 471-472.

⁸²⁷ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 473.

⁸²⁸ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 473-474.

oldu. 1970’de yeni zamlara itiraz olarak başkaldıran grev dalgası zor kullanılarak dağıtıldı ve bu olay yüze kadar kişinin ölümüyle sonuçlandı.⁸²⁹

Merkez Komite Gomulka ve önde gelen yandaşlarını görevden aldı ve yönetime Edvard Gierek getirildi. 1975’de Helsinki Belgesinden sonra 1977 yılında İçişleri Savunma Komitesi (KOR) ve İnsan Hakları ve Özgürlüklerini Savunma Hareketi gibi kuruluşlar ile bir takım gizli kuruluşlar ortaya çıktı. Fakat bu örgütler rejimin sertliği dolayısıyla bir şey yapamadılar.⁸³⁰ 1980 Temmuzunda hükümetin fiyat politikalarına karşı Gdansk ve Szczecin’deki tersane işçilerinin ayaklanması Polonya’daki istikrarsızlığın yeni aşamasını başlattı. Olayların geliştikçe tersane işçileri, grevlerin ve gösterilerin öncüsü haline geldi ve bu hareket Dayanışma Sendikası (Solidarnost) adını aldı. Amerika’nın Dayanışmayı desteklemesi Sovyetlerin Polonya konusunda kararlılığını daha da artırdı. 1981 Şubatında Polonya Komünist Partisi liderliğine Savunma Bakanı olan General Voyseh Jaruzelski (Wojciech Jaruzelski) getirildi. Böylece, görece istikrar 1987’ye kadar korunabildi.⁸³¹

2.3.2. Anayasal Gelişim

Yeni rejimde anayasal gelişim sürecinin başlarında Mart 1921 Anayasasının bazı değişikliklerle (örneğin, referandum yapılarak Senato kurumu kaldırılmıştı) yeniden yürürlüğe konulduğu ifade edilmiştir. 1947 yılında haklar ve özgürlükler Bildirisi ve Polonya Cumhuriyetinin yüksek devlet organlarının yapısı ve yetkilerine ilişkin Küçük Anayasa adlanan anayasal kanun kabul edildi. Bu kanuna göre yasama erki tek kamaralı Yasama Seyme tanınmıştı. Yasama Seymi içinden seçilen Devlet Konseyi (Rada Państwa) seçilen devamlı çalışan bir organdı. Cumhurbaşkanı bu organın başıydı.⁸³²

22 Haziran 1952 yılında Yasama Seymi tarafından kabul edilen Anayasa, partinin siyasi egemenliğini hükme bağlarken, ülkenin resmi adı da Polonya Halk

⁸²⁹ Holmes, L., 2000, s. 145-146.

⁸³⁰ Armaoğlu, F., 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 920.

⁸³¹ Armaoğlu, F., 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 921.

⁸³² Страшун, Б.А., «Конституция Польши (Республики Польши) от 2 апреля 1997 г.», (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864857.htm

Cumhuriyeti olarak değiştirildi. 1952 Anayasası 1936 Stalin Anayasası örnek alarak hazırlanmışdı. Anayasayla Yasama Seyminin ismi Seym olarak değiştirildi. Seymin devamlı faaliyet gösterecek organı olan eskiden Devlet Konseyinin başı olan Cumhurbaşkanı kurumu ortadan kaldırıldı ve yetkileri Devlet Konseyine devredildi. Hükümet Seym tarafından atanır ve sözde Seym karşısında, Seymin toplantılarına ara verildiği zaman ise Devlet Konseyi karşısında sorumluydu. Diğer sosyalist ülkelerde olduğu gibi Polonya’da da devlet yönetiminin bu şekilde örgütlenmesi bir formaliteydi. Aslında reel iktidar küçük bir oligarşi grubuna partinin Merkez Komistesinin Politbürosuna ait idi.⁸³³

Sonraki onyıllar içinde rejim bazı krizler yaşadı ve krizler parti başkanının değiştirilmesi ile atlatılıyordu. Her defasında yeni seçilen parti başkanı toplum içinde popülerliğini artırmak amacıyla Anayasanın sözde demokratikleşmesi yönünde bazı değişiklikler yapıyordu. 1976 yılında yeni Anayasa kabul edildi. Özellikle hak ve özgürlüklerin belirlenmesi açısından sözde demokratikleşme getiren yeni Anayasa aslında siyasi düzenin ve iktidarın örgütlenmesine bakıldığında totaliter siyasi rejimin açık bir şekilde onaylanmasıydı.⁸³⁴

2.4. Çekoslovakya

Savaş sonrası komünistlerin iktidara en kolay gelebileceği ülke Çekoslovakya idi. 1940’ların başından pek çok Çek ve Slovak Sovyetlere sempati duyar hale gelmişti. Bunun nedeni Sovyetlerin, Britanya ve Fransa gibi bu genç cumhuriyeti “satmamış” olması, aynı zamanda Sovyetlerin Almanlar ve öteki uluslara rağmen çok acı çekmesi idi. Temmuz 1941’de İngilizler eski Devlet Başkanı Benes ve hükümetine sürgün hükümeti kurma garantisi vaat ettilerse de bunu tereddüt ve büyük sıkıntılarla yapmıştır. Oysa Sovyetler Birliği altı ay içinde bu hükümeti tanıdı ve Çekoslovakların maruz kaldığı davranışı sert bir biçimde kınadı. Benes Aralık 1943’te Moskova’da karşılandı ve SSCB ile yirmi yıllık bir anlaşma imzalandı.⁸³⁵ Fakat Çekoslovakya’daki komünistler diğer uydu ülkelerdeki komünist partilere oranla daha popüler olmalarına rağmen, 1946 yılında oyların % 40’nı alabildi.

⁸³³ Страшун, Б.А., http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864857.htm

⁸³⁴ Страшун, Б.А., http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864857.htm

⁸³⁵ Holmes, L., 2000, s. 152.

Böylece komünizme “demokratik” geçişin bir zamanlar olasılık gibi görüldüğü bir ülkede umutlar dağıldı.⁸³⁶ 1948 yılında Sovyetler Birliği hükümeti komünistlere teslim etmek için Çekoslovakya’ya açık müdahalede bulundular. Bu olayı protesto eden 11 bakanın yerine komünistler atandı. “Çekoslovak Darbesi” adı verilen bu olay Batıda büyük yankı ve tepkiler uyandırdı.⁸³⁷

Diğer uydu rejimlerdeki gibi, Çekoslovakya’da da Komünist Parti sıralarında Sovyetler Birliğindeki benzer “temizleme politikaları” ve yargılamalar yapılıyordu. Bunlardan en kapsamlısı 1950-1952’de yapıldı ve Genel Sekreter Rudolf Slanski yargılanarak cezalandırıldı.⁸³⁸

Çekoslovakya’da sosyalizmin veya komünizmin yeni bir şekline doğru hızlı gelişme 1967’de “insancıl komünizm” hareketi şeklinde ortaya çıktı. Aleksandr Dubçek’in liderliğini yaptığı bu “insancıl komünizm” hareketi ne Moskova’dan kopmayı, ne de bağımsızlık politikası takibini ve Varşova Paktından çıkmayı amaçlamamaktaydı. Bu hareket bunların hiçbirini yapmadan, sadece Çekoslovakya’da komünist sistemin tatbikatını insan haysiyetine yaraşır bir şekle sokmak istiyordu.⁸³⁹ “Eylem Programı” Çekoslovakya’nın politik yaşamını demokratikleştirmeği, ekonomiyi merkezleşmeden kurtarmayı, ideolojik açıklık sağlayarak Stalin dönemi hatalarının hepsini gözler önüne sermeği amaçlamıştı. Moskova, bu eylemi Varşova Paktından kopmayı amaçlayan sağ kanat revizyonistlerinin bir oyunu olduğunu iddia etti.⁸⁴⁰ Dubçek’in programı komünist dünyada o zamana kadar görülen en radikal reform programıydı. “Prag Baharı” olarak bilinen bu dönemin sürmesine izin verilseydi Çekoslovakya sosyalist blok içinde post-komünizme geçen ilk ülke olabilirdi. Ağustos 1968’de Varşova Paktı askeri birlikleri Prag’a girdi. Reformlar 1969’a kadar resmen iptal edilmediyse de işgalle birlikte uygulama durduruldu. Giderek artan baskı ortamında Dubçek, Nisan 1969’da görevi Gustav Husak’a bıraktı.⁸⁴¹

⁸³⁶ Holmes, L., 2000, s. 153.

⁸³⁷ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 434.

⁸³⁸ «Чехословакия», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/65/1006527/1006527a10.htm>

⁸³⁹ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 434, s. 563.

⁸⁴⁰ Brzezinski, Z., 1997, s. 68.

⁸⁴¹ Holmes, L., 2000, s. 155.

Çekoslovakya'daki diğer en önemli muhalefet grubu, 1977 yılında entelektüeller tarafından kurulan, Charter 77'di. Şubat 1989'da, oyun yazarı Vaclav Havel, Charter 77 lideri tutuklanarak, dokuz ay hapis cezasına çarptırıldı, ancak Mayıs ayında uluslararası tepkiler sonucunda serbest bırakıldı.⁸⁴²

Aralık 1987'de Gustav Husak'ın yerine Çekoslovakya Komünist Partisi Genel Sekreteri Milos Jakes göreve geldi. Jakes Husak tarafından ortaya konulan sınırlı reform programını uygulayacağını beyan etti. Ancak, o dönemde Çekoslovakya'da, dikkate değer bir gelişme olmadı. Aynı dönemde Katolik Kilisesi ve muhalif gruplar üzerindeki baskılar artan şekilde devam etti.⁸⁴³

2.5. Romanya

2.5.1. Siyasi Rejimin Gelişimi

Romanya ile barış anlaşması imzalandıktan sonra SSCB yönlü siyasi güçler biraraya gelerek Ulusal Demokratik Cephe oluşturdular ve Mart 1945'de iktidarı ele aldılar. Köylü Cephesinin lideri Petro Groza'nın liderliğinde bir hükümet kuruldu. 1946'da parlamento seçimlerine değişik partiler katılırken, bundan sonraki dönemde sosyal-demokratlar Romanya İşçi Partisi içinde eritildi. 1948 yılında Sosyal Demokrat Parti Romanya İşçi Partisi ile birleşti ve bundan sonra tüm siyasal güçler Romanya İşçi Partisi içinde eritildi. Mart 1945'ten itibaren Romanya'da komünistlere karşı çetin bir mücadele açmış Köylü Partisi lideri Julius Maniu 1947 Temmuzunda vatana ihanet suçundan tutuklanarak yargılandı ve Kasım ayında da müebbet hapse mahkum edildi. Köylü Cephesi ise varlığını sona erdirdi. Mart-Nisan 1945'de tarım reformu yapıldı ve topraklar köylülere dağıtıldı. 1946-1947'de Ulusal Bank millileştirildi, kredi, üretim, dağıtım, dış ticaret vs. alanlar devlet kontrolü altına geçti. 1948 yılı Kasım ayında yapılan parlamento seçimlerine Ulusal Demokratik Cephe Demokratik Partiler Bloku şeklinde katılarak oyların %80'ini kazandı. Bir sonraki yıl tüm partiler bırakıldı ve Kral Michael tahttan feragat ettirilerek sürgüne gönderildi. 30 Aralık 1947'de Romanya Halk Cumhuriyeti ilan

⁸⁴² Gonenc, L., 2000, p. 104.

⁸⁴³ Gonenc, L., 2000, p. 104.

edildi. Resmi adı Romanya İşçi Partisi olan komünist partisi ülkenin tek partisi oldu.⁸⁴⁴

Stalin'in ölümünden sonra milli komünizme en hızlı kayan ülke Romanya olmuştu. Fakat Romanya bu politikayı yaparken ne Polonya ve Macaristan'daki gibi ayaklanmalar olmuş, ne de Yugoslavya, Çin ve Arnavutluk gibi Moskova'dan kopmuştur. Buna neden ise, politikaların alttan gelen bir baskı ile değil, doğrudan Romen Komünist (İşçi) Partisi liderliğinin teşebbüsleri ile yapılmasının büyük rolü olmuştur.⁸⁴⁵ 1940'ların sonundan 1960'ların başına dek Sovyetlerin sadık müttefiki olmuş Romanya'nın Moskova karşısında bağımsızlık politikası 1960'ların başından itibaren ortaya çıktı. 1960'ların sonunda Romanya kural dışı bir ülke olarak tanınıyordu.⁸⁴⁶ Roman lider Georgiu Dej komünist dünyanın birliğinin tam bir eşitlik ve her sosyalist ülkenin tek başına gelişmesine ait egemenlik ve milli bağımsızlığına tam saygı prensiplerine dayanması gerektiğini söylüyordu. Bu dönemde Romanya Sovyetlerin COMECON çatısı altında sosyalist ülkelerin ekonomisine hakim olmak girişimleri karşında sert tavırlar sergiledi. 1965'te Georgiu Dej öldükten sonra Nikolay Ceauşescu'nun yönetime gelmesinden sonra da Romanya'nın bağımsızlık politikası devam ettirildi. Fakat Çekoslovakya'nın Sovyetler tarafından işgalinden sonra bu tutumu biraz törpülendi.⁸⁴⁷ Ceauşescu hemen iktidarı merkezleştirmeye ve diktatörce davranmaya başladı. O, aynı zamanda bölgenin en nepotist sistemini yarattı. Bazı yorumculara göre Stalin "tek ülkede sosyalizm"i uygularken, Ceauşescu "tek ailede sosyalizm"i uygulamaktaydı.⁸⁴⁸ Yönetime geldiği andan ilk olarak kendinden önce lidere bağlı olanları ayıklayarak Parti üzerindeki etkinliğini ve gücünü sağlama aldı, unvanını Birinci Sekreter yerine Genel Sekreter olarak değiştirdi. Romanya İşçi Partisi ismini Romanya Komünist Partisi olarak değiştirdi.⁸⁴⁹ Ağustos 1965'den yeni Anayasa kabul edilerek devletin

⁸⁴⁴ Bkz: Румыния <http://www.krugosvet.ru/articles/38/1003864/1003864a7.htm>. Kaplan, M., Romanya'da Demokratikleşme Süreci (İ.Ü. SBE Uluslar arası ilişkiler Bölümü yayınlanmamış doktora tezi), Cilt 1, İstanbul 2003, s. 11. Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 434. Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2004, с. 446.

⁸⁴⁵ Romenlerin bu davranışlarının nedeni bir taraftan Sovyet-Romen ilişkilerinin yakın tarihinin acı hatırlarla dolu olması iken, diğer nedeni de onların ırk bakımından Latin ve din bakımından Katolik olmalarından kaynaklanıyordu. Bu iki unsur Romen milletini genellikle Batıya bağlamıştır. Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 555.

⁸⁴⁶ Holmes, L., 2000, s. 163-164.

⁸⁴⁷ Bkz: Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 555-563.

⁸⁴⁸ Holmes, L., 2000, s. 163-164.

⁸⁴⁹ «Румыния», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/38/1003864/1003864a7.htm>. Kaplan, M., 2003, s. 11.

adı Romanya Sosyalist Cumhuriyeti adlandırılmağa başladı. Yeni Anayasada Komünist Partinin rolü önder parti olarak tespit edilmiştir. Devletin yüksek organları beş yıl müddetine seçilen Büyük Ulusal Meclis ve Devlet Konseyi idi. 1967 yılında Devlet Konseyinin Başkanı iken, 1974 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile Ceaşescu Devlet Başkanı unvanı aldı. 1968 yılından itibaren parti kurumlarının tüm düzeylerindeki yetkililerin aynı zamanda ilgili yönetim organının başı olduğuna dair düzenleme yapıldı. 1970’lerde Ceaşescu’nin “lider kültü” yüceltmeye başladı. 1983 yılında 65 yaşını kutlarken onu Karpatların dehası adlandırıdılar. Ceaşescu’nin eşi Yelena da RKP MK Bürosunun asil üyesi iken çocukları ve devlette üst düzey görevlerdeydi.⁸⁵⁰

2.5.2. Anayasal Gelişim

31 Ağustos 1944 yılında yeni yönetim No:1626 Kararnamesiyle 1866 Anayasasının (29 Mart 1923 değişiklikleriyle birlikte) bazı hükümlerini⁸⁵¹ yürürlüğe koydu. 30 Aralık 1947’de No: 363 sayılı kanunla 1866 (29 Mart 1923, 1 Eylül 1944 ve sonraki değişikliklerle birlikte) Anayasa yürürlükten kaldırıldı ve parlamento kendi kendini feshetti. Yeni seçilen parlamento ise Büyük Halk Meclisi adını aldı. 13 Nisan 1948’de Büyük Halk Meclisi ülke tarihinde sayıcı üçüncü olan anayasayı kabul etti. Anayasada Romanya Halk Cumhuriyeti bölünmez, bağımsız ve egemen halk cumhuriyeti olarak tanımlanmıştı. İçeriği ve mahiyeti itibariyle bu Anayasa diğer uydu devletlerin anayasal kurum ve hükümlerinin benzeri olup, Stalin Anayasası gibi ideolojik-siyasi kalıplar içine oturtulmuştur.⁸⁵²

Bundan sonraki Anayasa 24 Eylül 1952’de kabul edildi. Anayasada sosyalist rejime özgü genel ilkeler, özellikle de, işçi sınıfı partisinin önder rolü, emekçi halkın tam egemenliği, sosyalist mülkiyete ilişkin hükümler yer almıştı. Yürürlükte olduğu on üç yıl içinde anayasanın sadece devlet kurumlarıyla ilgili hükümlerinde değişiklik yapılmıştı.

⁸⁵⁰ «Румыния», Энциклопедия кругосвет,
<http://www.krugosvet.ru/articles/38/1003864/1003864a7.htm>.

⁸⁵¹ 1940 yılında yapılan değişikliklerle ulusal bağımsızlık ve temel demokratik hakları faşizm tarafından çiğnenmiştir.

⁸⁵² Моисеенко, М.Г., «Конституция Румынии от 21 ноября 1991 г.», (Вводная статья),
http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864899.htm

21 Ağustos 1965 yılında kabul edilmiş Romanya Sosyalist Cumhuriyetinin Anayasası ise sistematiği, karakteristiği ve hedeflerine göre önceki anayasalardan farklıydı. 25 yıl yürürlükte olmuş (1989’a kadar) 1965 Anayasasında idari-arazi taksimat ve yargı erki (1968), Büyük Ulusal Konseyin ve halk meclislerinin yapısı ve müddeti (1971–1972), Cumhurbaşkanı kurumunun tesisi (1974) ve referandum kurumunun tesisine (1986) ilişkin çok sayıda değişiklik yapılmıştır.⁸⁵³

2.6. Bulgaristan

2.6.1. Siyasi Rejimin Gelişimi

Bazen “16. cumhuriyet” olarak tanımlanan Bulgaristan uydu ülkeler arasında Sovyetler Birliği açısından en güvenilir olmuştur. Sovyet Orduları 8 Eylül 1944’te Bulgaristan’a girdiler ve ertesi gün mevcut düzen Sovyet destekli Anavatan Cephesi tarafından yıkıldı. Komünistleri de kapsayan çeşitli anti-faşist partilerden oluşan bir koalisyon, iktidarı devraldı. Anavatan Cephesinde başat olmamalarına rağmen komünistler Sovyet askeri ağırlığının psikolojik desteği ile diğer koalisyon ortaklarına baskı yapmaya başladılar. 1919-1943’de Komintern’in başkanı olmuş Georgi Dimitrov dahil diğer öncü komünist siyasetçilerin ülkeye dönmesiyle komünistlerin etkisi artırdı ve yapılan referandum sonuçlarına göre Eylül 1946’da ülkede cumhuriyet rejimi tesis edildi.⁸⁵⁴

Bulgaristan’da komünistler iktidara geldikten sonra hem kendi saflarını, hem de çeşitli devlet aygıtlarında (askeriye dahil) temizleme politikasına giriştiler. Ülkenin en güçlü partisi olan Çiftçi Partisi lideri Nikola Petkov vatana ihanet suçundan 1947 Haziranında tutuklandı ve ölüme mahkum edilerek Eylül ayında idam edildi. Önde gelen komünist Trayko Kostov 1949’da Başbakan vekilliğinden alındı ve idam edildi. Benimsenen model Moskova yanlısı komünistlerin önde gelen iç

⁸⁵³ Моисеенко, М.Г., «Конституция Румынии от 21 ноября 1991 г.», (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864899.htm

⁸⁵⁴ Holmes, L., 2000, s. 171. Bulgaristan’ın yönetim biçimine ilişkin referandum 8 Eylül 1946 yılında yapıldı. Vatandaşlar “halk cumhuriyeti lehinde” veya “monarşi lehinde” oy kullandılar. Referandum sonuçlarına göre seçmenlerin %92’si monarşinin ilga olunması lehinde oy kullandılar ve Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ilan edildi. Ковачев, Д.А., «Конституция Болгарии (Республики Болгарии) от 12 июля 1991 г.», (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864875.htm

(ulusal) komünistleri temizlemesiydi. Nisan 1948’de Bulgaristan de-facto bir tekpartili devlet haline geldi.⁸⁵⁵

1950’lere kadar devam eden baskı rejiminde Todor Jivkov’un parti başkanı seçilmesinden (1954) belli bir yumuşama olduysa da, 1956 Macaristan olaylarından sonra bir baskı dönemi yaşandı. 1962de’ ekonomik sorunlar gözle görülür hale geldi. 1965, 1968 ve 1970’lerde yapılan bazı reform ve yapısal değişiklikler yeteri kadar başarılı olamadı.⁸⁵⁶

2.6.2. Anayasal Gelişim

4 Aralık 1947’de Büyük Halk Meclisi Bulgaristan Halk Cumhuriyetinin Anayasası kabul etti. Anayasaya göre egemenliğin kaynağı halktır ve egemenlik sadece halka aitti. Halk Meclisi dört yıl, yerel meclisler üç yıl müddetine genel, eşit ve doğrudan seçim hakkı ve gizli oylamayla oluşturulurdu. Hükümet ve üyeleri Halk Meclisince seçilir ve onun karşısında sorumluydu.⁸⁵⁷ Her türlü mahkeme üzerinde denetim işlevini gören Yüksek Mahkeme, Büyük Halk Meclisi tarafından seçilirdi.

Anayasanın 2. Bölümünde sosyo-ekonomik düzene ilişkin hükümler yer almaktaydı. Anayasaya göre ekonomik kalkınmanın başlıca temeli halk mülkiyetidir. Tüm yeraltı ve doğal servetler, ayrıca demiryolu, hava yolları, posta, telgraf ve radyo halk mülkiyetindeydi. Kartel, trest ve konsern gibi büyük tekелci sözleşme ve birlikler kurulamazdı. Anayasada sanayi, ticaret, ulaşım ve kredi alanları tam veya kısmen millileştirilmesi öngörülmüştür. Arasında kişisel dokunulmazlık, ifade, yayın, toplantı, başvuruda bulunma, şikayet ve toplu başvuru gibi hak ve özgürlükler yer almaktaydı.

1971 Bulgaristan Anayasasında sosyalizm ve halk hakimiyetine görece gelişmiş hükümlerin yer almasına rağmen bürokrasinin egemenliğini güçlendirdi. Bu egemenlik Devlet Başkanı T. Jivkov’un elindeydi. Devlet Konseyi tüm devlet organları arasında en tepede konulmuştur. Hatta bunun için Anayasaya aykırı

⁸⁵⁵ Holmes, L., 2000, s. 172. Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 434.

⁸⁵⁶ Holmes, L., 2000, s. 172.

⁸⁵⁷ Ковачев, Д.А., «Конституция Болгарии (Республики Болгарии) от 12 июля 1991 г.» (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864875.htm

düzenlemeler de yapılmıştır. Şöyle ki 1973 yılında kabul edilmiş Normatif Düzenlemeler Kanununa göre Halk meclisinin faaliyeti Devlet Konseyine tabi ettirilmiştir: Yasama önerisi verme hakkına sahip hiçbir organ (milletvekilleri ve daimi komisyonlar hariç) söz konusu öneri Devlet Konseyince onaylanmış yasama faaliyeti planında yer almadıkça yasama önerisinde bulunamazdı. Bunun dışında Anayasada Bakanlar Kurulunun faaliyetini de Devlet Konseyine tabi ettiren çok sayıda hüküm yer almaktaydı. Halk Meclisinin dönem toplantıları çok kısa sürdüğünden hakimler Devlet Konseyince atanır ve görevden alınırdı.⁸⁵⁸ 1975–1978 yıllarında Bulgaristan’da iki kez yerel Sovyetlerin “yeniden yapılanması reformu” gerçekleştirilmiş ve yerel Sovyetlerin sayısı önemli ölçüde azaltılmıştır.⁸⁵⁹

Bürokrasi vatandaşların Anayasayla öngörölmüş hak ve özgürlüklerini açık şekilde ihlal ediyordu. Vatandaşların hak ve özgürlüklerinin milli mensubiyeti 1971 Anayasasıyla yasaklanmasına rağmen 80’li yıllarda ülkedeki Türk azınlığı zorla asimilasyona uğratılmaya çalışıldı. Bu gelişmeler sonucunda çok sayıda mülteci Türkiye’ye sığındı. Bu şoven politikanın mağdurları 1 milyondan fazlaydı.

2.7. Arnavutluk

2.7.1. Siyasi Rejimin Oluşumu

İkinci Dünya Savaşından önce, 1939 yılı Nisan ayında Arnavutluk İtalya orduları tarafından işgal edilerek İtalya İmparatorluğuna katıldı. Bundan sonra Arnavutlar önce İtalya, daha sonra Almanlara karşı gerilla savaşına başladılar. 1944 yılında ülke işgalden kurtarınca komünistler tarafından halk-demokratik rejimi kuruldu. Ülkenin hakim partisi Enver Hoca’nın başkanlığındaki Emek Partisi oldu.⁸⁶⁰

Arnavutluk 1961 yılına dek Sovyetler Birliği ile ilişkilerini normal şekilde devam ettirirken, bu tarihten sonra Çin ile ittifak kurdu.

⁸⁵⁸ Ковачев, Д.А., «Конституция Болгарии (Республики Болгарии) от 12 июля 1991 г.» (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864875.htm

⁸⁵⁹ 1958-1959 yılları 1828 halk Sovyetinden 959’u kaldırılmış, Aralık 1978 yılında yine de 578 sovyet tasfiye edilmiştir. Bu “reform”lardan sonra Bulgaristan’da sadece 291 sovyet kalmıştır. Sovyetlerin kaldırıldığı bölgelerde Kmetlikler kuruldu. Kmetliklerin başında kmet (ihtiyar) duruyordu. Bulgaristan’da bu tür kurumların sayısı yaklaşık 4000 idi.

⁸⁶⁰ Пилипенко А.Н., «Конституция Албании (Республики Албании) от 21 октября 1998 г.», (Вводная статья) http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864865.htm

2.7.2. Anayasal Gelişim

2 Aralık 1945 yılında yeni bir Anayasanın işlenip hazırlanması amacıyla Kurucu Meclis tesis edildi. 11 Ocak 1946 yılında Kurucu Meclis Arnavutluğu halk cumhuriyeti olarak ilan etti. İşgal döneminin mevzuatı yürürlükten kaldırıldı. 14 Mart 1946 yılında Arnavutluk Halk Cumhuriyetinin yeni Anayasası kabul edildi. Kurucu Meclis en yüksek devlet erki olan Halk Meclisine dönüştürüldü. 25 Ocak 1947 tarihli Halk Meclisi Başkanlık Divanının kararına göre yeni mevzuatın kabulüne dek yeni siyasi düzenle çelişmeyen eski normlar geçici bir şekilde yürürlükte kalacaktı.

1950’de Anayasada sosyalizmin kurulmasıyla ilgili değişiklikler yapıldı. Bu hükümler 28 Aralık 1976 tarihli yeni Anayasaya da yansdı. Ülkenin adı Arnavutluk Halk Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirildi. 1976 Anayasası ülkede proletarya diktatörlüğünü, tek partili siyasi rejimi güçlendirdi. Arnavutluk yönetimi Sovyet ideolojisinden farklı, aynı zamanda kapitalizm karşıtı bir yol izlemekteydi. Anayasaya göre Arnavutluk, sosyalizmi başlıca olarak kendi gücüyle kurmuştu. Anayasaya göre ülkede özel mülkiyet yasaklanmış ve üretim araçları üzerinde sosyalist mülkiyet hakimdi. Eğitim ve sağlık hizmetleri ücretsizdi. 1967 yılından itibaren tüm dini kurumlar kapatıldı.⁸⁶¹

E. YUGOSLAVYA MODELİ

1. Yugoslavya’da Sosyalist Rejimin Şekillenmesi

Yugoslav komünist Partisi lideri B. Tito’nun savaş işinde oluşturduğu, bünyesinde tüm ulusların ve azınlıkların temsilcilerinin bulunduğu Ulusal Kurtuluş Anti Faşist Konseyi (AVNO) adı verilen cephe bir süre sonra kendini hükümet ilan etti. Daha sonra savaş sonrası Yugoslavya yönetiminin silueti şekillenmeye başladı:Yugoslavya bir federasyon olacak, Sırp, Hırvat ve Slovenlerin dışında Makedonlara, Karadağlılara ve Bosna Hersek’te yoğun bulunan Müslümanlara da cumhuriyet statüsü tanınacaktı.⁸⁶²

⁸⁶¹ Пилипенко А.Н., http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864865.htm

⁸⁶² Russinow, D. **The Yugoslav Experiment (1948-1974)**, The Royal Institute of International Affairs, London, 1977, s. 3, naklen: Ülger İ.K., 2003, s. 52.

Yugoslavya İkinci Dünya Savaşından 1980'lere kadar J.B.Tito'nun idaresi altında kaldı. Yeni Yugoslavya devleti 6 temel üzerine inşa edilmişti: J.B.Tito'nun karizmatik liderliği, sosyalist piyasa ekonomisi, özyönetim, federalizm, bağlantısız dış politika ve kuruluş döneminde "1941 Klubü" adlanan Partizan Hareketinde yer alanların kilit noktalara getirilmesi.⁸⁶³

Yugoslav sosyalist sistemi ilk yıllar Stalin uygulamalarını taklit ediyordu. 1945'ten sonra ülkede SSCB modeli esas alınarak bir dizi reform ve uygulama başlatıldı. Hizmet sektörü, taşımacılık, banka ve sigorta şirketleri devletleştirildi. SSCB benzeri uygulamaların yanında ülkede muhalif olmakla suçlananlara karşı kurşuna dizme ve idam yaygınlaştı. "Nazilerle işbirliği yapma" suçlaması ile savaştan sonra Partizan milisleri tarafından öldürülenlerin sayısı 300 bin ile 500 arasındaydı. Uluslararası ilişkilerde de Yugoslavya SSCB'nin yanında yer alıyordu. Tito'nun dış dünyada Moskova'ya sağladığı destek 1948'de Yugoslavya'nın Kominform'dan ihraç edildiği tarihe kadar sürdü.⁸⁶⁴

SSSB ile Yugoslavya arasındaki anlaşmazlıklar 1948 tarihli Kominform'da ortaya çıktı. Yugoslavya Marksist-Leninist çizgiden sapması, diğer sosyalist ülkelere karşı düşmanca bir tutum içinde olması, emperyalist ülkelerin kolonisi haline gelmesi ile suçlandı. Aslında, Stalin'in hedefi Tito'yu ve Yugoslav Komünist Partisini ortadan kaldırarak kendine doğrudan doğruya bağlı yeni bir kadroyu işbaşına getirmektir. Oysa Yugoslavya'nın Alman işgalinden kurtarılmasında Sovyetlerin hiçbir rolünün olmaması, bunun, Tito ve "partizanları"nın Almanlara karşı yaptığı silahlı mücadele sonucu başarıldığı gerçekliği diğer uydu ülkelere farklı olarak Tito'ya Moskova'ya karşı davranışlarında büyük bağımsızlık sağlamıştı. Moskova ise bunu hazmedemedi. Fakat Tito'yu tasfiye edemeyince, 1948'te Yugoslavya'yı Kominform'dan ihraç ettirdi.⁸⁶⁵

Yugoslavya'nın Kominform'dan ihraç edilmesi Tito'yu bir müddet yine Sovyet modeli ekonomi-politika izlemekten uzaklaştırmadı. 1949'da tarım hızlı bir şekilde kolektifleştirildi. 1947'de uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı demir, çelik ve metalürji gibi ağır sanayi yatırımları sayesinde Yugoslavya'yı

⁸⁶³ Ülger, İ.K., 2003, s. 53.

⁸⁶⁴ Ülger, İ.K., 2003, s. 54-57.

⁸⁶⁵ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 434. Ülger, İ.K., 2003, s. 56-57.

geri kalmış bir tarım ülkesinden bir sanayi ülkesine dönüştürmeyi hedeflemişti. “Talinden kopuk Stalinci dönem” Yugoslavya’da 1953 yılına dek devam etti.⁸⁶⁶

1950’lerin başlarından itibaren geliştirilen özyönetim modeli, adem-i merkeziyetçi örgütlenme, pazar sosyalizmi ve batı ile yakın ilişkilerin kurulması Yugoslavya’da kendine özgü bir sosyalist modelin oluşturulduğu anlamına gelmekteydi. Uygulanan yeni politikalar ve 1965’lerde rejimin baskıcı niteliklerinin ortadan kaldırılması ile bölgeler arasındaki ekonomik-sosyal farkların giderme ve federal sistemi ayakta tutmağı amaçlamıştır. Fakat bu politikaların ters tepkisi doğrultusunda milliyetçi eğilimler güçlenmeye, cumhuriyetler ve merkezi yönetim, aynı zamanda cumhuriyetlerin kendi aralarında tartışmalar yaşanmağa başladı. Pazar sosyalizmi uygulamaları Yugoslavya’yı yabancı sermaye ve uluslararası pazarla iç içe soktu. Zaman zaman yaşanan gerilimlere rağmen B.Tito’nun karizmatik liderliği Yugoslavya devleti ve modelini 80’li yıllara kadar taşıyabildi.

2. Yugoslav Modeli: Özyönetim ve Pazar Sosyalizmi

Komünizm pratikinin her ülkede bir az farklı olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak Yugoslav modeli Sovyet modeline ve diğer Avrupa ülkeleri modeline kıyasla çok farklıdır. Bu modelle birlikte anılan anahtar kavram özyönetimdir.⁸⁶⁷ Özyönetim bir teoriden hareketle varılmış bir sistem değildir. Yugoslavya SSCB ve diğer sosyalist ülkelere karşı kapitalist ülkelere işbirliği yaparak sosyalizmi kurmağı farklı bir yönden denemiştir. Adım adım ilerleyen bu yolun teorisi uygulamadan sonra gelmiştir. Özyönetim Yugoslavların somut yaşam sorunlarına verdikleri pragmatik bir cevaptır.⁸⁶⁸ 1950’lerin başlarında geliştirilen özyönetim modeli başlangıçta sadece işyerinde uygulanmağa başladı. Yıllar geçtikçe Yugoslav sisteminin çeşitli yönetim katmanlarına aşamalar halinde yayıldı. Bu ilke özünde, karar oluşturmak için yerel

⁸⁶⁶ Ülger, İ.K., 2003, s. 58-59.

⁸⁶⁷ Cilas’ın sosyalist ülkelerde kapitalist sınıfın yerini almış bir sınıf olarak gördüğü parti ve hükümet bürokrasisine karşı, “Yeni Sınıf” ismini taşıyan kitabında yönelttiği eleştiriler, o dönemde geniş yankılar uyandırmıştı. Özyönetim fikri, geniş ölçüde bu eleştirilerden güç almaktaydı. Cilas’ın bu yöndeki tutumu ve eleştirileri, zamanla, Yugoslav yönetimi tarafından Batılı kapitalistlerin niyetlerine hizmet edici nitelikte görülmüştür. Bu yüzdendir ki Cilas, özyönetim uygulamalarına geçildikten bir kaç yıl sonra tasfiye edilmiştir. Işıklı, A., “Yugoslavya Örneği”, http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/html/eng/ceko/isikli_Yugoslavya.htm

⁸⁶⁸ Gürbüz, Y., 1987, s. 213.

birimlere yüksek düzeyde merkezleşmiş Sovyet modelinden daha fazla izin veriyordu.⁸⁶⁹

Başlangıçta klasik bir politikanın uygulandığı tarım alanında daha sonra geniş halk kitlelerine dayanan tabanın genişletilmesini isteyen Yugoslav hükümeti, kooperatif sistemini terk etti. Özyönetimin başlamasından üç yıl sonra (1953) yayınlanan bir kararnameyle köylülerin mallarını alarak kooperatiflerden çekilebilmeleri kabul edilmiştir. O dönemde var olan 6888 kooperatiften sadece 1236 kooperatifte kalmıştır.⁸⁷⁰

Özyönetim; hem iktisadi faaliyet esas alınarak yatay doğrultuda, hem de coğrafi esasa göre dikey doğrultuda adem-i merkeziyetçi bir model öngörüyordu. 1952 yılında yapılan 6 Komünist Parti Kongresinde partinin adı Yugoslav Komünistler Birliği olarak değiştirildi. Partinin cumhuriyet örgütleri federe komünist parti olarak örgütlendiler. Yugoslav Komünistler Birliği federe partilerin federal düzeyde birliğini sağlayacaktı. Tito'ya göre bu model Sovyet tipli standart ve merkeziyetçi komünist örgütlenmeye bir tepki niteliğinde idi.⁸⁷¹

Yugoslavya'ya göre özyönetim demokrasisi temsili burjuva demokrasiye karşıydı. Özyönetimde, temsili demokraside olduğu gibi yönetilen-yöretilen ayrımı yoktu. Ayrıca, bu demokrasi yalnızca siyasal da değildir. Amacı sömüren-sömürülen ayrımını ortadan kaldırmaktı. Sadece üretim araçlarının topluma mal edilmesi sosyalizm için yeterli değildi.⁸⁷²

1950'lerde özyönetim denince düşünülen, ayda bir toplanan personelden oluşan "işçi kurulu" ve onun seçtiği yürütme organı olan "yönetim komitesi" idi. 1960'larda bu örgütlenme bir işletme içindeki çeşitli bölümlerde de ayrı ayrı yapılmaya başladı. 1974 Anayasası bu ilkeyi benimsedi ve özyönetimin bir işletme içindeki ana birimi olarak "Ortak Çalışma Temel Örgütü"nü kabul etti. Bu birimlerde işçilerin oy çoğunluğu ile aldığı kararlar orada geçerli yasa hükmündeydi. Yeni

⁸⁶⁹ Holmes, L., 2000, s. 43-44.

⁸⁷⁰ Gürbüz, Y., 1987, s. 213.

⁸⁷¹ Ülger, İ.K., 2003, s. 59-61. Bora T., **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, Birikim Yayınları, İstanbul 1991, s. 62.

⁸⁷² Gürbüz, Y., 1987, s. 214.

Anayasa bu kararlara işletmenin diğer kısımlarının işçileri tarafından sonradan “Ortak İş Mahkemesi”ne itirazda bulunabileceğini kabul etti.⁸⁷³

Yugoslav modelinin bir diğer anahtar (ve benzer) bileşeni de delege sistemiydi. Bu anlayış temsili demokrasi kavrayışını, seçilmiş temsilcilerin ya yukarıdan gelen görüşlere veya kendi görüşlerine göre oy vermeleriyle sonuçlandığı için açıkça ret ediyordu. Bunun yerine seçilmiş temsilcilerin onları seçen kişiler tarafından belirli bir konuda belirli bir tarzda oy vermeye teşvik edilmelerini sağlayacak bir sistem istiyorlardı. Uygulamada önemli sorunların yol açtığı görüldüyse de, delege sistemi Yugoslav komünistlerinin SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinin yukarıdan aşağıya doğru işleyen bürokratik sistemlerinden radikal biçimde farklı bir sistem kurma girişimlerini temsil ediyordu.⁸⁷⁴

Stalin’in ölümünden sonra Sovyetlerin “farklı sosyalizm modellerinin” de mevcut olduğu kabul etmesi, “Titoizm”in döneminin önünü açtı. Yugoslavlar Titoizmi, başka ülkelere de ihraç edilebilecek bir doktrin olarak telakki etmeye başladılar.⁸⁷⁵

Yugoslav modeli sosyalizmin Tito dönemindeki bir özgün uygulaması da Pazar Sosyalizmi idi. Pazar Sosyalizmi bu anlamda Özyönetim uygulamasının ileri bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Sosyalist sistem içinde piyasa ekonomisi kurallarına işlerlik kazanmasını amaçlayan bu model⁸⁷⁶ ile Batıdaki piyasa ekonomisi arasındaki en belirgin farklılık; Yugoslavya modelinde piyasanın kendi kurallarıyla oluşmasına izin verilmemesi ve Komünist Parti tarafından piyasaya her düzeyde müdahale edilmesiydi.⁸⁷⁷

Komünist dünyanın başka yerlerinde var olandan daha sahici bir demokratik sosyalizm kurmak için yapılan bu çabalara rağmen, Yugoslavya, komünist dönemde çeşitli biçimlerde ağır siyasi çatışmalar yaşadı. Bu çatışmaların çoğu etnik gerilimleri

⁸⁷³ Gürbüz, Y., 1987, s. 217-218.

⁸⁷⁴ Holmes, L., 2000, s. 188.

⁸⁷⁵ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 540.

⁸⁷⁶ Plestine, D., *Regional Development in Communist Yugoslavia (Success-Failure-Consequences)*, Oxford, 1992, s. 27.

⁸⁷⁷ Zizmand, E., “The Collapse of the Yugoslav Economy”, **Soviet Studies**, Vol.44, No: 1, 1992, p. 103, naklen, Ülger İ.K., 2003, s. 60-61.

yansıtıyordu.⁸⁷⁸

3. Anayasalar ve Siyasi Kurumlar

Yugoslav Federal Halk Cumhuriyetinin yeni Anayasası 1946'da kabul edildi. Anayasasında Krallığın ilga edildiği ve onun yerine 6 cumhuriyetten oluşan Sosyalist Yugoslavya Federasyonunun kurulduğu belirtiliyordu. Anayasaya göre Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonyalılar, Karadağlılar ve Bosna Hersek Müslümanları federe düzeyde cumhuriyet olacaktı. Sırbistan içerisinde bulunan Kosova ve Voyvodina'nın özerklik statüsü vardı. Anayasaya göre, Yasama Meclisi iki kamaradan oluşurdu: Doğrudan yapılan seçimlerle oluşturulan Halk Meclisi ve cumhuriyetlerden gelen temsilcilerin oluşan Milliyetler Meclisi.

1946 Anayasasını 1953 ve 1963 Anayasaları izledi. 1963 Anayasasıyla ilk defa olarak Anayasa Mahkemesi kuruldu. Anayasayla Federal Meclisin yapısını değiştirdi. Mecliste Cumhuriyet ve Özerk Bölge temsilcilerinden oluşan Milliyetler Meclisi ve tek dereceli seçimlerle kurulan Halk Meclisi dışında işçi temsilcileri için de sandalye ayrıldı. 120 kişiden oluşan Çalışma Toplulukları Meclisi parlamentoda işçilerin hak ve çıkarlarını temsil ediyordu.⁸⁷⁹

Milliyetçi akımların güçlenmesi ve merkezden kaç eğilimlerin artması üzerine 1971 yılında cumhuriyetlerin yetkilerini genişlenmeyi öngören Anayasa değişikliği yapıldı. Devlet yönetimi cumhuriyetlerden gelen temsilcilere ağırlık verecek şekilde yeniden düzenlendi ve Kolektif Başkanlık Sistemi oluşturuldu. Bu sisteme göre, cumhuriyetlerdeki komünist partilerin genel sekreterleri birer yıl süreyle Federal Devlet Başkanlığı görevini yürüteceklerdi. Uygulama Tito'dan sonra başlatılacaktı. 1970'lerde Anayasada yapılan bir takım değişikliklerle işçilere işyeri birimlerinde personel ücretlerinin saptanması, fonların kullanılması, yatırımlar yapılması gibi her konuda karar alma yetkisi tanındı.

1974'te yeni Anayasa kabul edildi. 1974 Anayasasıyla özerk bölgeler kimi haklar bakımından federe cumhuriyetlerle eşit statüye getirildiler. Bu Anayasada 1981 yılında önemli değişiklik yapıldı. 1981 Anayasa değişikliğine göre, YSFC

⁸⁷⁸ Holmes, L., 2000, s. 189-190.

⁸⁷⁹ Işıklı, A., 1983, s. 147.

Meclisi Başkanı ve Başkan yardımcıları ve Federal Meclis ve her iki kamarasının Başkanları ve başkan yardımcıları her yıl ayrı bir cumhuriyet veya özerk eyalet tarafından olmak üzere bir yıllık süreyle seçilirdi. YSFC Meclisinin yürütme organı Federal Yürütme Kuruluydu. Bu kurum bir başkan ve federe cumhuriyetlerle özerk eyaletlerin eşit temsil esasına göre seçtikleri üyelerden oluşurdu. Kurulun başkanını ve üyelerini YSFC Başkanlığının önerisiyle YSFC Meclisleri seçiyordu.

Bir sosyalist devlet olarak YSFC'ye özgün siyasi kurumlarından biri de Yugoslavya Anayasa Mahkemesiydi. Anayasa Mahkemesi 1968 yılından itibaren faaliyete başlamış ve 1972 yılından itibaren bağımsız birer birim olan eyaletlerin Anayasa Mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemelerle Yugoslav Anayasa Mahkemesi arasında her hangi bir hiyerarşi yoktu ve sadece görev alanları farklıydı. Yugoslavya Anayasa Mahkemesi Anayasa ve yasalarla birlikte hükümet organlarının çıkardığı yasalar ve özyönetim ilkelerinin uyuşmasını gözetlerdi. Anayasa mahkemeleri resen harekete geçebilir ve dava sırasında dava sonuçlanmamış olsa bile Anayasaya aykırılığın ortadan nasıl kaldırılacağına ilişkin önerilerde bulunabilirdi. Mahkemeler ayrıca meclislere yasalarla ilgili çeşitli önerilerde bulunabilirdiler. Bu anlamda Yugoslavya'daki anayasa mahkemeleri meclis sisteminin bir parçası olarak kabul edilirdi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYALİZM SİSTEMİNİN DAĞILMASI VE SİYASİ REJİM DEĞİŞMELERİ

A. SOVYETLER BİRLİĞİNİN DAĞILMA SÜRECİ

Sovyetler Birliğinin dağılma sürecinin başlangıç noktası, 1985 yılında M.S. Gorboçev'in Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreterliğine seçilmesi ile ülkede başlatılan “yenileşme hareketi” oldu. Önceleri bir ekonomik değişim siyasetini ifade eden “yeniden yapılanma” (*perestroyka*) ve “hızlandırma” (*uskoreniye*) kavramları, ciddi şekilde aksayan Sovyet ekonomisinin onarılması, modernleştirilmesi ve daha etkin bir hale getirilmesi amacını simgeliyordu.⁸⁸⁰ Daha sonraları bu kavramlara siyasal reform ihtiyacını da çağrıştıran “açıklık” (*glasnost*) kavramı eklendi. “Yeniden yapılanma ve açıklık” ilkeleri, çok partili sisteme geçiş, basın özgürlüğü ve özel mülkiyetin tanınması konularını da içene almaktaydı. Bu değişim hareketi Sovyet rejiminin temelini oluşturan ilkelerle açıkça çelişmekteydi.⁸⁸¹

1. Rejim Değişmesinin Dinamikleri

Gorbaçev göreve geldiği dönemde ülke siyasal, ekonomik ve sosyal açıdan ciddi sıkıntılar yaşıyordu. Sosyal alanda ciddi tahribat yaşanmaktaydı: yolsuzluk ve alkol bağımlılığı Sovyet toplumunu kuşatmış durumdaydı. Yolsuzluğun önlenmesi için Ocak 1982’de Sovyet lideri Yuri Andropov tarafından başlatılan girişim başarısızlığa uğramıştı.⁸⁸² 1983 yılı verilerine göre ülkede “faydalı emekle uğraşmayan” 390 bin kişi vardı. Küçük çaplı rüşvet ve memurların keyfi davranışları büyük boyutlara ulaşmıştır. 1984 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesine 74 bin anonim şikayet mektubu dahil olmuştu.⁸⁸³ “Komünizm kurmağı” ve “emperyalist dünya ile yarışmada onu geride bırakacağını” iddia eden ülkenin

⁸⁸⁰ Holmes, L., 2000, s. 206-207.

⁸⁸¹ Sovyetler Birliğinin dağılma süreci ile ilgili bkz. Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 1994.

⁸⁸² Galeotti, M., 1995, p. 60-61.

⁸⁸³ **История государства и права России**, 2002, с. 491.

ekonomik sorunları gittikçe büyümekteydi. Resmi verilerce çalışma verimliliğine göre Sovyetler Birliği sanayide Amerika'dan 2 defa, tarımda dört defa geride idi.⁸⁸⁴

İki kutuplu sistem arasında tırmanan silahlanma yarışında Sovyetler Birliği, ABD ile rekabet edecek güçte değildi. SSCB'nin 1977'de ürettiği yeni SS-20 füzelerine karşılık, ABD de 1981'de Batı Avrupa'ya Cruise ve Sovyet topraklarına 10 dakikada ulaşma kapasitesine sahip Pershing II orta menzilli balistik füzeleri yerleştirmeye başladı.⁸⁸⁵ Ronald Reagan yönetiminin 23 Mart 1983'te başlattığı “yıldız savaşları” ismiyle bilinen Stratejik Savunma Girişimi (SDI) programı nükleer silahlanma alanındaki dengeyi bozma yönündeydi⁸⁸⁶ “Yıldız savaşları” projesinin esası uzayda kurulacak uzay istasyonlarından veya platformlarından “lazer” ışınlarıyla Rusya'dan Amerika'ya fırlatılacak kıtalararası (stratejik) füzeleri havadayken yok etmektir. Amerikan ekonomisi bu projeyi kaldırma gücüne sahipti. Fakat Sovyetler Birliği ne teknik, ne de mali bakımdan buna karşı bir proje geliştirebilme gücünden yoksundu.⁸⁸⁷

Sovyetler Birliği Ordusu dünyanın en kalabalık ordusu olup sayısı 4.5 milyon idi (ABD'de 2.5 milyon, Çin'de 3.5 milyon). Gayri safi milli hasılanın beşte biri askeri harcamalara ayrılmaktaydı. Kısaca, 1980'lere gelindiğinde ekonomik sorunların büyümesi devasa askeri harcamaları karşılamakta yetersiz idi.

Sovyetler Birliğinin büyük anlam yüklediği Üçüncü Dünya Ülkeleri stratejisi adı altında Küba, Nikaragua, Etiyopya, Angola ve Mozambik'teki diktatörlük rejimlerini ayakta tutabilmek için muazzam para harcamaktaydı. Oysa 1970'lerin sonunda Sudan ve Somali'nin “sosyalist eğilimli” olmadıklarını açıkça ilan etmeleri, Sovyet yönetiminin Angola, Kongo, Tanzanya, Madagaskar, Mozambik ve benzeri ülkelere mali ve askeri destek verme politikasının sorgulanmasına sebep oldu.⁸⁸⁸

⁸⁸⁴ Tarımda çalışan bir ABD'li işçi 54.7 ton buğday, 4570 kg et, 11.8 k süt üretirken, Sovyetler Birliğinde bu rakamlar 4.4 t, 320 kg ve 2.8 ton idi. Yeni teknolojilerin ve bilgisayar teknolojilerinin uygulanmasında da Sovyetler Birliği defalarca geride idi. 1980'lerin ortalarında ABD'de 800 bin bilgisayar varken, Sovyetler Birliğinde bu rakam 50 bin idi. *Отечественная история: XX век*, 1999, c. 451.

⁸⁸⁵ Galeotti, M., 1995, p. 58-59.

⁸⁸⁶ Kokoshin, A. A., *Soviet Strategic Thought: 1917-1991*, The MIT Press, Cambridge-Massachusetts, 1998, p.141.

⁸⁸⁷ Armaoğlu, F., *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 916.

⁸⁸⁸ Нежинский, Л. Н., 2000, c. 378.

Sovyet ekonomisi 1980'lerin ortasında, 1973'deki Arap-İsrail ve petrol krizinin ardından yükselen fiyatları nedeniyle en büyük petrol üretici konumunda olduğu için elde ettiği yüksek karlardan mahrum olmuştur. 1983'te varil fiyatı 53 \$ olan petrolün 1985–1986 döneminde 10–12 \$'a kadar gerilemesi Kremlin hazinesine yıllık 20 milyar ruble kaybettirmiştir.⁸⁸⁹

2. Gorbaçev Politikalarının Başarısızlığı ve SSCB'nin Dağılması

Gorbaçov'un politikaları siyasi tarihte bir fenomendi. Bu politikaların gerçek amacı, hedefleri ve başarısızlığının nedenleri konusunda yapılan tartışmaların hala uzun süre devam edeceği kuşkusuzdur.⁸⁹⁰ Gorbaçov iktidara geldiği zaman Batıda hiçkimse bu olayın Sovyetler Birliği tarihinin bir dönüm noktası olacağını ve Sovyetler Birliğinin dağılıp gideceğini aklına bile getiremedi. Aynı dönemde Amerika'daki bir takım araştırma merkezlerinde Sovyetler Birliğini Orta Asya'dan ve "İslam faktörü" ile yıkma hesap ve tartışmaları yapılmaktaydı. Oysa Sovyetler Birliği Doğudan değil, Batıdan, Orta Asya'dan değil, Doğu Avrupa'dan yıkıldı.⁸⁹¹

Gorbaçev yönetimin başına geçtikten sonra başlattığı yeni reform girişimleriyle fiilen iflas etmiş sosyalist ekonomi modeli yerine, yeni bir model inşa etmeyi amaçlamaktaydı. 1985–86 döneminde Gorbaçev'in attığı bütün politik adımlar ekonomik modernizasyonun başarılması amacına yönelmişti.⁸⁹² Bu sürece paralel olarak öncelikle "yeni kadroların" göreve getirilmesi ve reformlar önünde engel olabilecek eski kadrolardan kurtulma stratejisi izleniyordu. Özel mülkiyetin reddi üzerine kurulan sosyalist sistemin krizine özel mülkiyete dayalı piyasa ekonomisini entegre etmede ciddi sorunlar yaşanınca ve iki farklı dokuyu uyuşturamayınca Gorbaçov'u esas itibariyle ekonomide reformu öngören *perestroyka* projesini daha köklü reformlarla destekleme sürecine itti. Bu çerçevede

⁸⁸⁹Galeotti, M., 1995, p. 22.

⁸⁹⁰ Literatürde neden bu reforma gereksinim duyulduğuna ilişkin ekonomik sıkıntılardan Gorbaçev'in Amerikan ajanı olmasına kadar uzanan çeşitli akademik ve spekülatif değerlendirmeler mevcuttur. Gorbaçev'in reform girişimine ilişkin çeşitli açıklamaların özeti için bkz: Shlapentokh V., p.179-200. Cohen, A., **Russian Imperialism: Development and Crisis**, Praeger, Londra, 1999, p.135-150.

⁸⁹¹ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 911

⁸⁹² Galeotti M., 1995, p. 106.

Şubat 1986'da yapılan 27. Parti Kongresindeki konuşmasıyla Gorbaçev, sosyalist demokrasi kavramına vurgu yaparak, köklü siyasal reformların yolunu açtı.⁸⁹³

Ocak 1987 yılının sonunda Gorbaçev Merkezi Komitenin oturumunda sert bir konuşma yaparak Brejnev dönemini ağır bir şekilde eleştirdikten sonra partide reform yapılması ve toplumsal yaşamda “geniş demokrasi” gerektiğini söyledi.⁸⁹⁴

Haziran 1988'deki 19. Parti Konferansı ile Komünist Partinin siyasal düzen içindeki lider rolünden vazgeçildiği ilan edildi ve Batı tarzı çok partili seçimlere dayanan siyasal yapı için adımlar atılmaya başlandı.⁸⁹⁵

1989 yılından itibaren “hukuk devleti” anlayışının ilk öğeleri ortaya çıkmaya başladı. Sovyet parlamentosu bu tarihteki ilk çoğulcu seçimlerden sonra özgürlükler ve haklarla ilgili yasayı onayladıktan sonra Devlet Anayasal Komitesi özgürlükleri sınırlayan yasayı yeniden düzenledi. Sovyet vatandaşlarının hak ve özgürlüklerindeki sınırlamalar bu tarihten itibaren ortadan kaldırılmaya başlandı.⁸⁹⁶ 9 Ekim 1989 tarihinde Sovyet parlamentosu grev yasasını ve 13 Kasım 1989'da dolaşım hakkını kabul etti. Şubat 1990 yılında KP iktidar tekeline vazgeçtikten bir ay sonra Anayasanın 6. ve 7. maddeler değiştirilerek, Yüksek Sovyet tarafından çok partili yaşamın yolu açıldı. Nihayet 9 Ekimde çeşitli partilerde ve etkinliklerde özgür çalışmaya izin verilerek derneklerle ilgili yasa onaylandı. Söz konusu yasanın önsözünde dernek hakkının vatandaşın başkasına devredilemeyen haklarından birisi olduğu belirtilmiştir.⁸⁹⁷

Gorbaçev yönetiminin radikal reform programları gerek 19. Parti Konferansında, gerekse 27. Kongrede seçilmiş yönetim organlarına bağlı, bütünsel bir kamu ve denetleme sisteminin yaratılmasını hedef almıştı. Reformlar uygulamaya geçildiği zaman, siyasal rapor taslaklarında öngörülen Halk Denetleme Komitesi oluşturuldu. Denetim organının rolünü arttırmak özellikle yenilenme ve kadro politikasının uygulamaya konulduğu siyasal sistemde yapılan reformlarla birlikte, rüşvet, yasaları çiğneme vb. gibi görevleri kötüye kullanmaları engellemek için bölge

⁸⁹³ Нежинский, Л. Н., с. 379.

⁸⁹⁴ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 914.

⁸⁹⁵ Galeotti, M., 1995, p. 106.

⁸⁹⁶ Igre, F., 1995, s. 317.

⁸⁹⁷ Igre, F., 1995, s. 320.

ve cumhuriyet parti komitelerindeki raporlar üzerinde çalışmalar yoğunlaştırıldı.⁸⁹⁸

Perestoryka döneminde Sovyetler Birliği anayasal sisteminde önemli değişimler yaşandı. 1988 yılında SSCB Yüksek Sovyeti tarafından anayasal reform adıyla bilinen değişikliklerle yönetim şekli ve seçim sistemi ilgili değişiklikler yapıldı. Yeni yasama organı olan SSCB Halk Vekilleri Kongresi tesis edildi. Kongre yılda bir kez toplanırdı. Kongrenin müstesna yetkilerine SSCB Anayasasının kabulü, Anayasaya değişiklikler ve ilaveler yapılması; devlet sınırlarının belirlenmesi, federe devletler arasında sınır değişikliklerinin onaylanması, iç ve dış politikanın temel yönlerinin belirlenmesi; ekonomik ve sosyal gelişmeyle bağlı devlet programlarının kabul edilmesi; SSCB Yüksek Sovyetinin seçilmesi Yüksek Mahkeme Başkanının, Başsavcının, Yüksek Hakem Mahkemesi Başkanının atamalarının onaylanması; Anayasal Denetim Komitesinin seçilmesi; Yüksek Sovyetin kararlarının yürürlükten kaldırılması ve referandum yapılması gibi yetkiler dahildi.⁸⁹⁹ Kongre toplam 2250 halk vekilinden oluşurdu; halk vekillerinin 750'si ulusal-federe birimler üzere, 750'si yaşam birimleri üzere, 750'si ise Komünist Partisi (100), sendika (100), komünist gençler örgütü (75) vs. örgütlerden seçilirdi. Fakat tüm bu değişiklikler demokratik felsefeden yoksun olup dekoratif karakter taşımaktaydı.⁹⁰⁰

Mart 1990 tarihinde SSCB Devlet Başkanlığı görevi ihdas edildi. Devlet Başkanı çok geniş yetkilerle donatılmıştır. İlk seçimi Yüksek Sovyet Kongresince gerçekleştirilen Devlet Başkanı, daha sonra doğrudan seçimlerle halk tarafından seçilecektir. Ayrıca bu tarihte SSCB Anayasasının Komünist Partinin tekeli öngören 6. maddesi de kaldırıldı. Fakat yapılan bu değişiklikler ülkede var olan siyasi ve ekonomik bunalımı önleyemedi.

Gorbaçev reformları dış politikada da köklü değişikliklere neden oldu. Yeni Politik Düşünce çerçevesinde Sovyet ideolojisinin uluslararası ilişkilere bakışı yeniden yorumlanmış ve bu çerçevede Sovyet güvenlik konsepti de köklü değişikliklere uğramıştır. Yeni Politik Düşünce açık bir biçimde halkların, devletlerin ve sosyal sistemlerin karşılıklı bağımlılık içinde olduğunu ilan etmiştir. Yeni Politik Düşünce yaklaşımı Sovyet dış politikasında rekabet ve cepheleşme yerine diyalog ve

⁸⁹⁸ İgre, F., 1995, s. 324-325.

⁸⁹⁹“Xalq Deputatlarının Qurultayı”, **Hüquq Ensiklopediyası**, Azərbaycan Ensiklopediyası Baş Redaksiyası, Bakı 1991, s. 466-467.

⁹⁰⁰ Bkz: **История государства и права России**, s. 497-499.

uzlaşmayı temel ilkeler olarak öne çıkardı.⁹⁰¹

Gorbaçev'in Batı ile ilişkilerin iyileştirilmesi politikasının temelinde ABD, ayrıca İngiltere, Fransa ve özellikle de Batı Almaya ile ilişkilerin normalleştirilmesi yatıyordu. Özellikle Berlin Duvarının kaldırılmasına ve Doğu ile Batı Almaya'nın 1989'da birleşmesine rıza göstermesi ilişkilerin iyileşmesine önemli katkıda bulundu. Dış politikanın bir diğer önemli ayağını sosyalist kampla ilişkilerin yeniden düzenlenmesi oluşturdu. Sovyetler kendi değerlerini Avrupalı ve Batılı değerler ile uyumlaştırma sürecine girdi. Sinatra Doktrini⁹⁰² ile Sovyetler Birliği Varşova Paktı ülkelerinin içişlerine karışmaya manevi ve siyasi hakkının olmadığını ilan ederek Doğu Avrupa'da özgür seçimlere olanak tanındı ve Sovyet kontrolünden çıkmaya çalışan devletlere müdahale edilmeyerek rejimlerin barışçıl bir yoldan demokratikleşmesine yol açıldı.⁹⁰³ Sinatra Doktrini ile sosyalist ülkelere gerektiğinde askeri güç kullanmayı da kapsayan Brejnev anlayışı resmen geçerliliğini kaybetti. Yeni anlayış çerçevesinde Sovyet yönetimi Doğu Avrupa'da komünist yönetimlerin iktidardan düşürülmesine sessiz kaldı. Yeni anlayışın sonucu olarak askeri ittifak işlevini kaybeden Varşova Paktı Haziran 1991'de sona erdirildi.⁹⁰⁴

SSCB'nin sürdürülüp sürdürülmemesi konusunda 1991 Martında bir referandum gerçekleştirildi. On beş cumhuriyetin altısının boykot ettiği bu referandum beklenen sonucu vermedi. Birliği bir arada tutma konusunda federe cumhuriyet liderleriyle yapılan görüşmelerden de bir sonuç çıkmayınca dağılma süreci hızlandı.

12 Haziran 1991 yılında "Demokratik Rusya" tarafından desteklenen Yeltsin Rusya tarihinde yapılan ilk Devlet Başkanı seçimlerini kazandı. Gorbaçev'in tavız vermek dışında başka bir seçeneği yoktu. Buna göre de yeni Birlik Anlaşmasının metni hazırlandı. Anlaşma 20 Ağustos 1991 yılında imzalanacaktı. Merkezci güçler, dağılmayı önleyebilmek için son şans olarak 19 Ağustosta bir darbe girişiminde

⁹⁰¹Bkz: McGwire M., **Perestroika and Soviet National Security**, Brookings Institution Press 1991, p. 182-186.

⁹⁰²Gorbachev'in sözcüsü Gennady Gerasimov, sanatçı Frank Sinatra'nın "I Did It My Way" şarkısına nazire yaparak, bu politikayı "Sinatra" doktrini olarak adlandırmaktaydı.

⁹⁰³Doğan N., "Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı ve New Haven Ekolü: Eleştirel Bir Giriş", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 2006, s. 110, <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1283.pdf>

⁹⁰⁴Galeotti M., 1995, p. 121.

bulundular. Devlet Başkanı vekili Yanayev, Başbakan V. Pavlov, Savunma Bakanı D.Yazov, KGB Başkanı V.Kryuçkov, İçişleri Bakanı Pugo Gorbaçev'in "hastalığını" ilan ederek "Olağanüstü Hal Devlet Komitesi" (GKÇP⁹⁰⁵)ni kurdular. Komitenin karar kabul etmedeki sıkıntıları ve ordudaki görüş ayrılıkları Yeltsin ve taraftarlarının Rusya Parlamento binasına ("Beyaz Ev") toplanmalarına olanak sağladı. Ordu ve KGB Yeltsin'i destekledi. Üçüncü gün darbe yatırıldı ve komite üyeleri tutuklandılar. Kırım'da gözaltında tutulan Gorbaçev başkente döndü. Fakat hakimiyet Gorbaçev'den demokratik muhalefetin eline geçti. Birlik Anlaşması geri çevrildi. Dört ay sonra 8 Aralık 1991 yılında Belarus, Ukrayna ve Rusya tarafından Minsk yakınındaki Belovejsk ormanında imzaladıkları anlaşma Sovyetleri Birliğinin sonunu getirdi.⁹⁰⁶ 25 Aralık 1991'de Sovyetler Birliğinin resmen ortadan kalktı.

3. Bağımsız Devletler Topluluğunun Kuruluşu

Sovyetler Birliğinin dağılması sonucu 15 bağımsız devlet ortaya çıktı. Daha sonra Baltık cumhuriyetleri hariç, bu ülkeler Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) adı altında yeniden, daha değişik şekilde ve esnek bağlarla birleşerek biraraya geldiler.⁹⁰⁷ Bağımsız Devletler Topluluğunun hukuki statüsü aşağıdaki belgelerin kabul edilmesiyle belirlendi:

- Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın, 8 Aralık 1991 yılında Belovejye'de (Minsk) imzaladıkları Antlaşma⁹⁰⁸,
- Azerbaycan, Ermenistan, Türkmenistan, Özbekistan, Ukrayna'nın 21 Aralık 1991 yılında Alma-Ata'da imzaladıkları Antlaşma ve Bildiri.⁹⁰⁹
- Belarus, Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın, 22 Ocak 1993 yılında imzaladıkları Tüzük.

BDT federasyondan farklı bir birleşmedir. Federal devletin özelliklerini

⁹⁰⁵ GKÇP (Rusca-"Gosudarstvennyy Komitet po Çerezvçaynogo Polojeniya –Olağanüstü Hal Devlet Komitesi") siyasal ve tarihi literatürde genelde bu şekilde geçmektedir.

⁹⁰⁶ «Россия», **Энциклопедия**

кругосвет,<http://www.krugosvet.ru/articles/123/1012332/1012332a10.htm#1012332-L-124>

⁹⁰⁷ BDT'nun oluşumu hakkında bilgi için bkz. Özen Ç., "Bağımsız Devletler Topluluğu ve Bütünleşme Olgusu", **Yeni Forum**, Haziran 1995, 17-28.

⁹⁰⁸ Соглашение о создании Содружества Независимых Государств от 8 декабря 1991, **Российская газета**, 8 декабр 1991.

⁹⁰⁹ Алма-Атинская декларация от 21 декабря 1991 г., **Российская газета**, 21 декабр 1991.

oluşturan; ortak vatandaşlık, federal nitelikli devlet kurumları, Anayasa, federal ordu, ortak para birimi gibi özellikler BDT’de yoktur. BDT ayrıca, konfederasyon özelliği de taşımamaktadır. Çünkü konfederasyonu oluşturan kurucu bir belgenin ve anlaşmanın varlığı söz konusu değildir.⁹¹⁰ Birliğin hukuki statüsü BDT Tüzüğünde şöyle ifade edilmektedir: “Birlik devlet değildir ve her hangi devlet üstü yetkilere sahip değildir.”⁹¹¹

BDT, egemen devletlerin kendi istekleri ile kurmuş oldukları yeni siyasi ve hukuki bir birliktir. Bu birlik bölgesel nitelikli olup, dayandığı belgeler uluslararası hukuk normlarını oluşturur ve bu belgelerin paraflanması üye devletler tarafından özel prosedürle yerine getirilir.⁹¹² Birçok araştırmacı, BDT şeklindeki bir birleşmenin devletler birliği niteliğinde olmadığını, bu birliği oluşturan belgelerin yalnız birleşmenin statüsünü ifade ettiğini ve bunun dışında her hangi bir hukuki nitelik taşımadığı tezini savunmaktadırlar.⁹¹³

B. SİYASİ REJİM DEĞİŞMELERİ SÜRECİ VE ANAYASA YAPIMI

1. Siyasi Rejim Değişmesi ve Demokrasiye Geçiş

1.1. Transitoloji

20. yüzyılda siyasi rejimlerin değişimleri ve demokratikleşme süreçlerinin ortak yönlere ve özelliklere sahip olmaları onların Transitoloji (Geçişbilim veya Dönüşümbilim) adı altında incelenmesine neden olmuştur. Transitoloji veya rejim değişimlerini inceleyen araştırma alanının bir bilim veya sadece araştırma alanı olduğuna dair günümüzde değişik tartışmalar yaşanmaktadır. Transitoloji ile ilgili eleştirilerde özel olaylarda (ayrı ayrı ülkelerde siyasi rejim değişimleri) universal kategorilerin kullanılmasının yanlışlığına yol açabileceği tezidir. Universal kavramlar sadece universal durumlar için ve siyasi süreçlerin universal yönleri konusunda kullanılabilir. Oysa ayrı ayrı ülkelerde seyreden olaylarla ilgili özel terimlerin kullanılması gerekmektedir. Yerel olayları teferruatlı incelemek istiyorsak, universal

⁹¹⁰ Михалева, Н.А., **Конституционное право зарубежных стран СНГ**, Москва 1998, с. 8.

⁹¹¹ Устав СНГ от 22 января 1993, **Российская газета**, 12 февраль 1993. с. 1.

⁹¹² Михалева, Н.А., 1998, с. 9.

⁹¹³ Вкз:Ржевский, В. А., «О юридической природе форм нового Содружества Независимых Государств», **Государство и право**, № 6, 1992 , с. 33.

terimleri terk etmek ve söz konusu olayın öğrenilmesine yönelik araçlar geliştirmeliyiz. Çünkü Brezilya ve Şili'deki demokratik Transitin analizi işin işlenip hazırlanmış araçlar Transkafkasya ülkelerindeki geçit sürecini incelerken verimli olmayacaktır.⁹¹⁴ Bu yaklaşım tartışmaya ve eleştiriye açık bir yaklaşımdır. Nitekim her bir bilim dalında veya disiplininde genel kategoriler vardır ve olacaktır. Genel kategorilerin yardımıyla olaylar ve nesnelerin ortak yönleri araştırılır. Bu anlamda Transitolojide de genel kategori ve terimlerin işlevini ve önemini göz ardı edemeyiz. Ayrı ayrı ülkelerdeki gelişimlerin ayrıntılı analizi ise değişik bilim dalları tarafından (siyasi tarih, siyaset bilimi, siyaset sosyolojisi, hukuk vs.) yapılabilir.

Ülkeler ve toplumlar arasındaki farklara gelince, gerçekten de Merkezi Amerika ülkelerindeki rejim değişmelerini analiz eden araçları post Sovyet cumhuriyetlerindeki siyasi rejim değişmelerine uygularken belli zorluklar ortaya çıkabilir. Fakat post Sovyet ülkelerdeki siyasi rejim değişmeleri ortak bir siyasi sürecin doğal seyridir. Gerekse tarihsel, gerekse de toplumsal özellikler bu ülkelerdeki siyasi rejim değişmelerine ilişkin ortak yönlerin tespit edilmesi konusunda bir dizi gerekçe sunmaktadır.

Başka bir yaklaşımda, Transitoloji çerçevesinde sadece Batı demokrasisine geçiş dönemini yaşayan ülkelerin ele alınması gerektiği tezi savunulmaktadır. Eğer toplum veya ülke kendi yolunda devam ediyorsa, bu toplum Batı demokrasisine geçişle ilgili sosyal siparişten yoksunsa, bu ülke veya toplum Transitolojinin araştırma kapsamı dışında tutulmalıdır.⁹¹⁵ Totaliter sistemin dağılmasından sonra yeni siyasi sisteme geçilmesi genel olarak “demokratikleşme” veya “demokrasiye geçiş” adlandırılır. Genel anlamda demokratikleşme süreci demokratik düzenin inşa edilmesine yönelmiş siyasi ve sosyal değişikliklerdir.⁹¹⁶ Burada “demokrasiye geçiş” nispi anlamda kullanılır. Çünkü bu demokratik geçitlerin oydaşmacı bir demokrasiyle sonuçlandığını söylemek de imkansızdır. Zira demokrasiye geçiş çoğu zaman engellenir veya yalancı demokrasi söylemleri altında şekillenen otoriter rejimlere kayır.⁹¹⁷

⁹¹⁴ Ильин, М.И., Новые демократии и/или новые автократии? (Материалы круглого стола), **Полис**, 2004, № 1, (с. 169-177), с. 175-176.

⁹¹⁵ Макаренко, Б.И., 2004, с. 172.

⁹¹⁶ Вкз: Эрмэ, Г., 1994.

⁹¹⁷ Мельвиль, А.Ю., 1998. № 2.

Post sosyalist geçiş döneminde eski SSCB ve Doğu Avrupa lkelerinde değişik sonuçların alınmasına rağmen, her bir halde genel değişim modeli, yani “otoriter rejim-geçit-demokratik rejim” modeli neredeyse değişmezdir. Bir kadar ayrıntılı şekilde ifade etmek gerekirse, belli bir ülkede demokratikleşme süreci aşağıdaki aşamaları geçer: a) otoriter rejimin yıpranması ve yıkılması, sosyal ilişkilerin liberalleşmesi (ncelikle, siyasi ve ekonomik ilişkilerin) b) kurumsal demokrasi c) gayri oydaşmacı demokrasi aşaması (non-consolidated democracy) d) liberal oydaşmacı demokrasi.⁹¹⁸ Amerikalı siyaset bilimcisi Rustow D. ise aşağıdaki demokratikleşme aşamalarından bahsetmektedir: 1) n koşullar 2) hazırlık aşaması c) karar alma aşaması d) alışma (uyum) aşaması.⁹¹⁹

Kuşkusuz, belli bir ülkede demokrasinin kesintiye uğraması sonucunda söz konusu ülkedeki rejim değişmesi süreci de duruyor. Bu lke bundan sonraki gelişmelerde bariz değişim olmadığı sürece Transitolojinin konusu kapsamına alınmaz. Fakat bu zamana kadar olan gelişmeler, rejim değişmesinin kesintiye uğraması nedenleri, bundan sonraki muhtemel gelişimler Transitoloji tarafından araştırılmalıdır. Post sosyalist siyasi rejim değişmelerine gelince, bu ülkelerin tümü bir siyasi rejimden başka bir siyasi rejime geçmektedirler. Bunların demokrasiye geçip geçmemesi ise bu lkeleri Transitolojinin araştırma alanı dışında tutmaz. Çünkü burada post sosyalist siyasi rejimlerin demokratikleşmesi değil, her hangi bir yeni rejimin şekillenmesi söz konusudur.

1.2. Siyasi Rejim Değişmeleri Modelleri (Otoriterizmden Demokrasiye Geçiş Modelleri)

Siyasi rejim değişmeleri veya otoriterizmden demokrasiye geçişle ilgili çok sayıda analitik modeller bulunmaktadır. Bu modellerin farklılığı siyasi rejim değişmelerinin Güney Avrupa, Latin Amerika, Asya, Afrika, Doğu Avrupa ve eski SSCB cumhuriyetlerinde yaşanan siyasi rejim değişmelerinin değişik olmasından

⁹¹⁸ Гальчинский, А., 2005.

⁹¹⁹ Bkz: Раствоу, Д.А., «Переходы к демократии. Попытки динамической модели», **Полис** № 5, 1996. Rustow, D.A., «Transitions to Democracy - Toward a Dynamic Model». **Comparative Politics**. 1970. Vol. 2. N3. p. 337-363.

kaynaklanmaktadır. Bu özellik siyasi rejim değişmelerini tek bir şema üzerine oturtma çabalarını doğal olarak zorlamaktadır.

Rostow modeli

Demokratikleşme sürecine ilişkin ilk modellerden birisi D. Rostow tarafından sunulmaktadır.⁹²⁰ Rostow’a göre, demokratik geçiş üç aşamayı içermektedir:

Hazırlık aşaması: Bu aşamanın esas özelliği plüralizm değil, siyasi çıkarların kutuplaşmasıdır.

Kararalma aşaması: Bu aşama demokratik kuralların işlenip hazırlanması ve bilinçli bir şekilde kabul edilmesini öngören belgeden ibarettir.

Alışma aşaması: Bu aşamada demokratik değerler, ayrıca siyasi prosedürler ve kurumlar pekişir.

Rostow’a göre, demokratikleşme sürecinde başlıca moment anlaşılmaya varmadır. Yazar, demokratikleşme sürecini “demokratikleşme işin zemin hazırlayan ulusal birlikten, mücadele, mutabakat ve alışmadan - demokrasiye” geçiş şeklinde görmektedir.⁹²¹

O’Donnel ve Scmitter modeli

G. O’Donnel ve Ph. Scmitter tarafından önerilen modele göre, demokrasiye geçiş süreci üç esas aşamadan ibarettir:

Liberalizasyon: bu aşama kişisel özgürlükler yönetici kurumlar değişmeden kurumsallaşır. Bunun neticesinde “kayyumluk demokrasisi” oluşur (çoğu zaman askeri yönetimin demokratik kurumlar üzerinde kayyumluğu şeklinde)

Demokratikleşme: Bu aşamada demokratik norm ve kurallar kurumsallaşır. Bu aşamanın başarılı olması iki koşulun gerçekleşmesine bağlıdır: önceki otoriter rejimin sökülmesi ve siyasi güçler tarafından bilinçli bir şekilde demokratik kurum

⁹²⁰ Bkz: Растой, Д.А., Переходы к демократии: попытка динамической модели, **Полис**, 1996, №5

⁹²¹ Растой, Д.А., 1996, №5, с. 14.

ve prosedürlerin kabul edilmesi. Demokratikleşme aşamasında siyasi iktidarın tüm kurumları değişir ve serbest yarışmaya dayalı seçimler hazırlanır ve bu seçimler demokratik siyasi sistemlerin temelini oluşturur.

Yurttaşların resosyalizasyonu: Yurttaşlar tarafından yeni demokratik norm ve değerler kabul edilir.

Pzeworski'nin liberalleşme ve demokratikleşme modeli

Pzeworski'nin modeli ise iki aşamayı ihtiva etmektedir.⁹²² 1) Liberalizasyon 2) Demokratikleşme. Demokratikleşme “otoriter rejimden kurtulma” ve “demokratik yönetim kurma” aşamalarını kapsar. Liberalleşme istikrarsızlıkla karakterize edilir ve değişik istikametlerde gerçekleşir (yukarıdan veya aşağıdan). Bu gelişmelerin sonucunda ya otoriter rejime geri dönüş çabaları güçlenir veya da demokratikleşmenin birinci aşamasına geçilir. Reformcular (hükümet) ve ılımlılar (muhalafet) arasında mutabakata varıldığı zaman “otoriter rejimden kurtulma” süreci daha sancısız gerçekleşir. Pzeworski'nin modelinin özelliği çatışma ve mutabakat sürecindeki siyasi güçlerin orantısı önemsenmektedir.⁹²³

Kuşkusuz ki, bu modellerin olumlu ve olumsuz yönleri vardır. Olumlu yönleri: Öncelikle, bu modellerin tümü bu veya diğer derecede demokratik olmayan gelişim alternatiflerinin mümkünüğünü gösterir. İkincisi, bu modellerin tümünde elitlerin mutabakatı önemli koşullardan biridir. Bu modellerin olumsuz özelliği ise demokratik olmayan rejimlerin demokrasiye geçişi ile ilgili universal model olmaması, belli bir ülkede veya ülkeler grubunu örnek almasıdır.⁹²⁴

Melvil Modeli

Siyasi rejim değişimleri ve demokrasiye geçişin daha universal

⁹²² Bkz: Przeworski, A., Democracy and the Market, Political and Economic Reforms в Eastern Europe and Latin America. Cambridge, 1991, Przeworski, A., **Demokrasi ve Piyasa: Doğu Avrupa ve Latin Amerika'da Siyasi ve Ekonomik Reformlar**, (Çeviren: İlter Turan), Ankara, 1995, Пшеворский, А., **Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке**, (Пер. с англ., под ред. проф. Бажанова В.А.), РОССПЭН Москва, 1999, 2000.

⁹²³ **Политический принципы: основные аспекты и способы анализа**, 2001, с. 263.

⁹²⁴ **Политический принципы: основные аспекты и способы анализа**, с. 263.

modellerinden biri de A. Melvil'in sunduğu modeldir. Melvil'e göre, en başarılı durumlarda demokrasiye geçiş modelleri olaylar ve hareketlerin belli mantığına tabidir.⁹²⁵

Genel olarak, Güney Avrupa ve Merkezi Amerika ülkelerinde demokratikleşme tepeden, yani reformculardan ve muhafazakarlardan ibaret yönetici elitten başlamıştır. Reformlar, basın üzerinde sansürün azaltılması, bazı bireysel güvencelerin sağlanması, ekser siyasi mahpusların salıverilmesi gibi siyasi ve sosyal değişiklikleri içeren liberalizasyonla birlikte başladı. Reformcular reformları tedricen uygulayarak rejimin muhafazakar güçlerine karşı duruş getirmeye çalıştılar. Bu durumda toplumsal gerginlik artmış ve çatışmalar şiddetlendi. Bu çatışmaların çözümü belli bir partinin diğeri üzerinde zaferi değil, “çatışan taraflar arasında, demokratikleşmenin sonraki aşaması için “oyun kurallarını” belirleyen ve yenilenler için belli güvenceler belirleyen özgün nitelikte bir anlaşmanın resmileştirilmesi”⁹²⁶ gibi idi. Bu tür anlaşmalara örnek olarak İspanya'da Mankloa anlaşmasını, Macaristan'da yapılmış bir dizi “yuvarlak masa”yı vs. gösterebiliriz. Bundan sonra ise kurucu seçimler yapılır ve seçim sonucunda muhalefetin temsilcileri iktidara gelir. Ardından seçimler yapılır ve iktidar eski elitten yenilik taraftarı olan kesime devredilir. Böylece demokratik prosedürlerin kurumsallaşması süreci yaşanır ve bu da gelecekte oydaşmacı demokrasinin kurulması için temel oluşturur.

Haritonova modeli

Bu modelde demokrasiye geçişin dört aşaması sunulmaktadır.⁹²⁷

- 1) Kişi hak ve özgürlüklerinin kurumsallaşmasını öngören siyasi yaşamın liberalleşmesi
- 2) Eski sosyal sistemin yaşamsal öneme haiz kurumlarının sökülmesi
- 3) Demokratik rejimin norm, prosedür ve kurumlarının oluşturulmasını öngören demokratikleşme aşaması. Bunun esas kriterleri serbest seçimler ve demokratik siyasi sistemin konsolidasyonudur.

⁹²⁵ Мельвилъ, А.Ю., 1998. № 2, с. 8.

⁹²⁶ Мельвилъ, А.Ю., 1998. № 2, с. 9.

⁹²⁷ Харитонов, О., 1996, с. 70-78.

4) Yurttaşların yeni sisteme uyumu⁹²⁸

Haritonova'ya göre, demokrasiye geçişin iki şeması bulunmaktadır: kooperatif ve rekabetçi. Kooperatif şemaya göre, siyasi rejim tedricen ve devamlı şekilde liberalleşmeli, eski sistemin “ölü” kurumları dikkatle ve kontrollü bir şekilde tasfiye edilmeli, bunlardan yaşamsal öneme haiz olanlar ve yeni oluşturulan demokratik kurumlar akıllı bir şekilde çalıştırılmalı, toplumun yeni rejime uyumu sağlanmalıdır. Daha verimli olan bu kurum siyasi güçlerin mutabakatını öngörmektedir. Rekabetçi şemada ise otoriterizm sendromları görülmektedir. Nitekim bu şemaya göre, liberalleşme ve eski sistemin yıkılması hızlı bir şekilde yürütülecek, yeni demokratik kurumlar bazen aşağıdan, bazen de yukarıdan yapılan direnişe rağmen katıyetle oluşturulur. Eski elitin yönetimden uzaklaştırılmasını öngören seçimler bir an önce yapılır. Yeni kurumların takviye edilmemesi ve yeteri kadara verimli çalıştırılamaması bazen eski rejime geri dönüşüm için önayak oluşturabilir.

3. Anayasal Değişimin Dinamikleri

Demokrasiye geçiş veya siyasi rejim değişimi sürecinin önemli aşamalarından biri anayasa yapımıdır. Şunu vurgulamamız gerekir ki genelde siyasi rejim değişmesi süreci bir anayasa yapımı süreciyle başlamaz. Özellikle post sosyalist ülkelerde rejimin dağılması ve yeni sürecin şekillenmesi belli bir dönemi kapsar. Yeni rejimin belli başlı kurumları oluştuktan sonra bu süreç söz konusu düzeni anayasal çerçeveye oturtur ve yeni düzene anayasal düzeyde hukuki bir statü kazandırır ve güvence altına alır. Yeni anayasa bu süreçte ortaya çıkan siyasal güçlerin üstün ve sınırsız iktidarını yeni bir siyasal yapının kurumsal ve hukuki iktidarına dönüştürür. Bu, bütün sosyal güçlerin ve aktörlerin yeni anayasaya tabi olması anlamına gelir. Eğer böyle bir güç fiili varlığını sürdürse bile, her hangi bir şekilde meşru olamaz. Ayrıca yeni anayasa değişimin ve devrimin önemli başarılarını düzenleme konusu yaparak anayasal norm haline getirir. Devrimin siyasal amaçları, siyasal tartışma alanından çıkarılarak, ülkenin diğer bütün kanunlarının üstünde bulunan yazılı bir hukuki belgenin (anayasanın) tartışılmaz

⁹²⁸ Харитоновa, О., 1996, с. 73.

üstün kuralları niteliğine kavuşturulur.⁹²⁹ Anayasa yapımında çözümlenmesi gereken en önemli sorun, sistem içerisindeki halk kitlesini ve elitleri memnun edici bir doküman oluşturabilmektir. Anayasa yapımı, siyasi gruplara sorunlarını çözümlmeleri için bir fırsat oluşturacaktır. Mümkün olduğunca çok grup kendi düşüncelerini, anayasa yapımı aşamasında ifade edemezse ve anayasa yapımı ile ilgilenen belli başlı siyasal gruplar memnun kalmazlarsa, bu sorunlar ileride yapılan bu anayasayı ve rejimi olumsuz yönde etkileyecektir. Bu sorular, tıpkı “doğum hatası” gibi, anayasanın yaşamasını zorlaştırır, hatta mevcutluk süresini kısaltır. Bu hataların düzeltilmesi, anayasanın iyi işlemesi suretiyle mümkün olabilir. Ancak bunun tam tersi olarak, işleyişi daha da kötüleştirebilir. Bu durum sırasıyla; rejimin ve anayasanın meşruiyetine zarar verir.⁹³⁰ Daniel Elazar’a göre anayasal meşruiyet rızayı gerektirir. Zorla verilebilecek bir söz ya da taahhüt değildir. Ancak, birçok kişi özel bir siyasal rejime itaate zorlanabilir. Dolayısıyla, fikir birliğine dayalı meşruiyet, bir anayasanın gerçek anlamı ve sürekliliği için kesin olarak gereklidir. ... Kural, güç yoluyla zorla kabul ettirildiği sürece, anayasalar sadece anlamlı araçlar olarak, rıza gösterenlerce yaşatılabilir.⁹³¹

Bu anlamda yeni anayasanın hazırlanması ve kabulünden önceki sürecin dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. Bu süreçte bütün ülkeler için geçerli olduğu söylenebilecek genel ve ortak faktörler anayasa değişiminin dinamikleridir. Bu faktörler arasında sosyal ve ekonomik faktörler, teknolojik gelişmeler, yeni bir devletin kurulması ya da bağımsızlığını elde etmesi ve bir ülkenin siyasal rejiminde meydana gelen değişiklikler gibi durumları sayabiliriz.⁹³²

Toplumdaki çatışan menfaatler ve düşünceler sadece hukuki ve siyasi nitelikte değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik konularla da ilgilidir.⁹³³ Buna göre de anayasaların yapıldığı dönemdeki toplumsal ve ekonomik faktörler anayasa yapımını eklemekte ve anayasalara yansımaktadır. Anayasal değişimin toplumsal değişimi yansıtması doğal ve gerekli bir koşuldur. Bunun yanı sıra her anayasal

⁹²⁹ Atar, Y., 2000, s. 22.

⁹³⁰ Gonenc, L., 2000, p. 103.

⁹³¹ Elazar, D., “Constitution Making : The Pre-eminently Political Act ”, **The politics of Constitutional Change in Industrial Nations**, (Keith G. Banting and Richard Simeon, eds) Mcmillan, London, 1985, 232 - 233.

⁹³² Atar, Y., 2000, s. 6.

⁹³³ Wheare, K. C., **Modern Anayasalar** (Çeviren: Mehmet Turhan), İstanbul 1984, s. 89.

değişmenin toplumsal değişimi karşıladığı söylenemez. “Burada önemli olan nokta anayasal değişimin toplumsal değişmeyi izlemesi değil, onun gerektirdiği düzenlemeleri içerip içermediğidir.”⁹³⁴ Anayasal değişmeyi etkileyen diğer bir önemli faktör de bir ülkede düşünürler, politikacılar ve halkın anayasa hakkındaki düşünceleridir. Anayasa üzerinde mutabakatın sağlanamadığı toplumlarda anayasal değişme her zaman ülkenin gündeminde bulunacaktır.⁹³⁵ Sosyal değişimin başlıca dinamiklerinden olan bilimsel ve teknolojik gelişmeler de genel olarak gerek doğrudan, gerekse de sosyal değişime yol açarak anayasal kurumları ve bireysel özgürlükleri etkiler. Bu etkiler yasama, yürütme ve yargının karşılıklı ilişkilerinde ve hukuk kurallarının yapılması, anlaşması, tartışılması ve uygulanması sürecinde gözlemlenebilir.⁹³⁶

Anayasal değişimin dinamikleri arasında konumuz açısından öncelikli önem arz eden iki faktörden birisi yeni bir devletin kurulması veya bir ülkenin bağımsızlığa kavuşmasıdır. Bazı durumlarda yeni bir devlet kurulmadan önce bu, devletin anayasasının yapılmasından önce gerçekleşir. Bazı durumlarda da önce anayasa yapılır ve bu anayasa yeni devletin kuruluşunu, temel organlarını ve bunların işleyişini, ülkenin siyasal sistemini belirler ve kişilerin hak ve hürriyetlerini düzenler. Bir ülkenin işgal veya koloni yönetiminden kurtulması ve bağımsızlığını elde etmesi de, o ülkede çoğunlukla yeni bir anayasanın yapılmasını gerekli kılar.⁹³⁷

Diğer bir faktör ise bir ülkede gerçekleşen ihtilal, devrim, hükümet darbesi ve ülkenin parçalanması gibi olaylardır. Bu olaylar söz konusu ülkede siyasal rejimi kökten veya kısmen değişime uğratar. Bu durumlarda fiili iktidarı elinde tutan sosyal

⁹³⁴ Atar, Y., 2000, s. 10.

⁹³⁵ Wheare, K. C., 1984. s. 101-102.

⁹³⁶ Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında medya endüstrilerinin çokuluslu şirketlere dönüştüğü bir ortamda ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, kişisel yaşamın gizliliği vs. benzeri özgürlüklere ilişkin yeni beklentiler ortaya çıkmıştır. Medya egemenli büyük ölçüde kamusal tartışmaların şartlarını değiştirmiş, medya alanındaki değişmeler siyasal davranışların, siyasal iletişimin içeriğini ve şeklini de etkilemiştir. Ayrıca, gittikçe gelişmekte olan bilgisayar, kamera, telefon, faks, telsiz, dinleme cihazları ve benzeri araçların yaygın kullanımı haberleşme ve özel hayatın gizliliğinin korunmasını zorlaştırmıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin doğrudan veya sosyal değişme aracılığıyla, anayasal kurumların yapısı ve işleyişi ile bireysel özgürlüklerin kullanılması ve sınırlandırılması alanlarında önemli etkiler meydana getirmiştir. Bu yüzden anayasalarda kurulan sistemlerin başarılı olması ve özgürlüklerin gerçekleştirilebilmesi için teknolojik gelişmelerin dikkate alınması ve anayasaların bunlara uyarlanması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Bkz: Atar Y., 2000, s. 14-21.

⁹³⁷ Atar, Y., 2000, s. 21.

ve siyasal güçler yeni rejimin anayasasını yapma yoluna gider.⁹³⁸

Bir ülkede siyasal rejimin değişmesi durumunda bu değişimi gerçekleştiren güçlerin siyasal düşünce ve menfaatleri anayasaya yansıyacaktır. Tarihsel deneyimler göstermektedir ki yeni anayasa, ihtilal, devrim veya darbenin temel amaç ve değerlerine dayanmadıkça, yeni siyasal güçlerin anayasa yapma yetkisinden vazgeçmeleri ve kendilerinin bunları içermeyen bir anayasaya tabi olmalarını kabul etmeleri hemen hemen imkansızdır. Devrimci güçler kendilerinin siyasal açıdan elimine edilmelerine, ancak onların amaçlarının anayasal düzenlemeye dönüştürülerek sonraki nesillere uygulanması şartıyla rıza gösterebilirler. Bu nedenle bu nitelikte bir anayasanın, kalıcı bir devrim için barışçıl bir araç olduğunu söylemek mümkündür.⁹³⁹ Fakat geçici siyasal avantajları sağlamlaştırmak için yapılan anayasalar, yeni egemen güçler arasında iktidar paylaşımını düzenlemekten başka bir önemi olmayan anayasalar niteliğindedir ve bunlar ancak son egemen siyasal güçleri ortaya çıkaran faktörler kadar kalıcı olabilirler⁹⁴⁰.

4. Anayasa Yapımının Öğeleri

Siyasi rejim değişmelerinin önemli aşamalarından olan anayasa yapımı sürecinde değişik öğelerin dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi bu süreçte sosyal temel norm (social grandnorm)'un⁹⁴¹ belirlenmesidir. Sosyal temel normun belirlenmesi, belli bir ülkede belli bir zamanda yapılacak yeni anayasanın ya da anayasa değişikliğinin hangi nedenlerden kaynaklandığının somut olarak anlaşılmasını ifade eder. Böyle bir tespitin yapılması, yeni anayasa ya da anayasa değişikliğinin boyutu ve niteliğiyle ilgili sorunların çözümüne de katkıda bulunabilir. Bu ise, yeni anayasal düzenlemelerin başarısını ve uygulanabilirliğini olumlu yönde etkiler.⁹⁴² Siyasi rejimlerin değişim süreci aynı zamanda temel anayasal sistemin değişimini getirir. Bu sosyal değişme, yeni bir anayasa sisteminin hukuki “postüla”sı (öncülü), yani “temel normu” (grundnorm) niteliğindedir. “Temel

⁹³⁸ Atar, Y., 2000, s. 22. Özbudun, E., **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara 1993, s. 121. Teziç, E., 1991, s. 147-148.

⁹³⁹ Atar, Y., 2000, s. 22.

⁹⁴⁰ Przeworski, A., 1995, s. 34-35.

⁹⁴¹ Kavramla ilgili bkz: Güriz, A., **Hukuk Felsefesi**, AÜHF Yayını, 1985, s. 343-344.

⁹⁴² Atar, Y., 2000, s. 148.

norm”un, minimum düzeyde de olsa siyasal gerçekliğe dayanması gerekir. Aksi takdirde, ortaya konulan anayasal ve hukuki sistemler tamamen toplumdan soyut bir nitelik arz eder. Anayasa yapımıcıları için yeni bir anayasanın kabul edilmesi kararı, “siyasal bir done”dir.⁹⁴³

Anayasa yapımının başka bir unsuru da zamanlamadır. Siyasi rejim değişmesinde “anayasanın yapımı veya değiştirilmesi için en uygun ve elverişli zamanın seçilmesi ve şartların olgunlaşmasına dikkat edilmesi, yapılacak anayasanın istikrarlı ve iyi bir anayasa olması bakımından önemli bir unsurdur. Bu anlamda toplumların hayatında, yeni bir anayasanın yapımı için uygun ya da uygun olmayan dönemlerden söz edilebilir.”⁹⁴⁴ Demokrasiye geçiş sürecini yaşayan ülkelerde anayasanın demokratik seçimlerden önce yapıldığı takdirde ülkedeki siyasal güçler gelecekteki demokratik kurumlar ve yöntemler içindeki güçlerini bilemeyeceklerinden, yeni anayasanın, iktidara gelecekler için fazla yetkiler tanınaması, buna karşılık seçimi kaybedenler için sağlam güvenceler öngörmesini isteyeceklerdir. Böylece yeni anayasayla, frenler ve dengeler sağlayan ve azınlıkların siyasal etkilerini artıran veya kamuoyundaki dalgalanmalara karşı politikayı aşırı duyarsız kılan kurumlar getirilecektir. Bu anayasalar kaybedenler için daha fazla güvenceli olduğundan bunların sonuçlara katılmasına ve anayasanın istikrarlı olmasına yol açacaktır.⁹⁴⁵

Anayasa yapımında başka bir önemli unsur ise bu süreçte toplumsal mutabakatın sağlanması sorunudur. Demokrasiye geçiş sürecinde istikrarlı bir anayasanın meydana getirilmesi, bütün toplumsal ve siyasal güçlerin, yani toplumda aritmetik çoğunluktan ibaret olmayan gerçek çoğunlukların uzlaşmasına bağlıdır.⁹⁴⁶ Toplumsal mutabakatın sağlandığı bir ortamda yapılacak anayasa karşılıklı sorumluluk anlayışı içinde pazarlıklar, tavizler ve uzlaşmalar sonucunda ortaya çıkar. Bu şekilde ortaya çıkan anayasanın bir takım belirsiz hükümler içermesi ihtimalinin

⁹⁴³ Atar, Y., 2000, s. 149.

⁹⁴⁴ Atar, Y., 2000, s. 149.

⁹⁴⁵ Przeworski, 1995, s. 85-86

⁹⁴⁶ Miguel, H., “Demokrasiye Geçiş ve Anayasal Tercihler”, **BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı** (Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu – Türk Demokrasi Vakfı), Ankara 1993, s. 37-38.

olmasına rağmen, her ne kadar bütün taraflar için “en iyi anayasa” olarak görülmesine de, en azından “ehven-i şer” olarak kabul edilebilir.⁹⁴⁷

1989 yılından itibaren Doğu Avru ülkelerinde ortaya çıkan değişik gruplar; çevre koruma, insan hakları, etnik – ulusal konular ve ekonomik sorunlar gibi ortak konular çevresindeki örgütlenmeler (Çek Cumhuriyetinde sivil forum, Slovakya’ daki Şiddete Karşı Halk, Polonya’daki Solidarite, Macaristan’daki Demokratik Forum ve Bulgaristan’daki Demokratik Güçler Birliği vs.) çok hızlı bir şekilde gelişerek rejimin güçleriyle pazarlığa oturmuş, böylece hayati bir rol oynamışlar. Bu kurumlar hatta geçiş dönemi sonrası zayıflamalarına rağmen, ortaya çıkan rejimlerin temel kurumlarının oluşturulmasında yer aldılar. En azından bu temel kurumların oluşturulması aşamasında, tartışmalara katıldılar.⁹⁴⁸

Mutabakata dayalı anayasa yapımının karşısında yer alan yöntem ise, “çatışmacı anayasa yapımı”dır. Çatışmacı yöntemde, anayasayı yapabilecek çoğunluğa sahip olan siyasal güçler, diğer siyasal grupları dışlayarak, büyük ölçüde kendi görüşlerini dayatırlar. Bu durumda uzlaşma çabalarına yer verilmez ve sorumluluk duygusuyla hareket edilmez. Böylece çoğunlukla dogmatik ve ideolojik tercihler anayasa egemen olur.⁹⁴⁹

Anayasa yapımında dikkate alınması gereken bir unsur da bu süreçten beklenen toplumsal yarardır. Demokratik ülkelerde değişen sosyal, ekonomik ve siyasal şartlar doğrultusunda meydana gelen yeni sorunların çözümü amacıyla anayasal değişim gerçekleştirilir ve anayasa yeni koşullara uydurularak toplumsal yarar sağlanır. Demokratik olmayan ülkelerde anayasanın yapımıyla ilgili yukarıdan karar verilerek bu karar halka empoze edilir. Bunun dışında yabancı hükümetleri veya dış kamuoyunu etkilemek, bazen de, iç kamuoyuna yönelik olarak, o zamana kadar uygulanan temel politikaların belli ölçüde değiştirildiğini hissettirmekle halkın gözünde meşruluk kazanmak için de anayasal değişim gerçekleştirilebilir.⁹⁵⁰

⁹⁴⁷ Özbudun, E.,1993, s. 116.

⁹⁴⁸ Gonenc, L., 2000, p. 117.

⁹⁴⁹ Atar, Y., 2000, s. 153.

⁹⁵⁰ Bkz: Atar, Y., 2000, s. 154-155.

B. ESKİ SSCB CUMHURİYETLERİNDE SİYASİ REJİM DEĞİŞMELERİ VE ANAYASA YAPIMI

1. Siyasi Rejim Değişmelerinin ve Anayasal Yapılanma Sürecinin Genel Özellikleri

Değişim süreçleri konusunda uzman olan siyaset bilimcisi A. Melvil “geçiş” kavramının nispi bir kavram olduğuna işaret ederek, haklı olarak bu dönemin süresini sorgulamaktadır: Bugün post komünist Transitin başlamasından 15 yıldan fazla bir müddet geçerken, post Sovyet ülkelere ilişkin “geçiş” kavramının kullanılmasının haklı olup olmadığı tartışılmalıdır. Örneğin, Türkmenistan, Belarus ve bazı post Sovyet cumhuriyetler nereye “geçiyor.” Görünen şu ki bu ülkelerdeki değişim süreci geçit değil, yeni tür demokratik olmayan rejimlerin oturması sürecidir.⁹⁵¹

Doğu Avrupa geçişleriyle ve eski Sovyetler Birliğindekiler arasındaki diğer bir fark ise kendi demokratikleşme hareketleri içerisindeki sivil toplum örgütlerinin oynadıkları rolden ve doğasından kaynaklanmaktadır. Doğu Avrupa’da, Gorbaçev’in politikaları, birçok bağımsız grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁹⁵² Benzeri gruplar eski Sovyet cumhuriyetlerinde de ortaya çıktılar. Ancak, bu grupların ekseriyeti Doğu Avrupalı karşıtlarının yaptığı gibi, geçiş dönemi ve geçiş dönemi sonrası politikalarında yer alamadılar. 1990 yılında yapılan cumhuriyetçi seçimlerin sonuçları, Sovyetler Birliğindeki muhalefet güçlerinin doğasıyla ilgili kanıtları sağladı.⁹⁵³ Bundan dolayı, Baltık cumhuriyetlerindeki, Gürcistan’daki ve Ermenistan’daki muhalefet grupları, seçimlerde gerçek bir zafer kazandılar ve komünistlerin hakimiyetindeki parlamentoya girmeyi başardılar. Bu arada, Orta Asya parlamentolarında ise muhalefet neredeyse yoktu. 1990 seçimlerinin sonuçları, eski Sovyetler Birliğinde anayasa yapımı için bir hayli önemliydi. Bir kaç istisna dışında, eski Sovyet cumhuriyetlerinin post-komünist anayasaları, rejimin güçlerinin muhalefetle paylaştığı parlamentolarda yapılmıştır (örneğin, Baltık ve Gürcistan Anayasaları gibi). Buna karşın anlaşmazlık belgeleri ise çoğunlukla, muhalefetin

⁹⁵¹ Мельвил, А.Ю., 2004, № 1, с. 169.

⁹⁵² Gonenc, L., 2000, p. 117.

⁹⁵³ Bkz: Montgomery, K., Remington, T.F., “Regime Transition and the 1990 Soviet Republican Election”, 10 **The Journal of Communist Studies and Transition Politics**, 1994, p. 55-79. naklen, Gonenc, L., 2000, p. 117.

temsil edilmediği parlamentoların ürünüdür. Özellikle de, rejim yetkilileri tarafından ya da diğer siyasal gruplarca dayatılmış Orta Asya anayasalarında durum böyledir.⁹⁵⁴

Eski Sovyetler Birliğinde rejim değişimleri sürecinde cumhuriyetler seviyesinde, birçok vakada görüldüğü gibi bağımsızlık için mücadele demokrasiye geçişten daha ön plana çıktı. Bu durum dikkate değer iki önemli sonucu beraberinde getirdi; bunlardan ilki, anayasa yapım çalışmalarını çok yavaş yürüdüğü veya etnik ve dini çatışmalara nedeniyle devam edemeyeceği idi. Böylesine bir hava yeni anayasaların meşruiyeti üzerinde olumsuz etki yarattı. İkinci olarak, birçok cumhuriyette, bağımsızlık ve demokrasi aynı kampta yer aldı. Birliğin çözülmesine kadar, bağımsız grupların ve milliyetçi liderlerin mücadelesi Sovyetleşmeye ve Sovyet totalitarizmine karşı bir mücadeleydi. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından birçok cumhuriyet demokratik birleşmeye doğru ciddi adımlar attı. Ancak, diğerleri çok az ilerleme kaydettiler ve hatta geriye dönüşler oldu. Tüm bunlar anlamını ortaya çıkan belgelerde buldu.⁹⁵⁵

Bağımsızlığın elde edilmesi yolunda birçok cumhuriyette büyük kayıplarla sonuçlanan bağımsızlık hareketleri yaşandı. Bağımsızlıkların ilan edilmesi bu ülkelerde yeni anayasaların kabulünü gerekli kıldı. Toplumdaki yeniden yapılanma yönündeki tercihler yalnız yeni anayasaların kabulünden sonra netlik ve açıklık kazandı.

Yeniden yapılanma sürecinde anayasaların kabulünden önce, eski anayasalarda değişiklikler ve ilaveler yapılması yoluna gidildi. İlk önce cumhuriyetlerin adındaki “Sovyet Sosyalist” sözleri kaldırıldı, devlet simgeleri-devlet arması, devlet bayrağı ve milli marşlar değiştirildi. Kuvvetler ayrılığı ilkesi, çok partili sistem, özel mülkiyet vs. konularda yasalar ve anayasal kanunlar kabul edildi. Devlet organları arasında yetki dağılımı yeniden belirlendi, Cumhurbaşkanlığı görevi tesis edildi, siyasi partiler, seçimler (parlamento ve cumhurbaşkanlığı), yeni mülkiyet türleri hakkında yasalar kabul edildi.⁹⁵⁶

Birçok cumhuriyet yeni anayasalarını komünist anayasalarca düzenlenmiş kurallarına göre kabul ettiler. Daha da önemlisi, birçok yeni anayasa, komünist

⁹⁵⁴ Gonenc, L., 2000, p. 117.

⁹⁵⁵ Gonenc, L., 2000, 155.

⁹⁵⁶ Eren, A., Aleskerli, A., 2005, s. 14.

dönemde seçilmiş kukla parlamentolar tarafından tasarlandı. Bu durum, Doğu Avrupa’da anayasa yapımı ile eski Sovyetler Birliğinde anayasa yapımı arasındaki en önemli farkı oluşturmaktadır.⁹⁵⁷

BDT cumhuriyetlerinin yeni anayasaları aşağıdaki tarihlerde kabul edildi.⁹⁵⁸

- 1) Azerbaycan Cumhuriyeti 12 Kasım 1995, (24 Ağustos 2002’de değişiklikler yapılmıştır.)
- 2) Belarus 27 Mart 1995 (24 Kasım 1996 yılında değişiklik ve ilaveler yapılmıştır),
- 3) Ermenistan Cumhuriyeti 5 Temmuz 1995,
- 4) Gürcistan Cumhuriyeti 24 Ağustos 1995, (20 Temmuz 1999, 20 Nisan 2000, 30 Mart 2001, 10 Ekim 2002, 23 Temmuz 2003, 6 Şubat 2004 ve 23 Nisan 2004 tarihlerinde değişiklik ve ilaveler yapılmıştır.)
- 5) Kazakistan Cumhuriyeti 30 Mayıs 1995 (7 Ekim 1998 yılında değişiklik ve ilaveler yapılmıştır),
- 6) Kırgızistan Cumhuriyeti 5 Mayıs 1993 (Kırgızistan Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin 5 Mayıs 1993 tarihli onikinci dönem toplantısında kabul edilmiş, 2 Şubat 2003 tarihli referandumda kabul edilmiş 18 Şubat 2003 tarihli ve 40 Sayılı “Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının Yeni Metnine İlişkin” Kırgız Cumhuriyeti Kanunuyla değiştirilmiştir.)
- 7) Moldova Cumhuriyeti 29 Temmuz 1994 (19. 07.1996, 05.07.2000, 12.07.2001, 21.11.2002, 25.07.2003 tarihlerinde değişiklikler ve ilaveler yapılmıştır)
- 8) Özbekistan Cumhuriyeti 8 Aralık 1992, (28 Aralık 1993 ve 24 Nisan 2004 tarihinde değişiklik ve ilaveler yapılmıştır)
- 9) Rusya Federasyonu Anayasası 12 Aralık 1993,
- 10) Tacikistan Cumhuriyeti 6 Kasım 1994 (Eylül 1999 ve 22 Haziran 2003 yılında değişiklikler yapılmıştır),
- 11) Türkmenistan Cumhuriyeti 18 Mayıs 1992 (27 Aralık 1995 yılında

⁹⁵⁷ Gonenc, L., 2000, p. 120.

⁹⁵⁸ Eren A., Aleskerli A., 2005, s. 15-16.

ilave ve değişiklikler yapılmıştır),

12) Ukrayna Cumhuriyeti 8 Haziran 1996.

Bağımsızlık sonrası, Kazakistan ve Belarus'ta 2 defa Anayasa kabul edildi. Kazakistan'da 18 Ocak 1993 ve 30 Mayıs 1995 tarihli anayasalar, Belarus'ta ise 15 Mart 1994 ve 24 Kasım 1995 tarihli anayasalar yapıldı.

Bağımsız Devletler Topluluğu dışında kalan Baltık cumhuriyetlerinden Letonya 15 Şubat 1922 yılında kabul ettiği Anayasayı yeniden 21 Mart 1933 tarihli değişikliklerle birlikte yürürlüğe koydu. Bu Anayasada 27 Ocak 1994, 5 Haziran 1996, 4 Aralık 1997, 15 Ekim 1998 tarihlerinde değişiklik ve ilaveler yapıldı.

Litvanya Cumhuriyeti Anayasası 25 Ekim 1992 yılında kabul edildi. 20 Haziran 1996 yılında ve 12 Aralık 1996 yılında bu Anayasaya iki defa değişiklik yapıldı. Estonya Cumhuriyeti Anayasası ise 28 Haziran 1992 tarihinde kabul edildi.

Bazı istisnalar dışında, anayasa yapımının çözümlenmemiş sorunları arasında etnik-ulusal sorunları ve devlet kurumları arasındaki nüfuz dağılımını örnek gösterebiliriz. Genel olarak etnik-ulusal sorunlar ilgili tarafları memnun edebilecek bir şekilde çözümlenemedi. Yürütme ve yasama organları arasındaki ilişkiler, post-komünist ülkelerin birçoğunda eleştiriye neden oldu.⁹⁵⁹

2. Post Sovyet Cumhuriyetlerde Anayasa Yapım

2.1. Rusya Federasyonu

Rusya Federasyonunda milliyetçilik ve egemenlik rolünü oynayan en önemli kişi Boris Yeltsin oldu. O, *glasnost* ve *perestroyka* konusunda Gorbacev'den çok daha ileri giderek Sovyet Rusya'nın hızla piyasa ekonomisine geçmesini savunarak Gorbacev'le çatışma durumuna girdi.⁹⁶⁰ 1990 yılında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti parlamento seçimlerinde radikal demokratların çoğunluk kazanması Sovyetler Birliğinin çöküşünü daha da hızlandırdı.⁹⁶¹ Bu dönemden itibaren SSCB'nin çekirdeğini oluşturan RSFSC parlamentosu federe

⁹⁵⁹ Gonenc, L., 2000, p. 156

⁹⁶⁰ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 946. Ayrıca bkz: Дербишайр Дж.Д., Дербишайр Я., 2000, с. 438-439.

⁹⁶¹ Anayasal yapılanma süreciyle ilgili bkz: Gonenc, L., 2000, p. 120-123.

cumhuriyetlerin egemenlikle ilgili kabul ettikleri tüm belgeleri destekledi. 1990 yılında Rusya Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova ve Letonya ile iki taraflı anlaşmalar imzaladı. Bu anlaşmalar ekonomik açıdan büyük önem taşımayan anlaşmalardır. Fakat cumhuriyetlerin ilk egemen cumhuriyet olarak tanımlanmaları politik açıdan büyük öneme haizdi. 12 Haziran 1990 yılında RSFSR 1. Halk Vekilleri Kongresinde Egemenlik Deklarasyonunu kabul edildi.⁹⁶²

Sovyetler Birliği sonrası dönemde diğer cumhuriyetler gibi Rusya Federasyonunda da mevcut Anayasaya değişiklikler yapılması yoluyla devlet sisteminin yapısı ve işleyişinde bir dizi reforma gidilmiştir.⁹⁶³

1993 Anayasası öncesi Yüksek Sovyet, RSFSR Halk Delegatesi Kongresince, onun devamlı organı olarak oluşturulurdu. Bu organ aynı zamanda Rusya SFSC Devletinin yasama, yönetim ve denetim organıydı. Oturuşmuş parti sisteminin yokluğu ve temsili demokrasinin gereken düzeyde olmaması Kongre ve Yüksek Sovyeti birkaç delege gruplarının baskısı altında kalan bir organa dönmüştür.⁹⁶⁴ Geniş yetkilerle donatılan Devlet Başkan ve Kongre-Yüksek Sovyet arasında “yetki gaspı” yaşanmaktaydı. 1993 Anayasası öncesi ülkede “çifte meşruluk” sorunu ve Yürütme ile Yasama arasında bir “soğuk iktidar savaşı” sürüyordu.⁹⁶⁵

Rusya Federasyonunda yeni Anayasa yapımı gereksinimi Egemenlik Deklarasyonu kabul edildiği dönemde neredeyse tüm siyasal güçler tarafından algılanmış bulunmaktaydı. 22 Haziran 1990 tarihinde dönemin Yüksek Sovyet Başkanı B. Yeltsin’in başkanlığında 102 kişiden oluşan geniş tabanlı bir **Anayasa Komisyonu** tarafından 4 ay içinde yeni Anayasa metni hazırlanarak kamuoyunun müzakeresine sunuldu. Oleg Rumyantsev Yürütme Sekreteri olarak komisyonun günlük çalışmalarından sorumluydu. Kongrede komünist muhalefetin tutumları dolayısıyla görüşmeler ertelendi. Ekim 1991’de komisyon ikinci bir taslağı onayladıysa da Halk Vekillerinin 5. Kongresi taslağı onaylamak iktidarında değildi. İki önemli sorun; devlet erkinin yatay ve dikey şekilde dağılımı görüşmeler sırasında önemli yer aldı.⁹⁶⁶ Metin konusunda çok sayıda teklif önerilmesi ve değişik çevreler

⁹⁶² История государства и права России, с. 512.

⁹⁶³ 1978 Anayasasında 300 den fazla değişiklik yapılmıştır.

⁹⁶⁴ Чиркин, В., Конституционное право: Россия и зарубежный опыт, Москва 1998, с. 50.

⁹⁶⁵ Баглай, М., Конституционное право Российской Федерации, Москва 2001, с. 84.

⁹⁶⁶ Gonenc L., 2000, p. 120.

tarafından yeni tasarıların ortaya atılması sonucu Ekim 1991 komisyon metni yeniden yayınladı. Nisan 1992 yılında toplanan 6. Halk Vekilleri Kongresi ise anayasal reformları desteklediğini ifade ederek, yeni Anayasa metni üzerinde yapılacak düzeltmeler sonuçlandıktan sonra nihai şeklinin gelecek Kongreye sunulması yönünde karar kabul etti. Fakat yasama ve yürütme erkleri arasındaki anlaşmazlıklar sonucu Anayasa metni bundan sonraki 7. (Aralık 1992), 8. (Mart 1993) ve 9. (Nisan 1993) kongrelerin hiç birinde kabul edilemedi.

Anayasa tasarısı sadece, Mayıs 1993 tarihinde Yüksek Sovyet tarafından kabul edilebildi. Demokratik hak ve özgürlüklere geniş yer veren bu Anayasa tasarısı güçlü yetkilerle donatılmış parlamento ve bir o kadar zayıf yetkilere sahip Devlet Başkanı kurumlarını öngörmekteydi. Yüksek Sovyet yasama yetkisinin yanı sıra “denetim yetkisine” de sahip idi.

20 Mayıs 1993 tarihli Devlet Başkanı kararnamesiyle yeni bir Anayasa tasarısının hazırlanması için geniş tabanlı bir *Anayasa Meclisi* oluşturuldu. 250 üyeden müteşekkil ve 5 ayrı grup olarak çalışan komisyonda; federal organları temsil eden üyeler, federe unsurları temsil eden üyeler, yerel yönetimleri temsil eden üyeler, siyasi parti, toplumsal örgütler, sendikalar ve dini kurumların temsilcileri, işletmeler ve özel sektör temsilcileri bulunmaktaydı⁹⁶⁷. Anayasa Meclisine Rusya Federasyonu Halk Delegeleri Kongresinin Anayasa Komisyonu üyeleri, meclis grupları temsilcileri, Devlet Başkanı ve Hükümet temsilcileri ve yargı organları temsilcileri de katılacaktı. Görüldüğü gibi, Anayasa Meclisi, Devlet organları ve değişik toplumsal kuruluşları temsilcilerinin katılımını öngören geniş bir forumdu. Fakat Yüksek Sovyet 24 Haziran 1993 tarihli kararı ile Anayasa Meclisi ile işbirliğini reddetti. Buna gerekçe olarak, Anayasa Meclisinin bazı koordinatör ve üyelerinin zimmet gibi ağır suçlarla ilişkili oldukları gösterildi.

Komisyon toplantısına kendi tasarısını sunan Devlet Başkanı söz konusu tasarıyla komisyonun hazırladığı tasarı dikkate alınmak kaydıyla uzlaşmacı bir metnin yapılması tavsiyesinde bulundu. Devlet Başkanının sunduğu tasarı komisyon toplantılarında eleştirilmiş (örneğin, Rusya’nın “sosyal devlet” ilkesinin metinde yer almaması, federe unsurların eşitliğinin sağlanmaması, Devlet Dumasının Devlet

⁹⁶⁷ Баглай, М., 2001, с. 88

Başkanı tarafından feshedilmesi istikametinde geniş yetkilerin öngörülmesi vs.), bir aydan fazla süren tartışmalarda beşyüzden fazla değişiklik yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucu hazır şekle getirilen yeni Anayasa tasarısı 12 Haziran 1993 yılında Anayasal Meclis tarafından kabul edildi.⁹⁶⁸ 1993 yılının sonbaharında yasama ve yürütmenin kendi görüşleri üzerinde ısrar etmeleriyle anayasa krizi yeni bir döneme girdi. 21 Eylül 1993'te Devlet Başkanı B. Yeltsin tarafından imzalanan anayasal reforma dair kararname yürürlükteki Anayasanın bazı maddelerinin yürürlüğünün durdurulmasını ve halk delegelerinin yetkilerinin sona erdirilmesini öngörüyordu. Kararname ile *“Rusya ve halklarının güvenliği – yasama erki tarafından yaratılmış çatışan normlara formel şekilde uymadan daha değerlidir”*, felsefesinden yola çıkarak Halk Vekillerinin yetkilerine son verildi. Kararnameye göre, tüm federal organlar, 12 Temmuz tarihli Anayasa taslağına göre hazırlanmış bir Tüzüğe göre faaliyet göstereceklerdi. Parlamento seçimleri ise, 11–12 Aralık tarihine tayin edildi. Ayrıca, Anayasa Mahkemesinin görevi geçici olarak durduruldu. Bu durum aslında ülkede bir Devlet Başkanının yönetim biçimi gibi algılanabilir.⁹⁶⁹

Yasama ve yürütme arasındaki çatışma Yüksek Sovyet Başkanlık Divanının Anayasanın 121.6 maddesine dayanarak Başkanın azledildiği yönünde karar almasıyla daha da derinleşti. Anayasa Mahkemesi de Devlet Başkanı Kararnamesiyle Anayasanın ciddi bir biçimde ihlal edildiğini ifade ederek Devlet Başkanının azledilmesi yönünde karar çıkardı. Bu gelişmeler sonucu anayasal kriz gerçek bir anayasal savaşa dönüştü. Devlet Başkanı taraftarları Sovyetler Sarayını ablukaya alırken, Parlamento taraftarları Moskova Valiliği Binasını, bir askeri kışlayı ve Televizyon Yayın Merkezini ele geçirmeye çalıştılar.⁹⁷⁰ Devlet Başkanının emriyle bir kaç tank Yüksek Sovyetin bulunduğu Sovyetler Sarayına ateş açtı, parlamento yöneticileri ve eski Anayasa taraftarlarının büyük kısmı tutuklandı. Bu “savaş”tan zaferle çıkan Devlet Başkanı güçlü bir iktidara sahip oldu.

7 Ekim 1993 tarihinde Devlet Başkanının imzaladığı kararname, anayasal reformların devam edeceğini ve 21 Eylül 1993 tarihine kadar Yüksek Sovyet tarafından kabul edilmiş tüm kanun ve kararların Rusya Federasyonu genelinde

⁹⁶⁸ Баглай, М., 2001, с. 89.

⁹⁶⁹ Баглай, М., 2001, с. 90.

⁹⁷⁰ Holmes, L., 2000, s. 336.

yürürlükte olacağını ifade etmekteydi. 10 Kasım 1993 tarihinde kamuoyuna sunulan yeni Anayasa tasarısının kabulü konusundaki referandum 12 Aralık 1993 yılında yasama organına genel seçimlerle bir arada yapıldı. 12 Aralık 1993 yılında yapılan referanduma toplam seçmen sayısının %54.8'i katılmış, katılanların %58.4'ü anayasanın kabulü yönünde oy kullanmıştır. Görüldüğü gibi, seçmenlerin %40'dan fazlası referanduma katılmamış, katılanların ise Anayasayı kabul yönündeki oyları bir o kadar fazla olmamıştır. Referanduma düşük katılımın nedeni olarak, o dönemde Rusya'da yaşanan siyasi karışıklıklar gösterilmektedir⁹⁷¹.

Yeni Anayasa, kuşkusuz, siyasal ilişkileri belli ölçüde düzene soktu. Aynı zamanda Devlet Başkanı ve Devlet Dumasına seçilmiş muhalefet arasındaki keskin çatışmayı zayıflattı. 1993 Rusya Federasyonu Anayasasının kabulünden sonra zaman zaman Devlet Başkanı ve Devlet Duması arasında çıkan çatışma, Anayasaya atıfta bulunarak veya anayasal mekanizmalar çalıştırılarak çözüme kavuşturuldu.⁹⁷²

Yeni Anayasanın canlılığı kendini 17 Aralık 1995 tarihinde Devlet Dumasına yapılan seçimlerde gösterdi. Bu seçimlerin özelliği, Rusya'da mevzuat temeline dayanan ilk seçimler olmasıydı. İlk kez yasama erki, eski parlamento kadrosundan yeni parlamento kadrosuna demokratik yönetimle devredildi.

16 Haziran 1996 tarihinde yeni anayasal düzene göre yapılan Rusya Federasyonu Devlet Başkanı seçimleri Yeltsin'in zaferi ile sonuçlandı. İkinci kez Devlet Başkanı görevine seçilmiş B. Yeltsin, 1999 yılının sonuncu günü istifa etti ve Anayasa gereği Devlet Başkanı görevini erken seçime kadar Hükümet Başkanı Vladimir Putin üstlendi. 26 Mart 2000 tarihinde yapılan RF Devlet Başkanı seçimlerinde Vladimir Putin, geçerli oyların %53'nü alarak RF Devlet Başkanı görevine seçildi.⁹⁷³ Vladimir Putin Anayasanın kendisine vermiş olduğu geniş yetki ve görevleri başarılı bir şekilde kullanmağa başladı. Bu anayasal yetkiler ise ileride kendisinin karizmatik ve enerjik bir lider gibi tanıtmasında önemli olacaktır. Bir siyasi geçmişi olmayan Putin Rusya'nın büyük bir devlet olduğunu her fırsatta dile getirerek gerek iç politikada, gerekse dış politikada "güçlü bir Rusya" imajını

⁹⁷¹ **Конституционное право** (Под ред. В.В.Лазарева), Юрист, Москва, 1999, с. 71.

⁹⁷² Şükürov, T., Hükümet Sistemlerinin Çeşitli Açılardan Değerlendirilmesi ve Bu Değerlendirme Işığında 1993 Tarihli Rusya Federasyonu Anayasasının Getirdiği Hükümet Sistemi, A. Ü. SBE, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Y.L. Tezi), Ankara, 2003, s. 67.

⁹⁷³ Баглай, М., 2001, с. 95-96.

oluşturma faaliyetine başladı. Putin’in politikaları toplumun geniş kesimlerinde yankı uyandırdı ve ona “birleştirici bir lider” özelliği kazandı. Bir yandan piyasa ekonomisi reformlarını desteklerken, bir yandan eski Sovyet marşını Rusya ulusal marşı yapmaktan kaçınmaması, federe birimleri merkeze yönetime daha sıkı bir şekilde bağlaması, siyasetçi ve/veya medya patronlarını “basın özgürlüğünü kısıtlaması” eleştirilerine bakmaksızın, kamu düzeni ve asayiş, batılı demokratik değerlerden çok önemsemesi bu özelliği pekiştiren olgulardandı.⁹⁷⁴ Rusya kamuoyundaki hassasiyetlerin iyi şekilde değerlendirilmesi Putin’e 2004 seçimlerinden de zaferle çıkma şansı sağladı. Bu seçimlerde Putin %71,31 oranında oy alarak seçimi ezici çoğunlukla kazandı.⁹⁷⁵

2.2. Ukrayna

Eski Sovyet cumhuriyetleri rejimlerinin birçoğunu sarsan “*glasnost*”un Ukrayna’ daki etkisi çok fazla olmadı.⁹⁷⁶ Ukrayna milletçiliğinin yeniden canlanması 1989 yılından başladı. Bu tarihte özgürlük ve demokrasi taraftarı olan bir takım gruplar ortaya çıkmaya başladı ve bunların önde gelenleri RUH (Halk Hareketi) ve Ukrayna Halk Cephesi oldu.⁹⁷⁷ Bazı eski Sovyet cumhuriyetlerinde komünist liderlerden (Baltık Cumhuriyetleri gibi) farklı olarak Ukrayna’daki komünist yönetim muhalefet gruplarla hiçbir uzlaşmaya girmede. Fakat Şerbetski’nin RUH’u durduramayacağı anlaşıldıktan sonra, işçi huzursuzluğunu bastırmak için, yerine V. İvaşko getirildi. Yeni liderlik, Ukrayna Komünist Partisinin güç tekeli kaldırdı ve hareketin yasallaşması için, RUH’la pazarlığa oturdu. Ancak, RUH ve diğer bağımsız gruplar için, 4 Mart 1990 tarihinde yapılacak yerel seçimler ve parlamento seçimlerine kayıt yaptırmak için artık çok geçti.⁹⁷⁸ Büyük kentlerin ekseriyetinde ve Batı Ukrayna’da reformcu komünistler ve Demokratik Blok içinde adaylığını ileri

⁹⁷⁴ Vural, E., “Putin Rusyası”, www.rusyaonline.com/perspektif/2001/26/putinrusyasi.shtml

⁹⁷⁵ Devlet Başkanı seçim sonuçlarına ilişkin bilgiler Merkezi Seçim Komisyonun resmi sitesinden alınmıştır. <http://pr2004.cikrf.ru/>

⁹⁷⁶ Ukrayna 1973 yılında, Ukrayna Komünist Partisi Birinci Sekreteri Petro Şelest, yerini Vladimir Şerbetski’ye bıraktı. Şelest, katı çizgide yer alan komünistlerce, giderek büyüyen muhalefete, hoş görülme davranmakla suçlanmıştı. Şerbetski ve Ukrayna Komünist Partisi rejimin totaliter niteliğini, rejimin çöktüğü 1989 yılına kadar sürdürdüler. Gonenc, L., 2000, p. 130.

⁹⁷⁷ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 933

⁹⁷⁸ Gonenc, L., 2000, p. 130.

sürmüş RUH temsilcileri 450 sandalyeden 170'ni kazandılar.⁹⁷⁹ 1990 yılı sonbaharında ülkede toplumsal huzursuzluk tırmandı. Ekim ayında 100 bin öğrencinin katıldığı protestolar karşısında Bakanlar Konseyi Başkanı Vitali Masol, istifa etti. Yüksek Sovyet, talebelerin isteklerinin büyük bir bölümünü kabul ederek, 1991 yılında Donbas kömür madeni işçileri M.Gorbaçev'in istifaya gitmesi talebiyle greve başladı. 17 Mart 1991 tarihinde Sovyetler Birliğinin geleceğini belirlemek için yapılan referandumda Ukraynalı yetkililer, oy pusulalarına yeni bir soru daha eklediler; "1990 yılında yapılan bağımsızlık deklarasyonu, yenilenmiş federasyona katılmak için esas oluşturacak mıdır?" Yasal olarak oy kullanabileceklerin % 84'ü, referanduma katıldı ve %70'i, Gorbachev'in yenilenmiş federasyonuna destek verdi. Diğer taraftan, oy kullananların %90'ı, ikinci soru lehinde oy kullandılar.⁹⁸⁰

Moskova'da gerçekleşen Ağustos darbesiyle ilgili Kravçuk'un sessiz kalması üzerine Lvov'da RUH tarafından bir dizi gösteri yapıldı. Ağustos darbesi başarılı olamayınca Kravçuk hemen milletçilerin yanında saf aldı ve KP'nin faaliyetini yasaklayarak 24 Ağustos 1991 yılında referandum yapılana kadar Ukrayna'nın geçici bağımsızlığını ilan etti. 4 Eylül 1991 tarihinde Komünist Parti feshedildi ve böylece Ukrayna'da komünist yönetim resmen bitmiş oldu. 1 Aralık 1991 tarihinde yapılan referandumda ülke nüfusunun %90'ı bağımsızlıktan yana oy kullandı. Referandumla paralel yapılan seçimlerde Kravçuk oyların %62'sini alarak Cumhurbaşkanı seçildi.⁹⁸¹

Ukrayna'da anayasa yapımı süreci altı sene devam etti. Bu süreç 16 Temmuz 1990 tarihli Ukrayna'nın Devlet Egemenliği Bildirisinin kabulü ile başladı. Bildiri yeni Anayasa ve yasaların temelini oluşturacak, uluslararası anlaşmaların imzalanması zamanı ülkenin konumunu belirleyecekti.⁹⁸²

Üyelerinin yarısını Demokratik Blok mensuplarının oluşturduğu komisyon Mart 1991 tarihinde yeni anayasa tasarısını parlamentoya sundu. Tasarı üzerinde tartışmalar, genelde iki noktada odaklanmıştı. Bunlardan birisi siyasi sisteme

⁹⁷⁹ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 465-466.

⁹⁸⁰ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 466. Gonenc L., 2000, p. 131.

⁹⁸¹ Seçimlere Kravçuk dışında altı aday katılmıştı. Radikal Lvov eyalet meclisinin başkanı ve RUH'un lideri Vyaçeslav Çornovil oyların %23'ünü kazanabildi. Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 466.

⁹⁸² Бурчак, Ф.Г., «Конституция Украины (Украинской Республики) от 28 июня 1996 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864907.htm

ilişkindi ve komünistler “sosyalist devlet ” statüsünün ve diğer Sovyet tipi öğelerin muhafazasından yanaydı. İkinci tartışma Cumhurbaşkanının yetkilerine ilişkindi. Kravçuk ve Anayasa Komisyonu Çalışma Grubu Başkanı Leonid Yujkov başkanlık sisteminden yanaydı.⁹⁸³

24 Ekim 1990 yılında Ukrayna Yüksek Radası “Ukrayna SSC’nin Yeni Anayasasının Hazırlanmasına İlişkin Komisyona Dair” kanunu kabul etti. Komisyon yeni Anayasa konseptini hazırladı ve konsept 19 Temmuz 1991 yılında Yüksek Rada tarafından onaylanarak medyada yayınlandı. Söz konusu belge ve 24 Ağustos 1991 tarihli bağımsızlık Kanunu (1 Aralık 1991 yılında referandumla onaylanmıştır) yeni Anayasanın hazırlanması için çerçeve oluşturdu.⁹⁸⁴

Anayasa Komisyonu birbirinin ardınca üç taslak hazırladı: 1 Temmuz 1992, 27 Mayıs ve 26 Ekim 1993. Bundan sonra anayasa yapımı süreci yavaşladı: 1994 yılında Ukrayna Yüksek Radasına olağanüstü seçimler, daha sonra 1994 yılı Haziran ayında Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı. Her üç taslak dünyadaki gelişmiş anayasa standartlarına göre hazırlanmıştı. Fakat değişik siyasi güçlerin çatışma içinde olması, parlamentoda istikrarlı çoğunluğun yokluğu bu projeleri masa üzerinde bıraktı. Anayasa yapımı çalışmaları 10 Kasım 1994 yılında yeni aşamaya girdi. Yüksek Rada her üç devlet erkinin temsilcilerinden oluşan Anayasa Komisyonunu onayladı. Fakat komisyonun 28 Kasım ve 27 Aralık 1994 yılında yapılan toplantıları komisyon çalışmalarının verimsiz olacağının habercisiydi. Oturumlar zamanı tırmanan siyasi tartışmalar anayasal krizin derinleşmesine neden olmaktaydı. Yasama ve yürütme arasındaki ilişkilerin 1978 Anayasasının değiştirilmiş hükümleriyle düzene sokmak zor olduğu için bu gelişmeler yönetim krizine neden oluyor ve ülkedeki ekonomik reformların yapılmasını engelliyordu. Kısa bir süre içinde yeni Anayasanın kabul edileceği yönünde ümitlerini kaybetmiş Cumhurbaşkanı yasama teklifinde bulunma hakkını kullanarak 2 Aralık 1994 yılında Yüksek Radaya “Ukrayna’da Devlet Hakimiyeti ve Yerel Yönetimlere Dair” Kanun tasarısını sundu. Bu kanun tasarısı yasama ve yürütme arasındaki ilişkileri düzene sokmak, onlar arasında karşılıklı kontrol mekanizmasını oluşturmak, bu erklerden

⁹⁸³ Gonenc, L., 2000, p. 131.

⁹⁸⁴ Бурчак, Ф.Г., http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864907.htm

her birinin yetki ve görev alanını net bir şekilde belirlemeyi öngörmüştü.⁹⁸⁵ Cumhurbaşkanının ileri sürdüğü bu kanun tasarısı birçok milletvekili tarafından itirazla karşılandı. Anlaşmaya varmak için Cumhurbaşkanı 28 Aralık 1994'te Yüksek Radaya her iki devlet erkinin temsilcilerinden oluşan bir uzlaşma komisyonunun oluşturulmasını önerdi. Cumhurbaşkanının bu önerisi milletvekillerinin ekseriyeti tarafından desteklendi. Uzlaşma komisyonu 9 Mart 1995 yılında iki kanun tasarısı hazırladı: "Devlet Hakimiyeti ve Yerel Yönetimlere Dair" ve "Devlet Hakimiyeti ve Yerel Yönetimler Kanunun Uygulanmasına ve Bununla İlgili Ukrayna'nın Anayasası (Temel Yasası)na Değişiklikler Yapılmasına Dair" Kanun. Bu tasarılarından birincisi kabul edilirken ikinci tasarı için yeterli oy çoğunluğu sağlanamadı. Nitekim bunsuz birinci kanunun uygulanması mümkün değildi. Böylece yeni bir anayasal kriz ortaya çıktı. Krizden çıkmak için Parlamento ve Cumhurbaşkanı arasında bir Anlaşma imzalanmasına dair çözüm formülü geliştirildi. Bu Anlaşma yürürlükteki Anayasayı feshetmeden yeni Anayasanın kabulüne dek yasama ve yürütme arasındaki ilişkilerin karşılıklı mutabakat yoluyla düzenlenmesini öngörmekteydi. 8 Haziran 1995 yılında Ukrayna Yüksek Radası 81 aleyhte oya karşı 240 lehte oyla bu teklifi ve Anlaşma metnini onayladı. Anayasal Anlaşmanın imzalanması anayasa yapımı çalışmalarını hızlandırdı. 19 Temmuz 1995 yılında çalışma grubu oluşturuldu. Ünlü anayasa hukukçularının yer aldığı çalışma grubu önceki komisyonun çalışmalarını temel alacaktı. 15 Kasım 1995 tarihinde taslakla ilgili geniş tartışmalar oldu. Özellikle sol partiler taslağa karşıydı. Böyle bir ortamda her üç hakimiyet kolunu temsil eden üyelerin katılımıyla bir alt komisyon oluşturuldu. 24 Şubat 1996 yılında alt komisyonun hazırladığı taslak 11 Mart 1996'da komisyonda onaylanarak yazılı görüşlerle birlikte parlamentoya sunuldu. Taslak geniş tartışmalara neden oldu. Altı binden fazla önerinin bulunduğu dikkate alarak Anayasanın tamamlanması için milletvekillerinden ibaret geçici bir komisyon oluşturuldu. Komisyon yapılan öneriler doğrultusunda tasarıda bazı değişiklikler yaptı. Nihai Anayasa metni 28 Haziran 1996 yılında parlamentoda kabul edildi.⁹⁸⁶

⁹⁸⁵ Бурчак, Ф.Г., http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864907.htm

⁹⁸⁶ Бурчак, Ф.Г., http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864907.htm

Sonuçta Ukrayna Anayasası, Cumhurbaşkanı ile Parlamento arasında geçen güç çekişmesi neticesinde doğdu. Rusya Anayasasının tersine, rakip güçler arasında daha uzlaşıcı bir görünüm sergiledi.⁹⁸⁷

2.3.Belarus

Belarus'ta "Ruslaştırma"ya karşı yapılan "milli kültür" hareketi Gorbaçev'den önce, 1980–81 yıllarında ortaya çıkmaya başlamış ve özellikle Baltık cumhuriyetlerinin milliyetçi mücadeleleri Belarus'u yakından etkilemiştir. Bundan dolayı Litvanya'nın başkenti Vilnus Belarus milliyetçilerinin karargahıydı. 24–25 Haziran 1989 yılında Belarus'un her tarafından gelmiş 400 delegenin katılımıyla Vilnus'ta Belarus Halk Cephesi kuruldu. Fakat kuruluş toplantısında bağımsızlıktan söz edilmeyip milli kültürün serbestçe geliştirilmesinden, insan haklarından, diğer etnik gruplar ve diğer cumhuriyetlerle ilişkilerden söz edilmiştir.⁹⁸⁸

Nisan 1986 Çernobıl faciasından sonra ülkenin 1/5 tarım alanı ve 1/6 orman alanı kullanılamaz hale geldi. Ülkenin güneyinden yüz binlerce insan göç etmek zorunda kaldı ve bu da Belarus Çevre Birliğinin kurulmasına neden oldu. İktidarın sınırlamalarına rağmen 1990 Mart-Nisan aylarında yapılan seçimlerde Belarus Çevre Birliği ve Halk Cephesi Demokratik Blok adı altında bir araya gelerek ve özellikle Minsk ve Gomel'in desteği ile parlamentoya girebildi ve sandalyelerin dörtte birine sahip oldu.⁹⁸⁹

Temmuz 1990 yılında Egemenlik Bildirisi kabul edildi. Ekim 1990 yılında Belarus dili yeniden devlet dili seviyesine getirildi. 17 Mart 1991 Birlik Anlaşmasına ilişkin yapılan referandumda Belarus seçmenleri Birliğin devamından yana oy kullandı (%83). Moskova'daki Ağustos darbesi ise ülkenin komünist lideri Nikolay Dementey tarafından desteklendi. Darbe bastırıldıktan sonra N.Dementey istifa etti. Bunun ardından Ağustos ayından Yüksek Sovyet Belarus'un bağımsızlığını onayladı ve Belarus Komünist Partisini feshetti. 19 Eylül 1991'de ise Stanislav Şuşkeviç'i Cumhurbaşkanı seçti. Ocak 1994 yılında Stanislav Şuşkeviç

⁹⁸⁷ Gonenc, L., 2000, p. 134.

⁹⁸⁸ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 934

⁹⁸⁹ Манов, Б.Г., «Конституция Беларуси (Республики Беларуси) от 24 ноября 1996 г.», Вводная статья , http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864871.htm

yolsuzluk suçlamalarıyla görevinden alındı. Bundan sonra Haziran-Temmuz 1994 tarihinde yapılan seçimlerde beklenmedik bir şekilde A.Lukaşenko Cumhurbaşkanı seçildi.⁹⁹⁰

Diğer ülkelerde olduğu gibi Belarus'ta da anayasa yapımı sürecinin önemli tartışmalarından biri yürütme ve yasama arasındaki yetki paylaşımına ilişkindi. Yüksek Sovyetin yöneticileri ve birçok milletvekilleri Başkanlık sisteminin uygulanmaması için çapa harcadılar. Fakat yeni Anayasa geniş yetkilerle donatılmış bir başkanlık sistemini getirdi.⁹⁹¹

Bağımsızlık sonrası Belarus'ta ilk Anayasa 15 Mart 1994 tarihinde, ikinci Anayasa ise 24 Kasım 1996 tarihinde kabul edilmiştir.

2.4.Moldova

Moldova'nın bağımsızlığının ilanından önce birçok önemli kanunlar kabul edilmişti. 31 Ağustos 1989'da Roman dili devlet dili ilan edildi ve Latin alfabesine geçildi. 27 Nisan 1989'da Devlet Bayrağı, 3 Kasım 1990 yılında Devlet Arması hakkında kanunlar kabul edildi. 23 Mayıs 1991'de ülkenin önceler Moldovya olarak kullanılan resmi adı değiştirildi ve Moldova adlandırıldı.⁹⁹²

2.5.Azerbaycan

Azerbaycan'da rejim karşıtı gösterileri tetikleyen ana unsur Dağlık Karabağ Özerk Eyaletinde başlatılan ayrımcılık hareketi ve Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı kendisine birleştirme girişimleri oldu. Dağlık Karabağ Özerk Eyaleti 7 Temmuz 1923 yılında Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesinin kararı ile kurulmuştur. Bu bölgenin özerk konuma getirilmesi Çarlık Rusya'nın yürüttüğü politikanın devamı idi. 1882'de bölge nüfuzunun %35'i Ermeni ve %65'i Azerbaycanlı iken, Sovyet döneminde Ermeni nüfuzun sayı artarak %75'e ulaşmıştır.

1987 yılından başlayarak Ermenilerin Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması

⁹⁹⁰ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 370-371.

⁹⁹¹ Манов, Б.Г., http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864871.htm

⁹⁹² Оксамытный, В.В., «Конституция Молдавии (Республики Молдовы) от 29 июля 1994 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864849.htm

için Moskova'ya yaptıkları başvurular geri çevrilmişse de, 15 Haziran 1988 yılında Ermenistan Yüksek Sovyeti, SSCB Anayasasının 70. maddesine dayanarak, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a katılması için Azerbaycan ve Moskova yanında girişimde bulundu. Söz konusu 70. madde, cumhuriyetlerin self-determinasyon hakkına dayanarak Sovyetler Birliğini kurduklarını söylüyordu. Bu suratla Karabağ'ın self-determinasyon hakkından söz etmek istiyorlardı. Fakat Azerbaycan da Sovyet Anayasasının 78. maddesine dayanarak bu kararı geçersiz saydı. 78. maddeye göre, bir cumhuriyetin sınırları onun rızası olamadan değiştirilemezdi.⁹⁹³

12 Ocak 1989 yılında Moskova, Karabağ'ın yönetimi için "özel bir komite" kurdu. Özel komite Ermeni yanlısı bir siyaset yürütmekteydi ve aslında bu komitenin kurulması Karabağ'ın Azerbaycan'dan koparılmasında yeni bir girişimdi. 28 Kasım 1989 yılında alınan kararla Moskova, Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu vurguladıysa da beşbin kişilik bir Sovyet askeri kuvvetini de Karabağ'da bulundurmaya devam edecekti.

1 Aralık 1989 günü Ermenistan parlamentosunun Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak üzere karar alması Azerbaycan'daki politik gerilimi had safhasına çıkardı. 6 Aralıkta Azerbaycan parlamentosunun karşı karar alarak Ermenistan'ın kararını geçersiz ve yasadışı sayması gerginliği sindiremedi. 1990 yılında Bakü'de baş gösteren itirazlar sırasında Ermeni milliyetinden olan vatandaşların öldürüldüğünü gerekçe göstererek, 19-20 Ocakta Kızıl Ordu birlikleri sivil halka karşı katlim uyguladı. 28 Şubat 1991 yılında Azerbaycan parlamentosu, Dağlık Karabağ Özerk Eyaletinin tasfiye olunmasına ilişkin kanun kabul etti.⁹⁹⁴ İkinci büyük katliam ise 25 Şubat 1992 yılında Karabağ'ın Azerbaycanlı yerleşim merkezi olan Hocalı'da oldu. Rus askeri alayı ve Ermeni birlikleri tarafından gerçekleştirilen bu katliamda 2 bin kişi-kadın, çocuk, ihtiyar hayatını kaybetti, 2 bin kişi de esir alındı.

Olayların sonraki gelişimi Azerbaycan'ı tamamen yenilmiş duruma düşürdü. Bu hadiseler sonucu Ermenistan'daki ve Dağlık Karabağ'daki Azerbaycanlı ahali doğma yurtlarından kovuldu, Azerbaycan, Dağlık Karabağ dışındaki ilçeler dahil topraklarının %20'ni kaybetti.

⁹⁹³ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 207.

⁹⁹⁴ **Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı**, 1991, No 24, md. 448, 449.

Azerbaycan halkının karşılaştığı Karabağ sorunu, önceleri siyasetle ilgilenmeyen yüz binlerce kişiyi siyasi mücadeleye sevk etti. 1988 yazında “Bakü Alimler Klubü” ‘nde, Azerbaycan’ın bilim adamları tarafından, Baltık ülkelerindeki Halk Cephelerine benzer Azerbaycan Halk Cephesi kurmak için “Teşebbüs Grubu” oluşturulmuştur. 13 Mart 1989 tarihinde “Teşebbüs Grubu”, Azerbaycan Ali Sovyetine baş vurarak Azerbaycan Halk Cephesi’nin resmen tanınmasını istedi, fakat bu dilekçe geri çevrildi.⁹⁹⁵

16 Haziran 1989 tarihinde 30 il ve ilçeden gelen 240 delegenin katılımıyla illegal toplantı yapıldı. Ülkenin çeşitli köy kasaba ve şehirlerinde Halk Cephesinin dayanak kolları kuruldu. Halk Cephesinin programı geniş halk kitlelerinin harekete katılmasını öngörmektedir. Karabağ sorunuyla ilgili 16 Ağustos 1989 tarihinde Azerbaycan Halk Cephesi ülke çapında bir genel grev ilan etti ve bu grevi haftalık grev takip etti. 23 Eylül 1989 da toplanan parlamento Halk Cephesinin baskısıyla Azerbaycan SSCB’nin egemenliğini tanıyan bir kanun kabul etti. 5 Ekim 1989 tarihinde ise hükümet Halk Cephesini tanımak zorunda kaldı.⁹⁹⁶

Toplumda baş gösteren siyasal değişimler Azerbaycan Anayasasında bir takım değişiklik ve ilavelerin yapılması, ayrıca yeni kanunların kabulünü gerekli kılmıştır. Bu değişikliklerin temelinde Azerbaycan Cumhuriyetinin yeni bir devlet sistemini benimsemesi dururdu. 1989–1992 yıllarda kabul olunmuş Azerbaycan SSR Anayasasına ilave ve değişiklikler, aynı zamanda o dönemde kabul edilen kanunlar bu amaca doğru yönelmiştir. Bu değişikliklerden gerek siyasal, gerekse de hukuki açıdan en önemlisi 23 Eylül, 1989 yılında kabul edilmiş, 25 Eylül 1989 tarihinde yürürlüğe girmiş “Azerbaycan SSC’nin Egemenliği Hakkında Azerbaycan SSC’nin Anayasal Kanunu”dur.⁹⁹⁷ Böyle bir kanun eski SSCB cumhuriyetleri içinde ilk defa Azerbaycan’da kabul edilmiştir.

Diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Azerbaycan’da da yeni Anayasanın kabulünden önce eski Anayasaya değişiklikler ve ilaveler yapılması yoluna gidilmiştir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi, çok partili sistem, özel mülkiyet vs. konularda

⁹⁹⁵ Asker, R., “Azerbaycan Halk Cephesi Nasıl Doğdu”, **Yeni Forum**, Temmuz, 1992, s. 11-19.

⁹⁹⁶ Gömec, S., *Tarihte ve Günümüzde Azerbaycan*, **Yeni Forum**, 30 Ağustos, 1993, s. 30-42.

⁹⁹⁷ Azərbaycan SSR-nin suverenliyi haqqında Azərbaycan SSR-nin Konstitusiyası Qanunu, **Hüquq Ensiklopedik Lüğəti**, s. 31-32.

yasalar ve Anayasal kanunlar kabul edilmiş, devlet organları arasında yetki dağılımı yeniden belirlenmiş, Cumhurbaşkanlığı görevi tesis edilmiştir. Cumhuriyetin adındaki “Sovyet Sosyalist” sözleri çıkarılmış, devlet simgeleri-devlet arması, devlet bayrağı ve Milli marş değiştirilmiştir. 18 Mayıs 1990 yılında Anayasaya çok sayıda değişiklik ve ilaveler yapıldı.⁹⁹⁸ Aynı tarihte Azerbaycan SSC’nin Cumhurbaşkanı görevinin tesisi hakkında kanun⁹⁹⁹ ve bu kanunun yürürlüğe konması hakkında Ali Sovyetin kararı kabul edildi. Bu değişiklikler sonucu Anayasanın 6. maddesi değiştirilerek Komünist Partinin tekeline son verildi. Bu değişiklikle Azerbaycan Komünist Partisi ve diğer siyasi partilerin, sendikalar ve diğer örgütlerin Sovyetlere seçtiği kendi temsilcileri aracılığı ile devlet politikasının belirlenmesine, kamu yönetimine katılma hakkı sağlanırdı.

30 Ağustos 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyeti tarafından “Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Bağımsızlığının İhyası Hakkında” Beyanname, 18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Aktı kabul edildi.

Parlamentoda devlet bürokrasisini temsil eden büyük çoğunluk kanun ve kararların kabulü zamanı muhalefet milletvekillerinden oluşan Demokratik Blok adlandırılan grubu yasa koyma faaliyetinde etkisiz bir hale getirmiştir. Toplumdaki itirazlar ve büyük siyasi tepkiler, ayrıca muhalefet milletvekillerinin keskin protestoları üzerine iktidar güçleri anlaşmaya varmak zorunda kaldı. 30 Ekim 1991 yılında, Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyetinin kabul ettiği bir Anayasal kanunla Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Şurası kuruldu¹⁰⁰⁰ Kanunun 1. maddesine göre, “Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Aktinin kabulüyle, Azerbaycan Cumhuriyetinin tam devlet bağımsızlığı elde edilmesi için zemin oluşturmak amacıyla geçiş dönemi ilan edilir ve Azerbaycan Milli Şurası oluşturulur.”

Kanuna göre, bu organ Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyetinin 51 üyesinden

⁹⁹⁸ Bkz: Azərbaycan SSR Konstitusiyasına (Əsas Qanunu) əlavə və dəyişikliklərin edilməsi haqqında Azərbaycan SSR Qanunu, 18 may, 1990, **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatları**, No 10 (815), maddə 79.

⁹⁹⁹ Azərbaycan SSR-nın Prezidenti vəzifəsinin təsis olunması haqqında Azərbaycan SSR Qanunu, 18 may, 1990, **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatları**, No 10 (815), maddə 80.

¹⁰⁰⁰ Sonradan Milli Şura ismi Milli Meclis olaraq dəyişdirildi. 19 Mayıs ve 26 Ağustos 1992, 15 Haziran 1993 tarixlərində kanuna dəyişikliklər yapılmışdır.

oluşturulur ve işleyişi Ali Svyette onaylanan İttüzükle (Reglament) düzenlenir. Milli Şuraya Ali Sovyetin Başkanı ve yardımcıları başkanlık yapmaktaydı.¹⁰⁰¹ Parlamentonun kırk fonksiyonundan otuz yedisi Milli Şuraya verilmiştir. Bu kurum sadece Anayasa kabul etme, seçimler yapma, Anayasa Mahkemesi kurma yetkisine sahip değildir. Kanuna göre, Ali Sovyetin Milli Şura dışındaki üyeleri yeni yasama organı seçilene kadar kendi yetkilerini devam ettirmektedir. Bu milletvekilleri Milli Şuranın işine “meşveretçi oyla” katılabilirdi. Daha sonra ülkede baş gösteren siyasi gelişmeler ve muhalefet sıralarındaki parçalanma Milli Şuranın temel amacının (muhalefet ve iktidar arasında denge ve uyumun sağlanması) ortadan kalkmasıyla sonuçlandı.

Milli Şura ilk iş olarak Azerbaycan’ın devlet bağımsızlığı üzerine genel halk oylamasının (referandum), 29 Aralık 1991 günü yapılmasını kararlaştırdı. Bundan amaç SSCB’nin toprağı ve devletiyle bölünmezliğini kanıtlayan ve 17 mart 1991’de yapılmış sahte referandum sonuçlarını çürütmektir. Nitekim yeni referandum, halkın %95’i bağımsızlıktan yana olduğunu sergiledi.

12 Aralık 1991 yılında Azerbaycan Milli Şurası birkaç günde Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya tarafından kurulan BDT’yi alkışladı, fakat BDT’nin Azerbaycan’ı alakadar etmediğini açıkladı. Tarihe karışmış SSCB’nin bazı eski cumhuriyetlerini; Ukrayna Letonya, Litvanya ve Estonya’yı tanıdı. Bundan sonra Azerbaycan’ın Cumhurbaşkanı, Başbakan ve diğer yetkililere eski SSCB organlarının çalışmalarına katılmağı yasakladı. En zaruri durumlarda sadece gözlemci olarak katılmalarına izin verdi.¹⁰⁰²

Azerbaycan’daki anayasal süreç zor şartlar altında başlamış ve uzun süre devam etmiştir. Yeni bir Anayasa oluşturmakla görevli bir komisyon 1991’de kurulmuş, fakat siyasi istikrarsızlık bu komisyonun çalışmasını engellemiştir. Ancak 1992’de yeni Anayasa hazırlamak amacıyla gönüllü uzmanlardan oluşan bir gruba, daha sonra Cumhurbaşkanı ile Parlamento Başkanının ortak tasarrufları sonucu resmi

¹⁰⁰¹ Azerbaycan Respublikası Milli Meclisi Haqqında Azerbaycan Respublikası Qanunu, Bakı, 1991.

¹⁰⁰² Asker, R., 1992, s. 18.

bir statü kazandırılmıştır. Anayasa taslağı, Ekim 1991’de referandumla kabul edilen bağımsızlık Akti’nden esinlenmiştir.¹⁰⁰³

Fakat 1992 yılı Ekim ayında bu taslağın bireylerin hak ve ödevleri ile ilgili bölümü ve devlet erkinin örgütlenmesini düzenleyen bölüm olmakla az bir kısmı işlenip hazırlanmıştır. Anayasa taslağı güçlü yürütme organına sahip bir başkanlık sistemi getirmekteydiyse de nasıl bir devlet sisteminin öngörüleceği kesinleşmemiş, parlamenter sistemin de tercih edilebilir olup olmadığı araştırılmaktaydı.¹⁰⁰⁴

1993 yılında iktidarın değişmesiyle bu taslak üzerindeki çalışmalar yeniden başlatıldı. Cumhurbaşkanıya geniş yetkiler tanıyacak bir anayasanın kabul edileceği yönünde yoğun eğilim görülmekteydi. Taslağın hazırlanması tamamen iktidarın takdirine bırakılmış, siyasi partiler ve sivil örgütlerin bu tartışmalara iştiraki tamamen etkisiz olmuştur. Oysa demokratik bir sistemi kurma ve demokratik kurumları yerleştirme yolunda en önemli adım anayasanın hazırlanmasıdır. Halkın her kesiminin anayasanın hazırlanması sürecine katıla bilmesi ve bu sürecin uzmanlar grubuyla sınırlı kalmaması bir zorunluluktur.¹⁰⁰⁵

Azerbaycan’daki anayasal süreçte belli siyasi güçlerin iktidara gelmesinden sonra kendi otoritelerinin tekeline oluşturma çabası içine girmiş, bu isteklerine ulaştıktan sonra bir anayasa yapımını gerçekleştirmişler. Anayasa yapımında böyle bir yolun izlenmesi onu bir sıra demokratik, hukuki kurumlardan yoksun bırakmıştır.

Anayasa 12 Kasım 1995 yılında halk oylaması-referandum yoluyla kabul edildi ve 27 Kasımda yürürlüğe girdi. Referanduma seçmenlerin %86’sı katılmış ve oy kullananların %91,9’u Anayasayı kabul etmek yönünde oy kullanmıştır.¹⁰⁰⁶

2.6.Gürcistan

Gürcistan’ın bağımsızlığa kavuşması ve siyasi rejim değişmesi süreci çok sancılı olmuştur. 1980’li yılların sonundan itibaren Gürcistan’da milliyetçi hareket güçlenmeye başladı. Ayrılıkçı Gürcistan Ulusal Demokrat Partisi daha radikal

¹⁰⁰³ BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı Ankara , 1993, s. 29

¹⁰⁰⁴ BDT Ülkelerinde Demokrasiye..., s. 30.

¹⁰⁰⁵ Akarçalı, B., İçinde:BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş..., s.17

¹⁰⁰⁶ Azərbaycan qəzeti, 10 noyabr, 1996.

milliyetçi politika yürütürken Temmuz 1989 yılında Gürcistan Halk Cephesi oluşturuldu.¹⁰⁰⁷ Gürcistan'da "milliyetçi" hareketin özelliği kendi içindeki etnik milliyetçilerle de mücadele etmenin çelişkisi içine düşmesidir. Gürcü milliyetçiliği artarken 1989 yılında Abhazya, diğer taraftan da Osetya halkı bağımsızlık için ayaklandı. Böylece Gürcüler bir yandan ülkedeki Rus kuvvetleriyle mücadele ederken, öte yandan bu iki etnik milliyetçilikle mücadele etmek durumunda kaldılar.¹⁰⁰⁸ Bu dörtlü mücadele içinde milliyetçi lider Zviad Gamsahurdiya sivrilmeye başladı.¹⁰⁰⁹ 1989 tarihinde Nisan ayının 8'inden 9'una geçen gece Tiflis'te yapılan barışçıl bir gösteri Sovyet güvenlik güçlerince şiddetle dağıtıldığı sırada 20 kişinin öldürülmesinden sonra muhalefet hareketi artmaya başladı. 1989–1990 yıllarında ise Gürcistan Komünist Partisi eski liderlerini kovarak ayrılıkçı kampa katıldı. Kasım 1989 yılında Yüksek Konsey Gürcü yasalarının tüm-Birlik yasalarından üstün olduğunu hükme bağladı. Şubat 1990 yılında Gürcistan Komünist Partinin tekeline öngören maddenin iptaline ilişkin Anayasada düzeliş yapıldı.¹⁰¹⁰ Muhalefet, daha liberal bir seçim kanunu talep ederek, 25 Mart 1990 tarihinde yapılması planlanan Parlamento seçimlerini erteletmek için Yüksek Sovyet üzerindeki baskısını arttırmaya başladı. Muhalefet grupları arasında farklılıklar olmasına rağmen Yüksek Sovyete seçimleri erteletmeyi başardılar. Bu karar, Komünist Parti Birinci Sekreteri Givi Gumbaridze ile muhalefet liderleri arasında yapılan görüşmeler sonunda alındı. Söz konusu Kanun 1989 yılı Ağustos ayında yürürlüğe girdi.¹⁰¹¹

Bu dönemde meydana çıkan milliyetçi ve özgürlükçü gruplar birbirleriyle mücadeleye başladılar ve 1990 yılı tam bir karmaşa içinde geçti.¹⁰¹² Muhalefet grupları arasındaki birleşme denemelerinin başarısızlığı ve görüş ayrılıklarının derinleşmesi bu farklılıkları daha belirgin hale getirdi. Bir kısım muhalefet grubu, Özgür Gürcistan–Yuvarlak masası etrafında 1990 yılının başlarında bir araya gelerek birleştiler. Bu grup parlamento seçimlerine katılmayı istediği halde, iki radikal parti;

¹⁰⁰⁷ Дербишайр\ Дж.Д., Дербишайр\ Я., 2000, с. 397.

¹⁰⁰⁸ Gürcistan'da etnik çatışmalarla ilgili gelişmeler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Uludağ, M. B., 1999.

¹⁰⁰⁹ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 935.

¹⁰¹⁰ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 397.

¹⁰¹¹ Gonenc, L., 2000, p. 139.

¹⁰¹² Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 935.

Gia Chanturia'nın liderliğini yaptığı Ulusal Demokrat Parti (NDP) ve Irakli Tsetreteli'nin liderliğini yaptığı Ulusal Bağımsızlık Partisi (NIP) seçimlere katılmağı ret ettiler ve Ulusal Kongre adı altında rakip bir Parlamento için alternatif seçim organize ettiler. Böyle bir durumda 1990 yılı Eylül ayında yapılan seçimlere seçmenlerin %52'si katıldı. 28 Ekim ve 11 Kasım 1990 yılında yapılan Yüksek Sovyet seçimlerini Özgür Gürcistan – Yuvarlak Masası blok halinde oyların %64'nü kazandı. Yeni seçilen Yüksek Sovyete Zviad Gamsahurdiya başkan olarak seçildi. Bunun sonucunda yeni Yasama Kuruluna milliyetçiler egemen oldu ve tam bağımsızlığa doğru adım atıldılar.¹⁰¹³

Diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Gürcistan'da da 1990–1991 yıllarında 1978 sosyalist anayasasına bir dizi değişiklikler yapılmıştı. Ocak 1992 yılında ise “Devlet Hakimiyeti Hakkında” Kanun kabul edildi.¹⁰¹⁴

1991 yılı Mart ayında Sovyetler Birliğinin korunması yönünde yapılacak referandum Gürcistan yönetimince boykot edildi. Buna karşılık Güney Osetya ve Abhazya halkları Sovyetler Birliğinin korunması yönünde oy kullandılar. Gürcistan yetkilileri yeni birlik için görüşmeyi ret ettiler ve bağımsızlık için ülke çapında referanduma gittiler. Seçmenlerin %95'i oylamaya katıldı ve katılanların % 93'ü bağımsızlık için oy kullandı. 9 Nisan 1991 tarihinde Yüksek Sovyet bağımsızlık ilanını yaptı. Diğer birçok Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Gürcistan bağımsızlık ve demokrasiyi bir anda aynı kamp içerisinde buldu. Bağımsızlık sorununu çözümlenmesinin ardından, Gürcistan yetkilileri için demokrasi ikinci sıradaki bir amaç haline geldi.¹⁰¹⁵

26 Mayıs 1991 tarihinde yapılan seçimlerde oyların %85'ni alan Gamsahurdiya Cumhurbaşkanı seçildi. Gamsahurdiya'nın dışında seçimlere beş aday katılmıştı. Abhazya ve Osetya bu seçimleri boykot ettiler. Gamsahurdiya Moskova'daki Ağustos darbesine karşı çıkarak Başbakan Tengiz Sigua'yı istifaya gönderdi. Darbenin bastırılmasının ardından Gürcistan'da Komünist Partisinin

¹⁰¹³ Bkz: Hunter Sh. T., **The Transcaucasus in Transition, Nation-Building and Conflict**, The center for Strategic & International Studies Washington. D.C. 1994, p. 110-114. Gonenc L., 2000, p. 139-140.

¹⁰¹⁴ Деметрашвили, А.В., «Конституция Грузии (Республики Грузии) от 24 августа 1995 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864889.htm

¹⁰¹⁵ Gonenc, L., 2000, p. 140. Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 397.

faaliyeti yasaklandı. 1991 Eylül ayından itibaren Gamsahurdiya mühalifet parileri yasaklayan, siyasi rakiplerini tutuklatan ve sansür uygulayan despotik bir Cumhurbaşkanıya dönüştü. Tırmanan gerilim karşısında Gamsahurdiya 24 Eylül 1991 yılında olağanüstü hal ilan etti. Ekim 1991’de o, Georgi Çanturiya’nın liderliğindeki milliyetçi Gürcistan Milli Demokrat Partisi yönetiminin büyük kısmının hapsedilmesi emrini verdi. Olayların akışı ülkeyi bir iç savaşa götürdü. Gamsahurdiya’nın rakipleri silahlı mücadele yoluna başvurdular ve Aralık 1991 yılından itibaren Gamsahurdiya yarı dağılmış parlamento binasının bodrum katına sığındı. 6 Ocak 1992’de Ermenistan’a, daha sonra Çeçenistan’a kaçtı.¹⁰¹⁶ Silahlı isyanın liderlerinden, Gamsahurdiya’nın eski okul arkadaşı, Ulusal Muhafız alayının komutanı Tengiz Kitovani ve silahlı Mhedrioni (Atlılar) birliğinin komutanı, dramaturg ve eski tutuklulardan Jaba İoseliani tarafından bir Askeri Konsey oluşturuldu. Tengiz Sigua yeniden Başbakan oldu. Askeri Konsey Nisan 1992 yılında yeni seçimler yapılmasına ilişkin karar aldı. Bu arada devrik Cumhurbaşkanı Gamsahurdiya’nın doğduğu bölgede yandaşlarınca başlatılan ayaklanma sert bir şekilde yatırıldı.¹⁰¹⁷ Ocak 1992 tarihinde Askeri Konsey iş başına geldi. Bu konseyin en önemli kararlarından birisi 1922 tarihli Gürcistan Anayasasının restorasyonu çalışmalarıydı. Baltık cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Gürcistan’da Sovyetler Birliğinin bir parçası haline gelmeden önce kısa bir süre içinde olsa bir bağımsızlık tecrübeleri vardı. 1921 Anayasası da sürecin bir ürünüydü. Diğer bir ifadeyle 1922 Anayasasının yeniden yürürlüğe konulması 70 yıllık bir Sovyet hakimiyeti sürecinin kanunsuz olduğunu ifade etmenin bir yoluydu. Komünizm öncesi bir anayasanın yeniden oluşturulması anayasal bir düzeltmeden çok siyasi bir jestti.¹⁰¹⁸ Bu nedenledir ki, 1921 Anayasası çalışmaz bir anayasa oldu. Yürürlükten kalkmış 1978 Anayasasının bazı hükümleri fiilen yürürlüğünü devam ettirmekteydi. “Devlet Hakimiyeti Hakkında” Kanun ise siyasi sistemin bir bölümünü (parlamento, cumhurbaşkanı) kapsamaktaydı.¹⁰¹⁹

Şubat 1992 yılında Monarşitler Partisi liderleri Çanturya ve ve Temur Jorjoliani Gürcü çarlarından Bagration hanedanı üyeleriyle görüşmek ve bir sene

¹⁰¹⁶ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 397-398.

¹⁰¹⁷ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 398.

¹⁰¹⁸ Feldbrugge, F.J.M., “The Law of the Republic of Georgia”, **Review of Central and East European Law**, Vol.18, No. 4, 1992, 371-372. Gonenc, L., 2000, p. 140.

¹⁰¹⁹ Деметрашвили, А.В., http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864889.htm

sonra Tiflis'e dönmeleri ve anayasal bir monarşinin yeniden ihya edilmesi amacıyla İspanya'ya gittiler. Bu sırada Mart 1992 tarihinde eski komünist lider Şevardnadze ülkeye döndü. Askeri Sovyet Sigua, Kitovani ve İoseliani'yi de içine alan ve 50 üyeden oluşan Devlet Konseyine dönüştürüldü. Devlet Konseyinin Başkanı Şevardnadze oldu.¹⁰²⁰

Parlamente seçimler Ekim 1992 tarihinde yapıldıysa da hiç bir siyasal parti çoğunluğu sağlayamadı. Eski komünistlerden olduğu kadar entelektüellerden oluşan merkezîyetçi Barış Bloku, 29 sandalye kazanarak seçimlerden en büyük parti olarak çıktı. Güney Osetya'da, Abhazya ve Batı Gürcistan'ın birçok bölgelerinde seçimleri boykot edildi ve kesin sonuçlar alınamadı. Buna rağmen alternatifsiz bir ortamda zamanda Şevardnadze oyların %95'ni kazandı.¹⁰²¹ Ekim 1992 seçimleri parçalanmış bir parlamento ortaya çıkardı, aynı zamanda da ekonomik ve siyasal krizler sonucunda hükümeti çalışamaz hale getirdi. Diğer taraftan Rus ordusunun desteğini alan Abhazlarla savaşta yenilerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu sırada Gamsahurdiya yeniden sahneye çıktı. Destekçileri, hükümet güçlerine karşı önemli askeri başarı sağladılar ve Şevardnadze geçici olarak saklanmak zorunda kaldı. Ülkeyi kurtarmak için son şans BDT'ye girmekti. Şevardnadze Parlamente'yu bu konuda ikna etmeyi başardı. Aralık 1993 yılında siyasî ve ekonomik özgürlüğünün önemli bir bölümünü devretmekle Gürcistan BDT'ye girdi. Ayrıca, Rus askeri birlikleri 1993 yılı Ekim ayı sonunda Gürcistan'a sevk edildi, Karadeniz'in bazı önemli limanlarını da içine alan dört Rus üssünde yirmi binlik asker bir güç görevine devam edecekti. Böylece Rusların yardımıyla hükümet güçleri kaybettikleri bölgeleri tekrar geri aldılar.¹⁰²²

Düzen ve barışın sağlanmasından sonra 1993 yılı Şubat-Mart ayında Parlamente Cumhurbaşkanı Şevardnadze'nin Başkanlığında bir Anayasa Komisyonu oluşturdu. Anayasa yapım sürecinde; siyasal grupların temsilcileri, ekonomistler, tarihçiler, filologlar, felsefeciler, psikologlar, etnik azınlıkların temsilcileri ve din adamları biraraya geldiler. Sürecin her aşamasında halk bilgilendirildi.¹⁰²³ Anayasa Komisyonu çalışmaları iki yıldan fazla sürdü. Bu süre zarfında bilimsel kurumlar,

¹⁰²⁰ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 398.

¹⁰²¹ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 398.

¹⁰²² Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 398. Gonenc, L., 2000, p. 140-141.

¹⁰²³ Gonenc, L., 2000, p. 141.

siyasi partiler, sivil örgütlerin ve kişilerin sundukları 12 Anayasa tasarısı diğer ölçüde görüşüldü. 1 Temmuz 1995 yılında Anayasa Komisyonu nihai tasarı metnini onayladı ve parlamentoya sundu. Sonuncu ise 24 Ağustos 1995 tarihinde yeni Anayasayı onayladı.¹⁰²⁴ Gürcistan'ın yeni Anayasası tıpkı diğer Sovyet cumhuriyetlerinin ekser anayasalarında olduğu gibi başlıca siyasal güçler tarafından kabul edildi. Anayasa yapımı sırasındaki görüşmeler ve tavizler anayasanın mutabakatçı niteliğini sergiledi.¹⁰²⁵

2.7. Ermenistan

Ermenistan, Kafkasya cumhuriyetleri içinde Moskova'ya en sadık cumhuriyetti. Buna göre de Ermenistan'daki bağımsızlık hareketi diğerleri gibi şiddetli ve sarsıntılı olmadı.¹⁰²⁶ İlk aşamada muhalefet hareketlerinin ortaya çıkmasında çevre konuları öne çıktı. Aşamalı olarak, etnik-sosyal konular toplu gösterilerde ve kamusal tartışmalarda ekolojik sorunların önüne geçti. 1987 yılı başlarında ve 1988 yılının sonlarına doğru, Ermenistan'ın siyasal takvimindeki en önemli madde Dağlık Karabağ konusuydu. Bu sorun birçok gayri resmi grubun bir araya gelmelerini ve geniş bir toplumsal destek toplayabilmelerini sağladı. Birçok gayri resmi grup 1988 yılı yazı içerisinde Ermeni Ulusal Hareketi (*Hayots Hamazgayin Şaryum*) örgütünün şemsiyesi altında birleşti. Ermeni Ulusal Hareketi Erivan'da entelektüeller tarafından kurulan gayri resmi bir grup olan Karabağ Komitesi ile birlikte Ermenistan'ın bağımsızlık hareketinde ve demokrasiye geçişinde hayati öneme haiz bir rol oynadı. Ermeni Ulusal Hareketinin popülaritesi 1989 yılı boyunca artmaya devam etti ve bir güç haline geldi.¹⁰²⁷

Mayıs 1990 yılı parlamento seçimlerinde halk milletçilere, özellikle Ermeni Ulusal Hareketine oy verdi. Ermeni Ulusal Hareketi liderinden Ter Petrosyan Cumhurbaşkanı, Vazgen Manukyan ise Başbakan oldu.¹⁰²⁸ Parlamento seçimleri Ermenistan'ın bağımsızlık ve demokrasi mücadelesinde bir dönüm noktası oldu.

¹⁰²⁴ Деметрашвили, А.В., http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864889.htm

¹⁰²⁵ Gonenc, L., 2000, p. 141.

¹⁰²⁶ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 935.

¹⁰²⁷ Bkz: Hunter Sh. T., **The Transcaucasus in Transition, Nation-Building and Conflict**, The center for Strategic & International Studies Washington. D.C. 1994, p. 22-57. Gonenc L., 2000, p. 134-135.

¹⁰²⁸ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 398.

Yüksek Sovyet 23 Ağustos 1990 tarihinde “Ermenistan’ın Bağımsızlığı Deklarasyonu”nu kabul etti. Deklarasyon kasıtlı olarak birden fazla anlama gelebilecek bir şekilde yapılmıştı. Çok partili sistem, kuvvetler ayrılığı, insan haklarının korunması ve demokratik amaçlar vurgulandığı bu belgeyle Ermenistan’ın Sovyetler Birliğinden ayrılacağı söz konusu değildi. Deklarasyon, Ermenistan Anayasasının Sovyet kanunları üzerinde olduğunu, yeni Anayasanın temelini oluşturacağını ve yeni Anayasanın benimsenmesine kadar, Ermenistan Anayasası olarak işlev göreceğini ilan etmişti.¹⁰²⁹ Bildirinin Başlangıç kısmında 1 Aralık 1989 yılında aynı zamanda Ermeni Yüksek Sovyeti ve Dağlık Karabağ Ulusal Sovyetinin 1 Aralık 1989 tarihli “Ermeni SSC ve Dağlık Karabağ’ın Birleşmesi Hakkında” kararın temel alınacağı vurgulandı. Bildirinin 11. maddesinde “1915 yılında Osmanlı Türkiyesi ve Batı Ermenistan’da” uğradıkları “soykırımın uluslararası düzeyde tanınması”na çalıştığı hükmü yer almıştır.¹⁰³⁰ Anayasal sistemle ilgili önemli düzenlemeler “Bağımsız Devletin Temelleri Hakkında” Anayasal Kanun ve Cumhurbaşkanlığı makamının ihdasına dair yasa örnek gösterilebilir.¹⁰³¹

Mart 1991 tarihli Sovyetler Birliğinin korunmasına ilişkin referandum Ermenistan tarafından boykot edildi. Nisan 1991 yılında Ermenistan Komünist Partisinin mülkiyeti millileştirildi. Dört ay sonra ise Komünist Parti kendi kendini feshetti. Moskova’daki Ağustos darbesinden sonra yapılan ve seçmenlerin % 94’nün katıldığı 21 Eylül 1991 referandumunda oylamaya katılanların % 99 bağımsızlık lehinde oy kullandı. 23 Eylül 1991 tarihinde Ermenistan’ın tam bağımsızlığı ilan edildi. Bağımsızlık Bildirisinden kısa bir süre sonra, Anayasa Komisyonu, yeni anayasa taslağını hazırlamak üzere kuruldu. Komisyon Cumhurbaşkanının başkanlığında Parlamento ve hükümet üyelerinden oluşmaktaydı. Burada ilginç olan bu üyelerin Cumhurbaşkanı tarafından seçilmiş olmasıydı. 16 Ekim 1991 tarihinde yapılan ilk doğrudan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yarışan altı aday arasından Ter-Petrosyan oyların %83’nü alarak yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Bu gelişme Ermeni

¹⁰²⁹ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 937. Defeis Elizabeth F., “Constitution Building in Armenia: A Nation Once Again”, **Parker School Journal of Easth European Law** 1995 No.2, 1995, 160-162, 165-175. naklen, Gonenc L., 2000, 135.

¹⁰³⁰ Bildirinin tam metni için bkz: «Декларация о независимости Армении», 23/08/1990 <http://www.parliament.am/hdoc/Laws/ru/9t9w4k.html>

¹⁰³¹ Окуньков, Л.А., «Конституция Армении (Республики Армении) от 5 июня 1995 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864869.htm

siyasetinde özellikle anayasa yapımında anahtar bir rol oynadı. 29 Kasım 1991 tarihinde “Ermenistan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Hakkında” kanun kabul edildi. Bu Kanunun 10 maddesinin (1). bendi Yüksek Sovyete yeni anayasa kabul etme yetkisi tanıdı.¹⁰³²

Yeni Anayasa tasarısı Haziran 1993 tarihinde Anayasa Komisyonu tarafından Parlamente'ye sunuldu. Cumhurbaşkanlığının tasarısına karşı muhalefet de kendi tasarısını öne sürdü. Muhalefet grupları daha çok Cumhurbaşkanı gücünün oransız dağılımını, 1915 sözde soykırımıyla ve Ermenistan'ın bölgesel amaçları konusunda uluslararası tanınma isteğine ilgili göndermeler yapılmadığı konularını eleştirdiler. Tüm bu eleştirilerin sonucunda, Ulusal Mutabakat için Konsey ismiyle de tanınan altı muhalefet partisi (Demokratik Çiftçi Partisi, Ermenistan Demokratik Partisi, Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi, Ermenistan Devrimci Federasyonu, Ulusal Demokratik Birlik ve Anayasal Haklar için Birlik), alternatif bir tasarı hazırladılar.¹⁰³³

Ermenistan anayasa yapımında en çok tartışılan konulardan birisi, yeni anayasanın kabulü için uygulanacak yöntem sorunuydu. Muhalefet gruplarının birçoğu seçim kurulunun toplanmasından yanaydı. Mart 1992 tarihinde ve Şubat 1993 tarihinde muhalefet geçici seçim kurulu için gösterilere başlattı. Cumhurbaşkanı, yeni anayasanın benimsenmesi için referandumu savunurken, Komünist Partisi, onayın mevcut Parlamento tarafından verilmesi gerektiğini savundu. 1994 yılı Nisan ayında anayasanın kabulüne ilişkin üç değişik yöntem üzerinde müzakerelere başlatıldı. Ermenistan Anayasasının, anayasa üzerinde yapılacak düzenlemelerde Parlamente'nin üçte iki çoğunluğunun onayı kuralını çiğnenerek basit bir çoğunlukla, Parlamento seçimleriyle aynı tarihe gelecek şekilde tasarının referanduma götürülmesini kararlaştırdı. Aynı zamanda Parlamento, “Referandum Kanunu”na yapılan değişiklik sonucunda yeni Ermenistan Anayasasının kabulü için seçmenlerin üçte birinin “evet” demeleri yeterli olacaktı. Bu yasal stratejiler yeni anayasanın meşruiyetini tartışmalı bir hale getirdiler.¹⁰³⁴

¹⁰³² Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 365. Gonenc L., 2000, 135.

¹⁰³³ Gonenc, L., 2000, 136.

¹⁰³⁴ Gonenc, L., 2000, 136.

5 Haziran 1995 tarihli referanduma oy kullanabileceklerin % 56'sı katıldı ve bunlardan sadece % 68' i lehte oy kullandı. Bu da yeni Ermenistan Anayasasının, tüm seçmenler içerisinde sadece %37'lik oy oranıyla kabul edildiğini göstermekteydi. Muhalefet, referandumda birçok yolsuzluklar olduğunu, bununda sonuçları etkilediğini iddia etti. Temmuz 1995 referandumunu ve onu takip eden Parlamento seçimlerini izleyen uluslararası gözlemciler, oylamanın özgürce yapıldığını, ancak adil olmadığını belirttiler.¹⁰³⁵

Anayasanın başlangıç bölümünde yer alan ifadeye göre bu Anayasanın Ermeni halkı tarafından “Ermenistan’ın Bağımsızlık Bildirisinde belirtilmiş Ermeni devletçiliğinin temel ilkelerini ve milli amaçlarını temel alarak” kabul edildiği belirtilmiştir. Dolayısıyla Anayasayla Bağımsızlık Bildirisinde yer alan gerek Karabağ’la ilgili, gerekse de sözde Ermeni soykırımıyla ilgili taleplerin devam ettiği vurgulanmıştır.

2.8.Kazakistan

Gorboçev’in başlattığı yeniden yapılandırma politikasının ilk sancısı Kazakistan’da yaşandı. 16 Aralık 1986’da Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri D.A. Kunayev görevden alındı ve yerine milliyetçe Rus olan Gennadi Kolbin getirildi. 1971’den itibaren Politbüro üyeliğini yapan Kunayev’in Gorbaçev tarafından görevden alınmasında suiistimalleri ve Brejnev’in “adamı” olması rol oynadığı kadar Kazak milletçiliğini de temsil etmesi etkiliydi. Bunun üzerine Alma-Atada merkezi iktidara karşı ilk büyük itiraz dalgası baş gösterdi. Fakat merkezi yönetim bu itirazları zor kullanarak bastırdı. Kısa bir süre sonra Gorbaçev Gennadi Kolbin’in yerine Kazakistan Komünist Partisinin Birinci Sekreteri olarak 1984 yılından itibaren Kazakistan Bakanlar Kurulu Başkanı görevini yöneten Nursultan Nazarbayev’i getirdi.¹⁰³⁶

25 Mart 1990 tarihli Yüksek Sovyet seçimlerinde komünistler ezici çoğunlukta idi. 24 Nisan 1990 yılında N. Nazarbayev Yüksek Sovyet tarafından Cumhurbaşkanı olarak seçildi. 25 Ekim 1990 yılında ise Egemenlik Deklarasyonu

¹⁰³⁵ Bremmer, I., Welt C., “Armenia’s New Autocrats”, *Journal of Democracy*, Volume 8, Number 3, 1997, p. 87-89.

¹⁰³⁶ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 940.

kabul edildi.¹⁰³⁷ Şubat 1990 yılında Güney Kore ve Singapurlu iktisatçıların önerisiyle Cumhurbaşkanı olan N.Nazarbayev kültürel ve hizmet, altyapı ve konut sektörü dahil ekonomik alanlarda pragmatik reformları savundu. Ayrıca Nazarbayev, 1990 yılında egemenliğini ilan etmiş Kazakistan'ın ekonomik özgürlüğünün sağlanmasından yanaydı. 1991 yılında Nazarbayev “eşit haklara sahip egemen cumhuriyetler” arasında yeni Birlik Anlaşmasının imzalanmasında ısrarlıydı ve Mart 1991 referandumunda Kazakistan seçmenlerinin %94'ü Sovyetler Birliğinin devamından yana oy kullandı.¹⁰³⁸

1991 Ağustos tarihinde Moskova'da yapılan darbe Nazarbayev tarafından “yasadışı ve anayasaya karşı” bir eylem olarak değerlendirildi ve Politbürodan ve Sovyetler Birliği Komünist Partisinden istifa etti. Eylül 1991 yılında Kazakistan Komünist Partisi Sovyetler Birliğinden bağımsız olduğunu ilan ederek Kazakistan Bağımsız Sosyalist Partisi ismini aldı.¹⁰³⁹ Bunun yanı sıra Nazarbayev Sovyetler Birliğinin “kontROLSÜZ dağılmasının” önlenmesi ve 21 Aralık 1991 Almatı Deklarasyonunun kabul edilmesiyle BDT'nin kurulmasında önemli rol oynadı.¹⁰⁴⁰

1 Aralık 1991 tarihli seçimlerde Nazarbayev tek adaydı ve komünist döneme özgü % 98.8 oyla yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. 16 Aralık 1991 tarihinde Yüksek Sovyet Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etti.¹⁰⁴¹

Diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Kazakistan da anayasal yeniden yapılanma sürecini yürürlükteki sosyalist anayasaya değişiklikler yapma ve ülkenin siyasi sistemiyle ilgili yeni kanunlar kabul etmekle başladı. 22 Eylül 1989 yılında seçim sisteminde değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklere göre parlamentonun 1/4'ü sivil toplumların temsilcileri arasından seçilecektir. İlk defa olarak milletvekillerinin görev bağdaşmazlığına ilişkin hüküm getirildi. 24 Nisan 1990 yılında ise Cumhurbaşkanlığı görevi ihdas edildi ve bununla ilgili Anayasaya ilave ve değişiklikler yapıldı.¹⁰⁴²

¹⁰³⁷ Gonenc, L., 2000, 145.

¹⁰³⁸ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 186.

¹⁰³⁹ Gonenc, L., 2000, 146.

¹⁰⁴⁰ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 186.

¹⁰⁴¹ Gonenc, L., 2000, 146.

¹⁰⁴² Сапарғалиев, Г.С., «Конституция Казахстана (Республики Казахстан) от 30 августа 1995 г.», http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864833.htm

Yeni Anayasa tasarısı üzerinde çalışmalara başlanılması amacıyla Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in başkanlığında Anayasa Komisyonu oluşturuldu. 28 Ocak 1993 yılında ise Yüksek Sovyet tarafından yeni Anayasa kabul edildi. 30 Mayıs 1995'de Kazakistan'ın yeni Anayasası kabul edildi. 1995 Anayasasında 7 Ekim 1998'de ilave ve değişiklikler yapıldı.

2.9.Kırgızistan

Sovyetler Birliğinin en sakin cumhuriyetlerinden olan Kırgızistan'da siyasi gelişmeler ancak 1990'dan itibaren ortaya çıktı. 1985 yılında Gorbaçev'in iktidara gelmesinden sonra diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgızistan'da da "durgunluk döneminin yöneticileri" görevden alındı. Yirmi yıldan fazla Kırgızistan Komünist Partisinin Birinci Sekreterliğini yöneten Turbakun Usubaliyev görevinden alınarak yerine bir teknokrat olan Absamat Masaliyev getirildi. Yeteneksiz bir yönetici olan Masaliyev'in döneminde yirmidört küçük siyasi grupların meydana getirdiği ve Hazat Ahmetov ve Toyçubek Turgunaliyev'in liderliğini yaptıkları Kırgızistan Demokratik Hareketi bir muhalif güç olarak ortaya çıktı.¹⁰⁴³

Demokratik Hareketin baskısı üzerine 1990 Ağustosunda yeni bir cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılacağı açıklanırken Yüksek Sovyet de demokrasi ve milli birlik deklarasyonunu yayınladı. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Masaliyev'in rakibi önceler kendisiyle beraber olmuş ve şimdi demokratik güçlere katılmış Abbas Cumagilov idi. Fakat seçimlerde hiçbir aday gereken oranda oy alamadılar. Seçim yasası ise %50'nin altında oy almış adayların yeniden adaylığını ileri sürmesine müsaade etmemekteydi. Böylece bu adaylar müteakip seçime katılamadılar ve 1990 sonbaharında yapılan seçimlerde genç bir bilim adamı ve politikacı olan Asker Akayev seçimleri kazandı. Akayev 1992 yılında yaptığı bir halk oylamasıyla cumhurbaşkanlığını halka bir daha onaylattı.¹⁰⁴⁴

Kırgızistan uzun yıllar boyu muhafazakar bir siyasi hat izlemiştir. 17 Mart 1991 yılında yenilenmiş Birlik Anlaşmasıyla ilgili referandumda seçmenlerin %88'i Birliğin devamı lehinde oy kullandılar. Ağustos 1991 yılında ise Komünist Partisi

¹⁰⁴³ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 941-942.

¹⁰⁴⁴ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 942.

Moskova'daki darbeyi destekledi. Fakat Asker Akayev darbeyi "anayasa karşıtı" bir eylem olarak kınadı ve yerli KGB ve askerlerin kendi hükümetini yıkma girişimlerini engelledi. 28 Ağustos 1991 yılında Akayev KP'yi terk etti ve Kırgızistan Komünist Partisinin feshi ve malvarlığının millileştirilmesine ilişkin kararname çıkardı. 31 Ağustos 1991 yılında ise Yüksek Sovyet SSCB'den ayrılmak kararı alarak bağımsızlığını ilan etti. Moskova darbesi bastırıldıktan sonra Gorbaçev Asker Akayev'e SSCB Devlet Başkanı vekili görevini önerdiyse de Akayev bu teklifi geri çevirdi. 12 Ekim 1991 yılında yapılan seçimlerde Kırgızistan'da yapılan ilk doğrudan seçimle A. Akayev Cumhurbaşkanı seçildi.¹⁰⁴⁵

Bağımsızlık sonrası ilk Anayasayı 5 Mayıs 1993 tarihinde kabul edildi. 10 Şubat 1996, 17 Ekim 1998 tarihlerinde Anayasaya ilave ve değişiklikler yapıldı. 24 Aralık 2001 tarihinde yapılan Anayasa değişikliği ile Rusça resmi dil statüsü kazandı. Şubat 2003 tarihinde Anayasanın baştan sona kadar değiştirilmiş metni halkoyuna sunularak kabul edildi.¹⁰⁴⁶

2.10. Türkmenistan

Sovyetler Birliği içindeki ekonomik pozisyonu petrol, doğal gaz ve pamuk gibi hammaddeler olan Türkmenistan Sovyet döneminin en az gelişmiş cumhuriyetleri arasındaydı. Glasnost ve perestroyka ile beraber Türkmenistan'da da bir takım hareketler ortaya çıktı. Örneğin, Mayıs 1989 yılında Aşkabat ve Nebitdağ'da şehir çapında bir takım ayaklanmalar gözlemlendi. Fakat bu ayaklanmaların gerçek nedeni ve niteliği konusunda çeşitli yorumlar yapılmıştır.¹⁰⁴⁷ Türkmenistan'ın Sovyetler Birliğinin diğer kalkınmış cumhuriyetlerine, özellikle doğal gaz ve pamuk gibi hammadde temin eden ülke olması ve yeni dönemde ekonomik ilişkilerin kritik noktaya gelmesi, aşırı yoğun tarımsal üretimi takip eden çevre sorunları üzerine bir takım tartışmalar, ayrıca bazı kültürel sorunların olmasına rağmen 1980'li yılların sonunda Türkmenistan'da muhalefet neredeyse yoktu. Bunun nedeni cumhuriyetin coğrafi olarak merkezden uzaklığı ve Moskova dahil diğer cumhuriyetlerdeki gelişmeleri yakalayabilecek iletişim kanallarının zayıf oluşuydu.

¹⁰⁴⁵ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 207.

¹⁰⁴⁶ Eren, A., Aleskerli, A., 2005, s. 281.

¹⁰⁴⁷ Armaoğlu, F., 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 940-941.

Bundan da fazlası, Türkmenistan'ın Sovyetler Birliği dönemi öncesinde ulusal birliğini tamamlamamış olması, halkın ulusal duygularını köreltmesiydi.¹⁰⁴⁸

1989 yılı Eylül ayında, Türkmen aydınları, öncelikle dil, ekonomi ve çevre sorunları üzerine eğilen Agzıbirlik örgütünü kurdular. Mayıs 1990 yılında Türkmenistan Yüksek Sovyeti Türkmen diline resmi dil statüsü kazandırdı. Ağustos ayında ise parlamento ülkenin bağımsızlığını ilan etti. Mart 1991 yılında Sovyetler Birliğinin devam ettirilmesiyle ilgili yapılan referandumda Türkmenistan Sovyetler Birliğinin korunması lehinde oy kullandı.¹⁰⁴⁹ Agzıbirlik grubunun daha sonra kademeli olarak kendini çok büyük bir halk desteğine sahip muhalefet hareketine dönüşmesinden endişe eden komünist yönetim 1990 tarihinde grubun faaliyetini yasakladı. Böylece 7 Ocak 1990 tarihinde yapılan Yüksek Sovyet seçimlerine yalnız Türkmenistan Komünist Partisi ve onaylanmış örgütler katılabildi. Bu seçimlerde Türkmenistan Komünist Partisi 175 sandalye kazanarak çoğunluğu sağladı. Yüksek Sovyet toplantısında, 1985 yılından beri Türkmenistan Komünist Partisi Birinci Sekreterliği görevini sürdüren Saparmurad Niyazov Yüksek_Sovyetin Başkanlığına seçildi.¹⁰⁵⁰ Niyazov 19 Ağustos 1991 darbesini savunurken, diğer taraftan 22 Ağustos 1991 tarihinde Yüksek Sovyet bağımsızlık bildirisini kabul etti. Referanduma katılanların %96'sı bağımsızlık lehinde oy kullandı. 1991 yılı Ağustos ayında, Türkmenistan Komünist Partisi adını Türkmenistan Demokratik Partisi olarak değiştirdi. 27 Ekim 1991 tarihinde ise Saparmurad Niyazov Cumhurbaşkanı seçildi. Niyazov seçimlerde tek adaydı ve oyların % 98'ni aldı.¹⁰⁵¹ Her hangi bir muhalefet partisinin olmadığı Türkmenistan'da tüm iktidar Saparmurad Niyazov'un elinde toplandı. 18 Mayıs 1992 tarihinde Yüksek Sovyet tarafından Türkmen Anayasası kabul edildi.

¹⁰⁴⁸ Gonenc, L., 2000, 154.

¹⁰⁴⁹ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 270. Sovyet cumhuriyetleri içinde en yüksek "evet" oyu Türkmenistan'dan çıkmıştır. Referanduma katılanların %96'sı yenilenmiş federasyon lehine oy verdi.

¹⁰⁵⁰ Gonenc, L., 2000, 155.

¹⁰⁵¹ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 270. Gonenc L., 2000, 155.

2.11.Özbekistan

Orta Asya Türk cumhuriyetleri içinde “egemenliğini” ilk ilan eden ülke Özbekistan oldu. Eylül 1989 yılında kurulmuş Birlik Halk Çephesi (kısa adıyla Birlik)nin çabaları sonucunda Özbekistan Yüksek Sovyeti 1990’da yayınladığı bir deklarasyonla egemenliğini ilan etti. Fakat bu deklarasyonda Sovyetler Birliğinden ayrılma söz konusu değildi. Egemenlik ilkesine göre Özbekistan’da ülke Anayasası ve kanunlarının üstünlüğü sağlanacak, iç ve dış politikanın yönetiminde son sözü Özbekistan söyleyecekti. 1990 yılında Gorbaçev Özbekistan Komünist Partisi liderliğine İslam Kerimov’u getirdi. Kerimov ülkeyi sert bir şekilde yönetmeye başladı.¹⁰⁵²

18 Şubat 1990 yılında Birlik üyelerinin katılmasının önlendiği Özbekistan Yüksek Sovyetine seçimlerde komünistler kolaylıkla parlamento çoğunluğunu elde ettiler. Kerimov tek-partili görüntüsü vermemek için Anavatan Partisi, Köylü Partisi ve Özbekistan İşçilerinin Komünist Partisi gibi uydu partilerin kurulmasına izin verirken, gerçek muhalefet partileri olan Birlik, Erk, İslami Rönesans Partisi, Adalet Partisi gibi gerçek muhalif partilerin faaliyetine izin vermedi. Yeni parlamento Mart 1990 yılında İslam Kerimov’u Cumhurbaşkanı seçti. 31 Ağustos 1991 yılında Yüksek Sovyet Özbekistan’ın bağımsızlığını ilan etti. Özbekistan Komünist Partisi Sovyetler Birliği Komünist Partisinden bağımsızlığını ilan ederek Özbekistan Halk Demokratik Partisi adını aldı. Kerimov parti liderliğine devam etti 29 Aralık 1991 seçimlerinde yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Aynı zamanda yapılan referandumla halkın %98.2’si Özbekistan’ın bağımsızlığı lehinde oy kullandı.¹⁰⁵³

8 Aralık 1992 yılında Özbekistan’ın bağımsızlık sonrası ilk Anayasası kabul edildi. Bu belge anayasa yapımı üzerinde bir tartışma sürecinin ürünü olmayıp Cumhurbaşkanı ve Özbekistan Halk Demokratik Partisinin denetimi altında yapılmıştır.

2.12.Tacikistan

Tacikistan Cumhuriyeti Sovyetler Birliği içinde en muhafazakar ve az gelişmiş cumhuriyetlerden biriydi. Ayrıca komşuları ile de ilişkileri iyi değildi ve

¹⁰⁵² Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 943.

¹⁰⁵³ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 943. Gonenc L., 2000, 155.

1989 yılında Kırgızistan sınırlarında çatışmalar yaşanmıştı. 1988 yılı Aralık ayında Ermenistan'daki depremin ardından Sovyet yönetiminin evsiz kalmış Ermenilerin bir kısmını Duşanbe şehrine yerleştirmeye kalkışması halkın şiddetli tepkilerine neden oldu. 11 Şubat 1990 yılından itibaren gösteriler başladı. Bu gösteriler kısa zamanda Ermenilere tepki olmaktan çıkarak Komünist Partisine karşı yöneldi.¹⁰⁵⁴

1990 yılında ülkede olağanüstü hal ilan edildi ve yeni örgütlenmiş muhalefet partileri "Rastohez", Demokratik Parti ve İslami Rönesans Partisi tescil edilmedi. 1990 yılında Kahar Mahkamov Yüksek Sovyet tarafından Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Mart 1991 referandumunda ülkenin %90'ı Sovyetler Birliğinin korunması lehinde oy kullandılar. Komünist Partisi ve K.Mahkamov Ağustos 1991 darbesini desteklediler. Bu durumda Duşanbe'de üç muhalefet partisi tarafından gösteriler düzenlendi. 31 Ağustosta Mahkamov'a karşı güvensizlik oyu kullanılarak istifaya gönderildi. Bu dönemde Cumhurbaşkanlığına Kadireddin Aslanov vekalet etti. 9 Eylül 1991 yılında Bağımsızlık Bildirisi kabul edildi ve ismini Tacikistan Sosyalist Partisi olarak değiştirmiş Komünist Partisinin faaliyeti 22 Eylül 1991'de yasaklandı. Bir gün sonra çoğunluğu komünistlerden oluşan Yüksek Sovyetin özel oturumunda bu yasak kaldırıldı. Cumhurbaşkanlığına Rahman Nebiyev seçildi ve ülkede üç aylık bir olağanüstü durum ilan edildi.¹⁰⁵⁵

Muhalefetin artan tepkileri karşısında R.Nebiyev Tacikistan Sosyalist Partisinin faaliyetini yeniden yasaklanması, olağanüstü halin kaldırılması, muhalefet partilerin yasallaşması, Cumhurbaşkanı yetkilerini bırakarak 24 Kasım 1991 yılında doğrudan seçimler yapılması konusunda anlaştı. Seçimlerde 6 rakibi ve ayrıca liberal görüşlü sinema yönetmeni Davlatnazar Hudonazarov'la yarışmada Nebiyev çok kolaylıkla seçildi. Davlatnazar Hudonazarov oyların %30'unu kazanırken, Nebiyev'in oyları %57 idi. 1992 ilkbahardan itibaren ülkeyi yeniden itiraz dalgası bürüdü. 1992 Ağustos ayına gelindiğinde itiraz dalgası barışmaz karakter aldı. İç savaşın ciddiyetini fark eden Nebiyev 7 Eylül 1992'de istifaya gitti. İslami ve demokratik grupların desteği ile Yüksek Sovyetin Başkanı Akbarşah İskandarov geçici devlet başkanı görevine geldi. Fakat İslamcı ve demokratik gruplar Nebiyev'le ve Sangako Safarov'un liderliğindeki Tacikistan Halk Cephesinin Gulyab milislerine

¹⁰⁵⁴ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 943.

¹⁰⁵⁵ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 253.

karşı savaşmak için Halk demokratik Ordusu adı altında bir araya geldikten sonra çatışma daha da derinleşti.¹⁰⁵⁶ 10 Kasım 1992’de İskandarov istifaya gitti ve Cumhurbaşkanlığı makamı feshedildi. Hakimiyet Yüksek Sovyetin yeni başkanı ve Gulyab bölgesindeki kolхозlardan birinin başkanı olmuş İmamali Rahmanov’un eline geçti. Yeni hükümet Nebiyev’e karşı olumlu tutum sergileyerek güçlerini Tacikistan Halk Cephesiyle birleştirdi. Hükümet Gissaar vadisi ve Dağlık Badahşan dışında tüm ülkeyi kontrol altına alabildi. 1993’te Safarov öldürüldü ve Nebiyev kalp krizinden öldü. Mart 1993 tarihinden ülkede barışı korumak ve isyancıların bulundukları Afganistan sınırına kontrol etmek için buraya BDT askeri kuvvetleri yerleştirildi.¹⁰⁵⁷

Kasım 1994 yılında yapılan referandum sonuçlarına göre Cumhurbaşkanlığı makamı yeniden ihdas edildi ve aynı ay içinde halk oylamasıyla İ.Rahmanov rakibi Abdulmalik Abdullayanov’a karşı üstünlük sağlayarak yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Otoriter eğilimli yeni Cumhurbaşkanı muhalefete karşı sert tutum sergiledi. İktidar ülkede yerleşen yirmi beş binlik Rus ordusuna güveniyordu. Dağlık Badahşan Eyaletinde yeteri kadar güçlü olan muhalefetle yönetim arasında gerginlik devam etmekteydi. BM’in arabuluculuğu ile iç savaşın durdurulması ve Afgan mücahitleri tarafından desteklenen İslamcılarla ateşkes anlaşmasının imzalanması konusunda girişim başlatıldı. Bu Anlaşma gereği 26 kişiden oluşmakta ve liderliği muhalefet tarafından yürütülmekte olan Ulusal Mutabakat Komisyonu oluşturuldu. Komisyonda hükümet ve Birleşmiş Tacik Muhalefeti temsilcileri eşit sayıda temsil olunmuştu. Komisyon 18 ay boyunca çalışarak önerilen anayasa değişikliklerini görüşecek ve 1998 yılında yapılacak özgür seçimleri hazırlayacaktı. Anlaşmada aynı zamanda tutukluların mübadelesi, genel af, hükümet ve muhalefetin silahlı güçlerinin birleştirilmesi, 900 000 göçmenin geri dönüşünün sağlanmasını öngörülmüştü.¹⁰⁵⁸ Böylece Tacikistan’da siyasi rejim değişmesi uzun süren iç savaşın eşliğinde gerçekleşmiş oldu. Bağımsızlık sonrası Tacikistan’ın ilk Anayasası 6 Kasım 1994 yılında genel halk oylaması (referandum) yoluyla kabul edilerek yürürlüğe girdi. Eylül 1999 ve 22 Haziran 2003 yıllarında Anayasada değişiklikler yapıldı.

¹⁰⁵⁶ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 253-254.

¹⁰⁵⁷ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 254.

¹⁰⁵⁸ Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр, Я., 2000, с. 254.

2.13. Baltık Cumhuriyetlerindeki Gelişmeler

1986'dan itibaren güçlenmeye başlayan milliyetçi hareketlerde Litvanya, Sovyetlerin dağılma sürecinin öncüsü rolünü oynadı. 11 Mart 1990 tarihinde Litvanya bağımsızlığını ilan etti ve bunun ardından 132 maddelik “Geçici Temel Kanun” kabul etti. Sovyet yönetiminin baskısı ve Doğu-Batı yumuşamasının tehlikeye düşmesini istemeyen Batılı devletlerin inisiyatifi ile Litvanya 23 Mayıs 1990'da 11 Mart tarihli bağımsızlık ilanının sonuçlarını askıya aldı. Daha sonra 6 Aralık 1991 tarihinde SSCB Yüksek Konseyi, diğer Baltık cumhuriyetleri ile birlikte Litvanya'nın da bağımsızlığını tanıdı.

1980'lerin sonunda SSCB'de başlayan demokratikleşme süreci Letonya'yı da etkiledi. 28 Temmuz 1989'da cumhuriyetin Yüksek Sovyeti devlet egemenliğini ilan etti. 4 Mayıs 1990'da Letonya Yüksek Sovyeti devlet bağımsızlığını ilan etti ve 3 Mart 1991'de Letonya'nın bağımsızlığı, yapılan halk oylaması ile onaylandı. 6 Eylül 1991'de bağımsızlık kararı SSCB tarafından da tanındı.

Diğer Sovyet cumhuriyetlerinden farklı olarak Letonya yeni anayasal süreçte değişik bir yol izledi ve 6 Temmuz 1993'de eski Anayasasını (21 Mart 1933 değişiklikleri ile birlikte) yeniden yürürlüğe koydu. İnsan hak ve özgürlükleri konusundaki anayasal hükümler 1992 yılında kabul edilen Letonya Cumhuriyeti “İnsan ve Vatandaş Hak ve Özgürlükleri” adlı bir Anayasal Kanunla düzenlendi. Letonya Anayasasında 5 Haziran 1996, 4 Aralık 1997 tarihlerinde bir dizi değişiklikler yapıldı.

Anayasada insan hak ve özgürlükleri konusunda düzenlenme olmadığı için 15 Ekim 1998 tarihli kanunla, Anayasaya “Temel İnsan Hakları” kenar başlıklı bölüm eklenerek bu eksiklik giderildi. Anayasaya son değişiklikler 30.04.2002 ve 08.05.2003 tarihlerinde yapıldı. Litvanya Cumhuriyetinin yürürlükteki Anayasası 25 Ekim 1992'de referandum yoluyla kabul edilmiş ve 6 Kasım 1992 tarihinde Seym tarafından onaylanmıştır.

16 Kasım 1988'de Estonya SSC kendi egemenliğini ilan etti. 20 Ağustos 1990'da bağımsızlığını ilan etti ve Anayasa yapımı için Kurucu Meclis oluşturuldu.

Bu bağımsızlık SSCB tarafından 6 Eylül 1991’de tanındı. Yeni Anayasa 28 Haziran 1992 tarihinde referandumla kabul edildi ve 3 Temmuzda yürürlüğe girdi.

C. DOĞU AVRUPADA SİYASİ REJİM DEĞİŞMELERİ ve ANAYASA YAPIMI

1. Siyasi Rejim Değişmelerinin Genel Özellikleri

Gorbaçev tüm siyasi, ekonomik ve askeri politikasını Amerika ile rekabet içine sokarak bu rekabette en azından “eşitliğe” ermek istemiş, fakat bunun sosyalist blok içindeki yansımalarını göz önüne alamadığı için “bir çelişki içine düşmüştür: Sovyetler Birliğine yeni bir güç ve dinamizm vermek isterken, Sovyet sisteminin hem içerideki, hem de dünya kuvvet dengesindeki bütün zaaflarını açığa vurdu.” Bunun sonucunda “sosyalist uydular ve birlik içindeki milletler de Moskova etrafında kalıplaşmış görünen yapının, ne kadar sallantılı olduğunu görmekte gecikmediler.”¹⁰⁵⁹

80’li yıllarda SSCB’de başlatılan yeniden yapılanma hareketi Doğu ve Merkezi Avrupa’daki sosyalist ülkelerin siyasi hayatını yakından etkiledi ve köklü değişmelere yol açtı. Bu değişmeler komünist partisinin tekeline lağvederek çok partili sistemi gerçekleştirmeğe, siyasi partilerin serbestçe kurulup faaliyet göstermesine, parlamenter demokrasiyi getirmeğe yönelmiştir. Fakat bu hareket sosyalist blokun dağılması, ideolojik kutuplaşmanın ve “soğuk savaş”ın ortadan kalkmasıyla sonuçlandı. Sosyalizmin dağılması sürecinde Avrupa’nın siyasi haritasında ise üç büyük değişiklik yapıldı. Bunlardan birincisi, 1990 yılında iki Alman devletinin birleşmesi, ikincisi ise Çek ve Slovak Cumhuriyetlerinin ayrılmasıydı. Bu değişikliklerin her ikisi barışçıl yollarla gerçekleştirilmiştir. Üçüncü büyük değişiklik - Yugoslavya Federasyonunun dağılmasıyla yeni bağımsız devletlerin meydana gelmesi ise çok kanlı ve sancılı bir süreç oldu.

Gorbaçev reformları ortaya atıldığı zaman Doğu Avrupa’daki Sovyet destekli rejimler, mesruiyetini ve popüleritelerini yitirmişlerdi. *Perestroika* ve *glasnostun* liberal etkileri, kaybolan Sovyet askeri varlığı, Bulgaristan, Romanya, Doğu

¹⁰⁵⁹ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 917.

Almanya ve Çekoslovakya’da komünist liderler, Macaristan ve Polonya’ da ise karşıt güçlerle irtibata geçmek isteyen, ılımlı rejim güçleri 1980’ li yılların sonunda, Doğu Avrupa komünizminin sonunu getirdi. Bu noktada dikkat edilmesi gereken, siyasi literatürde “kartopu etkisi” adlanan bu süreçte, bir ülkede ortaya çıkan bir olay kartopu etkisi göstererek diğer ülkeleri de etkiledi ve demokratlaşma Doğu Avrupa’da eşzamanlı olarak gelişti.¹⁰⁶⁰ Yeniden yapılanma sürecinde ilk önce cumhuriyetlerin adındaki “Sosyalist” veya “Halk” sözleri çıkarıldı, devlet simgeleri değiştirildi. Komünist ideolojinin taşıyıcısı olan partilerin tekeli ortadan kaldırıldı: bu partiler feshedildi veya esaslı şekilde yenilendi. Örneğin, Macaristan Sosyalist İşçi Partisi 1989’da son kongresinde kendini fesih ederek, sosyal eğilimli bir parti olan Macaristan Sosyalist Partisi adıyla tekrar kuruldu. 10 Kasım 1989 yılından başlayarak Bulgaristan Komünist Partisi sosyal-demokrat doktrinini kabul etti. 1990 yılında parti dahilinde yapılan referandumda partinin adı değiştirilerek Bulgaristan Sosyalist Partisi adlandırıldı.¹⁰⁶¹

Yeni anayasal süreçte kuvvetler ayrılığı ilkesi, çok partili sistem, özel mülkiyet vs. konularda kanunlar ve anayasal kanunlar kabul edildi, devlet organları arasında yetki dağılımı yeniden belirlendi. Siyasal Parti kanunları yeni partilerin ortaya çıkışına olanak sağladı. Fakat geçiş döneminde gerçek bir “parti enflasyonu” yaşandı. Macaristan’da 1990 seçimlerine girmek için 65 parti kurulmuştu.(Fakat sadece 12 parti seçimlere katılmak için gereken yeterli kıstaslara sahipti). Bulgaristan’da 1994 parlamento seçimlerine ise 48 parti katılmıştır.

Yeniden yapılanma sürecinin Doğu Avrupa ülkelerinde değişik özelliklere sahip olduğunu görmekteyiz. Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan gelişmelerinin oldukça uzun bir zaman sürecine yayılmasına karşı Doğu Almanya, Bulgaristan ve Romanya’da komünist iktidarlarının yıkılması, çok kısa bir zaman süreci içinde gerçekleşti. Romanya’da anayasa yapımı süreci, çatışmacı (*dissensual*) anayasa yapımı üslubunun bir örneği olduğu halde, Çekoslovakya’daki demokrasiye geçiş ve Anayasa yapımı süreçleri olabildiğinden oydaşmacı bir biçimde yürütüldü, Anayasa-

¹⁰⁶⁰ Gonenc, L., 2000, p. 93. Elster, J., “Constitutionalism in Eastern Europe”, **The University of Chicago Law Review**, Vol. 58, No 2, 1991, s. 448.

¹⁰⁶¹ Андреева, Г.Н., «Основы конституционного права Болгарии», **Конституционное (государственное) право зарубежных стран**, (Под.ред. В.А. Страшуна), Том 3, Изд. БЕК Москва 1991, с. 641.

da yapılan sınırlı, fakat köktenci değişiklikler işleyebilir bir demokrasinin temellerini attı, geçici hükümet kendi ideolojik tercihlerini anayasallaştırmak yoluyla aşırı ölçüde etkilemeye çalışmadı.¹⁰⁶²

Doğu Avrupa ülkelerinde komünist sistemin dağılmasında Sovyetler Birliğindeki değişiklikler büyük rol oynadı. Sovyetler Birliğinin kırılmaz hakimiyeti ve Sovyet – destekli ulusal partilerin baskıcı kuralları, önce Polonya’yı sonra da Macar muhalefetini “ Yeni Evrimcilik ” ya da “Kendini Sınırlayan Sosyalizm ” olarak bilinen doktrinini geliştirmeye yöneltti. Bu doktrin Sovyet İmparatorluğunun çevresinde güç devletiyle çatışma yerine, sivil toplumun yeniden inşa edilmesini vurgulamaktaydı. Bu durum, beraberinde mevcut sistem içerisinde değişim ve strateji olarak tartışılması fikrini gündeme getirdi. Birçok ülkede, rejimle karşıt güçler arasında yapılan Yuvarlak Masa Toplantıları bu görüşün bir yansıması olarak görülebilir.¹⁰⁶³

Doğu Avrupa’da anayasal demokrasilerin ortaya çıkışı, ayrıca herbiri tek başına yeterli olmayan ve bağımlı üç ana faktöre dayandırılmaktadır¹⁰⁶⁴. Birincisi, Sovyet yönetiminin Doğu Avrupa hükümetlerine ve aynı zamanda muhalefet gruplarına, mevcut komünist diktatörlükleri sürdürmek için harekete geçmeyeceği, hatta “geç kalanların kendi kendisini cezalandırmış olacağı”ndan bahsederek ekonomik liberalleşme ve siyasal reformdan yana olduğu konusunda vermiş olduğu açık mesaj bir dönüm noktasıydı¹⁰⁶⁵. İkincisi, Polonya’da reformlar için “yuvarlak masa görüşmeleri”nin başlatılması ve bu görüşmelerle “yönetim ile muhalefet arasında gayriresmi konuşma” metodu geliştirildi. Polonya yuvarlak masa görüşmelerinin ardından yapılan seçimlerin muhalefet lehine sonuçlanması, diğer ülkelerdeki muhalif güçleri daha da cesaretlendirdi.¹⁰⁶⁶ Az bilinen üçüncü bir faktör ise, Ceaucescu rejiminin Romanya’daki Macar azınlık üzerinde uyguladığı insanlık dışı muameleler sonucunda Macaristan sınırına doğru illegal bir göçünün başlamasıyla ilgilidir. Haziran 1989’a kadar Macaristan, kaçarak sınırı geçen

¹⁰⁶² Bkz: Özbudun, E., 1993., s. 90-93.

¹⁰⁶³ Arato, A., “Constitution and Continuity in the East European Transition”, **Constitutionalism and Politics**, (Irena Grudzinska Gross, ed.). Slovak Committee of the European Cultural Foundation, Bratislava 1994, naklen; Gonenc L., 2000, p.92.

¹⁰⁶⁴ Bkz. Elster, J., 1991, p. 453-455

¹⁰⁶⁵ Elster, J., 1991, p. 453-454.

¹⁰⁶⁶ Bkz: Sokolewicz, W., “The Polish Constitution in a Time of Change”, **International Journal of the Sociology of Law**, Vo. 20, No. 1, 1992, p. 29-42.

Romenleri (Macar asıllı) kabul etmedi. Macarlar politikalarını değiştirerek göçmenleri kabul ettiklerinde ise bunun oldukça masraflı olduğunu anladılar ve Birleşmiş Milletlerden yardım istediler. Birleşmiş Milletler, ülkesinde zulme uğrayan göçmenlere sığınma hakkı tanıyan BM Göçmen Sözleşmesini imzalamak şartıyla, Macaristan'a yardım etti. Ancak ne var ki, Macaristan'ın, Doğu Almanya ile önceden yapmış olduğu ve illegal göçmenlerin iadesini öngören bir anlaşma mevcuttu. Böylece, Romenlerden hemen sonra Doğu Alman göçmenlerin sınıra dayanması üzerine Macaristan, Avusturya üzerinden Batı Almanya'ya geçmek üzere onları kabul etmeyi kararlaştırdı. İşte Doğu Almanların bu şekilde başlayan göçü, Doğu Alman rejiminin çöküşünün de ana nedenidir.¹⁰⁶⁷

Yugoslavya ve Çekoslovakya'yı hariç Doğu Avrupa Devletleri komünist dönemde de ulus-devlet yapılarını muhafaza ettiler ve komünizmin çöküşünden sonra da, bu üniter niteliklerini korudular. Doğu Avrupa ülkeleri, otoriter veya totaliter rejimlerden, demokrasiye ve merkezi planlamadan, piyasa ekonomisine geçerken, Sovyetler Birliği ülkeleri ayrıca, yarı emperyal-federal yapıdan bağımsızlığa geçiş yaptı. Demokrasi ve bağımsızlık birçok cumhuriyette elele gitti. Bazı cumhuriyetlerde, yönetici güçlerin tercihleri arasında, demokrasi bağımsızlıktan daha geri plana düştü.¹⁰⁶⁸

2. Doğu Avrupa Ülkelerinde Anayasa Yapımı

2.1. Macaristan

Macaristan'da yeniden yapılanma ve demokrasiye geçiş sözleşme yoluyla gerçekleştirilmiştir. 13 Haziranda 1989 yılında hükümet ile muhalefet arasında başlayan görüşmeler 19 Eylülde yeni bir Anayasanın ihtiva edeceği esasları belirleyen bir anlaşmanın imzalanması ile sona erdi. Kabul edilen Anayasa esaslarının temel ilkeleri tek meclisli bir parlamento, geniş yürütme yetkilere sahip bir cumhurbaşkanı, liberal bir siyasi partiler kanununun kabulü, Ceza Kanununa liberal bir nitelik kazandırmasından ibaret idi.¹⁰⁶⁹

Yine Ekim ayında, yeni Anayasanın yapılmasının genel seçimlerden sonraya bırakılmasına karar verildi. Bununla beraber, yeni siyasi şartlara cevap verebilmesi

¹⁰⁶⁷ Elster, J., 1991, p. 454-455.

¹⁰⁶⁸ Gonenc L., 2000, p. 117.

¹⁰⁶⁹ Armaoğlu Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 1994, s. 132.

için 1949 Anayasasına 94 değişiklik yapıldı.

25 Mart 1990 da Macaristan'ın 20. yüzyılı tarihinde ilk defa olarak çok partili, gerçek anlamda demokratik seçim yapıldı. Seçim sistemi iki turlu olup, birinci turda adayların salt çoğunluğu alması gerekiyordu. İkinci tur ise nispi temsil sistemine dayanmaktaydı.¹⁰⁷⁰

2.2. Polonya

Yeniden yapılanmada sözleşme yöntemini benimseyen Polonya'da,¹⁰⁷¹ yeniden yapılanma süreci daha eskiden süre gelen bir reformcu hareketin devamı olarak değerlendirilebilir. Nitekim Polonya Avrupa'nın sosyalist Bloku içinde siyasi istikrarsızlığın daha çok fazla olduğu ülkeydi. 70'li yılların sonlarına doğru başlayan muhalif hareketler, 1981 yılında General Jaruzelski'nin ülkede sıkıyönetim rejimi uygulamasıyla geçici bir durgunluk dönemine girdi. Fakat Sovyetlerde başlayan yeniden yapılanma politikasının etkisiyle bu durgunluk süreci sona erdi ve ülke yeniden yapılanma sürecine girdi.

Polonya ekonomik ve siyasal yenleşmeyi başlayan ilk cumhuriyettir ki, bu da tekamül yoluyla “sosyalizmden” piyasa ekonomisi demokratik hukuk devletine geçmeye imkan sağladı.¹⁰⁷² Önemli değişiklikler Polonya'da 1989–92 yıllarda baş gösterdi. Bu süreçte Polonya'da beş büyük anayasal reform gerçekleştirildi. 1989 yılında gerçekleştirilen ilk reform sonucu devlet organlarının yapısında ve işleyişinde önemli değişiklikler yapıldı. Yeni model iktidarda olan Polonya Birleşmiş İşçi Partisinin (PBİP) diğer partilerle anlaşmaya varılmasıyla sonuçlandı.

Aynı yılda kabul edilen bir Anayasa değişikliği ile devletin adı- Polonya Halk Cumhuriyeti- değiştirilerek, Polonya Cumhuriyeti adlandırıldı. Aralık 1990 yılında Anayasa değişiklikleri Cumhurbaşkanı doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesini öngörmekteydi. Anayasal değişim sürecinde 17 Ekim 1992 yılında kabul edilmiş Polonya Cumhuriyeti yasama ve yürütme organları arasında karşılıklı

¹⁰⁷⁰ Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 1994, s. 133.

¹⁰⁷¹ Bkz: Özbudun, E., 1993, s. 104.

¹⁰⁷² Андреева, Г.Н., «Основы конституционного права Польши», İçinde: **Конституционное (государственное) право зарубежных стран**, (под. ред. В.А. Страшуна), Том 3, Изд. БЕК, Москва 1998, с. 479.

ilişkiler, ayrıca, yerel yönetimler hakkında “Küçük Anayasa” adlandırılan anayasal kanun büyük öneme sahiptir.¹⁰⁷³ 1992 “Küçük Anayasa”ya 1995 yılının Mart ve Kasım aylarında bir sıra değişiklikler yapıldı. Haziran 1996 yılında ise hükümetin statüsüne ilişkin bir sıra küçük değişiklikler yapıldı. 23 Nisan 1992 yılında Anayasanın hazırlanması ve kabulü hakkında Anayasal kanun kabul edildi. İleride gelen siyasi partilerin Anayasa konusundaki farklı görüşleri nedeniyle bu süreç bir hayli uzun oldu. 22 Eylül 1994 ilk parlamento oturumunda 7 taslak görüşüldü ve tek taslağın hazırlanması için Anayasa komisyonuna sunuldu. Ocak 1997 yılında Anayasa komisyonu tarafından hazırlanan tek taslak 2 Nisan 1997 tarihinde parlamento tarafından onaylandı ve 25 Mayıs 1997 yılında referandum yoluyla kabul edilerek yürürlüğe girdi.¹⁰⁷⁴ Anayasa metni ayrıntılı ve çok geniş olup 243 maddeyi kapsayan 13 Bölümden oluşur.

2.3. Çekoslovakya

Çekoslovakya 2. Dünya Savaşından sonra komünizmin kontrolü altına giren Doğu Avrupa ülkeleri içinde, Batı demokrasisini tam olarak benimsemiş tek ülke idi. Stalin bu ülkeleri kontrolü altına alırken, Çekoslovakya meselesini 1948’e bırakmasının sebebi de, bu ülkenin sağlam bir demokrasi geçmişine sahip olmasının, Stalin için yarattığı güçlüklerdir. Nitekim Çekoslovakya’da 1948 komünist darbesi, yankıları ve tepkileri ile Avrupa’yı bir hayli sarsmıştır.¹⁰⁷⁵

Çekoslovakya’nın komünist rejiminden çok partili demokratik hayata geçişi, bir patlama şeklinde ve 1989 yılı Ekimden Aralık ayına kadar sürecektir birkaç aylık çalkantı dönemi ile gerçekleşti.¹⁰⁷⁶ Çekoslovak devrimi bütün Doğu Avrupa devrimlerinden yalnız en hızlısı değil, aynı zamanda en düzenlisiydi. 17 Kasımdaki ilk gösterilerle, muhalif Vaclav Havel’in 1989 sonunda Cumhurbaşkanlığına seçilmesi arasında sadece altı hafta geçmiştir. Komünistlerin ve yandaşlarının ezici çoğunlukta oldukları Çekoslovak Parlamentosunun oybirliği ile Havel’in cumhurbaşkanı seçmesi

¹⁰⁷³ Devlet organlarının yapısı ve işleyişine ilişkin Anayasal düzenlemelerin kabulü Polonya’nın hukuk tarihi için geleneksel bir haldir. 1921 Anayasasından önce 1919 yılında, 1952 Anayasasından önce 1949 yılında böyle “Küçük Anayasa”lar kabul edilmişti.

¹⁰⁷⁴ Андреева, Г.Н., 1998, c. 484.

¹⁰⁷⁵ Armaoğlu F., Yeni Dünya Düzeni., s. 24.

¹⁰⁷⁶ Armaoğlu F., **20. Yüzyıl...**, s. 145-148.

de rejimin tam anlamıyla çökmüş olduğunun göstergesiydi.¹⁰⁷⁷

Çekoslovakya’da bu süreç içinde yeni Anayasa yapmadan sınırlı bir değiştirme yöntemi benimsenmiştir. Nitekim 9–10 Haziran 1990 tarihli parlamento seçimlerinden sonra Federal Meclis Anayasal nitelikteki dört kanunla mevcut Anayasayı büyük ölçüde değiştirmiştir. Bunlar 12 Aralık 1990 tarihli Çekoslovak Federasyonu Hakkındaki Anayasal Kanun, Temel Hak ve Özgürlükler Şartı niteliğindeki 9 Ocak 1991 tarihli Anayasal Kanun, Anayasa Mahkemesi Hakkında 27 Şubat 1991 tarihli Anayasal Kanun ve Halkoylamasına ilişkin 18 Temmuz 1991 tarihli Anayasal Kanundu. Çekoslovakya’daki yeni Anayasa yapımı uzun sürdü. Bunun temel nedeni Çekoslovak devletinin niteliği sorunu çözülmeden yeni bir Anayasa yapımının olanaksızlığıydı.¹⁰⁷⁸

5–6 Haziran 1992’de yapılan yeni yasama meclisi seçimlerinden sonra Çekler yetkilerin güçlü merkezi hükümet elinde toplandığı bir federasyon olarak devam etmesini istiyorlardı. Slovaklar ise mevcut federasyonun iki egemen ülkeden oluşan çok gevşek bir federasyona dönüşmesini, Çek ve Slovakya cumhuriyetlerinin milletlerarası düzeyde ayrı ayrı temsil edilmelerini istiyorlardı. Çekler bu görüşü reddettiler. Slovaklar da Çekoslovakya’nın devamına karşı olduklarından uzlaşma yolu ile bölünmeye karar verildi. Slovakya’da bağımsızlık taraftarlarının artmasıyla bölünme kaçınılmaz hale geldi. Bağımsız devlet kuruluncaya kadar federal hükümet ülke yönetimini sınırlı yetkilerle yürütecek bir hükümet seçti. Bu geçici hükümet sadece savunma, maliye, dış ilişkiler, iç işleri ve ekonomi konularından sorumluydu. Diğer bütün yetkiler Çek ve Slovak hükümet ve parlamentolarına devredildi. 1 Ocak 1993 tarihinden itibaren bu ülkeler birbirlerinden resmen ayrıldılar.¹⁰⁷⁹

Slovak Cumhuriyeti 1 Eylül 1992 tarihinde kendi Anayasasını kabul etti. Anayasa Başlangıç ve 156 maddeyi içeren 9 Bölümden oluşur. 16 Aralık 1992 yılında kabul edilen Çek Cumhuriyeti Anayasası Başlangıç ve 113 maddeyi içeren 8 Bölümden oluşur. Anayasa 1 Ocak 1993 tarihinden yürürlüğe girdi.

¹⁰⁷⁷ Bkz: Özbudun, E., 1993, s. 90.

¹⁰⁷⁸ Özbudun, E., 1993, s. 92.

¹⁰⁷⁹ Altuğ, Y., **Çekoslovakya Sorunu**, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 126.

2.5. Romanya

Bu süreç içinde geçici hükümetlerin de belli bir rol oynadığı görülmektedir. Geçici hükümetin Doğu Avrupa'daki en iyi örneği Romanya'dır. 1989 Aralığında devrimin ertesinde kendisine Milli Selamet adını veren küçük bir grup, geçici hükümet olarak yönetimi ele aldı. 23 Ocak 1990'da Milli Selamet Cephesinin, 1990 Nisanında seçimler yapacağını ve Cephenin bu seçimlere katılacağını duyurması bunalıma yol açtı. Ocak sonları ve Şubat başlarındaki gösteriler ve karşı gösterilerden sonra MSC, Milli Selamet Konseyinin kaldırıldığını ve onun yerine çok partili nitelikte "Milli Birlik Geçici Konseyi" kurulduğunu açıkladı. Yeni Konseyin 180 üyesinin yarısı cephe üyelerinden, yarısı da diğer grupların temsilcilerinden müteşekkildi.

Bir küçük parlamento olarak çalışmış Milli Birlik Geçici Konseyinde yeni hükümetin getirdiği öneriler tartışılmaktaydı.¹⁰⁸⁰ 20 Mayıs 1990'da Geçici Konseyin kabul ettiği yeni seçim yasası esasında, Cumhurbaşkanı ve yasama organının iki meclisi aynı günde yapıldı. Bu kanunun 80. maddesi parlamentoyu bir kurucu meclis olarak çalıştığını öngörmekteydi. 1991 sonlarında parlamento Anayasa çalışmalarını bitirerek 21 Kasım'da büyük oy çoğunluğuyla kabul etmiş ve onu halkoyuna sunmayı kararlaştırdı.¹⁰⁸¹

2.6. Bulgaristan

Sosyalist ideolojiye, daha doğrusu Sovyetler Birliğine aşırını bağlılığı nedeniyle Bulgaristan "16. Cumhuriyet" olarak isimlendirilmiştir. Sovyetlerdeki reformlar ve bunlara paralel olarak diğer sosyalist ülkelerindeki gelişmeler Bulgaristan'ı çok geç etkiledi. 12 Haziran 1991 yılında VII. Büyük Halk Toplantısında Bulgaristan Cumhuriyetinin yeni Anayasası kabul edildi. Anayasa Başlangıç Bölümü ve 169 maddeyi içeren 10 Bölüm, ayrıca Geçiş ve Son Hükümlerinden (9 kısım) oluşur.

¹⁰⁸⁰ Bkz: Özbudun, E., 1993, s. 86-89.

¹⁰⁸¹ Özbudun, E., 1993, s. 87-88.

2.7. Arnavutluk

Geçiş sürecinde Arnavutluk Anayasası 1991 yılında kabul edildi¹⁰⁸². Çok partili sistemi benimseyen Anayasa, bireylerin temel hak ve hürriyetlerini de düzenliyor. İfade, din, basın, örgütlenme, toplantı ve gösteri hakkı gibi hakların yanısıra, işçilere grev hakkı da tanınmakta ve eğitim sisteminin, komünist rejim dönemindeki standartlara uygun olması öngörülür. Anayasa, dört yıllık aralıklarla genel oyla seçilen ve “Halk Meclisi” olarak adlandırılan tek meclisli bir yasama organı öngörmektedir. Cumhurbaşkanı, beş yıllık bir süre için Parlamento tarafından seçilir. Cumhurbaşkanı, hükümet kararnamelerinin anayasaya aykırılığı konusunda karar vermek, Başbakanı atamak, olağanüstü hal ilan etmek, meclisi feshetmek ve seçimleri yenilemek gibi oldukça önemli yetkiler verilmiştir.¹⁰⁸³

D. YENİ ANAYASALARIN TEMEL ÖZELLİKLERİ

1. Post Sovyet Ülkeleri Anayasalarının Özellikleri

1.1. Genel Olarak

BDT ve Baltık cumhuriyetlerinin yeni anayasaları yapılırken, cumhuriyetlerde baş gösteren siyasal değişimler ve bu ülkelerin toplumsal özellikleri önemli rol oynamıştır. Aynı toplumun içinden çıkmış olmaları ve benzeri zorlukları yaşamalarından dolayı bu cumhuriyetlerdeki anayasal yapılanmanın bazı ortak özellikleri bulunmaktadır:

- 1) Sosyalist sistemin reddi, yeni liberal-demokratik modelin kabul edilmesi,
- 2) Kuvvetler ayrılığının hukuk devletinin ayrılmaz bir ilkesi olarak tanınması,
- 3) Özel mülkiyetin devlet tarafından yasal güvence altına alınması,
- 4) Hukukun ve yasaların üstünlüğünün tanınması,
- 5) Uluslararası hukuk normları ve ilkeleri çerçevesinde kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması, devlet ve vatandaşın karşılıklı görev ve

¹⁰⁸² Bu konuda bkz. Elster, J., 1991, s. 459-460.

¹⁰⁸³ Atar, Y., 2000, s. 125.

yükümlülüklerinin belirlenmesi,

6) Yerel yönetimin genişletilmesi.¹⁰⁸⁴

Komünist sistemin çökmesi ani bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu ülkelerin muhalefetleri dahil birçokları için komünizmin çöküşü, sürpriz olmuş ve dolayısıyla, yeni döneme hazırlıksız girmişlerdir. Tüm bu olanlar, yani eski rejime son verilmesi yeni rejimin güçlerini oluşturan reformistlerin veya muhalefetin kafasında oluşmuş kurumsal bir çerçeve değildir. Bazı ülkeler, komünizm öncesi anayasaları yaşatmaya çalışmış, ancak daha sonraları post-komünist şartların çok farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu hazırlık eksikliği, yeni rejim güçlerini, yoğun bir şekilde Batı anayasalarını model olarak ödünç almaya zorlamış, hatta bazen ulusal düzenleme üzerinde yaratabilecekleri olumsuz etkiyi göz önüne bile almamışlardır.¹⁰⁸⁵

BDT Cumhuriyetleri anayasalarında değişik anayasal eğilimler açık şekilde görülmektedir. Mesela, Ukrayna Anayasası Batı anayasalarından daha fazla etkilendiği halde, Türkmenistan Anayasasında doğu özellikleri göze çarpmaktadır. Baltık cumhuriyetlerinin sosyalizm öncesi anayasal deneyimlerine referansta bulunmaları, parlamenter geçmişleri, diğer post sosyalist ülkelere kıyasla daha yüksek hukuk kültürüne sahip olmaları bu ülkelerin anayasalarını BDT ülkeleri anayasalarından önemli ölçüde ayırmaktadır.¹⁰⁸⁶

Bazı BDT ve Baltık cumhuriyetleri anayasaları hazırlanırken bu devletlerin sosyalist öncesi parlamenter gelenekleri, tarihi tecrübesi dikkate alınmıştır. Gürcistan'ın 1921 Anayasası, Estonya'nın 1920 ve 1938 Temel Yasası, Litvanya'nın 1922 tarihli Anayasası yeni anayasaların yapım sürecinde etkili olmuştur. Letonya Cumhuriyeti ise 1922 tarihli Anayasasını yeniden yürürlüğe koymuştur.

Tarihsel devamlılık 6 Kasım 1992 tarihli “Devlet Hakimiyeti Hakkında” Gürcistan Cumhuriyeti yasasında da görülmektedir. Bu yasa “Gürcistan'ın 1921 tarihli Anayasasına dayanan yeni Anayasanın kabulüne dek” devlet organlarının yetkilerini belirlemektedir. Bu ifade daha sonra, Gürcistan Cumhuriyetinin 1995 tarihli Anayasasının Başlangıç kısmında da yer almıştır: “*Gürcistan vatandaşları,.... Gürcü milli devletçiliğinin çok asırlık geleneklerine ve 1921 Gürcistan Anayasasının*

¹⁰⁸⁴ Михалева, Н.А., 1998, с. 92-93.

¹⁰⁸⁵ Gopenc, L., 2000, p. 93.

¹⁰⁸⁶ Андреева, Г.Н., Конституции стран СНГ и Балтии, Юрист, Москва, 1999, с. 7.

temel ilkelerine dayanarak bu Anayasayı ilan eder". Litvanya Cumhuriyeti Anayasasının Başlangıç kısmında Litvanya Yasaları (önceki Anayasa) zikredilmiştir. Estonya'nın 1992 tarihli Anayasasının Başlangıç kısmında ise, 28 Haziran 1992 tarihli yeni Anayasa, 1938 yılında yürürlüğe girmiş Temel Yasanın 1. maddesine dayanarak kabul edildiği ifade olunmaktadır.

Daha önceleri anayasası olmayan (sosyalist anayasalar hariç) devletler ise yeni anayasalarının Başlangıç kısımlarında devlet geleneklerine dayandıklarını vurgulamaktadırlar. Örneğin, *"Moldov halkının kendi tarihi ve etnik milli oluşum alanındaki devamlı devletçiliğini dikkate alarak"*, *"Belarus devletçiliğinin çok asırlık tarihine dayanarak"*, *"Ukrayna'nın devlet kuruculuğunun çok asırlık tarihine dayanarak"*.¹⁰⁸⁷

Anayasalarda siyasal rejiminin niteliği belirlenirken, öncelikle üzerinde durulan konu, devlet iktidarını kullanan güçlerin nasıl şekillendirildiği ve karşılıklı ilişkileri olmuştur. Batıda 17 ve 18. yüzyıl siyasi felsefesine bağlı olarak ve temelde bireyin hak ve özgürlüklerini korumayı amaç edinen kuvvetler ayrılığı teorisine göre, çeşitli devlet fonksiyonları (yasama, yürütme ve yargı) birbirlerine karşı ve belli bir bağımsızlığı olan organlar tarafından kullanılır.

Bağımsız Devletler Topluluğunu ve Baltık cumhuriyetlerini oluşturan 15 ülkenin yeni anayasalarında kuvvetler ayrılığı ilkesinin açıkça benimsendiği görülmektedir¹⁰⁸⁸. Bu anayasalarla Marksist anlayıştan kaynaklanan iktidarın bölünmezliği yerine liberal anlayışa dayanan iktidarın çeşitli organlar arasında paylaşılması anlayışına geçilmiştir. Buna karşın yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişkilerin düzenlenişi itibariyle, hükümet şekillerini açıkça belirlemek kolay olmamaktadır.

¹⁰⁸⁷ Андреева, Г.Н., 1999, с.13

¹⁰⁸⁸ Örneğin Azerbaycan Anayasası madde 7: "Azerbaycan Cumhuriyetinde devlet hakimiyeti kuvvetler ayrılığı prensibine dayanır.", Belarus, Rusya Anayasası madde 6 : "Belarus Cumhuriyetinde devlet hakimiyeti yasama, yürütme ve yargı erklerine ayrılarak gerçekleştirilir."Litvanya Anayasası madde 5: "Litvanya'da devlet hakimiyeti Seym, Cumhurbaşkanı ve Hükümet, Mahkeme tarafından gerçekleştirilir.", Moldova Anayasası madde 6: "Moldova Cumhuriyetinde yasama, yürütme ve yargı hakimiyetleri ayrılır ve Anayasanın hükümleri uyarınca kendi yetkilerinin gerçekleştirilmesinde işbirliği yapar.", Rusya Anayasası madde 10: "Rusya Federasyonunda devlet hakimiyeti yasama, yürütme ve yargıya ayrılığı esasında gerçekleştirilir. Yasama, yürütme ve yargı hakimiyet organları serbesttir.", Ukrayna Anayasası madde 6: "Ukrayna'da devlet hakimiyeti yasama, yürütme ve yargı güçlerine bölünmesi ilkesiyle gerçekleştirilir. Yasama, yürütme ve yargı organları kendi yetkilerini bu Anayasa çerçevesinde ve Ukrayna yasalarına uygun olarak gerçekleştirir."

Bu Anayasalarda başkanlık rejiminin veya parlamenter rejimlerden bir modelin açıkça benimsendiğini söylemek çok zordur. Anayasalarda, özellikle devlet başkanının yetkilerini düzenleyen hükümler incelendiğinde başkanlık rejimine yakınlık görülmektedir. Ancak, Amerikan Başkanlık modeli ile karşılaştırıldığında ise bu modelden farklı ve parlamenter rejimlerde, cumhurbaşkanına tanınan yetkilere benzer yetkilerinde verildiği görülmektedir.

1.2. Yürütme

Eski Sovyet cumhuriyetlerindeki anayasa yapımı çalışmalarında ortak bir özellik yeni anayasaların oluşturulmasında liderlerin merkez konumda olmasıdır. Bu cumhuriyetlerde oluşturulan birçok anayasa “Lider Anayasası” olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre anayasa yapım çalışmaları sırasında, karizmatik devlet başkanları bu anayasaların yapım sürecini doğrudan etkilemiş, yeni anayasada güçlü başkanlık sistemlerinin yer alabilmesi için ciddi gayretler sarf etmişler.¹⁰⁸⁹

Sosyalizm sonrası anayasalarda, yürütme organı kendine özgü kurallarla düzenlenmiştir. Bu nedenle bu ülkelerin hepsinde geçerli ortak bir siyasi rejim anlayışından bahsedilemez.

Bu anayasalardan yalnızca Letonya ve Estonya anayasaları, cumhurbaşkanının parlamento tarafından seçileceğini öngörmüştür. Bu iki devlet dışındaki 13 devlette, cumhurbaşkanları halk tarafından genel, eşit, gizli doğrudan seçim yoluyla seçilmektedir¹⁰⁹⁰.

Cumhurbaşkanı seçilecek adaylarda genel olarak şu özellikler aranmaktadır:

1) *Vatandaşlık*

¹⁰⁸⁹ Gonenc, L., 2000, p. 156.

¹⁰⁹⁰ BDT ve Baltık cumhuriyetleri anayasalarında, devlet şekli cumhuriyet olarak belirlenmiştir. Bu nedenle Devlet başkanı cumhuriyetin başkanı anlamında “cumhurbaşkanı” olarak ifade edilmiştir. Anayasalarda kullanılan cumhurbaşkanı ifadesi, Parlamenter rejimi veya Başkanlık rejiminden birini tercih etmek anlamında kullanılmamaktadır. Bu Anayasaların İngilizce çevirilerinde de devlet başkanını için, “President of the Republic veya President” ifadeleri kullanılmaktadır. Bizim yaptığımız çevirilerde de, Cumhurbaşkanı ifadesi kullanılmıştır. Burada kullanılan Cumhurbaşkanı, Cumhuriyetin başkanı anlamında kullanılmaktadır. Örneğin Kazakistan Anayasasının 3. maddesinde hükümet sistemi olarak “başkanlık sisteminin” kabul edildiği vurgulanmakta, buna karşın, devlet başkanını ifade etmek için Cumhuriyetin başkanı veya başkan (President of the Republic veya President) ifadeleri birlikte kullanılmaktadır.

Belarus'ta, Gürcistan'da, Kazakistan'da doğumdan vatandaş olması şartı aranmaktadır. Türkmenistan'da adaylar yalnız Türkmen milletine mensup kişiler arasından olabilir.

2) Yaş sınırı

Aşağı yaş sınırı olarak genelde 35 yaş kabul edilmekte, bazen ise yukarı yaş sınırı olarak 65 yaş (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) öngörülmektedir.

3) İkamet koşulu

Bazı ülkelerde Başkan adayının seçim gününe dek en azından belli bir süre için ülke sınırları içinde ikamet koşulu da aranmaktadır. Örneğin bu süre Azerbaycan'da 10 yıl, Belarus'ta 15 yıl olarak belirlenmiştir.

4) Milli dili bilme koşulu

Örneğin, Kırgızistan, Ukrayna anayasalarında, cumhurbaşkanı seçilebilmek için milli dili bilme koşulu aranmaktadır.

5) Yüksek eğitim

Azerbaycan Anayasasında diğer koşullarla birlikte yüksek eğitim şartı da aranmaktadır.

Cumhurbaşkanlığına aday gösterme vatandaşlar, vatandaşların girişim grupları, sivil örgütler, seçmen birlikleri, siyasi partiler tarafından veya kendi adaylığını ileri sürme yolu ile gerçekleşmektedir. Adayların ileri sürülmesi bazen belli sayıda (mesela, Belarus'ta en azından 100 bin, Gürcistan ve Kırgızistan'da ise 50 bin, Litvanya'da 20 bin) vatandaşın imzaları ile gerçekleşebilmektedir.

Yeni anayasalarda, cumhurbaşkanları ister halk tarafından, isterse parlamento tarafından seçilsinler, arka arkaya iki defadan fazla seçilememektedirler. Genelde seçmenlerin en az %50'sinin seçimlere katılması ve katılanların da en az %50'sinin lehinde oy verdiği aday cumhurbaşkanı olarak seçilmektedir. Eğer birinci turda adaylar seçilmek için yeterli oyu alamazsa, ikinci tur seçimler yapılır. Genelde, ikinci turda cumhurbaşkanı seçilmek için, nispi çoğunluk aranmaktadır.

Letonya ve Estonya'da Cumhurbaşkanı parlamento tarafından seçilmektedir. Estonya'da Cumhurbaşkanı 4 yıl süre için ve parlamento üyelerinin 2/3 oyu ile

seçilir. İlk seçimlerde yeterince oy toplanamazsa, ertesi gün yeni adayların ileri sürülmesiyle ikinci tur seçimler yapılır. İkinci turda da yeterli çoğunluk sağlanamazsa, en çok oy almış iki aday arasında üçüncü tur seçim yapılır. Eğer bu defa da Cumhurbaşkanı seçilemezse, parlamento tarafından bir aylık süre içinde *delegeler toplantısı* gerçekleştirilir. Bu toplantı parlamento üyeleri ve yerel yönetimlerin temsilcilerinden oluşur. Son olarak, delegeler toplantısında parlamentoda en çok oy almış iki aday arasında oylama yapılır ve oy çoğunluğuyla Cumhurbaşkanı seçilir.¹⁰⁹¹ Letonya’da ise Cumhurbaşkanı parlamento üye tam sayısının (101 milletvekili) en az 51 oyla ve gizli oylama yoluyla seçilir.¹⁰⁹²

Yeni anayasalarda üzerinde ayrıntılı olarak durulan konulardan birisi de cumhurbaşkanının zamanından önce görevinden ayrılmasıdır. Yeni anayasalarda genellikle aşağıdaki durumlarda cumhurbaşkanı görevinden ayrılmış sayılmaktadır:

- 1)İstifa etmesi durumunda,
- 2)Sağlık nedeni ile kendi yetkilerini kullanamaması durumunda,
- 3)Anayasayla öngörülen durumlarda, usulüne göre görevden uzaklaştırıldığında.

Cumhurbaşkanı istediği anda, yetkilerini kullanamaması gerekçesiyle istifasını parlamentoya sunabilmektedir. Cumhurbaşkanının istifası Azerbaycan’da Anayasa Mahkemesinde,¹⁰⁹³ Belarus’ta parlamentonun Temsilciler Meclisinde görüşülmektedir.¹⁰⁹⁴

Kazakistan Anayasasına göre, Cumhurbaşkanının sağlık nedeniyle, sürekli olarak görevlerini yerine getiremediği durumlarda parlamento, her iki kamaradan eşit sayıda üyeden ve ilgili tıp dallarında uzmanlardan oluşan bir heyet kurar. Cumhurbaşkanının görevden alınmasına ilişkin karar, kamaraların birleşik toplantısında, kamaraların milletvekilleri üye tam sayısının en az üçte iki oy çoğunluğu ile kabul edilmektedir. Ancak bu karar alınırken, söz konusu heyet raporu ve anayasal prosedürlere uyulmasını denetleyen Anayasa Konseyinin raporu esas alınmaktadır.

¹⁰⁹¹ Estonya Cumhuriyeti Anayasası, md. 79.

¹⁰⁹² Letonya Cumhuriyeti Anayasası, md. 36.

¹⁰⁹³ Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, md. 107.

¹⁰⁹⁴ Belarus Cumhuriyeti Anayasası, md.87.

Cumhurbaşkanı, *impeachment* yoluyla, anayasa ile öngörülen durumlarda ve usulüne göre görevinden uzaklaştırılabilmektedir. Örneğin Gürcistan’da söz konusu teklif parlamento üyelerinin 3/4, Moldova’da ise 1/3’nin yazılı talebi üzerine görüşülmekte ve 2/3 oy çoğunluğu ile kesin karara bağlanmaktadır. Türkmenistan Anayasasına göre Cumhurbaşkanı, Anayasayı ve kanunları ihlal ederse “halk egemenliğinin en yüksek temsilci organı olan” Halk Maslahatı tarafından güvensizlik oyu verilerek görevden uzaklaştırılması kararı, referanduma sunulabilmektedir. Güvensizlik oyu Halk Maslahatı üyelerinin 1/3’nün talebi üzerine 2/3 oyla kabul edilir.¹⁰⁹⁵

Eğer Cumhurbaşkanı kamaraların ortak kararıyla oluşturulmuş Devlet Tıp Komisyonunun raporuyla doğrulanmış hastalık dolayısıyla görevini yapamazsa, Yüksek Meclisin kamaralarının bileşik olağanüstü toplantısında milletvekilleri veya senatörler arasından üç aylık geçici bir süre için Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının görevlerini yürütecek vekil seçilir. Böyle durumda 3 ay içinde Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı için genel seçim yapılır.

Özbekistan Cumhuriyeti Anayasasına göre eğer Cumhurbaşkanı sağlık durumundan dolayı görevini yapamazsa kamaraların ortak kararıyla oluşturulan Devlet Tıp Komisyonunun raporuna dayanarak, Yüksek Meclisin olağanüstü birleşik toplantısında üç aylık bir geçici süre için üç aylık geçici bir vekil Cumhurbaşkanı görevine atanır. Bu üç aylık süre içinde Cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılması zorunludur.¹⁰⁹⁶

Birçok ülkede cumhurbaşkanı devletin (Belarus, Kazakistan, Kırgızistan) veya devletin ve yürütmenin başıdır (Gürcistan, Türkmenistan, Özbekistan). Cumhurbaşkanı devletin iç ve dış siyasetini belirler, devleti içte ve dışta ilişkilerde temsil eder. Görevi itibarıyla BDT devletlerinin cumhurbaşkanları BDT Başkanlar Konseyinin üyesidir. Cumhurbaşkanı devlet organları arasındaki uyumu ve onların halk karşısındaki sorumluluğunu sağlar.¹⁰⁹⁷

BDT devletlerinde cumhurbaşkanı genellikle, parlamento üstü bir konuma sahiptir ve parlamento karşısında sorumlu değildir. Bazı ülkelerde Cumhurbaşkanı

¹⁰⁹⁵ Türkmenistan Cumhuriyeti Anayasası, md 60/2.

¹⁰⁹⁶ Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası, md. 96.

¹⁰⁹⁷ Михалева, Н.А., 1998, с. 254.

parlamento seçimlerini belirler, merkezi seçim komisyonu üyelerini atar, çift meclisli parlamentolarda yukarı kamaranın oluşturulmasına iştirak eder, milletvekillerinin halk karşısındaki yeminini kabul eder. Cumhurbaşkanı kanun tasarısı sunma, kanunları imzalama ve veto hakkı vardır. Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Rusya, Ukrayna gibi devletlerin anayasalarında cumhurbaşkanına parlamentoyu fesih yetkisi tanınmıştır. Bu yetki anayasayla belirlenmiş durumlarda, parlamentonun hükümete güvensizlik oyu vermesi, Başbakanının atanmasını onaylamaması, parlamento meclisleri veya parlamento ile diğer devlet erkleri arasında siyasi krize yol açan anlaşmazlıkların ortaya çıkması durumunda kullanılabilir. ¹⁰⁹⁸

Bazı devletlerde Başbakanın göreve atanmasında parlamentonun onayını almak gereğine ilişkin hüküm, ilk bakışta parlamenter veya yarı başkanlık sistemi niteliği kazandırmaktadır. Ancak söz konusu hüküm gereğince parlamentonun bu atamayı onaylamaması durumunda (örneğin, Rusya Federasyonunda iki kez, Kazakistan'da 2 kez) Cumhurbaşkanı, Başbakanı parlamentonun onayını almaksızın atayabilmektedir. Bu atamayla aynı zamanda parlamento Cumhurbaşkanı tarafından feshedilebilmekte yeni seçim çağrısında bulunabilmektedir. ¹⁰⁹⁹

Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı, Başbakanı görevden alma konusunda tek yetkili kişidir. "Rusya Federasyonu Hükümeti Hakkında" 17 Aralık 1997 yılında verilen Anayasal kanununa göre, Cumhurbaşkanı bu yetkisini kullanarak hükümeti feshedebilir. ¹¹⁰⁰

BDT devletlerinde Bakanlar Kurulunun yanı sıra, cumhurbaşkanı tarafından kurulan yardımcı yürütme organı (sekreterlik, yürütme müessesesi) oluşturulabilmektedir. Bu organın yapısı ve işleyişi tamamen cumhurbaşkanının yetkisi dahilindedir.

Uluslararası alanda da cumhurbaşkanları önemli yetkilere sahiptirler: Devletin dış siyasetini yönlendirmek, dış ülkelerde ve uluslararası teşkilatlardaki diplomatik temsilciliklerin oluşturulması için parlamentoya öneride bulunmak, dış ülkelerde ve uluslararası teşkilatlardaki diplomatik temsilcileri atamak ve geri

¹⁰⁹⁸ Михалева, Н.А., 1998, с. 270.

¹⁰⁹⁹ Rusya Federasyonu Anayasası, md.111/3

¹¹⁰⁰ Краснов, М.А., "Глава государства", içinde: **Конституционное право**, Москва 1999.

çağırarak gibi.

Devletin savunulması ve milli güvenlik alanında da cumhurbaşkanlarının yetkileri anayasalarda belirlenmiştir. Cumhurbaşkanı, ülkenin silahlı kuvvetlerinin başkomutanıdır. O, Silahlı Kuvvetlerinin yüksek komuta heyetini göreve atar veya görevden alır, yüksek askeri rütbelere verir, olağanüstü ve sıkıyönetim ilan eder, parlamentonun rızasıyla savaş ilan eder ve barış yapar.

1.3. Yasama

Yeni anayasalarda yasama yetkisi çeşitli adlar altında kurulmuş parlamentolar tarafından kullanılır. Bu ülkelerin bir kısmında parlamentolar iki meclisten oluşmaktadır. Anayasalarında yasama organını tek meclis şeklinde düzenleyen ülkeler, milletvekilleri sayısı ve meclislerin isimleri şöyledir:

Azerbaycan (125 milletvekilinden oluşan Milli Meclis), Ermenistan (131 milletvekilinden oluşan Milli Meclis), Estonya (101 milletvekilinden oluşan Devlet Meclisi), Gürcistan (150'si nispi temsil, 85'i çoğunluk sistemiyle seçilen milletvekillerinden oluşan Parlamento), Kırgızistan (75 milletvekilinden oluşan Jogorku Keneş isimli parlamento). Letonya (100 milletvekilinden oluşan Seym), Litvanya (141 milletvekilinden oluşan Seym), Moldova (101 milletvekilinden oluşan Parlamento), Ukrayna (450 milletvekilinden oluşan Ukrayna Yüksek Radası).

Anayasalarında çift meclise yer veren ülkeler ise şunlardır: Kazakistan Parlamentosu Senato ve Meclisten oluşmaktadır. Senato, her eyaletten, her büyük kentten ve Kazakistan Cumhuriyetinin başkentinden ikişer kişi olmak üzere, sırasıyla eyaletin, büyük kentin bütün temsili organlarının bileşik toplantısında seçilen milletvekillerinden ve cumhurbaşkanı tarafından atanan yedi üyeden oluşmaktadır. Meclis yetmiş yedi milletvekilinden oluşmaktadır. Milletvekillerinden altmış altısı ülkenin idari-arazi yapısı dikkate alınarak ve yaklaşık eşit sayıda seçmenlerden oluşturulan dar seçim bölgelerinden seçilmektedir. On milletvekili nispi temsil usulüyle ve ülke genelinde parti listelerinden seçilmektedir.

Özbekistan Cumhuriyeti 2004 Anayasa değişikliklerinden önce 150 milletvekilinden oluşan tek meclis iken, bu tarihten sonra iki kamaradan oluşan

Yüksek Meclisi şeklini almıştır. Yasama Kamarası (aşağı kamara) ve Senatodan (yukarı kamara) oluşan Yüksek Meclis, beş yıllık bir süre için seçilen 120 milletvekilinden oluşmaktadır.

Rusya Anayasasına göre Rusya Federasyonu parlamentosu (Federal Meclis), Federasyon Konseyinden ve Devlet Dumasından oluşmaktadır. Federasyon Konseyine, Rusya Federasyonunun her bir federe unsurunun temsili ve yürütme organlarından birer temsilci olmak kaydıyla ikişer temsilci girmektedir. Buna karşın Devlet Duması 450 milletvekilinden oluşmaktadır.

Belarus'ta Parlamento (Milli Meclis), iki kamaradan, Temsilciler Kamarası ve Cumhuriyet Konseyinden oluşmaktadır. Temsilciler Kamarası 110 milletvekilinden oluşmaktadır. Temsilciler Kamarası milletvekillerinin seçimleri yasaya uygun olarak, genel, serbest, eşit, doğrudan seçim hakkına dayanan gizli oylamayla yapılır. Cumhuriyet Konseyi bölgesel temsili kamaradır. Her eyaletten ve Minsk şehrinden her eyalet ve Minsk şehri düzeyindeki yerel halk vekilleri meclisi toplantılarında gizli oylamayla sekizer Cumhuriyet Konseyi üyesi seçilir. Cumhuriyet Konseyinin sekiz üyesi cumhurbaşkanı tarafından atanır.

Türkmenistan'da yasama organının yapısı oldukça değişiktir. Parlamento üstü bir konuma sahip olan Halk Maslahatı, cumhurbaşkanının iradesi altında olan bürokratların ağır bastığı bir kurumdur. Halk Maslahatında parlamentonun 50 üyesinin yanı sıra, cumhurbaşkanı; her *etrapta*¹¹⁰¹ halk tarafından seçilen halk vekilleri, Yüksek Mahkeme Başkanı, Yüksek İktisat Mahkemesinin Başkanı, Başsavcı, Bakanlar Kurulu üyeleri, eyalet idarelerinin yöneticileri, etrapların idare merkezi olan şehirlerin ve kasabaların *arçınları* (başkanları) bulunmaktadır.¹¹⁰²

Eylül 1999 tarihine kadar tek meclisli bir yapıya sahip Tacikistan Parlamentosu (Meclisi Ali), bu tarihten itibaren Milli Meclis ve Temsilciler Meclisi adında iki kamaraya dönüşmüştür.

Bu anayasalarda, parlamentoların klasik yetkilerinin başında yasa çıkarma yetkisi gelmektedir. Fakat bu yetkinin kullanılmasında yürütmenin etkinliğini artırma eğilimi de görülmektedir. Örneğin, Belarus, Kırgızistan, Kazakistan'da yasama

¹¹⁰¹ Türkmenistan'da idari birim türü

¹¹⁰² *Arçın*-Türkmenistan'da yerel meclisi başkanı.

yetkisi bazı durumlarda Cumhurbaşkanına devredilebilmektedir.

Kazakistan'da 1993 Anayasası Cumhurbaşkanına böyle bir yetki tanımazken, daha sonra bu durum “ülkedeki reformların gecikme nedeni” olarak değerlendirilmiş ve seçim yasasının ihlali gerekçesiyle anayasal yargı kararı ile parlamento feshedilmiştir. Bunun üzerine 1995 Anayasası yürütme organının yetki ve görevleri konusunda köklü değişiklikler getirmiştir. Anayasaya göre, Cumhurbaşkanının isteği üzerine her kamaranın milletvekili üye tam sayısının üçte iki oyu ile cumhurbaşkanına en fazla bir yıl süreyle, yasama yetkisi verilebilir.

Kazakistan Anayasasında ayrıca, cumhurbaşkanı, yasa tasarılarının görüşülmesi sırasında önceliği belirlemek hakkına sahiptir. Eğer cumhurbaşkanı yasa tasarısının görüşülmesini acil ilan ederse, bu tasarı parlamentoda, tasarının sunulmasını takip eden ay içinde görüşülmek zorundadır. Parlamento, söz konusu şartı yerine getirmediği zaman, Devlet Başkanı kanun hükmünde kararname çıkarabilir ve bu kararname, Anayasada öngörülen şekilde parlamento tarafından yeni yasa kabul edilinceye kadar geçerli olur.¹¹⁰³

Kazakistan Anayasasına benzer şekilde, Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasasının 68. maddesine göre, Jogorku Keneş, süresi bir yılı aşmamak kaydıyla kendi yasama yetkilerini Kırgızistan Cumhurbaşkanına devredebilir. Ayrıca Jogorku Keneşin feshi durumunda yasama yetkisi cumhurbaşkanına devredilebilmektedir.

Cumhurbaşkanlarının çıkardıkları kanun hükmündeki kararnameler yasa niteliğindedir. Kazakistan Cumhurbaşkanının çıkardığı bazı kanun hükmündeki kararnameler, anayasal düzeni yakından ilgilendiren çok önemli hükümler içermektedir. Anayasa Konseyinin, milletvekillerinin, mahkemeler ve mahkeme hakimlerinin statüsü, cumhurbaşkanının söz konusu kanun hükmündeki kararnameleriyle düzenlenebilmektedir. Anayasa Konseyi, mahkemeler ve hakimler hakkında çıkartılan cumhurbaşkanı kararnameleri de bu niteliktedir.

Yeni anayasaların birçoğunda “Yasama Teşebbüsü Hakkı” (yasa teklifi sunma hakkı) başlığı altında kimlerin yasa teklifinde bulunabileceği

¹¹⁰³ Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası, md. 61/2.

düzenlenmiştir¹¹⁰⁴. Yasama teşebbüsünde bulunma hakkı, ülkelerin bir kısmında yalnızca milletvekillerine, hükümete ve cumhurbaşkanına tanınırken, bir kısmında, bunların yanında yüksek mahkemelere de tanınmıştır.

Yasama teşebbüsünde bulunma hakkını hükümete ve milletvekillerine tanıyan anayasalardan, Ermenistan Anayasasına göre, Milli Mecliste yasama teşebbüsünde bulunma hakkı, yalnızca milletvekillerine ve Hükümete aittir. Benzer şekilde Kazakistan Anayasasında bu hakkın Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu milletvekillerine ve Hükümete ait olduğu belirtilmektedir. Estonya Anayasasında yasama teşebbüsü hakkı; Devlet Meclisinin üyelerine, Devlet Meclisi milletvekili gruplarına, Devlet Meclisi komisyonlarına, Hükümete, Anayasa değişikliği konusunda ise cumhurbaşkanına verilmiştir.

Hükümet ve milletvekilleri yanında diğer bazı devlet organlarına da yasama teşebbüsünde bulunma hakkı tanıyan anayasalar vardır. Azerbaycan Anayasasının 96. maddesine göre, “Yasama Teşebbüsü Hakkı”, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin milletvekilleri, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclisi yanında, Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Mahkemesine de tanınmıştır. Özbekistan Anayasasına göre ise, yasama teşebbüsünde bulunma hakkı, Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Karakalpakistan Cumhuriyeti adına onun yüksek devlet organına, Özbekistan Cumhuriyeti Ali Meclisi milletvekillerine, Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kuruluna, Özbekistan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesine, Yüksek Mahkemesi, Yüksek İktisat Mahkemesi ve Cumhuriyet Başsavcısına aittir. Benzer şekilde, Rusya Anayasasının 104. maddesinde ise yasama teşebbüsü hakkı, Rusya Federasyonu Devlet Başkanına, Federasyon Konseyine, Federasyon Konseyi üyelerine, Devlet Duması milletvekillerine, Rusya Federasyonu Hükümetine, Rusya Federasyonu federe unsurlarının yasama (temsili) organlarına aittir. Yasama teşebbüsü hakkı ayrıca yetki alanlarıyla ilgili konularda Rusya Federasyonu Anayasa Mahkemesine, Rusya

¹¹⁰⁴ 1982 Türk Anayasasında, yasa teklifi verme yetkisi Bakanlar Kuruluna ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekillerine verilmiştir (md. 88/1). Bakanlar Kurulundan gönderilenler tasarı (md. 155/2), milletvekillerinden gelenler teklif olarak nitelenmiştir (md. 88/2). Buna karşın, BDT ve Baltık cumhuriyetleri anayasalarında böyle bir ayırım görülmemektedir. Yasa teklifinde bulunma anlamına gelen, “Yasama teşebbüsünde bulunma hakkı” olarak nitelenen kavram, hükümet, milletvekilleri ve diğer devlet organlarca yapılan yasa tekliflerini anlatmak için kullanıldığı gibi, halkın kanun teklif etmesi anlamında da kullanılmaktadır.

Federasyonu Yüksek Mahkemesine, Rusya Federasyonu Yüksek Hakem Mahkemesine aittir.

Bazı ülkelerde, yasama teşebbüsü seçmenlere de tanınmıştır: Belarus Anayasasına göre, seçim hakkına sahip en az 50 bin kişi, yasama teşebbüsünde bulunabilir. Gürcistan Anayasasına göre ise en az 30 bin seçmen yasa teşebbüsünde bulunabilir. Litvanya Cumhuriyeti'nde ise, seçim hakkına sahip 50 bin vatandaş Seyme (Meclise), yasa tasarıları sunabilmektedir.

1.4. Yargı

Yeni anayasalarda önemli bir yenilik de anayasa mahkemelerine ilişkin düzenlemelerdir. Sosyalist devlet ideolojisine aykırı olduğu gerekçesiyle Sovyetler Birliğinde anayasa mahkemelerine yer verilmemiştir. Avrupa'da sosyalist ülkelerin bazılarında (Yugoslavya, daha sonra Çekoslovakya, Polonya) Anayasa Mahkemeleri öncelikle kurulmuştur¹¹⁰⁵. Sovyetler Birliğinin dağılmasına yakın “*Anayasa Denetimi Komitesi*” diye adlandırılan bir organ kurulmuştur.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra kuvvetler ayrılığı ilkesini benimseyen yeni anayasalarda, anayasal yargının kurulması yönünde adımlar atılmıştır. Başlayan bu sürecin öncüllüğünü Letonya yapmış, 11 Kasım 1989 yılında Anayasa Mahkemesinin kurulmasının zorunluluğu hakkında yasa çıkarılmıştır. Daha sonra Ukrayna ve Rusya'da, 24 Ekim ve 15 Aralık 1990 yılında kabul edilen yasalarla, “Anayasal Denetim Komitesi” bünyesinde Anayasa Mahkemesinin oluşturulması öngörülmüştür. Rusya'da Anayasa Mahkemesi 1991 yılında, Ukrayna'da ise bağımsızlığın altıncı yılında oluşturulmuştur. Letonya'da Anayasa Mahkemesi 1997 yılından itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır. 1993 yılından itibaren Litvanya, Estonya, Kazakistan, 1994'de Belarus ve Kırgızistan, 1995'de Moldova'da, 1996'da Gürcistan, Ermenistan ve Tacikistan'da Anayasa Mahkemeleri faaliyete başlamıştır.¹¹⁰⁶

¹¹⁰⁵ Orta ve Doğu Avrupa Devletlerinde Anayasa Mahkemelerinin gelişimi hakkında geniş bilgi için bkz. Kaboğlu, Ö. İ., **Anayasa Yargısı**, 3. Baskı, İMGE kitabevi, İstanbul, Eylül 2000, s. 20-24.

¹¹⁰⁶ Eski Sovyet cumhuriyetlerinin Anayasa Mahkemeleri hakkında kanunların tam metinleri ve ilgili Anayasa hükümleri: **Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии: Сборник нормативных актов** (под ред. М.А. Митюкова), Изд. Зерцало, Москва, 1998..

Eski sosyalist cumhuriyetleri içinde Anayasa Mahkemesinin olmadığı tek ülke Türkmenistan'dır. Anayasa yargısı görevi, 12 Cumhuriyette “Anayasa Mahkemesi” tarafından, Kazakistan'da Anayasa Konseyi, Estonya'da ise Yüksek Mahkeme olan Devlet Mahkemesinin bir organı (Anayasal Denetim Mahkeme Dairesi) tarafından kullanılmaktadır.

BDT ve Baltık cumhuriyetlerinde anayasa mahkemelerinde üye sayısı 5–19 arasında değişmektedir. Üye sayısı Estonya'da 5, Moldova'da 6, Kırgızistan, Letonya, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan'da 7, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Litvanya'da 9, Belarus'ta 12, Ukrayna'da 18, Rusya'da 19'dur.

Eski sosyalist cumhuriyetlerde anayasa mahkemelerinin oluşturulmasında cumhurbaşkanları etkili bir konuma sahiptir. Cumhurbaşkanının önerdiği adaylar parlamento oturumunda seçilir (Mesela, Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Rusya). İki meclisli parlamentolarda bu onaylama ilk mecliste (Rusya) gerçekleştirilmektedir. Bazen üyelerin belirlenmesine birkaç yüksek devlet organı bir arada iştirak etmektedirler. Moldova Cumhuriyeti Anayasasına göre, Anayasa Mahkemesinin iki üyesi parlamento, iki üyesi Cumhurbaşkanı, iki üyesi de Yüksek Magistratlar Konseyi tarafından atanır.¹¹⁰⁷ Buna benzer hükümler Belarus, Gürcistan, Ukrayna, Kazakistan ve Ermenistan anayasalarında da bulunmaktadır.

Anayasa mahkemesi hakimlerinin görev süreleri, anayasalarda farklı şekillerde düzenlenmiştir. Örneğin, Ermenistan'da 70 yaş sınırı getirilirken, Estonya'da ömür boyu görev süresi öngörülmüştür. Görev süresi Kazakistan'da ve Moldovya'da 6 yıl, Ukrayna'da 9 yıl, Gürcistan, Kırgızistan, Letonya ve Litvanya'da 10 yıl, Belarus'ta 11 yıl, Rusya'da 12 yıl olarak belirlenmiştir.

Birçok ülkede anayasa mahkemesi üyeleri için asgari yaş sınırı öngörülmektedir (Mesela, Gürcistan, Ermenistan ve Kırgızistan'da 35 yaş, Rusya'da ve Ukrayna'da 40 yaş). Belarus, Letonya ve Litvanya'da her hangi aşağı yaş sınırı belirlenmemiştir. Ayrıca, Ukrayna'da son 20 yıllık ikamet koşulu da aranmaktadır. Bazı devletlerde ise yukarı yaş sınırı da dikkate alınmaktadır (Belarus, Letonya, Rusya Federasyonu, Ermenistan ve Kırgızistan'da 70 yaş).

Cumhuriyetlerinin bazılarında Anayasa Mahkemeleri, normatif-hukuk

¹¹⁰⁷ Moldova Cumhuriyeti Anayasası, md. 136.

işlemlerin yalnızca Anayasaya uygunluğunu denetlenmektedir (Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Estonya). Bazılarında ise Anayasa Mahkemesi, normatif düzenlemeleri, kurallar “hiyerarşisi”ne uygun olarak, bir üst norma uygunluğu açısından denetlenmektedir (Azerbaycan, Belarus, Letonya, Litvanya, Özbekistan)¹¹⁰⁸.

Anayasa Mahkemesinin denetimine tabi işler, ülkeden ülkeye değişmektedir. Azerbaycan, Kırgızistan, Letonya ve Estonya’da her türlü normatif hukuki işlem (kanunlar, cumhurbaşkanının karar ve emirleri, yürütme organları, yerel idari birimlerin yürütme organları ve yerel yönetimlerin verdiği tüm kararlar) anayasal denetim kapsamına girmektedir. Böyle bir denetime benzer usul Özbekistan, Rusya Federasyonu ve Tacikistan’da da uygulanmaktadır. Diğer cumhuriyetlerde ise sınırlı denetim uygulanmaktadır. Ermenistan, Litvanya ve Ukrayna’da yalnız yasalar, cumhurbaşkanı ve hükümetin işlemleri, uluslararası anlaşmalar anayasal denetim kapsamındadır. Moldova’da bunların yanı sıra, Yüksek Mahkeme Kamarasının verdiği kararlar da buraya dahildir. Kazakistan’da ise yalnız yasalar ve uluslararası anlaşmaların anayasal denetimi yapılabilir.¹¹⁰⁹

Yeni anayasalarda vatandaşların anayasal hak ve özgürlüklerinin ihlali durumunda, “anayasal şikayet” usulleri de düzenlenmiştir. Rusya Federasyonu Anayasasına göre, Anayasa Mahkemesi vatandaşların anayasal hakları ile özgürlüklerinin ihlal edilmesine ilişkin şikayetler ve federal yasada öngörülen usullere göre yürürlükteki bir yasanın Anayasaya uygunluğu ile ilgili vatandaşların ve mahkemelerin başvurularını inceler.¹¹¹⁰ Tacikistan Cumhuriyetinin Anayasa Mahkemesi yasasında da buna benzer düzenleme vardır.¹¹¹¹ Gürcistan Cumhuriyeti Anayasasına göre ise vatandaşların başvurusu üzerine Anayasanın ikinci bölümünde öngörülen konulara ilişkin kural oluşturan normatif hukuki işlemlerin Anayasaya uygunluğu konuları incelenir.¹¹¹²

Anayasa mahkemelerine anayasaya uygunluk denetimi dışında, siyasi parti ve

¹¹⁰⁸ Митюков, М.А., «Конституционные суды стран СНГ и Балтии (сравнительный очерк законодательство и судебной практики)», İçinde: **Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии: Сборник нормативных актов** с. 51.

¹¹⁰⁹ Митюков, М.А., 1998, с. 53.

¹¹¹⁰ Rusya Federasyonu Anayasası, md. 125/4

¹¹¹¹ Tacikistan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanun, 3 Kasım, 1995, md. 14/2

¹¹¹² Gürcistan Cumhuriyeti Anayasası, md. 11-35, md. 89/f.

toplumsal birlikleri kapatma davalarına bakma (Azerbaycan Anayasası md. 130/7), devlet organları arasında yetki dağılımına ilişkin ortaya çıkan sorunları çözme gibi yetkiler de verilmektedir. (Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Gürcistan, Tacikistan).

Referandum veya seçim sonuçlarının, anayasal denetime tabi tutulması birçok cumhuriyetin anayasalarında öngörülmektedir. Bu denetim genelde iki şekilde gerçekleştirilmektedir: Birincisi zorunlu anayasal denetim, ikincisi, zorunlu olmayan anayasal denetim. Zorunlu anayasal denetim referandum veya seçimlerin sonuçlarına bağlı olmaksızın önceden yapılan bir denetimdir.¹¹¹³ Moldova Cumhuriyeti Anayasasına göre referandumun, Cumhurbaşkanı ve parlamento seçimlerinin,¹¹¹⁴ Kırgızistan Anayasasına göre ise yalnız Cumhurbaşkanı seçimlerinin zorunlu denetimi öngörülmektedir.¹¹¹⁵ Zorunlu olmayan denetim usulü Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Litvanya, Tacikistan'da uygulanmaktadır.

Cumhurbaşkanına karşı suçlamada bulunma işleminin, bazı ülkelerin anayasalarında, Anayasa Mahkemesi tarafından yürütülmesi öngörülürken, bazılarında ise, Anayasa Mahkemesinin söz konusu kararının yanında, Yüksek Mahkemelerin (Yargıtay), görüşü de gerekmektir (Azerbaycan, Rusya, Gürcistan).

Cumhurbaşkanının sağlık nedeniyle yetkilerini kullanamaması halinde de parlamentoların başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi karar alabilmektedir. Anayasa Mahkemesi ayrıca Belarus, Moldova ve Özbekistan'da parlamentonun feshine belli düzeyde iştirak etmektedir.¹¹¹⁶

1.5. Devletin Şekli ve Niteliği

Yeni anayasalarda devlet biçimi olarak üniter devlet modeli benimsenmiştir. Sadece Rusya Anayasası, federal devlet biçimini öngörmektedir. Egemenliğin kaynağı açısından devlet şekli olarak cumhuriyet, bütün anayasalarca benimsenmiştir.

Anayasalarda cumhuriyetin nitelikleri açısından, çağdaş demokratik

¹¹¹³ Митюков, М.А., 1998, с. 124.

¹¹¹⁴ Moldova Cumhuriyeti Anayasası, md. 135/d, e.

¹¹¹⁵ Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası, md. 82/3

¹¹¹⁶ Митюков, М.А., 1998, с. 133.

anayasalarda geçerli olan nitelikler, hemen hemen tüm anayasalarda belirtilmiştir.

Azerbaycan Anayasasının 7. maddesinde devletin üniter bir cumhuriyet olduğu belirtilmiş, cumhuriyetin nitelikleri arasında, demokratik, dünyevi ve hukuk devleti ilkeler sayılmıştır. Belarus Cumhuriyeti Anayasasının 1. maddesine göre, Belarus Cumhuriyeti, üniter, demokratik, sosyal hukuk devletidir. Moldova Anayasasının 1., 2. ve 3. maddelerinde Moldova Cumhuriyeti'nin egemen ve bağımsız, bütün ve bölünmez bir devlet olduğu, devlet şeklinin cumhuriyet olduğu ve demokratik hukuk devleti olduğu vurgulanmaktadır. Ukrayna Anayasasının 1. maddesinde, Ukrayna'nın egemen ve bağımsız, demokratik, sosyal ve hukuk devleti olduğu belirtilmiş, 5. madde de ise, devlet şeklinin cumhuriyet olduğu ifade edilmiştir.

Baltık Cumhuriyetleri'nden Letonya ve Litvanya anayasalarının 1. maddelerinde devletin biçimi ve niteliği benzer şekilde kısaca, Letonya bağımsız demokratik cumhuriyettir ve Litvanya bağımsız demokratik cumhuriyettir şeklinde ifade edilmiştir. Estonya Anayasasının 1. maddesine göre, Estonya, özgür, egemen ve bağımsız ve demokratik bir cumhuriyettir.

Tüm anayasalarda halk, egemenliğin ve devlet iktidarının tek kaynağı olarak tanımlanmaktadır. Halk egemenliği anayasal düzenin başlıca ilkesi olarak düzenlenmiş ve bu ilkenin referandum ve serbest seçimler yoluyla gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.

Referandum yapılması için kimlerin başvurabileceği konusu anayasalarda değişik şekillerde düzenlenmiştir. Anayasaların çoğunda konuya ilişkin düzenlemeler çok kısa, aynı zamanda değişik maddelerde yer almaktadır. Belarus Cumhuriyeti Anayasasında referandum hakkındaki hükümler 6 maddeyi içeren özel bir kısım altında daha ayrıntılı bir biçimde ifade olunmaktadır.¹¹¹⁷

Yeni anayasaların, Marksist demokrasinin tersine, çoğulcu demokratik anlayışa uygun olarak, çok partili sisteme yer vermiş oldukları görülmektedir. Bilindiği gibi sosyalist rejimde, komünist partiler dışındaki tüm siyasal örgütlerin faaliyetine son verilmiş ve bu dönem zarfında tek partili bir siyasal sistem oluşturulmuştur. Sovyetler Birliğinde yeniden yapılanma sürecinde, cumhuriyetlerde

¹¹¹⁷ Belarus Cumhuriyeti Anayasası, III. Bölüm, 2. Kısım, md. 73-78.

yeni siyasi dernek, parti ve diğer örgütlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır¹¹¹⁸. Fakat çok partili geleneğin olmaması nedeniyle birçok ülkede bu örgütler gereken düzeyde kurumsallaşamamışlar.

Çok partili siyasi yapıya götüren ilk etkili örgütler cumhuriyetlerde kurulan “Halk Cepheleeri” olmuştur. Halk Cepheleeri farklı cumhuriyetlerde değişik adlar altında kurulmuştur. (Litvanya’da “*Sajudis*”, Letonya’da, Azerbaycan’da, Belarus’ta “*Halk Cephesi*”, Estonya’da “*Perestroykayı Desteklemek İçin Halk Cephesi*”, Özbekistan’da “*Birlık*” *Halk Cephesi* vs.). Bu örgütler siyasi parti değildir. “Halk Cepheleeri” içinden çıktıkları toplumların çoğulcu yönetim isteklerini toplu olarak anlatmak ve uygulamak için kurulmuştur. Bu kurumlar içinde her türlü düşünce akımı bulunmaktadır. Daha sonraları bu düşünce akımları siyasi partilere dönüşmeye başlamıştır. BDT ve Baltık cumhuriyetlerinde, geçiş sürecinde partilerin sayısı hızla artmıştır. Siyasi parti yasaları çıkarılmış, anayasalara siyasi partilerle ilgili hükümler dahil edilmiştir.

Anayasalarda genel olarak parti yasakları arasında, partinin program, amaç ve eylemlerinin; devletin bağımsızlığının tasfiye edilmesi, şiddet kullanarak anayasal düzenin değiştirilmesi, devletin egemenliğinin ve topraklarının bölünmezliğinin ihlali, güvenliğini zayıflatmayı, devlet iktidarının yasalara aykırı olarak ele geçirilmesi, savaş ve şiddet propagandası, etnik köken, ırk ya da din düşmanlığının teşviki ve insan hakları ve özgürlükleri ile kamu sağlığının ihlal edilmesine yönelmesi durumunda siyasi partilerin ve kamu birliklerinin kurulması ve faaliyette bulunması yasaklanmaktadır.¹¹¹⁹

Sivil örgütlerle devlet kurumlarının bütünleşmesi, devlet kurum ve organlarında siyasi parti örgütleri kurulmasına müsaade edilmemektedir.¹¹²⁰ Askerler, iç işleri ve emniyet mensupları, milli güvenlik elemanları, yargı, savcılık ve adliye makamlarında çalışanların parti üyeliği veya herhangi bir partiyi

¹¹¹⁸ 1 Ocak 1991 tarihinde yürürlüğe giren “Toplumsal Birlikler Hakkında” SSCB Yasası siyasi çoğulculuğun gelişmesi için çok önemli bir adımdır. Aslında bu yasa, yasadışı faaliyet gösteren siyasi partiler ve diğer örgütlerin faaliyetini yasallaştırmış, Komünist Partisi dışındaki siyasi partilere eşit hukuksal statü sağlamıştır. Bu yasanın kabulünden sonra egemen cumhuriyetlerde de aynı konuda yasalar kabul edilmeye başlamıştır. Bağımsızlık sonrası kabul edilen yasalar bu konudaki mevzuatı daha da genişletmiştir. Bkz. Михалева, Н.А., 1998, с. 124-125.

¹¹¹⁹ Ukrayna Cumhuriyeti Anayasası, md. 37

¹¹²⁰ Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası, md. 5/1.

desteklemeleri yasaktır.¹¹²¹

Yeni anayasalarda “toplumsal birlikler” denilince genelde aşağıdakiler anlaşılmaktadır: Toplumsal örgütler (siyasi partiler, sendikalar, kadın, gazi, gençlik, çocuk örgütleri, gaziler, maluller dernekleri, barış ve insan haklarını savunan örgütler, bilimsel-teknik, ekolojik, kültürel-eğitim, beden eğitimi ve spor, sanat dernekleri, milli kültürel cemiyetler), toplumsal hareketler, vakıflar, kurumlar, dernekler, belediye sınırları içinde kendi kendini yöneten örgütler. Çeşitli ülkeler düzenledikleri yasalarla bu kapsamı belli ölçüde genişletmekte veya daraltmaktadır. Mesela, Moldova Cumhuriyetinin 17 Mayıs 1997 tarihli Toplumsal Birlikler Yasasında bu kapsama dini kurumlar, vatandaşların ikamet yerlerinde oluşturdukları mahalle, sokak, köy komiteleri girdikleri halde, Kazakistan Cumhuriyetinin 3 Haziran 1996 tarihli yasası dini kurumları ve yerel yönetimlerde oluşturulan örgütleri bu kapsam dışında tutmaktadır¹¹²².

Eski sosyalist anayasaların büyük çoğunluğu hukuk devleti ilkesine açıkça yer vermektedir. Ancak hukuk devleti niteliği ile bağdaşmayan düzenlemelerin de anayasalarda bulunduğu görülmektedir. Yürütmeye, özellikle Cumhurbaşkanına tanınan çok geniş yetkiler, yürütmeyi yasama üstü bir konuma getirmektedir.

Anayasaların bazılarında sosyal devlet ilkesine de yer verilmektedir. (Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Tacikistan, Ukrayna). Diğer cumhuriyetlerin anayasalarında sosyal devlet niteliği konuya ilişkin değişik maddelerinde yer almaktadır. Ancak sosyal devlet ilkesi yanında anayasalarda özellikle, ekonomideki planlı ve merkezi yönetime son verilmekte, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi ve özel mülkiyet tanınmaktadır.

Yeni anayasaların sosyal devlet niteliği konusunda, önceki dönemden farklı bir yaklaşım içinde oldukları görülmektedir. Anayasaların birçoğunda “sosyal devlet” ilkesi doğrudan ifade edilmiş olmakla birlikte, sosyal haklar açısından devletin “maddi güvencesi” değil, “hukuki güvencesi” esas alınmaktadır. Başka bir deyişle devletin bundan önceki dönemlerde olduğu gibi tüm sosyal hakları karşılama zorunluluğu yerine olanaklar ölçüsünde yerine getirme şeklinde bir yumuşama

¹¹²¹ Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası, md. 8/5.

¹¹²² Bkz: Михалева Н.А., 1998, с. 124-125.

görülmektedir.

Laik devlet ilkesi yeni anayasaların çoğunda açıkça düzenlenmemiştir. Özbekistan hariç diğer Türk Cumhuriyetlerinin anayasalarında cumhuriyetin nitelikleri arasında “dünyevi devlet” kavramı yer almaktadır.

Ukrayna Anayasasının Başlangıç bölümünde “*Tanrının (...) karşısındaki sorumluluğunun bilincine vararak*” Anayasanın kabul edildiği ifade edilmektedir. Litvanya Anayasasında göre geleneksel kilise ve dini kurumların devletçe tanındığı ifade edilmektedir. Diğer kilise ve dini kurumlar ise toplumda destek sağladığı ve onların eğitimleri, ayinleri kanuna ve ahlaka aykırı olmadığı durumlarda tanınmaktadır.¹¹²³

Bazı üniter devletlerde özerk unsurlar da bulunmaktadır. (Azerbaycan, Gürcistan, Azerbaycan, Tacikistan, Özbekistan, Ukrayna, Moldova). Moldova Cumhuriyetinde, Hristiyan Türklerin (Gagauzların) yaşadığı Gagauz Bölgesinin özerklik statüsü “Gagauzya’nın (Gagauz Bölgesinin) Özel Hukuki Statüsü Hakkında” yasayla düzenlenmiştir.¹¹²⁴ Yasaya göre, Moldova Cumhuriyetinin bağımsız devlet niteliğinin değişmesi durumunda Gagauz Bölgesi kendi kaderini tayin etme hakkına sahiptir.

Tacikistan’daki “Dağlık Badahşan Özerk Eyaleti”nin özerklik statüsü, 4 Kasım 1994 yılında kabul edilmiş Tacikistan Cumhuriyeti Anayasal Kanunu¹¹²⁵ ve Anayasa ile belirlemektedir.¹¹²⁶ Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası ise, Karakalpakistan’ı, Özbekistan sınırları içerisinde özerk bir cumhuriyet olarak nitelendirmektedir.¹¹²⁷ Karakalpakistan Cumhuriyeti Anayasası 9 Nisan 1993 yılında Karakalpakistan parlamentosu tarafından kabul edilmiştir.¹¹²⁸

Gürcistan Cumhuriyeti içerisinde Acar ve Abhaz Özerk Cumhuriyetleri bulunmaktadır. 1990 tarihli Gürcistan parlamentosu kararıyla Güney Osetin Özerk

¹¹²³ Litvanya Cumhuriyeti Anayasası, md.43/1.

¹¹²⁴ Об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери, Закон Республики Молдова 23 декабря 1994 г., No 345-XIII. İçinde: **Новые Конституции стран СНГ и Балтии**, (Составитель Г.Н.Андреева), Юристъ, Москва, 1999, с. 347-355. Официальный Монитор Республики Молдовы, 1995, No 1, ст. 53.

¹¹²⁵ Ведомости Мажлиси Оли, 1995, No 21, ст. 247.

¹¹²⁶ Tacikistan Cumhuriyeti Anayasası, md. 81-83.

¹¹²⁷ Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası, md. 70.

¹¹²⁸ Конституция Республики Каракалпакстан, İçinde: **Новые Конституции стран СНГ и Балтии**, с. 479-505.

Eyaletinin statüsü iptal edilmiştir.¹¹²⁹ Abhaz Özerk Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ederek 26 Kasım 1994 yılında yeni anayasasını kabul etmiştir.

1.6. Yerel Yönetimler

Sovyetler Birliği döneminde yerel yönetimler yasalar gereğince devlet yönetiminin çekirdeğini oluşturmaktaydı. Kamu yönetimi her düzeyde doğrudan Komünist Partisi tarafından düzenlenmekte ve denetlenmekte olup tamamen merkezileşmişti. Sovyetlerin dağılmasından sonra Komünist Partisinin feshine rağmen bir süre, bu partinin ilgili devletlerdeki organları faaliyetini sürdürmüştür. Ancak daha sonraları bu devletlerde yerel yönetimlere ilişkin yasalar çıkarılmış, idari-arazi¹¹³⁰ taksimatı yapılmış, yerel yönetimlerin görev ve yetkileri belirlenmiştir. Yeni anayasalar merkezi ve yerel yönetimlerin yapılanmasında, yürütme ve yerel yönetim organları arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde benzer ve farklı düzenlemelere yer vermişlerdir.

Yerel yönetimlerle ilgili hükümler genelde, anayasalarında özel kısımlar veya bölümlerde toplanmıştır. (Örneğin, Belarus Anayasasında IV. Kısım, Ermenistan Anayasasında VII. Bölüm, Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasında VIII. Kısımda düzenlemiştir.) Genelde söz konusu bölüm veya kısımlarda konu, *yerel yönetimler ve yerel yürütme hakimiyeti* şeklinde bir arada ele alınmaktadır. Bu hükümler yerel yönetimler ve yürütme erki arasındaki ilişkileri de düzenlemektedir.

Yerel devlet idarelerinde¹¹³¹ yürütmenin başındaki kişi hemen hemen tüm ülkelerde merkezden (dikey olarak) atanmaktadır. Yerel yönetimler de ise seçimle iş başına gelinmektedir. Yerel yönetimlerin devamlı veya geçici komisyonları bulunmaktadır. Kendi başkanlarını ve yardımcılarını seçen bu komisyonlar yerel vergilerin belirlenmesi ve toplanması, yerel bütçenin onaylanması, belediye mülkiyetinin tasarrufu, ekonomik, ekolojik ve sosyal kalkınma programlarının

¹¹²⁹ Михалева Н.А., 1998, с. 211.

¹¹³⁰ İdari-arazi ifadesi bir çok cumhuriyetin anayasasında kullanılmaktadır. İdari-arazi ifadesi, devletin coğrafi alanda idari yapılanmasını anlatmaktadır.

¹¹³¹ “Yerel devlet idaresi” kavramı, merkezi idarenin yerel düzeydeki birimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu kavram Türkçeye taşra teşkilatı olarak çevrilebilir. Ancak Türkiye’de taşra teşkilatı kavramının çağrıştırdığı yapılanma, bu ülkelerde aynı karşılığı bulmamaktadır. Bu nedenle bir karışıklığa sebep vermemek için taşra teşkilatı kavramı yerine orijinal ifade kullanılmıştır.

hazırlanması gibi çok geniş alanda yetkiye sahiptirler. Yerel yönetimlere, yasama ve yürütme tarafından ek yetkiler de verilebilmektedir. Böyle durumlarda devletin kontrol edeceği ek finansmanlar da sağlanmaktadır.¹¹³²

Belarus Cumhuriyeti Anayasasına göre yerel yönetim organları olan yerel halk vekilleri meclisleri, ilgili idari birimde yaşayan vatandaşlar tarafından dört yıl süre ile seçilir. Yerel idare ve yürütme organlarının başkanları Belarus Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından veya onun belirlediği şekilde göreve atanır, görevden alınır ve ilgili yerel halk vekilleri meclisleri tarafından onaylanır. Yasaların, yerel halk vekilleri meclisi tarafından devamlı ve ciddi şekilde ihlali durumunda, bu organ Cumhuriyet Konseyi tarafından feshedilebilir. Yerel halk vekilleri meclislerinin yetkilerinin zamanından önce sona ermesinin esasları yasalara bırakılmıştır.¹¹³³

Yerel devlet yönetimi yerel temsili ve yerel yürütme organları tarafından gerçekleştirilir ve bu organlar içinde bulundukları bölgeden sorumludurlar. Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasına göre, yerel temsili organlar (*maslahatlar*), ilgili idari-arazi birimindeki halkın iradesini ifade eder ve genel devlet çıkarlarını dikkate alarak gereken önlemleri belirler ve onların uygulanmasını denetler. Maslahatlar, halk tarafından genel, eşit ve doğrudan seçim hakkına dayanan gizli oylamayla dört yıllık süre için seçilirler. Yerel yürütme organları, Kazakistan Cumhuriyetinin bir bütün oluşturan yürütme sistemi içinde yer alır ve ilgili bölgenin kalkınmasının çıkar ve taleplerini uzlaştırmak suretiyle yürütme hakimiyetinin genel devlet politikasının gerçekleşmesini temin ederler. Yerel yürütme organını Cumhurbaşkanı ve Hükümetin temsilcisi olan ilgili idari-arazi biriminin “*akimi*” (başkanı) yönetir. Maslahat, üye tam sayısının üçte ikisinin oyuyla “*akime*” güvensizlik oyu vererek, Cumhurbaşkanı veya ilgili üst düzey akime, söz konusu akimi görevden alması için başvuruda bulunabilir.

Eyaletlerin, büyük kentlerin ve başkentin akimlerinin yetkileri, yeni seçilen cumhurbaşkanının göreve başlamasıyla sona erer. Maslahatlar, kendi yetkileri çerçevesinde kararlar çıkarır, akimler ise ilgili idari-arazi birimde bağlayıcı kararlar ve emirler çıkarır. Maslahatların yerel bütçe gelirlerinin azaltılmasını ve yerel bütçe

¹¹³² Дорожкин, Ю.Н., «Конституционное развитие стран СНГ в Евразийском пространстве», **Diyalog Avrasya**, Yaz, 2000, s. 9

¹¹³³ Belarus Cumhuriyeti Anayasası, md. 118, 119, 123.

giderlerinin artırılmasını öngören karar tasarıları, sadece akimin onayı ile görüşmeye sunulabilir.¹¹³⁴

Kırgızistan, yerel devlet idaresi (taşra teşkilatı) bakımından 6 idari bölgeye (illere) ayrılmıştır. Bunlar Çuy, Issık-Köl, Oş, Talas, Calal-Ahad, Narın ve özel statüsü nedeniyle *oblast* sayılan başkent Bişkek'tir. Her bölge ilçelere (*rayon*) bölünmüştür. Her bölgede ortalama 5–10 ilçe bulunmaktadır. Ülkede büyük kentler (*şaar*) tek başına ayrı idari birimler olarak kabul edilmektedir. Diğerleri ise nüfuslarının büyüklüğüne göre bir *oblasta* ya da *rayona* bağlıdır. Köyler (*ayıl*), köy meclisi (*ayıl meclisi*), belli bir alanda yer alan birkaç dağınık köyün tek bir ayıl keneşi ile yönetilebildiği alt basamak kırsal yönetim birimleridir¹¹³⁵.

Yerel devlet idarelerinin temel görevleri ve işlevleri Anayasanın “Yürütme” bölümünde, “Yerel Devlet İdaresi” altbölümünde 76–77. maddelerde düzenlenmiştir. Anayasanın 76. maddesine göre eyaletler, ilçeler ve şehirlerde yürütme hakimiyeti yerel devlet idaresi tarafından gerçekleştirilir. Anayasanın 77. maddesine göre yerel devlet idari organları, bu Anayasa ve Kırgızistan Cumhuriyeti yasaları uyarınca faaliyet gösterir. Yerel devlet idari organlarının yetkileri dahilinde aldıkları kararlar ilgili bölgede bağlayıcıdır.

Kırgızistan'da yerel yönetimlerin yapısı, görevleri ve işlevleri Anayasanın yedinci kısımda “Yerel Yönetimler” başlığıyla, 91–95. maddeler arasında düzenlenmiştir. Anayasanın 91. maddesine göre, Kırgızistan Cumhuriyetinde yerel yönetimler, yerel öneme sahip faaliyetleri, kanunlar ve kendi sorumlulukları kapsamında yürüten mahalli birlikler tarafından gerçekleştirilir. Anayasanın 92. maddesinde ise yerel yönetim, kanunla belirlenmiş şekilde nüfusun kendisince oluşturulan yerel meclisler ve diğer organlar aracılığıyla gerçekleştirilir. Yerel yönetim organları belediye mülkiyetini kullanabilir, bunlara sahip olabilir ve her türlü tasarrufta bulunabilir denilmektedir.

Özbekistan Cumhuriyetinde ilgili bölgelerde temsili ve idari yönetime, eyalet, ilçe, şehir başkanları (*hokimler*) başkanlık eder. Bu tip bir yönetim tarzı, Özbek

¹¹³⁴ Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası, md. 86-88.

¹¹³⁵ Kırgızistan'da yerel yönetimler hakkında geniş bilgi için bk. Dukanbayev, A., “Kazakistan'da Yerel Yönetimler”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 7, Sayı 4, Ekim 1998, s. 126-132.

yöneticilere göre iktidarın değişik organları arasında cepheleşmeyi azaltmış ve ekonomik ve siyasi reformlara dinamiklik kazandırmıştır.¹¹³⁶

1.7. Temel Hak ve Özgürlükler

Yeni anayasalarda, Letonya Anayasası hariç, temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümlere, anayasaların sistematığı içerisinde genel hükümlerden hemen sonra ve devletin temel organlarını düzenleyen hükümlerden önce yer verilmiştir. Letonya Anayasasında ise, temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümler son bölümde düzenlenmiştir.

Anayasalarda temel hak ve özgürlükler, 1947 tarihli İtalyan Anayasası veya 1961 ve 1982 Türk Anayasalarında olduğu gibi, “Genel Hükümler, Kişinin Hak ve Ödevleri, Sosyal ve Ekonomik Hak ve Ödevler, Siyasi Hak ve Ödevler” şeklinde hakların niteliğine dayalı bir ayrıma tabi tutulmadığı görülmektedir. Yalnızca Özbekistan Anayasası, 1982 Türk Anayasasına benzer şekilde, “Temel İnsan ve Vatandaş Hak, Özgürlük ve Ödevleri” başlığını taşıyan II. Kısımda, Genel Hükümler, Vatandaşlık, Kişisel Hak ve Özgürlükler, Siyasi Haklar, Ekonomik ve Sosyal Haklar, İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Güvencesi, Vatandaşların Ödevleri altbölümleri halinde düzenleme yapmıştır.

Diğer anayasaların, çoğunda yalnızca bir bölüm halinde “İnsan ve Vatandaş Hak ve Özgürlük ve Temel Ödevler” başlıkları altında düzenleme yapılmaktadır (Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Letonya, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna anayasaları). Bazı anayasalarda altbölümler halinde “Temel İnsan ve Vatandaş Hak ve Özgürlükleri” ile “Vatandaşların Temel Ödevleri” şeklinde “Hak – Ödev” ilişkisine dayalı ayrımlar yapılmıştır (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova).

Rusya Anayasası ise “Kişi, Toplum ve Devlet” başlığıyla temel hak ve özgürlüklere yer verirken, Litvanya Anayasası da benzer şekilde, “İnsan ve Devlet, Toplum ve Devlet, Ekonomi ve Çalışma” başlıkları taşıyan bölümlere ayırarak bir düzenlemeye gitmiştir.

¹¹³⁶ Дорожкин, Ю.Н., 2000, s. 9-10.

Görüldüğü gibi tüm anayasalarda, temel hak ve özgürlüklerin Hak-Görev-Ödev ilişkisi üzerinde durulmakta, böylece özgürlüklerin çok yönlülüğü çağdaş anayasalara uygun olarak yeni anayasalarca tanınmış olmaktadır.

Yeni anayasalarda temel hak ve özgürlüklerin niteliği konusunda farklı düzenlemeler bulunmaktadır. Bazı anayasalarda, klasik liberal anlayışa özgü olan hakların doğuştan, vazgeçilmez ve devredilmez niteliği, uluslar üstü insan hakları belgeleri ve birçok Batı anayasalarına benzer şekilde düzenlenmiştir. Örneğin, Azerbaycan Anayasasının 24. maddesine göre, herkesin, doğduğu andan itibaren dokunulmaz, ihlal edilemez ve devredilmez hak ve özgürlükleri vardır. Benzer şekilde Kazakistan Anayasasının 12. maddesinde de insan hak ve özgürlüklerinin doğuştan itibaren herkese ait olduğu, mutlak ve ayrılmaz olduğu, yasa ve diğer normatif hukuk düzenlemelerinin içerik ve uygulama şeklini belirlediği ifade edilmiştir. Kırgızistan Anayasasının 15. maddesi “Her insan, doğuştan temel insan hak ve özgürlüklerine sahiptir. Bunlar mutlak, ayrılmaz nitelikte olup, her türlü müdahaleye karşı yasalar ve mahkemelerce korunur.” demektedir. Litvanya Anayasasının 18. maddesinde daha kısa bir formülle, “İnsan hak ve özgürlükleri doğaldır” denilmektedir. Rusya Anayasasının 17. maddesine göre, insanın temel hak ve özgürlükleri ayrılmazdır ve herkes doğuştan bu haklara sahiptir. Ukrayna Anayasasının 21. maddesine göre, tüm insanlar onur ve haklarında özgür ve eşittirler. İnsan hak ve özgürlükleri devredilmez ve ihlal edilemezdir. Gürcistan Anayasasının 14. maddesi de, “Tüm insanlar doğuştan özgürdür...” diyerek doğal hukuk anlayışına uygun olarak özgürlüklerin doğuştan kazanıldığını kabul etmektedir.

Anayasaların bazıları ise, pozitif hukuk anlayışına uygun formüller kullanmışlardır. Belarus Anayasasının 21. maddesine göre, Belarus Cumhuriyeti vatandaşlarının hak ve özgürlüklerinin temin edilmesi devletin yüce amacıdır. Herkes yeterli gıda, giyim, konut ve bunlar için gereken şartların devamlı iyileştirilmesini içeren, insan onuruna yakışır yaşam hakkına sahiptir. Devlet, Beyaz Rusya vatandaşlarına, Anayasa ve yasalarla belirlenmiş ve devletin uluslararası yükümlülüklerinin öngördüğü hak ve özgürlükleri sağlar. Estonya Anayasasının 9. maddesine göre, herkes için Temel Yasayla belirlenmiş hak, özgürlük ve ödevler, Estonya vatandaşlarının yanı sıra Estonya sınırları içinde bulunan yabancı ülke vatandaşları ve vatandaşlığı olmayan şahıslara da eşit düzeyde uygulanır.

Yeni anayasalara, temel hak ve özgürlüklerin sınırlama rejimi açısından bakıldığında, çoğunlukla genel sınırlama hükmüne rastlanmamakta ve sınırlamadan çok hakkı tanımayla yetinen kısa formüller kullanılmaktadır. Hakların sınırlanmasında çok güvence hükümleri bulunmaktadır. Hakları sınırlarken de yasallık ilkesi kabul edilmiştir. Örneğin Azerbaycan Anayasasının 71. maddesi, “Temel Hak ve Özgürlüklerin Güvenceleri” başlığını taşımaktadır.

Belarus Anayasasının 23. maddesi, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasına ilişkin bir düzenleme getirmektedir. Ancak bu maddeden, tüm hak ve özgürlüklerin sınırlanabileceği sonucu çıkmamaktadır. Maddeye göre, kişinin hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılmasına milli güvenlik ve kamu düzeni, ahlak, genel sağlık, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, yalnız yasalarla öngörülen durumlarda izin verilir. Moldova Anayasası da benzer bir düzenleme ile sınırlama ve sınırlamanın sınırını, “Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması” başlıklı 54. maddesinde düzenlemiştir. Bu maddeye göre, hak ve özgürlüklerin uygulanması sadece yasayla ve sadece milli güvenliğin, savunulması, toplumsal düzenin, genel sağlığın veya ahlakın, vatandaşların hak ve özgürlüklerinin korunması, ceza soruşturmasının yapılması, doğal afet veya kazanın sonuçlarının önlenmesi için gereken zorunlu durumlarda sınırlandırılabilir. Sınırlama, onu doğuran ortama uygun olmalı ve hak ve özgürlüğün özüne dokunmamalıdır.

Ermenistan Anayasasının 44. maddesinde, olağan dönemlerde sınırlanabilecek haklar ve sınırlama nedenleri gösterilmiştir: “Anayasanın 23-27. maddelerinde öngörülen temel insan ve vatandaş hak ve özgürlükleri devlet ve kamu güvenliği, kamu düzeni, toplumsal ahlak ve sağlık, hak ve özgürlüklerin korunması, diğer şahısların onur ve şerefine korunması için zaruri olduğunda yalnız yasayla sınırlandırılabilir.” Anayasasının 45. maddesinde ise olağanüstü hallerde sınırlanamayacak haklar sayma yoluyla gösterilmiştir: “Anayasanın 17., 19., 20., 39., 41.– 43. maddelerinde öngörülen durumlar dışında insan ve vatandaşların ayrı ayrı hak ve özgürlükleri sıkıyönetim veya Anayasanın 55. maddesinin 14. fıkrasında öngörülen durumlarda yasayla belirlenmiş şekilde geçici olarak sınırlandırılabilir.” Benzer bir düzenleme, Gürcistan Anayasasının 46. maddesinde bulunmaktadır. Maddeye göre, olağanüstü hal veya sıkıyönetim süresince Cumhurbaşkanı ülke genelinde veya onun bir kısmında 18., 20., 21., 22., 24., 25., 30., 33. ve 41.

maddelerde belirtilen hak ve özgürlükleri sınırlandırabilir. Gürcistan Cumhurbaşkanı, bu kararı en geç 48 saat içinde Parlamentonun onayına sunmalıdır.

Bazı Anayasalarda özgürlüklerin sınırlandırılmasının sınırı olarak, demokratik toplum düzeninin gerekleri ve öz ölçütlerine yer verilmiştir. Örneğin, Estonya Anayasasının 11. maddesine göre, hak ve özgürlükler sadece Anayasaya uygun olarak sınırlandırılabilir. Sınırlandırma demokratik toplumun gereklerine uygun olmalı, hak ve özgürlüklerin özüne dokunmamalıdır. Kırgızistan Anayasasının 17. maddesine göre, Kırgızistan Cumhuriyetinde insan hak ve özgürlüklerini kısıtlayan ve ortadan kaldıran yasalar çıkarılamaz. Hak ve özgürlükler, sadece diğer şahısların hak ve özgürlüklerini, toplumsal güvenliği ve anayasal düzeni korumak amacıyla, Anayasa ve Kırgızistan Cumhuriyeti yasalarıyla sınırlandırılabilir. Bu durumda anayasal hak ve özgürlüklerin özüne dokunulamaz. Özbekistan Anayasasında, genel bir sınırlama hükmüne yer verilmemiş, buna karşın “Temel Hak ve Özgürlüklerin Güvenceleri” bir bölüm halinde düzenlenmiştir.

Kazakistan Anayasasının 39. maddesine göre, insan ve vatandaş hak ve özgürlükleri, sadece anayasal düzen, kamu düzeni, insan hakları ve özgürlükleri, halkın sağlığı ve ahlaki değerlerini korumanın gerektirdiği derecede ve sadece yasalarla sınırlandırılabilir. Milletlerarası barışı ihlal edebilecek her türlü eylem anayasaya aykırıdır. Siyasi gerekçelerle hiç bir şekilde insan hakları ve özgürlükleri sınırlandırılmaz. Anayasanın 10., 11., 13. - 15. maddelerinde ve 16. maddesinin 1. fıkrasında, 17., 19., 22. maddelerinde, ayrıca 26. maddesinin 2. fıkrasında öngörülen hak ve özgürlükler hiçbir şekilde sınırlandırılmaz.

Görüldüğü gibi geniş bir dokunulmaz hak kategorisi belirlenmiştir ve siyasi gerekçe ile hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmayacağı özellikle belirtilmiştir. Benzer şekilde Rusya Anayasasında da olağanüstü durumlarda hak ve özgürlüklerin sınırlandırılacağı öngörülmüş ancak, bu durumlarda da sınırlandırılmayacak haklar ayrıca belirtilmektedir. Madde 54’e göre, olağanüstü hal zamanı vatandaşların güvenliğinin sağlanması ve anayasal düzenin korunması için federal anayasal kanun uyarınca sınırları ve yürürlük süresi belirtilerek hak ve özgürlüklere belli sınırlamalar yapılabilir. Rusya Federasyonunun genelinde ve ayrı ayrı bölgelerinde olağanüstü hal, federal anayasal kanunla belirlenmiş durum ve şekillerde

uygulanabilir. Rusya Federasyonu Anayasasının 20., 21., 23.(1. fıkra), 24., 28., 34. (1.fıkra), 40 (1. fıkra), 46.-54. maddelerinde öngörülen hak ve özgürlükler sınırlandırılmaz.”

Tacikistan Anayasasında da, olağanüstü hallerde sınırlandırmayacak haklar teker teker sayılmıştır (md 47): “Olağanüstü hal durumunda Anayasanın 16., 17., 18., 19., 20., 22., 25. ve 28. maddelerinde öngörülmüş hak ve özgürlükler sınırlandırılmaz.”

Ukrayna Anayasasının 64. maddesine göre,” Ukrayna Anayasasında öngörülen durumlar dışında anayasal insan ve vatandaş hak ve özgürlükleri sınırlandırılmaz. Sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, uygulama süresi belirtilerek hak ve özgürlükler üzerinde belli sınırlamalar yapılabilir. Bu Anayasanın 24., 25., 27., 28., 29., 40., 47., 51., 52., 55., 56., 57., 58., 59., 60., 61., 62. ve 63. maddelerinde öngörülen haklar ve özgürlükler sınırlandırılmaz.”

Letonya Anayasası, temel hak ve özgürlükleri bir veya iki cümleyle tanıyıp koruma altına aldıktan sonra 116. maddesinde, “Şahısların, Anayasanın doksan altıncı, doksan yedinci, doksan sekizinci, yüzüncü, yüz ikinci, yüz üçüncü, yüz altıncı ve yüz sekizinci maddelerinde belirtilen hakları diğer kişilerin haklarının, Devletin demokratik yapısının ve toplumsal güvenliğinin, refahının ve ahlakının korunması amacıyla yasanın öngördüğü şekilde sınırlandırılabilir. Bu maddede belirtilen durumlara dayanarak, ayrıca dini inançların ifade edilmesi de sınırlandırılabilir.” diyerek tek sınırlama hükmü getirmektedir.

2. Doğu Avrupa Ülkeleri Anayasalarının Özellikleri

2.1. Genel Olarak

Doğu Avrupa ülkelerinde yeni anayasalar, devlet sistemleri kuvvetler ayrılığına dayanan bir rejimi öngörmektedir. Birçok anayasada kuvvetler ayrılığı ilkesi doğrudan ifade olunmakta ve genel hükümler arasında yer almaktadır.

Polonya Cumhuriyeti Anayasasının 10. maddesine göre, Polonya’nın Cumhuriyet rejimi, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin ayrılması ve dengesine dayanır. Yasama yetkisi *Seym ve Senato*, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar

Kurulu, yargı yetkisi mahkemeler ve *tribunaller* tarafından kullanır.¹¹³⁷

Bulgaristan Anayasasının 8. maddesi, Çek Cumhuriyetinin 2.maddesi kuvvetler ayrılığı ilkesini öngörmektedir. Bu ilke Macaristan Anayasasında açıkça yer almamakla birlikte Anayasanın diğer maddelerinde düzenlenmektedir.

2.2. Yasama

Doğu Avrupa ülkelerinde parlamentoların yapısı ve işleyişinde bir sıra ortak ve farklı özellikler bulunmaktadır. Yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin hükümler Anayasalarda belli kısımlarda toplanmış ve ya diğer kanunlarla düzenlenmiştir. (Bulgaristan AY, Halk Toplantısı, II. Bölüm, md. 62-9, Polonya AY., Seym ve Senato, IV. Bölüm, md. 95-124, Slovak C. AY., Yasama Yetkisi, V. Bölüm, md. 72-101.)

Parlamentolar tek kamaralı (Macaristan, Bulgaristan, Slovakya) ve çift kamaralı (Polonya, Çek Cumhuriyeti, Romanya) olup görev süreleri 4 yıldır. Çek Cumhuriyetinin yukarı kamarası olan Senato 81 üyeden oluşur ve üyelerin 1/3'ü iki yılda bir defa yenilenir.¹¹³⁸

Parlamentolardaki milletvekillerinin sayı ülkeden ülkeye değişmektedir: Bulgaristan parlamentosu - Halk Meclisi 240 halk temsilcisinden, Çek Cumhuriyeti'nin Temsilciler Kamarası 200 milletvekilinden, Polonya Seymi 460 milletvekilinden, Senato ise 100 Senatörden oluşur ve 4 yıl müddetine seçilir.

Parlamentoların genel ve ortak özelliği olan yasama yetkisi ile yanı sıra, diğer görev ve yetkileri Anayasalarda değişik şekilde düzenlenmiştir. Polonya Cumhuriyeti Anayasasının 95. maddesine göre, Seym Bakanlar Kurulu üzerinde Anayasanın belirlediği ölçüde denetimi gerçekleştirir. Anayasalar parlamento üyeliği için belli yaş kriteri getirmektedir. Genelde, seçilme yeterliliğine sahip ve 21 yaşına ulaşmış olan her bir vatandaş milletvekili seçilebilir. Çifte kamaralı parlamentolarda yukarı kamara üyeliği için daha yüksek yaş koşulu aranmaktadır. Mesela, Çek Cumhuriyetinde Senatör seçilebilmek için ise en az 40, Polonya'da 30, Romanya

¹¹³⁷ Polonya Cumhuriyeti Anayasası, md. 10.

¹¹³⁸ Çek Cumhuriyeti Anayasası, md. 16.

Anayasasına göre 35 yaş yaşına ulaşmak koşulu aranmaktadır.¹¹³⁹

Polonya Cumhuriyeti Anayasasına göre, Seym üyelerinin 2/3 oyu ile kendi yetkilerine zamanından önce son vere bilir. Böyle bir durumda Senato'nun da yetkisine son verilir. Seym ve Senato Mareşallerinin (Başkanlarının) önerisi üzere Anayasada öngörülen durumlarda Cumhurbaşkanı tarafından fesih edilebilirler. Cumhurbaşkanı fesih kararıyla birlikte yeni seçimlerin yapılma tarihini de belirler.¹¹⁴⁰

Bulgaristan Parlamentosu yasa koyma organı olarak kanunlar kabul eder, onları değiştirir ve ilaveler yapar, yürürlükten kaldırır, anayasa değişiklikleri ve ilavelerine ilişkin kanunlar kabul eder.¹¹⁴¹ Bütçenin onaylanması ve harcamaları parlamento denetimindedir. Her bir milletvekilinin ve Bakanlar Kurulunun yasa tasarısı sunma hakkı vardır. Kabul olunan tüm kararlar en geç 15 gün içinde “Državen Vestnik” (Devlet Gazetesi) adlı resmi gazetede yayınlanır. Anayasanın 98. maddesinin 4. fıkrasına göre, kanunları yayımlama yetkisi Cumhurbaşkanıya aittir. Halk Toplantısı Başbakanı göreve atar ve görevden uzaklaştırır. Başbakanın önerisi üzere Bakanlar Kurulunun oluşumunu yapar, değişiklikler yapar, ayrıca bakanlıkları kurar ve ortadan kaldırır. Halk Toplantısı Cumhurbaşkanı seçimlerini belirler, Bulgaristan Milli Bankasının ve yasal olarak belirtilmiş diğer kurumların yöneticilerini göreve atar ve görevden uzaklaştırır. Bunun yanı sıra parlamento dış siyasete ilişkin bir sıra önemli yetkilere de sahiptir: savaş veya barış ilan etmek, Cumhurbaşkanı veya Bakanlar Kurulunun önerisi üzere ülke çapında veya ayrı ayrı bölgelerde olağanüstü ve sıkıyönetim ilan etmek vs.

Çek Cumhuriyeti Parlamentosunun yetki ve görevlerinin Anayasada ifadesi, sistematik açısından farklıdır. Bu yetkiler veya görevler belli bir maddede toplanmamış, ayrı ayrı maddeler üzere dağılmıştır. Anayasaya göre, devlet bütçesi ve devletin yıllık hesapları ile ilgili yasa tasarıları Hükümet tarafından sunulur ve yalnızca Millet Meclisinin halka açık oturumlarında tartışılır ve karara bağlanır. Millet Meclisinde kabul edilen yasa tasarıları 30 gün süresinde Senato tarafından incelenir ve karara bağlanır. Senato, yasa taslağını onaylar, geri çevirebilir veya değişiklik

¹¹³⁹ Çek Cumhuriyeti Anayasası, md. 19, Polonya Cumhuriyeti Anayasası md. 99.

¹¹⁴⁰ Polonya Anayasası, md. 98/3-98/5.

¹¹⁴¹ Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası, m.153.

teklifi ile birlikte Millet Meclisine geri gönderebilir. Senatonun reddettiği yasa taslağı Millet Meclisi üye tam sayısının salt çoğunluğunun kabul oyu yasalaşır.¹¹⁴²

Saf bir parlamenter rejimin benimsendiği Macaristan’da parlamento çok büyük yetkilerle donatılmıştır. Parlamento; Cumhurbaşkanı, Anayasa Mahkemesi üyelerini, Ombudsmanları, Yüksek Mahkeme Başkanını, Devlet Denetim Birimi Başkanını ve Yardımcılarını ve Başsavcayı seçer.¹¹⁴³ Parlamento yasama faaliyetinin yanı sıra ülkenin sosyal ve ekonomik hedeflerini belirler, mali kaynakların ayrılmasını ve bütçenin onaylanmasını ve uygulanmasını kontrol eder, hükümet programını kabul eder, uluslararası antlaşmaları tasdik eder, belli durumlarda olağanüstü hal ilan eder, Silahlı Kuvvetlerin ülke içi ve dışında kullanılmasına karar verir, genel af çıkarır.¹¹⁴⁴

2.3. Yürütme

2.3.1. Cumhurbaşkanı

Doğu Avrupa ülkelerinin benimsedikleri yönetim biçimlerinden asılı olarak Cumhurbaşkanları farklı hukuki statülere sahiptirler. Anayasalarda Cumhurbaşkanı adayları için belli koşullar aranmaktadır. Romanya, Polonya, Macaristan Slovakya anayasalarında Cumhurbaşkanı adayları için aşağı yaş sınırı 35 yaş,¹¹⁴⁵ Çek Cumhuriyeti ve Bulgaristan anayasalarında ise 40 yaş¹¹⁴⁶ koşulu aranmaktadır. Anayasalar, cumhurbaşkanlarının arka arkaya iki dönemden fazla seçilememe kuralını getirmiştir.

Parlamenter sistemin gereği olarak cumhurbaşkanları yürütmenin sorumsuz kolunu oluşturur. O, devletin başıdır ve milletin birliğini sembolize eder, iç ve dış ilişkilerde devleti temsil eder. Cumhurbaşkanının kanunları ilan etmek, aynı zamanda veto hakkı vardır. O, Silahlı Kuvvetlerin başkomutanıdır.

¹¹⁴² Çek Cumhuriyeti Anayasası, md. 46-47.

¹¹⁴³ Macaristan Cumhuriyeti Anayasası, md. 19/k

¹¹⁴⁴ Yılmaz, M., “Sosyalizm Sonrası Dönemde Macaristan Cumhuriyetinin Siyasal, Anayasal ve İdari Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, **Atatürk Üniversitesi, Erzincan Hukuk Fak. Dergisi**, Sayı: 1., Cilt:1, 1997, 195.

¹¹⁴⁵ Romanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 35/2, Polonya Cumhuriyeti Anayasası, md. 29, Macaristan Cumhuriyeti Anayasası Md. 29, Slovakya Cumhuriyeti Anayasası, md. 103/1.

¹¹⁴⁶ Çek Cumhuriyeti Anayasası, md. 57, Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası, md. 93/2.

Kuvvetler ayrılığı ilkesi esasında Bulgaristan Cumhurbaşkanının her üç devlet erkine münasebette etkili rolü vardır. Halk Toplantısı karşısında Cumhurbaşkanının bir sıra önemli yetkileri vardır:¹¹⁴⁷ O, Halk Toplantısına seçimlerini belirler, Halk Toplantısının kararı ile yapılacak referandumun yapılma tarihini belirler, yeni seçilmiş Halk Toplantısının ilk oturumunu çağırır, Halk Toplantısı oturumunun çağırılmasını onun başkanından talep eder, kanunları ilan eder, veto hakkını kullanır, Halk toplantısına müracaat eder, hükümetin kurulmasıyla bağlı anlaşmaya varılmadıkta parlamentoyu fesheder.

Cumhurbaşkanı yürütme karşısında da birçok yetkilere sahiptir. Anayasanın 129/2. maddesine göre o, Bakanlar Kurulunun oluşumuna iştirak eder, yasa ile öngörölmüş hallerde devlet memurlarını göreve atar ve görevden alır, Bakanlar Kurulunun önerisiyle idari birimlerin adı ve sınırlarında değışiklikler yapar, iskan birimleri ve ulusal öneme haiz kuruluşları adlandırır.

Cumhurbaşkanı Anayasanın 129/2. maddesine göre, Yüksek Yargı Kurulu Başkanının önerisiyle üst düzey mahkemelerin başkanlarını ve Başsavcıyı göreve atar. Anayasanın 98/11. maddesi Cumhurbaşkanına af yetkisi tanımıştır.

Bulgaristan Cumhurbaşkanının Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanı vasfı, Bakanlar Kurulunun önerisiyle Silahlı Kuvvetlerinin yüksek komuta heyetini ataması ve yüksek askeri rütbelere vermesinde ifade edilir. Cumhurbaşkanını kendi yetkilerinin bir bölümünü, özellikle af, vatandaşlık ve siyasi sığınma, belli organların başkanlarını atama ve görevden alma yetkisini Cumhurbaşkanı yardımcısına devredebilir.¹¹⁴⁸

Çek Cumhuriyeti Anayasası 63. ve 64. maddelerinde Cumhurbaşkanının yasama, yürütme ve yargı organları karşısındaki yetkileri, Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanı vasfı, uluslararası ilişkiler alanında devleti temsil etme, atamalarla ilgili yetkileri, ayrıca af yetkisi hükümlere bağlanmıştır.

Anayasalarda Cumhurbaşkanının zamanından önce görevinden ayrılmasına ilişkin düzenlemeler vardır.

Polonya Cumhuriyeti Anayasasına göre, Cumhurbaşkanının ölümü, kendi

¹¹⁴⁷ Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası, m.153.madde 98 (f. 1,2,4, 14), 99, 101.

¹¹⁴⁸ Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası, md. 104.

yetkilerini kullanmaktan imtina ettiği, seçimlerin yasal olmadığı belirlendiği ve ya diğer sebeplere göre görevine başlamadığı hallerde, çağlık durumu nedeniyle ve Anayasa ve kanunların ihlali durumunda *Devlet Tribunalinin* kararıyla zamanından önce görevinden ayrılabilir.¹¹⁴⁹

Bulgaristan Anayasasına göre, istifa ve sağlık durumu nedeniyle Cumhurbaşkanının görevlerine AYM tarafından son verilir. Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı yardımcısının devlete ihanet ve Anayasayı ihlal etmesi durumunda milletvekillerinin üye tamsayısının en az ¼'i tarafından Cumhurbaşkanının azli görüşülür. Parlamento üye tamsayısının 2/3'ünden çoğunun oyu ile Cumhurbaşkanının azli hakkında karar çıkarılır. Söz konusu karar bir ay müddetinde Anayasa Mahkemesinde görüşülür ve son karara bağlanır.¹¹⁵⁰

2.3.2. Başbakan ve Bakanlar Kurulu

Yeni anayasalarda tercih edilen hükümet rejimlerinin gereklerine uygun olarak Başbakanın yetki ve görevlerine ilişkin belli hükümler getirmiştir.

Bulgaristan Anayasasının 99. maddesine göre, Bakanlar Kurulunun oluşturulması görevi Cumhurbaşkanının parlamentodaki parti grupları ile yaptığı görüşmelerden sonra, en çok sandalyeye sahip parlamento grubunun adayına verilir. Yedi gün içinde Başbakan adayı tarafından kabine oluşturulamazsa, bu görev sayıca ikinci olan parlamento grubunun adayına verilir. Bakanlar Kurulu bu defa da oluşturulamazsa, Cumhurbaşkanı parti grupları içinden istenilen adaya hükümeti oluşturmak yetkisi verir. Belli süre içinde yeni hükümet listesi oluşturulursa, Cumhurbaşkanı Başbakanın adaylığını parlamentonun onayına sunar. Bu konuda anlaşmaya varılmadıkta Cumhurbaşkanı, verdiği kararla geçici hükümet oluşturur ve iki ay içinde seçimlerin yapılacağı şartıyla Parlamentoyu fesih eder. Söz konusu kararda, ayrıca seçimlerin tarihi de gösterilir. Böyle bir durum Parlamentonun görev süresinin son üç ayı içinde baş verirse geçici hükümet oluşturulmasına rağmen, parlamento fesih edilemez. Bulgaristan'da iki defa geçici hükümet oluş-

¹¹⁴⁹ Polonya Cumhuriyeti Anayasası, md. 132, 198.

¹¹⁵⁰ Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası, md. 103.

turulmuştur.¹¹⁵¹

Halk Toplantısı üyelerinin 1/5'nin önerisi üzere Bakanlar Kuruluna güvensizlik oyu görüşülebilir. Güvensizlik oyu hakkındaki kararın verilmesi için parlamento üyelerinin yarıdan çoğunun oyu gerekmektedir.¹¹⁵² Güvensizlik oyu verilmezse sonraki altı ay içinde parlamentoda aynı konu görüşülemez. Anayasada güvensizlik oyunun hükümete veya Başbakan'a ait olduğu açıklanmamıştır.

Polonya Anayasasının 154. maddesine göre, Cumhurbaşkanı Başbakanı (*Bakanlar Kurulunun Başkanı*) göreve atar. Başbakan ise Bakanlar Kurulu listesini hazırlar ve Cumhurbaşkanı'na sunar. İki hafta içerisinde hükümet üyeleri listesi ve hükümet programı Cumhurbaşkanı tarafından güvenoyu için Seyme sunulur ve Seymin tam üye sayısının salt çoğunluğuyla bu güvenoyu gerçekleştirilebilir. Seymin 46 milletvekilinin teklifi üzere yeni Başbakanın adaylığını ileri sürmek şartıyla Bakanlar Kuruluna güvensizlik oyunu görüşülebilir. Güvensizlik kararı kabul edildiği halde Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve onun önerisi üzere hükümetin diğer üyelerini göreve atar. Seym, ayrıca hükümet üyelerine karşı 69 milletvekilinin önerisi üzere güvensizlik oyu teklifini görüşülebilir.¹¹⁵³

Parlamente düzenin gereği olarak, Başbakan ve onun yetki verdiği Hükümet üyesi tarafından imza edilen Cumhurbaşkanı kararlarından dolayı, hükümet sorumludur. Cumhurbaşkanı kararlarında Seym ve Senato'ya seçimlerinin belirlenmesi, yasama teklifi, referandum, güvensizlik oyu verilen hükümet üyesinin görevden alınması, hakimlerin ve bir sıra yüksek devlet görevlilerinin atanması, af, ödüllendirme yetkisiyle bağlı kararların verilmesinde Başbakanın imzası gerekmektedir.

Macaristan'da yürütmenin ikinci kanadını, yani hükümeti Bakanlar Kurulu ve Başbakan oluşturur. Başbakan, Cumhurbaşkanı'nın önerisi üzere Devlet Meclisinin basit oy çoğunluğuyla seçilir.¹¹⁵⁴ Parlamente'nin üye tam sayısının en az 1/5'nin önerisi üzere, yeni Başbakanın adaylığını ileri sürmek şartıyla Bakanlar Kuruluna güvensizlik oyu görüşülebilir. Konunun görüşülmesi için 3 günden önce ve bir

¹¹⁵¹ Андреева Г.Н., 1999, с. 633-634.

¹¹⁵² Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası, m. 89.

¹¹⁵³ Polonya Cumhuriyeti Anayasası, md. 158-159.

¹¹⁵⁴ Macaristan Cumhuriyeti Anayasası md. 34.

haftadan geç olmayan bir süre belirlenmiştir.¹¹⁵⁵

Görüldüğü gibi, Avrupa'nın yeni demokrasilerinden hiçbiri başkanlık sistemini kabul etmemiş, yarı-başkanlık olarak nitelendirilebilecek bir sistem seçmiş olanlar da başkana Fransız Cumhurbaşkanı kadar geniş yetkiler vermemişlerdir. Bu durumda, parlamenter ve yarı-parlamenter rejimlerin nispi temsille birleşmesi, pek büyük ihtimalle çok parti sistemlerini doğuracak ve böylece hükümetlerin büyük bir bölümü koalisyon hükümetleri niteliğini taşıyacaktır.¹¹⁵⁶

2.4. Yargı

Erkler ayrılığı fikrini reddetme sonucu olarak, anayasallık ilkesinin korunmasını, Anayasa Mahkemesi gibi bağımsız bir organa verme gereğini kabul etmeyen sosyalist devlet kuramı, uygulamada 1960'lı yıllardan itibaren farklılaşmaya başlamıştır. Yugoslavya 1963'te,¹¹⁵⁷ Çekoslovakya 1968'de, Macaristan 1984'te yasaların Anayasaya uygunluk incelemesinde Parlamentonun özdenetim sisteminden vazgeçerek, bu yetkiyi hukuk ölçütlerinden hareketle Halk Meclisi tarafından seçilen ve yargıçlara tanınmış geleneksel bağımsızlık güvencelerinden yararlanan üyelerinden oluşan özgül yargı kurumlarına vermişler.¹¹⁵⁸

Post-sosyalist dönem henüz başlamadan önce, çekingen tavırlarla da olsa da 1984'te Macaristan'da Anayasa Konseyi kurulmuştur. Dar yetkilerle donatılmış bu kurum bağımsız bir Anayasa Mahkemesi olarak çalışmamışsa da,¹¹⁵⁹ ve ayrıca, 1982'de Polonya'da Anayasa Mahkemesinin kurulması sayesinde anayasal denetim, belli bir gelişme dönemi yaşamıştır. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki 1980'li yılların sonlarına doğru başlamış yeniden yapılanma süreci anayasa yargınının tam anlamıyla örgütlenmesine sebep olmuştur.

¹¹⁵⁵ Страшун, В.А., «Основы конституционного права Болгарии», **Конституционное (государственное) право зарубежных стран**, (под ред. В.А.Страшуна) Том 3, Изд. БЕК, Москва 1998, с. 591-594.

¹¹⁵⁶ Özbudun, E. 1993, s. 167-168.

¹¹⁵⁷ Bkz: Karayakuoğlu, Server, "Yugoslav Anayasa Mahkemesi", **Mükayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Yıl:3, Sayı:5, 1969, s. 41-55.

¹¹⁵⁸ Kaboğlu İ., 1997, s. 22-23.

¹¹⁵⁹ "Macaristan Anayasa Mahkemesi Raporu, Anayasal Normların Hiyerarşisi ve Temel Hakların Korunmasındaki İşlevi", (Çeviren: Arıl Cansel), **VIII. Avrupa Anayasa Mahkemeleri Konferansı**, Türk Anayasa Mahkemesi Yayınları, C. 4., s. 314.

Bildiğimiz gibi Anayasa Mahkemesi üyelerinin belirlenmesinde seçim sistemi ve karma sistemler uygulanmaktadır. Ayrıca, Anayasa yargıçlarında Anaysalar ve kanunlarla belirlenmiş belli özellikler aranmaktadır. Polonya’da Anayasa Tribunalinin 15 üyesi Seym tarafından seçilir.¹¹⁶⁰ Romanya’da Yüksek Mahkeme üyesi olabilmek için, yüksek hukuki formasyonun, uzmanlık bilgisi dışında en az 18 yıl hukuk mesleği olan ya da yüksek öğretim faaliyetinde bulunma koşulu da aranmaktadır. Macaristan’da ise, 11 üyeden oluşan Anayasa Mahkemesi Devlet Meclisi tarafından 2/3 çoğunluk ile seçilir. AYM üyeliği adayları, parlamentoda temsil edilen her partiden bir üyeyi kapsayan ve seçilen komite tarafından önerilir. Devlet Meclisi, mahkeme hakimlerini; seçkin hukuk yazarları, üniversite profesörleri, hukuk ve politika bilimi doktorları, hukuk alanında en azından 20 yıl uygulamalı hizmeti bulunan hukukçular arasından seçer. Mahkeme üyeliği için 45-70 yaş sınırlaması getirilmiştir. Son dört yıl içinde Hükümet üyesi, siyasi parti yetkilisi olmuş, ayrıca devlet yönetiminde yüksek görevde çalışmış kişiler AYM üyeliğine seçilemezler.¹¹⁶¹

Bulgaristan Anayasa Mahkemesi 12 üyeden oluşur. Üyelerin 1/3’i parlamentoda, 1/3’i Yüksek Temyiz Mahkemesi ve Yüksek İdari Mahkeme hakimlerinin genel toplantısında seçilir. Diğer 1/3’i ise Cumhurbaşkanı tarafından atanır.¹¹⁶² 9 üyeden oluşan Romanya Anayasa Mahkemesi üyelerini 3’ü Temsilciler Kamarası, 3’ü Senato tarafından seçilir. Diğer 3 hakim ise Cumhurbaşkanı tarafından atanır.

Anayasa yargıcının görev süresi kısalığının olumsuz yönleri bulunduğu gibi, bunun uzunluğu, dahası yaşam boyu üyelik, mahkemeleri toplumun evriminden koparabilir. Avrupa Devletlerinin çoğu, Anayasa Mahkemesi üyeliği için “makul” sayılabilen süreler öngörmüşlerdir.¹¹⁶³ Bu süre Çek Cumhuriyeti ve Bulgaristan’da 10 yıl, ve Polonya’da, Macaristan’da ve Romanya’da 9 yıl, Slovakya’da ise 7 yıldır.¹¹⁶⁴

¹¹⁶⁰ Polonya Cumhuriyeti Anayasası, md. 194.

¹¹⁶¹ Стратух В.А., s. 595-596.

¹¹⁶² Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası, 147/1.

¹¹⁶³ Kaboğlu, İ., **Anayasa Yargısı**, 2. Baskı, Ankara, 1997, s. 43.

¹¹⁶⁴ Macaristan Cumhuriyeti Anayasası, 32A/4, Çek Cumhuriyeti Anayasası, md. 84/1, Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası, 147/2, Polonya AY., md. 194. Romanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 140/2, Slovakya Cumhuriyeti Anayasası, md. 134/2.

Bildiğimiz gibi Anayasa yargısında iki model, Avrupa ve Amerika modelleri vardır. Pratikten ve metinlerin suskunluğundan doğan, yasaların Anayasalara uygunluk denetimine ilişkin olanı Amerika sistemidir. Avrupa modeli ise Anayasanın yargısal güvencesini kurma yönündeki kuramsal çalışmanın ürünüdür. Avrupa modeli, *Anayasa Mahkemesi* modelidir. Burada Anayasa Mahkemesi özel olarak ve münhasıran anayasal uyuşmazlığı çözüme bağlamak için kurulmuş olup, organik olarak mevcut yargı aygıtı dışında yer alan ve kamu iktidarlarından biri olarak bundan bağımsız uzmanlaştırılmış yüksek bir yargı merciidir.¹¹⁶⁵

Kanunların Anayasaya uygunluğunun yargısal denetimini kabul etmiş olan ülkeler, genellikle bu denetimin “bastırıcı” (*repressive*) nitelikte olmasını, yani normun yürürlüğe girmesinden sonra gerçekleştirilmesini öngörmüşlerdir. Prototipini V. Fransız Cumhuriyeti Anayasasının oluşturduğu “önleyici” (*preventive*) denetim ise anayasa uygunluk sorununun, normun yürürlüğe girmesinden önce gerçekleştirilmesini öngörmektedir.

Eski sosyalist bloku ülkeleri arasında Romanya, önleyici ve barıştıracı denetim sistemlerini birleştiren ülkelerden biridir. Romanya Anayasa Mahkemesi gerek kanunların anayasaya uygunluklarını yayınlamalarından önce denetlemeyle, gerekse mahkemeler önünde ileri sürülüp kendisine intikal ettirilen anayasaya aykırılık itirazlarını hükme bağlamaya yetkilidir. Önleyici denetim Cumhurbaşkanı, Meclislerden birinin Başkanı, Başbakan, Yüksek Mahkeme Başkanı ve ya da 25 senatör tarafından tahrik edilebilir. Önleyici denetim sırasında daha önce Anayasaya uygun bulunmuş bir kanunun da, daha sonra itiraz yoluyla Anayasa Mahkemesi önüne getirilmesi mümkündür. Önleyici denetimde bir kanunun Anayasaya aykırı olması bulunması durumunda, parlamento her iki meclisin 2/3 çoğunlukla (bu Anayasayı değiştirme çoğunluğuyla aynıdır) vereceği bir kararla, Anayasa Mahkemesinin bu hükmünü etkisiz kılabilir ve bu durumda söz konusu kanunun yayımlanması zorunlu olur.¹¹⁶⁶

Bulgaristan’ın Anayasa Mahkemesinin statüsü Anayasa¹¹⁶⁷ ve 1991 yılında kabul edilmiş Anayasa Mahkemesi Hakkında Kanunla düzenlenmiştir. Anayasada bu

¹¹⁶⁵ Kaboğlu, İ., 1997, s. 14-15.

¹¹⁶⁶ Özbudun E., 1993, s. 160-161.

¹¹⁶⁷ Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası, VIII. Bölüm, m. 147-152.

mahkemenin hangi devlet erkine ait olduğu belli değil ve özel bir başlık altında verilmemiştir. Anayasa Mahkemesinin 16 Aralık 1993 tarihli bir kararında bu organın hakimiyet erkleri üstünde yer aldığı ifade olunmuştur.¹¹⁶⁸

Bulgaristan Anayasasına göre Anayasa Mahkemesi Halk Toplantısınca çıkarılan kanunlar ve diğer işlemlerle, Cumhurbaşkanının Anayasaya uygunluğunu denetlediği gibi, iç hukuk kurallarının, uluslararası hukuk kurallarına ve Bulgaristan'ın taraf olduğu uluslararası antlaşmalara uygunluğunu da denetler.¹¹⁶⁹

Bulgaristan Anayasası esasen bastırıcı denetim sistemini benimsemiş olmakla birlikte Bulgaristan tarafından imzalanmış uluslararası antlaşmaların Anayasa uygunluğunu, bunların onaylanmasından önce incelemek suretiyle bu alanda önleyici denetim de yapar.¹¹⁷⁰ Soyut norm denetimi halk temsilcilerinin en az 1/5'nin, Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu, Yüksek Temyiz Mahkemesi, Yüksek İdari Mahkeme ve Başsavcı tarafından tahrik edilebilir. Somut norm denetiminde ise Yüksek Temyiz Mahkemesi, Yüksek İdari Mahkeme görülmekte olan bir dava dolayısıyla bir kanunla Anayasa arasında uyumsuzluk görürse, davayı erteleyerek konuyu Anayasa Mahkemesine.¹¹⁷¹

Polonya'da anayasal yargı Anayasa Tribunali tarafından gerçekleştirilir. Anayasa Tribunali kanunların ve uluslararası antlaşmaların uygunluğu, kanunların paraflanmış uluslararası antlaşmalara uygunluğunu, merkezi organlar tarafından yapılan işlemlerin Anayasaya, paraflanmış uluslararası antlaşmalara ve kanunlara uygunluğunu, siyasi partilerin faaliyet ve amaçlarının Anayasaya uygululuğunu denetler.¹¹⁷² Ayrıca Anayasa, kanun ve diğer normatif işlemlere uygun olarak, mahkemeler ve diğer organlar tarafından verilen kararlar ilgili Anayasadaki özgürlük, hak ve ödevlerinin ihlal edildiği durumlarda kanunla belirlenmiş usulde Anayasa Tribunaline başvurabilir.¹¹⁷³ Soyut norm denetimi, Cumhurbaşkanı, Senat Mareşali, Seym Mareşali, 50 milletvekili, 30 Senatör, Yüksek Mahkemenin Birinci Başkanı, Yüksek İdari Mahkemenin Başkanı, Başsavcı, Yüksek Denetim Kamarası Başkanı ve

¹¹⁶⁸ Андреева Г.Н., 1999, с. 666.

¹¹⁶⁹ Bulgaristan C. AY., md. 149.

¹¹⁷⁰ Özbudun E., 1993, s. 164.

¹¹⁷¹ Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası, md. 150.

¹¹⁷² Polonya Cumhuriyeti Anayasası, md. 188.

¹¹⁷³ Polonya Cumhuriyeti Anayasası, md. 79.

Vatandaş Hakları Komiseri tarafından tahrik edilebilir.¹¹⁷⁴

Cumhurbaşkanı, imzalanmak için ona sunulmuş kanunu Anayasa Tribunalinin denetimine gönderebilir. Kanunda Anayasa Tribunali tarafından Anayasaya aykırılık bulunmamışsa, Cumhurbaşkanı bu kanunu imzalamak zorundadır. Cumhurbaşkanı tarafından Anayasa Tribunaline başvuruda bulunmadıkta, kanunu yeniden görüşmek için Seyme geri gönderebilir. Seym tam üye sayısının en az yarısının bulunduğu oturumda, 3/5'den az olmayan oy çoğunluğuyla yeniden kabul ettiği takdirde, Cumhurbaşkanı 7 gün içinde bu kanunu imzalamalı ve resmi organda yayınlanmasına karar vermelidir. Bu halde, Cumhurbaşkanının Anayasa Tribunaline başvuru hakkı ortadan kalkmış olur.¹¹⁷⁵

Görüldüğü gibi kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi, bu gün Avrupa hukuk mekanının ortak malı, ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Doğu Avrupa'nın yeni demokrasileri kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi ilkesini benimsemiş ve hepsi, merkezleşmiş yargısal sistemini seçerek özel anayasa mahkemelerini kurmuşlardır. Beşinci Fransız Cumhuriyeti tipi salt önleyici bir denetim, Anayasa yapımı çalışmalarında Fransız modelinden bir hayli etkilenen Romanya da dahil, hiçbir ülkede benimsenmemiştir. Bazı ülkeler, önleyici denetime yer vermekle beraber bunu bastırıcı denetimle tanımlamışlar, bir kısmı ise sadece bastırıcı denetime yer vermişler.¹¹⁷⁶

2.5. Siyasi Rejimin Temel Öğeleri

Yeni anayasalarda devletin nitelikleri genel formülyasyonlarda farklı şekilde ifade olunsa da, egemen, hukuk, laik, demokratik, sosyal, üniter devlet ilkeleri Anayasanın konuya ilişkin maddelerinden de anlaşılmaktadır.

Polonya Anayasasının 2. maddesi devleti, sosyal adalet ilkelerine dayanan demokratik hukuk devleti olarak nitelendirmektedir. 3. madde ise Polonya'nın üniter devlet olduğunu ifade ederek, Cumhuriyetin niteliklerini pekiştirmektedir.

¹¹⁷⁴ Polonya Cumhuriyeti Anayasası, md. 191.

¹¹⁷⁵ Polonya Cumhuriyeti Anayasası, md. 122.

¹¹⁷⁶ Özbudun E. 1993, s. 166-167.

Çek Cumhuriyeti de egemen, demokratik ve hukukla yönetilen devlet olarak nitelendirilmektedir.¹¹⁷⁷ Bulgaristan Anayasasının Başlangıç bölümünde ise her ne kadar “demokratik, hukukla yönetilen ve sosyal devlet” kurmaya karar verildiği ifade olunmuşsa da, Cumhuriyetin niteliklerinin genel bir formülasyonla ifade eden herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Sadece, 2. ve 3. maddelerde Bulgaristan’ın yerel yönetimlere sahip bölünmez ve bütün bir devlet olduğu ve federe idari birimlerinin olamayacağı ifade edilmektedir.

Cumhuriyetin nitelikleri konusunda en geniş tanımlama Romanya Anayasasında ifade olunmuştur. Bu, Anayasaya göre, Romanya, egemen, bağımsız, üniter ve bölünmez, ayrıca hukuk kuralları ile yönetilen demokratik ve sosyal cumhuriyettir.¹¹⁷⁸

Anayasalarda halkın, kendi hakimiyetini doğrudan ve ya temsilcileri aracılığıyla gerçekleştirdiği hükmü yer almaktadır.¹¹⁷⁹ Sosyalist sonrası anayasalara özgü diğer bir hüküm ise “halkının herhangi bir zümresi, siyasi parti ve ya örgüt, devlet kurumu ve ya şahıs halk egemenliğinin kullanılması yetkisine el koyamaz” şeklinde ifade olunmaktadır.¹¹⁸⁰

Demokratik devletin gereği olan serbest seçim ilkesi yeni anayasalarda yer almaktadır. Anayasalarda seçimlerle ilgili hükümler ve cumhuriyetlerin seçim yasaları yeniden yapılanma sürecinin ne derecede demokrasiyi benimsediğinin bir ölçütüdür.

Yeniden yapılanma döneminde henüz yeterince demokratik bir seçimin gerçekleştirilememesi görülmektedir. İlginç nokta demokratik güçler de iktidarda oldukları zaman kendilerini bu kötü eğilimden kenarda tutamamışlardır. Mesela, Romanya’da 1990 seçimlerinde “yöntem yönünden hayli büyük düzensizliğe ve cephe lehinde bir takım bilinçli yolsuzluklar”ın olduğu bildirilmektedir. Bulgaristan’daki 10 ve 17 Haziran seçimlerinde yolsuzluk yapıldığı iddiasıyla düzenlenen geniş çaplı öğrenci gösterileri Mladenov’un Cumhurbaşkanlığından istifasına yol açmıştır.¹¹⁸¹

¹¹⁷⁷ Çek Cumhuriyeti Anayasası, md. 1.

¹¹⁷⁸ Romanya Cumhuriyeti Anayasası, md. 1-2.

¹¹⁷⁹ Polonya Cumhuriyeti AY, md. 4, Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası, md. ½, Slovak Cumhuriyeti Anayasası, md.2/1.

¹¹⁸⁰ Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası, md. 1(2), 3.

¹¹⁸¹ Bkz: Özbudun E. 1993, s. 87-88, 109-110.

Parlamento seçimleri genel, eşit, doğrudan ve gizli oylama ile yapılır. Seçimlerde uygulanan sistemler ise ülkeden ülkeye değişmektedir. Polonya Seymi, nispi seçim sistemi esasında oluşturulur.¹¹⁸² Seçim sistemi, halkın büyük çoğunlukla katılımını, siyasi partiler ve adaylara eşit imkanlar sağlamaya, ülkede yaşayan azınlıkların kendi temsilcilerini seçmek için imkan sağlamaya yönelmiş, ayrıca toplumdaki sosyal ve siyasi güçlerin Seymde ve Senatoda temsil olunması amaçlanmıştır.¹¹⁸³ Macaristan Cumhuriyetinin seçim kanununa göre parlamentoyu oluşturan 386 milletvekilinden, 176'sı dar bölgeden çoğunluk sistemiyle, 152'si bölgeler ve başkent üzere dar çevreden nispi temsil ile parti listeleri üzere, 58'i ise milli çevreden parti listelerine göre seçilir. Seçim usulü milletvekillerinin görev ve yetkilerini etkilememektedir.¹¹⁸⁴

Seçim serbestliğinin gerçek bir anlam taşıması, seçmenlerin çeşitli alternatifler arasında serbest bir seçim yapabilmelerine bağlıdır. Çağdaş demokrasilerde bu alternatifler siyasi partiler tarafından oluşturulur.¹¹⁸⁵ Doğu Avrupa ülkelerinde komünist partisinin tekeli ortadan kaldıran ve yeni partilerin kurulmasıyla bağlı hareket ortak özellikler taşımaktadır. Rejimin dağılma sürecine girmesiyle bir taraftan komünist partilerinin yenileştirilmesi çabası içine girilmiş, diğer taraftan da hızla büyüyen bir parti enflasyonu yaşanmıştır. Siyasi Parti yasaları yeni anayasaların kabulünden önce çıkarılmıştır. Yeni anayasalarda siyasi partiler hakkında değişik hükümler bulunmaktadır. Öncelikle, her kesin serbest birleşme hakkı tanınmaktadır. Siyasi partilerin resmileştirilmesinden imtina edilirse, sorun yargı yoluyla çözülür. Anayasa ve kanunlara aykırı faaliyet gösteren partilerin ve siyasi örgütler yasaklanmıştır.

Bulgaristan'da siyasi partilerin kuruluşu ve işleyişi 1990 yılında kabul edilmiş Siyasi Partiler Hakkında Kanunla belirlenir. Komünist Partisinin tekeli öngören Anayasanın 1. maddesi 15 Ocak 1990 yılında iptal edilmiştir. 3 Nisan 1990 yılında ise çok partili ve serbest seçimleri öngören yeni seçim kanunu kabul edilmiştir.¹¹⁸⁶ 10 Kasım 1989 tarihinden sonra Bulgaristan'da çok sayıda parti

¹¹⁸² Polonya Anayasası, md. 96-98.

¹¹⁸³ Андреева Г.Н., 1999, с. 502.

¹¹⁸⁴ Андреева Г.Н., 1999, с. 574.

¹¹⁸⁵ Özbudun, E., **Anayasa Huk.**, s. 65.

¹¹⁸⁶ Armaoğlu F., **20. Yüzyıl.**, s. 166-167.

kurulmuştur. Siyasi partiler arasında daha çok etkili olanlar Demokratik Güçler Birliği, Bulgaristan Sosyalist Partisi, Hak ve Özgürlükler Hareketi, Çifti Partisi vardır. Bu sürecin belirgin bir özelliği de sosyalizm öncesi var olmuş siyasi partilerin ihyasıdır.

Macaristan Cumhuriyetinde siyasi partiler rejimini belirleyen 33. Yasa 1989 yılında kabul edilmiştir. Yasa siyasi partilere devlet yardımını öngörmektedir. Her sene 30 Nisanda siyasi partiler resmi gazete statüsünde olan (*Magyar Közlöny*) “*Macar Haberleri*”) yıllık harcamaları ve giderlerine ilişkin rapor yayınlar. Büyük siyasi partiler arasına eski MSİP’nin devamsısı olan MSP, Macar Demokrat Forumu, Özgür Demokratlar Birliği, Genç Demokratlar Birliği vs. partiler vardır.¹¹⁸⁷ Genel olarak, yeniden yapılanma sürecinde siyasi rejimin şekillenmesinde Doğu Avrupa ülkelerindeki siyasi partiler post-Sovyet cumhuriyetlerindeki siyasi partilere nispeten daha etkili olduklarını söyleyebiliriz.

Polonya’da Siyasi Partiler Kanunu 1990 yılında kabul edilmiştir. Bugün Polonya’da 250’den çok siyasi parti faaliyet göstermektedir. Toplumun siyasi hayatında en çok etkili olan partiler Demokratik Sol Kuvvetler Birliği, Polonya Cumhuriyetinin Sosyal Demokrasisi (1990 yılında komünist partisi olan Polonya Birleşmiş İşçi Partisinin esasında kurulmuştur), Polonya Çiftçi Partisidir.¹¹⁸⁸

Yeni anayasalar insan hakları konusunda çok büyük düzenlemeler getirmiştir. Bu anayasaların genel özelliklerinden biri de temel hak ve özgürlükler bölümünün Anayasa meninin başında (Genel Hükümlerden sonra) yer almasıdır. Macaristan Cumhuriyeti Anayasasında ise “Temel Haklar ve Ödevler” 12. Bölümde (md. 54-70) yer almaktadır.¹¹⁸⁹

Macaristan, Polonya ve Bulgaristan anayasalarında temel hak ve özgürlükler ve ödevler, konuya ilişkin özel “Bölüm”de değişik “Kısım”lar altında verilmiştir. Bulgaristan Anayasasında bu “Temel Hak ve Özgürlükler” adlanan II. Bölümünde (md.11-54) “Milli Azınlıklar ve Etnik Grupların Hakları”(IV. Kısım, md. 33-34), “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar”(V. Kısım, md. 35-43) gibi ayrıntılı düzenlemeler yer almaktadır. Romanya Anayasasının, “Temel Haklar, Özgürlükler

¹¹⁸⁷ Страшун В.А., 1998, с. 572-573.

¹¹⁸⁸ Андреева Г.Н., 1999, с. 495-496.

¹¹⁸⁹ Çek Cumhuriyeti Anayasası, md. 3.

ve Ödevler” adlı II. Bölümünde yer alan hükümler de aynı niteliktedir. Temel haklar, ödevler ve özgürlükler açısından bu anayasalar içerisinde en ayrıntılı düzenlemeler Polonya Anayasasında yer almaktadır. Anayasanın II. Bölümünde (“İnsan ve Vatandaş Özgürlükleri, Hakları ve Ödevleri”) yer alan hükümler “Genel Hükümler”, “Kişi Hak ve Özgürlükleri”, “Siyasi Özgürlükler ve Haklar”, “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Özgürlükler ve Haklar”, “Özgürlük ve Hakların Korunması Araçları ” ve “Ödevler” kenar başlıklı kısımlarda verilmiştir.

Yeni anayasalarda diğer konularda olduğu gibi, insan hak ve özgürlükleri konusunda da geçmiş dönemde yaşanmış sorunlar ve tarihi-siyasi olayların etkileri hissedilmektedir. Mesela, Bulgaristan Anayasasının 29. maddesinin 1. fıkrasına göre, “eziyet etmek, gaddarca, insanlık dışı ve alçaltıcı muamelede bulunmak, ayrıca, zoraki asimilasyon” yasaklanmıştır.¹¹⁹⁰

Hak ve özgürlükler konusunda anayasalara getirilen birçok hükümler yenidir. Özellikle kişi hak ve özgürlükleri yanında, siyasal hak ve özgürlükler yeni siyasi rejime geçişin temelini oluşturmaktadır. Doğal hukuk, hukuk devleti, siyasal katılım, çok partili toplum vs. ilkelerin gerekli kıldığı bir sıra hükümler anayasa maddelerinde yer almaktadır.

Post sosyalist anayasalarının *sosyal devlet niteliği* konusunda sergiledikleri tavır yeni rejimin özelliğini yansıtan başlıca faktördür. Yukarıda da gördüğümüz gibi bu Anayasaların birçoğunda “sosyal devlet” ilkesi doğrudan ifade olunmuş, diğer cumhuriyetlerde ise bu nitelik anayasaların konuya ilişkin maddelerinden anlaşılmaktadır. Çalışma, dinlenme, sosyal güvenlik vs. haklar önceki anayasalarda olduğu gibi yenilerinde de yer almaktadır. Fakat ayırıcı özellik devletin bu konularda maddi güvence değil, hukuki güvenceyi öngörmesidir. Devletin bundan önceki dönemlerde üslenmiş olduğu sosyal yükümlülükler bir hayli azaltılmıştır.

Komünist rejimlerin barış zamanlarındaki (yani savaş, terör ve devrim dönemleri dışındaki) refahçılığı tartışmalı, ama geçerli bir örnektir. Parasız sağlık hizmetleri, yoksulluğu azaltma programı, çalışma koşulları ve işçilerin haklarıyla

¹¹⁹⁰ Bu 40 yıllık bir dönemde iktidarda olmuş T.Jivkov’un ülkenin Türk azınlığına karşı yürüttüğü zoraki asimilasyon politikasının sancısının Anayasaya yansımalarıdır. 1984 yılında BKP *Plenumu*’nun, Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının isim ve soyadlarının zorunlu şekilde değiştirilmesi hakkında karar kabul etmiştir. 1990 yılında kabul edilen Adlar Hakkında Kanun ihlal edilmiş hakların yerine getirilmesine yönelmiştir.

ilgili yasalar, insan haklarının geliştirme çabaları olarak gösterilebilir. “Üçüncü Dünya”ya ait ülkeler de dahil olmakla eski sosyalist toplumlar, okur-yazarlık düzeyinin yüksek, bebek ölüm oranının düşük olması ve ortalama yaşam sürecinin yüksek olması gibi özelliklere sahiptiler.¹¹⁹¹

Siyasi hak ve özgürlüklerdeki gelişmelerle yanı sıra, sosyal alanda hak ve özgürlüklerin uygulanması sürecinde derinleşen bir düşüş yaşanmaktadır. İşsizlik, ekonomideki düşüş, sosyal durumuna göre toplumun orta tabakasını oluşturan kitlelerin fakirleşmesi, dar gelirli kesimin çok büyük ölçüde sosyal güvenceden yoksun bırakılması gibi sorunlar rejim değişmesi sürecinde hızla ortaya çıkmıştır. Gerçekten, sivil özgürlüklerdeki artış, insan haklarının başka alanlarda gelişmesine zorunlu olarak götüremez. Özgürlük ve haklarla ilgili öncüllere dayanan ve siyasal demokratikleşmeyle birlikte giden bazar liberalizmi ve özelleştirme de, büyük sıkıntılara, kutuplaşmaya ve eşitsizliğin artmasına yol açıyor.¹¹⁹² Yeni siyasi rejime geçiş sürecinde toplumun kazandığı sosyal değerler tükenmeye başlamış, tüm post sosyalist cumhuriyetlerinde büyük sosyal problemler doğurmuştur.

Yeni anayasalarda *laik devlet* ilkesi doğrultusunda din ve vicdan özgürlüğü, dini kurumların serbestçe kurularak faaliyet göstermesi hakkı tanınmaktadır. Fakat din devletten ayırdır ve devlet işlerine karışamaz, aynı zamanda kendi faaliyet alanında da bağımsızdır. Fakat dini kurumların Doğu Avrupa ülkelerindeki etkinliği değişiktir ve bu yüzden anayasalarda ve kanunlarda özel düzenlemelere yer verilmektedir. Polonya Anayasasına göre Polonya Kilisesi ve devlet arasındaki ilişkiler devlet ve Vatikan arasında bağlanmış uluslararası anlaşma ve kanunlarla belirlenir. Devlet ve diğer kiliseler, dini kuruluşlar arasındaki ilişkiler onların temsilcileriyle Bakanlar Kurulu arasında imzalanmış anlaşmalar esasında kabul edilen kanunla düzenlenir. Polonya kilisesi ülkedeki siyasi değişimlerde etkili role sahip olmuştur. 1990 yılından tüm devlet binalarına dini semboller konulmuştur. Resmi törenlerde din görevlileri hazır bulunurlar. Orduda ve donanmada din hizmetlisi görevi tesis edilmiştir. Hükümetin kararıyla dini eğitimle bağlı seçmeli ders okutulur.¹¹⁹³

¹¹⁹¹ Lin, C., “İnsan Hakları ve Demokrasi İlişkiler”, İçinde: Kucuradi, İ., Peker, B., **50 yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları**, Ankara, 1999, s. 190.

¹¹⁹² Lin, Ch. 1999, s. 190.

¹¹⁹³ Андреева Г.Н., 1999, с. 501.

Bulgaristan Anayasasının 13. maddesine göre, devlet işleri din işlerinden ayrıdır. Siyasi amaçlar için dini ve din kurumlarını kullanmak yasaktır. Söz konusu maddenin 3. fıkrası Doğu Ortodoks Hristiyanlığı Bulgaristan'ın geleneksel dini olarak tanımlamıştır. Bunun yanı sıra Bulgaristan'daki diğer dini kurumların (Müslümanlar, Yahudiler, Yedinci gün adventistleri, Tüm-dünya beyaz kardeşliği, Tanrı Kiliseleri Birliği ve Ermeni Havariler Kilisesi) yöneticilerinin teklifiyle belli bayram tatilleri belirlenmiştir.¹¹⁹⁴

¹¹⁹⁴ Андреева Г.Н., 1999, 632.

SONUÇ

1980’li yılların ortalarında itibaren sosyalist sistemin sorunlarını çözmek ve yeni bir sosyalist sistemin kurulmasını gerçekleştirmek amacıyla Sovyetler Birliğinde başlatılan reformlar başarısızlığa uğramış ve böylece Avrasya kıtasının büyük bir bölümünde demokratikleşme veya siyasi rejim değişimleri dalgası başlamıştır. Aynı bir sistem içinde gelişen bu olaylar ülkelerin içinde bulundukları siyasi koşullara bağlı olarak değişik şekilde gelişmiştir. Totaliter sistemin dağılmasından sonra yeni siyasi sisteme geçilmesi genel olarak “siyasi rejim değişimleri”, “siyasi dönüşümler”, “demokratikleşme”, “demokrasiye geçiş” vs. kavramlar üzerine geniş araştırmalar yapılmıştır. Demokratikleşme dalgası siyasi sistemin liberalleşmesi ve kısmen demokratikleşmesini öngörmektedir. Siyaset Bilimcisi Hantigton’un “Üçüncü Dalga” demokrasi kapsamında ele alınan post-komünist dönüşüm aslında karakteri ve doğurduğu sonuçlar itibariyle farklı bir demokrasi dalgası olarak ele alınabilir. Günümüzde demokratikleşme süreci gittikçe küresel önem kazanıyor. Demokratikliğe geçişlerin biçimi, hızı, karakteri ayrı ayrı ülkelerin ulusal, tarihi, ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerine, ayrıca uluslararası koşullara bağlıdır. Buna göre de bir ülkede siyasi rejim değişikliğinin incelenmesi söz konusu ülkenin tarihsel gelişimini ve sahip olduğu siyasi kültürü de ele almak gerekir. Sosyalist ülkelerin bir çoğunda (örneğin, son dönemlerde Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan) gibi ülkelerde rejim değişimlerinde ABD’nin ve uluslararası sermayenin etkisi gözden kaçırılmaması gereken unsurlardandır. Fakat şu da unutulmamalıdır ki, ülkelerin iş koşulları yetersiz ise “ithal” demokrasilerin ömrü uzun olamaz. Ona göre de, yaşayabilen bir demokrasinin varlığı büyük ölçüde ülkenin iç koşullarına bağlıdır. Bu yaklaşım aynı zamanda tüm ülkelere uygulanabilecek genel bir demokrasi modelinin olup olmadığı tartışmasını da beraberinde getirmektedir. Her bir ülkede demokrasi özgün bir biçimde şekillenir ve gelişir. Demokratikleşme sürecinde genel ilkeler ve değişik demokrasi türleri söz konusu olabilir. Doğu Avrupa ülkeleriyle ilgili araştırmalardaki genel kriterler bu ülkelerin bir zamanlar aynı siyasi ve ekonomik sistemde olmalarından kaynaklanmaktadır. Fakat geçit süreçlerinin araştırılmasına dair klasik şemalar bu ülkelere uygulanamaz. Eski SSCB ülkelerde yaşanan demokrasiye geçiş süreci o kadar değişiktir ki, onları her hangi tek bir model üzerine oturtmak imkansızdır.

Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin komünizm öncesi tarihsel süreç içindeki siyasi gelişmeler bu ülkelerin siyasi kültürlerinin oluşumunu önemli ölçüde etkilemiştir. Hristiyanlığın meydana gelmesi ve ileri tarihlerde Kilisenin Doğu ve Batı kollarına ayrılması bu süreçte etkili olmuştur.

Batı Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonra Roma Barışını yeniden kurmaya yönelik güçler arasındaki mücadelelere yansımıştır. Batı Roma mirasına sahip çıkmaya yönelik bu mücadeledeki taraflar Germen krallıkları, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu ve Kilise olmuştur. Post sosyalist ülkelerin etnik yapısının büyük ölçüde Slav ve Germen kökenli olması bu halkların siyasi kültür tarihini araştırırken önemli ipuçları sunmaktadır. Batı ve Doğu Merkezi Avrupa Batı Hristiyanlığının etkisi altındayken, Balkanlar ve Rusya Doğu Hristiyanlığının etkisi altında olmuştur.

Avrupa’da burjuvazinin ortaya çıkmasıyla feodal beylerin ve kilisenin nüfuzu azalırken ekonomik ve toplumsal yapıdaki bu değişme, Avrupa’da güçlü merkezi iktidarların kurulmasını, "ulus"u oluşturan öğeleri ortaya çıkmasını, Papalık ve kilisenin etkinliğinin iyice azalmasını sağladı. 18-19. yüzyıllarda Avrupa’da meydana gelen gelişmeler ve özellikle Fransız Devrimi yeni ulusların ortaya çıkmasına, en azından ulus bilincinin gelişmesine büyük katkıda bulundu. Bu gelişmelerden Doğu ve Merkezi Avrupa toplumları da nasibini aldılar. Fakat bu bölgede yeni devletlerin meydana gelmesi, bazı istisnalar dışında, Birinci Dünya Savaşından mümkün oldu. Savaş sonrası izlene politikaya göre geleceğin Avrupa’sında barış ve istikrar en iyi biçimde demokrasinin yayılması ile korunacaktır. Fakat bu yaklaşım kendini doğrultamadı. Nitekim iki dünya savaşı arasındaki dönemde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin hiçbirinde (Çekoslovakya dışında) demokratik rejimler oturtulamadı. Yeni anayasaların doğru dürüst işlememesinin başlıca gerekçelerinden biri söz konusu devletlerin kendi kendini yönetme deneyimlerinden yoksun olmaları idi. Bu dönemde en önemli gelişme Rusya’da sosyalist rejimin kurulması olmuştur. İkinci Dünya savaşı sonrası Sovyetlerin savaştan zaferle çıkması Doğu ve Merkezi Avrupa’da komünist rejimlerin kurulmasına olanak sağlamıştır. Bu bölgede “halk demokrasisi” adlanan rejimler kuruldu. Polonya, Romanya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan,

Almanya Demokratik Cumhuriyetleri Sovyetler Birliğinin uydu devletleri haline geldi ve yaklaşık 50 sene varlığını sürdürdü.

Bu ülkelerin Sovyet Rusya taraftan kolay bir şekilde komünizmin kontrolü altına sokulmasının bir nedeni de söz konusu ülkelerin köklü ve sağlam bir demokrasi geleneklerine sahip olmadığıdır.

1980 yıllara gelindiğinde sosyalist rejimin ekonomik ve sosyal sorunlarının çözümü için başlatılan reform hareketleri başarısızlığa uğrayınca sistem kısa bir süre içinde çöktü. Çöküş süreci birçok ülkelerde sessiz şekilde gerçekleşirken, azılarında büyük sallantılara, iç kargaşalara ve etnik çatışmalara neden oldu.

Bir önemli husus da bu ülkelerin bir kısmı totaliterizm veya otoriterizmden demokrasiye geçerken, bir kısmı da sosyalist totalitarizminden kapitalist otoriterizmine geçiş yaptılar. Bu yüzden söz konusu süreci “demokratikleşme” veya “demokrasiye geçiş” sözcüyü ile ifade etmek imkansızdır. Siyasi rejim değişimleri sürecinin en önemli aşamalarından biri de anayasa yapımı süreci olmuştur. Anayasa yapımı da aynı şekilde bir çok ülkelerde başarıyla gerçekleşirken, özellikle eski Sovyet cumhuriyetlerinde liderlerin kişisel tutumlarını ve görüşlerini yansıtan “lider anayasalarının” ortaya çıkmasına neden oldu. Özellikle de, rejim yetkilileri tarafından ya da diğer siyasi gruplarca dayatılmış Orta Asya anayasalarında durum böyledir. Bu durum gerek meşruiyet açısından, gerekse de yaşanabilirlik açısından anayasal sorunlar doğururken, siyasi istikrarın ise göreceli bir istikrar olduğunu, belli iç ve dış koşullar meydana geldiği zaman her zaman ayaklanma ve devrimlerin meydana gelebileceğini söylememize gerekçe oluşturur. Nitekim son dönemlerde eski Sovyet cumhuriyetlerinde baş göstermiş istikrarsızlıklar, ayaklanmalar ve “kadife devrimler” siyasi rejim değişmesini gerçekleştiren dalganın devam etmekte olduğunu ispatlamaktadır.

KAYNAKÇA

- “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu”, Bakı, 1991.
- “Azərbaycan SSR Konstitusiyasına (Əsas Qanunu) əlavə və dəyişikliklərin edilməsi haqqında Azərbaycan SSR Qanunu, 18 may, 1990, **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatları**, No 10 (815), maddə 79.
- “Azərbaycan SSR-nin Prezidenti vəzifəsinin təsis olunması haqqında Azərbaycan SSR Qanunu”, 18 may, 1990, **Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatları**, No 10 (815), maddə 80.
- “Azərbaycan SSR-nin suverenliyi haqqında Azərbaycan SSR-nin Konstitusiya Qanunu”, **Hüquq Ensiklopedik Lüğəti**, s. 31-32.
- “The Russian Federation”, **The Europa World Year Book 2000**, Volume I, Europa Publications Limited 2000, p. 3049-30666.
- “Xalq Deputatlarının Qurultayı”, **Hüquq Ensiklopediyası**, Azərbaycan Ensiklopediyası Baş Redaksiyası, Bakı 1991, s. 466-467.
- «Литва», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006310/1006310a6.htm>. (“Litvanya”, **Krugosvet Ansiklopedisi**)
- «26 основных понятии политического анализа», **Политические исследования**. 1993, № 1, (“Siyasi Analizin 26 Temel Kavramı”, **Siyasi Araştırmalar**)
- «Албания», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/40/1004047/1004047a1.htm>. (“Arnavutluk”, **Krugosvet Ansiklopedisi**)
- «Александр III Александрович. 1845-1894», **История государства Российского: Жизнеописания. XIX век. Вторая половина**, Рос. нац. б-ка., Кн. Палата, Москва, 1998, с. 116-130. "Aleskandr III.Aleksandroviç.1845-1894“, (**Rusya Devleti Tarihi: Biyografiler.XIX yüzyılın ikinci yarısı**; Rusya Ulusal Kütüphanesi, Kitap Odası, Moskova, 1998, s. 116-130)
- «Белоруссия», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006343/1006343a5.htm#1006343-L-137>. (“Belarus”, **Krugosvet Ansiklopedisi**)
- «Белоруссия», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006343/1006343a5.htm>. (“Belarus”, **Krugosvet Ansiklopedisi**)

- «Болгария», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/37/1003769/1003769a1.htm>, (“Belarus”,
Krugosvet Ansiklopedisi)
- «Босния и Герцеговина; Македония; Сербия И Черногория; Словения;
Хорватия», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/125/1012585/1012585a1.htm>, (“Bosna-
Hersek, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ, Slovenya, Hırvatistan”, **Krugosvet
Ansiklopedisi**)
- «Валахия и Молдавия в системе Османской империи», **Славяне и их соседи**,
Вып. 8, Наука, Москва 1998, (“Valahya ve Moldova Osman İmparatorluğu
Sisteminde”, **Slavlar ve Komşuları**, Sayı:8, Nauka, Moskova, 1998)
http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Rumanien/XIX/Kratk_hist/text.htm.
- «Венгрия», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/38/1003869/1003869a1.htm>. (“Macaristan”,
Krugosvet Ansiklopedisi)
- «Латвия», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006306/1006306a1.htm>. (“Letonya”,
Krugosvet Ansiklopedisi)
- «Литва», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006310/1006310a3.htm>. (“Litvanya”,
Krugosvet Ansiklopedisi)
- «Польша», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006386/1006386a1.htm>. (“Polonya”,
Krugosvet Ansiklopedisi)
- «Польша», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006386/1006386a14.htm>. (“Polonya”,
Krugosvet Ansiklopedisi)
- «Россия, История», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/62/1006271/1006271a1.htm>. (“Rusya, Tarih”,
Krugosvet Ansiklopedisi)
- «Россия», **Энциклопедия
кругосвет**,[http://www.krugosvet.ru/articles/123/1012332/1012332a10.htm#10
12332-L-124](http://www.krugosvet.ru/articles/123/1012332/1012332a10.htm#1012332-L-124), (“Rusya”, **Krugosvet Ansiklopedisi**)
- «Румыния», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/38/1003864/1003864a1.htm>. (“Romanya”,
Krugosvet Ansiklopedisi)
- «Румыния», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/38/1003864/1003864a7.htm>. (“Romanya”,
Krugosvet Ansiklopedisi)

- «Украина», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/63/1006339/1006339a1.htm>. (“Ukrayna”,
Krugosvet Ansiklopedisi)
- «Чехия», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/65/1006527/1006527a8.htm>. (“Çek”,
Krugosvet Ansiklopedisi)
- «Эстония», **Энциклопедия кругосвет**,
<http://www.krugosvet.ru/articles/95/1009528/1009528a6.htm>. (“Estonya”,
Krugosvet Ansiklopedisi)
- 1906 г., Апреля 23 Высочайше утвержденные основные государственные законы, http://www.constitution.garant.ru/DOC_5207.htm. (23 Nisan 1906, Esas Devlet Kanunlarının Yüce Tasdiki)
- Ağaoğulları, M., **Kent Devletinden İmparatorluğa Doğru**, İmge Yayınevi, Ankara, 1994.
- Ağaoğulları, M.A., Köker, L., **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.
- Ahmet, M., **Siyasal Tarihe Giriş**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1980.
- Akad, M., “Genel Kamu Hukukunun Alanı ve Metodu Üzerine Bir Araştırma”, **M.Ü. Hukuk Fakültesi 10. Yıl Armağanı**, İstanbul, 1993, s. 64 vd.
- Akad, M., **Genel Kamu Hukuku**, Genişletilmiş 2 Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- Akbay, M., **Umumi Amme Hukuku**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1961.
- Akın, İ., **Kamu Hukuku**, 7. Bası, Beta, İstanbul, 1993.
- Almond, G. A., Powell, B. G., **Comparative Politics: A Development Approach**, Boston, 1966.
- Almond, G., Verba S., **The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations**, Princeton, 1963.
- Altshuler, A., **Community Control**, Pegasus, New York, 1970.
- Arato, A., “Constitution and Continuity in the East European Transition”, **Constitutionalism and Politics**, (ed. Irena Grudzinska Gross), Slovak Committee of the European Cultural Foundation, Bratislava, 1994.
- Arendt, H., **Totaliterizmin Kaynakları I: Antisemitizm**. (Çeviren: Bahadır S. Şener) İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

- Arendt, H., **Totaliterizmin Kaynakları II: Emperyalizm** (Çeviren: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Armaoğlu, F., “Yeni Dünya Düzeni İçinde Avrupa ve Eski Doğu Avrupa Bloku’nun Durumu”, **Değişen Dünyada Türkiye ve Türk Dünyası Sempozyumu** (Bildiriler), Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 24.
- Armaoğlu, F., **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, XIX.
- Armaoğlu, F., **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Genişletilmiş 14. Basım, Alkım Yayınları, Ankara, (t.y.).
- Arsal, S.M., **Umumi Hukuk Tarihi Dersleri**, Ankara 1941.
- Asker, R., “Azerbaycan Halk Cephesi Nasıl Doğdu”, **Yeni Forum**, Temmuz, 1992.
- Ataöv, T., “Rus Devletinin Kuruluşu”, **AÜSBF Dergisi**, C. XXIII, Ankara, 1968.
- Ataöv, T., **Sovyetler Birliği Devlet İdaresi**, Ankara, 1961.
- Atar Y., **Demokrasilerde Anayasal Değişmenin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı**, Mimoza Yayınları, Konya, 2000.
- Barlas, T., **Sosyoloji**, Adım Yayıncılık, Ankara, 1993.
- Baure, R.A., Inkeles, A., and Kluckhohn, C., **How the Soviet System Works: Cultural Psychological and Social Themes**, Mass., Cambridge, 1956.
- BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı** (Çeviren: Ergun Özbudun ve Levent Köker), Yetkin basımevi, Ankara, 1993.
- Benhabib, S., “Müzakereci bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru”, **Demokrasi ve Farklılık** (Hazırlayan: Seyla Benhabib), (Çeviren: Z. Gürata ve C. Gürsel), WALD, İstanbul, 1998.
- Berger, P.L., Luckmann, Th., **The Social Construction of Reality**, Anchor, New York, 1967.
- Berman, M., **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor: Modernite Deneyimi**, (Çeviren: Ümit Altuğ ve Bülent Peker), İletişim, Ankara, 1994.
- Beyme K. von, “Osteuropaforschung nach dem Systemwechsel”, **Osteuropa**, 1999, №3. s. 285-304.
- Beyond Self-Interest**, (ed. Mansbridge), University of Chicago Pres, Chicago 1990.
- Bilgin, N., “Açılış Konuşmaları” **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Araştırma Dizisi, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997.

- Bora, T., **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Bova, R., "Political Dynamics of the Post-Communist Transitions", **World Politics** (October) 1991.
- Bremmer, I., Welt C., "Armenia's New Autocrats", **Journal of Democracy**, Volume 8, Number 3, 1997, p. 77-91.
- Buchanan, J.M., "Why Does Government Grow?", **Nudgets and Buroeaucrats: The Sources of Government Growth**, (ed. Thomas E. Borcharding), Durham, Duke University Press, North Carolina, 1977.
- Burdeau, G., **Constitutionnel et institutions politique**, Paris, 1974.
- Burderon, R., **Le Fascisme idéologie et pratiques (Essai d'analyse comparée)**, Éditions sociales, Paris, 1979.
- Butler, E., **Hayek**, (Çeviren: Yusuf Ziya Çelikkaya), Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları:7, Ankara, 1996.
- Carr, E.H., **Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi: 1917-1929** (Çeviren: Cinemre L), Mer yay., İstanbul, 1992.
- Caşın, M. H., **Rus İmparatorluk Stratejisi**, ASAM, Ankara, 2002.
- Chantal, M., **Ideile politice ale secolului XX**, Iasi, Editura Polirom, 2002.
- Cillier, D., Levitsky S., "Democracy with Adjectives: Finding Conceptual Order in Recent Comparative Research", **Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association**, Chicago, 31 August - 3 September 1995.
- Claessen, Henry J.M., "Changing Legitimacy", **State Formation and Political Legitimacy**. (Edited by: Ronald Cohen-Judith D. Toland), New Brunswick Transaction Books, (USA) Claessen, 1988.
- Cohen, A., **Russian Imperialism: Development and Crisis**, Praeger, Londra, 1999.
- Comparative Politics: Notes and Readings**, (ed. by B.Brown, R. Macridis), Belmont, 1996.
- Çam, E., **Siyaset Bilimine Giriş**, Der yay, İstanbul, 1999.
- Çam, E., **Devlet Sistemleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1970.
- Çeçen, A., "Syasal Rejimlerin Sosyal Yapıları" **AÜHFD**, Cilt:XXXIV, Sayı:1-4, 1977, s. 87-145.
- Çetin, H., "Totaliterizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2002, Cilt : 26 No: 1, s. 15-43.

- Dahl, R., **Democracy and its Critics**, New Haven, London Yale University Press, 1989.
- Dahl, R. A., **Demokrasi ve Eleştirileri** (Çeviren: Levent Köker), Ankara, Yetkin yayınları, 1996.
- Dahl, R. A., **Modern Political Analysis**, Fifth Edition, Yale University, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1995.
- Dahl, R. A., **Polyarchy: Participation and Opposition**, New Haven, Yale University Press, 1971.
- Dahl, R., **Demokrasi Üstüne** (Çeviren: Batı Kadioğlu), Phoenix Yayınları, 2001.
- Dahl, R.A., “Differences: Polyarchies and Nonpolyarchies” **Modern Political Analysis**, Fifth Edition, Prentice hall, Engewood Cliffs, New Jersey, 1995.
- Dahl, R.A., **Demokrasi ve Eleştirileri** (Çeviren: Levent Köker), Ankara 1993.
- Dahl, R.A., **Poliarchy: Participation and Oppocition**, Yale University Press, New Haven and London, 1971.
- de Counlanges, F., **The Ancient City**, Garden City, New York, Doubleday, 1956.
- Derbyshire, D. J., Derbyshire I., **Political Systems of the Word: Volume 1.**, Helison, Oxford 1996.
- Deutscher, I., **Bitmemiş Devrim, Rusya 1917-1967** (Çeviren: O. Koçak), Belge Yay., Temmuz, 1990.
- Devlet Hukuku Üzerine Yazılar** (Derleyen:Mehmet Turhan), Gündoğan, Ankara (t.y.);
- Devlet, N., **Çağdaş Türk Dünyası**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1989.
- Diamond, L., “Demokrasinin Üç Paradoksu”, **Devlet ve Hukuk Üzerine Yazılar** (Derleyen:Mehmet Turan), Gündoğan Yayınları, Ankara, (t.y.)
- Doğan, N., “Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı ve New Haven Ekolü: Eleştirel Bir Giriş”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 2006, s. 110, <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1283.pdf>
- Downs, A., “An Economic Theory of Political Action in a Democracy”, **Journal of Political Economy**, Vol. 65, Issue 2, April 1957, p. 135-150.
- Dukanbayev, A., “Kazakistan’da Yerel Yönetimler”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 7, Sayı 4, Ekim 1998, s. 126-132.
- Dursun, D. **Siyaset Bilimi**, 2. Bası, Beta, İstanbul, 2004.
- Dursun, D., **Siyaset Bilimi**, 2. Bası, Beta, 2004.

- Duverger, M., **Institutes politiques et droit Constitutionnel**, Paris, 1970.
- Duverger, M., **Siyaset Sosyolojisi**, (Çeviren: Ş. Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul, 1982.
- Duverger, M., **Siyasi Partiler**, (Türkçesi:Ergun Özbudun), Dördüncü Basım, Bilgi Yayınevi, 1993.
- East European Constitutional Review** (Published by New York University School of Law and Central European University), <http://www.law.nyu.edu/eecr/>
- Easton, D., “The Analysis of Political Systems”, **Comparative Politics, Notes and Readings**, (ed. R.C. Macridis, B.E. Brown) Homewood, 1961.
- Easton, D., **The Political Systems**, New York, 1953.
- Ebenstein, W., **Two Ways of Life: The Communist Challenge to Democracy**, Rinehart and Winston, New York, 1964.
- Eckhart, F., **Macaristan Tarihi** (Çeviren: İbrahim Kafesoğlu), TTK, Ankara, 1949.
- Elazar, D., “Constitution Making : The Pre - eminently Political Act ”, **The politics of Constitutional Change in Industrial Nations**, (Keith G. Banting and Richard Simeon, eds) Mcmillan, London, 1985.
- Elster, J., “Constitutionalism in Eastern Europe”, **The University of Chicago Law Review**, Vol. 58, No 2, 1991.
- Erdoğan, M., **Anayasal Demokrasi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999.
- Eren, A., Aleskerli A., **Yeni Anayasalar: Bağımsız Devletler Topluluğu ve Baltık Cumhuriyetleri Anayasaları**, TİKA yayınları, Ankara, 2005.
- Evans, S.M., Boyte H.C., **Free Spaces:The Sources of Democratic Change in America**, New York, 1986.
- Feldbrugge, F.J.M., “The Law of the Republic of Georgia”, **Review of Central and East European Law**, Vol.18, No. 4, 1992.
- Friedrich, C., Brzezinski, Z., **Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi** (Çeviren: Oğuz Onaran), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1964.
- Galeotti, M., **The Age of Anxiety Security and Politics in Soviet and Post-Soviet Russia**, Longman, London, 1995.
- Gemalmaz, M., **Ulusalüstü İnsan Hakları Genel Teorisine Giriş**, Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 4. Baskı, Beta, İstanbul, 2003.
- Gentile, G. **Introduzione alia filosofia**. Firenze, Sansoni, 1952.

- Giovanni, S., "Democracy", in **International Encyclopedia of the Social Sciences**, New York, Macmillan and Free Press, 1968, V. 4, p.112-121.
- Giovanni, S., **Demokrasi Kuramı** (Çeviren. Deniz Baykal), Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, (t.y.)
- Giovanni, S., **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, (Çeviren. Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan), Ankara, Yetkin yayınları, 1993.
- Gömeç, S., "Tarihte ve Günümüzde Azerbaycan", **Yeni Forum**, 30 Ağustos, 1993.
- Gonenc, L., **Prospect for Constitutionalism in Post Communist Countries**, Martinus Nijhoff Publishers (first edition), The Hague, New York, 2002.
- Gönenç L., "Siyaset Bilimi ve Anayasalar," **AÜSBF Dergisi**, Cilt: 53, Sayı:3, 1999, s. 95-131.
- Gönenç, L., "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar" **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 47, Sayı: 1-4, 1998, s.185-220.
- Göze, A., **Korporatif Devlet**, İÜHF Yayınları, İstanbul, 1968.
- Göze, A., **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982.
- Gözler, K., **Anayasa Hukukuna Giriş**, Bursa Ekin Kitabevi Yayınları, 2004.
- Gözübüyük, A. Ş., **Anayasa Hukuku**, 7. Bası, Turhan Kitapevi, Ankara, 1998.
- Gözübüyük, Ş., **Anayasa Hukuku**, 7. Bası, Turhan Kitapevi, Ankara, 1998.
- Gross, B., "Political Process", **International Encyclopedia of Social Sciences**, New York-London, Vol.12, 1972, p. 265.
- Grozat, C., **Amme Hukuku Dersleri**, Cilt II – Kısım II (Orta Zamanlar), Kenan Matbaası, İstanbul, 1946.
- Güriz, A., **Hukuk Felsefesi**, AÜHF Yayını, 1985.
- Habermas, J., **Kamusal Hayatın Yapısal Dönüşümü**, (Çeviren: Mithat Sancar, Tanıl Bora), İletişim, İstanbul, 1997.
- Hansen, M.H., **The Athenian Democracy in Age of Demosthenes**, Blackwell, Oxford, 1993.
- Hayek, F.A., "Demokrasi Nereye Gidiyor?" (Çeviren:Tekin Akdemir) İçinde: **Anayasal İktisad**, (Editör: Çoşkun Can Aktan), Ankara, 2002.
- Hayek, F. A., **Kölelik Yolu**. (Çeviren:Turhan Feyzioğlu-Yıldıray Arsan), Liberte Yayınları, Ankara, 1999.

Hayek, F.A., “Liberal Bir Devletin Anayasası”, (Çeviren: Mustafa Erdoğan), İçinde: Yayla, Atilla, **Sosyal ve Siyasal Seçme Yazılar**, Siyasal Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 1999.

Heinzmann, R., “Çok Dinli Hayatın Geleceği – Eğilimler ve İmkanlar”, İçinde: **Türkiye ve Avrupa'da Çok Dinli Yaşam - Geçmişte ve Günümüzde**, 13 Nis 2006, http://www.kas.de/proj/home/pub/44/12/year-2006/dokument_id-8299/index.html

Hermet, G., **Culture et démocratie**, Albin Michel, Paris, 1993.

Historia ustroju i prava polskiero, Warszawa, 1993.

Hitler, A., **Kavgam**, (Çeviren: Yağmur Reyhani) Akvarium yayın evi, İstanbul, 2005.

Holmes, L., **Post-Komünizm**, (Çeviren: Yavuz Alogan), Mavi Ada yay., İstanbul, 2000.

Hornblower, S. “Greation and Development of Democratic Institutions in Ancient Greece”, **Democracy: The Unfinished Journey** (ed. J. Dunn), Oxford University Press, New York, 1995.

Hunter, Sh., T., **The Transcaucasus in Transition, Nation-Building and Conflict**, The center for Strategic & International Studies Washington. D.C. 1994.

Huntington, S. P., **Üçüncü Dalga:Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratleşme** (Çeviren: Ergun Özbudun), Yetkin yayınları, Ankara ,1996.

Huntington, S., **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century**, Norman and London, 1991.

Huntington, S.P., Dominguez, J.İ., **Siyasal Gelişme** (Çeviren Ergun Özbudun), Sosyal İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1985.

Huntington, S. P., "Reforming Civil-Military Relations", In **Civil-Military Relations and Democracy**, Edited by Lary Diamond, and Marc Plattner. Baltimore, MD: John Hopkins University Press, 1996, pp. 3-11.

Işıklı, A., “Yugoslavya Örneği”,
http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/html/eng/ceko/isikli_Yugoslavya.htm

İçli, G., “Türk Modernleşme Sürecinin Günümüzdeki Yönelimi”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi** Aralık 2002 Cilt: 26 No: 2, 245-254,
<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/71.pdf>

Kaboğlu, Ö., İbrahim, **Anayasa Yargısı**, 3. Baskı, İmge kitabevi, İstanbul, 2000.

- Kamenka, E., "Totaliterianizm", in. **A Companion to Contemporary Political Philosophy**, (Edited by: Robert E. Goodin-Philip Pettit), Blackwell, 1992, 629-630.
- Kapani, M., "Demokratik Teori Alanında Bazı Yeni Görüş ve Tartışmalar", **Prof.Dr. Bülent N. Esen'e Armağan**, AÜHF Yayınları, Ankara, 1977, s.205-219.
- Kapani, M., **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin yayınları, Ankara, 1993.
- Kapani, M., **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, 13. Basım, Ankara, 2001.
- Kaplan, M., Romanya'da Demokratikleşme Süreci (İ.Ü. SBE Uluslar arası ilişkiler Bölümü yayınlanmamış doktora tezi), Cilt 1, İstanbul, 2003.
- Kaplan, M., Romanya'da Demokratikleşme Süreci, 1. Cilt, (İ.Ü. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2003.
- Kelso, W.A., **American Democratic Theory:Pluralizm and its Critics**, Westport, 1978.
- Kennedy, P. **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri**, Türk İş Bankası Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1991.
- Kışlalı, A.T., **Siyaset Bilimi**, 9. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2002.
- Kokoshin, A. A., **Soviet Strategic Thought:1917-1991**, The MIT Press, Cambidge-Massachusetts, 1998.
- Köker, L., **Demokrasi Üzerine Yazılar**, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- Köker, L., **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2004.
- Kurat, A.N., **Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'e Kadar)**, TTK, Ankara, 1993.
- Lane, D., **State and Politics in the USSR**, Oxford, 1985.
- Lasswell, H. D., Kaplan, A., **Power and Society**, New Haven, 1950.
- Lee, S.J., **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1494-1789**, (Türkçesi: Ertürk Demirel) Dost Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2004.
- Lewis, W.A., **Politics in West Africa**, George Allen and Unwin, 1965.
- Lijphart, A., **Çağdaş Demokrasiler 21 Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri**, (Çeviren: Ergun Özbudun, Ersin Onulduran) Yetkin yayınları, Ankara, 1995.

- Lin, Ch., “İnsan Hakları ve Demokrasi İlişkiler”, İçinde: Kucuradi, İ., Peker, B., **50 yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları**, Ankara, 1999.
- Linz, J., Stepan, A., “Toward Consolidated Democracies”, **Journal of Democracy**, Vol. 7 №2, 1996.
- Lorot, P., **Baltık Ülkeleri**, İletişim yay., İstanbul, 1991.
- Making and Breaking Democratic Transitions: The Comparative Politics of Russia’s Regions** (co-authored), Lanham: Rowman and Littlefield, 2003.
- Mansbrige, J., **Beyond Adversary Democracy**, New York, 1980.
- Mayo, H. B., **Demokratik Teoriye Giriş** (Çeviren: Emre Kongar), Ankara, Siyasî İlimler Türk Derneği Yayınları, 1964.
- MccGwire, M., **Perestroika and Soviet National Security**, Brookings Institution Pres, Washington, 1991.
- Medeniyetler Çatışması, Samuel P. Huntigton vd.** (Derleyen:Murat Yılmaz), Genişletilmiş Üçüncü Basım, Vadi Yayınları, Ankara, 2000.
- Məlikova, M., Nəbiyev, E., **Xarici ölkələrin dövlət və hüquq tarixi**, I hissə, Qanun, Bakı, 1997.
- Michels, R., **Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Parties**, (Trans. E. Paul), Collier Boks, New York, 1962.
- Miguel, H., “Demokrasiye Geçiş ve Anayasal Tercihler” **BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı** (Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu – Türk Demokrasi Vakfı), Ankara 1993, s. 37-38.
- Montgomery K., Remington T.F., “Regime Transition and the 1990 Soviet Republican Election”, 10 **The Journal of Communist Studies and Transition Politics**, 1994, p. 55-79.
- O'Donnel, G., “Delegative Democracy”, **Journal of Democracy**, Vol. 5, No:1, 1994, p. 55-69.
- O'Donnel, G., “Delegative Democracy?”, **East-South System Transformations Working Paper**, No: 21.
- Okandan, R. G., **Umumi Amme Hukuku**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968.

- Okday, C., **Siyaset Bilimi İncelemeleri**, 2. Basım, Alfa, İstanbul, 2005.
- Onar, E., “Türkiye’nin Başkanlık veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli midir?” **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı**, Türkiye Barolar Birliği, 9-13 Ocak, Ankara, 2002.
- Özbudun, E., **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Ankara, 1993.
- Özbudun, E., **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, 1993.
- Özen, Ç., “Bağımsız Devletler Topluluğu ve Bütünleşme Olgusu”, **Yeni Forum**, Haziran 1995, 17-28.
- Öztekin, A., **Siyaset Bilimine Giriş**, Gözden geçirilmiş ve yenilenmiş 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003.
- Parsons, T., **The Social System**, 2nd ed. Gtencoe (III.), 1959.
- Pascal, L., **Baltık Ülkeleri**, İletişim yay., İstanbul, 1991.
- Pennock, J.R., **Democratic Political Theory**, Princeton, New Jersey, 1979.
- Plestine, D., **Regional Development in Communist Yugoslavia (Success-Failure-Consequences)**, Oxford, 1992.
- Political Culture and Democracy in Developing Countries**, (ed. Diamond, L.), Lynne Rienner, London, 1994.
- Political Culture and Political Change in Communist States** (ed. Brown, A., Gray, J.), London, 1977.
- Powel, B., **Çağdaş Demokrasiler** (Çeviren: Mehmet Turhan), Yetkin yayınları, Ankara, 1990.
- Prisca, N., **Drept constitutional**, Bucuresti, 1984.
- Przeworski, A., **Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America**, Cambridge, 1991.
- Przeworski, A., **Demokrasi ve Piyasa: Doğu Avrupa ve Latin Amerika’da Siyasi ve Ekonomik Reformlar**, (Çeviren: İlter Turan), Ankara, 1995.
- Pye, L. W., **Asian Power and Politics: Cultural Dimensions of Authority**, Harvard University Press, 1985.
- Rice, C., “Sovyet Büyük Stratejisinin Evrimi”, İçinde: Kennedy, P., **Savaşta ve Barışta Büyük Stratejiler**, (Çeviren: Ahmet Fethi), Eti Kitapları, İstanbul, 1995.
- Russinow, D., **The Yugoslav Experiment (1948-1974)**, The Royal Institute of International Affairs, London, 1977.

- Saharov, A.D., **Sovyet Rusya'da Düşünce Özgürlüğü ve Barış içinde Yanyana Yaşama** (Çeviren: N. Sander), Sander Yayınları, İstanbul, 1969.
- Sancar, M., **“Devlet Aklı” Kıskaçında Hukuk Devleti**, İletişim, Ankara, 2000.
- Sartori, G., **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği** (Çeviren: Ergun Özbudun), Yetkin yayınları, Ankara, 1997.
- Savaş, V.F., **Anayasal İktisat**, TAKAV Matbaacılık, İzmir, 1993.
- Schmidt, M. G., **Demokrasi Kuramlarına Giriş** (Çeviren: M.Emin Köktaş), 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.
- Schmitter, Ph., “Waves of Democratization”, **The Encyclopedia of Democracy**, Vol.2, (ed. S. M. Lipset), Routledge, London, 1995.
- Shirer, W., **Nazi İmparatorluğu, Doğuşu-Yükselişi-Çöküşü**, (Çeviren: Rasih Güran), İstanbul, 1968.
- Shlapentokh, V., **A Normal Totalitarian Society: How the Soviet Union Functioned and How It Collapsed**, M.E. Sharpe, New York, 2001.
- Sitembölükbaşı, Ş., ““Siyasi Kültür’ün Kavramsallaştırılmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBFD**, Yıl: 1997, Sayı: 2 (Güz), s. 249-266.
- Siyaset** (Editör:Mümtaz’er Türköne), Lotus, Ankara, 2003.
- Siyaset** (Editör:Mümtaz’er Türköne), Lotus, Ankara, 2003.
- Skocpol, T., **Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin’in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi**, (Çeviren: S.Erdem Türközü), İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- Sokolewicz, W., “The Polish Constitution in a Time of Change”, **International Journal of the Sociology of Law**, Vo. 20, No. 1, 1992, p. 29-42.
- Stepan, A., “Paths Toward Redemocratization:Theoretical and Comparative Considerations”, **Transitions from Authoritarian Rule:Comparative Perspectives**, (ed. Guillermo O’Donnel, Philippe C. Schmitter and Lawrence Whitehead), The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1986, s. 72-84.
- Stuhr, J.J., “Democracy as Way of Life”, **Philosophy and the Reconstruction of Culture: Pragmatic Essays After Dewey**, (ed. Stuhr J.J.) Albany, State University of New York Press, 1993.
- Swietochowski, T., **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı:1905-1920** (Çeviren: Nuray Mert), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988.

- Şen, İ.G., **Rusya Federasyonu Siyasal Sistemi**, Anadolu Üniversitesi. Hukuk Fakültesi yayınları, 2004.
- Şükürov, T., Hükümet Sistemlerinin Çeşitli Açılardan Değerlendirilmesi ve Bu Değerlendirme Işığında 1993 Tarihli Rusya Federasyonu Anayasasının Getirdiği Hükümet Sistemi, A. Ü. SBE, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Y.L. Tezi), Ankara, 2003.
- Tanilli, S., **Anayasalar ve Siyasal Belgeler**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.
- The Europa World Year Book 2000**, Europa Publications Limited, 2000.
- Totalitarianism. Proceedings of a Conference Held at the American Academy of Arts and Sciences.** March 1953. Cambridge (Mass.), 1954.
- Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy**, (ed. Guillermo o'Donnell, Philippe C. Schmitter and Lawrence Whitehead), The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1986.
- Truman, D., **The Governmental Process**, New York, 1951.
- Turan, İ., “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, İçinde: **Türkiye’de Siyaset:Süreklilik ve Değişim** (ed. E.Kalaycıoğlu, A.Y. Sarıbay.), Der yayınları, İstanbul, (t.y.).
- Turan, İ., **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul (t.y.).
- Uludağ, M. B., Avrasya’nın Uluslararası Sisteme Açılmasına Etkisi Yönüyle Sovyetler Birliği ve Sonrası Dönemde Kafkasya’daki Ulusçu-Ayrılıkçı Akımlar, (A.Ü. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Cilt I-II, Ankara, 1999.
- Ussions in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective**, (Eds: Mainwaring S., O., Donell G., Valenzuela A.), University of Notre Dame Press, South Bend, 1992.
- Ülken, H. Z., **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Selçuk Yayınları, Konya, 1966.
- Vernon M., **Devlet Sistemleri** (Çeviren: Mümtaz Soysal), Ankara, 1961.
- Vural E., “Putin Rusyası”,
www.rusyaonline.com/perspektif/2001/26/putinrusyasi.shtml
- Walicki, A., **Rus Düşünce Tarihi (1760-1900) - Aydınlanmadan Marksizme**, (Çeviren: Alaaddin Şenel), Verso yayınları, Ankara, 1987.
- Walker, M., **National Front**, Fontana, London, 1972, p.5.
- Watts, L.L., **Romanian Cassandra**, Columbia University Press, 1993.

- Wheare, K. C., **Modern Anayasalar** (Çeviren: Mehmet Turhan), İstanbul, 1984.
- White, Stephen, **Political Culture and Soviet Politics**, Macmillan, London, 1979.
- William, J., Fuller Jr, **Strategy and Power in Russia: 1600-1914**, New York, 1992.
- Wolfgang, L., **Bugünkü Sovyet İdeolojisi**, (Çeviren: Cemil Ziya Şanbey), Ankara, 1976.
- Yayla, A., **Özgürlük Yolu-Hayek'in Sosyal Teorisi**, 2. Baskı, Liberal Yayınları, Ankara, 2003.
- Yayla, A., **Siyaset Teorisine Giriş**, 4. Baskı (Gözden geçirilmiş), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.
- Yeni Bir Sistem Arayışı:Demokrasi, Poliarşi ve Demarşi** (Editör:Çoşkun Can Aktan), Cizgi Kitabevi, Konya, 2005.
- Yılmaz, M., “Sosyalizm Sonrası Dönemde Macaristan Cumhuriyetinin Siyasal, Anayasal ve İdari Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, **Atatürk Üniversitesi, Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1., Cilt:1, 1997.
- Yücekök, A., **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1987.
- Zizmand, E., “The Collapse of the Yugoslav Economy”, **Soviet Studies**, Vol.44, No:1, 1992, p.101-112.
- Аврех, А.Я., **П.А.Столыпин и судьбы реформ в России**, Политиздат, Москва, 1991. (Avreh, A.Ya., **P.A.Stolipin ve Rusya'da Reformların Kaderi**, Politizdat, Moskova 1991)
- АВТОНОМОВ, А.С., **Правовая онтология политики**, <http://www.legislature.ru/books/ontolog/part4.html> (Avtonomov, A.S., **Hukukun Politik Antolojisi**)
- Авторитаризм и демократия в Третьем мире**, (Ред. кол. В.Г. Хорос, М.А. Мешков и др.) Москва, 1996. (**Üçüncü Dünyada Otoritarizm ve Demokrasi** (Ed: V.G. Horos, M.A. Meşkov ve bşk.))
- Алма-Атинская декларация от 21 декабря 1991 г., Российская газета, 21 декабр 1991. (21 Aralık 1991 Tarihli Almatı Bildirisi, 21 Aralık 1991)
- Андерсон, М.С., **Пётр Великий** (Пер.с англ.), Феникс, Ростов н/Д, 1997. (Anderson, M.S., **Büyük Petro**, (İngilizceden Çeviri), Feniks, Rostov na D., 1997)
- Андреев, А.Г., Богданова, Н.А., Кульпинов, Ю.М., **Краткая история России** (IX в. - начало XX в.). СПб., 1995. (Andreev, A.G., Bogdanova, N.A., Kulpnov, Yu.M., **Rusya'nın Kısa Tarihi** (IX.yüzyıl-XX.yüzyılın başı), St.Petersburg, 1995)

- Андреева, Г.Н., «Основы конституционного права Болгарии», В кн.: **Конституционное (государственное) право зарубежных стран**, (Под.ред. В.А. Страшуна), Том 3, Изд. БЕК Москва, 1991. (Andreeva, G.N., “Bulgaristan Anayasa Hukukunun Esasları”, İçinde: **Yabancı Ülkelerin Anayasa (Devlet) Hukuku** (Ed.V.A.Straşun), Cilt:3., BEK, Moskova, 1991)
- Андреева, Г.Н., «Основы конституционного права Польши», В кн.: **Конституционное (государственное) право зарубежных стран**, (под. ред. В.А. Страшуна), Том 3, Изд. БЕК, Москва, 1998 . (Andreeva, G.N., “Polonya Anayasa Hukukunun Esasları”, İçinde: **Yabancı Ülkelerin Anayasa (Devlet) Hukuku** (Ed.V.A.Straşun), Cilt:3., BEK, Moskova, 1991)
- Андреева, Г.Н., **Конституции стран СНГ и Балтии**, Юрист, Москва, 1999. (Andreeva, G.N., **BDT ve Baltık Cumhuriyetleri Anayasaları**, Yurist, Moskova, 1999)
- Анохин, М.Г., **Политические системы: адаптация, динамика, устойчивость**, Москва, 1996. (Anohin, M.G., **Siyasi Sistemler:Adaptasyon, Hareketlilik, İstikrar**, Moskova, 1996)
- Арато, Э., Коэн Д., **Гражданское общество и политическая теория**, Москва, 2003. (Çeviri: Cohen, J.L., Arato, A., **Civil Society and Political Theory**)
- Арендт, Х., **Истоки тоталитаризма**. Москва, 1996. (Çeviri: Arendt, H., **The Origins of Totalitarianism**)
- Арон, Р., **Демократия и тоталитаризм**, Москва, 1993. (Çeviri: Aron, R., **Democracy and Totalitarianism**)
- Архангельский, А.Н., **Александр I**, Вагриус, Москва, 2000. (Arhangelski, A.N., **I.Aleksandr**, Vagrius, Moskova, 2000)
- Ашин, Г.К. и др., **Основы политической элитологии**, Изд-во Приор, Москва, 1999. (Aşın, G.K. ve bşk., **Siyasi Elitolojinin Temelleri**, Prior, Moskova, 1999)
- Баранов, А.В., **Политическая регионалистика**, Союз, Москва, 2003. (Baranov, A.V., **Siyasi Bölgebilimcilik**, Soyuz, Moskova, 2003)
- Баранов, Н.А., **Политические отношения и политический процесс в современной России**, Курс лекций, В 3-х ч., БГТУ, СПб., 2004, <http://www.politnauka.org/library/uchebnik/baranov.html> (Baranov, N.A., **Günümüz Rusya’da Siyasi İlişkiler ve Siyasi Süreç**, Ders kursu, 3 ciltte, BHTU, St.Petersburg, 2004)
- Бардах, Ю., Леснодорский Б., Пиестрчак М., **История государства и права Польши**, (Отв. ред. З. М. Черниковский), Москва, 1980. (Bardah Yu., Lesnodorski B., Piestraçak M., **Polonya Devlet ve Hukuk Tarihi** (Ed.Z.M.Çernikovski), Moskova, 1980)

- Боброва, С. П. «К вопросу об условном землевладении в Сербии», **Славянский сб.**, 1. Воронеж, 1958. (Borbova, S.P., “Sırbistan’da koşullu toprak sahipliği üzerine”, Slav Mecmuası, 1, Voronej, 1958)
- Большой юридический словарь**, Москва, 1997. (**Büyük Hukuk Sözlüğü**, Moskova, 1997)
- Борецкий-Бергфельд, Н., **История Румынии**, СПб., 1907. (Boretskiy-Bergfeld, N., **Romanya Tarihi**, St.Petersburg, 1907)
- Брикнер, А.Г., **История Екатерины Второй**, Том 1-3, Терра, Москва, 1996. (Brikner, A.G., **İkinci Yekaterina Tarihi**, Cilt 1-3, Terra, Moskova, 1996)
- Бурдерон, Р., **Фашизм: идеология и практика** (перевод с франц. Е. Феерштейн), «Прогресс», Москва 1983. (Çeviri:Burderon, R., **Le Fascisme: idéologie et pratiques (Essai d’analyse comparée)**, Éditions sociales, Paris, 1979)
- Бурлацкий, Ф.М., Галкин, А.А., **Социология. Политика. Международные отношения**, Москва, 1974. (Burlatski, F.M., Galkin, A.A., **Sosyoloji. Politika. Uluslararası İlişkiler**, Moskova, 1974)
- Бурлацкий, Ф.М., **Ленин. Государство. Политика**, Москва, 1970. (Burlatski, F.M., **Lenin.Devlet.Siyaset**, Moskova, 1970)
- Бурчак, Ф.Г., «Конституция Украины (Украинской Республики) от 28 июня 1996 г.», Вводная статья
http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864907.htm (Burçak, F.G., Ukrayna (Ukrayna Cumhuriyeti) Anayasası, 28 Haziran 1996, Giriş Makalesi)
- Бутенко, А.П., «Социологические вопросы истории и теории тоталитаризма», **Социологические исследования**, № 6, Декабрь 1998, с. 26-37 (с. 28). <http://www.ecsocman.edu.ru/socis/msg/245235.html>, (Butenko, A.P., “Totalitarizmin Tarihi ve Teorisinin Sosyolojik Meseleleri”, **Sosyoloji Araştırmaları**, Aralık 1998,)
- Ванечек, В., **История государства и права Чехословакии** (Отв. ред. З. М. Черниковский), Москва, 1981. (Vaneček, V., **Çekoslovakya Devlet ve Hukuk Tarihi** (ed. Z.M.Çernikovski), Moskova, 1981)
- Венгеров, А.Б. **Теория государства и права: Учебник для юридических вузов.** 3-е изд., Юриспруденция, Москва, 2000, <http://yuridlit.narod.ru/tgp/vengerov2000/vengerov2000.html> (Vengerov, A.B., **Devlet ve Hukuk Teorisi:Hukuk Fakülteleri için Ders Kitabı**, 3. Baskı, Yurisprudentsiya, Moskova, 2000)
- Водарский, Я.Е. «Петр I [1672-1725: Ист. Портрет]», **Вопросы истории**, 1993, № 6, с. 59-78. (Vodarski: Ya.Ye., “I.Petro, [1672-1725: Tarihi Portre]”, **Tarih Meseleleri**, 1993, № 6, s. 59-78)

- Волобуев, О.В., «Приоритеты советского государства», В кн.: **Россия: государственные приоритеты и национальные интересы**, РОССПЭН, Москва, 2000. (Volobuev, O.V., “Sovyet Devletinin Öncelikleri”, İçinde: **Rusya: Devlet Öncelikleri ve Ulusal Çıkarlar**, ROSSPEN, Moskova, 2000)
- Воронин, А.В., **История Российской Государственности**, <http://www.lants.tellur.ru/history/voronin/vor07.htm>. (Voronin, A.V., **Rusya Devleti Tarihi**)
- Гаджиев, К.С., **Политическая наука**, Часть 2, ПолитНаука™, Сорос, Международные отношения, Москва, 1994, <http://polit.msk.su/> (Hacıyev, K.S., **Siyaset Bilimi**, 2. Kısım, PolitNauka, Soros, Mejdunarodnie Otnoşeniya, Moskova, 1994.)
- Гальчинский, А., «Четвертая волна» **Ден**, №199, субота, 29 жовтенья 2005. (Galçinski, A., “Dördüncü Dalğa”, **Den**, No:199, Cumartesi, 29 Ekim, 2005)
- Гельман, В.Я., «“Transition” по-русски: концепции переходного периода и политическая трансформация в России (1989—1996)», **Общественные науки и современность**, № 4, 1997, с. 64-81. (Gelman, V.Ya., “Rusça ‘Transition’: Rusya’da Geçiş Dönemi ve Siyasi Dönüşüm (1989-1996)”, **Toplumsal Bilimler ve Bugün**, No:4, 1997, s.64-81)
- Гельман, В.Я., «Политические режимы переходного периода: российские регионы в сравнительной перспективе», **Российский конституционализм: политический режим в региональном контексте**, Центр конституционных исследований, МОНФ, Москва, 2000, с. 46-65. (Gelman, V.Ya., “Geçiş Döneminin Siyasi Rejimleri: Mukayeseli Açıdan Rusya Bölgeleri”, **Rusya Anayasalcılığı: Bölgesel Bağlamda Siyasi Rejim**, Moskova, Anayasa Araştırmaları Merkezi, MONF, Moskova, 2000, s. 46-65)
- Гельман, В.Я., «Постсоветские политические трансформации: наброски к теории», **Общественные науки и современность**, №1, 2001, с. 56-70. (Gelman, V.Ya., Post-Sovyet Siyasi Dönüşümler: Teorik Taslaklar, **Toplumsal Bilimler ve Bugün**, No:1, 2001, s. 56-70)
- Гимпельсон, Е., «Коммунизм военный», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/108/1010802/1010802a1.htm> (Gimpelson, Ye., “Savaş Komünizmi”, **Krugosvet Ansiklopedisi**)
- Гимпельсон, Е., «Новая Экономическая Политика», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/108/1010803/1010803a1.htm>, (Gimpelson, Ye., “Yeni Ekonomik Politika”, **Krugosvet Ansiklopedisi**)
- Гонсалес, Ф., «Создать в обществе основе для согласия и перемен», **Свободная мысль**, 1995. №15. (Gonzalez F., “Uzlaş ve Değişim İçin Toplumda Temel Oluşturmak”)

Грачев, В. П., **Сербская государственность в X-XIV вв.**, Москва, 1972.
(Graçev, V.P., **X-XIV. Yüzyıllar Sırp Devleti**, Moskova, 1972)

Даймонд, Л., «Прошла ли ‘третья волна’ демократизации?», **Полис**, (Политические исследования), №1, 1999, с.10-25, (Çeviri: **Diamond L.**, Is the Third Wave Over? **Journal of Democracy**, Volume 7, Number 3, July 1996, pp. 20-37)

Дегтярев, А.А., **Основы политической теории**: Учеб. Пособие, Институт Открытое общество, Высш. шк., Москва, 1998, ПолитНаука™ - <http://polit.msk.su> (Degtyarev, A.A., **Siyaset Teorisinin Temelleri**:Ders kitabı, Açık Toplum Enstitüsü, Vişş. şkola, Moskova, 1998)

Декларация Временного правительства о его составе и задачах, <http://history.tuad.nsk.ru/Russia/USSR/Revolution/vrem1.html> (Geçici Hükümetin Üyeleri ve Görevlerine İlişkin Bildiri)

Декларация о независимости Армении, 23/08/1990. (Ermenistan Bağımsızlık Bildirisi)

Деметрашвили, А.В., «Конституция Грузии (Республики Грузии) от 24 августа 1995 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864889.htm (Demetraşvili, A.V., Gürcistan (Gürcistan Cumhuriyeti) Anayasası, 24 Ağustos 1995, Giriş Makalesi)

Денисов, И. А., **Сущность и формы государства**, Москва, 1960. (Denisov, İ.,A., **Devletin Mahiyet ve Biçimleri**, Moskova, 1960)

Дербишайр, Дж.Д., Дербишайр Я., **Политические системы мира**, В 2 томах том 1 (Перевод с английского), Рипол Классик, Москва, 2004. (Çeviri: Derbyshire, D. J., Derbyshire I., **Political Systems of the Word**: Volume 1., Helison, Oxford 1996)

Державин, Н.С., **История Болгарии**, Том 1-3, Москва- Ленинград, 1945 – 1947.(Derjavin, N.S., **Bulgaristan Tarihi**, Cilt: 1-3, Moskova-Leningrad, 1945-1947)

Дорожкин, Ю.Н., "Конституционное развитие стран СНГ в Евразийском пространстве", **Diyalog Avrasya**, Yaz, 2000. (Dorojkin, Yu.N., “Avrasya Mekanında BDT Cumhuriyetlerinin Anayasal Gelişimi” **Diyalog Avrasya**, Yaz, 2000)

Дуткевич, П., «Посткоммунизм и глобализация», **Диалог цивилизаций: Восток-Запад**, Материалы “круглого стола” “Толерантность и демократия: политическое основание и будущее гражданского общества”, Москва, 2000. (Dutkeviç, P., “Post-komünizm ve Küreselleşme”, **Doğu-Batı Uygarlık Diyalogu**, “Tolerans ve Demokrasi:Sivil Toplumun Siyasi Temeli ve Geleceği” konulu “Yuvarlak Masa” Belgeleri, Moskova, 2000)

Елизаров, В.П., «От авторитаризма к демократии: две модели», **Pro et contra**, №3, 1998. (Yelizarov, V.P., “Otoritarizmden Demokrasiye Geçiş: İki Model”, **Pro et contra**, №3, 1998)

Заболотная, Г. М., Криницкий А. Я., <http://ido.edu.ru/ffec/polit/polit.html>,
<http://ido.edu.ru/ffec/polit/p7.html>

Законодательство Екатерины II: В 2 т., (Отв. ред. О.И. Чистяков, Т.Е. Новицкая), Юридическая литература, Москва, 2000, 2001. (**II.Yekaterina'nın Mevzuatı**, 2 Ciltte, (ed.O.İ. Çistyakov, T.Ye. Novitskaya), Yuridiceskaya literatura, Moskova, 2000, 2001,)

Замалаев, А.Ф., **Учебник русской политологии**, Летный сад, Санкт-Петербург, 2002. (Zamalaev, A.F., **Rus Politika Bilimi Ders Kitabı**, Letniy sad, St.Petersburg, 2002)

Захарова, Л.Г., «Александр II», **Вопросы истории**, № 6–7, Москва, 1992. (Zaharova, L.G., “II. Aleksandr”, **Tarih Meseleleri**, No: 6-7, Moskova, 1992)

Златопольский, Д.Л. , «Конституция Венгрии (Венгерской Республики) от 18 августа 1949 г.», Вводная статья , http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864883.htm (Zlatopolski, D.L., “Macaristan (Macaristan Cumhuriyeti) Anayasası, 18 Ağustos 1949”, Giriş Makalesi,)

Зорин, А. Л., «Жизнь и творческий путь Джованни Джентиле», В кн.: Джованни Дж., **Введение в философию** (Пер. с итал., вступ. статья, коммент., указатель А.Л. Зорина), Алетейя, СПб., 2000. (Zorin, A.L., “Giovanni Gentile'nin Yaşamı ve Yaratıcılık Yolu”, İçinde: Giovanni Gentile, **Felsefeye Giriş** (İtalyancadan çeviri, giriş makalesi, açıklamalar, endeks A.L.Zorina,), Aleteyya, St.Petersburg, 2000)

Зырянов, П.Н., «П. А. Столыпин», **Вопросы истории**, №6, 1990 (Zıryanov, P.A., “P.A.Stolipin”, **Tarih Meseleleri**, No:6, 1990)

Зырянов, П.Н., «Столыпин и судьбы крестьянства», **Диалог** №12, 1990. (Zıryanov, P.N., “Stolipin ve Köylülüğün Kaderi”, **Diyalog**, No:12, 1990)

Игрицкий, Ю.И., «Концепции тоталитаризма: уроки многолетних дискуссий на Западе», **История СССР**, 1990, №6, с.172-189. (İgritski, Yu.İ., “Totalitarizm Konsepti:Batıdaki Uzun Süren Tartışmalar”, **SSCB Tarihi**, No:6, 1990, s.172-189)

Ильин, В.В., Панарин, А.С., Ахиезер, А.С., **Реформы и контрреформы в России**, (Под редакцией В.В.Ильина), Изд-во МГУ, Москва, 1996; <http://www.auditorium.ru/books/668/p1.pdf> (İlin, V.V., Panarin, A.S., Ahiezer, A.S., **Rusya'da Reformlar ve Karşıt Reformlar** (ed. V.V.İlin), MDÜ yay., Moskova, 1996)

Ильин М.И., Новые демократии и/или новые автократии? (Материалы круглого стола), **Полис**, № 1, 2004, с. 169-177. (İlin, M.İ., “Yeni Demokrasiler ve / veya Yeni Otokrasiler?”, **Polis** (Siyasi Araştırmalar), No:1, 2004, s. 169-177)

Истон, Д., «Категории системного анализа политики», **Антология мировой политической мысли**, Москва, 1997. Том 2. (Çeviri: David Easton, “Categories for the **Systems Analysis** of Politics”)

История Болгарии, Том 1. Москва, 1954, (**Bulgaristan Tarihi**, 1. Cilt, 1954)

История Византии, (Под. ред. С. Д. Сказкина), Том I-III, Москва, 1967. (**Bizans Tarihi**, (ed.S.D.Skazkin), 3 ciltte, Moskova, 1967)

История государства и права зарубежных стран, Часть 1., (Под ред. Н.А. Крашенинниковой и О. А. Жидкова), Издательство Норма, Москва, 1996. (**Yabancı Ülkelerin Devlet ve Hukuk Tarihi**, 1. Cilt, (ed. Kraşennnikova ve O.A. Jidkov), Norma, Moskova, 1996)

История государства и права России, (Отв. редактор С.А. Чибиряев), Былина, Москва, 2002. (**Rusya Devlet ve Hukuk Tarihi** (ed.Çibiryaev), Bilina, Moskova 2002)

История Европы с древнейших времен до наших дней, Академия Наук СССР Институт всеобщей истории, Институт истории СССР, Институт славяноведения и балканистики, <http://history.tuad.nsk.ru/works/HistE/> (**Eski Çağlardan Günümüze dek Avrupa Tarihi**, SSCB Bilimler Akademisi Genel Tarih Enstitüsü, SSCB Tarihi Enstitüsü, Slavbilimcilik ve Balkanbilimcilik Enstitüsü)

История на Българската държава и право, Извори, 1878-1944, (Съставители: П.Петров, Г.Петрова), Том 2, Издателство Албатрос, 1998. (**Bulgar Devlet ve Hukuk Tarihi**, İzvori, 1878-1944, (Hazırlayanlar: P.Petrov, G.Petrova), 2. Cilt, Albatros, 1998)

История Польши, Том 1., Москва, 1954, (2 изд. Москва, 1956). (**Polonya Tarihi**, 1. Cilt, Moskova, 1954, (2. baskı, Moskova, 1956))

История России XIX - начала XX вв. (под ред. В.А. Федорова), Зерцало, Москва, 2000. (**XIX. yüzyıl- XX. yy. başı Rusya Tarihi** (ed. V.A. Fedorov))

История Чехии (Под ред. В. И. Пичета), Москва, 1947. (**Çek Tarihi** (ed. V.İ.Piçet), Moskova, 1947)

История Югославии, Том 1, Москва, 1963. (**Yugoslavya Tarihi**, 1. Cilt, Moskova, 1963)

Каменский, А.Б., «Екатерина II (1729-1796)», **Исторический лексикон. XVIII век**: Энциклопедический справочник (Ред. совет: В.Н. Кудрявцев и др.), Знание, Москва, 1997, с. 282-293. (Kamenski, A.B., “II.Yekaterina (1729-

1796)", **Tarihi Leksikon, XVIII. Yüzyıl: Ansiklopedik Rehber** (ed. V.N.Kudryavtsev ve bşk.), Znanie, Moskova, 1997, s. 282-293)

Кантемир, Д., **Описание Молдавии (Descriptio Antiqui et Hodierni Status Moldaviae)**; <http://dacoromania.spb.ru/start>. (Kantemir, D., **Moldova Tarihi**)

Каспэ, С.И., **Империя и модернизация: Общая модель и российская специфика**, (Пер. с англ.), РОССПЭН , Москва, 2001. (Çeviri: Kaspe S. **Empire and Modernization: General Model and Russian Specific Features**, Moscow, 2001)

Кашкин, С. Ю., **Политический режим в современном мире: понятие, сущность, тенденции развития**, Москва, 1993. (Kaşkin, S.Yu., **Çağdaş Dünyada Siyasi Rejim: Kavram, Menşe, Gelişim Eğilimi**, Moskova, 1993)

Кизеветтер, А., «Император Александр I: Биографический очерк», **Исторические силуэты**, Феникс, Ростов н/Д, 1997, с. 311-433. (Kizvetter, A., "İmparator I.Aleksandr: Biyografik Öykü", **Tarihi Siluetler**, Feniks, Rostov na D., 1997, s. 311-433)

Ковачев, Д.А., «Конституция Болгарии (Республики Болгарии) от 12 июля 1991 г.», (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864875.htm (Kovaçev, D.A., "Bulgaristan (Bulgaristan Cumhuriyeti) Anayasası, 12 Haziran 1991, Giriş Makalesi,")

Конопелько, И.В., **Демократическая консолидация в условиях современного политического процесса**, Ставропольский Гос. Унив., Ставрополь, 2004. (Konopelko, İ.V., **Çağdaş Siyasi Süreç Koşullarında Demokratik Konsolidasyon**, Stavrapol, 2004)

Контлер, Л., **История Венгрии, Тысячелетие в центре Европы**, Москва, Издательство "Весь Мир", 2002. (Çeviri: Kontler, L., **A History of Hungary: Millenium in Central Europe**, Palgrave MacMillan Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York, 2002)

Конституционное право (Под ред. В.В.Лазарева), Юрист, Москва, 1999. (**Anayasa Hukuku** (ed. V.V.Lazarev), Yurist, Moskova, 1999)

Конституционное право России: Советское конституционное право от 1918 года до Сталинской конституции, Allpravo.ru, 2003, <http://www.allpravo.ru/library/doc117p0/instrum118/> (**Rusya Anayasa Hukuku: 1918'den Stalin Anayasası Döneminde dek Sovyet Anayasa Hukuku**)

Конституция Республики Каракалпакстан, **Новые Конституции стран СНГ и Балтии**, (Составитель Г.Н.Андреева), Юристь, Москва, 1999, с. 479-505. (Karakalpakistan Cumhuriyeti Anayasası, **BDT ve Baltık Cumhuriyetlerinin Yeni Anayasaları** (Hazırlayan: G.N. Andreeva), Yurist, 1999)

- Кочесоков, Р.К., Тоталитаризм: философско-политическое исследование. Автореферат докт. дис. Ростов- на-Дону, 1992. (Koçesokov, R.K., Totalitarizm: Felsefi-Siyasi Araştırma, doktora tezi özeti, Rostov na D., 1992)
- Красин, Ю.А., «Новые демократии и/или новые автократии?» (Материалы круглого стола), **Полис**, № 1, 2004, с. 169-177. (Krasin, Yu.A., “Yeni Demokrasiler ve/veya Yeni Otokrasiler?”, No.1, **Polis** (Siyasi Araştırmalar), 2004, s. 169-177)
- Краснов, В.И., «Политические режимы в буржуазных странах», **Советское государство и право**, Москва, 1985. (Krasnov, V.İ., “Burjuva Ülkelerinde Siyasi Rejimler”, **Sovyet Devlet ve Hukuku**, Moskova, 1985)
- Крестьянская реформа в России 1861 года: Сборник законодательных актов**, 1954. (**Rusya'da 1861 Tarım Reformu: Mevzuat**, 1954)
- Кудрявцев, Ю. А., «Политические режимы: Критерии классификации и основные виды», **Правоведение**, № 1 (240), 2002, с. 195-205, http://www.auditorium.ru/books/212/Book057_chapter2.html (Kudryavtsev, Yu.A., “Siyasi Rejimler: Sınıflandırma Kriterleri ve Esas Türleri”, **Hukuku Bilimi**, No:1 (240), s. 195-205)
- Курбатов, Г. Л., **История Византии (от античности к феодализму)**, Москва, 1984. (Kurbatov, G.L., **Bizans Tarihi (Antik Dönemden Feodaliteye)**, Moskova, 1984)
- Лашин, А. Г., **Возникновение и развитие форм социалистического государства**, Москва, 1965. (Laşin, A.G., **Sosyalist Devletin Meydana Gelmesi ve Gelişimi**, Moskova, 1965)
- Ливанцев, К. Е., **Сословно-представительная монархия в Польше**, Ленинград, 1968. (Livantsev, K.Ye., **Polonya'da Temsili Soylu Monarşi**, Leningrad, 1968)
- Ливанцев, К. Е., **История государства и права феодальной Польши**, Ленинград, 1958. (Livantsev, K.E., **Feodalite Polonya'nın Devlet ve Hukuku**, Leningrad, 1958)
- Ливанцев, К. Е., **История средневекового государства и права**, Санкт-Петербург, 2000. <http://ihtik.lib.ru/jur/>; (Livantsev, K.Ye., **Ortaçağ Devlet ve Hukuk Tarihi**, St.Petersburg, 2000)
- Липшиц, Е. Э., **Законодательство и юриспруденция в Византии в IX-X вв.** Москва, 1981. (Lipşits, Ye.E., **IX-X. Yüzyıl Bizans Mevzuatı ve Hukuku**, Moskova, 1981)
- Липшиц, Е. Э., **Право и суд в Византии в IV-VIII вв.** Ленинград, 1976. (Lipşits, Ye.E., **IV-VIII Yüzyıl Bizans'ta Hukuk ve Yargı**, Leningrad, 1976)

- Литаврин, Г.Г., «Формирование и развитие Болгарского раннефеодального государства (конец VII-начало XI в.)», **Раннефеодальные государства на Балканах VI-XII вв.**, (Отв. ред. Г. Г. Литаврин), Москва, 1985. (Litavrin, G.G., “Erken Dönem Bulgar Feodalite Devletinin Şekillenmesi ve Gelişimi (VII. Yüzyılın sonu-XI.Yüzyılın Başı)”, **VI-XII. Yüzyıl Balkanlarda Erken Feodalite Devletleri** (ed.G.G. Litavrin), Moskova, 1985)
- Литаврин, Г.Г., **Византийское общество и государство в X-XI вв.**, Москва, 1977. (Litavrin, G.G., **X-XI. Yüzyıl Bizans Toplumu ve Devleti**, Moskova, 1977)
- Любавский, М. К., **История зарубежных славян**, Москва, 1918.(Lyubavski, M.K., **Diş Slavların Tarihi**, Moskova, 1918)
- Ляшенко, Л.М., **Царь-освободитель: Жизнь и деяния Александра II**. Москва, 1994. (Lyaşenko, L.M., **Kurtarıcı Çar:II.Aleksandr'ın Yaşamı ve Faaliyeti**, Moskova, 1994)
- Мазуров, И., «Фашизм как форма тоталитаризма», **Общественные науки и современность**, № 5, 1993, с. 39-52. (Mazurov, İ., “Totalitarizmin Bir Biçimi Olarak Faşizm”, **Toplumsal Bilimler ve Bugün**, No.5, 1993, s. 39-52)
- Макаренко, Б.И., «Новые демократии и/или новые автократии?» (Материалы круглого стола), № 1, **Полис**, 2004, с. 169-177. (Makarenko, B.İ., “Yeni Demokrasiler ve/veya Yeni Otokrasiler” (Yuvarlak Masa Dokümanları), **Polis** (Siyasi Araştırmalar) No:1, 2004, s. 169-177)
- Манов, Б.Г., «Конституция Беларуси (Республики Беларуси) от 24 ноября 1996 г.», Вводная статья , http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864871.htm (Manov, B.G., “Belarus (Belarus Cumhuriyeti) Anayasası, 24 Kasım 1996, Giriş Makalesi,”)
- Манов, Г.Н., «О понятии формы государства», **Учен. зап. Таджикского гос. ун-та**, Том IX, Труды юриди-ческого факультета, Вып. 4., 1987. с. 7. (Manov, G.N., “Devlet Biçimi Kavramı Üzerine”, **Tacikistan Devlet Üniversitesi Bilimsel Yazıları**, Cilt IX, Hukuk Fakültesi Çalışmaları, Cilt:4, 1987, s. 7)
- Матузов, Н.И., Малько, А. В., «Политико-правовые режимы: актуальные аспекты», **Общественные науки и современность**, № 1, 1997, с. 63-71. <http://www.management.edu.ru/db/msg/156076.html> (Matuzov, N.İ, Malko, A.V., “Siyasi ve Hukuki Rejimler: Aktüel Yönleri”, **Toplum Bilimleri ve Bugün**, no:1, 1997, s. 63-71)
- Мацек, И., **Гуситское революционное движение**, (Пер. с чеш. Н. М. Пашаевой и др.), Москва, 1954. (Macek J., **Hussite Devirmci Hareketi** (Çekceden çeviren: N.M.Paşaeva), Moskova, 1954)

- Мачкув, Е., «Демократия, авторитаризм, тоталитаризм - устарела ли эта триада в учении о формах правления?», **Адкрытае грамадства**, Інфармацыйна-аналітычны бюлетэнь, №1(10), 2001, <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/8.html> (Mackow J., “Demokrasi, Otoritarizm, Totalitarizm-Yönetim Biçimine İlişkin Bu Üçlük Eski mi?” (Almancadan çeviri))
- Мачкув, Е., «Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация», **Полис**, (Политические исследования), № 4, 2000, с. 38-59.(Mackow J., “Komünist Totalitarizmin Oluşumu ve Post-Komünist Sistemsel Dönüşüm:Sorunlar, Konseptler, Dönemlere Ayırma”(Almancadan çeviri))
- Мельвиль, А.Ю. «Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам», **Полис**, (Политические исследования), № 2, 1998, с. 6-38.(Melvil, A.Yu., “Demokratik Geçişlere Kurumsal ve Usul Yaklaşımı Kuramsal ve Metodolojik Sentezi Terübesi”, **Polis** (Siyasi Araştırmalar), No:2, 1998, s. 6-38)
- Мельвиль А.Ю., **Демократические транзиты. Теоретико-методологические и прикладные аспекты**, Москва, 1999. (Melvil, A.Yu., **Demokratik Geçişler:Kurumsal-metodolojik ve Uygulamalı Yönleri**, Moskova, 1999)
- Мельвиль, А.Ю., «Новые демократии и/или новые автократии?» (Материалы круглого стола), **Полис**, № 1, 2004, с. 169-177. (Melvil, A.Yu., “Yeni Demokrasiler ve /veya Yeni Otokrasiler?”, **Polis** No:1, 2004)
- Митюков, М.А., «Конституционные суды стран СНГ и Балтии (сравнительный очерк законодательство и судебной практики)», В кн.: **Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии: Сборник нормативных актов**, (под.ред.М.А. Митюкова), Изд. Зерцало, Москва, 1998. (“BDT ve Baltık Cumhuriyetlerinin Anayasa Mahkemeler Mukayeseli Mevzuat ve Mahkeme Uygulamaları”), **BDT ve Baltık Cumhuriyetlerinde Anayasal Yargılama:Normatif Düzenlemeler** (ed. M.A. Mityukov), Zertsalo, Moskova, 1998.
- Михалева, Н.А., **Конституционное право зарубежных стран СНГ**, Москва, 1998. (Mihaleva, N.A., **BDT Ülkeleri Anayasa Hukuku**, Moskova, 1998)
- Могунова, М.А., Проблемы теории и практики скандинавского парламентаризма (критический анализ), Автореф. докт. дисс. Москва, 1990. (Mogunova, M.A.,İskandinav Parlamentarizmi Teorik ve Uygulama Sorunları (kritik analiz), doktora tezi özetі, Moskova, 1990)
- Моисеенко, М.Г., «Конституция Румынии от 21 ноября 1991 г.», (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864899.htm (Moiseenko, M.G., “Romanya Anayasası, 21 Kasım 1991, Giriş Makalesi”)

- Мунчаев, Ш.М., Устинов, В.М., **Политическая история России: от становления самодержавия до падения Советской власти**, Инфра-М, Норма, Москва, 1999. (Munçaeв, Ş.M., Ustinov, V.M. **Rusya Siyasi Tarihi: Mutlakıyetin Oluşumundan Sovyet Hakimiyetinin Yıkılmasına dek**, İnfra-M, Norma, Moskova, 1999)
- Мшвениерадзе, В.В., **Современное буржуазное политическое сознание**, Москва, 1981. (Mşvenieradze, V.V., **Çağdaş Burjuva Siyasi Düşüncesi**, Moskova, 1981)
- Насиров, Т., **Борьба за власть в Азербайджане (1917-1920 гг.)**, Баку, 1993. (Nasirov, T., **Azerbaycan'da İktidar Mücadelesi (1917-1920)**, Baku, 1993)
- Наумов, Е. П., «К истории Сербского феодального государства в конце XII-начале XIII вв.: Центральная власть и удельные княжества», **Советское славяноведение**, № 1, 1976, (Naumov, E.P., "XII. Yüzyılın Sonu-XIII. Yüzyılın Başı Sırp Feodalite Devleti Tarihi Üzerine", **Sovyet Slavbilimi**, 1976, No.1)
- Наумов, Е. П., «Становление и развитие сербской раннефеодальной государственности», **Раннефеодальные государства на Балканах VI-XII вв.** (Отв. ред. Г.Г. Литаврин), Москва, 1985. ("Erken Dönem Sırp Feodalite Devletinin Oluşum ve Gelişimi", **VI-XII yy. Balkanlarda Erken Dönem Feodalite Devletleri** (ed. G.G. Litavrin),)
- Наумов, Е. П., **Законник Стефана Душана и рецепция византийского права на Балканах, Юго-Восточная Европа в средние века**, Кишинев, 1972. (Naumov, E.P., **Stefan Duşan Kanunnamesi ve Ortaçağ Balkanlar, Güneydoğu Avrupa'da Bizans Hukukunun İktibası**, Kişinev, 1972)
- Нежинский, Л. Н., «Императивы "холодной войны" и "ядерного века"», **Россия: Государственные приоритеты и национальные интересы**, (Ответственный редактор: О.В. Волобуев), «Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), Москва, 2000. (Nejinski, L.N., "“Soğuk Savaş’ ve ‘Nükleer Yüzyılı’ Zorunlulukları», **Rusya:Devlet Öncelikleri ve Ulusal Çıkarlar** (ed. O.V.Volobuev), "Rossiyskaya Politiceskaya Entsiklopediya ", "", ROSSPEN, Moskova, 2000)
- Нерсисянц, В. С., **Общая теория права и государства**, Инфра, Москва, 1999. (Nersesyants, V.S., **Genel Devlet ve Hukuk Teorisi**, İnfra, Moskova, 1999)
- Никитин, С. А., «Образование болгарского народа и возникновение Болгарского государства», **Вестник МГУ**, Серия обществ. наук. Вып. 1., Москва, 1952. (Nikitin, S.A., "Bulgar Halkının Teşekkülü ve Bulgar Devletinin Meydana Gelmesi", **MDÜ Belleteni**, Moskova, 1952,)
- Никитченко, А.Н., «Транснационализация демократии ("Третья волна" демократизации в свете теорий международных отношений)», (I и II) **Полис**, (Политические исследования), № 5, 1996, с. 53-69 ve №2, 1999, с.

- 44-60. ("Demokrasini Transnasyonelleşmesi (Uluslar arası İlişkiler Işığında "Üçüncü Dalga" Demokratikleşmesi)", (I ve II), **Polis** (Siyasi Araştırmalar), No: 5, 1996, s. 53-69 ve No:2, 1999, s. 44-60)
- Об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери), Закон Республики Молдова 23 декабря 1994 г., № 345-XIII, Gagauzya (Gagauz Yeri)'nin Özel Hukuki Statüsü Hakkında Moldova Cumhuriyeti Kanunu, 23 Aralık 1994, No 345-XIII.
- Общая теория права и государства**, (Под ред. В.В. Лазарева) 3-е изд., перераб. и доп., Юристъ, Москва, 2001. (**Genel Devlet ve Hukuk Teorisi** (ed. V.V.Lazarev), yeniden işlenmiş ve ilaveli 3. baskı, Moskova, 2001)
- О'Доннелл, Г., «Делегативная демократия», **Пределов власти**, <http://old.russ.ru/antolog/predely/2-3/dem01.htm>, (Çeviri: O'Donnel, G., "Delegative Democracy", **Journal of Democracy**, Vol. 5, No: 1, 1994, p. 55-69)
- Ожог, И. А., Шаров, И. М., **Краткий курс лекций по истории румын**, Кишинёв, 1992. (Ojog, İ.A., Şarov, İ. M., **Anahatlarıyla Roman Tarihi Dersleri**, Kişinev, 1992)
- Оксамытный, В.В., «Конституция Молдавии (Республики Молдовы) от 29 июля 1994 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864849.htm (Moldova (Oksamitnıy, V.V., Moldova Cumhuriyeti) Anayasası, 29 Temmuz 1994, Giriş Makalesi,)
- Окуньков, Л.А., «Конституция Армении (Республики Армении) от 5 июня 1995 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864869.htm (Okunkov, L.A., Ermenistan (Ermenistan Cumhuriyeti) Anayasası, 5 Haziran 1995, Giriş Makalesi,)
- Орлов, А.С., Полунов, А.Ю., Терещенко, Ю.А., **Основы курса истории России**, Простор, Москва, 2005. (Orlov, A.S., Polunov, A.Yu., Tereshenko, Yu.A., **Anahatlarıyla Rusya Tarihi Dersleri**, Prostor, Moskova, 2005)
- Основы теории политической системы**, (Отв. ред. Тихомиров Ю.А., Чиркин В.Е.) Москва, 1985. (**Siyasi Sistemler Teorisi Temelleri**)
- Отечественная история: XX век**, (Отв.ред.: А.Ф.Ушаков), Агар, Рандеву -АМ, Москва, 1999. (**Vatan Tarihi: XX Yüzyıl**, (ed. A.F.Uşakov), Agar, Randevu-AM, Moskova, 1999)
- Официальный Монитор Республики Молдовы**, 1995, № 1, ст. 53., **Moldova Cumhuriyeti Resmi Gazetesi**, 1995, № 1, ст. 53.
- Парсонс, Т., **Система современных обществ** (Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой), Аспект Пресс, Москва, 1998. (Çeviri: Talcott Parsons, **The System of Modern Societies**. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, New Jersey, 1971)

Пацация, М. Ш., **Теория государства и права**, МГИУ, Москва, 1999.
(Patsatsiya, M.Ş., **Devlet ve Hukuk Teorisi**, MGMİU, Moskova, 1999)

Перламутров, В.Л., «Новая Экономическая Политика Советского Государства (1921-1926 гг.)», **Планируемая рыночная экономика**, Изд.ГП Редакция газеты "Экономическая газета", Москва, 2000
<http://www.cemi.rssi.ru/mei/articles/perlam00.htm>, (Perlamutrov, V.L., "Sovyet Devletinin Yeni Ekonomik Politikası (1921-1926)", **Planlı Piyasa Ekonomisi**, "Ekonomiçeskaya gazeta" gazetesi yayın evi, Moskova, 2000)

Пётр Великий: pro et contra: Личность и деяния Петра I в оценке русских мыслителей и исследователей: Антология (Редкол. Д.К. Бурлака и др.), Изд-во РХГИ, СПб, 2003. (**Büyük Petro:pro et contra: Rus Düşünürleri ve Araştırmacılarının Değerlendirmelerinde I.Petro Şahsiyeti ve Faaliyeti** (edi D.K. Burlakov vd.), RHGİ, St. Petersburg, 2003)

Пилипенко, А.Н., «Конституция Албании (Республики Албании) от 21 октября 1998 г.», (Вводная статья),
http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864865.htm ("Arnavutluk (Pilipenko, A.N., Arnavutluk (Arnavutluk Cumhuriyeti) Anayasası , 21 Ekim 1998, Giriş Makalesi)

Повороты истории: Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей (в двух томах). (Редакторы-составители: Петра Штыков, Симона Шваниц, Научный редактор: Владимир Гельман, Переводы с немецкого: Елена Белокурова, Мария Ноженко, Наталья Яргомская, Петра Штыков), Санкт-Петербург - Москва – Берлин, 2004. **"Tarihin Dönemeçleri: Alman Araştırmacıların Gözüyle Post-sosyalist Transformasyon"**, (2 ciltte), (hazırlayan ed. Petra Şıtkov, Simona Şvanilis, ed. Vladimir Gelman, Almancadan Elena Belokura, Mariya Nojenko, Natalya Yargomskaya, Petra Şıtkov Белокурова, Мария Ноженко, Наталья Яргомская, Петра Штыко tercüme edilmiştir), St.Petersburg,

Погорельская, С., «Постсоветская трансформация: взгляд из Германии» Три века отечественных реформ, **Pro et contra**, Том 4, № 3, 1999.
<http://www.carnegie.ru/ru/print/62636-print.htm> ("Post-Sovyet Dönüşüm:Almanya'dan Bakış")

Политические партии России: история и современность, Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), Москва, 2000,
<http://grachev62.narod.ru/Mnpt/contents.htm>. (**Rusya Siyasi Partileri:Tarih ve Çağdaşlık**)

Политический принципы: основные аспекты и способы анализа, Сборник учебных материалов, (Под редак. Мелешкиной Е.Ю.), Издательский Дом «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», Москва, 2001. **Siyasi İlkeler:Temel Yönleri ve Analiz Usulleri**, Ders malzemesi (ed. Meleşkina E.Yu.), "İNFRA-M", "Ves Mir", Moskova 2001.

Политология в терминах и понятиях, Ставрополь, 1994. (Terimler ve Kavramlarla Siyaset Bilimi, Stavrapol, 1994)

Пугачев, В.П., Соловьев, А.И., **Введение в политологию**, 2000, www.i-u.ru/biblio/archive/pugachev_politolog/polit11.aspx (Pugaçev, V.P., Solovev, A.İ., **Siyaset Bilimine Giriş**, 2000)

Пушкарёва, И., «Столыпин, Петр Аркадьевич», **Энциклопедия кругосвет**, <http://www.krugosvet.ru/articles/122/1012271/1012271a1.htm>, (Puşkareva, İ., “Stolipin, Petro Arkadeviç”, **Krugosvet Ansiklopedisi**)

Пшеворский, А. **Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке**, (Пер. с англ. под ред. проф. Бажанова В.А.) РОССПЭН: Москва, 1999, 2000. (Przeworski, A., **Democracy and the Market, Political and Economic Reforms в Eastern Europe and Latin America**, Cambridge, 1991)

Разумович, Н.Н., «Политическая организация и политическая система общества», **Советское государство и право**, № 1, 1975, с. 105–109. (Razumoviç, N.N., “Toplumun Siyasi Yapısı ve Siyasi Sistemi”, **Sovyet Devleti ve Hukuku**, No:1, 1975, s.105-109)

Растоу, Д. А., «Переходы к демократии: попытка динамической модели», **Полис** (Политические исследования), №5, 1996. (Çeviri: Rostow, D. A., ‘**Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model**’)

Ржевский, В. А., «О юридической природе форм нового Содружества Независимых Государств», **Государство и право**, № 6, 1992. (Rjevski V.A., “Yeni Bağımsız Devletler Birliği Şeklinin Hukuki Doğası Üzerine”, **Devlet ve Hukuk**, No: 6, 1992)

Риггс, Ф., «Непрочность режимов 'третьего мира'», **Международный журнал социальных наук**, 1993. № 3. с. 64. (Çeviri: Riggs F., **Fragility of the Third World's Regimes**)

Ромашов, Р. А., Сальников, М. В., Авторитарный политический режим: попытка объективной оценки, **Демократия и тоталитаризм: проблемы противостояния (политические режимы в современном мире)**, Материалы межвузовского научно-практического семинара 15 ноября 1999 г. СПб., 1999. (“Otoriter Siyasi Rejim Objektif Değerlendirme Denemesi”, **Demokrasi ve Totalitarizm:Çatışma Sorunları (Günümüzde Siyasi Rejimler**, Üniversitelerarası bilimsel uygulama semineri, 15 Kasım 1999, St.Petersburg, 1999))

Российское образование. Федеральный портал, <http://www.edu.ru/> Rusya Eğitimi. Federal Portal

Рубцов, Б. Т., **Гуситские войны (Великая крестьянская война XV в. в Чехии)**. Москва, 1954. (Rubtsov, B.T., **Hussite Savaşları (XV. Yüzyıl Çek'te Büyük Köylü Savaşı**, Moskova, 1954)

Румянцев, М., «Столыпинская аграрная реформа: предпосылки, задачи, итоги», **Вопросы экономики**, №10, 1990. (Stolipin Tarım Reformu:Arkaplanı, Görevleri, Sonuçları, **Ekonomi Meseleleri**, No:10, 1990)

Русский Гуманитарный Интернет-Университет, <http://www.vusnet.ru/biblio/> Rusya Sosyal İnterneti - Üniversitet

Саква, Р., «Режимная система и гражданское общество в России», **Политические исследования**, № 1, 1997, с. 61-82. (“Rusya’da Rejim Sistemi ve Sivil Toplum”, **Siyasi Araştırmalar**, No:1, 1997, s. 61-82)

Семененко, В.И., Радченко Л.М., **История Украины (с древнейших времен до наших дней)**, Торсинг, Харьков, 2003, (Semenenko, V.İ., Radçenko, L.M., **Ukrayna Tarihi (Eski Zamanlardan Günümüze dek)**, Torsing, Harkov, 2003)

Силицкий, В., «Выборы в условиях авторитарных режимов - фарс или шанс для перемен?» **Адкрытае грамадства**
<http://www.data.minsk.by/opensociety/1.01/9.html> Інфармацыйна-аналітычны бюлетэнь 2001, N1(10). (Silitski, V., “Otoriter Rejim Koşullarında Seçimler – Saçmalık ya Değişim Şansı?”, **Açık Toplum**)

Соловьев, А.И., **Политология: политическая теория политические технологии**, Аспект Пресс, Москва, 2000. (Solovev A.İ., **Siyaset Bilimi:Siyaset Teorisi, Siyasi Teknolojiler**, Aspekt, Moskova, 2000)

Соловьев, С.М., **Сочинения**: В 18 кн., Голос; Колокол-Пресс, Москва, 1993-1998, militera.lib.ru/common/solovyev1/index. (Solovyev S.M., **Eserleri**:18 kitapta, Golos, Kolokol-Press, Moskova, 1993-1998)

Социально-гуманитарное и политологическое образование, <http://www.humanities.edu.ru> (Sosyal-hümaniter ve siyasi eğitim)

Сперанский, М.М., **План государственного преобразования: Введение к Уложению государственных законов**, Москва, 1905 (Speranski M.M., **Devletin Yeniden Yapılanması Planı: Devlet Kanunları Düsturu**, Moskova, 1905)

Сперанский, М.М., **Проекты и записки**, Москва – Ленинград, 1961. (Speranski M.M., **Projeler ve Kayıtlar**, Moskova-Leningrad, 1961)

Сперанский, М.М., **Руководство к познанию законов**. СПб, 1845. (Speranski M.M., **Kanunları Kavrama Rehberi**, St.Petersburg, 1845)

Спиридонов, Л. И., **Теория государства и права**: Учебник, СПб., 1995. (**Devlet ve Hukuk Teorisi**:Ders Kitabı, St.Petersburg, 1995)

Сравнительное конституционное обозрение, <http://www.ilpp.ru/PDFarhiv> (Mukayeseli Anayasa Mütalaası)

- Страшун, Б.А., «Конституция Польши (Республики Польши) от 2 апреля 1997 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864857.htm (“Polonya (Polonya Cumhuriyeti) Anayasası, 2 Nisan 1997”, Giriş Makalesi,)
- Страшун, В.А., «Основы конституционного права Болгарии», **Конституционное (государственное) право зарубежных стран**, (под ред. В.А.Страшуна) Том 3, Изд. БЕК, Москва 1998.(“Bulgaristan Anayasa Hukukunun Temelleri”, İçinde: **Yabancı Ülkelerin Anayasa (Devlet) Hukuku**, (ed. V.A.Straşun), Cilt 3, BEK, Moskova, 1998)
- Стур, Дж.Дж. «Открывая демократию заново», **Полис**, 2003, № 5, с. 12-24. (Çeviri: Stühr J.J., “Revealing Democracy Anew”)
- Тавадов, Г.Т., **Политология: Учебное пособие**, Фаир-Пресс, Москва, 2000. (**Siyaset Bilimi**:Ders Kitabı, Fair-Press, Moskova, 2000)
- Тихомиров, Ю.А., «Социализм и политическая власть», **Советское государство и право**. 1974. № 5. с. 11–19. (“Sosyalizm ve Siyasi İktidar”)
- Топорник, Б.Н., **Политическая система социализма**, Москва, 1972. (**Sosyalizmin Siyasi Sistemi**)
- Трещетенкова, Н.Ю., «Конституция Литвы (Литовской Республики) от 25 октября 1992 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864839.htm (“Litvanya (Litvanya Cumhuriyeti) Anayasası, 25 Ekim 1992”, Giriş Makalesi)
- Трещетенкова, Н.Ю., «Конституция Эстонии (Эстонской Республики) от 28 июня 1992 г.», Вводная статья, http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864919.htm (Estonya (Eston Cumhuriyeti) Anayasası, 28 Haziran 1992, Giriş Makalesi)
- Трещетенкова, Ю., «Конституция Латвии (Латвийской Республики) от 15 февраля 1922 г.», (Вводная статья), http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864837.htm (“Letonya (Letonya Cumhuriyeti) Anayasası”, 15 Şubat 1922, Giriş Makalesi,)
- Троцкий, Л, **Преданная революция**, Москва, 1991. (Tortski L., **Sadık Devirm**, Moskova, 1991)
- Устав СНГ от 22 января 1993, **Российская газета**, 12 февраль 1993. с. 1. (BDT Tüzüğü, 22 Ocak 1993, **Rusya gazetesi**, 12 Şubat 1993)
- Фридрих, К., Бжезинский З., Тоталитарная диктатура и автократия (реферат), **Тоталитаризм: что это такое** (Исследования зарубежных политологов), Ч. 2 (Отв. ред. Верченев Л.Н., Игрицкий Ю.И.) Москва, 1993. (Friedrich, C., Brezinski, Z., Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi (Özet), **Totalitarizm: Bu Ne Demek** (Yabancı Siyaset Bilimcilerinin Araştırmaları), Cilt 2, (ed.Verçenov L.N., İgritski Yu.İ.), Moskova, 1993)

- Хантингтон, С. П., Вооруженные силы и демократия. Реформирование военно-гражданских отношений, **Век XX и мир** (электронный журнал). 2001, http://old.russ.ru/ist_sovr/99-04-29/hantin.htm (Çeviri: Huntington, Samuel P., **Reforming Civil-Military Relations**)
- Харитонов, О., «Генезис демократии (Попытка реконструкции логики транзитологических моделей)», **Полис**, (Политические исследования), № 5, 1996, с. 70-78. (Haritonova, O., “Demokrasinin Doğuşu (Geçiş Modelleri Mantığının Yeniden İnşası Denemesi)”, **Polis** (Siyasi Araştırmalar), No:5, 1996, s. 70-78)
- Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы** (Под ред. В. М. Корецкого), Москва, 1961. (**Avrupa Feodalite Devlet ve Hukuku Abideleri Okuma Kitabı** (ed.V.M.Koretski), Moskova, 1961)
- Худолей, К.К., **История Албании**: Учебное пособие, Изд-во С.-Петерб. ун-т, СПб.2005. (Hudoley K.K., **Arnavutluk Tarihi**, St.Petersburg Üniv. Yayınları, St.Petersburg, 2005)
- Цвейг, С., **Совесть против насилия. Кастеллио против Кальвина**, (Пер. с нем.) Мысль, Москва, 1985. (Zweig Stefan, **Şiddete Karşı Vicdan: Castello Calvin’e Karşı** (Almancadan çeviri), Mısl, Moskova, 1958.)
- Цыганков, А.П., **Современные политические режимы: структура, типология, динамика**, Учеб. Пособие, Ин-т "Открытое о-во", Интерпракс, Москва, 1995. (Tsigankov A.P., **Çağdaş Siyasi Rejimler:Yapı, Tipoloji, Dinamik**, “Açık Toplum Enstitüsü, İnterpraks, Moskova, 1985.”)
- Чиркин, В. Е., «Теоретические проблемы политического режима в странах социалистической ориентации», **Государство и право в развивающихся странах**, Москва, 1976. (Çirkin, V.E., “Sosyalist Yönlü Ülkelerde Siyasi Rejimin Teorik Sorunları”, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Devlet ve Hukuk**, Moskova, 1976)
- Шанталь, М-Д., **Политические идеи XX века**, Москва, 1995.(Chantal, M., **Ideile politice ale secolului XX**, Iasi, Editura Polirom, 2002)
- Шмиттер Ф., «Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии», **Полис** (Политические исследования), № 5, 1996. (“Sivil Toplumu ve Demokrasi Konsolidasyonu Üzerine Düşünceler”, **Polis** (Siyasi Araştırmalar), No:5, 1996)
- Шрам, В.П., «Конституция Югославии (Союзной Республики Югославия) от 27 апреля 1992 г.», (Вводная статья) http://www.constitution.garant.ru/DOC_3864921.htm (Şram, V.P., Yugoslav (Yugoslav Birlik Cumhuriyeti) Anayasası, 27 Nisan 1982, Giriş Makalesi)
- Штомпка, П., **Социология социальных изменений**, Москва, 1996. (Ştompka, P., **Sosyal Değişimlerin Sosyolojisi**, Moskova, 1996)

Шумпетер, Й., **Капитализм, социализм и демократия**, Москва, 1995.(Schumpeter, J., **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, Moskova, 1995**)

Эйзенштадт, Ш., **Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций**, (Пер. с англ. А. В. Гордона под ред Б.С. Ерасова), Аспект Пресс, Москва, 1999. (Çeviri: Eisenstadt, S.N., **Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations**, The Free Press, New York, 1978)

Эрмэ Г., **Культура и демократия**, Прогресс, ЮНЕСКО, Москва, 1994. (Çeviri:Hermet, G., **Culture et démocratie**, Albin Michel, Paris, 1993)

Юридическая Россия. Федеральный правовой портал (v.3.0)
<http://www.law.edu.ru>, Hukuki Rusya. Federal Hukuk Portalı

ABSTRACT

Beginning from the last few years of the 1980's and the first few years of the 1990's, new independent republics occurred in the USSR geography, in consequence of the disintegration of the socialist system. Also, with the change of regime in Central and Eastern European countries, going under the name of Eastern Block, the said countries began to gain a new identity. The examination of the process of transition to new political regimes in these countries dominated by Communist Parties, is critically important with its many aspects (historical, geopolitical, geostrategical, juridical, economical, cultural, etc.). The aforementioned process is examined within the framework of General Public Law, in the thesis study named "Changes of Political Regime in Former Socialist Countries"

The thesis study consists of four parts:

In the first part; by and large, the concepts and elements of political regime and changes or regime, processes of transition, and their methods and factors will be considered at length.

In the second part; the subject of pre-socialism political culture and political system in Western and Eastern Europe will be discussed and examined.

In the third part; the development of socialist political regime in the Soviet Republics and the particulars of the socialist constitutions will be discussed.

In the fourth part; the process of regime transitions at the last few years of the 1980's and the first few years of the 1990's, the process of constitution-making and the impacts of government types over the political regime changes, post-socialism political regime structures of the countries and their principal problems (rights and liberties, judicial independence, the survivability of the constitutions, etc.) will be examined.

Data provided by sciences such as Constitutional Law, Political Science and Political History, etc, has been largely utilized during the development of the present study. Post-socialism regime transition is an ongoing, uncompleted process. Therefore the scope of the study has been restricted to the constitutional structuring process, constituting a connecting link of this process.

TEZ ÖZETİ

1980’li yılların sonu 1990’lı yılların başlarından itibaren sosyalist sistemin dağılması sonucu SSCB coğrafyasında yeni bağımsız cumhuriyetler meydana geldi. Ayrıca, Doğu Bloku adı ile bilinen Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde siyasi rejimlerin değişmesiyle söz konusu ülkeler yeni kimlik kazanmaya başladılar. Komünist partilerin hakim olduğu bu ülkelerde yeni siyasi rejimlere geçiş sürecinin incelenmesi birçok yönüyle (tarihsel, jeopolitik, jeostratejik, hukuki, ekonomik, kültürel vs.) büyük önem taşımaktadır. “Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişmeleri” konulu tez çalışmasında söz konusu süreç Genel Kamu Hukuku çerçevesinde incelenmektedir.

Tez çalışması dört bölümden ibarettir:

Birinci bölümde; genel olarak siyasal rejim ve rejim değişimleri kavramları ve öğeleri, değişim süreçleri yöntem ve etkenleri irdelenecektir.

İkinci bölümde; sosyalizm öncesi dönemde Batı ve Doğu Avrupa’da siyasi kültür ve siyasi düzen konusu ele alınarak incelenecektir.

Üçüncü bölümde; Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalist siyasi rejimin gelişimi ve sosyalist anayasaların özellikleri ele alınacaktır.

Dördüncü bölümde; 1980’lerin sonu ve 1990’ların başlarında rejim değişimleri süreci, anayasa yapımı süreci ve yönetim biçimlerinin siyasal rejim değişimleri üzerindeki etkileri, sosyalizm sonrası ülkelerin siyasi rejimlerinin yapısı ve öncelikli sorunları (hak ve özgürlükler, yargı bağımsızlığı, anayasaların yaşanabilirliği vs.) incelenecektir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında Anayasa Hukuku, Siyaset Bilimi ve Siyasi Tarih vs. bilimlerin sunduğu verilerden geniş şekilde yararlanılmıştır. Sosyalizm sonrası ülkelerde siyasi rejim değişimleri bugün de devam eden ve henüz tamamlanmamış bir süreçtir. Buna göre de çalışmanın kapsamı bu sürecin bir halkasını oluşturan anayasal yapılanma süreciyle sınırlandırılmıştır.